PAUL KENNEDY

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILA HAZIRLANIRKEN

Çevirenler: Fikret ÜÇCAN

3. BASKI

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

340

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILA HAZIRLANIRKEN

PAUL KENNEDY

TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI

Genel Yayın No : 340
Sosyal Felsefi Dizi : 42

Her hakkı Kültür Yayınları
İş-Türk Limited Şirketi'nindir.

Üçüncü Baskı : 3.000 Adet - Şubat 1999
ISBN : 975-458-068-5

MİNPA Matbaacılık Tic. Ltd. Şti. - ANKARA 1999
Tel: (0.312) 309 21 71 - 311 12 41 - 309 15 09

Paul Kennedy

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILA HAZIRLANIRKEN

Çeviren:
Fikret ÜÇCAN

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

Paul Kennedy
Preparing for the Twenty-First Century. 1993
Copyright © Paul Kennedy 1993. All rights reserved

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Teşekkürler VII
Tablolar ve Grafikler XI

BİRİNCİ BÖLÜM:
GENEL TRENDLER

1. Başlarken: Eski Çamlar Bardak Oldu 3
2. Nüfus Patlaması 25
3. Haberleşme ve Finans Devrimi ile Çokuluslu İşbirliğinin Doğuşu 57
4. Dünya'da Tarım ve Biyoteknoloji Devrimi 81
5. Robot Teknolojisi, Otomasyon ve Yeni Bir Sanayi Devrimi 103
6. Doğal Çevremize Yönelik Tehlikeler 121
7. Ulus-Devletin Geleceği 157

İKİNCİ BÖLÜM:
BÖLGESEL ETKİLER

8. 2000'li Yılların Dünyası İçin Japonların "Plan"ı 177
9. Hindistan ve Çin 211

10. Gelişme Yolundaki Ülkelerin
Galipleri ve Mağlûpları 249
11. Geçmişteki SSCB ve Yıkılan İmparatorluğu 295
12. Avrupa'nın Geleceğe Bakışı 329
13. Amerika'nın İkilemi 375

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
SONUÇ

14. Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken 425
Ek: Beşeri Kalkınma Endeksi 453
Notlar 459
Kaynakça 527

Önsöz ve teşekkürler

Bu kitabın geçmişi 1988 ilkbaharında, Washington'daki Brookings Enstitüsünde benimle büyük bir grup ekonomist arasında, o sıralarda yeni yayınlanmış olan *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü* adlı eserimle ilgili olarak yapılan bir müzakereye dayanır. Hararetli tartışmalarla geçen bir akşam boyunca, bir eleştirmen - kendisini tanımıyordum - *Yükseliş ve Çöküş* hakkında neden bu kadar patırtı koparıldığını anlayamadığını söyledi. Önünde sonunda, diyordu, alışılmış konuların pek dışına çıkmayan, ulus-devletin uluslararası ilişkilerdeki merkezi rolünü vurgulayan bir kitaptı. Zamanımı neden daha iyi değerlendirmiyor; yazmak için niçin çok daha önemli ve ilginç konular seçerek global değişmeyi zorlayan nüfus artışı, teknolojinin etkisi, çevrenin tahribi ve göç gibi, niteliği itibariyle ulusla*raşırı* olan ve ister köylü ister başbakan olsun, hepimizin yaşamını tehdit altında tutan güçleri konu almıyordum ki!

Yükseliş ve Çöküş' ün özellikle 1988 yılındaki Amerikan başkanlık seçimi kampanyasına niçin uygun düştüğü yolundaki görüşleri değerlendirmeyi o akşam başkalarına bıraktım; ancak, eleştirmenimin yorumunu yeterince heyecan verici bulduğumdan o zamana kadar tamamen yabancı olduğum konulara (yerkürenin ısınması, demografi, robot teknolojisi, biyoteknoloji) girebilmek için de okumaya başladım. Çok geçmeden bu konularda gazetelerden kesitler ve dergilerden makaleler topla-

maya başlayarak bunları dosyalamaya koyulmuştum. Bir süre sonra, yeni bir kitabın hazırlığı içinde olduğumun farkına vardım; bu kitap *Yükseliş ve Çöküş*' ten gerek konusu gerek yapısı bakımından çok farklı olmakla birlikte - Birinci Bölümde de açıkladığım gibi - ilgi alanları ve amaçları göz önüne alındığında aralarında pek büyük bir fark yoktur. İki kitabın da yazımında, David Landes'in "geniş Tarih" dediği tarzda yazmaya gayret gösterilmiştir. Elinizdeki bu eserin daha önceki araştırma kadar ilgi çekici olup olmayacağı konusunun takdirini de bizzat okuyucuya bırakıyorum.

Bu kitapla ilgili araştırmaları yaptığım ve kitabı hazırladığım sıralarda, mahcubiyet duyacak kadar çok sayıda insana karşı kendimi borçlu hissetmiş bulunuyorum; bunlardan ancak çok azının adından burada bahsetme imkânım var. Kitabın daha kaleme alınışı sırasında, müsvetteleri tekrar tekrar, inanılmaz bir etkinlikle ve süratle daktilo eden Sheila Klein ve Sue McClain'e çok müteşekkirim. Eski dostlarım Gordon Lee ve J.R. Jones ilk taslağı, sonra da gözden geçirdiğim biçimlerini okudukları gibi hiçbir yönden yorumlarını da esirgemediler. Jonathan Spence, Richard Crockatt, David Stowe, W. H. McNeill, Paul Golob, André Malabré, James O'Sullivan, Bill Foltz ve Bill Cronon eserin bazı bölümlerini okuyup katkılarda bulundular. Kenneth Keller, Bill Nordhaus ve Maria Angulo çevre sorunlarını ele alırken beni çok fazla yanılgıya düşmekten korumaya çalıştılar.

Yale Üniversitesindeki birçok lisansüstü öğrencisinin yardımlarını da şükranla anmak istiyorum. Son birkaç yıl boyunca, Maarten Pereboom, Karen Donfried, Richard Drayton, Geoff Wawro, Kevin Smith, Fred Logevall ve Reynolds Salerno tonlarca dosyayı, belgeleri, yazışmaları ve diğer materyeli büyük bir başarıyla elden geçirip bir düzene sokabildiler. David Rans benim için istatistik analizleri yaptı. Oğlum John Kennedy bütün bir yaz tatilini bütün arşivi yeniden organize edip listesini çıkarmaya tahsis etti. Fred Logevall ve Reynolds Salerno hem kaynakçayı hazırladılar hem de sondaki notları tek tek elden geçirdiler.

1990 yılı yazında, ele almayı düşündüğüm konular üzerindeki literatürün müthiş hacmi altında ezilmeye başladığım artık ortaya çıkınca, hepsi de Yale öğrencisi olan beş araştırma görevlisi imdadıma yetişti. Zhikai Gao, bilgisayar kullanmaktaki müthiş hüneriyle, Sterling Kütüphanesinin geniş koleksiyonlarında yer alan literatür hakkında bir bilgisayar taraması yapıp sonuçlarını bizlere aktardı. Tony Cahill çevre sorunlarını araştırıp çok kapsamlı bir rapor hazırladı. Gary Miller aynı şeyi karşılaştırmalı eğitim için yaptı. Sameetah Agha bir yandan robot teknolojisi, otomasyon, ileri teknoloji ve bunlarla ilgili sorunlar hakkında rapor yazarken diğer yandan da gelişme yolundaki ülkeler, İslam, Hindistan ve Çin konusunda danışmanlık yaptı. David Stowe demografi, globalleşme ve tarımda biyoteknoloji konularında rapor yazmakta inanılmaz derecede başarılıydı; ayrıca, genelde de çalışmaya yardımcı oldu. Bu beş kişi olmasaydı, bu eserin tamamlanması asla mümkün olamazdı. Tabii ki, kalan bütün hataların tek sorumlusu benim; metinde öne sürülen genel ve özel argümanların sorumluluğu da bana aittir.

Yayın temsilciliğimi yapan Bruce Hunter ve Claire Smith'e de bu çalışmanın proje olarak devam ettiği sürece bana sağladıkları destek dolayısıyla müteşekkirim. Harper Collins'in Londra'da beraber çalıştığım yayıncısı olan Stuart Proffitt de, fikir ve bilgi alışverişinde bulunmak, çeşitli taslakları gayet zarif bir biçimde eleştirmek ve eserin genel biçimini almasına yardımcı olmak suretiyle bu projenin devamı süresince beni o muazzam desteğinden mahrum bırakmadı. Eserin baskıya hazır hale gelişinin onun umduğundan biraz daha geç kaldığının farkındayım, ne var ki, müsvetteleri tekrar gözden geçirmenin kapsamlı bir biçimde yapılmasının yararsız olmadığını onun da takdir edeceğini umuyorum.

En büyük iki eleştirmenim olan Random House'tan Jason Epstein ve karım Cath'dan burada özellikle bahsetmeyi bir borç biliyorum. Epstein tarafından eseri yayınlanmak demek, Deniz Piyadeleri eğitim kampından geçmenin edebiyattaki muadili demektir; bununla birlikte, müsvetteleri tekrar gözden geçirme süreci ne kadar eziyetli olursa olsun, hiç şüphem yok ki, yayına

hazır olan taslağı Jason'un satır satır edit etmesinin ve her bölümde ele alınmış olan konular arasında, ilk taslaktakinden daha sıkı bir bağ kurulması konusunda ısrar etmesinin kitaba çok büyük katkısı olmuştur.

Taslağımıza baştaki halinden çok daha iyi bir şekil verilmesinde karımın telkinleri ve bu telkinler üzerine yaptığım değişikliklerin de rolü olmuştur. İkinci Bölümde onun tavsiyelerinden özellikle yararlandım.

Bu kitap, Hamden'deki on beş yaşından küçük Erkek Çocuklar Futbol Takımına ithaf edilmiştir. Ben son dört yıl boyunca bu takımın antrenörlüğünü yapmış olmaktan büyük mutluluk duydum; liseye gidinceye kadar da onlarla birlikte olmayı arzu ediyorum. Antrenörlük bazen insanı ümitsizliğe düşürür - genellikle takım maçı kaybettiğinde - fakat, insanın kitaplarından, dosyalardan ve istatistiklerden uzak durması için de fevkalâde bir fırsattır. Kendi alanlarının dışına pek çıkmayan bilginlerin yazarlık yapması mümkündür. Bu kitabın yazarının onlardan olmasına imkân yok; ne var ki, bu kitabın yazılması sırasında hem antrenörlüğe hem de profesörlüğe devam ettiğim için kendimi hem çok daha iyi hem de çok daha yenilenmiş hissediyorum.

Paul Kennedy

Hamden/Branford, Connecticut

Mayıs 1992

TABLOLAR VE GRAFİKLER

TABLOLAR

1 Dünyada İmalât Sanayileri Üretimi, 1900-1980 58

2 Dünya Sanayi Robotu Popülasyonu, 1988 Sonu İtibariyle 111

3 En Yüksek Sera Gazı Net Emisyonuna Sahip İlk Yirmi Beş Ülke 150-151

4 Mamul Malların Nisbi Katma Değeri 192

5 İleri Teknoloji Ürünlerinin Global İhracat Payları, 1980 ve 1989 198

6 Çin ve Hindistan'ın GSYİH'larındaki Artışlar, 1980-1989 213

7 Karşılaştırmalı Tasarruf Oranları, 1987 256

8 Karşılaştırmalı Yaşam Standartları 258

9 Latin Amerika Ülkelerinde Fert Başına GSYİH, 1988 262

10 Latin Amerika'nın Borçlanmasındaki Artışlar, Seçilmiş Ülkeler 264

11 Milyon Nüfus Başına Bilim Adamı ve Mühendis Sayıları 279

12 Karşılaştırmalı Bebek Ölüm Hızları 285

13 Yetişkin Kadın Okuryazarlık Oranları ve Toplam Doğurganlık Oranları, Seçilmiş Ülkeler....442
14 Annelerin Eğitim Gördüğü Yıl Başına Ortalama Çocuk Sayısı, Seçilmiş Ülkeler....443

GRAFİKLER

1 Dünya'da Nüfus Artışı, 1750-2100 27
2 Yaş Gruplarına Göre Nüfus 44
3 Dünya Hububat Stok Devirleri 85
4 Toplam Doğurganlık Oranları, Çin, 1945-1987 215
5 Sovyetler Birliğinde ve Çin'de Hububat Üretimi, 1950-1984 222
6 Sanayi Mallarının Dünya Ticaretindeki Payları 252
7 Sovyetlerde GSMH'nın Artış Hızının Düşmesi....299
8 Sovyet Ekonomisinin Uzun Döngüsü 301
9 Belli Başlı Etnik Gruplar İtibariyle SSCB'nin Nüfusu, 1917-2100....315
10 Doğu ve Merkezi Avrupa'da Ekonomik Reformlara Uyum Sağlama 327
11 Dış Yardım ve Milli Gelir....360
12 ABD Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının Büyüme Oranları 381
13 ABD'de Sekiz Sanayi Kolundaki Ticaret Dengeleri 388

Bölüm I
Genel trendler

1
Başlarken: Eski çamlar bardak oldu

Bundan iki yüz yıl önce, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa'daki sosyal ve siyasal trendleri izleyen gözlemciler büyük bir sıkıntı içine düşmüşlerdi. İlk önce 1789'da Fransa'da su yüzüne çıkan devrim dalgası komşu ülkelere doğru yayılmakta, İtalya'dan Hollanda'ya kadar bütün ülkelerde rejimleri alaşağı etmekteydi. Kendi kendine beslenerek büyüyen bu devrim, barışçı yollarla sağlanan bir anayasa değişikliği ile temsili niteliği daha gelişmiş bir siyasal sistem oluşturacağı yerde, ortaya birtakım demagoglar ve azgın sokak çeteleri çıkarmakta, bütün Avrupa'ya yayılan bir şiddet dalgası ile yepyeni bir savaş üretmekteydi. Bunun sonucu olarak, Kral George'un İngiltere'sinden Çarlık Rusya'sına kadar çeşitli ülkelerdeki yönetimler, tepkilerini devrim eğilimlerini ezerek gösterdiler. Ilımlı görüşler ise, hep olduğu gibi, soldan hakaretlere ve sağdan tehditlere maruz kaldı.

Fransız Devriminin kendine özgü sebepleri bulunmasına rağmen - meselâ, 1780'li yıllarda devlet maliyesinin kötüye gitmesi gibi - çoğu kimse, bu sosyal ayaklanmaların altında daha derin nedenler olduğuna inanmıştır. Kalabalık Avrupa şehirlerini ziyaret eden ya da kırsal kesimdeki istihdamın gittikçe düştüğünü fark edenler bu gibi nedenlerin varlığını hemen açıkça görebiliyordu: bunun temelinde beslenme, giyinme, barınma ve çalışma ihtiyacında olan, ancak bu isteklerini karşılayabilecek şekilde,

en azından o düzeyde organize olamamış toplumlarda yaşayan insanların oluşturduğu baskı yatıyordu. Köylerde evler çocuktan geçilmiyordu. Şehirlerdeki yetkililer bu evsiz barksız boş gezen takımının akın akın gelişine karşı çare bulmak için kıvranıyordu. Büyük şehirlerde ise on binlerce insandan oluşan bir işsizler ordusu geceleri şurada burada uyuyor, ertesi gün de tekrar sokaklara dökülüyordu. Hapishaneler, fakirhaneler, terk edilmiş bebeklerin korunduğu yuvalar ve tımarhaneler daha henüz toplu mezarlarına girmemiş bulunan bu insan telefatıyla dolup taşıyordu.

Toplumların bir nüfus patlaması yaşamakta olduğunu anlamak için endişe içindeki bu gözlemcilerin istatistiklere başvurması da gerekmiyordu. Veriler mevcut olabilseydi - ulus ölçeğinde nüfus sayımı o devirde daha yeni yapılmaya başlanmaktaydı - gözlemcilerin vardığı sonuçlar sayılarla da doğrulanacaktı. Avrupa'nın nüfusu (Rusya da dahil) 1650'de 100 milyon kadarken, yüzyıl sonra yaklaşık 170 milyon olmuş ve 1800'e gelindiğinde 200 milyonu da aşmıştı.[1] İngiltere ve Galler'in nüfusu 1720'li yıllarda sadece yüzde 1 kadar, 1750'li yıllarda yüzde 4 ve 1800 yılı yaklaşırken ise her on yılda yüzde 10'dan fazla artmıştı; nüfus hızı da durmadan artıyordu.[2] Kırsal kesimden akan nüfusla şişen büyük şehirler daha da hızla büyüyordu. Fransız Devriminin hemen öncesinde, Paris'te toplam 600.000 ilâ 700.000 arasında insan yaşıyordu ki, bunların 100.000 kadarı işsiz güçsüz takımındandı; yani, sosyal patlamanın yakıt maddesini teşkil ediyordu. Londra'nın nüfusu ise daha da fazlaydı; 1750'de 575.000 kişi yaşamaktayken 1801'de nüfusu 900.000'e çıkmıştı; o zamanın resimlerinde de gayet güzel tasvir edildiği gibi, bunların arasında, birbiriyle itişip kakışan işportacısı, yankesicisi, hırsızı, uğursuzu da az değildi. Nispeten az sayıda "var'lı"nın yaşadığı bir dünyada gittikçe daha fazla "yok'lu"nun doğması dolayısıyla yetkilileri korku alması üzerine, resmi makamların harekete geçip halkın toplantılar yapmasına, risaleler yazılıp yayınlanmasına, işçilerin "bir araya gelip örgütlenmesi"ne ve diğer potansiyel yıkıcı faaliyetlere karşı daha da sıkı yasaklar uygulamasını yadırgamak artık mümkün müydü?

On sekizinci yüzyılın sonlarında, Çin ve Amerika gibi uzaklardaki ülkelerde bile meydana gelmekte olan bu nüfus artışının çeşitli sebepleri vardı. Bunlardan biri, çiçek gibi hastalıkların öldürücü gücünde izahı bile mümkün olmayacak ölçülere varan bir düşüştü. Bir diğeri de, aşı tekniklerinin giderek daha fazla kullanılmasıydı. Sadece Batı Avrupa'nın belli bazı bölgelerine münhasır kalsa bile, gıda temininde ve beslenmedeki iyileşmeler de sebeplerden bir başkasıydı. Bazı toplumlarda, kadınlar daha küçük yaşlarda evleniyorlardı.[3] Bu nedenler hangi oranlarda bir araya gelmiş olursa olsun, dünyanın büyük kısmında yüzyıl öncesine oranla çok daha fazla sayıda çocuk vardı. Nüfus bir yandan artarken, diğer yandan da mevcut kaynaklar üzerinde baskı yaratıyordu.

İnsanlarla kaynaklar arasındaki dengesizliğin giderek artması ihtimali, Thomas Robert Malthus adlı kültürlü ve meraklı bir İngiliz keşişini çok rahatsız ediyordu; Malthus'un 1798'de düşüncelerini kâğıda dökmek suretiyle ortaya koyduğu eseri kendisine dünya çapında bir şöhret kazandırdı. Malthus, *Nüfus Üzerine Deneme* adlı eserinde, insan türünün karşı karşıya olduğu en büyük problem olarak gördüğü bir konu üzerinde durdu: "Nüfusun gücü, insanın yaşamını sürdürmesi için yeryüzündeki üretme gücünden sonsuz derecede daha büyüktür."[4] Durumun böyle olduğunu, çünkü İngiltere, Fransa ve Amerika'da nüfusun her yirmi beş yılda bir katlandığını - aynı zamanda tarıma yeni topraklar da açılmasına rağmen - gıda mallarının aynı hızla tekrarlanarak artabileceğinden emin olunamayacağını iddia ediyordu. Gerçekten de, tarım üretiminin gelecek yirmi beş yılda bir kat arttırılabileceği düşünülse bile, bu katlanmanın tekrar, tekrar, sonra gene tekrar olabileceğini varsaymak "toprağın kalitesi hakkında sahip olduğumuz bütün bilgilere ters düşmektedir."[5] İngiltere'nin nüfusu gelecek yirmi beş yılda geometrik olarak 7 milyondan[+] 14 milyona, bir sonraki çeyrek yüzyılda 28 milyona, daha sonra 56 milyona ve 112 milyona çıkarak artmakta olduğuna göre, Malthus, halkın gıda malı ihtiyaçları ve toprağın bu ihtiyaçları karşılama kapasitesi arasındaki uçurumun daha da büyüyeceğini tahmin ediyordu. Bunun

[+] Aslında o tarihlerde daha da fazlaydı, 10 milyon kadar vardı.

sonucunda ise açlığın ve yoksulluğun, kıtlık ve hastalık dolayısıyla kütle halindeki ölümlerin artmasından ve sosyal dokunun parçalanmasından korkmaktaydı.

Malthus ile çağdaşları arasındaki bütün tartışmalardan burada bahsetmeye gerek yoktur, ancak şu kadarını kaydedelim ki Malthus *Deneme*'sini sırf, bazı yazarların (Godwin, Condorcet) insanın mükemmelleşme yeteneği hakkındaki argümanlarını çürütmek kastıyla kaleme almıştı. Bu iyimser yazarlar halen işler bozuk gitmekle birlikte, insanın idrakinin gelişmesi, kendi kendini geliştirme becerisi ve bilgi alanında yapılacak atılımlar sayesinde ilerde, suç ve hastalıklardan arınmış, hatta savaştan bile arınmış çok daha âdil bir topluma kavuşulabileceği sonucuna varıyorlardı.[6] Buna karşılık, karamsar Malthus ise nüfus artışının insan yaşamının daha da kötüye gitmesi anlamına geldiğini, çünkü yeryüzünün kaynakları üzerindeki baskıların da etkisiyle derinleşen bir uçurumun "var'lı"larla "yok'lular" arasında uzandığını düşünüyordu.

İyimserlerle kötümserler arasındaki bu tartışma, o zamandan beri şu veya bu şekilde gündemimizi meşgul etmeye devam etmiştir. Araştırmamızın temel fikri de, bu tartışmanın, Malthus'un *Deneme*'sini yazdığı günlerden bile çok daha taze olarak geçerliliğini koruduğu yolundadır. İki yüz yıl önceki tartışmaya gelince, iyimserler, öne sürdükleri nedenlerin tamamından dolayı olmasa bile, haklı çıkmış bulunmaktadırlar. İnsanın mükemmelleşme yeteneğini savunanlar on dokuzuncu ve (özellikle) yirminci yüzyılda zaman ilerledikçe sık sık hayal kırıklığına uğrarken, Malthus, matematiğe dayalı, karamsar düşüncelerinde birtakım faktörlerin rolünü bilmezden gelerek sadece kendi anavatanı olan İngiltere bakımından da olsa, "önlenmesi mümkün olmayan dev boyutlardaki bir kıtlığa" ilişkin olarak yaptığı tahmini ortaya atıyordu. Aslında, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında İngiliz Adalarında nüfus patlamasının çeşitli olumsuz etkileri hissedilmekteydi: Kırsal kesimlerde yoksulluk yaygındı; milyonlarca insan yerinde kalmayı tercih ederken çok daha fazlası da çalışmak için kasabalara ve şehirlere akmakta; sanayiin yeni doğduğu şehirlerde, suyu, ışığı, ısınması ve kanalizasyonu

olmayan gecekondu mahalleleri âdeta yerden mantar gibi fışkırarak yayılmakta; sürü sepet çocuğa yeterli sağlık, beslenme, giyinme ve eğitim imkânları sağlanamamakta; işsiz kalmış tarım işçileri kendilerinin işten atılmasına neden olan yeni tarım makinelerine karşı çete halinde saldırmakta; özellikle düşük buğday rekoltelerinin ekmek fiyatlarını yukarı ittiği yıllarda, sosyal protestolar alıp yürümekte; yetkililer ise bir Jakoben devriminin patlak vermesi korkusuyla büyük çaplı nümayişleri (1819'da Peterloo'daki gibi) hiç acımadan bastırmaktaydılar.

Bununla birlikte, *üç* gelişme sayesinde İngiliz halkının, Malthus'un gerçekleşeceği kehanetinde bulunduğu kaderden kaçması mümkün olabildi. Birincisi yurtdışına yönelen göçlerdi: İngiliz Adalarını büyük gruplar halinde terk eden insanlar dünyanın başka yerlerinde daha iyi yaşam şartları aramaya koşuştular. 1820'li yıllarda sadece 200.000'den biraz daha fazla nüfus dışarı göç etmiş iken, bu sayı bir sonraki on yılda üç katına çıktı; 1850'li yıllarda da hemen hemen 2.5 milyona ulaştı. 1815 ile 1914 yılları arasında, yaklaşık 20 milyon İngiliz ülkesini terk etmişti ki,[7] nüfusun tamamı göz önüne alınırsa bunu büyük bir kütlesel dış göç olarak saymak gerekir. (1900 yılına kadar İngiltere'nin nüfusu 41 milyon kadardı; dış göç olmasa 70 milyonu geçerdi.) Mutlak sayılardan daha da önemlisi, İngilizlerin göç konusunda ne iç ne de dış makamlardan yana hiçbir engelle karşılaşmamış olmalarıydı. Emek ihtiyacı çeken Amerika Birleşik Devletlerine gidenler dışında, milyonlarca İngiliz, bol topraklara ve kaynaklara sahip olan, üstelik Batı'nın askeri teknolojisine uzun süre karşı koyamayacak durumdaki insanların yaşadığı kolonilere de (Kanada'ya, Asya'nın güneydoğusundaki adalara, Güney Afrika'ya) yöneldi. Mevcut ulaşım imkânları - uzun menzilli yelkenli gemi ve daha sonra buharlı gemi ile demiryolu - sayesinde yüz binlerce aile dünyanın bir ucundan öbür ucuna, pek rahat olmamakla birlikte nispeten emniyetli bir şekilde seyahat edebildi. Böylece, artan nüfusun baskısı dolayısıyla artık İngiltere'nin ya da İskoçya'nın köy evlerinde ve gecekondularında sürünmenin âlemi kalmamıştı.

---

[7] Dağlık bölgelerin boşalmasında, tabii ki, insanlar isteyerek dışarı göç etmiyorlardı.

İkinci gelişme, Malthus'un *Deneme*'sini tam yazdığı sıralarda, İngiltere'nin tarım üretiminde meydana gelen önemli ilerlemelerdi - bunlar o kadar önemliydi ki bu sürece daha sonraları Tarım Devrimi de denecektir.[8] Ansızın meydana gelmiş bir olay ("devrim" kelimesinden bu anlam çıkmaktadır) olmaktan çok, bu süreç birbiri ardına oluşan ilerlemelere - münavebeli ekin, yeni besicilik teknikleri, arazinin daha iyi yönetimi, yeni tarım âletleri, patates ekimine başlanması, kamu arazilerinin etrafının çevrilmesi ve bataklıkların kurutulması, bu yeni çiftçilik yöntemlerinin daha iyi tanıtımı, ulaşımda kaydedilen ilerlemeler ve pazarlara ulaşabilmeye - dayanıyordu ki, bu sayede İngiliz milletinin bir yandan gıda maddeleri hem nicelik hem de nitelik bakımından artarken diğer yandan refahı yükseliyor, ölüm oranları düşüyor, bu da nüfusun artmasına yol açıyordu. İnsanların sayısı muntazaman artarken, bu gelişmiş iç kaynaklardan herkese, tam gerektiği anda eksiksiz gıda sağlamak mümkün değildi; bu anlamda Malthus haklıydı. Ne var ki, on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar İngiltere'nin hububat, et ve diğer gıda malları ihtiyaçları Kuzey Amerika, Avustralya ve diğer ülkelere daha önce gitmiş bulunan göçmenler tarafından sağlanabiliyordu - bu ürünler soğutulmuş buharlı gemilerle nakledilyordu. Malthus'un kasvet dolu tahminlerinin aksine, gene kendi vatandaşları sayesinde "toprağın içindeki güc"ün "nüfusun gücü"ne uyum göstermesi mümkün olmuştu.

Üçüncü ve en önemli gelişme, Malthus *Deneme*'sini kaleme almadan on beş yirmi yıl kadar önce İngiltere'de Sanayi Devriminin ilk aşamalarının başlamış olmasıydı ki, insan el becerilerinin yerine mekanik âletlerin, hayvan ve insan gücünün yerine de (buhar ve sonra da elektrik gibi) adale gücüne dayanmayan enerji kaynaklarının geçmesiyle prodüktivitede müthiş bir sıçrama kaydedilmişti.[9] Daha ilkel biçimlerinde bile olsa enerjiyle çalıştırılan tezgâhlar elleriyle çalışan bir işçinin ürettiğinin yirmi mislini üretebiliyor; enerjiyle çalıştırılan bir iplik eğirme ve bükme makinesi ise elle çevrilen bir çarkın yaptığı işin iki yüz katı iş yapabiliyordu. Üstelik, hem bu makineler için yakıt olarak gerekli olan kömürü hem de makineler gruplandırılmak suretiyle kurulan yeni fabrikalardan çıkan mamulleri, yüzlerce

beygir gücü kapasitesine sahip olan lokomotiflerin çekip taşıması da mümkündü. O zamana kadar meydana gelmiş teknolojik atılımların hiçbiri, Sanayi Devriminin çıkardığı ürün artışı kadar yüksek bir artışı gerçekleştirememiştir.

Buhar gücünün ortaya çıkışının kısa ve uzun vâdeli birçok sonuçları olmakla birlikte, bunlardan en büyüğü, Malthus'u çok tedirgin etmiş olan nüfus patlamasının korkulu rüyasından insanlığın hiç olmazsa bir kısmını kurtarmış olmasıydı. Sanayi Devrimi verimliliği o kadar yükseltmiştir ki hem milli refah hem de genel satın alma gücü insan sayısındaki artışların önüne geçmiştir. On dokuzuncu yüzyılın tamamı süresince, İngiltere'nin nüfusu *dört kat*, milli hasılası ise *on dört kat* artmıştır.[10]

Bu söylediklerimle, refahın maddi sonuçlarının da hemen alındığını ya da yararlarına gelindiğinde, eşit olarak dağıtıldığını kastetmiyorum. Sanayileşme müteşebbislere, mucitlere, fabrikatörlere ve yeni imalât yöntemleri sayesinde kâr marjlarının artacağının farkına varan finansal destekçilerine başlangıçta kazançlar sağlamıştır. Fakat artan nüfusa istihdam imkânları sağlamak gibi kritik bir soruna cevap vermenin dışında, sanayileşmenin fabrikalarda ve madenlerdeki ağır çalışma şartları altında perişan olan birinci veya ikinci nesil işçilere pek fazla yararı olmamış, bunlar, daha önceleri bilinen sistemlerden hiçbirine benzemeyen katı ve zamana bağlı bir sistem uyarınca fabrikalarda makinelerinin yanı başında düzene sokulmuşlardı. Tek fark açıkça, kısa vâdeli menfaatler ile uzun vâdeli menfaatler arasındaydı. Ancak daha sonraki nesillerdeki işçiler babalarının ve dedelerinin, uğrunda çok ağır bir bedel ödediği sanayileşmeden kaynaklanan genel refah artışından yararlanabildiler. Karl Marx'ın - ve yakın zamanlarda da Marx'ın başka yerlerdeki takipçilerinin - bir halkın proleterleştirilmesinin iktidardaki sınıflara karşı bir devrime yol açacağı tahmininde bulunmasına ve durumun zaman içinde düzelebileceğini de öngörmemiş olmasına çok hayret etmemek gerekiyordu. Öfke dolu bir Malthus eleştiricisi olarak Marx, aslında tahmin sanatında ondan daha da kötüydü.

Yeni teknoloji ile üretim sistemi İngiltere'yi dünyanın atölyesi haline getirdiği için, İngiliz halkı da gittikçe daha zenginleşti. İngiltere'de ihracatın artmasından sağlanan kazançlar -1780'li yıllardaki 5 milyon Sterlinlik tekstil ihracatı 1820'li yıllarda hemen hemen 40 milyon Sterlinlik bir değere ulaşmıştı[11] - sayesinde İngiliz halkının ihtiyaç duyduğu gıda malları, hammaddeler ve diğer mallar satın alınabiliyor ve bu ürünler daha gelişmiş gemilerle daha hızlı bir şekilde taşınabiliyordu. O zamanlarda, imalât sanayiinde hiçbir toplumun sahip olmadığı kadar büyük bir etkinliğe ve daha yüksek yaşam standardına sahip olan İngilizler **bırakınız-yapsınlar**'cı iktisadı ve "açık" bir ticaret düzenini savunmaya başladı ki, bu düzende ulusal sınırların ve ulus ölçeğindeki şirket sahipliğinin önemi gittikçe azalıyordu. Büyük İngiliz ekonomisti Jevons 1865'te aşağıdaki satırları yazarken belki de bu havayı çok iyi koklamış bulunuyordu:

> Kuzey Amerika ve Rusya'daki düzlükler bizim mısır tarlalarımızdır; Chicago ve Odesa, buğday ambarlarımız; Kanada ve Baltık ülkeleri kereste sağladığımız ormanlarımızdır; Asya'nın güneydoğusundaki adalar koyun çiftliklerimizi, Arjantin'deki ve Kuzey Amerika'nın batısındaki geniş kırlar ise sığır sürülerimizi barındırır; Peru gümüşünü gönderir, Güney Afrika ve Avustralya'nın altını da Londra'ya akar; Hindularla Çinliler bizim için çay yetiştirir; kahve, şeker ve baharat plantasyonlarımızın hepsi de Batı Hint Adalarındadır. İspanya ve Fransa asma bahçelerimiz, Akdeniz meyve bahçemizdir, uzun süre Amerika Birleşik Devletlerinin Güney eyaletlerini işgal eden pamuk tarlalarımız ise şimdi yeryüzünün neresinde sıcak yöreler varsa oralara doğru genişletilmektedir.[12]

Bu oluşum, birçok bakımlardan, insanlığın en büyük başarı hikâyeleri arasında yer almaktaydı; temsilî hükümetin doğuşundan veya dinde hoşgörünün artmasından çok farklı, fakat en az onlar kadar önemliydi. Sanayi Devrimi, ayrı araştırma ve sorgulamaya dayalı olup kendisinden daha önce meydana gelen Bilimsel Devrimle birlikte, ekonomik büyüme ve teknolojik ilerlemenin bünyesinde yerleşiyor ve yukarıya doğru gelişen bir helezon yaratıyordu. Yeni icatlar, yeni imalât teknikleri, yeni ula-

şım biçimleri ve yeni sermaye birbirini teşvik etme eğilimindeydi. Meselâ, sacdan mamul, geniş gövdeli buharlı gemiler on dokuzuncu yüzyılın ortalarında icat edilirken hem bilim ve sanayideki çifte devrimin bir ürünü hem de global ulaşımı, gıda maddeleri ikmalini, göçü vs. yi geliştirmenin bir aracı olarak ortaya çıkmıştı. O zamandan beri de, teknolojik değişim ve sınai kalkınma arasındaki etkileşimi durdurmak mümkün olmamıştır.[13]

"Nüfusun gücü", böylece, "toprağın içindeki güç" ile değil, teknolojinin gücüyle, yani, insan zihninin işleri yapmakta yeni usuller bulma, yeni âletler icat etme, üretimi geliştirilmiş biçimlerde organize etme, malları ve fikirleri bir yerden bir başka yere daha hızla nakletme, eski sorunlara karşı yeni yaklaşımların oluşmasını teşvik etme gibi yetenekleriyle cevaplandırılmış oluyordu. Malthus, ülke nüfusunun her yirmi beş yılda bir katlanmasının tüketim ile kaynaklar arasında bir yarışa neden olacağını teşhis etmekte tamamen haklıydı; ne var ki, zinde bir nüfusun gittikçe artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere taze kaynakların harekete geçirilebilmesi ve icat edilebilmesi amacıyla bilim ve teknolojinin insan, mal ve hizmetlerin taşınmasında ilerlemelere yol açmayı, tarımda üretimi arttırmayı ve âlet imalâtında yeni atılımları teşvik etmeyi sağlayacak bir güce sahip olduğunun farkına varamamıştı. Diğer taraftan, yaşam standartlarındaki artışın yol açtığı sosyal değişimler de - okullarda öğretim süresinin uzaması, kadınların statüsündeki iyileşmeler, tüketim artışı, şehirleşen nüfusun artması - aile başına ortalama çocuk sayısının azalması yönünde etkiler yapıyordu. Başka bir ifadeyle, İngiltere'nin yaşadığı "demografik geçiş" dönemi, sonuç olarak yüzyıl sonra veya daha sonraki yıllarda nüfusun istikrar bulmasına yol açmıştır. İnsan sayısındaki geometrik artış sadece birkaç nesil boyunca sürmüştür.

Özetle, İngiliz halkı Malthus tuzağından kaçmak için şu üç kapıyı kullanmıştır: göç, tarım devrimi ve sanayileşme. Şunu da kaydetmeden geçmeyelim: bu kaçışı pek o kadar basit bir şey gibi görmemelidir. Bazı ülkeler - Belçika, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri - İngiltere'nin yaptığı uygulamaları taklit

etmiş ve artan verimlilik, refah ve yaşam standardında yukarı yükselen helezonu izlemişlerdir. Bununla birlikte, bu kadar şansa sahip olamamış başka birçok ülke iç veya dış etkenlerin de zorlamasıyla durmadan geriye gitmiştir. Birçok yönden engelleri bulunan İrlanda, (yabancıların siyasi kontrolü altında oluşu, altyapı yetmezliği, kömür yetersizliği, fert başına tüketim düzeylerinin düşüklüğü, bunalımlardan kurtulamayan tarımı) "merkezi bir problem olan yaş sorununu . . . şimdiye kadar doğmuş olan nesillerce çocuktan çok daha fazlasını nasıl besleyeceğini, nasıl giyim-kuşam sağlayacağını, nasıl istihdam edeceğini" çözebilmiş değildi.[14] 1840'lı yıllara kadar, açlık ve dış göçler yüzünden nüfusu beşte bire inmişti.

Hindistan da bu hususta bir diğer örnek olarak Malthus'un modeline çok daha yakındır. Hindistan'ın nüfusu da on dokuzuncu yüzyılda katlanmış ve tekrar katlanmış, fakat bu katlanma çok daha düşük bir verimlilik temeline dayanmıştır. Ayrıca, Hindistan eyaletleri İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketine silâhla karşı koyma gücüne sahip olmadığı için, İngiliz makine işi tekstil mamulleri - yerli kumaşlardan sadece fiyatının daha ucuz olmasıyla değil kalitesinin de daha da iyi olması dolayısıyla - ülkeyi istilâ edip geleneksel yerli üreticileri üretim süreci dışına ittiğinde Hindistan halkının yapabileceği pek bir şey kalmamıştı.* Bir hesaba göre, bunun korkunç sonuçlarından biri şudur: Sanayi Devriminin başlarında (1750) İngiliz ve Hindistan halkları hemen hemen aynı fert başına sanayileşme düzeylerinde olmalarına karşılık, 1900 yılında Hindistan İngiltere'nin sadece yüzde biri düzeyine düşmüştü.[15] Sanayileşme ve modernleşmenin Batılı toplumların da başına dertler açtığında şüphe yoktur, ancak bunlar "sanayi devriminden geçmeksizin nüfusunu arttıran başka birçok ülkelerle" karşılaştırıldığında sorunları onlara göre çok hafif kalır.[16]

Malthus'un devrinde aşırı nüfus sorununa karşı kayda değer bir başka çözüm daha vardı ki, bu da kökü dışardaki tecavüzlerin peşini izleyen iç karışıklıklardı. Halkın hoşnutsuzluğu sonu-

* Hindistan 1814'te 1 milyon yarda pamuklu dokuma ithal etti, bu rakam 1830'a kadar 51 milyona; 1870'e kadar da 995 milyon yarda gibi akıl almaz bir miktara ulaşmıştı.

cunda koskoca bir *ancien régime*' in[+] yıkılıp gittiği Fransa'nın yapısı, tarımda, sanayide, ticarette ve sosyal çerçevesi ve tutumları itibariyle hızlı bir nüfus artışını sürdürebilmek bakımından İngiltere'ye göre daha zayıf kalmıştı. Fransız Devriminin ilk zamanlarında beslenen ümitlerin terör, karşı tepkiler ve daha sonraları da Bonapartçılık yüzünden yıkıldığı dönemde, genç, enerji dolu ve hayal kırıklığına uğramış çok sayıda Fransız silâh altına alınıp Fransa'nın *dışardaki* işgal ordularına tertip edilmişti; ancak, bunların çoğunluğu olmasa da birçoğu ya muharebelerde ya da hastalıktan can verdi. Böylece, fetih yoluyla toprak kazanma olayı aşırı nüfus, sosyal gerilimler ve siyasal kırgınlıklara karşı kurtuluş çaresi olma gibi geleneksel bir rolünü tekrar yüklenmiş olmaktaydı - ancak, İngiltere'nin teknolojideki yeni buluşları, ekonomik büyümeyi ve koloni ilhaklarını bir araya getirerek uzun bir vâde içinde ortaya çıkardığı yeni oluşuma karşı bu yöntemle rekabet edilmesi mümkün değildi.[17] Gene de, tarihte vuku bulan olaylara bakılırsa, hızlı nüfus artışının ne gibi sonuçlar verdiğine bakıldığında, sosyal çalkantıların ve ülke topraklarını genişletmenin de en az diğerleri kadar makul ve geçerli bulunduğu anlaşılmaktadır.

Birbiriyle irtibatlı olan bu sorunlar - bir yandan aşırı nüfus, toprak üzerindeki baskılar, göç ve sosyal istikrarsızlık, diğer yandan da teknolojinin hem verimliliği arttırma hem de geleneksel mesleklerin yerini alma gücü - aynen bugün de önümüze çıkmakta, hatta eskisinden çok daha büyük bir güçle karşımıza dikilmektedir. Başka bir deyişle, on sekizinci yüzyılın sonlarındaki demografik ve ekonomik şartları, bugün, yani Malthus'un meş'um tahminlerinden iki yüzyıl sonra global toplumumuzun karşı karşıya olduğu meselelerin mecazî bir ifadesi olarak görmemiz gerekmektedir. Üstelik, bu sorunların *birbirleriyle irtibatlı oluşunu* günümüzün mukayeseye açık olan ikilemi açısından da değerlendirmek zorundayız. Asıl fark global sorunlarımızın bünyesinde değil, bu sorunların yoğunluğunun artmasındadır ki bu durumu şimdi on sekizinci yüzyılın son yıllarıyla mukayese edebiliriz. Dünya yeniden bir nüfus patlaması durumuyla karşı

[+] Fransa'da 1789 devrimi öncesinin siyasal ve sosyal sistemi (Çevirenin Notu).

karşıya gelmiştir; bu patlama Kuzeybatı Avrupa'nın gelişmiş toplumlarında değil Afrika, Orta Amerika, Ortadoğu, Hindistan ve Çin'in yoksul bölgelerinde cereyan etmekte; milyonları aşıp *milyarlarca* insanın kaderini ilgilendirmektedir. Aynı zamanda, teknoloji ve üretim alanında da akılları durduracak kadar çok bilgi patlamasına şahit olmaktayız. Bu patlamanın hem teknolojide hem de üretimdeki etkileri daha büyük olup çok daha hızla ve çok daha geniş bir alana yayılmaktadır. On sekizinci yüzyılda, her yetmiş beş yılda bir toplam nüfusa iki yüz elli milyon insan eklenirken bugün, her üç yılda bir bu miktarda artış olmaktadır. Bu arada, dünyamızda bilim ve haberleşmenin bütünleşmesi teknolojik değişimin hızını da büyük ölçüde arttırmıştır.

Siyasetçilerimizin hiç olmasa da pek azı bu gerçekle yüz yüze gelmeye istekli görünmesine rağmen, yirmi birinci yüzyılı karşılarken insan toplumu en büyük sınavı "nüfusun gücü" tarafından ortaya atılmış bulunan talepleri karşılayabilmek için "teknolojinin gücü"nü nasıl kullanacağı konusunda verecektir; yani, sorun, beşeriyetin daha yoksul bölümü olan dörtte üçlük kısmını, yetersiz beslenme, açlık, kaynakların tükenmesi, huzursuzluk, zorunlu göç ve silâhlı çatışma gibi, zengin ülkeleri bile (diğerleri kadar doğrudan olmasa da) tehlikeye maruz bırakan gelişmelerin gittikçe büyüyen Malthusçu tuzağından kurtarmak için etkin global çözümlerin nasıl bulunacağıdır.

Nüfus baskılarının geliştiği yerler ile teknolojik kaynakların bulunduğu yerler arasında coğrafî kopukluk olması dolayısıyla sorun çok daha ciddî bir nitelik kazanmaktadır. On sekizinci yüzyılın sonlarında İngiltere'de nüfus patlaması ile teknoloji patlaması aynı ülkenin içinde meydana geldiği için sonunda birbirine faydalı olacak şekilde karşılıklı olarak etkileşim yapmaktaydı: artan nüfus beslenmek için talebi körüklüyor ve tarıma yatırım yapılmasını teşvik ediyordu; sanayileşme milli refahı yükseltiyor, bu da daha fazla tekstil, yiyecek ve gıda maddeleri satın alınmasına neden oluyordu. Böylece, büyük kuvvetlerden birinin değişim için ortaya attığı meseleye başka bir kuvvet tarafından çözüm getirilmiş oluyordu. Artan talebi daha yüksek bir

arz karşılıyor, hızla artan bir nüfusun verimliliği de aynı veya daha yüksek bir hızla artıyorsa, bunun mutlaka fert başına daha düşük yaşam standardına yol açmayacağı böylece kanıtlanmış oluyordu.

Bununla beraber, günümüzün dünyasında, mekân bazında böylesine bir çakışma artık mevcut değildir. Teknoloji patlaması büyük ölçüde ekonomik bakımdan ileri toplumlarda ortaya çıkmaktadır ki, bunların çoğunda nüfus yavaş artmakta, hatta azalmaktadır bile. Bununla birlikte, demokratik patlama sınırlı teknolojik kaynaklara sahip olan, çok az sayıda bilim adamı ve kalifiye işçisi, araştırma ve geliştirmeye ayırdığı yatırımları yetersiz, büyük şirketleri az olan veya hiç olmayan ülkelerde meydana gelmektedir; bunların çoğunda yönetimdeki seçkinler teknolojiye karşı hiçbir ilgi duymadığı gibi, kültürel ve ideolojik peşin hükümlerin değişime karşı saldırıları Sanayi Devrimi İngiltere'sinde olduğundan daha da fazladır.

Şartlardaki bu farklar bile şimdi global düzeyde yaşanan ikilemin çerçevesini tüm boyutlarıyla ortaya koyamamaktadır; burada başka iki güçlükten daha söz etmek gerekir. Birincisi, birçok gelişme yolundaki ülkede tam daha fazla tarım ürününe ihtiyaç duyulurken, nüfus baskısının yerel tarım kaynaklarının tükenmesine (Afrika'nın savanlarında aşırı ve bilinçsiz (ağır) otlatma, Amazon yağmur ormanlarının erozyonu, Hindistan'dan Kazakistan'a kadar olan bölgede toprakların çoraklaşması gibi) neden olmasıdır. Malthus bile gıda maddeleri arzının, nüfusla aynı hızda olmamakla birlikte artmaya devam edeceğini varsaymıştı; muhtemeldir ki, bugün Afrika'da "toprağın gücü"nde belirgin hale gelen azalmayı bilebilmiş olsaydı, yazıları çok daha karamsar olurdu. İkinci olarak, "Birinci" Dünya ülkelerinin[+] geliştirdiği yeni teknolojilerden bazılarının, gelişme yolundaki ülkelerde patlayan nüfusların imdadına koşmak yerine, bazı ekonomik faaliyetleri geçersiz hale getirerek - iplik iğme ve bükme makinesinin dünyanın bir başka tarafında el tezgâhlarında çalışan Hintli dokumacıları işsiz bırakması gibi - fakir ülkelere daha da fazla zarar verebileceği yolunda bazı emareler bulun-

[+] Sanayileşmiş ülkeler (Çevirenin Notu).

maktadır. Yeni bilimsel atılımlar nimetlerin "var'lı"lardan "yok'lu"lara aktarılması konusunda sık sık yapısal problemler doğmasına sebep olur; bugünün global topluluğu çok daha büyük bir mesele ile karşı karşıyadır, zira, ileri teknolojilerin yarattığı tehdit, kalkınma yolundaki ülkelerde ekonomilerin temellerinin sarsılmasına yol açmaktadır.

Bu kitap *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü* ' ne birçok yönden benzerlikler taşımakla birlikte ondan büyük ölçüde farklıdır. Birincisi, bu incelemenin tarihsel bir çalışma olmadığı; sadece tarihsel perspektife dayandığı, burada analiz edilen gelişmelerin tamamen yeni olmayışına dayanılarak söylenebilir. İki kitapta da okuyucuya uluslararası olayları etkileyen geniş tabanlı değişim kuvvetlerinin analizi sunulmaktadır. Bu incelemede *Yükseliş ve Çöküş* ' teki tarihsel ayrıntılardan kaçınılarak kitabın odak noktası, insanlığın teknoloji, ekonomik değişim ve nüfus artışı ile karşılaşması üzerine taşınmıştır. Oysa, bunların her biri dünyadaki sorunları mümkün olabilecek en geniş çerçeve içine yerleştirmek üzere kendi çapında gösterilen bir gayrettir.

İkinci olarak, bu kitapta, askeri çatışmalar, silâhlı kuvvetler, güç dengesi ve millî güvenlik konusundaki geleneksel düşünme biçimleri gibi konularla pek fazla ilgilenilmeyecek, buna karşılık gezegenimize değişim getirmeye çalışan yeni kuvvetlerin gelecekte istikrarsızlık ve çatışma nedenleri olabileceği üzerinde durularak; hükümetlerle insanların da millî ve uluslararası güvenliğe karşı nelerin bir tehdit oluşturduğu hakkındaki eski tanımlarını yeniden gözden geçirmeleri gerektiği ortaya konacaktır. Soğuk Savaşın bitip bitmediğine veya Ortadoğu'daki muhasamata son verilip verilemeyeceğine bakılmaksızın, gezegenimizde yaşayan insanların emniyet ve refahına karşı şimdi yönelmiş olan çok geniş *gayri* askerî tehditlerin üzerine önemle eğilmek gerekmektedir.

Üçüncüsü, buradaki odak noktası uluslaraşırı gelişmeler olduğuna göre, ulus-devletler ile bunların faaliyetlerini geleneksel olarak bünyesinde barındıran diplomatik sistemler/ittifak sistemleri üzerinde daha az durulmaktadır. Bundan maksat, Was-

hington veya Moskova'da nihai kararları verenlerin yaptığı işin hiçbir şey ifade etmediğini veya Japonya ve Avrupa Topluluğu gibi kendine özgü ülke ve beraberliklerin geleceğinin önemsiz olduğunu ya da global trendlerin şimdiki durumu dolayısıyla insanın İsviçre'de veya Çad'da yaşaması arasında hiçbir fark olmadığını söylemek değildir. Yeryüzünün farklı bölgelerinin ve ülkelerinin yapıları birbirinden - coğrafi konumları, nüfuslarının beceri düzeyleri, ulusal kaynakları, sermaye aktifleri bakımından - farklıdır; bu bölge ve ülkelerin hepsi de yüz yüze geldikleri uluslaraşırı sorunlara karşı koyabilmek için ya daha iyi ya da daha kötü hazırlanmış bulunmaktadır. Ayrıca, belirli bir ülke içindeki mevcut olan sistemler, yeni bir teknolojinin etkilerini, farklı sistemlere sahip olan bir ulusta olduğundan daha şiddetli - veya daha yararlı - hale getirebilir; açık bir örnek vermek gerekirse, tarım biyoteknolojileri Japonya gibi ileri teknolojilere sahip, gıda maddeleri ithal eden bir ülkeye yararlı olabilirken Gana veya Kosta Rika gibi bütün dayanağı buğday ihracatı olan gelişme yolundaki ülkelerde felâketlere yol açma potansiyelini haizdir. Gerçekleşmesi yakın olan global dönüşümler karşısında insanların beklentilerinin ne ölçüde etkileneceğini, yeryüzünün neresinde yaşadıkları ve beşeri ve teknolojik kaynaklarla ne ölçüde mücehhez bulundukları tâyin edecektir.

İşte bundan dolayıdır ki, Birinci Bölümdeki bahislerde değişime yönelik uluslaraşırı kuvvetlerin boyutları analiz edilirken, İkinci Bölümdekilerde yeryüzünün en önemli kısımları - Çin ve Hindistan, gelişme yolundaki ülkeler, Avrupa, bir zamanların SSCB'si, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri - bakımından bunların kendine özgü sonuçları incelenmektedir. Aynı Malthus'un devrinde olduğu gibi, yeryüzündeki birbirinden farklı insanlar bir yüzyıldan ötekine geçmeye hazırlanırken aynı düzeydeki bir depar çizgisi üzerinde sıralanmış olarak durmamaktadır; birçoğu da gerçekten fena halde engellerle malûldur.

İlk bakışta bunlardan, Tarihin, bir kere daha, kendi galip ve mağlûplarının listelerini üretmekte olduğu sonucu çıkmaktadır. Ekonomik değişim ve teknolojik gelişme de, savaşlar ya da spor

turnuvaları gibi, genellikle herkese yararlı olmaz. Aydınlanma çağından günümüze kadar iyimserlik taraftarlarınca kabul gören ilerleme, yeni yöntemler ve bilim sayesinde üstünlük elde etme yeteneği olan gruplar veya uluslara yararlı olurken teknolojik, kültürel ve siyasal bakımlardan değişime uyum sağlama yeteneği daha az olan diğer bazılarına da zarar vermektedir. İngiltere'deki Sanayi Devriminde olduğu gibi, teknolojik ilerlemenin etkisi damlaya damlaya süzülme şeklinde olabilir ki, bu durumda toplumun bütün fertlerinin yaşam standartları zaman içinde iyileşir; oysa böyle bir açıklamayla ne 1795 yılında el tezgâhında kumaş dokuyanları tatmin etmek mümkün olmuştur ne de bugünün dünyasında yaşayıp aynı durumda olanları tatmin etmek mümkün olabilir.

Kitabımız, muhtemel galipler ve mağlûplar hakkında tahminlerde bulunma gibi büyük marifet gerektiren bir işe girişmenin yanı sıra, bugünün değişime yönelik global kuvvetlerinin bizleri geleneksel çizgimizden daha ötelere itip dikkate değer yeni bir şartlar dizisine yöneltip yöneltmediğini de sorgulamaktadır; öyle ki bu dizi içinde insanların oluşturduğu sosyal organizasyonlar kalabalık nüfusun, çevre üzerindeki tahribatın ve teknolojiyle yönlendirilen devrimlerin ortaya çıkardığı meselelerle eşit düzeyde olmayabileceği gibi galipler ve mağlûplar sorunu da bir dereceye kadar konunun dışında kalabilir. Meselâ, gelişme yolundaki ülkelerde çevrenin sürekli bir şekilde kötüye kullanılması global düzeyde bir ısınmaya yol açarsa ya da dünyanın yoksul kesimlerinden zengin kesimlerine doğru ekonomik nedenlerle kütle halinde bir iltica akını oluyorsa bundan şu veya bu şekilde herkes zarar görecektir. Özetle, ulus-devlet çekişmelerinin yerini daha büyük sorunların almakta olduğu bu sıralarda, gelecek hakkındaki düşüncelerimizi, uluslararası politika hakkında geçmişteki düşüncelerimizin belirgin özelliğini oluşturan ölçekten çok daha büyük bir ölçeğe taşıyabiliriz. Büyük Güçler hâlâ yükselme ya da en azından çökmeme gayretinde olsalar bile, muhtemelen o kadar harap olmuş bir dünyada çaba gösteriyor olacaklardır ki bu gayretin büyük bir kısmı da boşa gidecektir.

Bu eser, esas itibarıyla geniş anlamda global trendleri, çevre sorunlarını, demografik paternleri ve teknolojik atılımları ele aldığı için, beşeri ve sosyal varoluşumuzun elle tutulup gözle görülmeyen boyutları - manevi ve kültürel değerlerimiz - üzerinde yeterince önemle durulmadığı izlenimi edinilebilir. Birinci Bölümdeki genel temalar bakımından bu belki doğru olabilir, fakat İkinci Bölümde bölgeler düzeyinde ele alınan örnek olaylar dikkatle okunduğu takdirde, farklı toplumların karşı karşıya geldiği farklı yeni meselelere niçin farklı tepki verdiğini değerlendirirken bu boyutların ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Gerçekte, bir ülkenin değişime karşı duyarlılığı üzerindeki en önemli etki muhtemelen o ülkenin sosyal tutumları, dinsel inançları ve kültürüdür. Modernleşme sorununa uyum göstermekte başarısız kalan eski medeniyetlerin öğrencileri, birbiri ardına her örnekten görüldüğü gibi, yeni gelişmelerin takıldığı engelleri göstermektedir: sanayiden hazzetmemek, ticarete ve müteşebbisliğe karşı daha tutucu kuşkular duymak, saray erkânını, bürokrasiyi, askeriyeyi, kiliseyi ve müteşebbislere karşı ayırımcılık yapmış olan ve memurları kayıran hukuk ve vergi sistemlerini (hatta düpedüz yağmayı) ön plâna çıkaran Batılı, kapitalist değerlere, güç yapılarına karşı ideolojik ya da dinsel açıdan muhalefet etmek.[18]

Batılı yazarlar genellikle bu engellerin Doğulu ve Afrikalı toplumlara özgü olduğunu, Avrupalı toplumların ise bunun tam tersine, rasyonalizmi, bilimsel yöntemi ve deneyi benimsemeleri sayesinde zaman içinde dünyaya hâkim olduklarını varsaymışlardır.[19] Japonya'nın son yirmi otuz yılda icatlar, tasarım, sanayi ve finans alanlarındaki olağanüstü başarıları dolayısıyla bu varsayım şimdi eskisinden daha çok şüphe götürür hale gelmiştir. Dünyanın bazı yörelerinin (Yeni Gine, Kalahari Çölü) gelişmeye karşı doğal engeller çıkardığı kabul olunursa dünyada yaşayan insanların çoğunluğunun, *şayet tercihleri öyle ise* değişimin meydana koyduğu sorunlara karşı olumlu tepki gösterebileceklerini varsaymak oldukça gerçekçi görünmektedir.

Ancak buradaki "şayet tercihleri öyle ise" cümlesi Hollanda'nın on yedinci yüzyıldaki, Japonya'nın da yirminci yüzyılın sonlarındaki başarısını açıklayan bazı unsurların benimsenmesini gerektirmektedir: bunlar, bir serbest piyasa ekonomisinin var oluşu ve bu ekonomi içinde en azından tüccarlar ve müteşebbislerin ayırıma tâbi tutulmayışı, yıldırılmayışı ve üzerlerine gidilmeyişi; katı, doktrine dayalı bir değişmezliğin bulunmayışı; sorgulama, münakaşa etme ve denemenin özgür olması; ilerlemenin mümkün olduğuna inanç duyulması; soyuta değil uygulamaya dönük olana önem verilmesi; mandarinci[+] kurallara, dinsel dogmalara ve geleneksel halk kültürüne karşı çıkan bir rasyonalizmin bulunmasıdır. Köktendinci mollaların ya da muhafazakâr toprak ağalarının egemenliği altındaki bir toplum değişimi kucaklayamıyorsa yirminci yüzyılda yaşamak ile on beşinci yüzyılda yaşamak arasında hiçbir fark yoktur.

Değişime karşı kültürel engellere bütün toplumlarda rastlanır ki, bunun açık sebebi gerçekleşmesi yakın olan bir dönüşümün mevcut örf ve âdetleri, yaşam biçimlerini, inançları ve toplumdaki peşin hükümleri tehdit etmekte olmasıdır. Bunlar ileri toplumlarda meydana gelebileceği gibi gelişmekte olan toplumlarda da görülebilir. Gerçekten de, uluslararası veya bölgesel ilişkilerde evvelce zirveye ulaşmış olup da şimdi ekonomik olarak kendilerinden daha hızla büyüyen ulusların gerisinde kalan ülkeler (ya da ülkelerdeki seçkinler) genellikle değişime karşı en isteksiz tutumu sergileyenlerdir. Bunun nedenleri kısmen uygulamadan kaynaklandığı gibi psikolojik ve kültürel temelleri de vardır. Belirli tarihî şartlar çerçevesinde en tepeye çıkmışken şimdi çöküşe geçen uluslar durumun değişmesini kabul etmekte zorlanmaktadır: şimdi sanayii organize etmek, gençleri yetiştirmek, kaynakları dağıtmak ve politik kararları oluşturmakta farklı usuller uygulanmaktadır; kaldı ki bu yeni usuller daha da başarılı olmaktadır. Değişime duyarlılık göstermek demek, kendi sosyal önceliklerini, eğitim sistemini, tüketim ve tasarruf

[+] Eskiden Çin İmparatorluğunda, siyasal iktidarın denetimi dışında kalacak derecede nüfuz sahibi olan yüksek rütbeli ve yetkili kişiler ya da üst düzey memurlardan oluşan sınıfa verilen isim; günümüzde muhafazakâr aydınlar ve zadegân için kullanılmaktadır (Çevirenin Notu).

paternlerini hatta bireyle toplum arasındaki ilişkilere dair temel inançlarını bile değiştirmek anlamına gelebilir. Bugün "Japonya'nın meydan okuması"nın nasıl karşılanabileceği sorununa karşı tedirginlik içinde mücadele eden Amerikalılar, bu gibi kültürel ve sosyal engellerin ne kadar girift olduğunu ve köklerinin ne kadar derinlere uzandığını bilmektedir.[20]

Bu kitabın oldukça basit bir yapısı vardır. İlk kısımda dünyamız üzerinde etkide bulunan belli başlı değişime yönelik kuvvetlerin bazıları analiz edilmekte ve bu dönüşümlerin genelde oluşturduğu etkiler tartışılmaktadır. Eser ayrı ayrı bahisler şeklinde düzenlenmiş olmakla birlikte, nüfus patlaması ile artan gayri meşru göç, robot sanayii devrimi ile global emek talebi, teknoloji ile ulusal egemenlik sınırlarının daralması arasında mevcut olan bağlantıları okuyucunun göreceğini umuyorum. Global nüfus patlamasının meydana getirdiği etkiler inanılmaz derecede güçlü olduğu için ilk olarak bunu inceliyorum; hemen arkasından da yeni teknolojilerin (bilgisayarlar, uydular, enformasyon/haberleşme) dünyada iş hayatını nasıl globalleştirdiğine ve şirketlerin faaliyet biçimlerini nasıl değiştirdiğine ilişkin bir analize geçiyorum - bu ikisini yan yana getirmek suretiyle dünyanın aşırı kalabalık nüfusa sahip yoksul bölgelerindeki gelişmeler ile teknolojik yönden ileri varlıklı kesimleri arasındaki uçurumu ortaya koymuş oluyorum. Aynı temayı 4'üncü Bahiste (tarımda biyoteknoloji hakkında) ve 5'inci Bölümde de (robot teknolojisi hakkında) izliyorum ki, bu bölümlerde sırasıyla çağdaş tarım devrimimiz ile sanayi/teknoloji devrimimizin nüfus patlamasını - Malthus devrindeki İngiltere'de olduğu gibi - hafifleteceği yerde niçin daha da vahim hale getireceği araştırılmaktadır. Bütün bunlar zengin ve fakir ülkeler arasında giderek genişleyen bir gediğin gelecekte de var olacağının emarelerini oluşturduğuna göre, 6'ncı Bahiste çevrenin yaygın bir şekilde tahrip edilmesi ve özellikle yerkürenin ısınması dolayısıyla gelişmiş ülkelerin de nüfus, çevre ve teknoloji trendleri arasındaki bağlantıyı nihayet anlayarak kendilerinden daha fakir olan kuzenlerine yardım elini ne şekilde uzatmaya mecbur kalacakları tartışılmaktadır. Birinci Bölüm uluslaraşırı değişimlerin bizzat ulus-devletin po-

zisyonunu ne ölçüde etkilemekte olduğunu araştıran bir bahisle tamamlanmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde yerkürenin farklı bölgeleri ve bunların karşılarına dikilen daha yeni meselelerle başa çıkabilme yetenekleri ayrı ayrı irdelenmektedir. Ülkeleri/bölgeleri seçerken sadece önemlerini değil, birbirlerinden çok farklı durumlarda olmalarını da göz önünde bulundurdum: Japonya gittikçe teknolojinin yönlendirdiği toplumların en önde geleni olarak görülmektedir; Hindistan ve Çin, dünya nüfusunun üçte birinden fazlasına sahip olarak nüfus artışını kontrol etmek ve teknolojiyi ele geçirmek gibi zorlu işleri kendilerine ödev bilip bunlara sarılmaktadır; gelişme yolundaki ülkeler (Doğu Asya, Latin Amerika, Müslüman devletler ve Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde kalanlar burada incelenmektedir) arasındaki daha küçük ülkeler nüfus ve teknolojide karşılaştıkları meselelere karşı gösterdikleri duyarlılık bakımından ortaya belirgin farklılıklar koymaktadır; bir zamanların SSCB'si eski birlik ve beraberliği parçalandıkça bu global kuvvetlerle karşı karşıya gelmekte, buna karşılık Avrupa Topluluğu ise uluslaraşırı gelişmelerle uğraşmak ve entegrasyonu ilerledikçe ortaya çıkan sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmaktadır; son olarak da Amerika Birleşik Devletleri, askeri yönden çok iyi teçhiz edilmiş olarak, karşılaştığı gayri askerî nitelikli yepyeni meselelere radikal bir biçimde karşı koymaktadır. Her bahiste, söz konusu olan ülke ya da bölge için varılan birtakım sonuçlar gelecekteki muhtemel gelişmeleri de göz önüne alınarak tartışılmaktadır.

Üçüncü (sonuncu) bölümde odak noktası tekrar değişip objektif bütün sorunların en önemlisi üzerine çevrilmektedir: büyük değişim kuvvetleri karşımıza dikilip bize meydan okuyorsa yaklaşan yirmi birinci yüzyıla karşı bir toplum kendisini en iyi şekilde nasıl "hazırlayabilir"? Bu kadar hızlı değişen ve önceden kestirilmesi mümkün olmayan bir dönemde bir ulusun sahip olması arzu edilen özellikler, güç odakları neler olabilir? Bu soru, "2025'te (ya da 2050'de) kim bir numara olacak" gibi siyasal bakımdan heyecan duyulmasına yol açan fakat aslında yanıltıcı olan bir soruya takılmaktan çok daha makul bir sorgu-

lama istikameti olarak görünmektedir, çünkü toplumların değişime uyum sağlamalarını ve arzu edilebilir özellikleri elde etme ya da geleceklerini bunların üzerine inşa etme sürecinde yoğunlaşmalarını mümkün kılmaktadır. İnsanlar kendi tarihlerini bizzat kendileri yaparlar; hatta, Marx'ın da bize hatırlattığı gibi, bunu geçmişin etkisinde kalan şartlar altında yapıyor olsalar bile durum değişmez.

Bu eserin bilgi çerçevesini çizen zaman ufkunu vurgulamayı da önemli sayıyorum. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*' ndeki Amerika'nın "nisbî gerileyişi" hakkındaki tartışmama ilişkin bazı eleştirmenler metni yanlış değerlendirip bundan bir nesil sonrasına değil de bugüne ilişkin olduğu sonucuna vardılar. Aynı şekilde, robotların potansiyeli (5'inci Bahis) hakkında ikna olmamış bulunanlar bugün otomasyonla yönetilen oldukça az sayıdaki fabrikanın, Malthus'un ilk *Deneme*' sini kaleme aldığı devirde mevcut olan birkaç fabrika prototipinden pek farklı olmadığını anlayamamış olabilirler; bunun daha geniş ölçekte benimsenmesi bir nesil sürecek kadar vakit almıştır. Kitabımızdaki demografik projeksiyonların çoğu 2025 yılına kadar uzandığı için, gerek uluslaraşırı trendleri gerekse belirli bir bölgenin geleceğine yönelik tahminleri tartışırken yaklaşık otuz yıllık bir süre öngörülmüştür. Bu süreyi aşan tahminlere daha fazla şüpheyle bakılması normaldir. Üstelik, değişim kuvvetlerinden bazılarının diğerlerinden çok daha hızlı hareket ettiği gerçeği işleri daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir: meselâ, Norveç'in nüfusu yavaş yavaş değişeceğine göre, biyoteknoloji devriminin bizi gelecek yüzyılın ilk çeyreği içinde nereye kadar götüreceği hakkında kim tahmin yürütebilir? Aynı şekilde, gelecek yüzyılın ilk başlarında büyük sosyal çalkantılar (savaşlar da dahil) ortaya çıkarsa bunun ulusların kaderi ya da burada tartışılan uluslaraşırı trendler üzerindeki etkileri nasıl olacaktır?

İşte bu nedenle, *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken*, toplumların gelecek yirmi otuz yılda ortaya çıkacak muazzam değişimle başa çıkabilmelerini sağlamak üzere uygulanması öngörülecek ideal bir proje ya da hareket planları mevcut olduğunu varsaymamaktadır. *Aslında*, değişimin tekdüze bir kalıba sahip olma-

yışı; insanlığın da buna karşı farklı düzeylerde duyarlılık göstermesi dolayısıyla, gerçekleşmesi yakın olan dönüşümlerin - özellikle demografi ile teknoloji arasındaki yarışın - bazı toplumlarla sınıfları diğerlerinden hem olumlu hem de olumsuz yönde daha fazla etkileyeceğini varsaymaktadır. Son olarak, değişimin bizatihî iyi bir şey olduğunu savunmamakta, fakat hem faydalı *hem de* tersine sonuçlar üretmesi mümkün görünmektedir. Gene de, hiç olmazsa gezegenimizin üzerine doğru gelen bu dönüşümleri anlayabilirsek, bunlar için en iyi nasıl hazırlanılabileceğini düşünmemiz de mümkün olur.

2
Nüfus patlaması

Yeryüzü, komşu gezegenlerden farklı olarak, adına hayat denilen bir madde zarı ile kaplıdır. Bu zarın kendisi de "son derecede incedir, hatta o kadar incedir ki, ağırlığı kendisini taşıyan gezegenin milyarda birinden fazla değildir . . . Büyüklüğü itibariyle de o kadar önemsiz kalır ki başka gezegenlerdeki canlılar tarafından ancak bin bir güçlükle teşhis edilebilir, hele galaksimizin başka yerlerinden bakan gözlemciler tarafından fark edilmesi mümkün olmayabilir bile . . . "[1] Bu tabaka içinde, bitkiler, hayvanlar, böcekler, ekinler ve diğer organizmalarla insan da bir arada yaşamaktadır. Yarım milyon yıl kadar önce, yeryüzünün hayat tabakasındaki diğer birçok varlığın ortaya çıkışından epeyi sonra, insanoğlu *Homo sapiens* şeklini almıştır. Ancak insan soyunun büyümesi ve ekonomik faaliyetleri dolayısıyla, bu gezegeni eşsiz kılan o narin zar şimdi tehlikeye maruz kalmıştır.

İnsan soyunun genişlemesinin doğal çevre ve özellikle yeryüzünün atmosferi üzerindeki fiziksel etkileri o kadar kritik bir sorun oluşturmaktadır ki ilerde bu konu başlı başına ayrı bir bahiste ele alınacaktır* Bu bahiste ise nüfus değişmesi, bu değişmenin insan toplumları üzerindeki etkileri ve nüfus artışında büyük bölgesel farklılıklardan kaynaklanabilen birtakım sonuçlara ağırlık verilecektir.

---

* Bkz. 6. Bahis, "Doğal Çevremizi Bekleyen Tehlikeler."

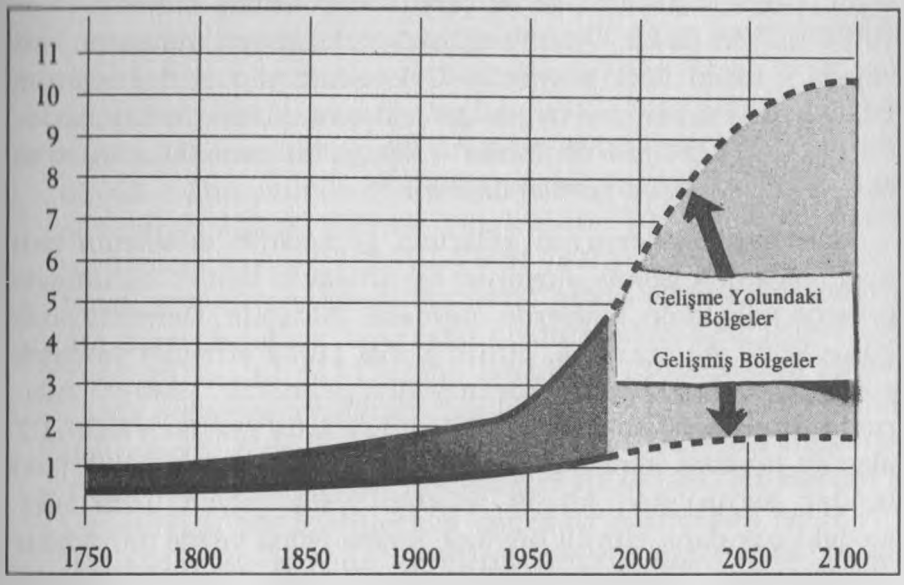
İlerde görüleceği gibi, bölgesel farklılıklar konunun en kritik yönünü oluşturmaktadır. Dünya nüfusu, gezegenin her tarafında eşit bir hızla büyüyüp kaynakları tüketiyor olsaydı durum yeterince ciddi olurdu. Fakat, birbirinden farklı halklarda birbirinden çok farklı demografi kalıpları oluşması - bazılarının çok hızlı genişlemesi, bazılarının sabit kalması, bazılarının mutlak düşme göstermesi - bütünü itibariyle daha fazla mesele yaratmaktadır. Bu gibi dengesizlikler dünyadaki çeşitli kavimlerin birbirine bakış açısına da tesir etmekte; dış ve iç siyaseti, sosyal dokuyu, beslenme, enerji ve göç politikalarını da etkilemektedirler. Kaldı ki, kitabımızda ele alınan diğer bazı global gelişmelerden - meselâ, yerkürenin ısınması ya da biyogenetik olarak değişime uğramış gıda maddeleri üretimi gibi - farklı olarak demografik patlamanın dış çerçevesi artık yeterince açıktır.

Yeryüzünün toplam nüfusunun 2025 ve 2050 yıllarında ne olacağına ilişkin bir dizi tahminler yapılmış bulunmakla birlikte kaba rakamlar, özellikle tarihi bir perspektif içine oturtulduğunda insana ürperti vermektedir. 1825'te, Malthus orijinal Nüfus Üzerine Denemeler eserindeki son düzeltmelerini yaptığı sırada, gezegenimizde yaklaşık 1 milyar kadar insan yaşamaktaydı ki, insan soyu bu toplam rakama ancak binlerce yıldan sonra erişebilmişti. Ondan sonra da sanayileşme ve modern tıp nüfusun gittikçe artan bir hızla çoğalmasına imkân sağladı. Bunu izleyen yüz yılda dünyanın nüfusu katlanarak 2 milyara çıktı; bir sonraki yarım yüzyılda da (1925'ten 1976'ya kadar) tekrar katlanıp 4 milyar oldu. 1990'a gelindiğinde, bu rakam 5.3 milyarı bulmuştu.[2] Bu artışın son 15-20 yılda yavaşladığı doğrudur; çünkü birçok ülkede toplam doğurganlık oranları düşmektedir. Bugün nüfusu en hızlı artan gelişme yolundaki ülkelerde bile, şehirleşme ve diğer faktörler nüfusta bir geçiş dönemi yaşanmasına neden oldukça ve sayılar istikrar bulmaya başladıkça, demograflar ortalama aile büyüklüklerinin gelecekte küçülmesi beklentisi içindedirler. Ancak bunun gerçekleşmesi - bu tahminler doğru *çıksa bile* - daha en az yirmi, otuz yıl alacaktır; yerkürenin artan nüfusunda ölenlerden daha fazla insan doğması devam ettiğine göre, bunun etkisi denizde seyrederken yavaşlamaya başlayan dev bir süpertanker gibidir. Hızını kestik-

ten sonra da, duruncaya kadar daha epeyi yol alması gerekecektir. Birleşmiş Milletler yetkililerine göre 2045 yılı civarında gerçekleşebilecek olan "global ikame doğurganlığı" düzeyleri adıyla bilinen duruma ulaşmadan önce, nüfus süpertankeri uzun bir yol kat etmiş olacaktır.

Grafik 1. *Dünya'da Nüfus Artışı, 1750-2100*

(milyar)

Kaynak : The Economist, 20 Ocak 1990, s.19

Bunun gerçekleşmesi daha ne kadar zaman alır? Bölge düzeyinde doğum ve ölüm oranları zaman içinde değiştiği için, demograflar bu trendleri hesaplamakta karmaşık formüller kullanır ve sonra da muhtemel üç varyant (yüksek, orta, düşük) sunar. Orta varyanta göre, 2025 yılına kadar - bu kitabı okuyanların herhalde yarısı o tarihte hâlâ yaşıyor olabilecektir - yeryüzü 8.5 milyar insandan oluşan bir nüfusa sahip olacaktır.[3] 7.6 milyarlık düşük varyantla bile, nüfusumuz hemen hemen bir buçuk misli artmış olacaktır. Yüksek varyant doğruysa nüfus bugünkünün hemen hemen bir katı artarak 9.4 milyara

ulaşacaktır. Dünya Bankasınca yapılan bir hesaba göre, yeryüzünün toplam nüfusu yirmi birinci yüzyılın ikinci yarısında 10 ilâ 11 milyar arasında "istikrar" bulabilir; ancak diğer bazıları da toplam sayıyı 14.5 milyar düzeyine yükseltmektedir.[4]

Bu rakamları anlamanın bir diğer yolu da her yıl dünya nüfusunda gerçekleşen artışı incelemektir. 1950-55 döneminde, dünya nüfusuna her yıl eklenen insan sayısı 47 milyon kadar - yani, bugünkü İngiltere ve Galler'in nüfusundan biraz daha fazlaydı. 1985-90 döneminde ise yeryüzünün artmış nüfusuna her yıl 88 milyon kadar - yani bugünkü Meksika'nın nüfusuna eşit sayıda - insan ilâve oluyordu. Gelecekteki global doğurganlık yüksek artış tahminine uygun gerçekleşirse, 1995-2000 yıllarında yıllık 112 milyon civarında - Nijerya'nın şimdiki nüfusuna eşit sayıda - artışlar görülebilecektir.[5]

Meksika ve Nijerya'nın adlarının geçmesiyle meselenin can alıcı noktasına gelmiş oluyoruz: bu artışların hemen tamamiyle gelişme yolundaki ülkelerde meydana geldiğine. Gerçekte, bugünle 2025 yılı arasında, bütün global nüfus artışının yaklaşık yüzde 95 kadarı bu ülkelerde meydana gelecektir. 1990-95 yıllarında, dünyada yıllık "ortalama" nüfus artış hızının yüzde 1.7 olacağı tahmini içinde gizlenmiş bulunan ürküntü verici bazı farklar Avrupa'daki küçük artıştan (yılda yüzde 0.22) Afrika'daki çok daha süratli büyüme hızına (yılda yüzde 3.0) kadar uzanmaktadır.[6] Bu farkı belki de göze en çarpıcı şekilde ifade etmenin yolu olarak, 1950 yılında Afrika nüfusunun Avrupa'nın yarısı kadar olduğunu, 1985'e kadar eşitliği sağladığını (ikisi de 480 milyon kadar) ve 2025'e kadar da Avrupa'nın nüfusunun üç katı (512 milyona karşı 1.58 milyar) olacağının tahmin edildiğini belirtmek yeterli olacaktır.[7]

Bazı ülkelerin nüfusu neden bu kadar hızlı artmaktadır? Bunun en basit cevabı, bu ülkelerin şimdiki pozisyonlarının, İngiltere ve Fransa'nın Malthus zamanındaki pozisyonlarına benzemekte olmasıdır - yani, temelde tarıma dayalı toplumlar olarak bunlar öyle bir dönemde bulunmaktadır ki, ölüm oranlarındaki kayda değer azalmalar daha ilk nesillerin yararına olmaktadır. Tarım toplumlarında tarihsel olarak doğurganlık

oranları genellikle çok yüksektir; ancak ölüm oranları da, özellikle gençlerde çok yüksektir. "Yeni doğan her 1.000 çocuktan 200 ilâ 400'ü normal olarak bir yıl içinde ölür," diğer birçoğu da yedi yaşına varmadan ölür.[8] Şu halde, sanayi öncesi tarım toplumlarında çiftlerin genç yaşta evlenmesi ve çok sayıda çocuk sahibi olması için - her çocuğun ailenin emek gücünü arttıracağı, ancak çocukların birçoğunun da hayatlarının daha ilk yıllarında öleceği şeklindeki çifte varsayıma göre - haklı sebepleri vardır.

Bundan dolayı, bir tarım toplumunda ölüm oranlarının düşmesi sonucunda nüfusa ne olacağını tahmin etmek gayet kolaydır; bunu on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında ölüm oranları düştüğü zaman ne olduğuna, şimdi de gelişme yolundaki ülkelerin büyük çoğunluğunda çok daha yüksek bir hızla düşerken neler olduğuna bakarak görmek mümkündür: Hayatta kalan insanların toplam sayısı 20-30 yıl içinde patlama noktasına gelir. Bir örnek vermek gerekirse, Tunus'ta, bebek ölüm oranı (yani, her bin canlı doğumda bir yaşını doldurmadan ölen bebek sayısı) 1965-70 ve 1985-90 yılları arasında 138'den 59'a düşmüş; çocuk ölüm oranı ise (yani, her bin canlı doğumda beş yaş altındaki çocuk ölümleri) aynı dönemde 210'dan 99'a düşmüştür. Tabii, Tunus'un toplam nüfusunun 1960-1990 arasındaki otuz yıl zarfında bir misli artmış olmasına şaşmamak gerekir.[9] Bir diğer değişen şey de yaşlılarla gençler arasındaki dengedir. Bugün Kenya'da, nüfusun yüzde 52'si on beş yaşın altında, sadece yüzde 2.8'i de 65 yaşın üstündedir.

İşin gülünç tarafı nüfus patlamasının büyük ölçüde Batının sağlık uygulamalarından, özellikle gerek bağışıklama ve antibiyotikler gerek sivrisineklerin bulaştırdığı sıtmayı azaltmak için DDT kullanımından kaynaklanmasıdır. Ölüm oranlarının 1960'tan sonra süratle düşmesiyle birlikte, bebeklik ve çocukluğun ilk yılları itibariyle hayatta kalan çocuk sayısı hızla artmıştır; ayrıca, gıda üretimindeki ilerlemeler dolayısıyla insanlar hayatta kalma ümidi[+] ortalamasının yükselmesinden de yararlanmıştır. Geriye dönüp bakıldığında, özellikle de Avru-

[+] Ortalama ömür (Çevirenin Notu).

pa'nın on dokuzuncu yüzyıldaki kendi tecrübeleri hatırlanırsa bu demografi patlamasının tamamen önceden kestirilebileceğini söylemek mümkündür. Gelişme yolundaki ülkelerde bebek ölüm hızlarını düşürmek gibi geçmişte tümüyle doğal olan bir arzu, günümüzde niyetleri aşan bazı sonuçlar doğurmuş, hatta ortaya çıkan sayılar Malthus'un tahayyül ettiklerini dahi fersah fersah geçmiştir. Meselâ, bütün kıtalar arasında hem en yoksulu hem de aynı zamanda en hızlı kalabalıklaşanı olan Afrika'da şimdi 650 milyon civarında insan yaşarken, 2025 yılına kadar toplam nüfusun (yukarıda da belirtildiği gibi) hemen hemen üç katına, 1.58 milyara yükseleceği tahmin edilmektedir. Nijerya 113 milyondan 301 milyona, Kenya 25'ten 77 milyona, Tanzanya 27'den 84 milyona, Zaire 36'dan 99 milyona çıkabilecek, bu arada kaynaklarda aynı oranlarda artış olmayacak, hatta aslında kaynaklar azalacaktır da.[10]

Gelişme yolundaki ülkelerin diğerlerinde de, hemen hemen aynı oranlara ulaşan benzeri artışlar vardır. Çin'in toplam nüfusu bugünkü 1.13 milyar düzeyinden 2025 yılında sadece (!) 1.5 milyarlara çıkabilecek, oysa Hindistan'ın daha yüksek bir hızla artmakta olan nüfusu ise bugün 853 milyon düzeyinde iken aynı sayıya erişebilecektir. Bu istatistiklerin kesin nitelikte olmayışı ve her iki ülkede de hem doğum hem ölüm oranlarındaki muhtemel değişmeler göz önüne alınırsa Hindistan'ın 2025 yılında dünyanın en büyük nüfusuna sahip olabileceğini - tarihte ilk kez olarak - ve bundan sonra da sonuç olarak 2 milyar insan sayısına ulaşabileceğini düşünmek mümkündür. Bu nüfus devlerine ilâveten, diğer bazı ülkeler de gelecek yüzyılın ilk otuz yılında şimdiye kadar görülmemiş derecede yüksek nüfuslara erişeceklerdir: Pakistan 267 milyon, Endonezya 263 milyon, Brezilya 245 milyon, Meksika 150 milyon, İran da 122 milyon olacaktır.[11]

Bu ham istatistiklerin gerisinde yatan gerçek şudur: insanoğlu, günde iki, üç bin kalori ile iki kilo suya ihtiyacı olmasına karşılık, yeterince refaha sahip ülkeler dışında, bundan çok daha azını temin edebilmektedir. Varlıklı toplumların vatandaşları milyonlarca insanın yaşamaya mecbur bırakıldığı fakirliği,

televizyonlarda (meselâ) Etiyopya'daki açlıkla ilgili yayınlardan ya da *National Geographic* dergisinde Latin Amerika'daki gecekondu mahallelerinin fotoğraflarından gözünün ucuyla görmektedir: perişan bir tabiat, sefalet, zayıflıktan kopacak gibi duran kollar ve bacaklar, hastalık belirtileri, hepsinden de öteye binlerce, binlerce küçük çocuk. Daha bugün bile merhamet duygularımızı zorlayan bu görüntüler bu bölgelerdeki insan sayısı bugünkünün üç katına çıktığında ne hale gelecek?

Kütle yoksulluğunun çifte belirtisi olarak topraktaki yoksulluk ile şehirlerdeki yoksulluk göz önüne alındığında, genç ve hareketli nüfusun tarım toplumunu terk etme eğilimi dolayısıyla ikincisinin neden olduğu endişeler daha da artmaktadır. 1985 yılında, gelişme yolundaki ülkelerdeki nüfusun yaklaşık yüzde 32'si kentsel kesimde yaşamaktaydı; bu sayının 2000 yılında yüzde 40'a, 2025'te ise yüzde 57 civarına yükselmesi beklenmektedir. Gelişme yolundaki ülkelerin kentsel kesimlerinde şimdi 1.4 milyar insan yaşamaktadır; 2025'te 4.1 milyar gibi korkunç bir nüfus olacaktır. O tarihlerde Latin Amerika dünyanın en fazla şehirleşmiş bölgesi olacak, nüfusunun yaklaşık yüzde 85'i şehirlerde yaşayacaktır; Afrika'da bu sayı yüzde 58 civarında, Asya'da ise yüzde 53 kadar olacaktır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın sonuna kadar bile nüfusu 11 milyon ya da daha fazla olan yirmi mega şehir olacaktır ki bunların on yedisi gelişme yolundaki ülkelerde bulunacaktır. Listenin başında 2000 yılında 24.4 milyona ulaşacak nüfusuyla Meksiko olacak, onu 23.6 milyonla Sao Paulo, 16 milyonla Kalküta, 15.4 milyonla Bombay ve 14.7 milyonla Şanghay izleyecektir.

Bu trend doğrultusunda bahis konusu olan sadece basit bir rakam sorunu değil, aynı zamanda kentsel yaşam hakkındaki sosyal ve kültürel telâkkilerimizdeki potansiyel bir değişimdir. Binlerce yıl boyunca, şehirler (Ninova, Sur, Roma, İstanbul, Venedik, Amsterdam, Londra, New York, Tokyo) refahın, yaratıcılığın ve kültürel faaliyetlerin merkezleri olmuştur; buralarda üst ve orta sınıflar yaşamış, güzel evler, hayranlık yaratan bulvarlar, anıtlar, parklar, konser salonları inşa etmişlerdi. Stockholm veya Kopenhag gibi birçok Avrupa şehri, kendi müreffeh hem-

şehrilerinin gözündeki çekiciliklerini koruyarak, işlevlerini şüphesiz aynı şekilde sürdürmeye devam edecektir; bunun aksine, Asya, Latin Amerika ve Orta Amerika'nın 20 milyon nüfuslu mega şehirleri giderek yoksulluk ve sosyal çöküntü merkezleri haline gelmişlerdir. Daha şimdiden, nüfusun belirli yoğunlaşmaları - Nijerya'nın Lagos şehrinde kilometrekare başına 55.000 kişi, Endonezya'nın Cakarta şehrinde 50.000 kişi New York'ta kilometrekare başına düşen 4.385 kişi ile karşılaştırıldığında - buralarda yaşayan insanların geleneksel Avrupa şehirlerinde sağlanan kolaylıklardan yararlanacaklarını düşünmeyi bile imkânsız hale getirmektedir.[12]

Meselâ, bu şehirlerin nüfusları iki ve üç katına çıktığı takdirde, zaten yetersiz (ya da yok) olan konut, sanitasyon, ulaşım, gıda dağıtımı ve haberleşme sistemlerinin üzerine gelecek olan ilâve yükleri düşünün. Bu ülkelerin birçoğunda, yönetimdeki seçkinler, halkın zaten sınırlı olan refahından, kendi sayıları ile hiç de orantılı olmayan bir miktarını ellerinde bulundurmaktadır ve şehirlerde hızla çoğalan kütlelerin hoşnutsuzluğunu gidermek için paralarını harcamak zorunda kalacaktır. Kalabalık nüfusların, özellikle kıtlık dönemlerinde nasıl besleneceği ve şehir ile taşra arasında hassasiyetini her zaman koruyan ilişkilerin başına ne geleceği konuları hiç açıklık kazanmamıştır; gıda mevcut olsa bile, bu milyarlarca genç insana yeterli sağlık hizmeti ve eğitim vermek, sonra da kütle halinde işsizliği ve sosyal huzursuzluğu önlemek için gerekli olan hızla yeni işler sağlamak mümkün olacak mı? Bu olgu, genel hatlarıyla, 1780'li yıllarda Paris sokaklarını arşınlayan 100.000 avare insanın yarattığı kalabalığa benzemektedir; ne var ki günümüzde sayılar olağanüstü ölçülerde büyümüştür. Şimdiki zamanda, gelişme yolundaki ülkelerdeki insangücü toplam olarak yaklaşık 1.76 milyara ulaşmaktadır, 2025'te 3.1 milyarı da aşacak kadar yükselecektir - ki bu da her yıl 38-40 milyonluk yeni iş imkânına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.[13] Zamanla, şehirleşme nüfus artış oranında bir düşmeye yol açmaktadır. Ancak, asıl mesele önümüzdeki yirmi ilâ kırk yıl içinde, yani gelişme yolundaki ülkelerdeki şehirleşme, yüksek nüfus yoğunluğuyla bir arada giden problemlerin hepsini daha da azdırarak şimdi bebeklik ça-

ğında olan veya yakında doğacak olan insanların büyük çoğunluğu için süflî yaşam şartları oluşturduğu zaman ortaya çıkacaktır.

Geriye bu istatistik projeksiyonlarını önemli ölçüde etkilemesi mümkün olan tesadüfe dayalı - ve trajik - bir unsur kalıyor: bu da AIDS salgınıdır ki, özellikle doğduğu kıta olan Afrika'da yayılmıştır. AIDS'in âmili, vücudun bağışıklık sistemini zaafa uğratan ve insanın hastalıklara karşı mücadele etmesini imkânsız hale getiren bir virüstür (human immunodeficiency virus 'HIV') AIDS'in demografi üzerindeki etkilerini tahmin etmekte karşılaşılan mesele HIV bulaşmış bir kişide bunun ârazları açıkça görününceye kadar belki de sekiz, dokuz yıl geçebilmesidir ki, zaten o noktadan sonra öldürücülük oranı yüzde 100'e yaklaşmaktadır. Bu nedenle, AIDS salgınının grafiği âdeta bir buzdağını andırır. "Hastalığa yakalanmış olanlar buzdağının suyun üstünde kalan kısmıdır. Ancak buzdağının çok daha büyük ve ölümcül kısmı HIV testi pozitif çıkan, fakat vücutlarında hastalık henüz gelişmemiş bulunan kimselerden oluşmaktadır."[14] Daha da birçok kimse vardır ki, enfekte olduklarının bilincinde olarak veya olmayarak, enfeksiyonu başkalarına da geçirmektedir.

1988'de Afrika'daki AIDS vak'alarının tahminî sayısı ancak 100.000 kadarken, bu rakamın muhtemelen HIV bulaşmış kimselerin sadece yüzde 5'ini hatta daha azını temsil ettiği düşünülmekteydi. O nedenle, AIDS'in 1990'lı yıllarda 2 milyon kadar Afrikalının ölümüne sebep olabileceği sanılmaktaydı, oysa bu mesele hakkında son zamanlarda yağan raporlara bakılırsa, bunun dahi çok düşük bir tahmin olduğu düşünülmektedir. Dünya Sağlık Teşkilâtı görevlilerinden biri, bazı Afrika ülkelerinde hamile kadınlardan en az yüzde 25-30'unda HIV testlerinin pozitif sonuç verdiğini hesaplamakta ve bütün fertleri hastalıktan kıvranan ailelere dair belgeleri ortaya koymaktadır.[15] Dünya Sağlık Teşkilâtı 2000 yılına kadar global düzeyde 25-30 milyon insanda HIV testinin pozitif çıkacağı hakkında daha önceki tahminlerinden vazgeçerek toplam sayıyı 40 milyona (Asya'dan daha çok sayıda hasta dahil ederek) yükseltmiştir; o zaman

AIDS kurbanlarının tam tamına yüzde 90'ı gelişme yolundaki ülkelerde, çoğunlukla da en yoksullaşmış olanlarında bulunacaktır.[16] Harvard'lı epidemiyologların 1992'de hazırladığı bir raporda, Asya'da Afrika'dan da daha fazla olacağı tahminiyle toplam sayı 100 milyona çıkarılmıştır.

Gelecek birkaç yıl içinde AIDS'in tedavisi bulunamazsa Afrika'da gittikçe kötüleşen ölüm oranları yüksek doğurganlık oranları ile denge teşkil edebilecektir. Bu konudaki yeni bir makalede, Dünya Bankasının, gelecek yüzyılın ilk yıllarında Orta ve Doğu Afrika'daki yıllık nüfus artışının yavaşlayarak yüzde 2.75'e ineceği hakkındaki değerlendirmelerinin aksine, "bazı AIDS araştırıcıları büyümenin yüzde 1'e kadar düşeceği, hatta, en karamsar bir tahmine göre de, 2010 yılına kadar mutlak bir gerileme olacağı yolunda faraziyeler öne sürmektedir"; bir başkası 2000 yılından sonra Uganda'da ve komşu devletlerde "doğandan çok ölen" olacağından söz etmekte ve nüfus kontrolünü arttırmak için ısrar etmenin akıl kârı olup olmadığını sormaktadır![17] Bu görüşün, nüfusun büyümesiyle ilgili olarak Malthus'tan mülhem klasik bir kontrol yaklaşımını teşkil etmesinin yanı sıra, bu değerlendirmelerin daha önceki tahminlerle mukayese edildiğinde aşırı derecede kasvetli göründüğünü kaydetmekte de fayda vardır; çünkü eski tahminler, demografi modelcilerinin Afrika'da HIV'ye rastlama sıklığının ergin nüfusun yüzde 20'si ile yüzde 30'u arasındaki bir yerde en üst düzeyine erişeceği ve böylece bir AIDS salgınının başlangıçtaki (meselâ) yıllık yüzde 3'lük bir nüfus artış hızını hemen hemen yüzde 2'ye düşüreceği yolundaki varsayımlarını içermektedir.[18] Bu nedenle de, bir yandan, Afrika'nın nüfusu bir uçtan öbür uca hâlâ hızla büyüyorken, diğer yandan da ortasında milyonlarca insanın hastalıktan öldüğü korkunç bir manzara sahnelenmiş olacaktır. Ayrıca, AIDS, Afrika'yı harap eden diğer musibetlerin birçoğundan farklı olarak, kurbanlarını orantısız bir şekilde yetişkinler arasından, yani nüfusun üretken ve (bir dereceye kadar da) eğitimli kesimlerinden seçmekte; böylece söz konusu toplumlara, büyük beşeri ıstırapların yanı sıra müthiş bir ekonomik darbe de vurmaktadır.

AIDS salgınının özel olarak yarattığı dehşeti bir yana bırakırsak, geriye kalan asıl mesele şudur: yoksul tarım toplumları aşırı hızlı bir nüfus artışıyla nasıl başa çıkabilirler? Bunun Malthusçu cevabı, sonuç olarak doğanın duruma müdahale edeceğidir: artan kıtlık, gıda maddeleri ve kaynak elde etmek için girişilecek bir mücadele, açık çatışma, savaş ve hastalıklar nüfusun büyüklüğünü - belki de çok şiddetli derecede - azaltacaktır. Oysa, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Malthus'un *Nüfus Üzerine Deneme*'sini tam kaleme aldığı sıralarda Sanayi Devrimi o zamanki hızla büyüyen İngiltere nüfusu için ortadan uzun vadeye yayılan bir kaçış imkânı yaratmaktaydı: sanayideki verimlilik artışı ile şehirleşme fert başına gelirin de artmasına yol açmakla birçok ailenin yaşam tarzını ve üreme kalıplarını tedricen değiştirmiş ve nüfus artışını yavaşlatmıştı.

Bir zamanlar kabaca "Üçüncü Dünya"nın bir kesimi olarak tanımlanan ülkeler arasından pek azı, iki yüzyıl önce İngiltere'de meydana gelen paterni son zamanlarda taklit etmiştir. Bunlar Yeni Sanayileşen Ülkeler (YSÜ'ler) adıyla bilinen Doğu Asyalı Singapur, Tayvan ve Güney Kore ile bunların belki Malezya gibi bazı daha büyük komşularıdır. Doğu Asya'nın bu ülkeleri, Japonya'nın muhteşem ekonomik büyümesinden kısmen ilham alarak kısmen de onu taklit ederek ihracata yönelik hızlı bir gelişmeyi gerçekleştirmiş ve Gayri Safi Millî Hasılaları (GSMH) son 15-20 yıl içinde yıllık yüzde 10'u da aşan oranlarda büyümüştür (bu da her yedi yılda katlanması demektir). Yıllık büyüme hızları şimdi yüzde 6 ya da 7 olmasına rağmen, bu hız dünya ortalamasından adamakıllı yüksektir; bu gerileme de muhtemelen, bu ülkelerin ekonomilerinin artık ergenlik çağını geçtiğine işaret etmektedir. Kendi demir-çelik fabrikaları, gemi inşa tersaneleri, elektronik firmaları, milli havayolları ve (Tayvan ve Güney Kore'ye özgü olarak) ticaretlerinin verdiği muazzam fazlalarıyla yıldan yıla daha da zenginleşmekte, fert başına düşen GSMH'ları Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi Avrupa ülkelerine hızla yaklaşmaktadır.

Bunların yanı sıra, bir yandan Doğu Asya'nın yaşam standartları yükselmişken, diğer yandan da toplam doğurganlık hız-

ları tepetakla olup* Güney Kore'de 1965-70 döneminde 4.5 iken 1985-90 döneminde 2.0'a, Singapur'da ise aynı dönemde 3.5'ten 1.7'ye inmiştir ki, hükümetlerin birçoğu şimdi olgun ekonomilerde olduğu gibi pro-natalist nüfus politikaları+ izlemektedir. Ölüm oranları da düşmüştür; bebek ölüm oranları ve hayatta kalma ümidi ortalamaları Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerindeki ortalamalara yakındır. Bu durumda, gebelik önleyici tedbirlere başvuran çiftlerin sayısının Afrika ya da Güney Asya'dakilerden çok daha yüksek olmasına şaşmamak gerekir. "İleri" bir toplum olmanın diğer bazı göstergeleri olarak, erkek *ve* kadında okuryazarlık düzeyleri, sanitasyon hizmetleri vesaire bakımından, Doğu Asya ekonomileri diğer gelişme yolundaki ülkelerin çoğunluğunda görülen ümitsiz şartların çok daha ötesine geçmiş bulunmaktadır.[19] Bu trendler devam ettiği takdirde, Güney Kore ve Tayvan gelecek yüzyılın ilk yıllarında dünyanın en sağlıklı ve en zengin ülkeleri arasına girebilir.

Şu halde, gelişme yolundaki ülkeler arasında "ekonomisi dış ticarete dönük devletler"in yükselişini teşvik etmek ve bunların da, aynen geçen yüzyıllarda Hollanda ve İngiltere'nin yararlanmış olduğu, şimdi de Japonya ve Kore'nin yararlanmakta olduğu faydalardan yararlanabileceği varsayımından hareket ederek meselenin çözümlenmesi mümkün değildir.[20] Oysa, soru daha ortaya konduğu anda, güçlükler görünmeye başlamıştır. Gerek eski zamanlardaki gerek şimdiki ekonomisi dışa dönük devletler - Venedik, Hollanda Cumhuriyeti, İngiltere, Japonya, Singapur, Tayvan - nispeten küçük, çok müsait bir coğrafî konuma, beceri düzeyi yüksek bir nüfusa sahip ve dış kökenli tekniklerle modalara gayet açık olan ülkelerdi. Aynı şeyi Zaire, İran, Mali, Afganistan ya da Etiyopya gibi kalkınmaları, halihazırda, yapısal ve kültürel engellere takılan ülkeler için söylemek gayet zordur.†

---

* Bir toplumdaki toplam doğurganlık oranı o toplumda bir kadının doğuracağı tahmini ortalama çocuk sayısıdır.

+ Çocuk sayısının artmasını teşvik edici tedbirler. Bu politikalar ülkemizde de 1960'lı yıllara kadar uygulanmıştır (Çevirenin Notu).

† Bu görüşün daha etraflı bir tartışması için, Bkz. 10. Bahis, "Azgelişmiş Ülkelerin Galipleri ve Mağlûpları."

Kaldı ki, İngiltere'nin sanayide başlangıçtaki büyümesinin nasıl bir bedeli olduysa Japonya, Tayvan ve Kore'nin büyümelerini takiben de çok yüksek bedeller ödenmesi gerekmiştir. İlerde de göreceğimiz gibi, atmosferin kirlenmesi, ormanların ve sulu tarım alanlarının erozyona uğraması, gıda malları ve hammaddelere karşı talebin kabarması, CO_2 emisyonlarındaki aşırı artışlar ve küçük sahil kasabalarının dev tersanelere ve demir-çelik tesislerine dönüşmesi gibi hepsi de çevrenin tahribine yol açan nedenlerin etkileri sadece sanayi bölgelerinde görülmemekte; gelişmiş ülkelerden insafsızca akıp gelen maden, petrol, kereste ve diğer malzeme talepleriyle ilgili olarak Doğu Asyalı şirketler Avrupa ve Amerika'daki muadillerini taklit ettikçe, dış ülkelerde de görülmektedir. Kore gibi bir ülke Avrupalıların yaşam standardına erişirken, enerji ve gıda malları tüketiminde de Avrupalıların düzeyine çıkmaktadır. Özellikle Batı'nın tükettiği kaynaklarla karşılaştırıldığında Doğu Asyalı YSÜ'ler, nispeten küçük boy ülkeler olmaları itibariyle global düzeydeki bozulmanın asıl nedenlerinden biri sayılmazlar. Ancak, meselâ, 1.2 milyarlık Çin'in fert başına tüketimi Japonya'nın ya da Amerika Birleşik Devletlerinin düzeyine gelse, çevrenin tahribatı korkunç boyutlara ulaşırdı.

"Nüfus ve ekonomik büyüme" sorunu demograflarla ekonomistler arasında büyük bir anlaşmazlık doğmasına neden olmuştur. 1960'lı yıllarda demografik büyümeyle ekonomik kalkınma arasında negatif bir korelasyon bulunduğunu söylemek olağandı: daha fazla nüfus daha kötü görülüyordu, çünkü çocuk yetiştirmenin belirli bir maliyetinin olması, nüfus başına sermaye miktarının azalması ve yatırımların büyümeye dönük faaliyetler yerine daha büyük bir nüfusun artan sosyal taleplerini karşılamaya yöneltilmesi demekti.[21] 1980'li yılların başlarında, Julian Simon'un *Son Çare* adlı kitabında tiplemesi yapılan revizyonist ve pro-natalist bir akıma göre, "uzun vadede . . . hem çok gelişmiş hem de gelişme yolundaki ülkeler bakımından, artan bir nüfusta fert başına gelirin durağan bir nüfustakinden daha yüksek olması mümkündür."[22] Bu görüş açısına göre, küçük çocuklara bakmak ve onları eğitmek kısa vadede maliyet arttırıcı rol oynayabilecekse de uzun vadede on beş ile

altmış dört yaş arasındaki üretken işçilerden oluşan daha kalabalık bir nüfusa sahip olunacaktır. İnsanoğlunun dehası ve yaratıcılığı göz önüne alındığında ne kadar çok insan olursa o kadar iyidir; her yüz kişide ortalama olarak iki ya da üç gerçekten yaratıcı insan varsa 100 milyonluk bir nüfusa sahip olmak 1 milyonluk bir nüfustan daha iyidir.

Nüfus artışının ekonomik büyümeyi teşvik ettiğine gelince, bu bazı durumlarda doğruysa da bazılarında doğru değildir. Burada asıl zaaf bizzat argümanın kendisinde değil, nüfus artışının içinde bulunduğu bağlamdadır. Bugün gelişme yolundaki ülkelerin birçoğundaki nüfus artış hızları revizyonist, pronatalist akıma göre ekonomik büyümeyi sağlayacağı düşünülen makul düzeylerin çok ötesine taşmıştır. 2.5'lik toplam doğurganlık oranları başka şeydir; Nijerya'nın 7.0'lık, Suriye'nin 7.8'lik ve Ruanda'nın 8.3'lük oranları bambaşka bir şey.

Ayrıca, nüfus artışının doğal dünyayı etkilediği ve sosyal düzen ile uluslararası sistemi de etkileyebileceği artık apaçıkça görülmektedir. Nüfustaki bir patlama, sadece bu patlamayı meydana getiren aşırı kalabalık ve yetersiz beslenmiş gençlerden oluşan kütlelere zarar vermekle kalmamakta, başka alanlarda da büyük tahribat meydana getirmektedir. İnsan faaliyeti ile ekolojinin tahribi ilerde daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır; ama burada da ana hatlarıyla bahsedilebilir. Birkaç revizyonist dışında, herkesin üzerinde birleştiği konsensus, dünya nüfusunda projeksiyonlara göre gerçekleşmesi beklenen büyümenin *şimdiki tüketim kalıpları ve düzeyleri ile* sürdürülmesine imkân olmadığıdır. Hayvanlardan ve kuşlardan farklı olarak, insanlar ormanları yok etmekte, fosil yakıtları yakmakta, sulak arazileri kurutmakta, nehir ve okyanusları kirletmekte ve maden, petrol ve diğer hammaddeleri bulmak için yeryüzünü yağmalamaktadır. Bu nedenle, gezegenimizde bu faaliyetlerle meşgul olan insan sayısının 1975'te olduğu gibi 4 milyar mı, yoksa 2025'te tahmin edildiği gibi 8 ya da 9 milyon mu olacağı büyük önem arz etmektedir.

Bugünden 2025 yılına kadar, muhtemel nüfus artışının yüzde 95'inin gelişme yolundaki ülkelerde meydana gelmesi

beklendiği için, asıl meselenin olduğu yer de *oraları* gibi görülebilir. Bu argümana göre, Afrika'da, Orta Amerika'da ve diğer azgelişmiş yörelerde yaşayan insanlar hızlı çoğalma âdetini değiştirirse, dünyadaki gıdadan sadece daha az pay istemekle kalmayıp yağmurları getiren ormanlara, su kaynaklarına ve genelde ekosisteme daha az zarar vereceklerdir. Diğer taraftan, bu faaliyetler yerkürenin ısınmasına da katkıda bulunduğu için, güney yarımküredeki nüfus patlaması Kuzey'in daha fazla gelişmiş ülkelerini de etkisi altına alma tehdidinde bulunmaktadır.

Oysa, bu doğru olsa bile Kuzey'deki gelişmiş bölgeler yeryüzünün kaynaklarına gelişmekte olan ülkelerden çok daha fazla abanmaktadır ki, bunun da sebebi çok basittir; gelişmişler çok daha fazlasını tüketmektedir. Böylece, Amerika Birleşik Devletlerindeki petrol tüketimi - dünya nüfusunun sadece yüzde 4'üne sahip olmasına rağmen - dünyadaki yıllık üretimin dörtte birine eşittir; 1989'da, Amerika Birleşik Devletleri 6.3 milyar varil petrol tüketmiştir; bu, İngiltere ve Kanada'nın tükettiğinin on katı, aslında pek fazla bir şey yapmayan Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunluğunun tüketiminin de yüzlerce katı demektir. Tüketimde aynı dengesizlik kâğıttan sığır etine kadar, diğer bazı maddeler için de varittir. Bir hesaba göre, Amerikalı bebek ortalama olarak İsveçli bir bebeğin çevreye verdiği zararın iki katı, İtalyan bebeğinkinin üç katı, Brezilyalı bir bebeğin on üç katı, Hintli bir bebeğinkinin otuz beş katı ve Çadlı ya da Haitili bir bebeğinkinin ise 280 (!) katı kadar çevreye zarar vermektedir, çünkü ömrü boyunca yapacağı tüketim o ölçüde daha fazla olacaktır.[23] Vicdan sahibi bir insanın böyle bir istatistikten rahatsız olmaması düşünülemez.

Çevreci gözüyle bakılırsa, yeryüzü bundan dolayı insanoğlunun iki kademeli bir taarruzuyla karşı karşıyadır - bir yanda, gelişmiş ülkelerdeki varlıklı nüfusların aşırı talepleri ve israf alışkanlıkları, diğer yanda da, gelişme yolundaki ülkelerde dünyaya gelen milyarlarca yeni boğazın kendi tüketim düzeylerini (çok doğal olarak) yükseltme emelleri. Bu durum da, birtakım çevre korumacıların - Worldwatch Enstitüsü, Greenpeace hareketi, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu gibi - sorunun tamamını za-

mana karşı bir yarış şeklinde tasvir etmelerine yol açmıştır. Bunlara göre, dünyanın toplam nüfusunu istikrarlı bir duruma getirmek, enerjinin, gıda mallarının ve diğer hammaddelerin hovardaca kullanılmasını kısmak ve çevrenin tahrip edilmesini önlemek için mümkün olan en kısa zamanda bir şeyler yapmazsak yeryüzünü pek yakında o kadar kalabalık bir nüfusa boğmuş ve yağmalamış olacağız ki bu ortak ihmalimizden dolayı çok ağır bir bedel ödeyeceğiz.[24]

Büyümenin arzu edilen bir şey olduğu ve bir ülkenin maddi plandaki başarısının en faydalı ölçüsünün ekonomik üretim olduğu varsayımına karşı çıkan bu görüş, çok sayıda ekonomisti karşı hücuma geçmek için tahrik etmiştir. İyimserlerin kanaatine göre, doğal kaynaklar düzenli bir şekilde eritilen mutlak bir miktar değildir; aksine, kaynakların birçoğu insanın icat etme yeteneği ve emeği sayesinde yaratılmaktadır; teknoloji de yeni kaynaklar üretmek için sonsuz bir kapasiteye sahiptir. Petrol gibi bir meta'ın nadir oluşu taze stoklar aranmasına (ve keşfine) yol açmakta; alternatif enerji biçimlerinin yaratılması, dünya gıda üretimi düzeylerindeki alarm tarımsal verimlilikte, biyoteknolojideki atılımlar vesaire sayesinde önemli ölçüde artışlara yol açmaktadır. Nasıl ki, Malthus tahminlerinde yanılmış ise bugünün felâket tellâllarının yanılgısı da ilerde ortaya çıkacaktır.[25]

Bu pozisyonlardan hangisinin gerçeği yansıttığı ancak zaman içinde belli olacaktır; Malthus *Deneme*'sini ilk yazdığında dünya nüfusu bir milyardan daha azdı; şimdi ise en azından 7 ya da 8 milyara, hatta belki de 10 milyarı aşan sayılara doğru yol almaktadır. Şayet iyimserler haklıysa refah eşit bir şekilde dağıtılmış olmasa bile dünyadaki müreffeh insanların sayısı çok daha fazla olacaktır. Şayet yanılmışlarsa insanlığın topyekûn ekonomik büyüme peşinden tedbirsizce koşması yüzünden uğrayacağı sıkıntılar, şimdi var olan alışkanlıklarını değiştirmek yüzünden kaybedeceklerinin yanında çok daha fazla olacaktır.

Dünya bu müzakerenin sonucunu değerlendirme durumuna gelmeden önce - meselâ 2025'te - global nüfus patlamasının başka bir muhtemel sonucuyla, milli güvenlik üzerindeki etkisiyle uğraşmaya başlaması ihtimali vardır. Bu konudaki endişe-

ler, geleneksel olarak askeri insangücünün mevcudiyeti üzerinde yoğunlaşmıştır; nüfusun gerilemesi silâhlı kuvvetlere daha az sayıda asker alımı demektir ki, bu da, rakip devletlerin daha yüksek bir doğurganlık oranına sahip olmaları durumunda, ülkeyi stratejik bakımdan nisbî bir zaaf durumuna sokar.[26] Böylece, NATO'lu plancılar, birkaç yıl önce, Batı'da askerlik çağındaki genç erkek nüfus gruplarındaki azalma dolayısıyla üye ülkelerde silâhlı kuvvetlerin boyutlarının küçüleceği yolunda ikazlarda bulunuyorlardı. *Perestroyka* reformları ile Doğu-Batı silâh anlaşmaları sadece bu korkuları geçersiz hale getirmekle kalmayıp NATO'lu plancılar Sovyetler Birliğinin nüfus meselelerini de bilmezden geldiler. Daha 1970'li yıllara gelindiğinde bile, hemen hemen durağanlaşmış Rus nüfusu ile güneydeki cumhuriyetlerin hızla büyüyen nüfuslarının toplam doğurganlık oranları arasındaki farklar su yüzüne çıkmıştı; öyle ki, yerel düzeydeki milliyetçilik eğilimleri, Müslümanlık ve İslami yaşam tarzı ile Rusça bilgisinin yokluğu maharetli bir biçimde bir araya geldiğinde ortaya Moskova'nın kontrolüne karşı duyulan derin bir nefret çıkması tehlike zillerinin çaldığını düşünen Sovyet askeri insangücü planlamacılarının ürkmesine neden oluyordu.[27] Şimdi bu cumhuriyetler bağımsız olduğuna göre, ilk anda el atılması gereken mesele ortadan kalkmış olabilir; ancak daha büyük bir sorun olarak, bazı etnik grupların komşularından daha hızlı büyüyor olması sorunu yerli yerinde durmaktadır.

Askeri insangücü meselesi, gene de, nüfustaki değişmenin uluslararası güvenlik üzerindeki diğer önemli etkisi olan meseleler kadar, yani nüfusun yönlendirdiği sosyal huzursuzluk, siyasal istikrarsızlık ve bölgesel savaşların meydana gelmesi ihtimali kadar âcil olmasa gerektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, tarihte - Vikinglerin dışa yönelik hamlesi, Elizabet devri İngiltere'sinin genişlemesi, Fransız Devrimi, Wilhelm'in *Weltpolitik*' i, bugün Orta Amerika'yı ve Ortadoğu'nun harap olmasına neden olan kargaşalar gibi - bilinen birçok çalkantının gerisinde, karışıklık içindeki toplumlar bir nüfus patlaması yaşamakta ve sayısı artan dinç ve genç erkekleri toplum içinde eritmekte çoğu kez güçlükle karşılaşmaktaydı.[28] Bazen yeni nesillerin tatminsiz kalan beklentileri şiddete ve devrime dönüşerek patlamıştır.

Bazı durumlarda da, uyanık ve ihtiraslı siyasi liderler *dışarda hedefler gösterip* bu enerjiyi maceraya ve fetihlere yöneltmiştir.

Gelişmiş ülkelerde, doğurganlık oranlarının düşmesinden - ülkelerindeki "doğum azlığından"[29] - şikâyet edenlerin bugünlerde dünyada en vahim huzursuzluğun cereyan ettiği yerlere bir bakmasında fayda var: Orta Amerika, Güney Afrika, Güneydoğu Asya, Afganistan/Keşmir, Ortadoğu, Kuzey İrlanda, eski SSCB'nin eteklerindeki ülkeler, Afrika'nın Boynuzu. Bütün bu bölgelerde hızla büyüyen genç insanlar, bastırılmış sosyal ve ekonomik beklentileri yaşamaktadır. Filistin *intifada*'sının - İsrail işgal kuvvetlerine karşı 20 yaşından küçük gençlerin sürdürdüğü "taş savaşı"nın - nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 1618 kişi olan (İsrail'de ise 204) Gazze Şeridinde başlamış olması katiyen rastlantı değildir.[30] Gerek bu gibi iç savaşlarda gerek bölgesel savaşlarda ideolojik çekişmelerin, ırk ve din farklarından kaynaklanan nefretlerin ve daha bir sürü etkenlerin rol oynadığı da apaçıktır. Bununla birlikte, nüfus patlamasının sosyal etkileri, âdeta içinde bu gibi elim mücadelelerin hızla tırmandığı bir çerçeve oluşturmaktadır. Eski çağlarda Makedonya'da bu nasıl olmuşsa bugün de Yakındoğu'da aynı şey olmaktadır; değişen tek şey nüfus artışının *momentum*'u, yani Büyük İskender zamanındaki binlerce insanın yerini bugün milyonlarcasının almış olmasıdır. Sosyal kargaşa dünya nüfusunun artış oranıyla aynı hızda artsa acaba nasıl bir gelecekle karşı karşıya gelirdik?

Nüfus patlaması (kaynakların azalmasıyla da birleşip) gelişme yolundaki ülkelerin karşılaştığı en büyük meseleyi teşkil ederken, gelişmiş ülkelerden birçoğu da bunun tam tersi olan durağan ya da hatta negatif nüfus artışı meselesiyle karşı karşıyadır. Bu ülkelerdeki yüksek yaşam standartları ve güçlü sağlık hizmetleri şimdi ölüm hızlarının düşmesini sağlamıştır. Bir nüfusun büyüklüğünü devam ettirebilmek için, kadın başına ortalama doğurulan çocuk sayısı olarak yaklaşık 2.1'lik bir "ikame

---

Burada "sık sık" ve "bazen" kelimelerini kullanıyorum çünkü bir nüfus patlamasının istikrarsızlığa veya yayılmaya yol açacağının veya yol açmak zorunda olduğunun münakaşasını yapmıyorum. Başka faktörlerin de (rejimin niteliği, coğrafi konumun avantajları, ekonominin durumu) rolü vardır.

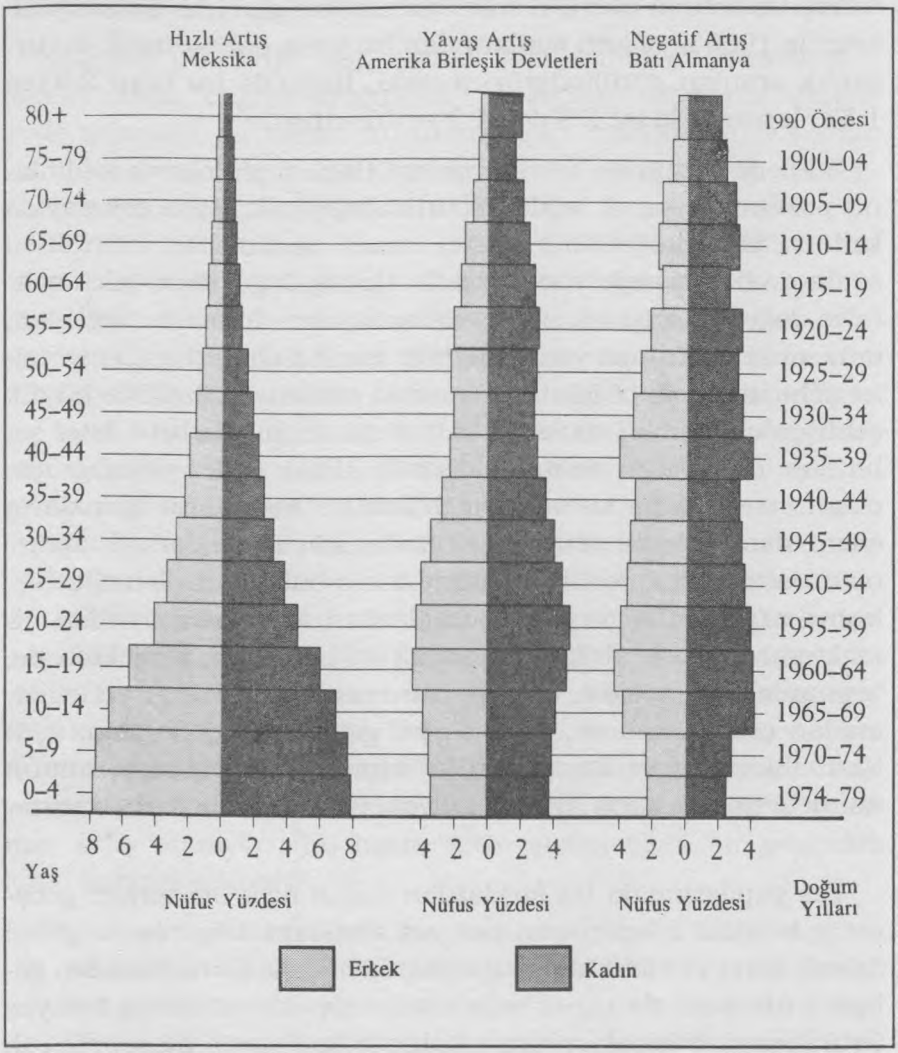
doğurganlık" oranı gerekir.† Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Nüfus Dairesinin elindeki son istatistiklere göre, en gelişmiş ülkelerde 1960'lı yılların sonlarından bu yana daha düşük doğurganlık oranları görülmüştür; meselâ, İtalya'da bu oran 2.5'ten 1.5'e, İspanya'da ise 2.9'dan 1.7'ye düşmüştür.[31]

Bu gerilemenin en belirgin nedeni Batılı toplumlarda kadınların pozisyonunun ve beklentilerinin değişerek, daha çok sayıda kadının yükseköğrenime devam etmesi ve tahsilini bitirdikten sonra da bir mesleğe yönelmesidir. Çocuk doğurma ertelenmekte ve doğurulan çocuk sayısı azalmaktadır - bunu da sağlayan, mükemmel korunma yöntemlerinin mevcut oluşudur. Bu trendler şehirleşmenin çoğalma üzerindeki etkileriyle, özellikle büyük şehirlerde karşılıklı etkileşim halindedir. Bunun sebebi, ister şehirlerde daha bilgiç ve mesleklerinde iddialı çiftler yaşadığı için olsun, ister - daha kuvvetli bir ihtimalle - insanların çocukların enerji harcamasına yetmeyecek kadar küçük ve daracık apartman dairelerinde çocuk büyütmeyi zor bulmaları olsun, şehirleşme zamanla doğurganlık oranlarının azalmasına neden olmaktadır. Burada değiştirici olarak kilit kavram, gerçekten de, "zamanla" kelimesidir. Şehirler bu oranların azaldığı yerler olmadan çok daha önce, iş ve sosyal gelişme peşinde olan; aşırı kalabalıklaşmış ve kaynakları kıtlaşmış bir tarım toplumunun mihnetlerinden kaçış arayan milyonları kendisine cezbetmektedir.

Yaş yapılarındaki bu farklardan doğan açık bir sonuç, gelişme yolundaki ülkelerin on beş yaş altındaki milyonlarca gence destek olma yükünü taşımak zorunda olması; buna karşılık, gelişmiş ülkelerin de sayısı hızla artan milyonlarca altmış beş yaş üstü insana bakmak zorunda kalmasıdır. Bunun da sebebi çok basittir. Hızla büyüyen bir toplumdaki yaş yapısı, 2 sayılı Grafikte Meksika için gösterildiği gibi, öyle bir piramit şeklindedir ki, sayısı çok olan yirmi yaş altındakiler bu piramidin geniş tabanında , sayısı az olan yaşlılar ise dar tepesinde gösterilmektedir. Doğurganlık oranında kesin bir azalma meydana gelirse pi-

† Bu hesaplamada, her yıl ölen kız sayısının az olduğu, doğan bebeklerin yaklaşık yarısının erkek olduğu ve bundan dolayı da üreme hesaplarına katılmasına gerek olmayabileceği göz önüne alınmıştır.

Grafik 2. Yaş Gruplarına Göre Nüfus

ramidin tabanı daralacak, şimdikine oranla daha az sayıda genç insanın şimdikine oranla daha büyük bir yaşlılar grubuna bakması gerekecektir.

Afrika ülkelerinin en fakirlerinde nüfusun sadece yüzde 2 ya da 3'ü altmış beş yaş üstündeyken, zengin ve sağlıklı devletlerde bu oran çok daha yüksektir - meselâ, Norveç'te yüzde 16.4, İsveç'te ise yüzde 18.3'tür.[32] Zengin* ülkelerin ortalaması tü-

müyle düzenli bir şekilde yükselmektedir; bunun sebebi kısmen bu ülkelerde toplam doğurganlık oranlarının düşmesi, kısmen de yaşlılara, geliştirilmiş sağlık teknikleri sağlanmasıdır: 2010 yılına kadar nüfuslarının yaklaşık yüzde 15.3'ü altmış beş yaş üstünde olacak, bu rakam 2040 yılına kadar yüzde 22'ye yaklaşacaktır. Bu da günün birinde, uluslararası - ya da, doğrusu, Kuzey-Güney arasındaki - uzlaşmaya bir diğer engel daha getirecektir; çünkü müreffeh toplumlar yaşlılara çok daha fazla kaynak tahsis etme meselesiyle boğuşurken, yeryüzünün geri kalan kısmı da küçük çocuklar ve bebeklerin artışındaki patlamadan kaynaklanan taleplere cevap verebilmek için yardım sağlama peşinde koşmaktadır.

Nüfusun aşırı derecede yaşlanması meselesi gelişmiş ekonomilere sahip toplumların hepsini aynı şekilde etkilememektedir. Meselâ, Amerika Birleşik Devletlerinde, ülkeye devamlı olarak gelen göçmenler ve etnik azınlıklara mensup ailelerdeki nispeten yüksek doğurganlık oranları, sadece nüfusun tümü itibariyle büyüyeceği anlamına gelmeyip nüfusun yaş yapısını gösteren piramidin dibinde kalan kesimlerin de anormal ölçülerde daralmayacağını ifade eder. İskandinav ülkelerinde ise annelere destek sağlayan mükemmel sistemlerin doğurganlık oranlarının erkenden düşmesini önlediği anlaşılmaktadır. Almanya, İtalya ve Japonya gibi diğer bazı gelişmiş ülkeler ise bir yanda yaşlılarının sayısındaki büyük bir artıştan diğer yanda da genç nüfuslarının azalmasından kaynaklanan sorunların derdine düşmüş bulunmaktadır.

Makroekonomik açıdan bakıldığında, bu durumdan memnuniyet duyulması mümkün değildir. Bir nüfus bütünüyle ele alındığında, hem refah yaratma hem de sağlık hizmetleriyle sosyal hizmetler üzerinde daha az talep baskısı yaratma eğilimi olan insanlar on beş ile altmış dört yaş arasındaki yaş grubudur. Yaşlılar, aynı çok gençler gibi, kaynakları tüketmek ve sağlık hizmetleriyle sosyal hizmetler üzerinde daha fazla talep baskısı yaratmak eğilimindedir. Bu mali külfetin bir kısmı (hiç olmazsa zengin toplumlarda) ulusal tasarruflar ve emeklilik programları ile karşılanabilir. Buna rağmen, *yetmiş beş yaş üzerindeki* nü-

fusun ömrünü uzatmak üzere gittikçe daha pahalılaşan tekniklerin kullanılmakta olduğu ülkelerde, sorun, bu kaynakların daha başka alanlara, meselâ küçükler için koruyucu tıp alanına ya da daha ileri düzeydeki eğitim imkânlarına yatırılmasının daha iyi olup olmayacağı meselesidir. Son olarak, yüksek bir "yaşlı nüfus bağımlılık oranı"na sahip bir ülkenin yaş yapısı ile harcama önceliklerinin toplam üretim artışlarında aksamalara yol açarak o toplumu, daha yüksek oranda bir çalışan nüfusa sahip ve sanayie daha fazla kaynak yatırmış bulunan toplumlara göre daha zayıf hale getirmesinden de endişe edilmektedir.

Bu konu o kadar karmaşıktır ki, yaşlanma trendinin bütün sonuçlarının mutlaka zararlı olacağını söylemek hâlâ kolay değildir. İşgücünün azalması, halen Japonya'da olduğu gibi, otomasyona ve emekten tasarruf sağlayıcı diğer ekipmana büyük çapta yatırım yapılmasını özendirebilir.* Yaşlanan bir nüfusun daha da fazla tasarruf etmesi ve böylece toplam ulusal tasarrufları arttırması mümkündür - ancak buna sonucu belirleyici bir kanıt olarak bakmamalı, çünkü yaşlı insanlar kişisel tasarruflarını zamanla azaltabilirler de. Genç nüfusu daha az olan bir toplumda suç işleme oranı daha düşük olabileceği gibi savaşa gitmeye de fazla heves olmayabilir; oysa, dış düşmanlar tarafından tehdit edildiğinde silâhlı kuvvetlere alınacak asker potansiyeli de daha az olacaktır. Bu durumun avantajları dezavantajlarıyla nasıl mukayese edilebilir?

İşin garip tarafı, gelişme yolundaki ülkeler şimdiki nüfus patlamasını atlatıp hâlâ ayakta kalabilirlerse bu sonuçların, olumlu veya olumsuz, hepsinin, günün birinde bu ülkelerin nüfuslarını da etkileyecek olmasıdır. Uzun bir perspektif içinde bakılırsa nüfusun yaşlanması meselesinin gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeler bakımından farkı yoktur. Sadece zamanlamasında ve ölçeğinde farklar vardır. Avrupalıların medyan yaşı şimdilerde 33.9'dur; oysa, Meksika halkının medyan yaşı 2020 yılı için yapılan projeksiyona göre 33.4 olacaktır. Yıllardan beri nüfusunun artışını tek çocuk doğurma politikası gibi zorlayıcı tedbirlerle kontrol etmeye çalışan Çin'in durumu bundan

* Bkz. 5. ve 8. Bölümler

daha da berbattır. Nisbî başarısının bir sonucu olarak "Çin'de altmış yaşını geçenlerin 2025 yılındaki oranı Avrupa'dakilerin 2010 yılındaki oranı kadar olacaktır."[33] Bu iki bölgenin, kendi altmış yaş üzerindeki nüfusuna tahsis edeceği fert başına kaynakların aynı olup olmayacağı ise apayrı bir meseledir. Özellikle kantitatif düzeydeki yoğun farklara bakıldığında, İtalya'nın 2010 yılındaki nüfusunun beşte biri kadarı veya 55 milyon nüfusun 11 milyonu altmış beş yaşın üzerinde olacaktır. Çin'in nüfusu 2025'te 1.5 milyara ulaşırsa, aynı orana vurduğumuzda 300 milyon bağımlı yaşlı olacağı meydana çıkar; ne var ki, bu kadar çok insana destek sağlamak için tedbirler alınmakta olduğuna dair hiçbir emare de yoktur.

Yaşlanan toplumlar sorununun tartışılması, şimdiye kadar, hemen hemen sadece bir pratik ve fiziksel meseleler yumağı şeklinde ele alınmıştır; ancak, bir eserde "nüfus azalması korkusu" olarak güzelce tanımlandığı gibi, kökü derinlere uzanan kültür ve ırka dayalı endişelerden kaynaklanan bir sorun da vardır.[34] Bu olgunun uzun bir geçmişi vardır; nitekim bunun birçok örnekleri, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinde türlerin "bozulması" üzerine yazılanların ve politik hareketlerin, belli bir ırk ya da kültürün daha "aşağı" halkların seline karşı koyamayacağı korkusunu yüreklere salması konusunda görülmektedir. Bu endişelerin merkezinde yatan inanışa göre, herkesin kendi ırk ve dil grubunun Tarihte özel bir yeri vardır, yani başkalarında bulunmayan birtakım özellikleri sayesinde dünya medeniyeti içinde yer alıp bu medeniyete katkıda bulunmaktadır, bu nedenle bu yeri söz konusu milletin devamlı olarak sağlıklı tutulması ve nüfusunun artması suretiyle korumak gerekmektedir. Dolayısıyla, doğurganlık oranı düştüğü zaman, kültürel bakımdan karamsar düşüncelere sahip olanların ülkenin çöküşe doğru yol almaya başladığını ilân etmeleri ve "biyolojik soysuzlaşma" yönünde ilerlediğini sezdikleri bu gidişi tersine çevirebilecek yöntemleri harekete geçirmeleri çok kolay bir iş haline gelmektedir.[35]

Bu endişelerin normal sonuçları pro-natalist politikaları ön plâna çıkararak kadınları daha fazla çocuk doğurmaya teşvik

etme gayretleri şeklinde olmuştur. Bu gibi gayretlerin kapsamında, mevzuattaki ceza müeyyidelerinden (kürtajı ve gebelik önleyici metotlara başvurmayı yasaklayarak) başlayıp daha pratik tedbirlere (çocuk ödeneği, doğum-öncesinde ve doğumda bakım sağlayarak, çalışan gebe kadınları izinli sayarak), hatta coşturucu teşviklere ve propagandaya (beş çocuk doğuran, hatta on çocuk doğuran kadınlara - meselâ "Sovyetler Birliğinin Kahraman Kadını" gibi - madalya veya unvanlar dağıtacak) kadar uzanan tedbirler vardır. Bu kampanyaları hem sağ hem sol desteklemiş, aşırı vatansever muhafazakârların yanı sıra bazı sosyalist devletlerdeki yetkililer de savunmuş, sadece liberal "orta yolcular" bunları bir ailenin kendi çocuk sayısını belirleme arzusuna müdahale teşebbüsleri olarak görüp karşı çıkmıştır.[36]

Tabii, bu endişenin öbür tarafı da, çok daha yüksek bir hızla çoğalan diğer milletlere karşı duyulan bir kızgınlıktır; bunun temelinde de, hızlı çoğalan türlerin, aynı Darvinci bir mücadelede olduğu gibi, sayısı statik kalan veya azalan bir nüfusun başına dert olacağı ve en sonunda onu istilâ edeceği varsayımı bulunmaktadır. Bu nevi korkuların özellikle hüküm sürdüğü dönemler, bir ülke içindeki etnik grupların büyümesinin birbirinden farklı düzeylerde olduğu zamanlardır; çünkü bu durum (ihtimaldir ki) en sonunda ekonomik ve siyasal dengeleri değiştirebilecektir. İsrail'in, kendi (genişletilmiş) sınırları içinde yaşayan Arap nüfusunun Yahudi nüfusundan daha hızlı çoğaldığı hakkındaki endişeleri, Lübnan'da Hıristiyan-Müslüman nüfusların dengesinin (Müslümanların lehine) değişmesi; birbirinden Quebec ve Fiji kadar uzak yerlerde bile meydana gelen gerilimlerle kuşkular da nüfustaki azalmanın siyasal boyutlarını gözümüze sokmaktadır. Zaman zaman, bu trendlerin kavranması olumlu sonuçlar alınmasına da yol açabilir; meselâ, Güney Afrika'nın aparteid'den[+] vazgeçme kararının, beyazların toplam nüfus içindeki oranının düşmesi ve 1951'de nüfusun beşte biri iken 1980'li yılların başlarında yedide birine; 2020 yılı için yapılan projeksiyonlarda ise dokuzda birine hatta on birde birine düş-

[+] Irk ayrımcılığının resmi hükümet politikası olması hali (Çevirenin Notu).

mesinin anlaşılmış olmasından ne ölçüde etkilenmiş olduğu merak konusu olmaktadır.[37] Bununla birlikte, bir millet nüfusun büyüklük itibariyle nisbî bir düşüşe geçtiğini algıladığı anda, kompromi yerine uyuşmazlık ve ihtilâf doğduğuna dair çok sayıda örnekler bulunduğu görülmektedir.

* * *

Nüfustaki patlama ile maddi kaynaklardaki nisbî bir daralmanın aynı anda meydana geldiği dönemler için başka bir çare daha bulunmaktadır: insanlar yerlerinden ayrılıp imkânları ve fırsatları itibariyle cazip buldukları başka yerlere gidebilirler. Göçün bir şekli nüfusun kırsal yörelerden şehirlere doğru akmasıdır ki, bugün gelişme yolundaki ülkelerde meydana gelen budur. Bu hareket, şehirlerde sosyal meseleler yaratmasının yanı sıra, göçün çok daha farklı bir şekli olan bir ülkeden diğerine göç dolayısıyla hem hükümetleri hem de daha başka birçok halkı da çeşitli endişelere gark etmektedir.

Bunun sebeplerinden biri maddidir. İnsanoğlu (göçmen kuşların tersine) o kadar çok gıda, giyim kuşam ve barınak ihtiyacı duyar ve daha bir sürü şey ister ki, göç bahis konusu olunca daima kaynakların tahsisi sorunu da ortaya çıkar. Gıda ve toprağın miktarı, on dokuzuncu yüzyılda Amerika'da Büyük Düzlük'teki[+] gibi, çok olsa, bu sorun (Ova Yerlilerinin bakış açısı hariç) büyük bir mesele gibi görülmeyebilir; kaynakların, bugün birçok Avrupa ülkesinin hissettiği gibi, daha sınırlı olduğu düşünülüyorsa göçün artması, şüphesiz, göçmenlere bakma meselesini ortaya çıkaracaktır. Üstelik, büyük ölçekli göç hareketleri millî sınırların kontrolünü ve geleneksel hükümranlığı kaybetme korkusunu; etnik bakımdan homojen veya "saf" bir ırkın kız alıp verme dolayısıyla karışacağı korkusunu; sadece yabancı bir halkın gelmesinin değil, yeni gelenlerin garip yaşam tarzlarını, dinî kurallarını ve kültürel alışkanlıklarını da beraberlerinde ge-

[+] İngilizcede **Great Plains**, Kuzey Amerika kıtasında Kayalık Dağların (Rocky Mountains) doğusu ile, Kanada'daki Mackenzie Nehrinin güneyinden ve Rio Grande Nehrine kadar uzanan geniş bir coğrafî bölgenin adı (Çevirenin Notu).

tirerek mülkiyete, eğitim sistemine ve o ülke halkının sahip olduğu ve idamesi için büyük çapta ödemeler yaptığı sosyal haklara musallat olmaları korkusunu da yüreklere salmaktadır. Bu yakınlarda, (meselâ) Amerika Birleşik Devletlerine yönelik kaçak göçün eski ve yeni bazı hastalıkların - kolera, kızamık, AIDS - yayılmasına neden olarak sağlık sistemi üzerinde fazladan birtakım baskılar oluşturduğu ve göçmenlere karşı yeni infial duyguları doğmasına yol açtığı hakkında çeşitli endişeler öne sürülmüştür. Son olarak, ülke halkı, göçün devam etmesi halinde, kendilerinin de günün birinde azınlık durumuna düşmeleri ihtimaline karşı her zaman korku duymuştur.

Kontrol edilmeyen göçle ilgili olarak son zamanlarda duyulan endişelerin büyük kısmı ya Avrupa ülkeleri tarafından ya da Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi Avrupa'dan türemiş bazı ülkeler tarafından öne sürülmektedir ki, tarihsel açıdan bu çok gülünç bir durumdur. Bakılırsa, yüzlerce yıl önce, Avrupa'nın kendisi de dünya tarihindeki en önemli göç hareketlerinin kaynağı idi. Bu hareketler ilk defa asırlar önce Germen yerleşimcilerin doğu istikametinde yayılmaları ve İberya devletlerinin batı ve güney yönlerinde yaptıkları fetihler gibi şekiller halinde ortaya çıktı.[38] Ancak, Avrupa'nın dışarı taşmasını asıl teşvik eden, Avrupa'daki Sanayi Devrimidir ki, hem nüfusun kütlesel artışını sürdürmeyi hem de yeni ve gelişmiş ulaşım ve silâh biçimleri üretmeyi aynı anda gerçekleştirmiştir. 1846 ile 1890 yılları arasında, Avrupa'dan dışarı göç eden nüfusun sayısı yılda ortalama 377.000'i bulurken, 1891 ile 1910 yılları arasında dış göç yılda ortalama 911.000 gibi gayet yüksek bir sayıya ulaşmıştır. Gerçekten de, 1846 ile 1930 yılları arasında, 50 milyondan fazla Avrupalı kıta dışında yeni bir hayat kurmak gayreti içinde olmuştur. *Vatanından ayrılmayıp* geride kalan Avrupalı nüfusun da bu dönemde hızla artması dolayısıyla, toplam dünya nüfusu içindeki payları düzenli bir şekilde yükselmiştir; bir hesaba göre, "Beyaz ırka mensup nüfus, 1800 yılında insan türlerinin yaklaşık yüzde 22'sini, 1930'da ise yaklaşık yüzde 35 kadarını teşkil ediyordu."[39] Daha sonraları "dünyanın Batılılaşma devrimi" olarak adlandırılacak olan yapının nüfus temeli buydu.[40] Yerküre üzerinde yaşayan diğer toplumlar, iste-

seler de istemeseler de, Batı insanının yayılmasına, politikasına, fikirlerine ve iktisat uygulamalarına karşı duyarlı olup uyum sağlamaya mecbur kalıyorlardı. Tabii, birçoğu da Avrupa'dan gelen göçmenlerin doğrudan doğruya siyasal hâkimiyeti altına girdi.

Bugünkü asıl fark şudur: ilk göç hareketlerinin yönü teknolojik bakımdan ileri toplumlardan daha az ilerlemiş toplumlara* doğru olmuştur; çağımızdaki göç hareketleri ise en çok, azgelişmiş toplumlardan Avrupa, Kuzey Amerika ve Güneydoğu Asya adalarına doğru yönelmektedir. Nüfus trendlerindeki global dengesizlikler dikkate alınırsa, bu hareketin prensip olarak, ilgili bütün herkese yararlı olması icap ederdi. Gelişme yolundaki ülkelerden dışarı göçlerin bir yandan, anavatanlarındaki nüfus baskısını ve işsizliği azaltması, diğer yandan da gelişmiş ülkelerdeki negatif nüfus artışının ve işgücünün yaşlanmasının doğurduğu ekonomik meselelere çare bulması gerekirdi. O halde, neden Kuzey Amerika Rio Grande'nin güneyinden gelecek milyonlarca ailenin akınına müsaade etmiyor veya işgücü sıkıntısı çeken Japonya Güneydoğu Asya'dan gelmek isteyen birçok işçiyi kabul etmiyor ya da Avrupa Topluluğunda insanların saçları ağarırken, Kuzey Afrikalı milyonlarca işsize kapıları açılmıyordu? Avrupa'nın çoğunluğu negatif bir ikame doğurganlık oranına sahip olduğuna ve Cezayir, Fas ve Tunus'un nüfuslarının önümüzdeki 20-25 yılda iki misline çıkacağı tahmin edildiğine göre, bu durum (*The Economist*' in, şüphesiz iltifat kabilinden, belirttiği gibi) "mükemmel uyum" olarak gözükmektedir.[41]

The Economist' in bu nevi göç akımları hakkında yaptığı alaycı yorumun nedeni, yayın müdürlerinin, Amerika'daki gibi "eritme potası" geleneğine sahip olmayan ülkelere gelen göçmenlerin halk nazarında ne kadar itibarsız olduklarını gayet iyi biliyor olmasıdır. 1950'li ve 1960'lı yılların patlama dönemlerinde, birçok Avrupa ülkesi önce Güney İtalya ve Portekiz'den, daha sonra da Türkiye, Yugoslavya, Kuzey Afrika ve ekonomisi azgelişmiş olan diğer bazı ülkelerden yabancı işçi gelmesini teşvik etmişti. Bu

* Buradaki tek büyük istisna Amerika Birleşik Devletleriydi; bu ülke, göç aldığı İrlanda, İtalya, Polonya, Rusya ve diğer toplumlardan, en azından on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, teknoloji bakımından çok daha ileriydi.

yabancı işçiler sadece fabrikalarda ve inşaat şantiyelerinde düz işçi ihtiyacını sağlamakla kalmayıp sağlık, toplu taşıma, sanitasyon ve bunlarla ilgili alanlarda da düşük ücretler alarak çalıştılar. Ne var ki, mesele, evsahibi ülkelerin *işgücü* ararken *insanlarla* karşılaşmış olmalarıydı: ailelerini yanlarına aldıran işçilerin de konut, eğitim ve tıbbî bakıma ihtiyaçları vardı; şehrin belirli bir kesiminde (genellikle de konutların en ucuz olduğu bölgede) toplu halde yaşayan insanlar bu mahallelere kendi lokantalarını, dükkânlarını, tapınak ve camilerini, yabancı örf ve âdetlerini, yabancı mutfağını, yabancı deri rengini getirdiler. 1970'li yılların sonlarında, evsahibi ülkelerin ekonomileri yavaşlama sürecine girdiğinde, artık bu yabancı işçilerin hepsini geldikleri ülkelere geri göndermek mümkün değildi; kaldı ki aralarından birçoğu da işverenlerine hâlâ çok faydalı oluyordu. Bundan dolayı, 1960 ve 1970'li yıllarda iş bulmak üzere 30 milyon insan Avrupa'ya gitmişken, 1985'te bunların tam 5 milyonu Avrupa'da kalmıştı; böylece daimi göçmenlerin aileleriyle birlikte toplam sayısı 13 milyonu buluyordu.

Evsahibi ülkelerde kanunlar ırk ayırımcılığını yasaklamasına rağmen yerli halkta, göçmen olarak gelen topluluklara karşı - İngiltere'de Hindistan ve Pakistanlılara karşı, Fransa'da Cezayir ve Faslılara karşı, Almanya'da Türklere karşı, Amerika Birleşik Devletlerinin bazı yörelerinde de Latin Amerikalılara ve Asyalılara karşı - peşin hükümlü bir tavır mevcuttur. Bu gerilimlerin temelinde yabancılık, ya da başka bir kelime kullanmak gerekirse, ırkçılık yatmaktadır. Avustralyalıların İngiliz göçmenleri (Çinlilerin aksine) memnuniyetle karşıladığı gibi, Amerika'daki beyazlar da İskandinavya, İngiltere ve Almanya'dan gelen iyi yetişmiş binlerce profesyoneli Amerika sahillerinde hiçbir sıkıntı duymadan memnuniyetle karşılamıştır; aynı şekilde Avrupalı sömürgeci devletler Angola, Rodezya ve Cezayir'deki eski yerleşimcilerin dönüşüne karşı çıkmamış (ancak İngiliz hükümetlerinin Ugandalılara, Hindistanlılara ve Hong Kong'lu Çinlilere karşı tutumları farklı olmuştur), Almanlar eski *Auslandsdeutsche*' nin[+] Almanya'ya göçünde bir miktar sıkıntı çekmiş,

[+] Dış ülkelerdeki Almanlar (Çevirenin Notu).

İsrail ise ülkesine gelen Yahudi göçmenlere (ancak Araplara değil) kucak açmıştır.[42]

Nispeten sınırlı uluslaraşırı göçün son zamanlarda meydana çıkardığı siyasal ve sosyal gerilimler dikkate alınırsa nüfusun kütle halinde bir ülkeden bir diğerine doğru taşıp akmasından endişe duyanları yadırgamamak gerekir. "Var'lı" toplumlarla "yok'lu" toplumların nüfus trendleri arasındaki dengesizliklere bakılırsa yirmi birinci yüzyılda büyük göç dalgaları olmayacağını düşünmek imkânsız görünmektedir. Ham istatistikler bile böyle bir sonucun ortaya çıkacağına işaret etmektedir. 1990 yılında nüfusu 16.7 milyon olan ve 2025'e kadar yavaş yavaş artıp 22.7 milyona ulaşacağı öngörülen Avustralya, aynı dönem zarfında nüfusu 180 milyondan 263 milyona çıkacağı tahmin edilen bir Endonezya'nın yanı başındadır. Güney Avrupa'daki İspanya, Portekiz, Fransa, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerin toplu halde nüfuslarının 1990 ile 2025 yılları arasında sadece 5 milyon kadar artacağı düşünülmekte; buna karşılık hemen yakınlarında bulunan Kuzey Afrika ülkelerinin (Fas, Cezayir, Tunus) nüfuslarının aynı yıllar zarfında, 108 milyon kadar artacağı tahmin edilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinin nüfusunun 2025'e kadar yüzde 25 artacağı tahmin edilmektedir, oysa güney komşuları olan Meksika ve Guatemala'nın nüfuslarının aynı dönemde, sırasıyla yüzde 88 ve 225 oranlarında büyümesi muhtemeldir.[43]

"Nüfus ve güvenlik" hakkında yapılmış yeni bir araştırmada öne sürüldüğüne göre, yeryüzündeki topraklar, şimdi kendi sınırlarını kontrol eden hükümetler arasında bölünmüş olduğuna göre, göç miktarı bir asır öncesine nazaran çok daha azdır (ve daha az olacaktır).[44] Günümüzde ülkelerin dışardan gelen göçü sınırlı tutmak (hatta, bazı hallerde de dış göçü önlemek) için çok daha fazla gayret içinde oldukları açıkça bilinmekle birlikte, çaresizlik içindeki insanları göç etmekten caydırmak pek mümkün görünmemektedir. Ne ABD'nin 1986 tarihli Göçmenlik ve Vatandaşlık Kanunu ne de Meksika sınırını bir uçtan öbür uca arşınlayan devriyeler göçmenlerin kuzeye doğru akışını önleyememiş ve bunların sayısı tekrar yılda bir milyonun üzerine çıkmıştır.

1991 yılı Temmuzunda, muğber olduğunu hisseden halkının baskısı karşısında bunalan Fransız hükümeti kaçak göçü azaltmak için çok daha sıkı bir dizi tedbirler uygulayacağını açıklamıştır; bu tedbirlere göçmenleri sınırdışı etmek için uçak kiralamak bile dahildir; ne var ki, muhalefetteki sağcı liderlerin, çoğunluğu Arap olan 4 milyon göçmenin "gürültüsünden ve kokusundan" şikâyet etmeleri, bakanların da ülkede yüzde 9.5'luk bir işsizlik oranı varken daha fazla yeni göçmen kabul etmenin güçlüğünü bizzat teyit etmeleri dolayısıyla, bu münakaşa sanki Fransa kendi sınırları üzerindeki *kontrolünü kaybetmiş* gibi bir kanaatin doğmasına neden olmuştur.[45] Dahası, topluluk-içi göçe ve ikamet edinmeye izin veren Avrupa Topluluğunun, üye ülkelerden birine diğer AT ülkelerinden gelebilecek nüfus akışına karşı bu ülkenin denetimini zayıflatacağı ve kaçak göçmenlerin gelmesini önleyebilme gücünü azaltacağı yolunda Batı Avrupa'nın tamamında endişeler de mevcuttur. Halen, Orta Avrupa'dan Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada, 15 milyon kadar erkek, kadın ve çocuk gidebilecekleri bir yer bulmak ümidiyle kamplarda yaşamaktadır. Gerek bunlar gerekse Meksika ve Türkiye tarikiyle halen hareket etmekte bulunanlar birtakım engellere toslarken, birçokları da bir yolunu bulup menzillerine erişmektedir. Çoğunlukla bu insanlara aynı yolu daha önce yapmış olan yakınları yardım etmekte ve barınma imkânı sağlamaktadır. İlerde de göreceğimiz gibi, bunları gittikçe daha çok teşvik eden şey enformasyon devrimidir, bu da "şimdi insanların, çok fakir de olsalar, dünyanın başka taraflarındaki insanların nasıl yaşadığını bildikleri" ve oralara, karadan, denizden ya da havadan ulaşabilmek için teşebbüse geçecekleri anlamına gelmektedir.[46]

Kalabalık nüfusa sahip gelişme yolundaki ülkelerdeki bu itici faktörler, daha gelişmiş toplumlardaki nüfus azalmasının çekiciliği faktörüyle tamamlanmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de, "hem milyarlarca köylü hem de eski köylüler . . . daha fazla refaha kavuşmuş olan şehirleşmiş insanların boş bıraktığı yerlere göçmeye hazır ve heveslidir."[47] Kuzey yarımkürede yaşayan varlıklı aileler bir ya da en çok iki çocuk yapmanın yeterli olacağına karar verirken, bir ölçüde de, gelecekteki bir

alanı (yani, istihdamı, şehirlerin içindeki bazı bölgeleri, nüfus paylarını, piyasa tercihi paylarını) milli sınırlarının hem içinde hem de dışında kendilerinden daha hızlı çoğalan etnik gruplar için boş tuttuklarının farkına varmamış olabilirler. Aslında yapmakta oldukları şey budur.

Şimdilik, global nüfus dengelerinin bir tarafa kayması karşısında, göçü kontrol etmek için arttırılan gayretlerin başarılı olması ihtimali bu nedenle zayıftır. Bütün bunlar içinde belki de en çok anlam ifade eden istatistik, sanayii gelişmiş demokratik ülkelerin 1950 yılında dünya nüfusunun beşte birinden çoğunu teşkil ettiği, ancak, bu payın 1985'te altıda birine düştüğü; 2025 yılına kadarki projeksiyona göre, onda birinden daha da aşağı çekileceğine dair tahminlerdir. 2025 yılına gelindiğinde, bu ülkelerden sadece ikisi (Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya) en kalabalık yirmi ülke arasında yer alacak, sanayii gelişmiş demokratik ülkelerin geri kalanlarına da neredeyse "küçük ülkeler" gözüyle bakılacaktır.[48] Dünya nüfusu içindeki paylarının bu şekilde nisbî olarak azalması, sanayii gelişmiş demokratik ülkeleri gelecek otuz yıl boyunca karşılaşacakları en büyük ikilemle yüz yüze bırakmaktadır. Gelişmiş ülkeler üretimlerini ve yaşam standartlarını arttırmaya muvaffak oldukça Batı'nın ekonomik üretim, global güç ve siyasal nüfuz içindeki payı, sırf sayı bakımından az olmaları dolayısıyla durmadan gerileyecektir; oysa, bu durumda da şu ilginç soru ortaya çıkmaktadır: Aydınlanmanın akılcı bilimsel ve liberal varsayımlarını geçmişte yaşadıkları tecrübelere dahil etmemiş bulunan toplumların ezici bir çoğunluğa sahip olduğu bir dünyada, "Batı'nın değerleri" - yani liberal bir sosyal kültür, insan hakları, dinde hoşgörü, demokrasi, piyasa kuvvetleri - şimdiki üstün pozisyonunu sürdürmeye devam edebilecek midir?[49] Buna karşılık, gelişme yolundaki ülkeler fakirlik tuzağına yakalanmış olarak kalmaya devam ederse daha gelişmiş ülkeler, demokrasilerdeki müreffeh fakat yaşlanmış halkın içinde yaşamaya hevesli milyonlarca göçmen ve mültecinin istilâsına uğrayacaktır. Her iki halde de, yeryüzündeki nüfusun en zengin altıda birini teşkil etmesine rağmen şimdi bununla orantısız olarak nimetlerin altıda

beşinden yararlanmakta olan kesim bakımından durum, sonuçta pek iç açıcı olmayacaktır.

Zengin ve fakir toplumlar arasında görülen global düzeydeki bu demografik dengesizlik sorunu diğer bütün önemli değişim kuvvetlerinin de yer aldığı bir zemini meydana getirmektedir. Bugün, dünyanın belli başlı bölgelerinde, aynı Malthus'un İngiltere'sinde yaşanmış olana benzeyen - fakat ondan yüzlerce misli daha büyük olan - bir nüfus patlamasına şahit olduğumuzdan hiç kimsenin en ufak bir şüphesi dahi olmamalıdır. Üstelik de, bu olay, bizim imalât yapış usullerimizde, bir şeyler yetiştirme, ticaret yapma ve haberleşme tarzımızda harikulâde teknolojik değişimlerin meydana geldiği bir zamanda meydana gelmektedir - dolayısıyla, şimdi bu değişimleri ele alırken sadece kendi konularının çerçevesi içinde incelemeye tâbi tutmayıp, yakın bir gelecekte vuku bulması muhtemel olan bir nüfus felâketinin bunlar sayesinde nasıl kolay atlatılabileceğini veya nasıl daha da içinden çıkılmaz hale getirilebileceğini göreceğiz.

3
Haberleşme ve finans devrimi ile çokuluslu işbirliğinin doğuşu

Yakın bir gelecekte vukuu muhtemel bir nüfus krizinin günümüzün yeni teknolojileriyle çözülüp çözülemeyeceğini tahmin etmek amacıyla girişeceğimiz her teşebbüsü kendi özel şartları içinde değerlendirmek gerekir. Burada önem taşıyan sorunlar, yeni keşiflerin hangi gruplar ve bireylerce yaratıldığı, kontrol edildiği ve erişilebildiği; ayrıca bu bilimsel atılımların cereyan ettiği genel ekonomik şartların neler olduğudur. Bu bahiste, dünya ekonomisinin gittikçe daha fazla bütünleştiği ve tümü itibariyle daha zenginleştiği, oysa refahın hem yaratılmasında hem de paylaşılmasında büyük bir eşitsizlik mevcut olduğu konusu üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte, teknolojinin belli başlı yaratıcıları ile denetleyicilerinin giderek büyük, çokuluslu şirketler haline geldiği ve bunların global ölçekte kollarının uzunluğunun global ölçekteki sorumluluklarından önde geldiği konusu da tartışılacaktır. Uluslararası ticaret ve yatırım yapılarındaki değişmeler, dünyanın "var'lı"ları ile "yok'lu"ları arasındaki uçuruma bir çare bulmak bir yana, bunu daha da derinleştirebilir.

Son yirmi-otuz yılda, dünya ekonomisinde müthiş boyutlara varan yayılma birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili birtakım nedenlere dayanmaktadır. Özellikle iki savaş arasındaki buhran yıllarıyla mukayese edilirse bunların en belirgin olanı, ekonomisi dış ticarete dönük olan ülkelerin 1945'ten sonra makul ölçüde bir malî

ve ekonomik istikrar sağlamak ve korumacılık eğilimlerini kısıtlamak üzere bir sistem kurmuş olmalarıdır. ABD dolarının uluslararası para birimi olmasıyla birlikte Amerika "ödünç isteyenlerin son çare olarak başvurdukları ülke" haline geldi ki, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında da Londra'daki City bu durumdaydı; 1920'li ve 1930'lu yıllarda ise bu şekilde ödünç para veren hiçbir yer yoktu. Buna ilâveten, savaştan sonraki yıllarda Büyük Güçler arasındaki ilişkilerde bayağı uzun bir istikrar dönemi yaşandı; en azından, dünyanın en güçlü devletleri birbirleriyle harbe tutuşma derecesine gelmediler.

Gerek bu istikrar gerekse II. Dünya Savaşının neden olduğu tahribattan sonra ekonomileri yeniden imar etme zarureti, dünya sanayi üretiminde emsali görülmemiş bir büyüme hızına yol açtı. 1953'le 1975 yılları arasında, üretim yılda ortalama yüzde 6 (fert başına yüzde 4) gibi kayda değer bir oranda arttı; hatta 1973-1980 döneminde ortalama artış yılda yüzde 2.4 oldu ki, tarihteki benzer durumlara bakılırsa bunu gerçekten de önemli bir artış saymak gerekir. Özellikle iki savaş arasındaki yıllarda dünya imalât sanayiindeki büyümenin sönüklüğü ile mukayese edildiğinde baş döndüren bu yükseliş hakkında Tablo 1'de bir fikir verilmektedir.

Tablo 1. *Dünyada İmalât Sanayileri Üretimi, 1900-1980*[1]

	Toplam Üretim	***Yıllık Büyüme Hızı (%)***
1900	100.0	2.6
1913	172.4	4.3
1928	250.8	2.5
1938	311.4	2.2
1953	567.7	4.1
1963	950.1	5.3
1973	1730.6	6.2
1980	3041.6	2.4

Bu göstergeler sadece imalâttaki artışları göstermektedir. İlâncılık, bankacılık, ikram ve sigorta gibi hizmet sektörlerindeki büyüme daha da büyük olmuştur; çünkü en gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde bu nevi faaliyetlerin GSMH içindeki payı gittikçe artmaktadır (Amerika Birleşik Devletlerinde yüzde 70'in çok üstündedir). Hem tarımsal ürünler ticareti hem de uluslararası hammadde (özellikle petrol) talebi 1945'ten beri muntazaman artmıştır. Büyük Güçlerin istikrar yılları ile genel refah artışı dolayısıyla turizm ve seyahat alanlarında da patlama olmuş ve bunlar hem bacasız sanayi olarak hem de istihdam yaratma bakımından dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline gelmiştir. Sonuç olarak, global ekonominin 1945'ten bu yana kaydettiği büyüme dünya kurulduğundan II. Dünya Savaşına kadar geçen tarihin bütün süresinden daha fazla olmuştur; gerçekten de, dünyada reel GSMH sadece 1950'den 1980'e kadar, dört misli - 2 trilyon ABD dolarından yaklaşık 8 trilyona - yükselmiştir.

Ancak, global ekonomik büyümeden yararlanma bakımından, ileri bir sanayi ülkesinde yaşayan orta halli bir kimse azgelişmiş bir ülkede yaşayan birine göre daha şanslıdır. 1991 yılında, İsviçre'nin fert başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 36.300 dolara fırlamış, onu İsveç (32.600 dolarla), Japonya (29.000 dolarla), ve Almanya (27.900 dolarla) yakından takip etmiştir.* Buna karşılık, Hindistan'da fert başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 360 dolarlar seviyesinde sürünmektedir; Nijerya'da ise ancak 278 dolar kadardır.[2] Büyük Sahra ile Büyük Sahranın güneyindeki Afrika ülkeleriyle Güney Asya ve Güneydoğu Asya'da, fert başına ortalama GSYİH'sı bunun bile altında olan düzinelerle ülke vardır.[3] Refah düzeyindeki bu farklılığın garabeti (bir İsviçrelinin ortalama olarak geliri, Etiyopya'da doğmuş bir insanın gelirinin yüzlerce katıdır) çocuk ölümleri, hayatta kalma ümidi ve eğitim imkânlarına erişebilme oranları arasındaki farklarda da kendini göstermektedir. Elli yıl kadar süren

---

* Bunları da Avusturya (24.800 dolarla), Amerika Birleşik Devletleri (23.100 dolarla) ve Kanada (23.100 dolarla) takip etmiştir. Bütün rakamlar en yakın 100 dolara iblağ edilerek yuvarlanmış ve halihazırdaki döviz kurlarından çevrilmiştir. Almanya olarak sadece Batı Almanya kastedilmektedir.

eşi emsali görülmemiş bir ekonomik büyümeden sonra yirmi birinci yüzyıla doğru yol alınırken, dünyada *fakirlik içinde yaşayan bir milyardan fazla insan* bulunmaktadır -ki bu rakamın korkunçluğunu anlamak için, bahsettiğimiz bu bir milyar insanın "yılda 370 doların altındaki bir gelir seviyesinde hayatta kalma mücadelesi veren"[4] insanlar olduğunu, yoksa, Botswana veya Guatemala gibi fert başına GSYİH'nın nispeten yetecek bir miktar olarak yılda 750 dolar ya da biraz daha rahat ettirecek bir miktar olarak yılda 1000 dolar olduğu ülkelerde yaşayan insanlardan bahsetmediğimizi bilmek gerekir (aslında bu gelir düzeyleri bile "Birinci" Dünya denilen sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanların tüylerini diken diken edecektir).

Global refahtaki bu adaletsiz hamle hem çokuluslu büyük şirketlerin doğuşuyla aynı zamana rastlamış hem de bunlarla karşılıklı bir etkileşim içinde olmuştur; bu şirketlerin bizzat doğdukları ülkelerin özel çıkarları ve değerleriyle bağları giderek azalmaktadır. Dünya piyasalarında pay kapmak üzere rakip firmalarla çekişirken, yatırımı ve üretimi yeryüzünün bir tarafından öbür tarafına yöneltmek üzere bir strateji geliştirmişler ve bunu yaparken, mal ve hizmetler için global bir pazar yaratan haberleşme ve finans teknolojileri devriminden yararlanmışlardır. Günümüzün dünyasında şimdiden bir yer kazanmış olan bu şirketlerin önemi gelecekte, yani Soğuk Savaşın ticaretin önüne koyduğu barajlar yıkılıp global ekonomi gittikçe daha fazla entegre hale geldikçe daha da artacaktır.[5]

Millî çıkarlar yerine uluslararası çıkarları ağır basan şirketler yeni sayılmaz. Bunlar, bir yandan, evvelce telgrafın neden olduğu "haberleşme devrimi", diğer yandan da Büyük Güçlerin kurdukları ittifaklar arasında savaşsız geçen dönem sayesinde, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında gelişen özel kozmopolit bankaların bünyesinde çekirdek halinde mevcut olmuşlardır. Meselâ, Rothschild Müessesesinin 1900'de Frankfurt, Viyana, Paris ve Londra'daki şubeleri birbirleriyle günlük temas halindeydiler. Londralı Lloyds, 1914'ten önce Alman gemicilik sanayiinin çoğunluğunu sigortalamıştı; o kadar ki bir İngiltere-Almanya savaşı ihtimali halindeki zararları bile

tazmin etmeye hazırdı. Hatta daha önceki dönemlerin çokuluslu şirketlerinden, Lever Bros. (Unilever'in öncüleri) gibi, üretim tesisleri Batı Afrika'dan Hindistan'a kadar uzanan firmaların yanı sıra; yeryüzünün bir ucundan öbür ucuna taze petrol kaynakları aramak için koşuşturan ve rafine edilmiş ürünleri bir pazardan ötekine aktaran büyük petrol şirketlerine ait örnekleri saymakla bitiremeyiz. Ford bile Atlantik'in her iki yakasında otomobil ve kamyon imalâtına geçmeye karar verince "global" ölçeğe çıkmıştır.

Günümüzdeki globalleşmeyi bu eski örneklerden farklı kılan şey geniş kapsamlı ve entegre hale gelen global ekonomimizdeki çokuluslu firmaların sayısı ve kapsamıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bunlar, savaş sonrasında korumacılığı azaltan ve dünya ticaretinin ihya edilmesini özendiren bir uluslararası ekonomik düzen çerçevesinde ortaya çıkmış ve Amerika Birleşik Devletlerinin 1970'li yıllarda altın standardından vazgeçme kararı alması, bunun ardından da önce sadece birkaç ülkede, daha sonra da birçok yerde kambiyo kontrollerinin genel olarak serbestleştirilmesi üzerine daha da teşvik görmüşlerdir. Böylece, dünya ticaretinde sadece daha çok likidite sağlanmakla kalmamış, şirketler merkez bankalarının dayattığı kısıtlamalara tâbi olmaksızın yurtdışında yatırım yaptıkça uluslaraşırı sermaye akışı da artmıştır.

Dünya ticaretinin yaygınlaşmasını kolaylaştırmasına rağmen, bu finansal serbestleşmenin bambaşka bir etkisi de, finans akışı ile sanayi ve hizmet sektörlerindeki ticaretin birbirinden tedricen ayrılması olmuştur. Giderek daha fazla döviz işlemi yapılmaya başlanmıştır ki, bunun sebebi şirketlerin yabancı mallara para ödemesi veya yabancı montaj sanayiine yatırım yapması değil, yatırımcıların belirli bir döviz veya finansal enstrüman üzerinde spekülasyon yapmasıdır. Global sermaye akışındaki bu artış, dünya sanayi ve ticaretindeki patlamayı finanse etmek için gerekecek miktarları kat be kat aştığı gibi dünya para piyasalarının özelleştirilmesiyle ve yeni teknolojiler dolayısıyla global haberleşmede gerçekleşen devrimle de sıkı sıkıya irtibatlıdır. Bilgisayarların gücündeki büyük artış, bilgisa-

yar yazılımları, uydular, fiber-optik kablolar yüksek hızlı elektronik transferler olmasa, ne global piyasaların tek bir piyasa gibi çalışması ne de ekonomik bilgilerle siyaset, fikir, kültür, devrimler, tüketici eğilimleri gibi diğer her türlü enformasyonun bu global haberleşme sistemine bağlanmış bulunan 200.000'den fazla monitöre anında geçilmesi mümkün olabilirdi. Hatta bazı üstatlara bakılırsa bunlar daha sadece işin başlangıcıdır.[6]

Banknotların büyük miktarlarda elden ele dolaşması, karaborsacılarla uyuşturucu tâcirleri hariç, artık hızla gereksiz bir iş haline gelmektedir. Kâğıt akışının yerini elektronik işlemler almıştır ki, bunlar da yirmi dört saat durmaksızın yapılmakta, bir sermaye piyasası akşam olup kapanırken bir diğerinde işlemlere başlanmaktadır. Yen **futures**'leri[+] veya General Motors hisse senetleri günün yirmi dört saatinde Tokyo, Hong Kong ve Singapur, Londra, Frankfurt ve Zürih, New York, Şikago ve Toronto gibi büyük borsaların birinden alınıp diğerinde satılmakta; böylece tek bir piyasa yaratılmaktadır. Günlük döviz akışları yaklaşık bir *trilyon* dolar düzeylerine çıkarak uluslararası mal ve hizmet alımları ve yurtdışındaki fabrikalara yatırım için harcanan miktarları fersah fersah aşmaktadır. Gerçekten de, 1980'li yılların sonlarında, dünya döviz ticaretinin yüzde 90'dan fazlasının ticaret veya yabancı sermaye hareketleriyle ilgisi olmamıştır.[7]

Bu sistem içinde ve büyük ölçüde bu sistem sayesinde, başarılı şirketlerden birçoğu uluslararası düzeye çıkmaktadır. Global bir piyasa bahis konusu olunca, firmalar arasındaki rekabet - bunlar ister otomobil üreticileri, uçak imalâtçıları, ilâç şirketleri, bilgisayar donanımı yapımcıları ister yayınevleri olsun - bu firmaları dünyanın belli başlı ekonomik bölgelerinin hepsinde satış veya üretim yapmaya sevk etmektedir. Şirket bu büyük ölçekli ekonomilerin hepsinden faydalanmakla kalmamakta, kendisini, dövizdeki dalgalanmaların, ekonomik büyümedeki farklılaşmaların ve politik müdahalelerin yaratacağı baskılara karşı

[+] Mutabık kalınan fiyattan gelecekte belirlenen bir tarihte teslim edilmek üzere alınıp satılan mallar; "vadeli piyasa işlemleri" de denmekle beraber, halen ekonomik literatürümüzde İngilizce yazıldığı şekliyle kullanılmaktadır (Çevirenin Notu).

korumayı da ummaktadır. Avrupa'daki bir resesyon patlama halindeki Doğu Asya piyasalarında da çalışan bir firma için, sadece Avrupa'daki satışlarına bağımlı olan bir firmaya nazaran daha az endişe kaynağı olacaktır. Bazı bürokrasilerin yasakladığı (özellikle biyoteknoloji sanayiindeki) malları geliştirmeye ilgi duyan bir şirket imalâtını, dünyada bu nevi mevzuatın bulunmadığı yörelere kaydırabilir. Hükümetlerin kendi yerli firmalarını açık rekabetten korumak için dayattıkları "gönüllü kontroller"den rahatsızlık duyan çokuluslu bir şirket çoğu zaman korunma altındaki ülkenin *içinde* fabrikalar kurarak bu bariyerleri aşabilir. Çokuluslu bir şirket korumacı engelleri yıktığı anda, erişebilinen bu yeni pazarda hiç olmazsa ilk yıllarda tatlı kâr fırsatlarından yararlanma imkânını eline geçirmiş olur. Araştırma ve ürün geliştirme bile, bir şirketin ihtiyaçlarına uygun düştüğü anda, Amerika Birleşik Devletlerinden İsviçre'ye, Almanya'dan Kaliforniya'ya aktarılabilmektedir. Büyük şirketler, aynı saiklerle, yeryüzünün öbür tarafındaki küçük, yenilikçi firmaları atik davranıp rakiplerinden önce ele geçirmek için koşuşturmaktadır.

Bu trendler hakkında popüler fakat fazla derinliği olmayan - ve uluslararası danışmanlık ve bankacılık işleri yapan kimselerce öne sürülmesi pek de tesadüfî olmayan - bir yoruma göre globalleşmenin ekonomik sonuçları mutlaka yararlı olacaktır. Bu yorumla, hükümetlerin koyduğu sınırlamalar yüzünden evvelce tüketiciler malın en iyisini satın alamazken, şimdi serbest ticaret sayesinde hem bireyler hem şirketlerin dünya ölçeğindeki bir pazarda satın alması ve satmasının mümkün olduğu varsayılmaktadır. Üstelik, sadece firmalar değil, şehirler, bölgeler ve ülkeler de bu global açıklık ve rekabet sürecinden paylarını alacaktır; bunun için de kuralları anlamalı, yani yatırımcılara ve sanayicilere kapılarını açmalı, tahditleri (vergiler dahil) en alt düzeyde tutmalı, iyi eğitilmiş bir insangücü ile modern altyapı sağlamalıdır. Bu kurallara uyulursa, çokuluslular kapınıza üşüşecektir.[8] Bunun sonucu da refah yaratmada büyük bir sıçramadır ki, böyle bir gelişme içinde kaybeden olmaz.

Bu iyimser yorum haberleşme devriminin siyaseti ve toplumu etkileyiş biçimini de takdirle karşılamaktadır. 600 milyondan fazla televizyon alıcısı bulunan bir dünyada izleyiciler ticari malları tükettikleri gibi haberleri ve fikirleri de tüketmektedirler. Böylece, otoriter rejimlerde hükümetlerin halklarını cehalet içinde tutmaları giderek daha da zorlaşmaktadır. Çernobil'in resmini bir Fransız ticari uydusu hemen çekmiş ve Sovyetler Birliği de dahil bütün dünyaya ulaştırmıştı. Çin hükümetinin Tiananmen meydanında öğrencileri tenkil etmesi ve bu olay karşısında dış âlemin duyduğu infial gene Çin'e radyo, televizyon ve faks mesajları aracılığıyla derhal bildirilmişti. Doğu Avrupa'daki komünist rejimler 1989 yılında yıkılırken, her hükümetin vefatına dair haberler ve fotoğraflar komşu devletlerde de benzeri olaylara yol açmıştı.[9] Başka bir ifadeyle, televizyon 1960'lı yıllarda sivil haklar ve Vietnam Savaşıyla ilgili olarak nasıl Amerika'da halkın duyarlılığının ve politikaların şekillenmesini kolaylaştırdıysa aynı teknolojinin dünya üzerinde yayılması da yükselen değerlerde benzeri dönüşümlere yol açmaktadır.[10] Bilgi ve açıklığın doğruluk, dürüstlük, hakkaniyet ve demokrasiyi de beraberinde getirdiği farz olunmaktadır.

Bırakınız-yapsınlar'a, günün yirmi dört saati boyunca yürüyen ticarete ve tümüyle yaygın televizyona dayalı böylesine bir müreffeh ve ahenkli dünya ekonomik düzeni, gezegenimizin nüfus, çevre ve bölge gibi meselelerinin yanında insanın nefesini kesecek derecede basit görünmektedir. "Müşkülpesent tüketici"nin bugün, bir Mont Blanc dolmakalemi ya da bir Vuitton bavulu bu ürünün menşe ülkesine[11] bakmadan nasıl alabildiğinden memnunlukla bahsedilmesi, âdeta Jevons'un bir asır önce Arjantin sığır etinin ve Çin çayının kolayca satın alınması karşısındaki coşkusunu hatırlatmaktadır.* Her iki halde de, bir türlü anlaşılamayan şey, yeni teknolojilerin herkese yararlı olmayabileceği, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun bahis konusu malları almaya gücünün yetmeyeceği ve gerek ekonomik üretim gerekse haberleşmedeki büyük değişimlerin peşi sıra hem birtakım dezavantajlar hem de avantajlar getirebileceğidir.

---

* Bkz. yukarıda 12 sayılı not.

Globalleşme son zamanlarda çok rağbette olduğu için, bu süreçten şimdiye kadar hangi gruplar ve çıkarların zarar görmekte olduğunu ya da gelecekte etkilenmesi ihtimali bulunduğunu teşhis etmek daha kolay hale gelmiştir; bunlar, ekonomide milliyetçiliği savunanlar, kendi iç piyasalarını korumak isteyen menfaat grupları ile şirketler, çokuluslu bir şirket montaj ve imalât tesislerini başka bir yere taşıdığında işlerinden olan işçiler ve istihdamın (özellikle kalifiye işgücü istihdamının) azaldığı yörelerdir. Ayrıca, bilgisayarla yönlendirilen, geniş kapsamlı finansal ticaret sisteminin istikrarsızlığı karşısında endişe duymak için de yeterli nedenler vardır. Son olarak, globalleşmenin heyecanlı taraftarları, âdeta dikkatlerini büyük ölçüde Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'daki[12] müreffeh toplumlar "üçlüsü" için globalleşmenin ne anlam ifade ettiği sorusu üzerinde topladıkları için, dünya nüfusunun, bu yeni ticarî ve finansal trendler için pek de hazırlıklı olmayan beşte dördünün daha da kenara itilmesi ihtimali üzerine yeterince önemle eğilmemektedirler.

Günümüzde ekonomide milliyetçiliği savunanlara göre, globalleşme, ülkenin içerdeki ve dışardaki işlerini merkezi olarak örgütleyen birim olan ulus-devletin sahip olduğu varsayılan bütünlüğün bölünmezliği temeline dinamit koyma tehdidinde bulunmaktadır. Bu tehdidin etkileri 7'nci Bölümde de tartışılacaktır, ancak bu rahatsızlığın genel olarak sebebi bellidir: aynen kaçak göç veya yerkürenin ısınmasında olduğu gibi, imalât sanayii ve finansın uluslararası düzeye çıkması da bir ülke halkının kendi işlerine sahip çıkma yeteneğini aşınmaya tâbi tutar. Girmekte olduğumuz çağda milli hiçbir ürün veya teknoloji, milli şirket ve milli endüstriler olmayacağı düşüncesi, geleneksel tarzda düşünmeye alışmış olan herkesi hayretler içinde bırakmaktadır. Meselâ, Hollanda veya İngiltere'ye göre, çok uzun bir süreden beri kendi içine çok daha az kapalı bir ekonomiye sahip olan Amerika Birleşik Devletlerinde, özellikle, "hemen hemen her üretim faktörü - para, teknoloji, fabrikalar ve teçhizat - sınırlar arasında hiçbir engelle karşılaşmadan hareket ettiğine göre, bir Amerikan ekonomisi düşüncesinden bahsetmek anlamsız hale geldiği gibi Amerikan şirketi, Ameri-

kan sermayesi, Amerikan ürünleri ve Amerikan teknolojisi de anlamlarını kaybetmektedir" görüşünü duymak mutlaka tedirginlik yaratmaktadır.[13] Ürünler artık "Amerikan" olmadığına göre, eşya ticareti dengesini veya ileri teknoloji mallarında ABD ile Japonya arasındaki uçurumu ölçmeye çalışmanın ne gereği kalmaktadır ki? Globalleşmenin heyecanlı taraftarları hükümetlerin ve kamu kurumlarının piyasada görünmez hale gelmelerini isterken, başkaları da bu şekilde ortadan kaybolmanın rahatsızlığını duymaktadır. Eski usullerin aşinalığı daha çoktur, bunlar insanların daha da kolayına gelir; kaldı ki, tanıdığınız ve kapısını çalabileceğiniz kimseler (Kongre, Parlamento, Hazine) hâlâ ekonomik işlere hâkim gibi görünmektedirler.

Bunlar sadece teorik planda kalan endişeler olmayıp en azından bazı menfaatleri globalleşmenin etkilerinden koruma mücadelesi veren işadamları ve siyasiler için her gün içinde yaşanılan pratik endişelerdir. Burada verilebilecek örnekler, Amerikan imalât sanayiinin yabancıların haksız uygulamalarından zarar görmekte olması dolayısıyla, Chrysler ve (forklift kamyonları yapan) Hyster'in Japon rakiplerinden gelen rekabeti azaltmak için gönüllü tahdit anlaşmaları yapılması veya özel ithalât vergileri konması için baskıya başvurmalarıdır; ancak, Hyster'in kendi "Amerikan" forklift kamyonlarının "Japon malı" diye tanımladıkları kamyonlardan daha fazla yabancı parça ihtiva ettiği, Chrysler arabalarının da, üç büyük oto imalâtçısının yaptığı her marka araba arasında dışarda imal edilmiş parça bakımından en yüksek orana sahip olduğu açıklandığında bu strateji geri tepmiştir.[14]

Fransa ve İtalya'nın kendi iç otomobil piyasalarında Japonların payını yüzde 2 veya yüzde 5'lik bir oranla sınırlamak için gayret göstermelerine neden olan meseleler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu iki ülke ekonomik bakımdan hükümran varlıklar oldukları sürece öyle bir korumacılık yapmak mümkündü. Ancak, gümrük tarifelerinden arındırılmış bir Ekonomik Topluluk yaratılması demek, İngiltere'de montajı - yüzde 80'den fazlası yerel parçalarla - yapılan Japon otomobillerinin Brük-

sel'deki Avrupa Komisyonuyla[+] bir kavgaya tutuşmadan kapı dışarı edilememesi demektir. İkilem böylece sonuçlanmış da olmamaktadır, çünkü Japon araba imalâtçıları Fransız ve İtalyan piyasalarına *Amerika'daki* tesislerinden otomobil ihraç ediyorlarsa Paris'te ve İtalya'daki korumacı politikacılar Amerika Birleşik Devletleriyle kapışmış olduklarını fark edecek; daha ziyade "Japon malları aleyhtarı tutum"uyla tanınan ABD Ticaret Bakanlığı ise bir Japon şirketi lehine üçüncü bir ülkedeki pazara müdahale edebilecektir. Bir yandan Japon firmaları şimdilerde "global pazarın yeni mantığı" diye adlandırılan şeye uygun olarak faaliyette bulunurken, diğer yandan da bu gelişmeler hükümetlerin ve yetkili makamların giderek kendi ekonomik kaderlerine sahip olmaktan çıktıkları anlamına gelmektedir. Doğrusu, sınırları kalkmış bir dünyanın gerçek "mantığı" hiç kimsenin denetimi altında olmadığıdır - belki de bunun istisnası, en yüksek kârı getiren şirket hangisi ise parasını ona yatıran hissedarlarına karşı sorumluluk taşıyan çokuluslu şirketlerin yöneticileridir ki, bazılarına göre, bunlar artık yeni hükümdarlar olmuştur.

Büyük şirketler kendi milli kökenlerinden kopup serbest hale gelebiliyorlarsa hızla hareket eden, günde yirmi dört saat faal olan, sınır tanımayan, kâr peşinde koşan uluslararası finans sistemi bunu daha da kolaylıkla yapabilecektir; çünkü bu sistemde - yatırım şirketlerinden birinin pîrinin "mevcut rasyonel şeyler arasındaki en saf olanı"[15] diye tanımladığı - muazzam miktarlardaki sermaye, bir ülkeden içeri ya da dışarı yönelirken veya bir hisse senedini alıp satarken, uluslararası finans sisteminin geleceğe yönelik tahmin ve beklentilerinden aldığı işaretlere uygun olarak hareket etmektedir.

Oysa, para dünyada mevcut olan rasyonel şeylerin en safı olsa bile, bunun doğal sonucu olarak paranın istikrarsızlığa, paniklere ve finansın kaçışlarına karşı bağışıklığı olduğunu söylemek mümkün değildir. Kırk yıl önce, kambiyo kurları her ülke-

---

[+] Avrupa Birliği'nin icra organı. 1967'de kurulmuştur; Birlik içindeki ortak faaliyetleri başlatmak ve üye ülkeler arasında doğabilecek sorunları çözmekle görevlidir (Çevirenin Notu).

nin ticaret dengelerinin temellerini yansıtır ve yapılan cari mübadelelerin çoğunluğu da mal akışıyla ilgili olurdu. Bugün, kambiyo ticaretinin günlük hacmi ticareti yapılan malların değerinden *yüzlerce kere* daha fazladır; ikisinin arasındaki ilişkinin de niteliği değişmiştir. Dünyanın her tarafında, milyonlarca yatırımcı insan, şirket ve banka döviz spekülâsyonu yapmakta; bunların çoğu da, (meselâ) doların değerinin başka dövizlere oranla yükseldiğini veya düştüğünü ortaya çıkaran bilgisayarla türetilmiş göstergeleri otomatik olarak izlemektedir. Bu spekülâtörler ticaretteki son rakamlar veya faiz oranlarındaki bir artış gibi ekonomik verilere hızla duyarlılık göstererek, sonuç itibariyle, uluslararası yatırımcıların mali tedbirlerden memnun kalmayacağından çekinen hükümetlerin ve merkez bankalarının gerek duyulabilecek tedbirleri uygulamasını daha da zorlaştırırlar; bir hükümet, faiz hadlerinde hissedilir oranda bir indirim yapılmasının ülke sanayiine ve istihdama faydalı olacağına hükmetse bile, böyle bir işlemin ülkenin parası üzerindeki etkilerinin yaratacağı endişeler dolayısıyla indirimin gündeme alınmaması veya en azından kırpılması ihtimali vardır. Bu yatırımcılar siyasal çalkantılara karşı da çok duyarlı olup savaş tehdidi veya siyasal bir cinayet gibi olaylar karşısında daha fazla tepki verirler. Olay - Tokya'daki büyük bir deprem veya Amerika Birleşik Devletleri Başkanının ölümü gibi - özellikle önem arz eden bir olaysa döviz piyasaları hızla ve ciddi şekilde istikrar kaybına uğrayabilmektedir.

Bu global sistemin ideolojik etki ve sonuçları Avrupa'da, bırakınız-yapsınlar'cı Amerika Birleşik Devletlerinden daha çok tartışılmaktadır. Bugünün gerçeği şudur ki, uluslararası finansın sınırsız kazanç talebine - meselâ, gelir vergilerini arttırarak veya finans işlemlerinden alınan rüsumatı yükselterek - karşı gelen her hükümet, sermayesinin kaçması ve parasının zayıflaması durumuyla karşılaşacaktır. 1960'lı yılların sonlarında Wilson hükümetinin karşılaştığı güçlüklerden, Mitterrand idaresinin ekonomi politikalarında 1980'li yılların başlarındaki "yalnız başımıza da yaparız" teşebbüsünün uğradığı başarısızlığa, gelişme yolundaki ülkelerdeki sayısız rejimlerin tecrübelerine gelinceye kadar, alınması gereken mesaj bellidir: piyasanın kurallarına

uymazsanız, ekonominiz zarar görür. Ancak piyasanın mesajı bazı önemli mülâhazaları da bilmezden gelmektedir. Meselâ, bir Fransız sosyalist hükümeti yurttaşları için bilinçli olarak daha iyi okullar, sağlık, konut ve kamu tesisleri sağlamaya teşebbüs ediyorsa bu işler için gerekli olan fonları, bu vatandaşların refahına hiç ilgi duymayıp sadece kendi kârlarını düşünen uluslararası yatırımcıları ürkütmeden hangi yollardan temin edebilir? Rasyonel piyasa, doğası icabı, sosyal adalet ve hakkaniyet konularına ilgi göstermez.

Belli bir dövizi -ABD dolarını - uluslararası finans sistemi içinde bu kadar ağır bir sorumlulukla bezemenin yaratacağı siyasal sorunlar bir yana, uygulamaya ilişkin meseleler de vardır. 1940'lı ve 1950'li yıllarda, böyle bir düzenlemenin alternatifi yoktu ve ne olursa olsun sağlam temellere oturuyordu: ABD ekonomisi kuvvetliydi, milli cari hesaplarda fazlası vardı, genel olarak da Amerika dünyanın en büyük borç veren ülkesiydi; bütçe açıkları küçük, dövizler birbirleriyle (ve altınla) sabit bir oran ilişkisi içinde ve kambiyo muameleleri kontrole tâbi idi. Böylece, finans piyasalarında istikrarsızlığa pek yer olmadığı gibi aynı zamanda sermaye akışları da nispeten azdı. Bugün, bu kurallardan hiçbirinin geçerliliği kalmamıştır. Amerika'nın dünya aktiflerindeki payı gözle görülür ölçüde küçülmüştür; Amerika Birleşik Devletleri yıllar boyu büyük cari hesap açıklarıyla idare etmiş, bunu kapatmak için dışarıya borçlanmak suretiyle inanılmayacak kadar kısa bir süre içinde uluslararası bir borçlu durumuna gelmiştir; sistemdeki spekülâtif sermayenin miktarı çok fazla; bu sermaye üzerindeki kurumsal denetim ise çok daha azdır; Amerika'nın siyasi liderleri ise piyasalarda disiplin sağlanması meselesiyle karşı karşıya gelmek zorunda kalmadan muazzam bütçe ve cari hesap açıklarına alışmıştır; oysa ABD dolarının özel pozisyonu gibi bir avantajdan yararlanma imkânına sahip olmayan ülkelerdeki politikacıların kaderinde piyasalarda disiplin sağlama meselesi vardır.

Kuraldan şaşmayan ekonomistler şimdiki finans sisteminin neden devam etmesi gerektiği hakkında birçok sebepler gösterirler. Amerika'nın açıkları büyüdükçe yabancılar ellerinde daha

fazla dolar tutarlar. İddia edilir ki, çeşitli yapısal nedenlerle başka hiçbir para doların yerini - en azından görülebilir bir gelecekte - alamaz. Bundan dolayı, ABD doları, iyimserlere göre "hücumlara karşı dayanıklı" bir pozisyondadır.[16] Ancak tarih diyor ki, ekonomi, merkezindeki nisbi kuvvetini ve rekabet gücünü kaybetmeye başladıktan sonra, daha önce geçerli olan (altın standardı, İngiliz sterlini ve 1914 öncesi Londra'nın City'sinin etrafında dönen para rejimi gibi) uluslararası para rejimlerini sürdürmek giderek daha zor hale gelmektedir.[17] Amerika'nın global aktiflerdeki payının azalması, yen ve ECU gibi diğer bazı para birimlerinin yükselişi, yeni finans merkezlerinin meydana çıkışı, Amerika'nın ulusal refahında borç ödeme için gereken payın artışı gibi halen mevcut olan ekonomik trendlere bakılırsa 1945 sonrasında hayat bulan uluslararası para rejiminin ömrünün de, görünürde halefi olmaya yeterli bir sistem olmaksızın, sonlarına yaklaştığı ihtimali hatıra gelmektedir.

Nihayet, bütün bu endişelerin nedeni itibar meselesidir. Sisteme güven duymak gerekir. Amerika'nın borçları veya doların değeri ya da Tokyo borsasının istikrarsızlığından rahatsızlık derecesinde endişe duyan insan sayısının artması yüzünden sistemin güvenilirliğine halel geliyorsa; özellikle, bu sistemin yarım günlük bir işlem süresinde yüzlerce milyar doları başka bir parayı alıp satmak üzere harekete geçirebildiği bir sırada, bahis konusu endişelerin paniğe dönüşüp patlaması mümkündür. Merkez bankaları ile maliye bakanlıkları finansal bir "erime"ye engel olmak üzere acil durumlara özgü denetimlerini hayata geçirmişlerdir; ancak bu tür denetimlerin tam anlamıyla denenip sınanmış olmayışı bir yana; zaten bu denetimlerin varlığı, bu geniş kapsamlı, serbest akışlı sermaye selini gözleyen ve halkın günün birinde sisteme duyduğu güvenin sona ereceğinden ürken yetkililerin korkularında ifadesini bulmaktadır.

* * *

Bu finans konularının 2025 yılına hazırlanmakla, ya da global toplumumuzu bekleyen daha da büyük meselelerle ne

alâkası var? İlk bakışta, çokuluslu bir şirketin stratejik plancılarının yatırım hesapları ve Tokyolu spekülâtörlerin günlük manevraları Batı Afrikalı bir yerfıstığı üreticisinin veya Malezyalı bir kalay madencisinin karşısına çıkan meselelerle pek üst üste çakışmıyor gibi görünebilir. Bu doğruysa günümüzün dünyasında zengin ile fakir arasındaki büyük uçurum derinleşiyor demektir; gerçekten de, hiçbir devlete karşı sadakat bağı bulunmayan ve yerel mevzuata tâbi olmayan teknolojik bakımdan ileri, uluslaraşırı bir kurumsal kültür, 8-10 milyarlık bir dünya nüfusunun bugünkü belirtisi görünümündeki çok sayıda farklı diller konuşan, aç ve tatminsiz kütlelerle bir arada nasıl yaşayacaktır?[18] Kaldı ki, akış hızı yüksek olmakla birlikte sorumluluk duygusu olmayan parasal mübadele sisteminin bir sonucu olarak büyük bir finansal istikrarsızlık meydana gelirse uluslararası ticari düzene inecek şiddetli darbelerin her şeyden çok gelişme yolundaki ülkelerin - kahve, kakao, madenler gibi- emtia fiyatlarını düşürmesi ihtimali vardır. 1930'lu yıllardan ve petrol şoku sonrasında 1970'li yıllardan alınan ders de buydu. Gelişme yolundaki ülkelerin devamlı olarak bu tarz bir ihracata bağımlı kalmaları aynı şeyin bugün de vuku bulacağı ihtimaline işaret etmektedir. Orta Amerika'daki olayların Wall Street üzerindeki etkisi hafif olabilir, buna karşılık, Wall Street'deki hareketler gelişme yolundaki ülkeler için çok ciddi ve önemli sonuçlar doğurabilecektir.

Üretim, yatırım ve hizmetlerin globalleşmesi sanayileşmiş demokrasilerde bile ciddi sonuçlar doğurur. Büyük şirketlerin birçoğu tipik bir 1945 sonrası şirkete özgü nitelikleri yakın zamanlara kadar hâlâ muhafaza ederek, belirli bir özel bölgede yerleşmiş, kalifiye insangücüne ve yönetim kademelerine istihdam sağlamak; keza "müessesenin yerleştiği şehre" insancıl ve sosyal imkânlar sağlayan tesis olmak gibi özelliklerini korumuştur. Bu nevi bölgeci ve himayeci karaktere sahip firmalar hâlâ mevcut olmasına rağmen, bunlardan birçoğu uluslararası rekabet yüzünden, şehrine, bölgesine veya ülkesine karşı ne kadar sadakati varsa hepsini bir kenara bırakmak zorunda kalmıştır. Amerika'nın önde gelen üst düzey şirket yöneticilerinden biri, "Amerika Birleşik Devletleri," der, "kaynaklarımıza otomatik ola-

rak başvuruda bulunmaz. Vatanı birinci sıraya koymak gibi bir fikir yoktur."[19] Bu itibarla, eyaletler, bölgeler, şehirler ve kasabalar ya yeni bir fabrikanın kurulması ya da sık sık olduğu gibi, çokuluslu bir şirketin mevcut bir tesisini başka bir yere nakletme niyetine karşı tesisin kendilerinde kalması için "teklif atma" durumuna gelmişlerdir. Bahis konusu toplum - vergi tavizleri, işletme için sübvansiyonlar, eğitim için hibe yardımları yoluyla - İllinois'in Danville şehrinin 1983'te yeni bir forklift montaj tesisini kazanmak için girişimde bulunurken yaptığı gibi yeterince teşvikler sunabiliyorsa en azından bir süre için başarı sağlayabilir; aynı teklif mücadelesinde Oregon'un Portland şehri gibi yeterince tavizde bulunmazsa kaybeder. Bir müessesedeki sendika şirketin isteklerini kabul etmeye hazırsa gelecek sefere kadar hayatta kalabilir; Texas'ın Arlington şehrindeki General Motors işçileri böyle yapmış, Michigan'ın Ypsilanti şehrinde ise sendika işbirliğine girmekte daha gönülsüz davrandığı için müessesenin fabrikası kapanmıştır ki bu kapatmada Arlingtonlu General Motors işçilerinin de payı olmuştur.[20] Hem yerel toplumlar hem de sendikalar aynı işlerin peşinde koştuklarına göre, bir bölgenin istihdamındaki artış (veya eksilmeden kalışı) başka bir bölgede işsizliğin artması demektir. Galip de olsa mağlup da olsa yerel toplumlar ile globalleşmiş şirket arasında "pazarlık gücü bakımından eşitsizlik" olduğu besbellidir.[21]

Globalleşme, gelişmiş ülkelerde bireylerin mesleklerindeki beklentilerini ve genel olarak istihdamın yapısını da etkilemektedir. Bünyesini bırakınız-yapsınlar kuvvetlerine diğer sanayi demokrasilerinden daha serbestçe açmış bulunan Amerika Birleşik Devletlerinde hukukçular, biyoteknoloji mühendisleri, iktisat dergilerinin editörleri, yazılım tasarımcıları ve stratejik plancılara karşı talep vardır, çünkü üzerinde çalıştıkları konu ne olursa olsun buna yüksek bir "katma değer" ilâve ederler. Verdikleri hizmetlere karşı olan talep uluslararası ölçekli olduğu gibi, (gelişmiş ülkelerin herhangi bir yerinden diplomatik bir krizle ilgili olarak ya senaryonun tasarlanması ya hukukî mütalâa ya da bir "serbest kürsü"[+] yoru-

[+] İngilizce metinde **"op-ed"**. New York Times gazetesinde, sağ ve sol görüşlü yazarların yazılarının yayınlandığı özel bir sayfanın adıdır; niteliği itibariyle dilimizde 'serbest kürsü' olarak ifade edilmiştir (Çevirenin Notu).

mu yapılması talebi gelebilir) bu bilginin (Ekspres Posta, ya da faks yoluyla) iletilmesine mahsus araçlar da uluslararası ölçeklidir. Fast-food servisi yapan kimseden, yerel polis memurundan, ilkokul öğretmeninden ya da sanayi işçisinden farklı olarak yüksek katma değerli enformasyonu yaratan ve ileten bu kişiler artık ne bölgesel hatta ne de ulusal bir ekonomiye bağlıdır. Bunlar, sınırları kalkmış bir dünyanın işe yarayan, varlıklı kesimleri durumuna gelmiştir; üstelik, uzak ülkelerdeki müşterilerden eğitim, beceri, uzmanlık alanlarına ve yeni buluşlar yapma yeteneklerine karşı talep geldikçe aynı Avrupa'da, Japonya'da ve Güneydoğu Asya adalarında sayıları gittikçe artan benzerleri gibi, bu durumda kalmaya da devam edeceklerdir.

Sosyal ve siyasal bakımlardan, bundan daha da önemlisi, Amerikan halkının böyle bir uluslararası taleple karşılaşmayan diğer beşte dördünün kaderidir. Amerikan firmaları uluslararası rekabet karşısında ezildiğinde ya da sanayi üretimlerini emek maliyetleri daha düşük olan başka ülkelere aktardığında, fert başına geliri yüksek geleneksel ABD işgücünün çekirdeği ve Demokrat Partinin belkemiği olan kalifiye sanayi işçilerinden milyonlarcası işlerinden olmuştur. 1980'li yıllarda, General Motors gibi şirketlerin yurtdışındaki istihdamları arttığı zamanlarda bile, United Auto Workers+ 500.000 üyesini kaybetmiştir.[22] Yüksek ücretli sanayi işçiliği pozisyonlarının ortadan kalktığı aynı dönem zarfında Amerika Birleşik Devletlerinin bir ucundan öbür ucuna kadar milyonlarca yeni istihdam yaratılmaktaydı. Maalesef, bu pozisyonların büyük çoğunluğu da, **fast-food** restoranları, benzin istasyonları, ucuz süpermarketler, oteller ile temizlik ve bahçıvanlık hizmetleri gibi, fazla beceri gerektirmeyen ve yükselme imkânları zayıf, düşük ücretli geçici ya da sigorta yapılmadan çalıştırılan işlerdi. Amerikalıların daha büyük birçoğunluğu gerçek yaşam standartlarının - aynı millî prodüktivitenin gerçek düzeyinde olduğu gibi - 1970'li yılların ortalarından beri durağan hale gelmiş olduğunu fark etmiştir. Global düzeyde toplumlarda nüfusun üstteki beşte biri ile alttaki beşte dördü arasındaki uçurumun açılmakta olduğu bir sırada, Ame-

+ Otomobil sanayiindeki bir işçi sendikası (Çevirenin Notu).

rikan toplumunun üstteki beşte biri de, bu kadar kesin hatlarla olmasa bile, toplumun geri kalan kısmından kopmuştur.

Emin olmak için vakit henüz çok erkense de, gerek Amerikan toplumunda gerekse "Amerikan tarzı" yaşamı benimsemiş toplumlardaki bu değişimler Kuzey-Güney ilişkileri müzakereleri üzerinde de etkili olabilir. Ailesinin geçimini sağlamakla mükellef iken, çalıştığı fabrika Meksika'ya veya Tayland'a taşındığı için işini kaybetmiş bulunan bir aile reisinin, fakir ülkelere daha dolgun bir kalkınma yardımı sağlanması için yapılan çağrılara sempatiyle bakması ihtimali pek yoktur. Lise eğitimi görmemiş olup düşük ücretle hastanelerde hademelik veya bürolarda temizlik işlerinde çalışan ve bu pozisyonlarını koruma gayretinde olan işçiler, çalışma saatlerinin daha çok, ücretin ise daha az olmasına rıza gösteren göçmenlerin ülkeye (yasal ya da kaçak olarak) sızması karşısında öfke duyacaklardır. Çokuluslu şirketlerin fabrika kapatmasından dolayı seçim çevreleri itibariyle zarar gören yörelerin siyasileri, iç pazarın daha fazla korunmasına yönelik tedbirlerin cazibesine kapılacaklar (hatta kapılmışlardır bile) ve bu davranışlarının gelişme yolundaki ülkelere zarar verip vermeyeceğini hiç mi hiç düşünmeyeceklerdir. Karnı tok, sırtı pek, en az yüksekokul eğitimi görmüş, Volvo kullanan, Oxfam'a[+] yardımda bulunan ve çevre sorunlarına ilgi ve sempatiyle bakan profesyoneller, endişe kaynağı olan global trendlere karşı koyabilmek için halkın hoşuna gitmeyecek türden reformlar yapılması gerektiğini artık daha iyi anlayabilecek duruma gelmiştir; ancak, ülkelerinde yaşam standartlarını muhafaza etmekte güçlük çeken yurttaşlarının diğer birçoğu için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir.

Gerek finans ve haberleşme devrimlerinin gelişme yolundaki ülkelere etkileri gerekse çokuluslu şirketlerin yükselişleri daha ciddiye alınması gereken konulardır. Globalleşmenin faydaları hakkında nefes kesecek kadar coşkulu duyguları yansıtan literatürün büyük bir kısmında, dikkatler, Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da, artı bu üçlünün bazı uzantılarında (Güney Kore,

---

[+] Yoksul ülke ve yörelere gıda ve giyecek yardımları sağlayan **"Oxford Committee for Famine Relief"** adlı bir hayır kuruluşu (Çevirenin Notu).

Brezilya, Avustralya) neler olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak dünyanın geri kalan kısmından çok az bahsedilmektedir. Bırakınız-yapsınlar teorisi açısından - Adam Smith ve Cobden'den bugün Kenichi Ohmae'ye kadar[23] - bakıldığında, muhtemelen bu ülkelerin bu çerçeve içine girmeleri ancak, piyasa hakkındaki derslerini doğru dürüst öğrendikleri ve sınırları kalkmış dünyada rekabet etmelerini sağlayan: iyi yetişmiş bir nüfus, daha çok sayıda mühendis, tasarımcı ve diğer profesyonel kadrolar, gelişmiş bir finans yapısı, iyi haberleşme imkânları, muazzam bilgi birikimi (kütüphaneler, bilgisayarlar, lâboratuvarlar), yeterli miktarda sermaye ile girişimciler ve belki de bıyıkları yeni terlemiş bir ya da iki çokuluslu şirket gibi imkânlara sahip oldukları zaman gerçekleşecektir. Bu Güney Kore'de gerçekleştiyse dünyanın bütün ülkelerinde gerçekleşmesine ne mâni var?

10. Bahiste bu aldatıcı teorinin çok soyut düzeyde kaldığı tartışılmaktadır. Orta Amerika'da, Ortadoğu'da ve Büyük Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinin birçoğunda, sadece yolsuzluğun ayyuka çıktığı rejimlere değil, olağanüstü boyutlara varan askeri harcamalara, bürokratların beceriksizliğine, özel çıkarların korunmasına, hukukî himayenin yetmezliğine, köktendinciliğe ve ticaretin önündeki diğer bütün engellere son verilmesinin gerekli olduğu söylenmektedir. Gelişme yolundaki ülke toplumlarının birçoğunda, Batı rasyonalizmi normlarıyla, bilimsel inceleme ve araştırmayla, hukuk teorisi ve kapitalizmle antitez oluşturan hâkim değerler sistemlerinin bir dönüşüme uğramasının da gerekli olduğu anlatılmaktadır. Böyle köklü bir değişim meydana gelinceye kadar, Etiyopya kökenli veya Filipin kökenli çokuluslu şirketlerin, bir yandan global ekonomi sahnesinin orta yerinde tarihin belirlediği sıra *kendilerine* geldiğinde stratejik önemi olan alımlar yaparken, cepleri fonlar ve yetenekli personelle dopdolu olarak Japonya'ya veya New England'a ne zaman taşınmaya başlayacaklarını tahmin etmek kolay değildir.

Global pazar mantığını kabul etmenin de, günümüzde gelişme yolundaki ülkelerin birçoğunun hareket sahasını kısıtlayan

yapısal engellerden kaynaklanan zorlukları vardır. Bu işin ideali şöyle bir tablodur: etkinlikte olağanüstü düzeylere ulaşmış şirketler en son ürünlerini yeryüzünün bir ucundan öbür ucuna kadar müşkülpesent müşterilerin ayağına getirmek için rekabet etmekte, bu arada hükümetler de her şeyi yapmalarına rağmen ortalıkta görünmemektedir; böyle bir tablonun seyri, insanın aklını başından alacak kadar zevklidir; ancak bilmezden gelinen bir gerçek şudur: fakir ülkelerin birçoğunun sadece serbest pazara dayalı iktisatın özgürlük getiren etkilerine değil, sosyal ilerleme için muazzam yatırımlara da ihtiyaçları vardır. Nüfusu her yirmi beş yılda bir katlanan esas itibariyle tarıma dayalı, denize çıkışı olmayan bir Afrika ülkesinde ortaya çıkan en acil ihtiyaçlar, aile planlaması, çevrenin korunması, sağlık, eğitim ve temel altyapıdır ki, bunları finanse etmenin serbest piyasacı çokuluslu şirketlere cazip geleceği söylenemez. Başka bir ifadeyle, Orta Afrika'da da Doğu Avrupa'da da, ancak devlet muazzam miktarlara varan kamu fonlarını yatırdıktan sonra Japon ve Amerikan şirketlerinin yatırım sorumluları oralardaki şartları cazip bulabilecektir. Ne var ki, bu kamu fonlarının nasıl sağlanacağı sorusu, globalleşme taraftarlarının hemen hemen hiç değinmedikleri bir meseledir.

Diğer taraftan, gelişme yolundaki bir ülke Doğu Asya modeline bakarak kendine yeniden bir şekil vermeyi başarır ve yabancı sermaye girişlerinde, üretimde, ihracatta ve yaşam standartlarında artış sağlayabilirse imalât ve montaj için hâlâ ucuz kalmış bölgeler aramakta olan çokuluslu şirketlerin tesislerini ve istihdamlarını naklettikleri şubelerine evsahipliği yapma bakımından bu ülkenin şansı artık iyice azalacaktır. Sınırları kalkmış dünya teorilerine göre, bu da mesele sayılmaz: arz ve talep ilkeleri gerçekten etkin bir şekilde uygulanıyorsa, sanayileşme kaybının ve işsizliğin de çok uzun sürmemesi icap eder: "Birbiriyle iç içe olan bu ekonomide, mutlak galipler ve mağluplar diye bir şey olamaz. Parası zayıf düşüp istihdam edilmeyen ve makul bir maliyeti olan bir işgücü ortaya çıktıkça, mağlupların da cazibesi nispeten artar."[24] Nasıl ki, bir Amerikan otomobil şirketi, Amerika Birleşik Devletlerinin parası ve işgücü maliyeti yeterince düştüğünde montaj tesislerini ABD'ye *gerisingeri* ge-

tirmeyi arzu edecekse yardımsever bir çokuluslu şirket de, (meselâ) Malezya veya Brezilya'da hayat tekrar eskisi gibi çok ucuzladığında o ülkeye dönebilecektir. Oysa, böylesine hayal gücü kıt bir düşünce yapısında, aynen Kuzey İngiltere'de ve Ohio Vadisinde olduğu gibi, çokuluslu şirketlerin başka bir yere taşınması halinde, yeni sanayileşen ülkelerdeki çalışan nüfusun ve hükümetlerin bu durumdan hâlâ memnun kalıp kalmadıkları nazarı itibara alınmamaktadır. Yerli halkın buna öfkeyle tepki göstermesi ve Birinci Dünyaya ait şirketlerin ekonomik piyonları yerine konmuş olmaktan dolayı kendini aldatılmış hissetmesi de pekalâ mümkündür.

Fakir toplumların kapitalizme karşı kızgınlık duymalarının iki sebebi daha vardır ki, bunların ikisi de finans/haberleşme/çokulusluluk devriminin sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Birincisi, enformasyonun dünyanın bir tarafından diğer tarafına 1.5 milyar radyo ve 600 televizyon alıcısı aracılığıyla ulaştırıldığına bakıp, bazı iyimser yorumcuların da ifade etmiş olduğu gibi, herkesin Batılı yaşam tarzına karşı mutlaka heves duyacağı sonucunu çıkarmaya imkân olmadığıdır. 1980'li yıllar sona ererken, İç Moğolistan yaylasından And dağlarına kadar milyarlarca insanın hayatlarında ilk defa televizyon sayesinde dışardaki dünyayı da görebilmeleri gerçekten de tekniğin ve sanayiin takdire şayan bir başarısıdır.[25] Aynı şekilde, Batı'ya ayak uydurmakta gözle görülecek derecede başarısız kalan komünist toplumların ölümünde enformasyon devriminin kritik bir rol oynadığı da doğrudur.

Ancak, dünyanın en fakir beşte dörtlük kesiminin televizyonda gördüğü Batı refahını mutlaka taklit etmeye çalışacağını kesinlikle söylemek mümkün değildir. Azgelişmiş toplumların birçoğunun durumundan da görüldüğü gibi, reformların önündeki iç engeller âdeta çakılmışçasına hâlâ yerli yerinde duruyorsa buna karşı tepkilerden biri, bir kısım insanların yeryüzünün daha zengin kesimlerine doğru büyük bir göç hareketine kalkışmaları, diğerlerinin de köktenciliğe sığınıp Batı'nın değerlerini (özellikle tüketiciliği açıkça teşvik edenleri) reddetmeleri şeklinde olabilir. Diğer taraftan, gelişme yolundaki ülkeler, sanayi de-

mokrasilerinin sahip oldukları yaşam standartlarını aynen gerçekleştirmeye kalktıklarında önlerine çıkan yapısal engellere karşı da şaşkınlık ve kızgınlık duygularına kapılabilirler. Telekomünikasyon devriminin gelişme yolundaki ülkelere gelişi, Vuitton valizi alacak müşkülpesent tüketiciler yaratmak yerine, milyarlarca "yok'lu"nun "var'lı"lara karşı (bunlara kendi içlerindeki çokuluslu şirketlerin mühendisleri ve yöneticileri de dahildir) çok daha fazla öfke duymasına neden olabilir.

Buna ilâveten, globalleşmiş haberleşmenin de uygulanma yolları çok çeşitlidir. İran Şahına karşı girişilen İslamî köktendinci devrim, Ayetullah Humeyni tarafından Paris'ten, banda kaydedilip kendi doğduğu ülkede geniş ölçüde dağıtılan vaazlar yoluyla yönetilmiştir. Televizyon da birtakım karmaşık sonuçlara yol açar. Gelişme yolundaki ülkelerde televizyon seyircileri *Dallas ve Hanedan* gibi programlarda gösterilen zengin yaşantılarına ağzı açık bakarken, sanayi demokrasilerindeki halk da Afrika'da, Ortadoğu'da ve diğer bazı yerlerde kol gezmeye devam eden fakirlik, sefalet, yetersiz beslenme ile savaşların ve doğal felâketlerin yol açtığı diğer perişanlığı sık sık gösteren programlarla bombardımana tutulmaktadır. Meselâ, 1985'te Etiyopya'da ortaya çıkan kıtlık gibi müthiş bir felâket vukuunda Kuzeyli televizyon seyircilerinin dehşet içinde kalışında olduğu gibi bu durum zaman zaman genel bir ilgi ve duyarlılık doğmasına sebep olmaktadır. Keza, 1991 yılı başlarında Saddam Hüseyin'in gazabından kaçıp yollara dökülen Kürt ailelerinin ekrana yansıması ve Avrupa hükümetleriyle Amerikan kamuoyunun tepkileri - sonucunda, Beyaz Saray Kürt mülteciler için korunmuş alanlar oluşturulmasını sağlamak zorunda kalmıştır.

Televizyon devamlı surette yeni ve daha dramatik konular aradığından, bu gibi olayların aktüalitesi hızla geçer. Üstelik, yukarıda da belirtildiği gibi, gelişme yolundaki ülkelerden gelen rekabet yüzünden ekonomik bakımdan eziyet çekmiş olan ve en başta kendi toplumunun iç hastalıklarına önem verilmesi gerektiğine inanan kimseler, hele özellikle kaynakların önemli ölçüde yeniden dağıtımı bahis konusu olduğunda fakir ülkelere yardım

eli uzatma hareketlerini desteklemeye pek de hevesli olmayabilirler. Afetlere yardım başka şeydir, yapısal uyum bambaşka bir şey. Bununla birlikte, gelecekteki nüfus artışının yüzde 95'inin gelişme yolundaki ülkelerde gerçekleşeceğine bakılırsa, temel sorun şu olmaktadır: yirmi birinci yüzyılın şafağının söktüğü şu sırada, sefalet içinde yaşayıp sayıları çoğalan milyarlarca köylü Kuzey'in refahını seyreder (fakat paylaşamazken), buna karşılık sanayi demokrasilerindeki milyonlarca müreffeh aile de, gözlerinin önünde, kendi hemcinslerinin nüfus ve çevre felâketlerine uğrayıp eziyet çektiğine şahit olurken, gezegenimizin insanları birbirleriyle nasıl münasebet kuracaktır? Bunun sonucunda ortaya reform mu çıkar - yoksa lâkaydî ve dargınlık mı?

Globalleşmenin bir başka sonucu da, biyoteknoloji ve robot teknolojisi ile ilgili olarak ilerideki bahislerde tartışılacağı üzere, gelişmiş ülkelerdeki şirketlerin yeni teknolojilere yaptığı yatırımların, tarım ve sanayi sektörlerindeki milyonlarca istihdam yerine ikame imkânları sağlamak suretiyle fakir toplumlara büyük ölçüde zarar vermesidir. Sanayi Devrimi başlangıç noktası alınırsa o tarihlerden bu yana teknolojideki yeni buluşların itici gücünü teşkil etmiş olan kâr peşinde koşma saikleri, aynen bugünkü yatırımları da yönlendirmektedir; ne var ki, arzu ve niyet edilerek icat edilmiş olan motor gücüyle çalıştırılan tekstil fabrikası, demir-çelik tesisi ve demiryolunun, nasıl hem içteki hem de dıştaki nüfuslar üzerinde *arzu ve niyet edilmeyen* mühim etkileri olduysa bugün yeni doğan teknolojilerden bazılarının da çağdaş toplumlar üzerinde, özellikle gelişmiş ülkelerde birtakım önemli etki ve sonuçlar doğurmasından kaçınmak mümkün değildir. Yirmi birinci yüzyılın yakınlaştığı şu sıralarda, yeryüzündeki insanlar, yaşamlarının, şimdi eskisinden daha fazla, (kelimenin tam anlamıyla) sorumluluktan nasibini almamış kuvvetlerin etkisi altında kaldığını sanki yeni keşfetmektedirler.

4

Dünya'da tarım ve biyoteknoloji devrimi

"Globalleşmiş" ticaret zengin ülkelerde doğduğuna, nüfus baskıları ise fakir ülkelerde arttığına göre, insanın yaratıcı zekâsıyla bu kötü kaderi tersine çevirmesi mümkün müdür? Hiç olmazsa, bu kadar yaygın hale gelmiş bulunan yetersiz beslenme meselesine yeni icatlarla çare bulunamaz mı? Malthus'un İngiltere'nin geleceği hakkındaki meş'um kehanetlerinin yanlış çıkmasının ikinci sebebi, hatırlanacağı üzere, "toprağın içindeki güç"ü yükselten bir sözde Tarım Devrimiydi. Şimdi, gelişme yolundaki ülkelerdeki o geniş hüfus yığınları için bunun gibi başka bir kaçış şansı var mıdır? Sadece 1980'li yıllarda, dünya nüfusuna 842 milyon insan ilâve olmuş,[1] buna karşılık yollara ve binalara yer açmak için ekili alanlar telef edilmiş, toprağın erozyonu ve kalitesinin düşmesi yüzünden milyonlarca hektar[+] tarım toprağı terk edilmiş, yanlış ve dikkatsiz sulama toprağın büyük çapta çoraklaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu da geri kalan tarım topraklarının verimliliğini arttırmayı acil bir ihtiyaç haline getirmektedir; yoksa kötü beslenme ve açlık artacaktır.

Yakın zamanlara kadar, global tarım üretiminin gayet güzel arttığı görülmekteydi. 1950'den 1984'e kadar, gıda malları üretiminde insanlık tarihindeki en yüksek artış görüldü. Dünyada

[+] İngilizce metinde **"acre"** ölçüsü 0,405 hektara eşittir. Okuyucuyu aklından hesaplar yapmak zorunda bırakmamak amacıyla, tercümede, ülkemizde yaygınlıkla kullanılan "hektar" birimi tercih edilmiştir (Çevirenin Notu).

hububat hasatları bu dönem zarfında 2.6 katına çıkmıştır ki, bu oran global nüfus artışından da fazladır. Yumru bitkiler, et, süt, balık, meyve ve sebze üretimi de, nüfus artışı ve yaşam standartlarının gelişmesinden dünya çapında kaynaklanan gıda malları talebine karşılık olarak artmıştır. Dünyanın her tarafında, bitkisel üretim için daha milyonlarca hektar toprak ekilmiş, daha yeni makineler, daha fazla gübre, daha iyi sulama ve ikinci ürün yetiştirme uygulamaları devreye girmiştir.

Bu değişimin en iyi örneği Asya'da "yeşil devrim" adıyla ortaya çıkan olaydır ki, bunda, mekanizasyon ve gübre gibi modern girdilerle verimi arttırmanın yanı sıra, yeni bitki türlerinin yetiştirilmesinde biyoteknolojinin kullanılması dolayısıyla büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Melezleme ile yetiştirilen yeni pirinç türleri daha dayanıklı - hastalıklara ve zararlılara karşı daha mukavemetli - hale gelmiş ve ürün verimi daha da artmıştır. Bazı yeni pirinç türlerinin verimi geleneksel cinslerin iki, üç katı artmıştır. Ayrıca, bu yeni türler Uluslararası Tarımsal Araştırma Merkezlerince gelişme yolundaki ülkelerin kullanımına da açıldığı için, uluslararası alanda muazzam bir araştırma ve uygulamalı tarım bilimi örneği oluşturulmuş bulunmaktadır. Sonuçta, dünya pirinç üretimi 1965'te 257 milyon ton iken, yirmi yıl sonra 468 milyon tona yükselmiştir. "Mucize pirinç"in kıtlıkları önlediği, fakir ülkeleri ithal pirince bağlı kalmaktan kurtardığı ve siyasal istikrarı sağladığı söylenmiştir.[2] Yeşil devrim daha hızla gerçekleştiği ve daha yaygın olduğu için etkileri, İngiltere'de on sekizinci yüzyılda meydana gelen tarım devriminden çok daha fazla olmuştur.

Bununla birlikte, 1984'ten bu yana, kısmen de 1988 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde ve diğer bazı yerlerde vuku bulan yoğun kuraklık dolayısıyla, global tarım üretimindeki artışın hızı büyük ölçüde yavaşlamıştır. 1950-84 yıllarında tahıl üretimindeki yıllık yaklaşık yüzde 3'lük artışların yerine, 1984 ve 1989 yılları arasında toplam üretim yılda sadece yüzde 1 kadar artmıştır. Yumru bitkilerde global üretim 1984'te zirveye tırmanmış; o tarihten sonra da, aşırı gübre kullanımı (görülüyor ki bununla ürün bir süre artmakta, sonra tekrar eski düzeyine in-

mektedir), yeni hastalıkların saldırısına uğraması, toprak kalitesinin bozulması ve nihayet daha fazla ekim yapmaya yetecek toprak miktarının azalması dolayısıyla düşüşe geçmiştir.[3] Diğer taraftan, son alınan rakamlar da bazı tarımsal ürünlerde, özellikle pirinçte verimin eski düzeylerine indiğini göstermekte, yani mucizevî artışlar devrinin artık sona erdiğinin işaretlerini vermektedir.[4] Bilimsel atılımların bu trendi tersine çevirmesi mümkündür; diğer taraftan, ormanların ve diğer habitatların azalması bitki türlerinde daha fazla kayıplara ve biyolojik çeşitlilikte azalmaya sebep olursa daha gelişmiş türlerin üretilebileceğine dair ümitler de bu yüzden yok olabilir.*

Genelde, global düzeyde gıda ürünleri üretimi artmaya devam etmekle birlikte bu artışın hızı eskisine oranla daha yavaştır. En önemli gıda ürünü olan tahıl üretimi nüfusun artışıyla orantılı bir artış göstermemiştir. 1984-89 dönemi uzun vâdeli bir trendin varlığına hükmetmek için henüz çok kısa bir süredir - 1970'li yılların başlarında da buna benzer endişelerin yaşandığı bir dönem olmuştu - ancak tahıl üretimi yılda ortalama yüzde 1 kadar artmaya; global nüfus da yılda yüzde 1.7 artmaya devam ederse bunun tahmin edilebilecek sonuçları kendini göstermekte geç kalmaz. Bu durum özellikle Afrika'da görülmektedir; 1976-78'den 1986-88'e kadar toplam gıda malları üretiminde yüzde 23 gibi bir orana eriştiği görülen etkileyici bir artış hızı, daha yüksek hızla seyreden nüfus artış oranının gerisinde kalmış, böylece fert başına gıda malı üretimi bahis konusu on yıllık dönem zarfında yüzde 8 düşmüştür.[5] Ortadoğu ve Latin Amerika'da, gıda malları üretimindeki artışlar nüfus artışlarıyla aynı düzeyde kalmış, durumun daha da kötüye gitmesi ihtimali henüz ortadan kalkmamıştır. Doğu ve Orta Avrupa'daki siyasal bunalımlarla gerek o bölgede gerek eski SSCB'de tarımın geriliği durumu çok daha kötü hale getirmektedir.

Global gıda tüketimi birkaç yıldan beri üretimi aştığı için, bakiye stok rezervleri düşmeye başlamıştır; tahıldaki durum Grafik 3'te gösterilmektedir.

---

* Genel olarak buğday ve pirinç gibi bir ürün türü geliştirildikten sonraki 5 ilâ 15 yıl içinde hastalıklara ve zararlılara karşı mukavemetini kaybeder ve yerini yeni türlere bırakması ihtiyacı doğar.

1988 yılının yazı acayip ölçülerde sıcak ve kurak geçmiştir, ne var ki, Amerika Birleşik Devletleri ilerde daha başka kuraklıklara maruz kalırsa, gıda malı ithal eden yüzden fazla ülkenin güven kaynağı olan rezerv stokları daha da azalacaktır. Bunun sonucunda, nüfusun gıda üretiminden daha hızlı artış göstermesi gibi korkunç bir uzun vâdeli trendin eşiğinde olabiliriz. Worldwatch Enstitüsüne göre, sadece nüfus artışının hızına yetişebilmek için tahılların her yıl artması gerekli olan miktar 28 milyon tondur; oysa, son zamanlarda yıllık net kazanç 15 milyon ton kadar olmuştur. Bunun anlamı ise her on yılı geride bıraktığımızda, dünyada gerçekten yetersiz beslenen insan sayısının arttığı, böylece şimdilerde 500 milyonun epeyi üzerine çıktığı demektir.[6]

Sanayileşmiş ülkelerde koruma için uygulanan sübvansiyonların "tereyağı dağları", "şarap gölleri" yarattığı; siloların, hatta uçak hangarlarının hububat fazlasıyla dolup taştığı göz önünde bulundurulursa çiftçiler milyonlarca hektar tarım arazisini boş tutarken yakın bir gelecekte kıtlık olacağını düşünmek bile zordur. Oysa, böyle bir ek kapasite varken, bu toprakların kullanılmasıyla esas problemin, yani fakir ülkelerin ithal edecekleri gıda mallarının bedelini nasıl *ödeyecekleri* meselesinin çözümlenmesi pek mümkün olmayabilir. Stokların azalması dolayısıyla dünyadaki buğday ve pirinç fiyatları 1986-87'den beri büyük ölçüde artmış, bu arada gelişmiş ülkelerin paraları değer kaybına uğramıştır. Kuzey yarımküredeki çiftçiler taviz almadan tarımsal ürün yetiştirmeyeceklerine göre, tarımsal ürünleri destekli bir şekilde bu ülkelere aktarmak amacıyla uluslararası bir mekanizma kurulması gerekecektir. Halen büyük miktarlarda gıda maddesi hibe yardımı olarak verilmesine rağmen, nüfusları ikiye hatta üçe katlanan Afrika ve Asya'nın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çok daha fazlası gerekmektedir. Ne var ki problemin asıl büyük kısmının bununla da çözülmesi mümkün değildir: gıda yardımlarındaki artışlar fakir halkların zengin kuzenlerine bağımlılığını arttırmakta, buna karşılık, bu yardımların sağlanmasında bir boşluk meydana geldiği anda, gıda maddesi açığı olan ülkelerden dışarı göç yoğunlaşabilmektedir.

Grafik 3. *Dünya Hububat Stok Devirleri*

Kaynak: Dünya Kaynakları 1990-91, s. 86

Fakir devletlerin kendi halklarını doyurabilmesine yardım etmenin bir diğer yolu, tarım arazisi miktarını arttırmak olabilir. Halen yeryüzünde kişi başına 2,800 metrekare ekilebilir toprak varken, dünyadaki nüfus artışı 2025 yılında bu ortalamayı 1,700 metrekareye düşürecek, Asya'da ise yeni tarım alanları üretilmediği takdirde kişi başına sadece 900 metrekare kalacaktır.[7] Peki, bu ilâve topraklar, gelecek 20-30 yılda en az iki veya üç milyar yeni boğazı doyurmak için gerekli olan hızla nereden gelecektir? Asya'da, potansiyel tarım alanlarının tahminen yüzde 82'si daha şimdiden koruma altındadır. Latin Amerika'da potansiyel bitkisel üretim alanları olarak büyük rezervler vardır, fakat bunların çoğunluğu ya marjinal topraklar olup belli başlı bitkisel ürünlerin ekimine uygun değildir ya da Amazon'un yağmur ormanları olarak bunların kelleşmemesi, tam tersine korunması gerekmektedir; başka bazı bölgelerde de bitkisel üretim için ilâve alanlar ancak ormanlar yok edile-

rek üretilebilir, bu da global ısınmayı hızlandırıp uzun dönemde dünya tarımı üzerindeki baskıları arttırır. Gıda ihtiyaçlarının en büyük ölçüde hissedildiği Afrika'da yaygın olan aşırı ve bilinçsiz otlatma ve toprak tahribatı yüzünden tarıma elverişli arazilerde net bir kayıp doğmuştur, hububat üretimini sürdürmeye yetecek miktarda yağmur da ancak birkaç bölgede düşmektedir. Demek ki tarımda âtıl kapasitenin bulunduğu yer, esas itibariyle, gelişmiş ülkelerde, özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'dadır; yoksa gıda ihtiyacının en fazla duyulduğu ülkelerde değildir; bu genel yedek kapasitenin 'bolluğu, bereketi' hakkında yazılanlarda da, global arz ve talep problemi hemen hiç nazarı itibara alınmaz. Üstelik, toprak kalitesinin bozulmasına ilişkin tahminler ve su tablolarının çizimi doğruysa,* Orta Amerika'nın batı kesimindeki Büyük Düzlüğün sekiz, on milyar insanın yaşayacağı bir dünyayı besleyecek hububat fazlasını sağlaması artık mümkün olmayabilir.

Bir diğer imkân da fakir ülkelerdeki çiftçilerin emeğinin verimliliğini arttırmaktır. Doğu Asya'nın bazı pirinç tarlalarında bir yandan, gübrelerin yüzde 40'a yaklaşan bir miktarı, yanlış uygulama yüzünden israf edilmekte, diğer yandan da üretilen pirincin yüzde 20 kadarı, üretim idaresinin, depolama ve sevkıyat hizmetlerinin kalitesizliği yüzünden telef olmaktadır.[8] Afrikalı çiftçi ortalama olarak yılda ancak 600 kilogram tahıl üretebilir; buna karşılık, Kuzey Amerika'da tarım işçisi başına bu üretim 80.000 kilogram, yani 130 katıdır. Açıkça görülmektedir ki, dünyanın yoksul bölgelerinde tarımda verimi arttırmanın birçok yolu *vardır*, bunlar arasında eğitim ve öğretim, pazarlara erişebilme becerisinin arttırılması, yüksek ve iyi vasıflı tohum ve damızlık geliştirilmesi, ürün kalitesinin arttırılması, gübre kullanımı ve tarım âlet ve makineleri ile ekolojik bakımdan sağlıklı orman kaynaklarını saymak mümkündür. Bunlar gerçekleşse bile, böylesine dağınık ve yerel düzeyde kalan gelişmeler coğrafî, ekonomik ve sosyal planda daha birçok inatçı engelleri aşmak zorundadır; aslında, Amerikalı çiftçi Afrikalı meslektaşından 130 kat daha üretkendir, çünkü sahip olduğu arazi onunkinden

* Bkz. 6. ve 13. Bahisler

çok daha büyüktür, bitkisel ürünlerin yetiştirilmesine daha müsait bir iklim ve daha iyi bir altyapının nimetlerinden yararlanmaktadır, sermaye imkânları daha geniştir, modern âlet ve makineler, iyi vasıflı gübre ve tohumlar kullanmakta, çok daha geniş bilgi kaynaklarına erişebilmektedir vesaire vesaire. Afrikalı çiftçi benzeri şartlara sahip olsaydı zaten Afrika "gelişme yolundaki" bir kıta durumunda olmazdı. Sonuncu korkunç nokta da şudur: Afrikalı çiftçiler Amerikalı meslektaşları kadar üretken olsalardı tarım sektöründe çalışan işçiler kütle halinde işlerini kaybeder, bunların sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam edilme şansları da çok düşük olurdu. Özetle, Afrika, Asya ve diğer bazı yerlerdeki kırsal fakirliğin çözümlenmesinde, meselenin yapısal ve kültürel yönleri göz ardı edilirse soruna sırf teknik düzeyde çare aramak yeterli olmayacaktır.

Bu geleneksel çözümlerin hiçbiri yeterli görülmediği için, son yıllarda dikkatler, muhtemel bir çare olarak biyoteknoloji üzerinde yoğunlaşmıştır. Biyoteknoloji, "canlı organizmaları veya prosesleri, ürünleri meydana getirmek veya değiştirmek, bitkileri veya hayvanları geliştirmek ya da mikroorganizmaları bazı özel kullanımlar için geliştirmek için kullanılan tekniklerin tamamı" demektir.[9] Bilim adamlarının genetik kodları anlama alanında, 1950'li yıllardan bu yana sağladıkları takdire şayan atılımlar sayesinde gelişmiştir. Genler yaşamla ilgili bütün proseslerde mevcuttur; bir insanın aşırı şişmanlama eğiliminde olması ya da bir bitkinin belirli bir zararlıya karşı zayıf olması gibi, belli karakter özelliklerinin, kalıtım yoluyla aktarılmasına katkıda bulunurlar. Bilim adamları geni tecrit edebilir, klonunu[+] yapabilir ve yapısını inceleyebilir, canlı şeylerin prosesleriyle ilişkisini anlamaya da gayret gösterebilir. Genetik mühendisleri şimdi canlı bir hücrenin DNA'sının içine, organizmanın gücünü, büyüklüğünü veya dayanıklılığını arttıracak yeni bir gen sokmayı başarabilmektedir.[10]

Tıbbî biyoteknolojinin cezbettiği yatırım tarımsal biyoteknolojiye yapılan yatırımın yirmi katı olmasına rağmen, burada

[+] Klon, aynı genetik yapıya sahip olan ve cinsel birleşme dışı (aşılama vs gibi) tekniklerle aynı soydan türetilen organizmalar veya hücrelerin bir araya gelerek oluşturduğu canlı ve cansız maddelere denir (Çevirenin Notu).

önemli olan tarımsal biyoteknolojinin tarımı geliştirme, hatta belki de dönüştürme potansiyeline sahip oluşudur. Biyoteknolojinin bu yönde kullanılması insanoğlunun daha fazla ürün ve bitki yetiştirme gayretlerinde tamamen yeni bir aşama olarak görülebilir. Binlerce yıl boyunca, çiftçiler bitkilerini ve canlı hayvanlarını geliştirmek için, içerdeki bir unsurun arzulanan özellikleri geliştireceği veya istenmeyenleri yok edeceği düşüncesiyle, tohum ıslah etme gayreti içinde olmuşlardır. Bir tahmine göre, Amerika Birleşik Devletlerinde 1930'dan 1980'e kadar mısır üretimindeki artışın yüzde 70'i ıslah edilmiş tohumdan türemiştir. Günümüzde, genetik mühendisleri, klâsik bitki ıslahı teknikleri kullanıldığında en az 15-20 yılda meydana gelecek verim artışlarını genetik manipülasyon sayesinde aylar veya yıllar mesabesinde gerçekleştirebileceklerine inanmaktadırlar.[11]

Tarımdaki biyoteknoloji devrimi etrafında yapılan bütün reklâma bakılırsa, gerçekleştirilen bu gelişimlerin burada ayrıntılarıyla anlatılmasına gerek yoktur. Bu gelişimlerin kapsamı, sığırlara özgü bir büyüme hormonunu ineklere yerleştirip süt verimini arttırmaktan balık, tavuk, koyun ve domuzların üreme hücrelerinde genetik değişiklikler yapılmasına kadar; virüslere veya haşerelere karşı dayanıklı bazı bitkiler yaratmaktan yabanî otlara karşı mücadele ilâçlarını bünyesine geçirmeyen, böylece, çiftçinin çekinmeden her tarafa ilâç sıkmasına imkân veren bitkisel ürünleri genetik mühendisliğiyle meydana getirmeye kadar; bambu gibi hızla büyüyen tropikal ürünler yaratmaktan kendi azotlarını bünyelerinde tesbit ederek kimyasal kökenli azot ihtiyacını azaltan bitkiler üretmeye yönelik deneylere kadar uzanmaktadır.[12] * Bu atılımlar, medya aracılığıyla halka tanıtıldığında, teknolojide ve prodüktivitede, sonuçlarından herkesin yararlanacağı bir diğer dönüm noktasına ulaştığımız her an gözlerimizin önüne serilmektedir.

Bu bahsin devamında da tartışma konusu olacağı gibi, böyle bir sonuca varmak saflık olur. Biyoteknoloji katiyen bir tehdit

* Bu bahsin devamından da açıkça anlaşılacağı gibi, bu icatların ticari uygulamalara dönüştürülmesi için gerekli zaman dilimi muazzam ölçüde çeşitlilik göstermektedir. Bazıları halen kullanıma girmiş bulunmaktadır. Diğer bazıları sadece prototip halindedir, tamamen hazır oluncaya ve resmi makamların iznini alıncaya kadar daha çok yıllar geçecektir.

değildir, ne var ki o da, aynen teknolojinin yönlendirdiği bütün önceki devrimlerde olduğu gibi, birtakım galipler ve mağlûplar meydana getirecektir.

Bu yeni teknolojiyle ilgili endişelerden bir kısmının kaynağı teknolojinin ekonomik etkilerinden çok sağlık ve çevre sorunlarıdır. Bünyesine büyüme hormonları yerleştirilmiş olan domuzlar mide ülserleri, artirite, dermatite ve diğer bazı hastalıklara yakalanmakta, böylece bunlar sadece ürkütücü hale gelmekle kalmayıp muhtemelen insanların tüketimi bakımından tehlikeler de doğmaktadır.[13] Zararlı otlarla mücadele ilâçlarına karşı dayanıklı olan bitkisel ürünler yüzünden "asıl bitkiye zarar vermeyen" mücadele ilâçlarının uluorta sıkılması ihtimali artmakta bu da bahis konusu ilâçların atmosfere veya su drenaj sistemlerine karışmasına yol açmaktadır. Üstelik, zararlı otlar ve haşerelerde bu yeni biyolojik düşmanlara karşı - birçok kimyasal maddelerde olduğu gibi - mukavemet oluşursa biyoteknoloji şirketleri daha gelişmiş çeşitler icat etmek zorunda kalacak, böylece bunların doğayı hükümleri altına alma gayreti içinde "dolap beygiri" gibi dönülüp durulacaktır.

Bilim adamlarına göre dikkatli olmamız gereken bir diğer tehlike de, kilit niteliğindeki bitkilerin genetik yekdüzeliğinin artmasıdır. Klâsik çiftçiler yüzlerce, hatta binlerce çeşit çimen tohumu, patates gibi bitkiler ekmişlerdir. Modern çiftçiler ise çeşitli tohumların en yüksek ve iyi vasıflarını yeni bir tohum içinde harman ederek verimliliği arttırma ve tüketicinin zevkine hitap etme amacıyla genetik mühendislerince yeniden tasarımlanan bitkileri satın almaktadır. Bununla birlikte, her yıl esas itibariyle birbirinin aynı olan mısırdan milyarlarca sıra dikilmişse tek bir zararlı ya da hastalık geldiğinde ürünün tamamı telef olabilmektedir. 1970 yılında, mısır yaprağı samı salgını Florida'dan Texas'a kadar ürünün yarısını mahvetmiştir; 1984'te, yani daha yakın tarihlerde de, bakteri kaynaklı yeni bir hastalık, üreticiyi, milyonlarca Florida narenciye ağacı ve fidanını imha etmek zorunda bırakmıştır. Bundan dolayı, biyoteknoloji devrimi verimi arttıracak, ancak aynı anda bitkisel ürünlerde, pahalıya mal olan başarısızlıkların meydana gelmesi riskini de yükseltecektir.

Çevreyle ilgili endişelerden bir diğeri, biyoteknolojiye dayalı tarımın temel ekolojik reformların kaçışını teşvik edeceğidir. Açık ve seçik olarak söylemek gerekirse çorak toprakta veya sıcak, kuru iklimlerde büyüyen bitkisel ürün türleri geliştirilebilse çiftçiler çevrede yapılan tahribatın kaynaklarını bilmezden gelip bilim adamlarının yeni şartlara uygun yeni tohumlar meydana getirmesini bekler mi? Genetik olarak değişip asitleşmiş göllerde yetişebilen balık, havayı ve suyu temizleme azminden feragat edilmesine sebep olur mu? Global ısınmayla veya aşırı sulama yüzünden toprağın çoraklaşmasıyla ya da bambu ormanlarının inanılmaz bir hızla yok olması konularıyla uğraşmak yerine, bilim adamları çevrede beşeri faaliyetlerin neden olduğu değişmelerle "işbirliği" içine girme gayreti içinde bulunan tesisler icat etmektedirler. Çevrecilerin protesto ettiği husus, yüksek verimli tarımın, çiftçileri doğayla *birlikte* çalışmaya teşvik etmek yerine, ekolojik tahribat gibi büyük bir sorunla yüz yüze gelmeden şimdi biyoteknolojiyi de kendi cephesine çekip saflarına katmış olmasıdır.[14] İşin komik tarafı, buna karşı ortaya atılan argümana göre, yabani bitkilerin doğal habitatları o kadar hızla kaybolmaktadır ki, lâboratuvarda alternatif kaynaklar geliştirme ihtiyacı kendini daha çok hissettirmektedir - bununla kastedilen de, nüfus baskıları yağmur ormanlarını ve diğer bitki habitatlarını tahrip ettikçe, insanlığın geleceğinin doğal ürünlerden çok lâboratuvar kaynaklı ürünlere bağlı kalacağıdır.

* * *

Biyoteknolojinin ekonomi alanındaki muhtemel etkileri hem genelde tarımsal üretim hem de Kuzey-Güney ilişkileri bakımından gayet nazik bir durum arz etmektedir. Yeni teknoloji, global tarımın birbirinden çok farklı - aslında taban tabana zıt - iki yapısal buhranla karşı karşıya kaldığı bir sırada ortaya çıkmaktadır. Zengin ülkeler üretim fazlasından dolayı sıkıntı çekmekte; en fakirler ülkeler ise üretimin çok az olmasından dolayı sıkıntıya düşmektedir. Bu dengesizlik yeni bir olay değildir, gıda malı fazlası olan ülkelerle gıda malı açığı olan ülkeler arasındaki

farklar tarihte uluslararası ticaretin en eski ve en büyük dürtülerinden birini teşkil etmiştir. Burada tek yeni *olan şey* dengesizliklerin ve bu dengesizliklerden etkilenen nüfusların boyutlarıdır.[15]

Bir diğer yenilik de - Malthus'un devrindeki Tarım Devriminin gerçekleşmesini sağlayan centilmen çiftçilerden çok farklı olarak - yeni ürünleri piyasaya arz etmek için birbirleriyle yarışan büyük agrokimya[+] ve biyoteknoloji şirketlerinin mevcudiyetidir. Diğer alanlardaki çokuluslu şirketler gibi, bunlar da dünya piyasalarına yeni mallar getirmeyi kendileri için bir ödev olarak görmekte; ürünün piyasa ömründeki bu ileri aşamanın bölgesel düzeyde yapacağı etkileri - ve sosyal alandaki sonuçlarını - nazarı itibara almamaktadır.[16] Bu şirketler birbirleriyle rekabet halinde oldukları için de, araştırmalarını bir esrar perdesi arkasında saklamayı ve patentler sayesinde kullanım alanını daraltmayı tercih etmeleri, bu durumu 1960'lı yıllardaki yeşil devrimden ayıran en büyük farktır; o zamanlarda teknolojik hamleler kamu sektöründe - Birleşmiş Milletlerce finanse edilen Peru'daki Uluslararası Patates Merkezi gibi - oluşturulmakta ve bunlara erişmek hususunda pek fazla sıkıntıyla karşılaşılmamaktaydı.[17] Biyoteknolojiye dayalı sanayi, bu şirketlerin sahip oldukları bilgiyi gelişmiş ülkelerdeki rakiplerinden esirgemek - ya da bunu kullanmak için bir ücret ödemelerini talep etmek - suretiyle, gelişme yolundaki ülkelerin bu gibi araştırma tekniklerini elde etmesini daha da zorlaştırmaktadır.

Biyoteknoloji araştırmaları yapan büyük şirketler bakımından, gelecek, olağanüstü bir cazibeye sahip görünmektedir; çiftçiler, tohum yetiştiriciler, gübre şirketleri ve gıda prosesi yapan fabrikalar ile tahılları ve canlı hayvanları tarladan alıp sofraya kadar getiren sürecin diğer muhtelif sektörleri arasındaki çizgiler keskinliğini kaybetmeye başladıkça ortaya yepyeni bir sanayi çıkmaktadır. Biyoteknoloji kuruluşları arasındaki bu dikey entegrasyon daha önceki entegrasyon türlerinden nitelik itibariyle farklıdır. Kimya sanayiindeki şirketler şimdi patentli mikroplar veya tohumlardan yalnız kendi besin türlerini arttırmakla kal-

[+] Tarımda kullanılan her nevi kimyasal madde ve ürünler (Çevirenin Notu).

mayıp biyoteknolojiyi gıda sanayiiinde de kullanmaktadır. DNA, kuruluşlarca üzerine patent alınabilen ve mülkiyet konusu olabilen yeni bir kaynaktır, tasarımı lâboratuvarda yapılır, hammaddelerin yerine kullanılır; aynı zamanda da, emek maliyetini düşürmeye, hava gibi kararsız değişkenlere bağımlılığı azaltmaya ve büyük miktarlara varan nadir malzemeleri ucuza üretmeye imkân sağlayabilir. Kimya, farmakoloji, enerji, gıda ve tarım alanlarında ortaklaşa kullanılan bir dili vardır; katma değeri yüksek olan biyoloji ve kimya araştırmalarının birçok dalında faaliyet gösteren kuruluşlar tarafından yaygın ve etkin bir şekilde kullanılabilmektedir.[18]

Biyoteknoloji uygulamalarının yer aldığı yelpazenin bu kadar geniş olması nedeniyle, alınan sonuçların yayıldığı alanı göz önünde bulundurup bir hükme varmak zorlaşmaktadır. Ancak, gıda ürününü tarlada arttıran biyoteknoloji ile sentetik ürünleri *in vitro* [+] olarak lâboratuvarda yaratan yeni bilim arasındaki farkı hatırda tutmak yeterli olacaktır. İkisinin de çok büyük etkileri vardır, ne var ki - tabii, henüz deney aşamasında olan ve birçok bilim adamınca olgunlaşması için daha çok zaman geçmesi gerektiğine inanılan - *in vitro* yöntemlerle daha ciddi sonuçlar elde edilmesi mümkündür.

Buhar makinesi ve elektrik gibi, biyoteknoloji de tarihte yeni bir çağ açma ve insanların yaşayış biçimini değiştirme potansiyeline sahiptir. Yeni ürünler ve mevcut ürünleri yaratmak için de geliştirilmiş yöntemler arz eder. Yeni pazarlar açar, imalât sanayiinin birçok dalında ve hizmet sektörlerinde maliyetleri düşürür, halihazırdaki uluslararası ticaret kalıplarına da başka şekiller verebilir. Milletlerin ekonomilerini yapılandırış biçimini, yatırım için sermayenin nasıl tahsis edildiğini ve bilimsel bilgi spektrumunu değiştirebilir. Çok sayıda yeni iş alanları yaratabilir; geleneksel iş alanlarından birçoğunu da tasfiye edebilir.

Bir sonuncu etkisi de, şüphesiz, global toplum ve istihdam bakımından büyük bir mesele teşkil etmektedir. Toprak, doğal kaynaklar ve emek, binlerce yıldan beri ekonomik üretimin ana

---

[+] Doğal olarak kendi ortamında değil, lâboratuvar şartlarında yapılan üretim (Çevirenin Notu).

"faktörleri" olarak görülmüştür, ne var ki, insanlığın hizmet sektörüne, lâboratuvarlara ve otomasyon kullanan fabrikalara bağımlılığı arttıkça bu husus artık geçerli olmaktan çıkmaktadır. Gıda malı üretimini arttırma ihtiyacı ve yeni teknolojiyi kucaklayan güçlü kuvvetlerin mevcudiyeti göz önüne alınırsa, biyoteknoloji hareketini durdurmanın imkânsızlığı anlaşılmaktadır. Fakat bizim, bundan dolayı, tarımın "önemini kaybetmesi" ve bitkisel ürünlerin artık dışarda, doğal şartlarda yetiştirilmemesi ihtimali üzerinde durup düşünmemiz gerekir ki kendi tarlasını ekip diken milyonlarca köylü ve çiftçiyi de kaygılandıran düşünce budur: bitkisel ürünler, şimdiki durumun tam tersine, tohumların ve embriyoların başlangıçtaki tasarımını yapan şirketlerin sürdürdüğü proseste kullanılacak canlı ve doğal besin maddesi haline gelecektir.[19] Tüketici bakımından, biyogenetik olarak imal edilmiş gıdanın tadında değişiklik meydana gelmemiş olabilir; aslında, bu tadı vermesi de genetik olarak programlanacaktır. Dünyadaki çiftçiler bakımından ise gıda üretimindeki böyle bir devrimin anlamı bambaşka olacaktır. On dokuzuncu yüzyıldaki el tezgâhlarıyla çalışan dokumacılar veya at arabası imalâtçıları gibi, bunlar da işsiz kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Gelişmiş ülkelerde, biyoteknolojiye dayalı tarımsal üretimin üç büyük ticaret bloku arasındaki ticarî ilişkileri bozması ihtimali vardır. Japonya gıda malı ithalâtçısıdır; Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Topluluğu da[+] tarımda büyük üretim fazlasına sahiptir. Blokların üçü de kendi tarım sektörlerine sübvansiyonlar vermekte ve birbirleriyle korumacılık kavgası yapmaktadır. Tarımsal üretim ekonominin ayrılmaz bir sorununu teşkil etmesine rağmen, hikâyenin başka yönleri de vardır. Tarımda kendi kendine yeterlik için sık sık milli güvenlik gerekçesi (meselâ Fransa'da olduğu gibi) veya belirli bir yerli malı tarım ürününe kültürel bağlılık (meselâ Japonya'da pirinç) ileri sürülmektedir. Herhalde, mevcut bir inanca göre - bu da katiyen sadece kırsal kesimde yaşayanlara özgü değildir - tarımda, aile ve

[+] Avrupa Topluluğu ve Avrupa Toplulukları (AT) 1993 Kasım ayından sonra Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. Fakat metinde yazarın ifadesine bağlı kalınarak onun kullandığı isimler muhafaza edilmiştir (Çevirenin Notu).

köy düzeyindeki üretim şaşılacak ölçülerde değişime uğrayan bir dünyada muhafaza edilmesi şart olan doğaya yakınlığı, sürekliliği ve istikrarı ifade etmektedir.

Ekonomik menfaatler, gelişmiş ülkelerdeki tarımsal üretim politikalarını da etkileyebilir. Tarım sektöründe faaliyet gösteren nüfusun yüzdesi gelişmiş ülkelerde yüksek değilse de - Amerika Birleşik Devletlerinde yüzde 3, (Batı) Almanya'da yüzde 4.8, İngiltere'de yüzde 2.1, Fransa'da yüzde 6.7, Japonya'da yüzde 8, İtalya'da yüzde 9.1 - tarım kesiminin lobileri muazzam derecede nüfuz sahibidir. Wisconsin'den Normandiya'ya, Yukarı Bavyera'dan Kiyuşu'ya kadar her yerde, siyasiler yerel çiftçileri korudukları izlenimini vermedikleri takdirde yeniden seçilme şanslarının düşmesinden çekinir. Sanayileşmiş ülkelerde yetiştiricilere verilen gelir garantisi ve destekleme fiyatları her yıl 250 milyar doları bulmaktadır.

Çiftçiler birbirinden bu kadar farklılaşmış bir sektör teşkil ettiklerine göre, biyoteknoloji devrimine karşı tutumları da karmaşıktır. Bazıları, esasında büyük işletmeler olarak, biyoteknoloji şirketlerinin sunduğu ürün paketlerini benimsemiş, buna karşılık küçük çiftçiler, bu trende karşı mücadele etmeye veya yeni teknolojiyi seçimlik bazı alanlarda kullanmaya yönelmiştir. Ülke çapındaki farkların da önemi vardır. Amerika Birleşik Devletleri biyoteknoloji icatlarına karşı daha gevşek politikalar uyguladıklarından, izoglükoz on yıl içinde Amerikan şeker piyasasının üçte birden fazla bir payını ele geçirmiştir. Buna karşılık, Avrupa Topluluğu tarımda geleneksel korumacı tutumuna uygun olarak 1979'da izoglükoz için sıkı kotalar ilân etmiştir; izoglükozun Amerika'daki kadar piyasaya girmesine Avrupa'da da müsaade verilse, bunun sonucunda 2.8 milyon ton şeker ikame edilmiş olacağı hesaplanmıştır ki, bu da Batı Almanya'daki şeker pancarı alanlarının tamamına eşittir.[20]

Bir ikinci örnek sığır büyüme hormonunun kullanılması konusudur; bunun yüzünden bu sahadaki şirketlerden en büyük dördü - Monsanto, Upjohn, Eli Lilly ve Amerikan Cyanamid - Amerikalı süt üreticileriyle, ya da doğrusu, süt üreticilerinden *bazılarıyla* kapışmış bulunmaktadır. Bu madde yaygın olarak

benimsenip kullanıldığı takdirde, Amerika'nın süt ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli inek adedi 2000 yılı itibariyle 10.8 milyondan 7.5 milyona düşecek ve sütün üretim ve ticaretini yapan üreticilerin sayısı da yarıya inecektir.[21] Wisconsin ve Minnesota'nın sığır büyüme hormonunun kullanımını yasaklamış, Vermont'un ise kullanılmasını onaylamış bulunması yeni teknolojiye karşı farklı duyarlılıklar sorununu ortaya atmaktadır; bu durum da, tabii ki, sadece tarıma münhasır değildir.[22] Peki ya bazı eyaletler ya da ülkeler yeni metotları teşvik ederken diğerleri bunlara karşı çıkarsa ne olur? Bunun sonuçlarından biri, çokuluslu kuruluşlar çağında, şirketlerin araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) gayretlerini - ve bunlara katılan yetenekli genç bilim adamları ordusunu - bunlara ev sahipliği yapmaya teşne olan ülkelere aktarmaları olacaktır; meselâ, daha şimdiden, belli başlı Alman ilâç firmaları, Almanya'daki sınırlamalardan ötürü DNA araştırmalarını Amerika Birleşik Devletlerine taşımayı tercih etmiştir.[23]

Gelişmiş ülkelerde tarım sektöründeki topluluklarda, temel gıda maddelerinin lâboratuvarda in vitro üretilmesinin mümkün oluşu hakkında - sebebinin anlaşılması zor olmayan - derin bir kaygı mevcuttur. Genetik mühendislikle elde edilmiş zararlılara karşı dayanıklı olan ya da hemen yumuşamayan domates üretmek başka şeydir; bazı biyoteknoloji firmalarının bitkisel üretim yoluna hiç başvurmadan in vitro olarak domates pulpası, portakal suyu, elma sosu ve tütün yaratabileceğini öğrenmek başka şey. Bu araştırmalar halen sadece deney aşamasında olsa ve üretim maliyetlerinin yüksekliği gibi bir engele takılsa bile, geleneksel narenciye veya tütün sanayiini sentetik ürünlerle ikame etmenin neden olacağı etkiler - yetiştiriciler, nakliyeciler, hatta belki de bizzat büyük gıda malı satıcısı şirketler üzerindeki etkiler* - o kadar muazzamdır ki, bu gelişme önünde sonunda meydana çıktığı zaman çetin bir mukavemetle karşılaşmasından kaçışı zordur.[24]

---

* Burada söz konusu olan argüman, vitro ürünlerden bazılarının nisbeten küçük bir biyoteknoloji firmasından gelerek büyük gıda sanayii ve gıda malı satışı firmalarının mevcut operasyonlarını tehdit etmesi ihtimalidir.

Buna rağmen, gıda malı açığı olan zengin ülkelerin biyoteknoloji devrimine sarılıp tarım ürünleri ithalâtına harcadıkları dövizlerden tasarruf sağlama çaresini bunda bulmaları ihtimali olduğu gibi, gıda malı fazlası olan ülkelerin de bu teknolojiyi, tarım kesimindeki seçmenlerinin yüzü suyu hürmetine sınırlama yoluna gitmeleri ihtimali vardır. Tabii, burada, Japonya'nın konumu ile Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın konumları arasındaki tezadı bundan daha belirgin olarak ortaya koymak mümkün değildir; Japonya'nın coğrafî şartlarının zorluğu öyle bir zemin oluşturmaktadır ki, bu şartları geliştirmek bitkisel ürün biyoteknolojisinin tasarlanış maksadına tamamen uygun düşecek, hayvan büyütme hormonları da - şimdilerde etten yana zengin bir beslenme rejimine yönelmekte olan - Japon tüketicisine yararlı olacak ve ülkenin gıdada kendi kendine yeterlik sağlamasına katkıda bulunacaktır. Japonya'da bakanlıkların, bir yandan milyonlarca işe yaramaz, kısmi zamanlı çalışan tarım işçisini tasfiye etmeye çalışırken, diğer yandan da biyoteknolojiye yoğun yatırımlar (Amerikan şirketlerinin tamamının satın alınması veya onlarla **joint venture**'lere girilmesi de dahil) yapılmasını teşvik etmelerinin sebebi herhalde budur.[25]

Tepkilerin birbirinden bu kadar farklı olması tarım ürünleri ticaretindeki gerginliklerin daha da artmasına yol açacaktır; çünkü, gıda malı ihraç eden Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler, ürünlerine ihtiyaç duyan gelişme yolundaki ülkelerin bu ürünlerin bedelini ödemeye gücünün yetmediğini, buna karşılık zengin ülkelerin, kendi ülkelerinde kendi biyoteknolojik ikame mallarını yaratma kabiliyeti gittikçe daha çok geliştiği için Avustralya ve Amerikan ürünlerini talep etmediklerini fark etmiş bulunmaktadır. Diğer bazı ticarî kavgalar yüzünden zaten limonî olan Japon-Amerikan münasebetleri, Japonya da artık Amerikan tarım ürünleri ihracatı için büyük bir pazar olma konumundan çıkarsa iyice bozulmaya yüz tutacaktır.

Bunun bir diğer sonucu da dünyada iki biyoteknolojik "rejim"in doğmasına yol açmasıdır; bunlardan birinde genetik mühendisliği teşvik edilmekte, diğerinde ise kısıtlanmaktadır.

Yukarıda da tartışmaya açıldığı gibi, hem sanayi hem de yatırımlar yeni ürünlerin yapımı imkânlarının yasaklanmamış bulunduğu alanlara doğru kayabilecektir. Böylece, birinci rejimde yaşayanlar teknolojik değişimin insanı işinden, yerinden eden etkileriyle başa çıkabilmek için mücadele verirken, ikincide yaşayanlar, dünyanın geri kalan kısmındaki insanların yeni bir teknoloji paradigmasını kucakladığı sırada devre dışı kalıp kalmadıklarının endişelerle dolu bir müzakeresine girişeceklerdir.[26]

Buna ilâveten, tarımda biyoteknolojik üretimin lâboratuvara dayalı olmayan cinsten olanının dahi yaygın bir biçimde kabul edilmesi Kuzey-Güney ilişkilerinde soğukluğa yol açabilecektir. Gelişme yolundaki ülkeler tarım mallarının üretimini arttırmak için yeni buluşlara dayalı teknikler geliştirir, bundan sonra da sanayileşmiş demokratik ülkelerdeki tüketicilere gıda malları ihracatını arttırmaya kalkışırlarsa gelişmiş ülkelerdeki çiftçiler şimdiki duruma nazaran kendilerini çok daha fazla tehdit altında hissedebilirler. Brezilya'da sığır yetiştirme veya meyve üretmedeki emeğin maliyeti Kansas'taki veya Bavyera'daki emek maliyetinden şüphesiz daha düşüktür; dünyada gıda malları fiyatlarının düşmesi, zengin ülkelerdeki çiftçilerden birçoğunu işsiz bırakıyorsa bunların gelişme yolundaki ülkelerdeki rakiplerine duyacakları hasmane duygular, bölgesindeki fabrikanın emeğin ucuz olduğu bir ülkeye taşındığını keşfeden sanayi işçilerininkinden az olmayacaktır. Burada da, gene yabancısı olmadığımız galipler ve mağlûplar kalıbı gözlerimizin önüne gelmektedir.

Biyoteknolojiye dayalı tarım, avantajları ve dezavantajları karman çorman edip gelişme yolundaki ülkelere sunmaktadır. Nüfus artışları ve toplam gıda malı üretimi arasında son zamanlarda oluşan uçurum biyoteknoloji devrimi başarılı olursa tekrar kapanmaya yüz tutacaktır. Böyle bir devrim dünya nüfusunun üçte bir dilimini oluşturan fakir kesimin aldığı kalori miktarını ve yaşam standartlarını iyileştirecek; gelişme yolundaki ülkelerin, toprağı çok kurak, çok sığ ya da geleneksel tarım faaliyetlerine imkân vermeyen tuz gibi kimyasal tortular oranı-

nın çok yüksek olduğu bölgelerinde de tarımsal üretim yapmayı mümkün kılabilecektir. Meselâ, kara sigatoka hastalığına dayanıklı bir melez muzun icadı, Afrika'nın bazı kesimlerinde muz temel bitkisel ürünlerden biri olduğu için, yerel düzeyde derhal etkilerini gösterebilecektir. Gıda mallarının yeterli miktarlarda arz edilmesi marjinal tarım alanları üzerinde bugün mevcut olan baskıları azalttığı takdirde, biyoteknoloji, çevrenin tahribine karşı telâfi edici bir rol de oynayabilecektir. Her şeyden önce, fakir ülkelerin karşı karşıya olduğu "Malthus tuzağı"nı ortadan kaldırabilecektir.

Ayrıca, hem gelişme yolundaki ülkeler hem de bunların bilim adamları, biyoteknoloji alanında çok mühim katkılar yapabilirler; oysa robot teknolojisi ve global finans alanında bu katkıları yapma şansları çok daha azdır. Biyoteknoloji projelerinden birçoğu, sermaye-yoğun olmaktan çok araştırma-yoğundur; bunu Vietnamlı çiftçilerin Uluslararası Patates Merkezinden sipariş edilmiş dokudan patates bitkilerini yayarak Fransız doku kültürü teknolojisini kârlı olacak biçimde kendi bünyelerine uyarlamaları örneğinden de görmek mümkündür.[27]

Gelişme yolundaki ülkeler, pahalı biyoteknoloji alanlarına bile sermaye ve personel bağlamış bulunmaktadır. Çin'le Hindistan biyogaz enerji kaynaklarının en ileri düzeydeki kullanımına girişmiştir. Çin ile International Embryos arasında embriyo transferleri yoluyla süt sığırcılığının takviyesini amaçlayan bir projede, ya da her yıl 140.000 ton muz atığını hayvan yemine dönüştürmeye yönelik Fransız-Kosta Rika girişiminde olduğu gibi gelişmiş ülkelerdeki şirketlerle **joint venture**'ler de vardır. Gelişme yolundaki ülkeler, Batı'nın yardımından bağımsız olarak, kendi aralarında da **joint venture**'ler ve iş ortaklıkları kurmaktadır. Bütün bunlar bölük pörçük ve sayı itibariyle birer ikişer artan olaylardır, fakat alınan sonuçlarla bir birikim oluşması mümkündür.

Biyoteknoloji gelişme yolundaki ülkelerin kendi ekonomik pozisyonlarını geliştirme şanslarına da meydan okumaktadır. DNA'yla ilişkili araştırma - genetik mühendisliği - toplam gıda malları üretimini arttırmak bakımından en yüksek şansı sağla-

maktadır, fakat maliyeti çok yüksek olup hemen hemen sadece gelişmiş ülkelerdeki agrikimya ve biyoteknoloji şirketlerince yürütülmektedir. Sığır büyütme hormonuyla süt verimini arttırma vaatleri fakir ülkelerdeki canlı hayvan sahiplerinin çoğu için uygun değildir, çünkü bu muamelenin uygulanması için kalifiye teknisyenler gerekmekte ve masrafları çoğu insanın bütün bir yıl yaptığı toplam gıda harcamaları miktarına eşit olmaktadır. Ayrıca, bu muameleden geçen hayvanlara büyük miktarlarda, yüksek kaliteli, dolgun yem tayınları sağlamak ve sık sık iğne yapmak gerekmektedir ki, hastalıklara karşı insanları bile aşılamanın henüz rutin bir işlem haline gelmediği toplumlarda bunu yapabilmek epeyi zayıf bir ihtimal olarak gözükmektedir.[29] Tarım ilâçları sermaye-yoğun tarımda ve işgücü maliyetinin yüksek olduğu zamanlarda ekonomik bakımdan rasyoneldir, fakat işgücünün bol ve ucuz olduğu arazilerde çok pahalıya gelebilir.

Oysa, gelişme yolundaki ülkelerdeki çiftçilerin gücü biyoteknolojiye dayalı tarımsal üretimin yeni metotlarını uygulamaya yetebilse bile, bunlar - gelişmiş ülkelerdeki muadillerinden birçoğu gibi - gerekli hormon, tohum, gübre ve tarım ilâçları için Batılı kuruluşlara bağımlı olacaklardır. Bir eleştirmenin ifade ettiği gibi, gelişme yolundaki ülkelerde "gen devrimi", vuku bulduğu takdirde, muhtemeldir ki bu çerçeve içinde, genetik kaynaklar en azgelişmiş ülkelerden sağlanacak, bu kaynaklar ticari tesisin bünyesine, hayvan çeşitleri de şirket lâboratuvarlarının bünyesine katılacak, daha sonra da geliştirilmiş çeşitler muazzam kârlarla tekrar en azgelişmiş ülkelere satılacaktır.[30] Daha şimdi bile, gelişme yolundaki ülkelerin genetik kaynaklarının büyük kuruluşların "biyolojik emperyalizmi" tarafından talan edildiği yolunda hararetli iddialar vardır.[31]

Son olarak, bir *in vitro* devrimin gerçekleşmesi ihtimali, bu gibi şirketlere, geleneksel olarak gelişme yolundaki ülkelerde yetiştirilen bitkisel ürünleri artık kendi lâboratuvarlarında üretme imkânı vermektedir. Şimdi, sadece, tropikal gıda maddelerinin genetik kalitesini Batılı tüketicilere göre - kakao, hurma yağı, vanilin ve şeker - geliştirmek değil, bunların lâboratuvarda üre-

tilmiş ikamelerini bulmak için de gayretler sürdürülmektedir. Bu ikameler gelişme yolundaki ülkelerin belli başlı ihracat geliri kaynaklarını müthiş oranlarda düşürebilecek ve on beş, yirmi yaş gruplarında sayısı gittikçe artan gençlerin tam iş aradığı sıralarda istihdama karşı da tehditler yöneltecektir. Meselâ, şekerkamışının yerini izoglükoz veya diğer süper tatlandırıcılar almıştır, oysa, doğal ürünler gelişme yolundaki ülkelerde yaşayan milyonlarca insanın geçim kaynağını teşkil etmektedir. Madagaskar'ın (fert başına GSMH'sı 280 dolar) başlıca ihracat mallarından olan vanilya kimyagerlerce yapılabilmektedir. Steroitler üreten bir bitki olan Barbasko bir zamanlar Meksika'da yaygın olarak yetiştirilirdi; oysa, şimdi kimyasal prosesle imal edilmektedir. Filipin halkının dörtte birinin kısmen de olsa geçimini sağladığı hindistancevizi yağı ihracatı, yerini, genetik mühendislikle elde edilen soya fasulyesi veya kolza tohumuna terk etme tehdidiyle karşı karşıyadır. Gelişme yolundaki bir ülkenin ihracatı kakao veya şeker gibi, fiyatları aşırı boyutlarda dalgalanan bir tek maddenin yetiştirilmesine bağlı ise durum bayağı kötü; yabancı tüketiciler bu ürünü kendi lâboratuvarlarında elde edebildikleri için buna artık ihtiyaçları kalmadı ise durum tam anlamıyla berbattır. Kauçuğun *in vitro* üretimi gerçekleştiği takdirde, Malezya, Endonezya ve diğer kauçuk üreticisi ülkelerde tahminen 16 milyon kadar insanın işten atılmasına sebep olabilecek, bunun şüphesiz, bu ülkelerdeki siyasal istikrar üzerinde de olumsuz etkileri olacaktır.[32]

Demek ki, uzun vâdede, biyoteknoloji devrimi, tarımsal üretimin (veya ikame malların) büyük ölçüde, gelişme yolundaki ülkelerin dışına nakledilerek mekân değiştirmesi dolayısıyla, potansiyel olarak, bu ülkelerin ticari pozisyonları, borçlanma durumları ve genelde zengin ülkelere bağımlılıkları bakımından durumlarının daha da kötüye gitmesi anlamını taşımaktadır. Üstelik, gelişme yolundaki ülkeler bütün engelleri (lâboratuvar, bilim adamı, ikmal sistemi, patentli enformasyon yokluğu) aşsa ve kendi in vitro üretimlerini geliştirmeye muvaffak olsa bile, tarımda çalışan milyonlarca kişinin işi tehlikeye düşer, kütle halinde iş kayıpları dolayısıyla köylü kesimden sert tepkiler alınmasına neden olur.[33]

Uzmanların tahminleri birbirinden böylesine bir farklı iken, nüfus artışı ve tarımsal üretim arasındaki birdirbir oyununa benzeyen yarışın da sonuçları itibariyle büyük bir belirsizlik gösterdiği apaçıktır. Beslenme rejiminde ve sağlıktaki global dengesizlikler şimdi kötüdür ama, çoğu kimsenin tahmin ettiği gibi, ilerde çok daha kötü olabilecektir. Yeni teknolojiler sayesinde, belki de tarımda prodüktivite bakımından öyle büyük ve yepyeni bir ilerlemenin eşiğinde bulunmaktayız ki, bu durumun felâket tellâllarının kehanetlerini yalancı çıkarması da pekâlâ mümkündür.[34] Bu ihtimal, doğru çıksa bile, beslenme ihtiyacı olan herkes mutlaka bolluk ve bereket içinde yaşayacak demek olmadığı gibi, yeni teknikler eskilerinin yerini alırken, klâsik anlamda milyonlarca çiftçi de - hem gelişmiş hem de gelişme yolundaki ülkelerde - zarara uğrayacaktır. Dünya nüfusundaki artışın sonuçları ne olursa olsun, bildiğimiz ve tanıdığımız şekliyle tarım üretimi âdeta çıkış kapısına yönelmiş görünmektedir.

O halde, bir çelişki olarak, biyoteknoloji global ikilemi hem kolaylaştırma hem de karmaşıklaştırma ihtimallerini göz önüne getirmektedir. Dünyanın tarımsal prodüktivitede sürekli artışlara gerek duyduğuna hiç şüphe yoktur. Dünyanın bugün 1940'lı yılların tarımsal üretim yöntemleriyle kendini beslemesi nasıl mümkün değilse çiftçilerin de gittikçe artan global talebi, otuz veya kırk yıllık bir zaman süresi içinde, şimdiki gıda üretimi teknikleriyle karşılamaları ümidi gayet zayıf görünmektedir. Tarımda yepyeni bir devrim olmadıkça, özellikle gelişme yolundaki ülkelerde halkın kaderi pek parlak görünmemektedir. İşte, bu nedenledir ki, biyoteknoloji, yukarıda tartışılan bütün ihtirazi kayıtlara rağmen, bu kadar cazip bir çözüm yolu olduğu hissini vermekte ve daha ileri düzeydeki gelişmeler için de şans tanımaktadır; artık cin lâmbadan kurtulmuş ve insan hayatını her yönden etkilemeye başlamıştır. Burada yeteri kadar açık olmayan husus ise global toplumun, biyoteknoloji destekli tarım üretimi ve gıda sanayiine büyük ölçekli bir geçişin doğuracağı ekonomik ve sosyal sonuçlara katlanıp katlanamayacağıdır. Elde mevcut kanıtlara bakılırsa, bu pek de mümkün gözükmüyor.

5
Robot teknolojisi, otomasyon ve yeni bir sanayi devrimi

Buhar gücüne dayalı sanayi, on sekizinci yüzyılın sonlarıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında İngiltere'nin kuzey ve orta kesimlerinde yayılmaya başladıktan sonra, doğal olarak çok sayıda yabancının da ilgisini çekmiştir. Avrupa'dan ve Amerika'dan gelen ziyaretçiler kâh hayranlıktan gözleri kamaşarak kâh endişeye kapılarak ısıyı makineler aracılığıyla işe dönüştüren buhar motorlarıyla yapılan sanayi üretiminin cesur yeni dünyasına[+] bakakaldılar. Bu yeni makinelerde insanları en çok etkileyen şey, "hızlı, düzenli, dakik, yorulmaz" oluşlarıydı.[1] Kömür ikmali sürekli olarak sağlandığı ve makinalar sağlam çalışır vaziyette tutulduğu takdirde, insanların, öküzlerin ve atların "bedeni" enerjileri tükendiği zaman yaptıkları gibi yorgunluk alâmetlerini asla göstermiyorlardı. Makineler bütün gün ve bütün gece boyunca çalışabiliyordu; gerekirse haftalarca durmadan çalışabiliyordu.

Sanayi Devriminin gerçek anlam ve önemi - gözlemcilerin ona karşı bu kadar saygıyla karışık korku duymalarının da sebebi - buhar gücüne dayalı bu makineleri ve onların başındaki insanları bir *fabrika sistemi* içine yerleştirmiş olmasıydı. O zamana

[+] İngiliz yazar Aldous Huxley'nin (1894-1963) **Brave New World** adıyla 1932'de yayınladığı meşhur kurgubilim romanına atıfta bulunuluyor (Çevirenin Notu).

kadar, imalât biçimlerinin birçoğu, belirli merkezlerde toplanmayıp evlerde yapılan üretim faaliyetlerini kapsıyor ve üreticiler, ister şehirlerde mum imal eden ister köylerde el tezgâhlarında dokuma yapan kişiler olsun, genellikle parça başı ücret karşılığı çalışan insanlardan oluşuyordu. Çanak çömlek ustalığı, tuhafiyecilik gibi el sanatlarına ilişkin faaliyetler de aynı şekilde düzenlenmişti. En büyük projeler bile - bir savaş gemisi veya bir saray inşa etmek gibi - bir bakıma nev'i şahsına münhasır, belirli bir düzenden yoksun, çeşitli şekillerde kesintilere tâbi olabilen girişimlerdi. Buna karşılık, fabrika sisteminde, işçiler bir araya getirilmekte ve *makinelerin belirlediği* bir ritme uygun olarak standart bir tarzda çalışmaları istenmekteydi. İşçiler on, on iki saatlik veya daha da uzun süreli sabit "vardiyalar" halinde çalışıyor; kendilerine saat başına ücret ödeniyordu. Makinelerin çalışma şartları her şeyin üstünde olduğu için, işçiler fabrikanın yanıbaşında, işverence sağlanan sıra evlerde yaşamak zorundaydılar. Fabrika sistemi böylece bir şehirli proletaryası doğurmuş, bu proletaryadan türeyen sonraki nesiller de atalarının sanayi-öncesi yaşam tarzı hakkında bildiklerini artık unutmaya başlamıştır.

Yabancı gözlemcilerin yeni imalât sanayiini neden hem endişelenerek hem de hayranlık duyarak karşıladıklarını anlamak mümkündür. Sanayi Devrimi, özellikle İhtilâl Savaşları ve Napolyon savaşları sırasında, koalisyon kuvvetlerinin Fransa'ya karşı sürdürdükleri destanlaşmış mücadelede, ihracatın patlama göstererek bu kuvvetlere destek sağladığı bir dönemde, İngiltere'nin gücünü açıkça arttırmıştır.[2] Şu halde, İngiliz sistemini taklit etmeyi becerebilen bir ülke hem verimliliğin hem de milli gücün göreli olarak artmasından yararlanabilecek, sanayileşemeyen ülkeler ise zararlı çıkacaktı. Sanayileşme böylece Büyük Güçler arasındaki asırlık rekabete yeni bir ivme kazandırmış oldu.

İnsanların endişelenmesine yol açan ikinci ve daha da önemli bir neden, kişilerin kendi toplumları üzerinde sanayileşmenin yapacağı etkilerden kaynaklanan kaygılarıydı. Her tarafından şakırtılar çıkan, buharlar püsküren yeni makinelerin seyrine

doyum olmuyordu, ne var ki, bir fabrikada çalışmanın da cehennemden farkı yoktu - bu da sadece sağlıksız çalışma koşullarından değil, çalışma rejiminin çok katı kurallara bağlı olmasından kaynaklanıyordu. Sanayi-öncesi dönemde Raynland'da veya Silezya'da yaşayan insanları, hiçbir sosyal çalkantıya sebebiyet vermeden şehirde yaşayan proletarya haline dörüştürmek mümkün müydü? Daha da kötüsü, fabrika sistemi karşısında işlerini kaybeden zanaatkârlar, el tezgâhı dokumacıları gibi kimselerden oluşan kütleler ile ya da bunların işsiz kalması karşısında şiddetli bir mücadeleye girişen nüfuzlu meslek birlikleriyle başa çıkılabilir miydi?[3] Zaten İngilizlerin usullerine uyamamak bâşlı başına bir problemdi; onları taklit etmek ise insanın yaşama, çalışma ve geçimini sağlama tarzını hemen hemen tamamen değiştirmesi demek olacaktı.

Bu ikilemin hatırda tutulması önem arz etmektedir, çünkü aradan geçen iki yüzyıldan sonra, şimdi belki biz de, sanayi mallarının nasıl yapılması gerektiği konusunda devrim boyutlarına varan başka bir değişimin eşiğinde bulunuyoruz - bu seferki değişimin öncülüğünü İngiltere değil Japonya yapmakta ve fabrikalarda insan yerine robotların ve diğer otomasyon ekipmanının konması gündeme gelmektedir. İki yüz yıl boyunca, imalât ve montajda her türlü değişiklikler uygulanmıştır; Taylor ve Ford'un yeni buluşları ya da **"just-in-time"**[+] üretimi de olsa ana unsur hep insanların bir işyerinde bir araya gelmesi olmuştur. Şimdi şahit olduğumuz devrim ise, teknolojinin yönlendirdiği bir devrim olarak bu sürecin çerçevesini kırıp dışarı çıkmaktadır; verimliliği arttırmak için fabrika işçileri yerine robotların geçirilmesiyle, otomasyonun fabrika dışı bıraktığı insanların sayısı öylesine artmaktadır ki bu durum belki sadece birkaç kontrol mühendisi kalıncaya kadar da böyle devam edecektir. Şayet bu amaç gerçekleştirilirse, tekerlek tam devrini tamamlamış olacaktır. Fabrika sistemindeki çalışma şartlarıyla 1820'li yılların İngiltere'sinde yabancı gözlemcileri dehşete düşüren sanayi

[+] İmalât için stok bulundurulmayıp üretim sırasında gerekli olduğu anda ikmal yapılması. Bazı metinlerde Türkçe karşılığı olarak kullanılan "zamanında üretim" kelimesi kanaatimizce **just-in-time** kavramını karşılamamaktadır. Belki de "tam gerektiği anda" deyimi daha doğrudur (Çevirenin Notu).

"köle"lerinin yerini artık robotlar alacaktır; robot'un dilbilimi bakımından kökeni Çek dilinde, kul, köle anlamına gelen robotnik kelimesidir.[4]

Aynı buhar gücünde olduğu gibi, robot teknolojisinin de karmaşık ve çok çeşitli uygulama alanları vardır. Bir bilgisayarla kontrol edilmeyen basit cihazlar dışında ve sadece programlanabilir makineler nazarı itibara alınırsa sanayi robotları, alan robotları ve akıllı robotlar arasında mükemmellik bakımından muazzam farklar vardır. Bu saydıklarımızdan birinciler, nokta kaynağı ve sprey boyama gibi çeşitli görevleri otomatik olarak yapacak şekilde ayarlanmış kumandalara sahip olan sabit makinelerdir. Buna karşılık, saha robotları yapısında belirli bir sistemi bulunmayan bir çevrede faaliyet gösterecek şekilde tasarlanmış olup etrafta dolaşabilmesini, bir engele karşı duyarlık gösterebilmesini vs. sağlayacak sensorlara sahiptir; bunlar en çok, madencilik, yangına karşı mücadele, zararlı madde bulaşmış bir tesisin temizlenmesi, deniz altındaki çalışmalar gibi insanların yapması ya çok zor ya da çok tehlikeli olan işlerde kullanılmaktadır. Son olarak da, yeni ve insanı heyecanlandıran üçüncü kuşak akıllı robotlar olarak, problemleri insanların yaptığı gibi çözmek üzere (bilgi bazlı sistemler de denen) suni zekâ kullanacak şekilde tasarlanmış henüz deney aşamasındaki bilgisayarlı makineler vardır.[5]

Şüphesiz, yapılması gereken ödev ne kadar karmaşık ve pahalıysa insanların fiilen robotlarla ikame edilmesi de o kadar olağan hale gelmektedir. Sanayi robotlarının çoğunluğu otomobil fabrikalarında kullanılmaktadır,- metal levhalarının kesilmesi, nokta kaynağı, boyama - çünkü bu sanayi, işçilerin tekdüze, tekrarlı hareketleri otomat gibi yapmalarını gerektiren fabrika üretim hattı ve montaj sisteminin klâsik örneğidir.[6] Aynı durum, radyo veya **CD player** parçalarının montajı için de geçerlidir. Öğretmenlik veya polislik gibi kendi başına bağımsız hareketler yapılmasını gerektiren işlerin makinelerce yapılması mümkün değildir. Avukatlar, doktorlar ve profesörler de otomatik taklit olayını kendi alanlarından uzak tutmak için ellerinden geleni yapacaklardır.

Bu bahsin büyük bir kısmı sanayi robotlarının muhtemel etkilerinin tartışılmasına ayrılmışsa da saha robotları ile akıllı robotların kullanımının da ekonomik mülâhazaların etkisi altında kaldığından söz etmekte yarar vardır. Uzun süreli tıbbî bakımlarda masrafların yukarı doğru helezon etkisiyle tırmandığı Amerika Birleşik Devletlerinde, hastanelere becerikli robotlar satın alınarak lâboratuvarlarda numuneleri bir yerden başka yere oynatmak, cerrahî enstrümanları mikroplardan arındırmak, eczaneden ilâçları vermek vs. gibi işleri bunlara yaptırma konusu incelenmektedir.[7] Amerika'da bir baştan öbür başa tehlikeli atıkları temizlemek yüz milyarlarca dolara mal olacağı için şimdi robotlar alınmaktadır; Three Mile Island tesisinde 1979 yılındaki kazadan sonra bulaşan maddeleri denetlemek, numuneler almak ve tamamen temizlemek için saha robotları geliştirilmişti. Uzay araştırmalarında, derin deniz madenciliğinde kullanılmak üzere, hatta uzaktan algılamalı ve yabancıların geçişine karşı hassas sensorlarla donatılmış veya alarm/haberleşme sistemleriyle teçhiz edilmiş başka makineler de yapılmıştır.[8]

Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'da dikkatler büyük ölçüde egzotik robotlara çevrilmiş bulunmaktadır: bunlar ayın yüzeyini geçebilen veya satranç oynayabilen makinelerdir. Bu araştırma çok önemli olmakla birlikte, Jules Verne'varî bir robot hayranlığı insanların dikkatini, *imalât sanayii*'nde otomasyon sayesinde gerçekleştirilecek etkinlik ve verimlilikten bambaşka konulara kaydırmaktadır. Montaj veya metal kesme amaçlı sanayi robotları belki satranç oynayan robotlar kadar ilgi çekici değildir ama, bunların uzun vâdeli - ekonomik, demografik ve dünyadaki üretim payındaki - etkileri muhakkak ki çok daha fazla önem kazanacaktır.

Bu etkileri ele almadan önce, niçin sanayileşmiş toplumlardan bazılarının yeni makineleri benimsediğini, diğerlerinin ise benimsemediğini anlamamız gereklidir. Neden, özellikle Japonya robot teknolojisinde dünyada liderliği ele geçirmiş, buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri - orijinal teknolojinin büyük kısmını yaratmasına ve bilim adamları da hâlâ robot teknolojisi-

nin geleceği için yeni fikirler üretmesine rağmen - bu sanayideki payının yok olup gitmesine göz yummuştur? İlk bakışta, Japonya'nın robot teknolojisi alanında Amerika'ya üstünlüğü, mikroişlemciler, bilgisayarlar ve elektrikli âletler gibi bununla ilgili sanayilerde daha önce de olan şeyin bir başka örneğidir. Japonya'nın birçok güçlü yanları vardır: Yüksek düzeyde eğitimli bir işgücü, uzun vadeli bir kararlılıkla kilit sanayileri geliştirme azmi, kolayca sağlanabilen düşük faizli sermaye, yüksek düzeyde Ar-Ge yatırımları, çok sayıda mühendis ve en üst kalite tasarım ve etkin üretime inançla bağlılık. Japonya'da otomobil ve elektrikli âletler sanayilerinde faaliyet gösteren firmalar, aralarındaki kıran kırana rekabet yüzünden verimliliği arttırmak amacıyla yeni makinelere yatırım yapmak zorunda kalmışlardır; hükümetten teşvik gören bir **leasing** şirketi (JAROL) piyasaya ucuza tavsiye desteği ve makine arz etmiş; robotlar da "**just-in-time**" üretim tekniklerini zaten uygulamakta olan bir fabrika kültürüne dikkat ve titizlikle entegre edilmiştir.[9]

Amerika Birleşik Devletlerindeki şartlar, Unimation ve Cincinnati Milacron gibi şirketlerin daha önceki tarihlerde gerçekleştirdiği hamlelere rağmen hiç bu kadar müsait olmamıştı. Hükümetin iş âlemine burnunu sokmamak gibi bir politika takip etmesinin anlamı bu kaynaktan hiçbir destek gelmemesi demekti. JAROL'un yaptığı kiralama, tanıtma ve robot kullanımı hakkında tavsiye desteği sağlama işini yapabilecek ona benzer hiçbir kuruluş mevcut değildi. Amerika'da sermaye temin etmenin maliyeti Japonya'dan da Almanya'dan da yüksekti; Amerikan şirketleri de Wall Street'in baskısı altında kârlarını yüksek tutmak (hatta daha az yatırım yapmak pahasına da olsa) zorundaydı. Büyük otomobil şirketleri, montajda otomasyona geçmenin coşku dolu ilk heyecanını atlattıktan sonra, imalât sanayiindeki yeni yatırımlar 1980'li yılların ortalarında sektörün tamamında muazzam bir düşüş kaydetti.[10] Bunun sonucu olarak, robot sanayii de şiddetli bir çalkantı ile sarsıldı; 1985'te robot yapımı işinde olan elli kadar şirketin yarıdan fazlası 1990'a kadar piyasadan yok olup gitti.[11] Geri kalanları da ya yabancı şirketler satın aldı ya da birleşmek zorunda bırakıldılar. 1991 yılına gelindiğinde Amerika'da robot

sanayiinde artık bağımsız tek bir robot imalâtçısı bile kalmamıştı.

Amerika'daki diğer sanayiler hakkında da buna benzer hikâyeler anlatmak mümkünse de, Japonya ve Amerika'nın robot sanayii konusundaki tutumlarının birbirinden farklı olması, büyük ölçüde özel bir faktörün etkisinden kaynaklanmıştır: bu faktör demografidir. Japonya'nın otomasyon konusundaki azim ve kararlılığının asıl nedeni ciddi boyutlara varan bir işgücü yetersizliğidir; bu yetersizlik 1960'lı yılların ortalarından beri devam edegeliyor ve Japonya'nın ihracata dayalı patlamasının boyutlarını daraltma tehlikesi yaratıyordu. Demografik değişmeler, o zamandan beri - gelecektekileri şimdilik bir yana bırakırsak - imalât işlerinde çalışabilecek Japonların sayısını önemli ölçüde etkilemektedir. Sanayi robotları kullanmanın sağladığı ekonomik üstünlükler şimdi artık tamamen ortalığı sarmıştır, çünkü robot maliyetleri muazzam oranlarda düşmüş ve yatırımın kârlılığı için gereken süre de aynı oranda kısalmıştır. "Bir robot bir günde bir vardiyada bir işçinin yerini alıyorsa kabaca dört yılda fiyatını ödüyor demektir. Bir robot iki vardiya için kullanılıyorsa kendi kendini iki yılda, yirmi dört saat kullanılıyorsa, bir yıldan biraz fazla bir sürede ödeyecektir."[12]

Oysa, Japon sanayiinin özel yapısı ve yönetim-çalışanlar ilişkilerinin durumu olmasa üretimde otomasyona bu kadar kolayca geçilemezdi. Japonya'daki büyük şirketlerin çoğu ömür boyu istihdam politikası uygulamakta olduğuna göre, bir işçinin yerini bir robot aldığı anda o işçi işten atılmayacak, değişik bir alanda yeniden eğitime tâbi tutularak firma içinde veya o sanayi gruplarındaki bağlı şirketlerden birinde başka bir işe yerleştirilecektir. Üstelik, robotlar başlangıçta metal kesme, nokta kaynağı, boyama ve yedek parça nakliyesi gibi tekrarlı ve/veya tehlikeli işlerde kullanılarak işçileri bu sevimsiz işlerden kurtarmış ve yıl sonu ikramiyelerine yansıtılacak bir prodüktivite artışı vaat etmiştir. Son olarak da, Japon sendikalarının gelenekleri arasında, kalite kontrolünü arttırmak ve kendi şirketlerinin rakiplerinden daha ileride olmasını sağlamak için yönetimle birlikte çalışmak da vardır. Robotlar, Toyota veya Kawasaki Heavy In-

dustries'e yardım edip rekabeti ortadan kaldırsalar herhalde bu da büyük memnunluk yaratırdı.

Japon sanayii, sosyal barışı zedelemeden işgücü açığına karşı çare bulmakla kalmamış, Alman firmalarının - ya da bu hususta, New York ve Kaliforniya'daki şirketlerin - yaptığı gibi, çok sayıda yabancı işçi ithal etme yolundan da kaçınmıştır. Böylece Japonya'da ırkın homojenliğini idame etme gayretine bağlı kalınmış, mekanik "köle"ler işleri yaparken, Japon işçileri de başka görevlerde istihdam edilmek üzere alan değiştirme eğitimine alınmıştır. Bundan dolayı, gelecekte Güney'den Kuzey'e yönelecek göçün şekli ne olursa olsun, Japonya, hem sanayideki rekabet gücünü hâlâ muhafaza etmekte hem de Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'ya nazaran göçten çok daha az etkilenmenin planlarını yapmaktadır.

Bu durum ile Amerika'nın yaşadığı tecrübe arasındaki tezat bundan daha açık ve seçik olarak ortaya konamaz. İşçi maliyetlerinin yükselmesi yüzünden, A.B.D. otomobil şirketleri 1980'li yılların başlarında robotlara yatırım yapmaya yönelmekle birlikte, Amerika'nın genelde işgücü açığı yoktur; buna ilâveten, ortalama ücretler şimdi Japonya'daki ortalama ücretlerden çok daha düşüktür. Üstelik, robotlar çoğu zaman hayal kırıklığı yaratmıştır. Robotları etkin bir şekilde çalıştırmak için fabrikanın genel yerleşim planlarında önemli sayılacak değişiklikler yapmak ve ürünleri, robotların daha kolay işleyebileceği şekilde yeniden tasarlamak gerekmektedir. Robotlar mükemmelleştikçe, daha fazla tasarım gerekmektedir; öyle ki, Amerikan firmalarından birçoğu sonunda eski yöntemleri - ve işçilerini - muhafaza etmeyi ve yeni makineleri elden çıkarmayı tercih etmektedir. Başka bir ifadeyle, sonuçta Amerika Birleşik Devletlerindeki prodüktivite artışı Japonya'dakinden daha az da olsa şirketlerin robot teknolojisini benimsemesini gerektirecek ölçüde bir demografik neden mevcut olmamıştır.

Son olarak, Amerikan sendikaları robotları istihdama karşı bir tehdit olarak görürler, bu şüphelerinde pek de yanılmış sayılmazlar, çünkü, Amerikan sanayii, genellikle, gereksiz duruma düşen işçileri, alan değiştirmesi için tekrar eğitmez. Meselâ,

1981-82 resesyonunu takiben, 2 milyon kadar becerisi günün ihtiyaçlarına uymayan Amerikalı işini kaybetti. Pittsburgh gibi, verimliliği arttırmak üzere robotların memnuniyetle karşılanacağı sanılan şehirlerde, yüz binlerce kalifiye işçi daha 1980'li yılların başlarında işten çıkarılmışlardı.[13] Bir yanda, kaynakçılık gibi zorlu işlerin yerini makinelerin almasına göz yumulurken, genelde Amerikan işgücü robotlara karşı çıkmıştır - şirketler de bunu bilir.

Bu nedenle, robot teknolojisinde Japonlar, Tablo 2'den de görüldüğü gibi, şimdi hâkim duruma geçmiş vaziyettedirler.

Tablo 2. *Dünya Sanayi Robotları Popülasyonu, 1988 Sonu İtibariyle*[14]

Japonya	176.000
Batı Avrupa	48.000
ABD	33.000
Doğu Avrupa, Güneydoğu Asya, dünyanın geri kalan kısmı	23.000
Toplam	280.000

Japonya 1988'den bu yana otomasyona diğer bütün ülkelerden daha fazla para harcadığı için, bu alanda artık tamamen başa güreşmektedir. Dünya'daki toprak alanlarının sadece yüzde 0.3'üne ve nüfusun da yüzde 2.5'ine sahip olan Japonya, dünyadaki sanayi robotlarının yüzde 65.70 kadarına sahiptir; bu durumun çağrıştırdığı bir başka bir ada ülkesi, Viktorya çağının orta dönemlerinde, dünyada üretilen çeliğin yedide beşini ve demirin yarısını üreten İngiltere'dir.[15]

Otomasyondan kaynaklanan verimlilik artışlarının önemi ve değeri nedir? Birkaç yıl önce, Nissan Tokyo bölgesindeki otomobil üretim tesislerinin kalitesini, epeyi ileri bir montaj yöntemiyle, robotlar kullanarak yükseltmiştir. Önceleri, Nissan'da, yeni bir araba modeli için şasi montaj tesisini yeniden donat-

manın süresi on bir ayı bulur ve maliyeti 4 milyar yene ulaşırdı; şimdi bu süre dörtte birine inmiş, maliyeti de üçte birine düşmüştür[16] - bu da Japon oto sanayiindeki prodüktivite artışının devam etmesinin altında yatan asıl sebeptir. Fuji Dağı yakınlarındaki meşhur FANUC imalât tesisi "geleceğin fabrikası"nı en iyi temsil eden örnek olarak gösterilebilir. 1982'den önce, 108 kişi ve otuz iki robottan oluşan bir işgücü her ay yaklaşık altı bin kadar milli motor ve servo motor üretmekteydi. Fabrika tasarımının tamamen yeniden elden geçmesi ve daha da ileri düzeyde otomasyon sağlanması sonucu, şimdi sadece 60 kişi ve 101 robotla bir ayda on bin servo motor üretmektedir ki, böylece prodüktivitede, başta yapılan yatırımı rahatça çıkaran üç misli bir iyileşme sağlanmış demektir. Oysa, FANUC'un yöneticilerine göre, bu dahi tam otomasyona geçişte sadece bir ara kademeden ibarettir.[17]

Prodüktivitedeki artışlar yavaş yavaş yükselen bir seyir takip etmekle birlikte, zaman içinde, Japon robot sanayiine istikrarlı bir sipariş akışı sağlamakla kalmayıp Japon imalât sanayiinin de kalite ve verimliliğinde kümülâtif artışlar sağlaması dolayısıyla önem kazanır hale gelmektedir. Robotlar ısınmak için kalorifere ya da serinlemek için klimaya ihtiyaç duymazlar; karanlıkta çalışıp elektrikten tasarruf sağlarlar; yorgun bitkin düşmezler. İmalât sanayiine, robotlar sayesinde büyük bir esneklik kazandırılmıştır, çünkü farklı ödevler için veya montaj hattına değişik modelleri almak üzere yeniden programlanmaları mümkündür. Hareketleri tamamen kontrol edilebildiğinden, malzeme israf etmezler - meselâ robot boya püskürtücüler, normal işçilerden yüzde 30 kadar daha az boya kullanır.

Bütün bunlardan anlamamız gereken şey, galiba, imalât sürecinde otomasyonu beraberinde getiren yeni bir sanayi devriminin başlayışına tanık olduğumuzdur. Birçok bakımdan, buharlı motorlar ile robotlar arasındaki benzerlikler akıllara durgunluk vericidir. İkisi de, bir şeyleri üretmenin öyle birer yeni usulüdür ki, aynı anda hem işçilerin fiziksel çabasını azaltmakta hem de toplam prodüktiviteyi arttırmakta; bir süreç olarak yeni iş alanları yaratıp birçoğunu da tasfiye etmekte; ayrıca,

hem sosyal değişimin gerçekleşmesinde hem de emeğin yeniden tanımının yapılmasında bir itici güç rolü oynamaktadır.[18] Buharlı motor gibi robot sanayii de uluslararası rekabet gücünü etkilemekte, yeni teknolojilere yüklü yatırımlar yapan uluslarda fert başına üretimi arttırmakta ve aynı şeyi yapma gücü olmayanların diğerlerine göre pozisyonunu uzun vâdede zayıflatmaktadır.

Bir başka benzerliğin de, bu yeni teknolojiyle ilk defa karşılaşan yabancı ziyaretçiler üzerindeki kuvvetli etkisi olduğu söylenebilir. İngiltere'nin ilk başlarda buhar gücüyle çalıştırılan fabrikaları karşısında şaşkınlıktan dili tutulan gözlemciler gibi, FANUC'un otomasyona geçmiş fabrikasını ziyaret eden yabancılar da,* bina içinde oradan oraya dolaşan, entegre devre kartlarını tıkırtı vızıltı sesleri çıkararak lehimleyen, yaptıkları işi kameradan yapılmış gözleriyle inceleyen, malzemeleri bir robottan öbürüne geçiren, ışıklar karardıktan sonra karanlıkta da işe devam eden robotları seyrederken gördükleri bu manzara karşısında takdir duygularını saklayamamaktadır.[19] Buhar makinesinin de robotun da imalât sanayiine hem yeni ümitler hem de tehlikeler getirdiğini insanlar hissedebilmiş bulunmaktadır.

Robot sanayii henüz emekleme çağında olduğu ve büyük ölçüde de tek bir ülkede yoğunlaştığı için, gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkelerdeki (meselâ) otuz yıl sonraki etkilerine duyulan ilgi, daha biyoteknoloji ve nüfus değişmeleri konularına duyulan ilginin derecesine ulaşmamıştır. FANUC'un mucize robotlarının tanıtımı için yapılan reklâma rağmen, fabrikalar birbiri ardına makine parklarına yeni makineler ilâve ettikleri için, Japon imalât sanayiinde robot teknolojisi kullanımı artık olağan sayılan ve azar azar artan bir birikim haline gelmiştir. Konu, gazetelerin manşetlerinde de uzay yarışında veya süper bilgisayarlarda gerçekleştirilen yeni icatlar ve buluşlar kadar yer almamaktadır. İlginçtir ki, Amerikan sanayiinin Japon robotlarına bağımlılığı gttikçe artmasına rağmen, Amerika'nın yabancı malı çiplere veya dizüstü bilgisayarlara bağımlılığından dert yanan

---

* FANUC fabrikalarını ayda yaklaşık iki bin kişi ziyaret etmektedir; herhalde bu yüzden, bu tesisler, dünyanın en görülmeye değer sanayi gösterisini teşkil ediyor.

siyasilerden pek azı bu dengesizliği bahis konusu etmektedir. "Robot sanayii devrimi" sözü bile, robot kullanmakta sorunları olan veya işgücünün nispeten ucuz olduğu yerde yeni makinelerde pek avantajlı bir durum görmeyen Amerikalı işadamlarınca tereddütle karşılanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde robot teknolojisi güçlü bir "mühendislik kültürü"nün bulunduğu, fert başına ortalama yaşam standartlarının yüksek olduğu (dolayısıyla yüksek işgücü maliyetlerinin bulunduğu) ve nüfus artış hızının yavaşlaması yüzünden kalifiye işçi stokunun azaldığı yerlerde çok daha fazla gelişme eğilimi göstermektedir; Japonya'dan sonra, başa güreşen başlıca ülkeler Almanya ve İsveç'tir, bunlar geleneksel olarak makine, elektrik mühendisliği ve yüksek kaliteli otomobil alanlarında güçlü ülkelerdir. İmalât sanayiindeki yatırımların düşük kaldığı veya sendikaların, robotlardan, işçilerin yerini alacak diye korktukları ülkelerde ilerlemesi daha zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir. Eski Sovyetler Birliği devletlerinde de robot sanayiinin gelişmesi pek mümkün görülmemektedir, çünkü, SSCB on binlerce sanayi robotuna sahip olduğunu iddia etmesine rağmen, bilgisayar ve mikroişlemci teknolojisinde geri olan bir ekonomide dört dörtlük bir robot sanayiinin etkin bir şekilde işlemesi mümkün olmaz. Bir zamanlar Sovyetler Birliği olan ülkenin milyonlarca yurttaşı iş ararken, robotlar herhalde en son lâzım olacak şeydir. Galiba, sorunun cevabı, daima, bir yandan otomasyona yatırım yapmanın ekonomik boyutu diğer yandan da bir ülkenin demografik ve sosyal yapılarında yatmaktadır.

Otomasyon imalât sanayiinde prodüktiviteyi arttırdığına göre, otomasyona geçen ve bu geçişin sosyal neticelerine katlanabilen şirketlerin ve ülkelerin nisbî gücüne da katkıda bulunmaktadır. Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya gibi üç büyük ekonomik bölgede piyasa paylarını ele geçirmek için global düzeyde süregelen çekişmede, robot teknolojisi bir tarafta Nissan'lar ve Toyota'lar, diğer tarafta da Peugeot'lar, Fiat'lar ve Chrysler'ler arasında prodüktivite bakımından halen mevcut olan derin uçurumu daha da açma tehdidi yaratmaktadır. Avrupalı bürokratlarla Amerikalı araba imalâtçıları, imalât sanayiinde ve ileri teknoloji-

de Doğu Asya yönünden gelen meydan okumaya karşı koymak için birbirlerine dolanıp ithalât tahditleri koyarak aradaki farkı kapatmak amacıyla kendilerine beş, on yıllık bir soluk alma süresi sağlamaya çalışırken, robot teknolojisi bunların işini daha da zorlaştırmakta, hatta Japon şirketleri geleceğe dönük yatırımlarda herkesi geride bırakıp geçtiği sürece, imkânsız hale getirmektedir. O halde, robot teknolojisinin ortaya koyduğu bir diğer sonuç da, global ekonomik dengeleri İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletlerinin elinden alıp Japonya ve Almanya'nın eline geçirmesidir.

Avrupa ile Amerika, robot teknolojisi karşısında, dağınık, düzensiz ve kararsız bir tutum sergilemekle birlikte, bu konuda , gelişme yolundaki toplumlara kıyasla - hiç olmazsa fizik ve fikir altyapıları itibariyle - çok daha iyi rekabet edebilecek durumdadır. Global finans, biyoteknoloji ve çokuluslu şirketleri nazarı itibara aldığımızda, gene karşımıza teknolojinin yönlendirdiği bir devrim çıkmaktadır ki, bunun, fakir ülkeleri ya kümenin en altında tutmaya devam etmesi ya da bunları daha da zayıflatması ihtimal dahilindedir.

Gelişme yolundaki ülkelerden bir kısmı Üçüncü Dünya'dan kopup Birinci Dünya'ya* yetişmeye çalıştıklarına göre, aşağıdaki tartışma, Güney Asya, Afrika ve Orta Amerika'nın gerçekten fakir, aşırı kalabalık toplumlarının kaderi üzerinde yoğunlaşmakta, farklı bir kategoriye dahil olan Doğu Asyalı YSÜ'nün geleceğini ele almamaktadır. Tayvan hariç,† YSÜ'lerde mevcut robot sanayiine ait rakamlar elde mevcut değildir, ama daha genel bir teknoloji göstergesi olarak, meselâ yarı-iletken üretimini yansıtmaları mümkündür. Bu alanda, Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong çok hızlı bir gelişme kaydetmektedir, çünkü bu ülkelerde hükümetler elektroniği ve bilgisayarları, ihracata dayalı büyüme için kilit sanayiler olarak hedef seçmiş bulunmaktadır. Bunların Japonya'daki rakipleri, yatırımlarını büyük ölçüde robot sanayii alanına - YSÜ'nün düşük işgücü

* Bkz. 10. Bahis, "Gelişme Yolundaki Ülkelerin Galipleri ve Mağlûpları".

† 1988 yılında Tayvan'da 682 sanayi robotu vardı; bu sayı İsviçre, Avusturya ve Norveç gibi ülkelerden fazla idi.

maliyetleriyle yaptıkları ürünleri alt etmek amacıyla - yönlendirdikleri için, bu durum YSÜ'nün de yoğun bir şekilde otomasyona geçmesini özendirebilir. Tabii, ücretlerin düşük olduğu ülkelerde şimdilik bunu yapmanın faydası yoktur; ne var ki, işçi ücretlerinin son yıllarda (meselâ) Güney Kore'de patlama göstermesi ve doğurganlık oranının düzenli bir şekilde düşmesi otomasyona giden yolu kısaltmaktadır.

Kendi robot teknolojisi devrimini gerçekleştirmek isteyen bir gelişme yolundaki ülkenin, bunun için sermaye fazlasına, büyük boyutlara ulaşan bir mühendis ve bilim adamı arzına ve işgücü açığına ihtiyacı vardır. Ne yazık ki, gelişme yolundaki ülkelerde hem sermaye kaynakları azdır hem de dış borçlara ödenen faizler yüzünden her yıl yurtdışına giden net bir sermaye akışı vardır. Bu ülkelerde mühendisler ile bilim adamlarının sayısı da nispeten azdır.[20] Son olarak da, bunların başlıca meselesi yoğun işgücü fazlalığı olduğu için, - en azından, bu durumun sıkıntısını çeken hükümetler bakımından - imalâtta emekten tasarruf sağlayıcı sistemleri teşvik etmenin ne ekonomik ne de sosyal açıdan bir mantığı yoktur.

Gelişme yolundaki ülkelerde yerli bir robot sanayiinin doğacağına ilişkin ufacık bir ümit dahi olsa, çokuluslu şirketler üretimi ucuza mal etmek için bu ülkelerde otomasyonlu imalât sanayii kurmazlar mıydı? Bakılırsa, Asya'nın en azgelişmiş ve en kalabalık ülkeleri - Endonezya, Tayland, Malezya, ve de Çin - hızlı bir sanayileşme tecrübesi geçirmişlerdir; sanayileşme hızları dünyanın her yerinden daha yüksektir, şimdi de birçok mamul mal ihraç etmektedirler. Bu ekonomik kalkınma Fujitsu ve Motorola gibi firmaların, düşük işgücü maliyetlerinden yararlanmak için, imalât sanayiini bu ülkelere getirip yerleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Meselâ, radyo veya pikap parçaları şirketlerinin Güneydoğu Asya'daki bir fabrikasına gönderilmekte; orada montajı yapıldıktan sonra reeksport için ambalajlanmaktadır. Bu işlem bir yandan gelişme yolundaki ülkenin ödemeler dengesini lehine döndürürken, diğer yandan da alışılmışın dışında birtakım istihdam kalıpları yaratmaktadır, çünkü bu elektronik şirketlerinin hemen hemen tamamı vasıfsız ve yarı-

vasıflı kadın işçi çalıştırmaktadır.[21] Genç, hayal kırıklığına uğramış erkek işsizlerin problemi çözülmeden kalmış, hatta daha da karışık hale gelmiş olmaktadır. Üstelik, böyle bir istihdam yapısı, ülkenin kendi bilim adamlarını ve mühendislerini yetiştirmesi için de pek fazla özendirici unsurlar taşımamaktadır.

Bununla birlikte, sanayileşmenin Güneydoğu Asya'ya getirdiği ihracata dayalı kalkınma, daha yüksek bir yaşam standardı, mamul mal tüketicilerinin sayısının artması gibi yararlar, *bütünü itibariyle*, özellikle, çokuluslu şirketlerin pek cüzi miktarlarda yatırım yaptığı Afrika veya Ortadoğu'yla mukayese edildiğinde daha yüksektir. Bu gelişme yolundaki ülkeler "büyük ölçüde sanayileşmiş ülkelerdeki tüketimi karşılamak için ileri teknoloji teçhizatı parçalarının montajını yapmaya lâyık görülmüş"[22] olsalar bile, böylesi, sanayi sektöründe hiç istihdam olmamasından daha iyidir.

Çokuluslu şirketlerin, gelişme yolundaki ülkelerde kurdukları tesislerde, ucuz emeğe dayalı montaj yerine otomasyona dayalı montaja geçmeleri ihtimali var mıdır? Robot sanayiinin yapısına bakılırsa bu şimdilik mümkün görülmüyor, çünkü gelişme yolundaki ülkelerin çoğunda olmayan bir kalifiye işgücü (sistem mühendisleri, yetişmiş bakım ekibi) gerekmektedir; ayrıca, fakir ülkelerin çoğunun sahip olmadığı yeterli enerji ikmali, telekomünikasyon ağı, su, yol ve limanlar gibi altyapıya da gerek vardır. Herhalde, (meselâ) Endonezya, ucuz emekten kaynaklanan üstünlüğünü muhafaza ediyorsa, orada otomasyona dayalı montaja yatırım yapmanın anlamı ne olabilir ki? Üstelik, - yukarıda belirtilen bütün problemlere rağmen - otomasyon olsa bile aynen dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, yerel fabrikalardaki istihdam imkânlarına karşı gene de aynı tehdidi oluşturabilecektir.

Tersliklerin sonuncusu da - gelecekte böyle korkunç bir ihtimal de olabilir - Japonya'daki robot sanayii devriminin bir yoğunlaşma süreci içine girerek Güneydoğu Asya'da yabancı şirketlerin kurduğu ucuz emeğe dayalı tesislere günün birinde çelme takması ihtimalidir. Bu ihtimal bugün belki uzak görülebilir; fakat "ileri teknoloji ve uluslararası işgücü piyasası" konu-

sunu araştıran bir kimsenin yazdığına göre, emekten tasarruf sağlayan teknoloji yoğun bir biçimde kullanıldığı takdirde, sanayileşmiş ülkelerde, çelik, ağır teçhizat, makine imalât sanayii, hatta tekstil sanayii sektörlerine bile yeniden rekabet gücü kazandırabilecektir.[23]

Sanayiin gelişmiş bir ülkeye geri dönmesini - yahut, bu olayda olduğu gibi, o ülkeyi terk etmemesini - robot teknolojisi nasıl sağlayabilir, bunun bir göstergesi olarak, 1985'te, Japonya'da, Sendai'deki tek bir radyo-kaset fabrikasınca gerçekleştirilen takdire şayan dönüşe bakmakta fayda vardır. Yenin değerinin artışından, ülkede had safhadaki işgücü yetmezliğinden ve Güneydoğu Asya'da emeği ucuza kullanan rakiplerinin sıkı rekabetinden bunalmış olan şirket büyük bir sıkıntı içine düşmüştü. Üretimi daha ucuz ülkelere taşıma fikrini reddeden şirket yönetimi büyük ölçekli bir otomasyona geçerek fabrikaya en az 850 kadar sanayi robotu yerleştirdi. Kısa bir süre sonra, montaj hattında, tam kapasite ile üretim yapmak için sadece on altı işçiye gerek kalmıştı; oysa otomasyondan önce bu sayı 340'ı (!) buluyordu; şirket böylece, Japonya'da ödenen ücretlerden çok daha düşük ücretler ödeyerek büyük avantajlar sağlayan Güneydoğu Asyalı rakipler karşısında bile rekabet edebilecek hale gelmişti.[24] Emeğin ucuz olduğu dış ülkelerdeki montaj fabrikalarının "köleler"i, ülke içinde otomasyona geçmiş "köleler" tarafından devre dışı bırakılıyordu. Bunu gerçekleştirmek daha 1980'li yılların ortalarında bile mümkün olduğuna göre, robot sanayii devrimi, 2020 yılına kadar imalât sanayiinde ne oranda bir verimlilik gerçekleştirebilir?

Yabancı mülkiyetindeki montaj fabrikalarını ülkelerinde barındıran Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği üyelerinin karşılarına dikilen bu sorundan kaçınıp kaçınamayacağı hakkında bir yargıya varmak şimdilik imkânsızdır; bakarsınız, en yeteneklileri bunu becerebilir. Asıl mühim olan nokta, bazı sanayi kollarındaki çokuluslu şirketlerin, emek maliyetlerindeki farklılaşmalara bakarak üretimi daha şimdiden bir ülkeden öbürüne nakletmeye başlamış olması ve gelişme yolundaki ülkelerdeki ücret seviyelerinin, kendi ülkelerinde otomasyona geçmiş fabrikadaki

robot "maliyetleri"ne göre daha yüksek veya daha düşük olup olmadığını değerlendirebilme avantajını da ele geçirmesidir. Aslında, sınırları kalkmış dünya teorisinde, yöneticiler, dünyanın bir yerinde yapılan üretimin başka yerlerde yapılan üretime oranla üstünlüğünü devamlı surette tartabilecek durumda olmaya teşvik edilmektedir.[25] Robot sanayii devrimi sayesinde, günün birinde, ülke dışındaki Fujitsu montaj tesislerinin Japonya'ya, Motorola fabrikalarının da Amerika'ya dönmeleri mümkündür. Kaldı ki, bu gibi kararları verecek olanlar, ne gelişme yolundaki ülkeler ne de o ülkelerin hükümetleridir.

Fabrika işçilerinin kütle halinde ikame edilmesi bir gecede olup bitiverecek bir iş değildir. Buharlı makinelerin, ilk anda ilginç bir icat olarak ortaya çıkması ve bu "mucize makineler"in sonradan gelişip imalât sanayiinin tam merkezine yerleşmesi nasıl yıllar aldıysa robot sanayii devriminin tam anlamıyla etkisini göstermesi de birkaç kuşak sürebilecektir; üstelik, bir de şu nokta vardır: ucuz işgücü arzının artışı, birçok toplumda otomasyonun gelişme hızını yavaşlatacaktır. Bununla birlikte, bu sürecin uzun vâdeli etkileri rahatsızlık yaratmakta ve global ikilemin vahametini arttırıcı yönde tehditler oluşturmaktadır. Biyoteknoloji devrimi nasıl bazı tarımsal üretim biçimlerini gereksiz kılabiliyorsa robot sanayii devrimi de fabrika tarzı montaj ve imalât sanayiindeki istihdamın birçok türünü tasfiye edebilecektir. Her iki durumda da, toprak ve emeğin değerinin düşmesinden çokuluslu şirketler kârlı çıkamaktadır. Yeni tarım ve sanayi devrimlerinin ardındaki teknolojiler ne kadar harika olursa olsun, bunlarla ne global nüfus buhranına çare bulunabilir ne de Kuzey'le Güney arasındaki uçurum kapatılabilir. Karşılaştığı bütün güçlüklere rağmen, Malthus'un İngiltere'sinin işi galiba biraz daha kolaydı.

6
Doğal çevremize yönelik tehlikeler

Kuzey yarıkürenin varlıklı ülkeleri, gelişme yolundaki ülkelerin yaşadığı nüfus patlamasıyla ve fakirliğin oralarda kütle halinde yayılmasıyla ne diye ilgilensinler? Kansaslı çiftçiler ya da Tokyolu ev kadınları - kendi dertleri kendilerine yeterken - Etiyopyalıların açlıktan kıvranmasını ve Bangladeşlilerin seller altında kalmasını ne diye kendilerine dert edinsinler? Zenginlerle fakirler arasında, en azından firavunlar zamanından beri muazzam uçurumlar var olagelmiş, kıtlıklar ve doğal âfetler her yüzyılda yaşanmıştır. İnsanlığın uğradığı felâketlerin televizyon ekranlarından gösterilmesi üzerine fertler hayır kurumlarına bağış yapıyorlarsa iyi bir şeyler olmuş demektir; ama daha fazlasını yaptığında kendi refah düzeyi ve yaşam tarzı da etkilenip değişikliğe uğrayacaksa insan bunu neden yapsın ki?

Fakirlik her zaman mevcut olmasına rağmen zenginleri yaşantılarından fedakârlık ederek fakirleri kollamaya bir türlü ikna edemediğine göre, global düzeyde kötü ve yetersiz beslenmenin insan haysiyetiyle bağdaşmayacağı gerekçesiyle, Kuzey'in varlıklı ülkelerinin şimdi yaptıklarından daha fazlasını yapmaları gerekir, diye cevap vermek (maalesef) gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır; çünkü kötü ve yetersiz beslenme zaten hiçbir zaman insan haysiyetiyle bağdaşmış değildir. Halen yapılan bağış ve yardımların neden yetersiz olduğunu anlatabilmek için

daha pratik gerekçeler bulmak gerekmektedir. Bunlardan birini 2. Bahiste ele alarak, zengin ve fakir toplumlar arasındaki nüfus dengesizliğinin fakirlerden zenginlere doğru bir göç seli yarattığını ve günümüzde buna karşı oluşup bize rahatsızlık veren sosyal ve ırkçı tepkilerin 8 ya da 10 milyar nüfuslu bir dünyada olacak şeylerin yanında çok basit kalacağını belirtmiştik.

"Zengin toplumlar uzaklardaki fakir halkların kaderiyle neden ilgilenmelidir?" sorusuna karşı, geçtiğimiz on yıllık süre içinde, ikinci bir pratik cevap daha ortaya çıkmıştır. Bu da, gelişme yolundaki ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerin, yapılan iş ister kırsal kesimde yaşayan milyarlarca çiftçinin ister daha yeni fabrika kurmaya başlamış müteşebbislerin eseri olsun, dünya ekosisteminin uğramakta olduğu tahribata katkıda bulunmasıdır. Yeryüzünün üzerini kaplayan ince hayat zarı bir bütünlüğe sahip ve kendi içinde bağlantılı olduğu için, tropik bölgesindeki bir faaliyetin atmosfere vereceği zararın etkileri yerel düzeyde kalmayıp her yerde görülecektir. Kütlesel göç tehdidi gibi, çevre sorunu da Güney'in yaptığı bir şey - belki de ilk kez olarak - Kuzey'e zarar verebilir anlamına gelmektedir.

Şüphesiz, insanoğlunun çevresinde yaptığı tahribat ve bundan kaynaklanan ıstıraplar yeni şeyler değildir. Avrupa'nın modernleştiği ilk zamanlarda, kalabalık şehirlerde - hatta Asya'nın bunlardan daha da kalabalık şehirlerinde - çöpler sokağa atılır, nehirlerden pislik akar ve hastalıktan ölenlerin sayısı durmadan artardı. Koskoca ormanlar, yakacak için odun veya bina, gemi yapmak için kereste sağlamak üzere kesilir, öyle ki hem bütün bir yörenin ekolojisi hem de o yöredeki insanların yaşaması için gerekli her şey durmadan değişime uğrardı. Özellikle sanayiin ilk dönemlerinde kömür ve linyit yakılması dolayısıyla atmosfer kirleniyor ve insan sağlığı bozuluyordu; 1873 yılının Aralık ayında, bir hafta içinde Londra'nın büyük "sis"lerinden biri solunum yolları rahatsızlığı çeken yaklaşık yedi yüz kişinin ölümüne sebep olmuştu. En eski çağlardan beri, insanlar barajlar inşa etmiş, bataklıkları kurutmuş, nehirlerin yatağını değiştirmiş, çalılık ve fundalık arazileri temizleyip açmış ve meralarda aşırı ve bilinçsizce otlatmaya göz yummuştur.

Şimdi önümüzde bulunan çevre buhranı evvelce vuku bulmuş buhranlardan hem nicelik hem de nitelik olarak farklıdır, çünkü şimdiki yüzyılda dünyanın ekosistemini tahrip eden insan sayısı o kadar çoktur ki, sistem sadece çeşitli kısımları itibariyle değil, bütünüyle tehlikeye maruz kalabilecektir. 1900 yılına doğru, dünyada yaklaşık 1.6 milyar insan yaşamaktaydı. Kuzey yarıkürenin bazı bölgelerinde, temel enerji kaynağı olarak kömür yakıldığı için hava kirliliği ve çevre tahribatı olağan şeylerdi. Kuzey ve Orta İngiltere'deki eyaletlerde, Ruhr havzasında, New York'ta, Pittsburgh'da ve diğer bazı yörelerde yerleşim merkezlerinin sanayi çevresinde öbekleşmesi yüzünden havaya püsküren duman, kurum ve küller ortalığı kaplamış, somon ve alabalık bu yörelerdeki nehirleri çoktan terk edip gitmiş; berbat bir is tabakası binaları kaplamış, bu binalarda yaşayan insanlar da hava kirliliğinden tıknefes olup ağız ve burunlarını açamaz hale gelmişti. Ancak, bu sorunlar sanki sadece yerel düzeydeydi. Varlıklı kimseler, tertemiz hava ve suyu buldukları şehir dışındaki villalarına ya da deniz kenarındaki evlerine kaçabiliyorlardı. Daha enerjik olanlar, İsviçre Alplerinde veya yukarı Hudson Vadisinde sağlıklı yaşam yürüyüşleri yapabildikleri tatillere çıkıyorlardı. Gerçek macera düşkünleri ise Afrika'yı, Asya'nın içlerini, Brezilya'nın cangıl ormanlarını ya da Doğu Hint Adalarını "keşfetmeye" gidebiliyor, insan elinin hemen hemen değmediği bu müthiş yerlerin seyrine dalabiliyorlardı.

Yüzyılımızın ortalarına gelindiğinde, dünya nüfusu 2.5 milyarı bulmuştu. Üstelik, sanayileşme hızı hem daha çok, hemen hemen üç katı artmış hem de daha birçok yerlere erişmişti: Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği, Avustralya, Japonya, Hindistan ve Asya'nın diğer bölgelerini bunlar arasında sayabiliriz. Bir yandan, kömür kullanımı hızla artar ve büyük miktarlara ulaşırken, sıvı yakıtların da çok yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmekteydi. Binlerce uçak, gemi ve milyonlarca motorlu araç egzos atıklarını atmosfere atarak dünyanın birbirinden uzak kısımlarını birbirine kavuşturuyor ve bugüne kadar henüz tahrip olmamış bölgelere durmadan daha fazla insan taşıyorlardı. Kurum ve kül, Hindistan'daki veya Brezilya'daki demir-çelik tesislerinin çevresindeki havayı kirletmeye başlayınca, bunların

hinterlandlarındaki ormanlar da yok olmaya yüz tuttu; çünkü, insanlar buralara musallat olup yollar açıyor, havaalanları inşa ediyor, ağaçları kesip ağaçlık alanları yok ederek kereste ve otlaklar elde ediyordu. Gelişme yolundaki ülkelerin birçoğunda, karma (ve makul ölçülerde dengeli) ekolojilerin yerini, ülkede yetişen bir tek ürünün hasadından geriye kalan ot ve sap yığınları almaktaydı.

1990'lı yıllara geldiğimizde, bu trendlerin daha da yoğunlaştığını görüyoruz; dünya nüfusu 1950'li yıllardan bu yana bir mislinden fazla, dünyadaki ekonomik faaliyetler ise dört katından fazla artmıştır. Gelişme yolundaki ülkelerde nüfusun artıp kabına sığamaması yüzünden, cangıl ormanlarına, bataklıklara ve geniş otlak alanlarına el atarak etraflarındaki doğal kaynakları istismar eden insanların sayısı gittikçe artmıştır. Bu baskının yoğunlaşmasında, Asya'da ve dünyanın başka yerlerinde sanayileşmenin daha da gelişmekte olmasının rolü vardır: yeni fabrikalar, montaj tesisleri, karayolu ulaşım sistemleri, havaalanları ve toplukonut projeleri sadece doğal alanların miktarını azaltmakla kalmamakta, daha çok enerji (özellikle elektrik), daha fazla otomobil ve kamyon, altyapı, gıda maddeleri, kâğıt ve ambalaj, çimento, çelik, maden vs. talebini de arttırmaktadır. Bütün bunlar neticesi ekolojinin uğradığı tahribatın daha yüksek boyutlara ulaşmasıdır: daha kirli nehirler, ölü göller, sislerin örttüğü şehirler, sanayi atıkları, toprak erozyonu ve harap edilmiş ormanlar yeryüzünü büyük bir çöplük haline getirmektedir. Yapılan tahminlere göre, sadece yüzyılımızın ortalarından beri dünya, tarım alanlarındaki yüzey toprağının yaklaşık beşte birini, tropikal yağmur ormanlarının beşte birini, bitki ve hayvan türlerinin de on binlercesini kaybetmiş bulunmaktadır. "İnsanın Faaliyetleri Sonucunda Dönüşüme Uğrayan Yeryüzü" hakkında yapılan yeni araştırmaların hepsinde bu gibi baskıların arttığı ortaya konmaktadır.[1]

Oysa, bu saldırının doğurduğu sonuçlar yüzünden bir yandan endişeler artarken, buna yerel düzeylerde nasıl dur denebileceği hakkında çözümler göstermek de kolay değildir. Örnek olarak, hayvancılıkla uğraşan Doğu Afrikalı çiftçinin kendisinin

ve ailesinin geçimini sağlamak için sarf ettiği gayretlere bakın. Her şey çiftçinin canlı hayvanlarına - o toplumda refahın ölçüsü olan tek şeye - ve dolayısıyla hayvanlarını beslemek üzere göstereceği gayret ve kabiliyete bağlıdır. Yörede ancak biraz tahıl veya sığır yemi olarak kullanılabilecek başka bazı ürünler yetiştirilmektedir, ne var ki, bunları satın almak herhalde çok pahalıya mal olmaktadır. Besiciler, bunun yerine, çayır ve otlaklara dayanmaktadır ki, ilk bakışta bu da gayet doğal görülebilir; ancak, sayılar arttıkça şimdi durum da değişmektedir. Worldwatch Enstitüsüne göre, 1950'de 238 milyon Afrikalı geçimini 272 milyon canlı hayvandan sağlıyordu; 1987 yılına gelindiğinde, nüfus 604 milyona, canlı hayvan sayısı ise 543 milyona yükselmiştir. "Tahılların yetersiz olduğu bir kıtada, 183 milyon sığır, 197 milyon koyun ve 163 milyon keçi tamamen çayır ve meralarda otlamak suretiyle beslenmektedir. . . . Otlak alanları tükendikçe erozyon hızlanmakta, bu da toprağın taşıyabilme kapasitesini daha da düşürmekte ve kendi kendini takviye eden bir ekolojik bozulma sürecini harekete geçirerek insanların daha da yoksullaşmasına yol açmaktadır."[2] Peki ama, bu süreç nasıl kırılabilir? Canlı hayvanlardan vaz mı geçmeli? Besicileri, Bavyera veya Maryland gibi daha ılımlı bir iklim kuşağına aileleriyle birlikte taşınmaya mı davet etmeli? Ne birinci ne de ikinci tercihi benimsemek, siyasi nedenlerden ötürü mümkün değildir.

O halde, ne yapmalı ki, dünyadaki tropikal ormanların, sadece orman köylülerinin saldırısına değil, bu orman alanlarını mera ve ekim alanları olarak tarıma açmak için ortadan kaldırmak isteyen yerli büyük işletmelerden gelen saldırılara da maruz kalmasına engel olmalı? Bu işin bir kısmı yasadışı olarak, fakat büyük bir kısmı da açıkça yapılmaktadır. Brezilya'da, devletin, Amazon bölgesindeki ormanlık alanların açılmasına sübvansiyon vermeyi öngören kararlarını müteakip, son zamanlarda ağaç kesimi başlamıştır.[3] Endonezya'da Hükümet, kamuoyuna "ülkenin 170 milyon nüfusunun da, Amerika Birleşik Devletlerindeki herhangi bir kimsenin sahip olduğu aynı emellere sahip olması nedeniyle, ormanlarının yüzde 20'sinin, ekim alanlarına dönüştürülerek tek ağacı, kauçuk, pirinç, kahve ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesine tahsis edilme-

si" gerektiğini ilân etmektedir.[4] Ormanların yok edilmesi ister merkezden örgütlensin ister milyonlarca köylünün bireysel gayretleri sonucunda olsun, ortaya dehşet verici bir tablo çıkmaktadır. Himayalarda, şu son otuz, kırk yılda nüfusun katlanarak artması yakacak odun, hayvan yemi ve tarım alanları talebinin büyük ölçüde artmasına neden olmuş, bu da ormanların aşırı şekilde tahrip edilmesine (orman alanlarının yarısı 1950 ile 1980 arasında kaybolmuştur) ve dolayısıyla toprak erozyonunun müthiş boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Öfkeli Hintlilerin iddialarına göre, bu durumun sonucu olarak olayın meydana geldiği yerden yüzlerce mil ötede, Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin aşağı kısımları gibi nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu yerlerde çamurlar yığılmakta ve su taşkınları da olmaktadır.[5]

Şimdi baskıya maruz kalan toprakların hemen hemen hepsinin - Amerika'nın orta yörelerinin batı kesiminde on dokuzuncu yüzyılda açılmış olan zengin çayırların tersine - marjinal amaçlarla veya geçici olarak kullanılmakta olan topraklar olduğunu kaydetmekte de yarar vardır. Bu itibarla, sağlanan kazançlar, toprak erozyonu ve yağışların azlığı nedeniyle, hem beraberinde sorunlar getirmekte hem de kısa vadeli olmakta, buna karşılık tahribatın kalıcı niteliğinden doğan tehlikeler devam etmektedir.

Bu durum global açıdan ne anlam ifade etmektedir? Yeryüzünün toprak alanlarının takriben üçte birindeki (çöller, imar görmüş şehirler) biyolojik faaliyet çok küçük oranlara düşmüştür, bir diğer üçte biri ormanlar ve savanlardan oluşmaktadır, diğer üçte biri de tarım alanları ve meralardır.[6] Dünyadaki mera alanları, aşırı ve bilinçsiz otlatma yüzünden çöle dönüştüğü için, 1970'li yılların ortalarından beri bunların yüzölçümü azalmakta; hatta tarım alanlarının payı bile, toprağın bozulması ve tarım-dışı faaliyetlerde kullanıma (yollar, şehirler, havaalanları vs.) dönüştürülmesi dolayısıyla düşmektedir. Hepsinden de önemlisi, yağmur ormanlarının şimdiye kadar görülmemiş bir hızla yok edilmesidir. 1980'de, tropikal bölgelerdeki yıllık olarak tahrip edilen orman oranının 11.4 milyon hektar olduğu tahmin edilmekteydi; tehlike zillerini daha da hızlı çaldıran (belki mantı-

ğın almayacağı kadar büyük) bir tahmine göre ise her yıl yok edilen tropikal ormanların toplamı 20.4 milyon hektara ulaşmaktadır; bu da Panama'nın yüzölçümü kadar bir miktara eşittir.[7]

Tropikal ormanların (özellikle bunların yaklaşık yüzde 60 kadarını barındıran Latin Amerika'da) ortadan kaybolması çevreciler çeşitli nedenlerden dolayı endişeye sevk etmektedir. Birincisi, hiçbir günahı olmayan birçok kabilenin yaşama imkânlarının tahrip edilmesidir. Aynı zamanda, konu, bu ormanların dünyadaki en büyük hayvan ve bitki türü stoklarına sahip olmasıdır ki (sadece Panama'daki bitki türlerinin sayısı Avrupa'nın tamamındaki bitki türlerinin sayısı kadardır), biyolojik çeşitlerin çokluğu bakımından bu muazzam zenginliğin yok edilmesi, insanoğlunun zararlılara karşı dayanıklı ve verimli bitkisel ürünleri devamlı olarak yenileme (ve geliştirme) konusunda duyduğu ihtiyaca indirilmiş ağır bir darbe teşkil edebilecektir.[8] Nüfusun, ormanların tahrip edilmesine yol açan baskıları böylece, yerküredeki tarımın kendi kendisini yenileme (ve nüfusa ilâve olan milyonlarca tüketicinin gıda ihtiyaçlarını karşılama) yeteneğini sınırlayabilecektir. Bu aynı zamanda, bizzat hayatın üretkenliğine ve sihrine indirilmiş bir darbe de olarak da düşünülebilir. Üstelik, bütün bunlar o kadar hızlı olmaktadır ki. Tehlikeye dikkati çekmek üzere, Gabriel Garcia Márquez ile diğer bazı seçkin kişilerce imzalanıp 1991 Temmuz ayında Latin Amerika'daki başkanlara gönderilen bir çağrıda ifade edildiğine göre, "2000 yılına kadar, Amerika'daki tropikal ormanların dörtte üçü kesilecek ve barındırdıkları türlerin yüzde 50'si bir daha geri gelmeyecek şekilde kayıplara karışacaktır. Tabiatın milyonlarca yılda yaratmış olduğu şeyi, biz kırk yıldan biraz daha fazla bir sürede yok etmiş olacağız."[9]

Yeryüzünü saran atmosferde kirlenmenin artması nüfus artışının ve yaşam standartlarını arttırma arzusunun bir diğer sonucudur. Meselâ, Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'nın planlı ekonomilerinde, 1945'ten sonraki siyasi liderler Batı'yı sanayide yakalamaya azmettiler; böylece, ekolojik yönden sonuçlarının ne olacağına bakılmaksızın birinci öncelik ağır sanayie - demir-

çelik, çimento, makine imalâtı - verildi. Komünist rejimlerin bu tahribatı sistematik olarak gizlemelerinden sonra, zararın boyutları ancak son zamanlarda ortaya çıkabilmiştir. Polonya, Çekoslovakya ve Doğu Alman eyaletlerindeki bazı bölgelerin tamamı, yıllarca, sanayi emisyonlarından kaynaklanan ağır bir mavi dumanla örtülü kalmış, akarsular ve göllerdeki balıklar yok olmuş, Tuna içinde ölüm kol gezen bir lağım haline gelmiş, kasaba ve şehirlerdeki birçok tarihi binanın da kirden yüzü kararmıştır. Özellikle ormanlar, milyonlarca ağacın ölümü veya zarar görmesi nedeni ile, çok büyük tahribata maruz bırakılmıştır. Komünist rejimlerin çöküşü ve eski püskü fabrikalarla demir-çelik tesislerinden birçoğunun kapatılması çevrenin bozulma hızını yavaşlatacak olsa bile, halihazırda ortalıkta kalan rezaleti temizlemeye de şimdi yeni rejimlerin kaynakları yeterli değildir.[10]

Geri kalmışlığını telâfi etme gayretleri içinde koşuşturan gelişme yolundaki ülkelerin bir kısmında da buna benzer zararlar ortaya çıkmaktadır. Bunlarda da kirlenme üzerindeki denetimler çok az olduğu gibi halkın sağlığı ve emniyeti yerine, kalkınmaya önem verilmektedir. Çin 1949 ile 1982 yılları arasında kömür üretimini yirmi katından daha fazla yükseltmiş, Hindistan'da ise kömür ve petrolden kaynaklanan kükürt diyoksit emisyonları 1960'lı yılların başlarından bu yana neredeyse üç katına çıkmıştır.[11] Dünya Sağlık Teşkilâtına göre, aşırı miktarlarda kükürt diyoksit ve diğer kirletici maddelerin etkisi altında kalan belli başlı şehirler arasında Yeni Delhi, Pekin, Tahran ve Şenyang da vardır. Meksiko'da dünyaya gelen her on bebeğin yedisinin kanında gayet yüksek oranlarda kurşun bulunmaktadır. Taç Mahal, Mayaların tapınakları, surların kalıntıları ve dev taş anıtlar gibi meşhur abideler de atmosferdeki kirlenmeden kendi paylarına düşeni almaktadır.[12]

Tarım ve sanayideki gelişme yeryüzündeki su kaynaklarını da hem miktar hem de kalite bakımından etkilemiş bulunmaktadır. Bunun en büyük nedeni, yukarıda başka vesilelerle de ifade ettiğimiz gibi, yaşadığımız yüzyılın içinde global nüfusun 1.6 milyardan 5 milyarın üstündeki bir düzeye çıkması ve

bunun sonucu olarak suya karşı talebin artışıdır. Gelişme yolundaki ülkelerdeki şehirlerin hemen hepsinde, fazla nüfus, pervasızca gelişen bir sanayileşme süreci ve hemen hemen hiç kanalizasyon ve arıtma tesisi bulunmayışı gibi nedenlerin bir araya gelmesi yüzünden bir zamanlar saf ve temiz olan sular artık tahrip olmuştur. Dünya nüfusundaki artış sulama için yüklü yatırımlar yapılmasını teşvik etmiştir. Sulanan topraklar 1900 ile 1950 yılları arasında iki katına çıkmış, o tarihten bu yana da iki buçuk katından fazla artarak, yerküre itibariyle toplam 250 milyon hektara ulaşmıştır ki, bunun büyük kısmının yer aldığı gelişme yolundaki ülkelerde, hem nüfus artışı en yüksek oranları bulmakta hem de suyun sağlanması bakımından, büyük ölçüde mevsimlik veya bölgesel olarak sık sık meydana gelen iklim değişikliklerine bağlı kalınmaktadır. Günümüzde, Çin, Mısır, Hindistan, Endonezya ve Peru gibi ülkelerde yerli gıda üretiminin yarıdan fazlasının yetiştirildiği araziler sulanmak mecburiyetindedir.[13]

Dünyadaki milyonlarca çiftçi ile aileleri için sulamanın bir nimet olduğu ispatlanmıştır; ne var ki, zararlılara karşı mücadele ilaçları gibi yeni teknolojiler de kendi dezavantajlarını beraberinde getirmektedir. Her yıl, çok büyük miktarlarda su (bu miktar, Mississippi Nehrinin bir yılda taşıdığı suyun altı katı olarak tahmin edilmektedir), yeryüzündeki nehirlerden, akarsulardan ve akiferlerden[+] alınarak bitkisel ürünlerin sulanmasında kullanılmaktadır. Zaman içinde, bu durum, arazilerin su altında kalmasına ve tuzlanmasına, yeraltı su kaynaklarının azalmasına ve bunlara kirlilik bulaşmasına, göllerin ve iç denizlerin küçülmesine ve doğal hayat ile balık habitatlarının tahrip edilmesine yol açmıştır.[14]

Bütün sularda tuz konsantrasyonları bulunduğu için, yıl boyunca çok fazla su verilen bir tarla da, hektar başına çok büyük miktarlarda ilâve tuz alacaktır. Hindistan'da, 20 milyon hektar kadar bir arazinin (sulanan bütün arazinin yüzde 36'sı) çoraklaşmadan dolayı veriminin azaldığı ve 7 milyon hektarlık bir ilâve alanın da tuzlanmış çorak arazi olarak terk edilmiş bulun-

[+] Yeraltı su rezervuarları (Çevirenin Notu).

duğu tahmin edilmektedir. Başlangıçta bitkisel ürün miktarını arttırmak için tasarlanmış olan bir yöntem, şimdi ortaya çok farklı bir sonuç çıkarmış bulunmaktadır.[15]

Suyun doğal akış yönünü değiştirmek amacıyla uygulanan dev projeler de sorunlar yaratmaktan geri kalmamıştır. Bunların en gösterişlilerinden biri, Sovyetlerin, Orta Asya cumhuriyetlerinde tarım üretimini arttırmak amacıyla suları Aral Gölüne akan iki büyük nehirden (Amu Derya ile Siri Derya) su alarak akış yönünü değiştirme şeklindeki gayretleridir. Bu faaliyetin sonuçta mükâfatını verdiği açıkça görülmüştür; Sovyetlerin pamuk ürünü ile pirinç, meyve ve sebzelerinin çoğunluğu burada yetiştirilmektedir - ancak, kurak iklim sulama ihtiyacı getirmektedir. Aral Gölünün seviyesi, aldığı suyun otuz yıl boyunca azalması dolayısıyla on dört metre düşmüş ve genişliği 67.000 kilometrekareden 40.000 kilometrekareye inerek, yüzölçümünün yüzde 40'ını; hacminin de yüzde 60'ını (!) kaybetmiştir. Mineraller, özellikle de tuz konsantrasyonları üç katına çıkarak su altındaki bütün hayatı yok etmiştir. Gölün çekilmesiyle açığa çıkan arazi şimdi çorak bir çöldür; ortasında da eskiden sahil şehri olan mahzun Aral ve Muynak şehirleri yer almaktadır.[16]

Bir diğer örnek Suudi Arabistan hükümetinin, ekonomisini çeşitlendirmek ve petrolden kaynaklanan gelirlerini yatırıma dönüştürmek için çölü suya gark etmeyi amaçlayan iddialı projesidir. Tarımda uygulanan yüklü sübvansiyonları ve yeraltından yoğun miktarlarda su çıkarılmasını müteakip, 1988 yılında ekilen toprakların alanı 1975 yılında ekilenlerin yirmi katı olmuş, buğday mahsulü de bin katı kadar artmıştır. Şaşılacak şey, Suudi Arabistan'ın şimdi buğday, yumurta ve süt ürünlerinde üretim fazlası veren bir ülke olmasıdır. Ne var ki, binlerce yılda yeraltı havzalarında oluşan su kaynaklarının yenilenebilmesi mümkün değildir. On yıldan da az bir zaman içinde, bu su rezervinin beşte biri gittiği gibi, bir tahmine göre, 2007 yılına kadar tamamen tükenmesi ihtimali de vardır.[17]

O halde, birbirinden çok farklı ideolojilere göre, Sovyet ve Suudi liderleri, doğal bir kaynağı tahrip eden modernleşme politikaları benimsemişler ve muazzam projelerini gerçekleştirmek

için teknolojiye müracaat etmişlerdir. Bu duruma, Hindistan'dan Nijerya'ya kadar her yerde, insanların faaliyetleri dolayısıyla kara, hava ve suya zarar verildiğine dair kanıtların üst üste yığılıp biriktiği gelişme yolundaki bütün ülkelerde aynen şahit olmaktayız. Bazı hallerde, bahis konusu hükümetler tutumlarını değiştirmeye başlamıştır: Aral Gölünün su seviyesini yükseltme gayretleri çerçevesinde, bunun gerektireceği mühendislik işlerinin maliyetinin yüksekliği ve kıymetli tarım alanlarının sulama şebekesi dışında kalması ihtimaline rağmen, bazı teklifler yapılmıştır; Suudi hükümeti de şimdiye kadar görülmemiş derecede pahalı desalinasyon programlarına yönelmiş bulunmaktadır. Ne var ki, gelişme yolundaki ülkelerin pek azı (aşağıda tartışılacağı gibi, belki de, kısmen global düzeyde yapılacak daha büyük boyutlu bir pazarlığa dahil olmadıkça) evvelce yaptıkları modernleşme planlarını değiştirebilecek siyasal iradeye veya maddi güce sahiptir.

* * *

Gelişme yolundaki ülkelerde, çevre üzerindeki yapılan bütün bu tahribat, tabii ki, gelişmiş ülkelerde çok daha önceleri aynı şekilde düşüncesizce uygulanan tedbirlerin bir devamı niteliğindeydi. Bugün Çin'de şehirlerin üzerini kaplayan duman ve işgücünün sağlık durumunun kötülüğü aynı on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Manchester'de mevcut olan şartlara benzemektedir. Çok eskilere gitmeden, daha 1952 yılında, o meşhur Londra sislerinin birinde dört bin kişi hayatını kaybetmiş ve on binlerce insan da hastalanmıştı ki, bundan iki yıl sonra çıkan İngiliz "Temiz Hava Kanunu"nun temelinde o olay vardır; gelişmiş ülkelerin otomobil emisyonlarını kontrol etme gayretleri bundan daha da sonradır. Hatta bugün bile, Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan 150 milyon kadar insan Çevre Koruma Kurumu'nca sağlıksız sayılan havayı teneffüs etmektedir. A.B.D.'de İç Savaş anıtlarından Akropolis'e kadar, kamu binaları yavaş yavaş harap olmaya yüz tutmuştur. "Asit yağmuru" cinsinden kirleticiler, güçlü rüzgârların etkisiyle İngiltere ve Almanya'dan

İskandinavya'ya veya Amerika Birleşik Devletlerinin orta bölgelerinin batısından on binlerce gölün koyu bir asitleşmeye maruz bulunduğu Kanada'ya taşınmaktadır. Arabistan'daki akiferlerin tükenmesi de Teksas'tan Güney Dakota'ya kadar uzanan ve Amerika Birleşik Devletlerinin sulanan tarım alanlarının beşte birine su veren yoğun Ogallala akiferinin başına gelmekte olan şeye çok fazla benzemektedir. Ogallala'nın tükenmesi de, birçok çiftçinin topraklarında sulama imkânının kaybolmasına ve kırsal alanların bazı kısımlarının tekrar, suyun pompalanmaya başlamadan önceki duruma geri dönmesine sebep olmuş, böylece geçimini büyük ölçüde çiftçiliğe bağlamış olan bu bölgenin ekonomisinin geleceği hakkında ciddi sorular doğmasına yol açmıştır.[18]

Bu gibi sorunlara rağmen, gelişmiş ülkelerde, kaynağında çevre bilinci bulunan "yeşil" hareketlerin doğması (ister Almanya'daki gibi apayrı bir siyasal parti ister Yeryüzünün Dostları ve Greenpeace gibi en azından resmi makamlar üzerinde kamuoyu baskısının ortaya çıkması biçiminde olsun) geçmişteki ihmal politikalarına karşı bir hesap sorma niteliğine bürünmüştür. World Resources[+] Enstitüsü gibi muteber kuruluşlar, *Dünyanın Durumu* gibi popüler yıllıklar, çevredeki değişim üzerine yapılan sayısız bilimsel incelemeler, parlamentolardaki müzakereler ve çevreye ilişkin resmi hükümet kurumlarının raporları çevre politikaları ve mevzuatı üzerinde çok önemli etkiler icra etmiştir. Nehirler ve binalar temizlenmekte, fabrika emisyonları kontrol altına alınmakta, ağaçlandırma programları uygulamaya konmakta, balıkçıların aşırı miktarlarda avlanması yasaklanmakta, kimyasal ve nükleer atıklar işlenmekte, kullanılmış maddelerin geri kazanımı da çok daha yaygın bir hale gelmektedir. Bunların bir sonucu olarak, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki şehirlerin birçoğu, çevre bakımından, bir çeyrek yüzyıl önceki hallerine oranla yaşanması çok daha zevkli yerler haline gelmişlerdir.

Peki, gelişme yolundaki ülkeler için, çevredeki tahribatın tamiri yönünde gelişmiş ülkelerce son zamanlarda gösterilen gayretleri taklit etme imkânı olamaz mı? Şayet olamıyorsa bu

[+] Dünyanın Kaynakları (Çevirenin Notu).

durum Wisconsin ya da Jutland'da oturan insanları ne diye ilgilendirsin ki? Tabii ki, insan, Afrika savanlarında ya da Çin nehirlerinde yapılan tahribatın sadece o yerde yaşayan insanlar tarafından hissedilebileceğini, oradan beş bin mil uzakta yaşayıp kendi evinin arka bahçesini tertipli tutmaya nihayet karar vermiş bulunan kimselerce hissedilmeyeceğini de düşünebilir. Şayet, gelişme yolundaki ülkelerde yaşayan insanlar kendi yaşadıkları çevrelerine zarar vermeyi uygun görmüşlerse böyle yapmalarına karışmak doğru olur mu?

Açıkçası, gelişme yolundaki toplumların birdenbire "yeşil" politikalar oluşturamayışının belli başlı nedenlerinin temelinde ekonomik ve demografik gerekçeler vardır. İskandinavlar şayet endişeye kapılmışsa yüksek düzeylerdeki fert başına gelirlerinin bir kısmını nükleer kökenli olmayan elektriğe veya nehirlerin temizlenmesine ayırmaları oldukça kolaydır. Ne var ki ortalama gelirleri İsveç'in ancak yüzde biri kadar olan toplumların çevre bakımından sağlıklı politikaları uygulayabilmek için sermaye ve kalifiye personel bulmaları çok daha zor olmaktadır. Zararın kaynağında hem nüfus patlaması hem de sanayi emisyonları olduğuna göre, nüfus patlamasını durdurmanın tek yolu nüfus artışına dur demektir ki, bunun Güney Asya'da, Afrika'da ve Orta Amerika'da yakın bir gelecekte gerçekleşmesi mümkün değildir; sanayi emisyonlarını denetim altına almanın tek yolu da sanayileşme sürecini tersine döndürmektir ki, gelişme yolundaki toplumlardan birçoğu, bunu, demografinin yönlendirdiği fakirlik tuzağından kaçmak için tek şansları olarak görmektedir. Mademki, Malthus zamanındaki İngiltere'de, insanlar refaha kavuşmak için sanayi devriminin ilk dönemlerinde yaşanan o sevimsiz yan etkilere katlanabilmiştir; o halde bugün Meksika ve Hindistan aynı şeyi yapmaya kalkıştığında onları bundan kim alıkoyabilir? Bunu yapmalarına kim engel olabilir? Cevap, bunu kimse yapamaz; hele, gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar hiç yapamaz.

Asit yağmuru, aşırı ve bilinçsiz otlatma ve su kaynaklarının tükenmesinden kaynaklanan yöresel ve ülke çapındaki zararlar çok ciddi boyutlara ulaşmakla birlikte, endişeye kapılan çevreci-

ler günümüzde, dikkatleri, uzun vadede her şeyden daha fazla tehdit teşkil etme ihtimali olan nokta üzerine çekiyor: bu da, insanoğlunun yaptığı ekonomik faaliyetlerin yerkürenin ısınmasına yol açan tehlikeli bir "sera etkisi" yaratması ve bunun, yeryüzündeki ekosistemin bütünü ile hem zengin hem de fakir toplumların yaşam tarzı üzerinde olumsuz etkiler göstermesi ihtimalidir.[19] İşte bu ihtimal doğru ise bu tür bir zararın yerel düzeyde kalması artık mümkün olmayacağından hem Wisconsin ve Jutland'ı hem de Bombay ve Amazon havzasını ilgilendireceği muhakkaktır.

Yerküredeki ısınmanın temelindeki bilimsel teori oldukça açık ve seçik olup gezegenimizi çepeçevre saran şu ince "madde zarı"yla ilişkilidir. Termodinamik kuralları açısından bakılırsa yeryüzü kapalı bir sistemdir; bunun anlamı, güneşin ışınlarından gelen enerji dışında ne içine giren ne de içinden çıkan hiçbir madde yoktur; bu durumda meydana gelebilecek prosesler sadece, içerisinde, maddenin bir biçimden başka bir biçime değiştiği proseslerdir. Meselâ, sonbaharda yere düşen yaprakların yakılması veya uzunca bir araba yolculuğunda bir depo dolusu benzinin tüketilmesi bu malzemeyi yok etmez, sadece onu başka bir biçimde başka bir yere nakleder. Bu kapalı sistem sonu olmaksızın işleyecekse dönüşüm prosesi nihayet kapalı bir çevrim oluşturmak zorundadır ki, bu durumda madde sonunda kendi orijinal şekline dönmektedir: yeni kaynak faydalı madde haline gelmekte, o da atık haline gelmekte, sonra da gelecekte hammadde olmak için tekrar ekosistemin içine emilmektedir. Bu çevrim doğru dürüst işlediği takdirde, kendi kendini destekleyip sürdürebilen güzel ve harika bir hayat çevrimidir.[20]

Bu çevrimin içindeki aşamalardan biri veya birkaçının dengeye uyum sağlayamaması halinde, sistem doğru dürüst işleyemeyip tıkanmakta, dolayısıyla darboğazlar oluşmaktadır. Önceki yüzyıllarda, darboğazlar genellikle hammaddelerin faydalı maddeye dönüştürülmesi sırasında vuku bulurdu: hem nüfus hem de taze kaynaklara olan talep artar, ancak sistemin içinde yaşayanların bu talebi karşılaması mümkün olmazdı (bu da daha sonraları nüfus üzerine "Malthusçu" denetimler getirilmesine

yol açtı) . Sonraları, bilim ve sanayi devrimlerinin sonucu olarak meydana gelen teknolojik atılımlar bu dönüştürme işlemine yeni biçimler - buhar makinesi, içten yanmalı motor, elektrik gibi - sağlayarak bu darboğazı büyük ölçüde gidermeyi başardılar. Bunun bir katkısı da 1750'den sonra global nüfusun bir araya toplanma hızında olmuş, böylece bunun da sonucu olarak bugünkü ikilemimiz ortaya çıkmıştır. Yeryüzünde bakmanız gereken insan sayısı ne kadar artar; bunların da ne kadar daha iyi yaşamasını isterseniz dönüşüm sistemini o ölçüde hızlı götürmek durumunda kalırsınız: işte, dünyadaki ekonomik faaliyetlerin son otuz, kırk yılda muazzam miktarda çoğalması ile buna paralel olarak hammadde kaynaklarını değiştirip yararlı maddeler elde etme faaliyetlerinde görülen artışın açıklamasını burada aramalıdır. Sorun şudur: Biz, ihtiyaçların yönlendirmesi nedeniyle ve teknolojinin de yardımıyla, ekosistemi gittikçe daha hızlı çalıştırmak zorunda kaldığımız sırada, söz konusu darboğaz başka bir boyuta atlayarak atıkların kontrolü aşamasına geçmiş görünmektedir. Sistemi daha hızlı çalıştırırsanız atıklar - CO_2 emisyonları, CFC'ler (kloroflüorokarbonlar), asitleşmiş ormanlar, kirlenmiş nehirler - daha da kötü bir duruma düşecektir. Kaldı ki, bu darboğazı gidermek için teknolojiye başvurmak da, çeşitli nedenlerden dolayı, faydalı enerjiyi ele geçirip bir şeyler "yapmak" amacıyla insan bilgisini uygulama alanına koymaktan çok daha zor olacakmış hissini vermektedir. Buhar makinelerini çalıştırmak için kömür yakmak, CO_2 emisyonlarını ekosistemin içine emmekten çok daha kolaydır.

Yerkürenin ısınması ile yeryüzünü kapalı bir sistem olarak tanımlayan bu temel anlayış arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? İşin aslında, bu durum, güneşin sıcaklığı ile atmosferimizin içindeki birtakım "sera gazları" arasındaki etkileşimle ilgilidir. Güneş enerjisi bize ışıma ile taşınarak gelmektedir, fakat ışıma ile taşınan bu enerjinin hemen hemen tamamı ya yansımakta ya da ısı ışınlarıyla tekrar uzaya geri gönderilmektedir; zaten böyle olmasaydı yeryüzü sonsuza kadar ısınmaya devam ederdi. Bu bakımdan, doğru dürüst işlediği takdirde, eşi olmayan dengeli bir sistem bahis konusudur. Ancak, (bilim adamlarının şimdi öyle olduğuna inandıkları gibi) atmosferimizdeki eser gaz-

ların bileşiminde, insanoğlunun faaliyetleri sonucunda değişiklik meydana geldiği takdirde, ışınlarla tekrar gönderilen sıcaklık "kapana tutulmakta" (bir seranın camından içeri girişinde olduğu gibi), böylece de sadece atmosferdeki gazları ısıtmakla kalmayıp diğer ne varsa hepsini ısıtmaktadır. Bilim adamları, yeryüzünü ve yeryüzünde yaşayan canlıları güneşin zararlı ışınlarından koruyan ozon tabakasının CFC'ler gibi kimyasal emisyonlardan dolayı adamakıllı yok edilmekte olmasından endişe duymaktadırlar. İster Antarktika ister New England üzerinde olsun, "ozon deliği" ne kadar genişlerse insanların, cilt kanseri gibi hastalıklara yakalanma ihtimali de o derece artmaktadır.

Yerkürenin bizatihi her zaman ısınmış olduğunu ve bunun yaşam için hayati önem taşıdığını anlamamız çok önem taşımaktadır. Atmosferimiz olmasaydı yeryüzünün ısısı şimdi bizim rahat yaşamamızı sağlayan 15° C ortalamada olmaz, -18° C civarında olurdu. Bu 33 Celsius derecelik ısı yeryüzünün niçin Merih gezegeni gibi soğuk ve ölü olmadığını izah etmektedir; üzerinde hayat bulunmayan, donmuş Merih'in bir zamanlar atmosferi olmuşsa da, herhalde bunu çok zaman önce kaybetmiştir. Diğer taraftan, atmosferi büyük ölçüde karbon diyoksitten oluşan Venüs, ekmekçi fırınından da daha sıcak (450° C) olduğu için üzerinde hayat bulunması mümkün değildir. Merih'in bir dipfriz, Venüs'ün de bir cehennem ateşi olmasına karşılık, yeryüzünün etrafını sarıp sarmalayan (hayat veren atmosfer gazları da dahil olmak üzere) şu ince madde zarı yaşamı mümkün hale getirmektedir. Bu gazların içeriğini özde etkileyen bir değişiklik meydana gelse ya buz çağına geri dönerdik ya da ısımızın, rahatça yaşayamayacağımız hatta belki de felâketimize sebep olacak düzeylere yükseldiğine şahit olurduk.[21]

Bahsettiğimiz bu son ihtimal günümüzde sera etkisi üzerinde yapılan ciddi tartışmaların odak noktasını teşkil etmektedir. Son buz çağında, yeryüzünün ısısı bugünkünden ortalama 9° C daha düşük, CO_2 seviyesi ise sadece milyonda 190 ilâ 200 birim kadardı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında, CO_2 seviyesi tedricen yükselerek milyonda yaklaşık 280 birime çıktı. İşte o yıl-

lar, insanoğlunun ısınmak ve enerji sağlamak için büyük miktarlarda kömür, petrol ve doğal gaz kullanmaya ve atmosfere çok daha fazla miktarlarda karbon karıştırmaya başladığı zamanlardır. Ormanların - konut, otlak, tarla açmak ve yakacak odun sağlamak için - kesilmesi ve yakılması da büyük çapta bu sürecin nedenlerini oluşturmaktadır: bir ormanın ateşe verilmesi CO_2 seviyelerini arttırmakla kalmamakta, fotosentez için kullanılabilmesi mümkün olan bitkisel hayat miktarını da azaltmaktadır.

Atmosferdeki CO_2 konsantrasyonları geçen yüzyıl boyunca milyonda 70 birim kadar artmıştır; şimdi de toplam olarak milyonda 350 birim civarındadır. Bu artışın yarıdan fazlası son otuz yılda meydana gelmiştir ki, sadece bu olgu dahi nüfusun artış miktarlarını etkilediğini ortaya koymaktadır. Şimdiki yıllık yüzde 0.3 ya da 0.4'lük büyüme hızı devam ederse bazı bilim adamlarının tahminlerine göre, yirmi birinci yüzyılın ortalarında karbon diyoksit seviyeleri milyonda 550 birime, hatta 600 birime ulaşarak yeryüzünün ortalama ısısında hatırı sayılır yükselmelere yol açacaktır.[22]

Biyosferimizin karmaşık yapısına ve yeryüzünün havası, denizi ve karaları arasındaki sayısız etkileşimlere bakılırsa çevrenin başına neler gelebileceği hakkında bilimde hâlâ büyük bir belirsizliğin mevcut olmasına şaşmamak gerekir. Atmosferle ilgili olarak bilgisayarlarda oluşturulan olağanüstü derecede karmaşık modeller ve simülasyonlarda genellikle yerküre bir bütün olarak alınmakta ve bilginlerin belirli bir bölge için sonuçlar çıkarmasına pek fazla elverişli olmayan simülasyonlar çalıştırılmaktadır. Ölçüm de başlı başına bir meseledir: Gözlem ve kayıt istasyonlarının birçoğu, şehirler ve banliyöler genişledikçe "kentsel sıcaklığın" etkisinde kalıyor olabilir. Üstelik, yerkürenin ısınması sürecinin özellikleri de ayrı ayrı pek iyi anlaşılmış değildir. Meselâ bulutlardaki artış yerküreyi ısıtır mı yoksa soğutur mu? Isılardaki artışların sebebi , acaba güneşin leke faaliyetlerindeki bir artış olamaz mı? Bazı kirletici maddeler (sülfat aerosoller) gerçekte güneşin ışımasını yansıtıyor ve yerkürenin ısınmasını tersine çeviriyor olmasınlar? Okyanuslardaki akıntı-

lar yerkürenin ısınmasından nasıl etkilenecekler? 1991 yılında atmosfere tonlarca pislik püskürten Pinatubo Dağı gibi yanardağların patlamaları yeryüzü ısısındaki yükselme tahminlerinin daha düşük oranlarda gerçekleşmesine sebep olamaz mı? Atmosferdeki karbon diyoksit seviyesi iki katına çıkarsa gerçekte bitkisel hayatın büyüklüğünü ve üretkenliğini (laboratuvarlarda kontrol altında yapılan deneylerde meydana gelmiş bulunduğu ve Kuzey Avrupa ormanlarında halen olduğu gibi) arttırabilir mi yoksa tehlikeli yan etkileri mi olur? Herhalde, bitki örtüsündeki bu büyüme kısa süreye inhisar edip CO_2 seviyelerinin artmasından ötürü, neticede, yeryüzünde tarımsal üretimin kısılmasına yol açabilecek ısı artışları meydana geldikçe hızını kaybeder mi?

Bütün bu belirsizlikler yerkürenin ısınması konusunda geniş bir yelpaze üzerine yayılan farklı görüşlerin ortaya atılmasını teşvik etmiştir. Endişe içindeki çevreciler atmosferdeki gazları önemli ölçülerde değişikliğe uğratmakta olduğumuza, yerkürenin ısılarında artışın önüne geçilmesinin mümkün olmadığına ve (ekosistemimizin uğradığı tahribatı azaltmak için) atmosfere deşarj edilen emisyonları önlemek üzere yaşam tarzımızda kesin değişiklikler yapmamız gerektiğine inanmaktadırlar. Bu tutum, gerek bunlara nazaran daha şüpheci olan bilim adamları gerekse ekonomik büyümenin sınırlanmasına ve şirketlerin işleyişiyle insanların yaşayışına devlet tarafından müdahalede bulunulmasına karşı çıkan bırakınız-yapsınlarcı ekonomistlerin şiddetli itirazlarına konu teşkil etmektedir. Tarımdaki global tahminlere ilişkin olarak neo-Malthusçularla "bolluk ve bereketçiler" arasındaki tartışmada olduğu gibi, taraflardan her biri diğerinin "özel gündemi"ni ele verdiği cihetle, sera etkisi hakkında yazılanların büyük bir kısmında ideolojinin payı çok yüksek boyutlar kazanmıştır.[23]

Bu değişik tepkilere rağmen, bilim adamlarının mutabık kaldığı husus yerküredeki ortalama ısıların yüz yıl önceki ısılardan 0.3° C ile 0.7° C arasında daha yüksek olduğudur. Bu artışın boyutları mütevazı ölçülerdedir, fakat, özellikle dünyada nüfus ve sanayi faaliyetleri arttıkça ısının gelecek yüzyılda ulaşacağı artış hızı gerçek bir endişe kaynağı oluşturmaktadır. Yapılan

tahminlere göre, CO_2 seviyelerinin iki katına çıkması yirmi birinci yüzyılın ortalarına doğru ortalama 1.5° C ile 4.5° C arasında ısı artışlarına sebep olacaktır. "Düşük" ve "yüksek" tahminlerdeki rakamlar arasında muazzam fark vardır, ancak, birçok bilim adamı, 2.5° C veya 3.0° C gibi bir kompromi değerinin bile çok olumsuz etkileri olabileceğini iddia etmektedir. 1.5° C gibi düşük bir rakam için bile, Hükümetlererarası İklim Değişmeleri Panelince, "değişme hızının son buz çağının sona erişinden bu yana yeryüzünde yaşanmış olan değişme hızından da daha yüksek olduğunun sanıldığı . . ." gibi bir ikazda bulunulmaktadır.[24]

Meselâ, yerkürede büyük boyutlara varan bir ısınma meydana gelirse sırf sıcak bir sıvının hacmi eşit kütleye sahip soğuk bir sıvıdan daha fazla olacağı için yeryüzündeki deniz seviyeleri yükselebilecektir. Okyanus ısınırsa, yatağının dışına "taşmasını" ve kıyılardan karalara doğru ilerlemesini önlemek mümkün değildir. Daha sıcak bir yeryüzü ise her yıl yağacak karlar eriyen buz miktarını karşılamaya yetmeyeceği için, dünyadaki buzulların buz kütlesinde net bir kayıp meydana gelmesi demektir. Son buz çağından sonraki ısınma sırasında, denizlerin seviyesi her yüzyılda yaklaşık dört metre 25 cm[+] gibi akıl almaz bir hızla yükselmiş ve o zamana kadar suların uzağında kalan geniş toprak alanlarını kaplamıştır.[25]

Bilginler (dünyadaki buzun yüzde 90'ını ihtiva eden) Antarktika'daki o müthiş buz alanlarına ne olduğunu tartışadursun, yapılan bilimsel araştırmaların birçoğunda, ısı yükselirken - bu yükselişin boyutları hakkındaki tahminler birbirlerinden muazzam derecede farklı olmasına rağmen - deniz seviyelerinin de yükseleceği kanaati belirtilmektedir.[26] Ancak, yeryüzündeki kara kütlelerinin yerleşim biçimi dolayısıyla, oldukça hafif bir yükseliş bile (meselâ, bir metre kadar olsun) bayağı büyük olacaktır; plajların ve kıyı ötesinde kalan alanların geometrisi ile dalgaların dinamiği öyle bir şekildedir ki, deniz seviyesindeki bir metrelik bir yükselişin sahil hattında yüz metre kadar bir çekilmeye yol açacağı tahmin edilmektedir. Fırtınalar büyük miktarlarda suyu karaların içlerine doğru itecek, şimdiye kadar emni-

[+] İngilizce metinde "on dört ayak" (Çevirenin Notu).

yetli sayılan alanlar bile suların altında kalacak; deniz suyu da karaların içlerine ve nehirlerin kaynaklarına doğru daha fazla ilerleyerek yeraltındaki içme suyu havzalarına bulaşacaktır.

Yerkürenin ısınması tarımı ve toprak kullanımını da etkileyebilecektir; oysa bu hususlaki bilimsel kanıtlar da karmaşık, yetersiz ve zaman zaman akıllara durgunluk verecek kadar çelişkilidir. Meselâ, yerkürenin ısınması bitkilerin daha sıcak ısılarda solduğu, buna karşılık eskiden çok daha serin olan enlemlerde geliştiği anlamına geliyorsa bu, coğrafyada yeniden bir yer belirlenmesini mi yoksa net bir azalmayı mı ifade ediyor? Bu dönüşüm şayet tedrici bir şekilde oluyorsa çiftçiler on yıl önce ekilen bitkisel ürünlere nazaran sıcağa daha dayanıklı bitkileri dikerek mi hayatta kalacaklar? Yerkürenin ısınması bazı türlerin tropik bölgelerinden yayılmasını mümkün kılıyorsa tarımdaki zararlılar daha mı yaygın hale gelecek yoksa çevrenin daha çok CO_2 ihtiva etmesi bunları önleyebilecek mi?[27] Sera etkisi, CO_2 seviyelerinin yükselmesi sonucu hayatiyeti artan bazı bitkisel ürünlerin tarımsal veriminin daha artacağını - bu kazançların da, ısı artışı dolayısıyla başka yerlerde meydana gelen bitki örtüsü ve gıda malı kayıplarını telâfi etmeye yeterli olacağı anlamına mı gelir? Bilim adamlarının birçoğu hâlâ yerkürenin ısınmasının etkilerinin yararlı değil zararlı olacağı yolunda tahminlerde bulunmalarına rağmen, bu hususların henüz pek azı halen açıklık kazanmış bulunmaktadır.

* * *

Bu netice, özellikle gelişme yolundaki ülkeler bakımından endişe verici bir nitelik arz etmektedir. Gelecek yüzyıl içinde, deniz seviyesinde büyük boyutlara varan yükselişler vuku bulduğu takdirde, gelişme yolundaki ülkelerden birçoğu bundan bayağı sıkıntı çekecektir. Meselâ, deniz seviyesinde iki metrelik bir yükselme Maldiv Adalarında yaşayan 177.000 nüfusu tamamen sular altına alabilir; Pasifik Okyanusundaki birçok atolde de aynı hadisenin yaşanması mümkündür. Bizim amacımız bakı-

mından daha da önemlisi (yani, düşüncelerimizi, global değişim amaçlı bu yaygın kuvvetlerin siyasi etkileri açısından değerlendirdiğimizde) Mısır, Bangladeş gibi ülkelerde ve Çin'in bazı bölgelerinde alçak seviyeli deltalarda yaşayan kalabalık toplulukların durumunun gerçekten talihsiz oluşudur. Asvan Barajı Nil Nehrinin akıttığı suların miktarını azalttığı için tuzlu suyun ilerlemesi yüzünden, Mısır zaten çevre tahribatına uğramış bulunmaktadır; sulanabilir topraklarının oranı ancak yüzde 3.5 kadardır. Deniz seviyesinin bir metre yükselmesi bu arazinin de yüzde 12 ile 15 arasındaki bir kısmını alıp götürecek ve böylece 8 milyon insanı topraklarını terk edip başka yerlere sığınmaya mecbur bırakacağı gibi tarıma elverişli toprakların kaybı dolayısıyla gıda mallarında da yetmezlik baş gösterecektir. Deniz seviyesindeki bir metrelik bir yükselme Bangladeş topraklarında halen 8.5 milyon insanın yaşamakta olduğu yüzde 11.5 oranında bir parçanın kaybına yol açacaktır.[28] Kaldı ki, bu arazilere, su taşkınlarının yıkıp perişan ettiği alanlar dahil değildir; üstelik, hem deniz seviyesinin daha yükselmesi hem de muson yağmurlarının yoğunluğunu arttırması ihtimalleri yüzünden sel baskınlarının daha da sıklaşacağı tahmin edilmektedir.*

Genellikle görülen şey, fakirliğin meseleyi daha da girift hale getirmesidir. Mısır'ın fert başına GSMH'sı 700 dolar kadar, Bagladeş'inki ise sadece 170 dolar, yani müreffeh Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin ancak yüzde biri kadardır.[29] Hem Mısır hem de Bangladeş, Birleşmiş Milletler'in, deniz seviyesi yükselişi tehdidine en fazla maruz on ülke listesine dahildir; diğer sekiz ülke Gambiya, Endonezya, Maldivler, Mozambik, Pakistan, Senegal, Surinam ve Tayland'dır. Ancak bu ifade, gelişmiş ülkelerin kendilerini yeterince emniyette hissedecek kadar yüksek ve kuru oldukları anlamına gelmez, çünkü su, zengini de fakiri de gafil avlar; Tokyo Körfezi ve Aşağı Ren bölgesi civarındaki pahalı

* Burada bahis konusu olan varsayım şudur: global ısınma Tibet platosu üzerindeki sıcak havayı da ısıtırsa hava kütlelerinin bunu izleyen hareketleri musonların yoğunluğunu arttırarak daha fazla su taşkınları olmasına sebebiyet verebilecektir. Daha genel bir ifadeyle, bilim adamları, bir yandan global ısılardaki artışın nisbeten tedrici bir süreç olacağından, diğer yandan da atmosferdeki değişmeler dolayısıyla, "kaos teorisine" uygun olarak, daha fazla fırtına aktivitesi, daha "değişken" bir hava, vs. gibi sonuçların ortaya çıkacağından kaygı duymaktadırlar. Önceden bilinmeyen kritik eşikler aşıldığında, istikrarsızlık doğması ihtimali vardır.

evlere ve sanayie karşı ne kadar ciddi bir tehdit teşkil ediyorsa Bangladeş deltalarını da aynı derecede tehdit etmektedir. BM listesinde yer alan ülkeler ya koruyucu tedbirlerin maliyetini ya da yapılan planlara uygun olarak nüfusu daha yüksek bir arazide iskân etmenin masraflarını karşılama imkânına sahip olamadığı için zarara uğrayacak olan ülkelerdir. Zengin ülkeler keselerini açıp kendi sahil şeritlerinin savunulmasına para dökecekler (bir tahmine göre, Amerika Birleşik Devletlerinde sadece geliştirilmiş arazinin ve bariyer adaların deniz seviyesindeki bir metrelik bir yükselişe karşı muhafazasının maliyeti 100 milyar doları aşmaktadır[30]), üstelik çevreyle ilgili çok daha farklı amaçlara daha rasyonel şekilde kaynak ayırılması mümkün olabilecek iken, bu paranın büyük bir kısmı neticede boşa harcanmış olacaktır.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Mısır ve Bangladeş'in nüfusları, yapılan projeksiyonlara göre, gelecek yirmi, otuz yılda büyük bir artış gösterecek; Mısır 54 milyondan (1990) 94 milyona (2025), Bangladeş ise aynı süre içinde, 115 milyondan 235 milyona çıkacaktır.[31] Böylece, sera etkisini fişekleyen nüfus artışı ve ekonomik faaliyetler, kendi demografik patlamasına karşı içerde kavga veren yerlerde toprakların azalması sonucuna da yol açabilecektir. Başa gelmesi muhtemel olan bu felâketlerin sadece kendi düştükleri yeri yakacağını düşünmek yanlış olur. Mısır, nüfus artışından ve topraklarının azalmasından dolayı çökerse bunun İsrail'deki ve Avrupa'daki komşuları üzerindeki yansımaları (siyasal, askeri ve sosyal alanda) büyük boyutlara ulaşacaktır. Aniden patlayan fırtınalar ve su baskınları Bangladeş'i viraneye çevirirse milyonlarca sığınmacı, Hindistan sınırlarına dayanıp oradan aşırı kalabalık nüfusun yaşadığı eyaletlere akacak ve o yerlerde çekilen sıkıntılar yetmiyormuş gibi bir de bunların üstüne daha yenilerini ekleyecektir. Dünya zaten iç savaşlar dolayısıyla mülteci akınlarına alışmış bulunmaktadır. Doğal afetler karşısında toplumların zayıf düşmesi ya da iç savaşlar patlak vermesi dolayısıyla yakında belki bunların boyutlarını da aşan çevre mültecileri akınları bile baş gösterebilir. Daha şimdiden, birçok bilgin "çevredeki değişimlerin hâd derecede ihtilâf nedenleri olarak" önem kazandığına işaret etmektedir.[32]

Yerküredeki ısınmanın gelişme yolundaki ülkelerde tarım üzerindeki muhtemel etkileri de bir diğer endişe kaynağını teşkil etmektedir. Yüksek ısılar su kullanımını aşırı düzeylere çıkaracak; ayrıca atmosferin kirlenmesi, aşırı ve bilinçsiz otlatma ve ormanların tüketilmesi gibi olaylarla da birbirini karşılıklı olarak etkileyebilecektir; biyolojik olarak bitki türleri çeşitlerini azaltma ihtimali de vardır. Diğer taraftan, CO_2'deki artışlar çeşitli tarım ürünleri üzerinde çeşitli şekillerde etki yaparak, buğday ve patates gibi ılıman iklim bitkilerinin yararına sonuçlar verecek, buna karşılık mısır ve darı gibi Afrika'nın âdeta can damarı olan belli başlı ürünlere pek faydası dokunmayacaktır. En büyük endişe konusunu teşkil eden de pirinçtir; çünkü gündüz vakti ısı 35° C'nin (95° F) üzerine çıktığı anda verimi derhal düşmektedir. Pirinç yetiştiren birçok Asya ülkesinde, mahsulün yetiştiği mevsimlerde ortalama ısılar zaten sınıra yakın seyretmektedir. Global ısılarda böylesine bir artış, meselâ bütün tahminlerin "üst sınırını" zorlayan 4.5° C'lik bir yükselme, mevcut ıslah edilmiş pirinç türlerini yaşayamaz hale getirebilecek ve çok yaygın bir alanda açlığa sebep olabilecektir. Bu ihtimal Çin'in ikilemini teşkil etmektedir; çünkü Çin, sanayileşmenin sebep olduğu CO_2 artışı karşısında, ülkedeki tarım üretiminin uzun vâdede bundan ne kadar etkileneceğini göz önünde bulundurmak mecburiyetindedir. Isıların yükselmesi, toprak neminin azalması ve pirinçte verimin düşmesi hem sanayileşme derdine düşmüş hem de bir milyardan fazla nüfusun yaşadığı bir ülkeyi doyurma sıkıntısı içinde olan liderleri yeterince huzursuz etmektedir.

Diğer taraftan, biyoteknolojinin tarım üzerindeki etkileri hakkında daha önce yaptığımız analizlerde, türlerin yeni çevre koşullarına uyum sağlaması bakımından rekombinant DNA teknolojisinin daha birçok yeni imkânlara kapı açtığı ortaya konmuştu; bir de, İsrailli bilim adamlarının geliştirdiği az miktardaki su girdileriyle yüksek verim almayı sağlayan bazı dahiyane usuller vardır. Bu gelişmeleri önemsiz saymamak gerekir, potansiyel olarak en faydalı tarım araştırmalarının bir kısmı bu

alanda yapılmaktadır. Gerçek şudur ki, bu pahalı yaklaşımların kullanılması, gelişme yolundaki ülkelerin köylülerinin değil, gelişmiş ülkelerdeki biyoteknoloji şirketleri ve tarıma dayalı işletmelerin daha çok kolayına gelmektedir. Yerküredeki ısınma kapının ağzındaysa gelişme yolundaki ülkelerin köylülerinin de daha fazla derdi var demektir.

Yeryüzünün ısınmasının zengin ülkelere verebileceği muhtemel zarar çok fazla olmasa da bunu ciddiye almakta gene de fayda vardır. İsviçre ve Montana deniz seviyesindeki yükselmelerden dolayı belki sıkıntıya düşmezler, fakat Louisiana, New Jersey ve Hollanda'nın alçak seviyedeki bölgeleri ile gelişmiş ülkelerin diğer bazı yörelerinin bundan olumsuz etkilenmeleri mümkündür. Deniz seviyesindeki bir metrelik bir yükselme, hiçbir koruyucu tedbir alınmadığı takdirde, sadece Amerika Birleşik Devletlerinde yaklaşık yirmi bir bin kilometrekarelik sulak arazi ve yirmi altı bin kilometrekarelik[+] kuru arazinin (Vermont ya da Massachusetts'den daha büyük bir alan) kaybına sebep olabilecektir.[33] Venedik'i muhafaza etmek üzere verilen mücadele daha da zor hale gelecek; su kıyısındaki diğer değerli şehir ve kasabalar da tehdide maruz kalacaktır. Birçok yerlerde yüksek dalgakıranlar inşa edilmesi mümkündür, fakat bu yapılar muazzam harcamalara mal olacağı gibi, tabii ki, yerkürenin ısınma nedenlerine karşı çare böyle bulunmaz.

Isınmanın tarım üzerindeki etkilerini de yabana atmamak gerekir. Isıdaki tahminî 1.5-4.5° C'lik artış bütün yeryüzü için öngörülen ortalama rakam olarak verilmektedir; fakat en yüksek ısı artışlarının en müreffeh ülkelerin bulunduğu orta enlemler kuşağında gerçekleşmesi beklenmektedir. Birtakım araştırmalara göre, ısının yükselmesi, Kuzey Amerika'daki Büyük Düzlük ile Sibirya, Batı Avrupa ve Kanada gibi bölgelerde toprağın rutubetini azaltacak, buralarda karların erkenden erimesini müteakip yaz aylarında ısı yükselirken çok yoğun bir buharlaşma meydana gelecek, özellikle, Büyük Düzlük yörelerinde ilkbahar yağmurları da azalacaktır.[34] Bu durumun global düzeyde de etkileri olacaktır; çünkü Amerika Birleşik Devletleri, Kanada

[+] İngilizce metinde sırasıyla sekiz bin milkare ve on bin milkare (Çevirenin Notu).

ve Fransa dünya hububat ihracatının yaklaşık yüzde 75'ini karşılayarak dünya üzerinde gıda malı açığı olan ülkelerin ihtiyaçlarına cevap vermekte ve kıtlık zamanlarında kullanılmak üzere bir acil hal rezervi sağlamaktadır. Toplam tarım üretiminde bir düşüş olduğu takdirde, üretim fazlası veren ülkelerin (ödemeler dengesi hariç) bundan, ithalat ihtiyacında olan ülkeler kadar zarar görmesi mümkün değildir. Japonya gibi zengin bir ülke, kıtlığı çekilen hububat ve soya fasulyesine yüksek bir fiyat ödeyebilecek, ancak yoksulluğun pençesindeki gelişme yolundaki ülkelerin bunu yapmaya gücü yetmeyecektir.[35]

Yüksek ısıların tarımda verimi arttırdığı bölgelerdeki mahsul, başka yerlerde ortaya çıkan açıkları karşılayabilir mi? Muhtemelen, evet; meselâ, ısı yükseldiği takdirde, Ontario ve Alberta'nın güney kesimlerindeki rutubet azalmasından dolayı gıda üretiminde muhtemel bir düşüş olmasına karşılık, mısır, arpa, soya fasulyesi ve samanda verimin artması ümit edilmektedir;[36] Kuzey Avrupa ile Batı Avrupa'da da bitkisel ürünlerin verimi artabilecektir. Bu dediklerimizin hiçbiri, giderek daha da kuraklaşan toprak manzaralarıyla karşılaşma durumunda olan Oklahoma'daki ve Güney İtalya'daki çiftçilerin gönlünü ferahlatmak için yeterli değildir. Halbuki, global düzeyde, mahsul alınan bölgelerin kutuplara doğru genişlemesi, yeni bazı toprakları ekim alanı haline dönüştürerek muhtemel zararları bir miktar telâfi imkânı sağlamaktaysa da bunun yeterli olması mümkün değildir. Maalesef, Sibirya ve Kuzey Kanada'da toprağın büyük kısmı hem ince hem de herdemyeşil iğneyapraklıların asırlardan beri dekompoze olmasından dolayı çok fazla asit ihtiva ettiğinden, ısılar yükselmiş olsa bile, bitkisel ürünlerin bu bölgelerde, Iowa ve Ukrayna'nın zengin topraklarındaki gibi yetişmesi pek mümkün değildir. Yeryüzünün ısınması, aynı zamanda donuk geniş toprak alanlarının ve kutuplarda don altında kalmış toprak alt tabakalarının buzlarını çözerek muazzam çökelmeler ve bataklıklar oluşmasına, bu arada çok eski zamanlardan beri buzlar arasında sıkışıp kalmış büyük miktarlardaki metan ve CO_2 gazlarının atmosfere karışmasına, böylece sera etkisinin hızlanmasına yol açacak ve ekolojinin tahrip olmasında durmadan daha kötüye giden bir döngünün oluşmasına sebebiyet verecektir.[37]

* * *

Bütün bunlar artık bir reform yapılmasının zaruret haline geldiğini, hatta bundan da önce, halen gezegenimizi etkilemekte olan global değişimlerin *birbirleriyle irtibatlı olduğunun* daha iyi anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bizler hem yeryüzünün termodinamik bakımdan kapalı bir sistem olduğunu kabul etmek hem de çeşitli beşeri faaliyetlerimizin (demografik, ekonomik, sosyal) yaratmış bulunduğu bağlantıları kavramak zorunluğunu duymalıyız. Hem nüfus patlamasından hem de insanoğlunun daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmak için gösterdiği gayretlerden ötürü, şimdi belki de ekosistemimizi tahammül edebileceğinden daha fazla baskıya maruz bırakıyoruz; doğrusu ekosistemimizin gösterdiği stres emareleri artmaktadır ama, o da buna karşılık, yeryüzünün ince madde zarıyla çok fazla oynayışımızın olumsuz etkilerini ortaya koyarak kendi yönünden bizi, zengin fakir ayırt etmeksizin tehdit etmektedir.

Bu neticelerin hepsi de - deniz seviyesinin yükselmesi, tarımın yok olması, akarsuların azalması, sağlığı tehdit eden faktörlerin (cilt kanseri, şehirlerdeki sisler) artması, havadaki türbülansın çoğalması, sosyal gerginlikler - hem gelişmiş hem de gelişme yolundaki ülkelerin yeryüzündeki ısınma karşısında endişe duymakta haklı olduklarını ortaya koymaktadır. Halen hükümetler, çiftçiler ve bilim adamları bir *adaptasyon* politikası benimsemeyi tercih ederek sıcağa ve kuraklığa dayanıklı yeni bitki türlerine dönmüş, yeni ve iddialı sulama sistemleri tesis etmişlerdir. Ancak, bu durumdan potansiyel olarak kazançlı çıkanlar bulunsa bile, işin bir kere şirazeden çıktığına bakılırsa yapılanların pek azının yeterli olduğu anlaşılır. Ogallala yeraltı havzasında su seviyesindeki düşüşü telâfi edebilmek için Rocky Mountain nehirlerinin yönünü değiştirmek gibi programlar korkunç pahalıya gelebileceği gibi başka yerlerde yol açacağı olumsuz çevresel etkilerin önceden tahmin edilmesi de mümkün değildir; üstelik fakir ülkelerde büyük sulama projelerine harcayacak kadar para da yoktur. Genetik olarak değişime uğ-

ratılmış yeni bitkisel ürünler dünyanın birçok yerindeki çiftçilere çok pahalı gelir; kaldı ki, bunların kullanımı dolayısıyla asıl meseleden (çevresel stresten) kaçmaya devam edilmiş olacaktır.

Yerkürenin ısınması sorunuyla ilgilenmenin alternatif yolu *önleme*, yani yaşam tarzımızı değiştirmedir. Bazı değişimler ya halen yapılmakta ya da bunlar üzerinde mutabakat sağlanmış bulunmaktadır. Enerji yoğunluğu (enerji talebinin reel GSYİH'ya oranı) ileri ekonomilerde sağlanan verimlilik artışı dolayısıyla düşmektedir. 1987'de Montreal'de toplanan birçok ülke, CFC'lerin üretimine 2000 yılına kadar son verilmesini kabul etmiş; zengin ülkeler de, daha yeni teknolojilere geçiş yüzünden fakir ülkelerin katlanacağı faturayı finanse etmeyi ilke itibariyle kabul etmişlerdir.[38] Metan emisyonlarını azaltmak için mahalli ölçeklerde gösterilen gayretler, yeraltında gazın biriktiği boşluklara döşenen borularla çıkarılıp emniyete alınmasından, daha az metan üreten yeni pirinç türleri geliştirilmesine, sığırlar için kapalı beslenme alanları inşa edilmesine kadar gitmektedir. Aynı şekilde, birçok ülke - hatta şehirlerle kasabalar bile - sanayi emisyonlarını düşürmek, otomobil ekzoslarından çıkan gazları azaltmak vs. gibi tedbirleri yürürlüğe koymuşlardır. Bu tedbirlerin çoğunluğunun amacı yerel ölçekte atmosfer sorunlarını çözümlemektir, fakat yeryüzünün ısınması olayının iyi bir mecraya sokulması için birtakım reformların da yararı olmaktadır.

Belki bu gayretler de yeterli değildir. CFC'lerin yerine kullanılabilecek maddeler de (HCFC'ler) kendi teknik problemlerini beraberlerinde getirmektedir. Üstelik, karbon emisyonu yılda yüzde 3'lük bir hızla artmaktadır ki, bu şekilde devam ettiği takdirde, atmosferdeki kontsantrasyonu 2025 yılına kadar iki katına çıkacaktır. Atmosferdeki CO_2 konsantrasyonunun sanayi öncesi dönemdeki seviyelerinin iki katına hatta daha da üstüne çıkması, hesapların iklim modelcilerince geliştirilen en kötümser "erimler"i ve senaryoları bile aştığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu durumdan endişe duyan bir araştırıcının da belirttiği gibi, "karbon emisyonlarında projeksiyonlara uygun artış oranları ile atmosfer bilimcilerince beşeri ihtiyaçları karşılamaya yeterli bir iklimi sürdürebilmek için gerekli olduğuna inanılan se-

viye arasında yer alan ürkütücü derecede büyük [bir] heyulânın karaltısı gözlerimizin önünde dikilmektedir."[39]

Atmosferimizin topyekûn elden çıkmasında hemen her ülkenin dahli bulunduğuna göre, bu gidişi tersine çevirmeyi hatta hızını olsun kesebilmeyi düşünüyorsak zengin ülkelerle fakir ülkeler arasında geniş kapsamlı, genel bir işbirliği sağlanmasına ihtiyaç vardır. Gelişmiş ülkelerde, milyonlarca otomobil, kamyon, enerji santralleri, uçaklar ve sanayii emisyonları yoluyla havaya karbon atılmaktadır. Çin ve Hindistan gibi gelişme yolundaki ülkelerde ise aynı şey kömüre aşırı derecede bağımlılık yüzünden olmaktadır. Tropikal bölgelerin her tarafında, kesilen ve yakılan ormanlar da bu tabloya ilâve edilmelidir. Kaldı ki, tarihte emsali görülmemiş kadar çok miktarlarda atmosfere püskürtülen atıklar sadece karbon diyoksitle kalmamaktadır. Sıcaklığı emme kapasitesi CO_2'den en az yirmi, otuz kere daha yüksek olan metan (CH_4), yeraltında gazın biriktiği boşluklardan, su altında kalmış pirinç tarlalarından ve ineklerin bağırsakları gibi çeşitli kaynaklardan gelmektedir. 1930'lu yıllardan beri buzdolaplarında, klima cihazlarında ve izolasyonda kullanılan insan eliyle yapılmış CFC'ler, sıcaklığı emmekte CO_2'den en az on altı bin kat daha etkin olup (yok edilinceye kadar) insan eliyle atmosfere katılan maddelerin yüzde 20 kadarını teşkil etmektedir.*

3 sayılı Tabloda da görüleceği gibi, yerkürenin ısınmasında her ülkenin payına düşen rol diğerinden farklıdır. Hindistan ve Çin, dünya kadar kömür yakmakta (karbon diyoksit üretmekte), çok sayıda sığır ve domuz beslemekte (metan üretmekte), ancak, kullandıkları CFC miktarı nüfuslarıyla orantılı olarak nisbeten düşük kalmaktadır. Her yıl dünya kadar ormanlık arazinin yakıldığı Brezilya, son zamanlarda atmosfere inanılmaz miktarlarda karbon diyoksit atmakta, buna karşılık metan ve CFC katkıları (tropikal ormanları açmanın amaçlarından biri daha fazla sığır yetiştirmek - yani, metan - olmasına rağmen) çok daha mütevazı ölçülerde kalmaktadır. Japonya'da dünya

* Karbon diyoksitten gelen yüzde 50 ve metandan gelen yaklaşık yüzde 16 ile mukayese edildiğinde. Diğer iki kaynak troposfer ozonu (yüzde 8) ile diazot monoksittir (yüzde 6).

kadar otomobil, buna karşılık çok az sığır vardır. Amerika Birleşik Devletlerinin ise, saydığımız kategorilerin hepsinde maşallahı vardır.

Ne yapılması gerektiğini gösteren birçok araştırma mevcuttur. Yeni ormanlar yetiştirmek ve mevcutları eski haline getirmek için dünya çapında uygulanacak bir programla büyük miktarlarda karbon emilmesi sağlanabilecek (yeni ağaçlardan oluşan bir orman büyüme sırasında hektar başına yaklaşık 5.5 ton karbon tespit etmektedir) ve ormanların yok edilmesi yüzünden ortaya çıkan miktarların telâfi edilmesi mümkün olabilecektir.* Alternatif enerji kaynaklarını (rüzgâr, fotovoltaik, jeotermal, biyomas kaynaklı enerjiler) çok daha yaygın bir alanda geliştirmek mümkün olabilir; özellikle fotovoltaik güç, dönüştürme maliyetleri daha da aşağı çekilebildiği takdirde, tükenmesi mümkün olmayan ve kirletmeyen bir yakıt olarak fevkalâde cazip görünmektedir. Halbuki, her şeyden önce, her yıl atmosfere atılan 6 milyar ton karbonun azaltılması bakımından hayati derecede önem taşımaktadır; bu da, elektrik ampullerinden otomobil motorlarına, imalâthanelerden fabrikalara kadar her yerde çok daha fazla enerji tasarrufu sağlayan teknolojiler kullanılmasını gerektirmektedir. Gelişme yolundaki ülkelere modern teknikler transfer etmek ve böylece, bunların sanayileşme sürecinde "karbonsuz" bir yol benimsemelerine yardımcı olmak zarureti vardır. Sanayileşmiş toplumlar da, ülkelerindeki fabrikaların, evlerin, enerji santrallerinin ve otomobillerin ürettiği sera gazlarında önemli miktarlarda indirim sağlamak zorundadır.

Peki böyle bir çabanın sonuç vermesi mümkün olabilir mi? Gerek zengin gerekse fakir ülkeler atmosferin kirlenmesinde müştereken rol oynadıklarına göre, bir kısmı sera gazı emisyonlarını azaltırken diğerlerinin sorumluluklarının bilincine varmadıklarını düşünmek politik açıdan mümkün değildir (çevre bakımından da geçerli olamaz). Yerel tedbirler iyidir, hoştur; ama, Amerika Birleşik Devletleri "kirli" kalırken Kanada'nın "temiz" politikalar benimsemesinin, veya Brezilya'daki yağmur ormanla-

* Bununla birlikte halen, dikilen her tropikal ağaca karşılık on kadar tropikal ağaç kesilmektedir; Afrika'da bu oran bire yirmi dokuzdur.

rı yok edilirken Kolombiya'dakilerin muhafaza edilmesinin ya da Çin'deki karbon diyoksit emisyonları artmaya devam ederken Hindistan'ın bu emisyonları denetlemeyi kabul etmesinin global açıdan pek fazla anlamı yoktur. Fedakârlıklar da global olmak zorundadır; hatta o kadar ki, bunlar olabildiğince âdil olmalı, gelir standartlarındaki farklılıkları da yansıtmalıdır. Hindistan'daki fakir oduncuların ya da Afrika'da hayvanlarını aşırı ve bilinçsizce otlatarak savanları tüketen köylülerin kendi alıştıkları usullerini değiştirmeleri beklenmektedir ama, onlar da, kendilerinden yüz misli daha zengin olan toplumların durumlarına uygun ölçülerde fedakârlık yapmasını ve uğradıkları gelir kaybını telâfi etmek için yeterli miktarlarda sübvansiyonlar sağlamasını beklemektedir. Gerçekten de, gelişme yolundaki ülkelerin, kendi çaplarında toprak erozyonu, çölleşme, temiz sudan sınırlı ölçekte yararlanabilme, dev ölçeklere varan dış borçlar, ihracatlarının karşısına dikilen korumacılık duvarlarının yükseltilmesi, teknoloji transferlerinin yetersizliği vs. gibi - kendi fikirlerince - çok daha acil sorunları varken sera etkisiyle ne diye ilgilensinler ki? Kuzey Amerika'nın üzerinde bir "ozon deliği" açılması, artık ümitlerini tamamen kaybetmiş Etiyopyalı ve Keşmirlilerden kaçını ilgilendirir ki?

Tablo 3. *En Yüksek Sera Gazı Net Emisyonuna Sahip İlk Yirmi Beş Ülke, 1987*

(Karbon Diyoksit Isınma Eşdeğerleri, 000 metrik ton karbon itibariyle)

		Sera Gazları				
Ülke	***Sera Endeks Sırası***	***Karbon Diyoksit***	***Metan***	***CFC'ler***	***Toplam***	***Toplama oranı %***
A. B. Devletleri	1	540.000	130.000	350.000	1.000.000	17.6
SSCB	2	450.000	60.000	180.000	690.000	12.0
Brezilya	3	560.000	28.000	16.000	610.000	10.5
Çin	4	260.000	90.000	32.000	380.000	6.6
Hindistan	5	130.000	98.000	700	230.000	3.9
Japonya	6	110.000	12.000	100.000	220.000	3.9
Almanya, Fed.	7	79.000	8.000	75.000	160.000	2.8

İngiltere	8	69.000	14.000	71.000	150.000	2.7
Endonezya	9	110.000	19.000	9.500	140.000	2.4
Fransa	10	41.000	13.000	69.000	120.000	2.1
İtalya	11	45.000	5.800	71.000	120.000	2.1
Kanada	12	48.000	33.000	36.000	120.000	2.0
Meksika	13	49.000	20.000	9.100	78.000	1.4
Miyanmar	14	68.000	9.000	0	77.000	1.3
Polonya	15	56.000	7.400	13.000	76.000	1.3
İspanya	16	21.000	4.200	48.000	73.000	1.3
Kolombiya	17	60.000	4.100	5.200	69.000	1.2
Tayland	18	48.000	16.000	3.500	67.000	1.2
Avustralya	19	28.000	14.000	21.000	63.000	1.1
Dem. Alman Cum.	20	39.000	2.100	20.000	62.000	1.1
Nijerya	21	32.000	3.100	18.000	53.000	0.9
Güney Afrika	22	34.000	7.800	5.800	47.000	0.8
Fildişi Sahili	23	44.000	550	2.000	47.000	0.8
Hollanda	24	16.000	8.800	18.000	43.000	0.7
Suudi Arabistan	25	20.000	15.000	6.600	42.000	0.7

Kaynak: World Resources 1990-91, s.15

Bütün bunlara bakınca tekrar politikaya, kültüre ve Kuzey-Güney ilişkilerine dönmek durumunda kalıyoruz. Yerkürenin ısınması çerçevesinde refahın yaratılması ve dağılımı, uzun vadeli kazançlara karşı kısa vadede köşe dönme, yeni gerçeklere karşı geleneksel varsayımlar ve yaşam biçimleri, inzivacı bağımsızlık politikaları yerine uluslararası işbirliği sorunları da yer almaktadır. Bu kitapta ele alınan bütün tartışma konuları gibi, yerkürenin ısınması da bizi, dünyanın zengin ve fakir olarak ikiye bölünmesi meselesiyle yüz yüze gelmeye mecbur kılmaktadır.

Yerkürenin ısınması politikalarının ne kadar hassasiyet yaratacağını göstermek için üç örnek verilebilir. Birincisi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Çin ve Hindistan'ın kendi sanayi devrimlerini gerçekleştirme hususunda gösterdikleri kararlılıktır. Bu ülkelerin beslemek zorunda oldukları muazzam nüfus ve sürdürmek zorunda oldukları ekonomik kalkınma göz önüne alınırsa gelecek yüzyılın başlarında, bu ikisinin en fazla sera gazı emisyonu yapacak ülkeler olmaları muhtemeldir. Bu nedenle, emisyon seviyelerini düşürtmek (hatta imkân varsa tersine döndürmek) hayati derecede önem taşımaktadır. Halbuki, bu iki ülkenin GSMH'ları o kadar düşüktür ki, hükümetleri bir yandan nüfus patlamasıyla diğer yandan da sosyal ve ekonomik beklentilerin artmasıyla mücadele sürdürdüğüne, ayrıca, sanayileşme milli hasılayı arttırmanın başlıca yolu olarak görüldüğüne göre, bu iki toplumun diğer ülkelerden muazzam boyutlarda yardım almadan kalkınmayı gerçekleştirmek için "karbon-dışı" bir yol benimsemeleri nasıl mümkün olabilir ki? Bu yardım yakın bir gelecekte sağlanacak olsa bile (kaldı ki gelişmiş ülkelerden birçoğu Montreal Protokolu Fonuna katkılarını ödemekte ihmalkâr davranmaktadır) Yeni Delhi ve Pekin kendi ekonomik egemenliklerine karşı böylesine bir müdahaleyi kabul ederler mi? Avrupa ile Amerika'nın ilk sanayileşmeleri sırasında sahip oldukları çevre sorumluluğundan çok daha fazlasını bugün Hindistan'la Çin'e yüklemeye kalkışsak, bu iki ülke bu sorumluluğu taşımaya razı olur mu?

Böylece ikinci hassas sorun olan Latin Amerika'daki yağmur ormanlarının tahrip edilmesine gelmiş oluyoruz. Bugün birçok kimse, bu sürecin etkilerinin ne olacağının farkındadır: biyolojik çeşitlilik azalacak, ağaçların yanması yüzünden karbon diyoksit emisyonları artacak, bitki ve hayvan yaşamının miktarı eksilecektir. Oysa, tahribat o kadar yüksektir ki, 2000 yılına kadar Amerika'daki tropikal ormanların muhtemelen dörtte üçü kesilmiş olacaktır. 1988 yılında uydudan alınan fotoğraflarda orman yangınlarının nerelere kadar uzandığının görülmesi, bunun akabinde de, birleşme hareketini örgütleyen (korucuların ormanları tahrip etmesini önlemeye çalışmış bulunan) Francisco Mendez'in öldürülmesi haberleri üzerine, ABD Kongre üyeleri Brezil-

ya'ya baskı uygulama fikrine (meselâ, ormanların ortasından geçen bir otoyol için dış kaynak sağlanmasına muhalefet etmek suretiyle) destek verdiler. Bu tavır, meseleyi Kuzey-Güney arasındaki politik sorunlardan biri haline getirdi; Brezilyalı resmi yetkililer Kuzey Amerikalıların son üç yüzyıl boyunca hiç ara vermeden kendi ormanlarını tahrip ettiği, Brezilya'nın da, aşırılığa kaçmayan her ülke gibi, kendi ekonomisini geliştirmek niyetinde olduğu, aslında, ABD vatandaşlarının Brezilyalıların on beş katı daha fazla enerji tükettiği hakkında öfkeli ifadeler taşıyan beyanatlar verdiler. Amerika'nın ele talkını verirken kendisinin salkımı yutmaması gerekirdi.[41] Gerçekte, Brezilya artık ormanlardan alan açmaya sübvansiyon vermemektedir, fakat hem kendisi hem de komşuları bu sorun üzerinde hâlâ geniş kapsamlı bir Kuzey-Güney "mutabakatı" sağlanmasının peşindedir.

Üçüncü sorun, Kuzey'in atmosfere kendi boyutlarıyla orantısızca püskürttükleri sera gazı emisyonları, özellikle karbon diyoksit emisyonlarıdır. ABD Çevre Koruma Kurumuna göre, atmosferdeki CO_2 konsantrasyonlarının şimdiki seviyesinde kalabilmesi için, karbon emisyonlarının yüzde 50 ile yüzde 80 arasında azalması ve 1950'li yıllardaki düzeyine geri dönmesi zorunluğu vardır.[42] Yoksa Brezilya'da ve Çin'de ne yapılırsa yapılsın, yeryüzünün ısınmasından kaçınmanın başka yolu kalmamış gibidir. Buradaki engel sadece sanayi emisyonları da değildir. Fabrikaların ve süpermarketlerin CFC ve CO_2 emisyonlarına engel olmak pahalıya geldiği gibi, çoğu kez de, Amerikan şirketleri ve Cumhuriyetçi Parti iktidarları bu gerekçeyi öne sürerek buna karşı çıkmaktadırlar, oysa, bu alanda çok şeyler yapılması mümkündür; üstelik yapılmaktadır bile. Asıl sorun içten yanmalı araç motorlarından kaynaklanan emisyonları kesmenin gerekli oluşudur. Bu noktada Amerika Birleşik Devletleri öyle bir örnek teşkil etmektedir ki, dünya nüfusunun yüzde 4'ü dünyadaki yakıtın dörtte birini hatta daha da fazlasını yutup tüketiyor ve sera gazı emisyonları bakımından birinci sırada geliyorsa burada ancak hovardalıktan bahsedilebilir. Dünyadaki enerji kaynaklarının bu kadar büyük bir kısmını israf ettiklerinden dolayı Amerikalılar (meselâ) Norveçlilerden çok daha fazla enerji tasarruf etmeli; bunun için de birtakım

tedbirler alınmalıdır; bu bağlamda benzin fiyatları gayet yüksek düzeylerde tutulmalı, içten yanmalı motorlarda yakıt tasarrufuna yönelik yatırımları arttırmalı, "gaz püskürterek" dolaşan otomobillere ağır cezalar uygulanmalı ve toplu taşıma sistemleri geliştirilerek yaygınlaştırılmalıdır. Oysa böyle bir politika çevre koruma gerekçesiyle ne kadar mantıklı olursa olsun, bu politikaları Hollanda'da, hatta Japonya'da bile uygulamaya koymak Amerika Birleşik Devletlerinde uygulamaktan çok daha kolay olacaktır. Bundan önce hiç enerji tasarrufunda (1970'li yılların geçici nitelikli birkaç "petrol şoku" sırasındaki tasarruf hariç) bulunmaya alışmamış olan Amerikalıların birçoğu otomobillerini istedikleri gibi kullanma ve motorlarından ekzos gazı çıkartma haklarına böylesine sıkı sınırlamalar getirilmesine tepkilerini öfkeli bir şekilde göstereceklerdir.

Amerika'daki siyasetin niteliği göz önüne alınırsa, şimdilik yerkürenin ısınması sorunlarında Washington'un liderliği ele almasına ihtimal vermek pek kolay değildir.[43] Buna karşılık, bu konuda birbirinden farklı olan bilimsel görüşleri ortaya koymak, sera etkisi konusundaki korkuların abartılı olduğu fikrini işlemek, gerçekleşmesi mümkün olmayacak şartlar için şimdiden kaynak ayırmanın ve yaşam biçimini değiştirmenin akıl kârı olmadığını belirtmek yolunda bir eğilim mevcuttur;[44] yukarıda da ifade edildiği gibi, bu argümanlar şüpheci bilim adamları ve ekonomistlerden de destek bulmaktadır.[45] Bütün bunların sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri, yerkürenin ısınmasından tedirginlik duyan diğer sanayileşmiş demokratik ülkelerle işbirliğinde bulunmaya karşı âdeta ilgisiz davranan bir ülke görünümü vermekte; aynı 1992 Haziran ayında çevre sorunlarına ilişkin Rio "zirve" toplantısında olduğu gibi uluslararası düzeyde etkileri olan bir durum ortaya çıkmaktadır.

O halde, sera gazı emisyonlarının yoğunluğunu azaltmak için hem zengin hem de fakir ülkelerde birtakım tedbirleri uygulamaya koymak teorik olarak mümkündür. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı bir ormancılık sözleşmesi, bir biyolojik çeşitlilik sözleşmesi; bir de iklim değişmeleri sözleşmesi üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Worldwatch Enstitüsün-

ce yayınlanan aklı başında makalelerde, otomobili bırakıp bisiklete dönmenin yararlarına işaret olunmakta ve okuyucular "geleceğe doğru pedal çevirmeye" davet edilmektedir.[46] Bu gibi yazıların çoğu, okuyanlara ilk bakışta eksantrik ya da Donkişotvari gelebilir; uluslararası anlaşmalar da ancak imza koyan tarafların müsaade ettiği oranda güçlü olacaktır, ne var ki bunların temelinde, atmosferimize yönelmiş uzun vadeli bir tehdidin gerçekten de var olduğu ve bunun arkasında hızlı nüfus artışı ve sanayileşmenin bulunduğu kaygıları yatmaktadır. Yerkürenin ısınması gerçekten birtakım tahminlerde ortaya atıldığı kadar vahim bir durum arz ediyorsa ilerde çocuklarımıza hatta belki daha da fazlasıyla torunlarımıza hediye olarak çok ciddi boyutlara ulaşan çevre meseleleri kalacaktır.

İşin komik tarafı, bu durum reform yapılmasına da engel olmaktadır. Çevreciler, gelecekteki bir veya iki nesillik süre boyunca zararlı etkileri önlemek için, günümüzün zengin ve fakir toplumlarından (ekonomik beklentilerinde, yaşam biçimlerinde, sosyal davranışlarında) gayet zorlu değişimlere girişmelerini istemektedir; evlâtlarının bundan otuz kırk yıl sonra iyi yaşayabilmesi için daha şimdiden varsayımlarını ve yaşam biçimlerini değiştirmelerini beklemektedir. Birçok ülkede siyasi liderler (meselâ, ülkenin borçlarını azaltmak, tarımdaki destekleri kaldırmak gibi) acil ihtiyaç durumları karşısında bile seçmenlerinden fedakârlık istemeye cesaret edemediklerinden, Kuzey Avrupa dışında, yerkürenin ısınması karşısında duyarlılık gösterip ciddi tedbirler uygulayabilen ülkelerin sayısı pek fazla olmayacaktır. Gelişme yolundaki ülkelerde yeni çevre programlarının faturasını ödemek için yılda 125 milyar dolara ihtiyaç olacağı (şimdi almakta oldukları bütün mali yardımdan 70 milyar dolar daha fazla) hakkında BM çevre yetkililerinin bu yakınlarda yaptığı bir tahmin derhal orasından burasından kırpılmış ve günümüzün siyasal ve ekonomik gerçeklerinin kabul edildiğinin bir göstergesi olarak, yıllık 5 ilâ 10 milyar dolarlık bir ek talep haline getirilmiştir.[47] Dolayısıyla, çevreye ilişkin konularda, özellikle kuraklıkların ve ısılarda artış olduğuna dair başka kanıtların meydana çıkması halinde, uluslararası alanda bölük pörçük birtakım anlaşmalar yapılması ihtimali daha yüksektir. Bu gibi

tedbirlerle, yağmur ormanlarının tahrip edilmesini, akiferlerin kurutulmasını, petrolün hovardaca kullanılmasını ve diğer bütün tehlikeli alışkanlıklarımıza son verilmesini ümit etmek mümkün olmadığı gibi yeryüzünü kaplayan ince hayat zarının geleceği ile ilgili haberlerin de pek iyi olmadığı söylenebilir.

7
Ulus-devletin geleceği

Bundan önceki bahislerde insan toplumu üzerinde etkileri olan ve hepsi de uluslaraşırı nitelik taşıyan nüfus, çevre ve teknolojideki değişimler ele alındı. Bundan sonraki bahislerde, bu güçlerin belirli bölgeler ve milletler üzerindeki muhtemel etkileri, bu bölgelerin ve milletlerin bu nevi meydan okumalara karşı duyarlılık gösterebilme yeteneğinin ışığında ele alınacaktır. Ülkeler, büyüklüklerine, konumlarına ve doğal kaynaklarına göre birbirlerinden farklı varlıklara sahip olmakla kalmayıp her birinde yaşayan insanlar da tarihleri, kültürel tutumları, sosyal yapıları ve ekonomideki cüretkârlıkları bakımından birbirlerine nazaran büyük farklar gösterirler. Dolayısıyla, bir kısmı deniz seviyesinin yükselmesine veya biyoteknoloji devrimine, hatta demografik değişimlere bile diğerlerinden daha fazla hazırlıklı bulunmaktadır. Milletler arasında eşitsizlik vardır ve olmaya da devam edecektir.

Yirmi birinci yüzyılın yaklaştığı şu sıralarda her kıtanın beklentilerini ayrı ayrı incelemeden önce, daha genel nitelikli bir sorunun cevabını aramak mecburiyetindeyiz: bu uluslaraşırı gelişmeler bizzat ulus-devletin geleceği bakımından ne ifade eder, insanlar kendilerini zorlayan yeni bir durumla karşılaştıkları zaman normal olarak hangi örgütleyici birime koşarlar? Netice itibariyle, (misal olarak) Almanya veya Etiyopya devletlerinin global değişimlerin üstesinden gelebilmek bakımından birbirine

göre ne kadar farklı yetenekleri olduğu hakkında birtakım bahislere derhal dalarsak, bu trendlerin birçoğunun erişebildiği mesafenin uzaklığı yüzünden belki de hiçbir hükümet kuruluşunun bunlarla başa çıkabilecek kadar iyi donanmış olmadığı hususunu gözden kaçırmamız ihtimali vardır. Günümüzde, dünya meselelerinin oynandığı sahnenin önemli "aktörler"i global şirketler ve kuruluşlar değil midir? İnsanın yaşadığı yerin neresi olduğuna bakmaksızın -istihdamda ve meslek çizgisinde- galipleri ve mağlûpları yaratan teknoloji değil midir? Döviz ticaretinin günün yirmi dört saatinde de sürdüğü veya, bu konu bakımından, yerkürenin ısındığı bir çağda bakanlar kurulu veya ticaret bakanlıkları gibi ulusal teşkilâtların hâlâ önemi kalmış mıdır? Kalmadıysa, ülkelerin gelecekteki yüzyıla karşı durabilmek için bir bütün olarak organize olabileceklerini düşünmek nasıl mümkün olabilir ki?

Yurttaşlarımızın birçoğuna göre, sadece belirli sanayilerin veya faaliyetlerin değil, bizzat ulus-devletin de çağ dışı hale geldiği fikri çok huzursuz edici bir düşüncedir. Bildiğimiz kadarıyla oldukça yeni zamanlarda ortaya çıkmış olan ulus-devletin, ilk defa, modernleşmenin ilk dönemlerini yaşayan Avrupa'da İspanya, Fransa ve İngiltere gibi "yeni monarşiler"de boy gösterdiği doğrudur.[1] İnsanların, amaçlarını gerçekleştirmek üzere, giderek ulusal hükümetlerden uluslaraşırı ya da ulus altı kuruluşlara doğru yönelme eğilimi gösterdiği şeklindeki günümüz argümanına bakılırsa* işin asıl dikkat edilmesi gereken komik tarafı, modernleşmenin ilk döneminde monarşilerin kaynağını, dükalıklar, prenslikler, serbest şehirler ve Burgundy, Aragon, Navarre gibi diğer yerelleşmiş otoritelerden oluşan bir yamalı bohçadan aldıkları, sonra da onu kendilerine itaat etmeye zorladıkları; ulus-devletlerin de, bir yandan içten içe iktidarlarını güçlendirirken diğer yandan papalık, manastır veya şövalyelik tarikatları ile Hansa Birliği+ gibi (bu sonuncusu, birçok bakımdan, bir cins çokuluslu kuruluşa benzemektedir)

* Bu konu, bu bahsin sonlarında ele alınacaktır.

+ 12. yüzyıldan sonra Alman şehirlerinde ticari zarar riskine karşı kurulan tüccar birlikleri-benzerleri İngiltere ve Kuzey Fransa'da da kurulmuştur (Çevirenin Notu).

uluslaraşırı müesseselere karşı kendilerini ısrarla ortaya koymalarıdır.[2] Ne yukardaki otoritenin ne de aşağıdaki bağımsızlığın VIII. Henry'nin İngiltere'si ya da XIV. Louis'nin Fransa'sı gibi "ben" iddiasına dayanan devletlerde hoş görülmesi mümkün değildi. Otoritenin içerde paylaşıldığı (İngiltere'de taç ile parlamento arasında olduğu gibi) yerlerde bile, aslında her ikisi de hâlâ ulusal müesseselerdi.

Modern devlet evrime uğradığı sırada temel özelliklerini de düzenli bir şekilde kazanmıştır; ancak, şimdi alıştığımız için bize normal gelen bu özellikler zamanında yeni olmaları dolayısıyla, ya kenarda köşede bırakılmış grupların muhalefetiyle karşılaşıyor ya da devlet oluşumu sürecinin içinde kaybolup gidiyordu. "İdeal" devlet tipi (çok sayıdaki değişik etnik gruplardan ve değişik ülkelerden oluşan Habsburg İmparatorluğu gibi istisnalar da bulunduğu için) Fransa veya İsveç'te olduğu gibi, mütecanis bir coğrafi alanda yerleşmişti. Bundan dolayı, gümrük memurları, sınır polisi, muhaceret makamları gibi kamu görevlileri devletin sahip olduğu, tanınabilir nitelikli sınırlar üzerindeki denetimlerini zaman içinde gittikçe arttırmaktaydı. Devlet, kendi durumunda olan diğer ulus-devletlerle birlikte, uluslararası hukuk ve diplomaside "egemen" olarak tanınıyordu (onun üzerinde başka hiçbir şey yoktu) ki bu da akıl sır erecek iş değildi, çünkü hukuk, ülkelerin, hiç olmazsa ilke itibariyle, riayet etmeyi kabul ettikleri normlardan oluşmaktaydı. Her devlet milli kimliğini yücelten bilinci takviye etmek için sembollere (bayrak, milli marş, tarihi şahsiyetler ve olaylar, milli günler) başvurmaktaydı. O ülkenin okullarındaki çocuklara matematik, fen, coğrafya gibi evrensel konular öğretilirken, müfredat programlarına katılan birtakım başka unsurların da (özellikle tarih) milli bir öz ihtiva etmesine önem verilmekte, öğretim yaklaşımında milli bir çerçeve benimsemekteydi. Milli dil, Bretanca, Galce ve Katalanca[+] gibi mahalli dillere üstünlük sağlamayı , oralarda oluşan muhalefetin çoğu zaman sıkı ve azimli gayretler göstermesine rağmen başarmıştı.[3]

[+] *Bretanca*, Fransa'nın kuzeybatısındaki Bretanya yöresinde; *Galce*, İngiltere'nin (Büyük Britanya) güneybatısındaki Galler (Wales) yöresinde; *Katalanca*, İspanya'nın kuzeydoğusunda Katalonya bölgesinde konuşulan mahalli dillerdir (Çevirenin Notu).

Kurumsal ve ekonomik bakımlardan da, ulus-devlet olayların tam merkezindeydi. Yetişkin erkekler ya mecburi askerliğe tâbi tutuluyor ya da silahlı kuvvetlere katılmaya özendiriliyor, bu da gittikçe feodalitedeki özel bazı mükellefiyetlerin sürekliliği olan milli kurumlara dönüşmesine yol açıyordu. Devlet harcamaları ülkenin iç ve dış ihtiyaçlarını karşılamak üzere artarken, merkez bankası ve hazine dairesi gibi mali birimler oluşuyor, milli meclisler toplanıp yıllık bütçeleri oyluyor, milli bir vergi sistemi ortaya çıkıyor, milli para birimleri de eski ölçülerin yerini alıyordu. Merkantilist ekonomik sistem, ülkenin sermaye stokunu büyütmek eğiliminde olmakla birlikte, milleti güçlü ve kendi kendine yeterli hale getirmeyi de amaçları arasında açıkça belirtmekteydi.[4] Tekstil, demir, hububat ile diğer bazı malların dışardan temini konusundaki bağımlılık, bunların yerli olarak yapılması, istihdam yaratılması ve sikkelerin yurtdışına akışının frenlenmesi sayesinde azaltılmaktaydı. Seyrüsefer kanunları bütün deniz ticareti taşımacılığının ülkenin kendi gemileriyle yapılmasını, tayfaların kendi vatandaşları arasından alınmasını sağlama gayreti içindeydi. İmalâtın , meselâ, porselen veya yeni tip tekstil makineleri imalâtının nasıl yapılacağı hakkındaki bilgiler yabancılardan saklanıyordu. Bütün bu çalışmalar, Pitt, Colbert ve Büyük Frederik gibi şahsiyetlerin gözünde, milli güç ve bilinci kuvvetlendirebilecek işlerdi.

O halde, içerde devrim olması haricinde, ulus-devlete karşı tek tehdit kendi nisbi gücünü arttırmak isteyen bir başka devletten ya da muhasım devletlerin oluşturduğu bir koalisyondan gelebilirdi. Her devlet, milli güvenliğini sağlamak için birtakım askeri ve diplomatik tedbirleri bir arada alarak daimi bir ordu muhafaza etmek, deniz filosu kurmak, ortak bir rakibe karşı ittifaklar veya antantlar oluşturmak gibi çarelere başvuruyordu. Savaş çıktığında, pahalıya patlamaktaydı, fakat vatanseverlik duygularının ateşini körüklemek bakımından da faydaları görülmekteydi; Fransa'nın "kabına sığmayan hırsını" ya da "dönek" İngiliz politikasının hile ve desiselerini ortaya dökmek milli dayanışmayı kuvvetlendirmenin daima en iyi yollarından biriydi.[5] İçinde yaşadığımız yüzyılın başlarına gelinceye kadar, milliyetçilik duygularını daha da güçlü kılan etkenler, denizde ve karada

durmadan tazelenen silahlanma yarışları, sömürgecilikteki çekişmeler, sarı basın ve şoven baskı gruplarının tahrikleri ile uluslararası planda "hayatta kalabilme mücadelesi"ne ilişkin sosyal-Darvinci anlayışlardı. Bu itibarla, bütün bu zıtlıklar 1914 yılında patlak verdiğinde Avrupalı devletlerin vatandaşlarından birçoğunun savaşa kendi arzularıyla koşmuş olmalarına çok şaşmamak gerekir.[6]

Ulus-devletin güç ve otoritesini düzenli bir şekilde arttırmasına karşı bazı muhalefet hareketleri de olmuştur. Hükümetlerin milli birlik ve beraberlik iddialarına rağmen, Ulster, Alsace, Katalonya, Yukarı Adige, Silezya, Bosna gibi bölgelerde ve daha birçok yerde, eski etnik çekişmeler ve mahalli milliyetçilik duyguları su yüzüne çıkmıştır. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* (1776) adlı eserinden bu yana, sayısı gittikçe artan ekonomistler, bankacılar ve işadamları, merkantilist korumacı devlet elini ekonomik işlerin üzerinden çektiği ve ticaret ve yatırımlar da hükümetin arzuları yerine piyasa kıstaslarına göre işlediği zaman halkın her yerde çok daha iyi durumda olacağını iddia etmişlerdir. Liberalizmin kozmopolit ideolojisine, on dokuzuncu yüzyılın daha sonraki yıllarında, Marksizm adı verilen bir uluslaraşırı işçi hareketi katılmıştır (ona meydan da okumuştur). Bu görüşlerin hepsi de ulus-devletin sahip olmak iddiasında bulunduğu özerkliğe karşı çıkmıştır; oysa, ne zaman ciddi bir uluslararası buhran baş gösterse (1914'te, sonra da tekrar 1939'da) bir kenara itilip terk edilmişlerdir. Aynı şekilde, diplomatik antlaşmalar (Versay, Lokarno, Vaşington ve Londra deniz anlaşmaları) ile kurumlar da (Milletler Cemiyeti, Lahey'deki Daimi Hakemlik Mahkemesi) bencil egemen devletleri savaşa tutuşmaktan önlemekte aciz kalmışlardır.

Bu yüzyılda, gelişmiş ülkelerin katıldığı ve modern bürokrasilerin organize ettiği iki büyük "topyekûn savaş"[7] sonunda, ulus-devletin zaferi artık tamamlanmış görünmektedir. Liberal, demokratik sistemler bile mecburi askerlik konusunda ısrarlı olmuştur. Yurttaşlardan tam bir sadakat beklenmiş; düşmanla ticari ilişkide bulunmak ihanet sayılmış ve savaş öncesinin bütün ticareti dondurulmuştur. Savaş halindeki devletin, hal-

kından azami üretimi alabilmesi için, sanayi ve yatırımlar , döviz işlemleri, hatta işçi grevleri üzerine kısıtlayıcı tedbirler getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşının eseri pasaporttur; pasaport bireyin vatandaşlığının belgesi olmasına rağmen, ilginçtir ki, devletin malıdır ve gerekli gördüğünde devlet pasaportu geri isteyebilir. İkinci Dünya Savaşının eseri "gayri safi milli hasıla"dır; bu da devletin bütün ekonomik faaliyetleri izleyebilmesi için bir ekonomist tarafından icat edilen bir araçtır. Her iki çatışmada da hükümetler enformasyon üzerindeki denetimlerini durmadan arttırmışlardır. Milli zaruretlerin ve kararlılığın yankıları, Olivier'nin V. Henry'ye+ getirdiği vatanperver yorumda veya Şostakoviç'in Sekizinci Senfonisinde görüldüğü gibi, büyük sanat eserlerinde bile izlenmektedir.

1945'ten sonra bu trendlerin ekonomik alandaki etkileri hafiflemiş, fakat siyasal hayattaki etkileri ağırlığını muhafaza etmiştir. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması gibi uluslararası finans ve ticaret alanındaki düzenlemelerde, iki savaş arası dönemin korumacılık ve kendi kendine yetme eğilimlerinin sebep olduğu zararların tekerrürünü önlemek amacı güdülmüş; dış ticaret ve yabancı sermaye akımı patlama derecesine ulaşmıştır. Ne var ki, Soğuk Harbin neden olduğu gerginliklerin artması uluslararası ilişkilerde hâkim olan havayı olumsuz yönde etkilemiş ve "milli" güvenliğe verilen önemin devam etmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Milletler Cemiyetinin daha geliştirilmiş bir biçimi olarak tasarlanan Birleşmiş Milletler, büyük devletlerin itişmesinden ve birbirlerinin önergelerini veto etmesinden dolayı sıkıntıya düşmüştür. Dış tehditler, milli güvenlik kurulları ya da buna benzer isimler taşıyan bazı birimlerce incelenip değerlendirilmiştir; Amerika'nın başkanı ne zaman bir yere (hatta tatile bile) gitse "milli güvenlik danışmanı" yanında bulunmuştur. Milli güvenlik, karayolları sistemi inşaatından bilim ve teknoloji bursları verilmesine kadar hemen her şeyin gerekçesi olarak kullanılmıştır. Olumsuz olarak da, bazı enformasyonu saklayıp

+ Shakespeare'in karakterlerini en iyi yorumlayanlardan biri olduğu söylenen İngiliz tiyatro ve sinema artisti Laurence Olivier'nin (1907-1989) 1944 yılında çevirdiği V. Henry filmi kastediliyor (Çevirenin Notu).

vermemek, belirli bazı göçmenleri ülkeye sokmamak, belirli bazı ülkelerle ticaret ve seyahatler yapılmasını yasaklamak ve teknoloji transferlerini askıya almak için kullanılmıştır. Soğuk Harbin zirveye ulaştığı yıllarda, hem SSCB hem de Amerika Birleşik Devletleri savunma harcamalarına her yıl milyarlarca dolar dökerken, gözlemciler ikisinin de "milli güvenlik devleti" haline gelip gelmediğini sorgulamış; silahlanma yarışına yoğun bir şekilde akıtılan sermaye, Ar-Ge, bilim adamları, mühendisler ve teknisyenlerin bu amaca yönlendirilmesinden endişe duyan diğer bazı gözlemciler de bunun, uzun vadede milli rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemesinden endişe duymuştur.[8]

Bu tarz düşüncelerin bugün de güçlü bir etkisi olduğu görülmektedir. Soğuk Harbin yol açtığı gerilim sırasında, bir ülkenin halkına yönelik tehdidin öncelikle askeri nitelikli olduğunu, ulus-devletin de uluslararası işlerde baş aktör olarak kalacağını öne sürmek doğrusu kolaydı. Bu ihtilâf giderildikten sonra bile, milli güvenlik uzmanları ile Pentagon'un[+] yetkililerinin, daha hâlâ, uluslararası istikrarı tehdit eden birçok tehlike potansiyeli (ve büyük sayıda savunma kuvvetlerini muhafaza etmek için gerekçeler) bulup çıkarması mümkündür. Sovyetler Birliğinin halefleri olan ülkelerde on binlerce nükleer savaş başlığının bulunması, bunların kime ait olduğunun da belirsizliği; Arap-İsrail ilişkilerinde yeni bir buhranın doğması ihtimali; Balkanlarda ve diğer bazı yerlerdeki etnik kökenli ihtilâflar, Libya, Irak ve Kuzey Kore'nin tutarsız rejimleri; Hindistan ve Çin gibi büyük bölgesel güçlerin ortaya çıkışı; ileri silâh sistemlerinin yeryüzündeki "buhran odaklarına" dağılıp yaygınlaşması - bütün bunlar, hem ulus-devlet hem de ulus-devletin, uluslararası güvenlik yapılaşmalarıyla (NATO, ABD-Japonya Savunma İttifakı) birlikte çalışan enstrümanları tarafından (Pentagon, Milli Güvenlik Kurulu, Genelkurmay Ortak Başkanları) kontrol edilen askeri gücün devam etmesine gerek duyulduğunun belirtileridir.

Bununla birlikte, bu geleneksel varsayımlar, sırf dünyamızın değişmekte olması dolayısıyla, giderek artan bir baskının altın-

---

[+] ABD'nin Arlington'da (Virginia Eyaleti), adını bulunduğu binanın beşgen şeklinden alan Savunma Bakanlığı karargâhı (Çevirenin Notu).

da ezilmektedir. Soğuk Harbin sona ermesinden sonra, birçok yazar, askeri rekabet ve silâh yarışlarının yerini şimdi ekonomik rekabet, teknoloji yarışları ve çeşitli şekillerde tezahür eden ticari savaşın aldığını öne sürmüştür. Sonuç olarak, bugün uluslararası ticaret ve yatırımı tanımlamakta kullanılan dil giderek askeri deyimlerle ifade edilir olmuştur; sanayilerin "kuşatma altına" alındığı, piyasaların "ele geçirildiği" veya "teslim olduğu" ifade olunmakta; Ar-Ge harcamalarının mukayeseli oranları veya ileri teknolojiye dayalı malların payları, âdeta 1914 öncesi donanmalarının birbirine oranla büyüklükleri değerlendirilirmişcesine ince elenip sık dokunmaktadır.[9] Şimdi milli güvenlik uzmanları bile gücün ekonomik boyutunun önemini kabul etmekte ve ekonomik alanda yapılan meydan okumalara karşı kara ve deniz kuvvetleri gibi geleneksel enstrümanlara başvurulmasının mümkün olmadığını teslim etmektedir. Halbuki, bu fikir değişikliği yeni gelişmiş görünmesine rağmen, eski düşünceler de geçerliğini korumaktadır: hâlâ olayların merkezinde duran ulus-devlet, diğer ulus-devletlere karşı üstünlük sağlamak için kendini ardı arası kesilmeyen bir itişmeye kaptırmış bulunmaktadır. Artık savaşa başvurma bir çare olarak görülmese bile, neomerkantilist bir dünya düzeni hükmünü sürdürmektedir.*

* * *

Oysa, daha önceki bahislerde de gördüğümüz gibi, uluslararası trendler üzerinde çalışan diğer uzmanlar endişe konusu olabilecek bambaşka nedenlere ve güvenliği tehdit eden taze konulara işaret etmektedirler. Dünyanın fakir ülkelerinde yaşayan kalabalık nüfusun kaynakların paylaşımından doğan savaşlara sebep olması, etnik gerilimleri şiddetlendirmesi, sosyal istikrarsızlıkları arttırması ve dış yayılmacılığı teşvik etmesi mümkündür. Yerkürenin yoksul ve daha fazla sorunlu olan kısımlarından daha varlıklı ve daha barış içinde yaşayan kısımlarına

* Aşırı uçtaki literatür hariç: bkz. G. Friedman ve M. Lebard, *Japonya ile Savaş Yaklaşıyor* (New York, 1991).

yönelen göç akınının tek faturası sosyal maliyeti olmayıp aynı zamanda ırk çatışmalarınının da gittikçe artmasına yol açmaktadır. Aynı milli hudutlar içindeki etnik grupların birbirinden farklı nüfus artış hızlarına sahip olması mevcut gerilimleri arttırma özelliğini taşımaktadır. Nüfus patlamasının ekosistem üzerindeki etkileri milli menfaatleri de tehdit edebilecek durumdadır. Su stoklarının, otlak alanlarının, kereste vs. nin azalması dolayısıyla kaynak savaşları riskinin yükselmesine ilâveten, çevrenin tahrip edilmesi ekonomik refahı ve halk sağlığını da tehdit etmektedir. Ayrıca, dünya nüfusunun her on yılda yaklaşık bir milyar kadar arttığı göz önüne alındığında, bu tahribatın global gıda üretimine de darbe vurarak kütle halinde global açlığa yol açması, sosyal ve siyasal istikrarsızlığı, kaynak savaşlarını ve yeryüzünün zengin ve fakir halkları arasındaki ilişkilerin bozulmasını daha da ileri boyutlara götürmesi ihtimali vardır.[10]

Ulus-devlet ve ulus-devletin güvenliğini tehdit eden potansiyel faktörlerden biri de uluslararasındaki yeni üretim bölümü ve iş bölümüdür. Global piyasa mantığında bir ürünün *nerede* yapıldığına dikkat etmek yoktur; ne var ki savunma plancıları (geleneksel milli güvenlik fikrine bağlı kalmakla) bu hususa daha fazla ilgi gösterirler. Bunlara göre, bir ülkenin kendi elektronik ve bilgisayar sanayiini sürdürmesinin, gemicilik ve havacılık ve uzay sanayiini muhafaza etmesinin, kendi yazılımlarını askeri ve gayri askeri amaçlara yönelik olarak üretmesinin hayati önemi yok mudur?[11] Ekonomik trendler hoşa gitmese de bunların milli gücü dolaylı olarak etkilemesi mümkündür. Bir ülkenin sütçülük ve hayvancılık sanayii (belki de ihracattan büyük kazanç sağlayan bir kaynak olarak) dünyanın bambaşka bir yerindeki gıda üretiminde kullanılan biyoteknoloji metotlarının ortaya çıkışı dolayısıyla altüst olur ve çok büyük boyutlarda zarara uğrayabilir; veya otomobil sanayii (başka bir önemli milli kazanç ve refah kaynağı) kendisinden çok daha verimli çalışan yabancı rakipler ülkenin iç pazarını istilâ ettiği için piyasadan silinebilir; ya da ileri teknoloji tasarım ve üretimi başka ülkelere göç edince milli sanayi tabanı erozyona uğramış olabilir.

Uluslararası finans devrimi ulus-devletin mevcut olduğu varsayılan egemenliğine karşı meydan okumaktadır. Sınırları kalkmış dünya bir ülkenin, hem kendi parası hem de mali politikaları üzerindeki denetiminden bir miktar feragat anlayışını bünyesinde taşımaktadır. Bu feragatin yanı sıra refah da gelebilir; ne var ki, uluslararası finans sisteminde istikrar yoksa, yoğun para akışı ihtimali karşısında denetim yapabilecek otorite de ya çok zayıftır ya da hiç yoktur. Günlük para mübadeleleri hacminin birçok ülkenin GSMH'ndan çok daha fazla olduğu bir ortamda, hükümetlerle maliye bakanlıklarının sisteme kumanda edebilme gücü yirmi beş yıl öncesine göre çok daha azdır. Sırf piyasanın bazı tedbirlere sıcak bakmadığının (meselâ vergilerin yükseltilmesi gibi) bilinmesi bile, sözde egemen devletleri bu tedbirleri uygulamaya koymaktan caydırabilmektedir.

Şekil itibariyle çok değişik olmasına rağmen, yerküredeki ısınmadan günün yirmi dört saatinde ticaret yapmaya kadar uzanan bu çeşitli trendler, nitelikleri bakımından *uluslaraşırı* özellik taşımakta, yerkürenin her tarafında sınırları aşarak en uzaktaki toplumları bile etkilemekte ve yeryüzünün, bütün bölümlenmelerine rağmen, tek bir bütün olduğunu bize hatırlatmaktadır. Bu trendler büyük ölçüde, ulus-devletin geleneksel makamlarının denetim alanı dışındadır; doğrudan doğruya denetlenmeleri mümkün değildir, çünkü ülkeler üzerlerine gelen hava akımlarını önleyemez; dolaylı olarak denetlenmelerine de imkân yoktur, çünkü biyoteknolojik bitki yetiştiriciliği, robot teknolojisi, döviz ticareti işlemleri gibi faaliyetleri yasakladıkları takdirde, bunların başka yerlerde faaliyete geçmesine engel olmaları mümkün değildir. Son olarak, devletlerin normal durumlarda kendi güvenliklerine karşı yönelen tehditlerle başa çıkmak için yaptıkları gibi, bu meydan okumalara karşı askeri kuvvete başvurulması da mümkün değildir. Mekanize görev birlikleri ve zırhlı tümenlerin hangi amaçla kullanılacakları bellidir, ancak, global nüfus patlamasını önlemek, sera etkisine son vermek, döviz ticaretini durdurmak, yabancı ülkelerdeki otomasyonla fabrikaları ve biyoteknolojiye dayalı tarımsal üretimi yasaklamak gibi işler bunların elinden gelmez.

Gerek bu gelişmeler gerek bunların yanı sıra, uluslararası terörizm ve uyuşturucu gibi birtakım tâli meselelerin bazı yazarlara verdiği ilham, ulusal ve uluslararası güvenliğe karşı yönelen "yeni" tehditlerin "eski" nükleer savaş ve geniş kapsamlı konvansiyonel savaş tehdidinin yerini almakta olduğu; bu nedenle, hükümetlerin askeri tehlikeler konusundaki sabit fikirli tavırlarına son vermeleri ve bunların yerine, ulusal refaha yönelik çok farklı meselelerle başa çıkacak tedbirler üzerinde konsantre olmaları gerektiğini düşündürmüştür.[12]

Böyle bir düşünce uluslararası işlerde son zamanlarda meydana gelen değişimlerin kapsamını galiba mübalağa etmektedir. Yaşam tarzımıza yönelik bu yeni tehditlerin, güvenliğe yönelik eski ve geleneksel tehditlerin yerini almaktansa bunların *yanı sıra gelmekte olduğunu* düşünmek daha da mantıklı görünmektedir. Sovyet-Amerikan silâh yarışı önemini kaybetse bile, gezegenimizde daha hâlâ birçok nükleer silâh bulunacaktır; bizzat nükleer güce sahip devletler de var olmaya devam edecektir; bunların yayılmasını önleme yolundaki teşebbüsler başarı kazanamazsa bunlara gelecekte, yerkürenin çok daha çalkantılı bölgelerinde bulunan ve Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göre vicdanî telâkkileri daha gevşek olan başka devletler de katılacaktır. Yönünü kendi sosyo-ekonomik, kültürel veya etnik dinamikleriyle bulan bölgesel uyuşmazlıkların ortadan yok olması mümkün olmadığı gibi, kaynaklar üzerindeki mücadele sertleştikçe, dünyanın birçok yerindeki bu gibi uyuşmazlıkların hem sayı hem de kapsam itibariyle büyümesi ihtimali de kuvvetli görülmektedir. Zaten, ulus-devlet ile askeri güç ilişkisindeki devamlılık, 1990-91 Körfez Savaşında büyük çapta bir gösteriye sahne olmuştur.

Demek ki, silahlı kuvvetler var olmaya devam edecek ve gerektiğinde kullanılacaktır. Ne var ki, "güvenliğin" geleneksel olarak birlikte düşünüldüğü bu askeri boyut yukarıda açıklanan gayri askeri boyutla beraberliğini giderek arttıracak; siyasileri ve onların hitap ettiği halkı, kullandıkları terminolojiyi yeniden tanımlamak ve politikalarını yeniden düşünmek mecburiyetinde bırakacaktır. Gerçekten de bazı durumlarda, "yeni ve "eski" gü-

venlik sorunlarının bir araya geldiğine şahit olmamız ihtimali vardır; nüfusun baskısı ve kaynakların tükenmesi nedeniyle sosyal istikrarsızlıkların meydana çıktığı yörelerde, silâhların yayılması, etnik gerilimler ve toprak ihtilâfları gibi uzun yıllardan beri barışı tehdit teşkil eden sorunların (meselâ Güneybatı Asya) bulunması mümkündür.[13] Bu arada, nükleer silâh yarışının hızını kaybetmesinin komik bir sonucu da, birbirinden açıkça farklı iki tür tehdit oluşturmasıdır: Bir yanda yüzlerce veya binlerce eski Sovyet savaş başlığı ile füzelerin "yanlış" ellere düşmesini nasıl önlemeli şeklinde ifade edebileceğimiz, kökü nispeten daha eskilere dayanan mesele; diğer yanda da nükleer atık yığınları dolayısıyla ekolojik bakımdan büyük boyutlara ulaşan tehlike ile başa çıkma görevi gibi yeni, fakat belki aynı derecede zor bir mesele. Her iki halde de gerek devlet adamlarının gerekse danışmanlarının bu yeni tehditlerin etkisi altında telâşa kapılıp salim düşünemeyeceklerinden şüphe edilmekte; her defasında doğruyu bulacaklarına inanmak için de dünyanın en saf gözlemcisi olmak gerekmektedir. Peki, "hataya düşecekleri" ifadesinden ne anlamak gerekir?

Bu çapta geniş ve daha bütüncü bir anlayış çerçevesinde, "milli" güvenlik giderek "uluslararası" güvenlikten ayrılmaz bir hale gelmekte; ikisi birlikte düşünülünce çok daha geniş bir tanımın yapılması gerektiği varsayılmaktadır: dar askeri görüşün yerine, eski ve yeni adına ne varsa karşılaşılan meseleler yelpazesinde yer alan her şeyi içine alabilen daha kapsamlı bir tanım ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, yeryüzünde halkın sağlığına, ekonomik refahına, sosyal istikrarına ve siyasal barışa meydan okuyan her şeyi sonuçta milli güvenliğe yönelik bir tehdit olarak mütalâa etmemiz mümkündür.[14]

Böyle bir tanım "efradını cami" olmasına rağmen, milli güvenliğe yönelik askeri bir tehdidin içerdiği heyecan, berraklık ve tehlikenin yakınlığı gibi unsurlardan yoksun olmanın sıkıntısını taşımaktadır. Düşman ordusu bir müttefikimizin ülkesini yakıp yıkarken veya kendi ülkemize binlerce füze yöneltilmiş bulunurken, kamuoyunu harekete geçirmek oldukça kolaydır. Çoğu kimse hâlâ "yüksek siyaset" (yani, millete yönelmiş apaçık teh-

ditler) ile "basit siyaset" (ekonomideki münakaşalar, çevresel reform teklifleri, ticaret müzakereler) arasında ayırım gözetmektedir; basit siyaset konuları halen dikkatleri üzerine daha çok çekmekle birlikte, şimdi halkı ve siyasileri, yeni tehditlere karşı koymak üzere gerekli fedakârlıklarda bulunmaya ikna etmek, iki kutuplu çatışma devrinde olduğundan çok daha güç olabilecektir.[15]

Bu global değişimlerden dolayı, ulus-devletin faydalı olup olmadığı meselesi de bahis konusu olmaktadır. Son birkaç yüzyılda siyasal ve uluslararası işlerin özerk baş aktörü durumunda olan ulus-devlet sadece kontrolü elden kaçırmış ve bütünlüğünü kaybetmiş görünmekle kalmayıp, yeni şartlara cevap verecek örgütlenme türleri arasında *yanlış seçim* olma özelliğini de korumaktadır. Bazı meseleler bakımından, işleri verimli yapamayacak kadar büyük; diğer bazı sorunlarda ise çok küçük kalmaktadır. Sonuç itibariyle, hem yukarıya hem aşağıya doğru "otoritenin devredilmesi" için yapılmakta olan baskılar bugünün ve yarının değişim kuvvetlerinin üstesinden daha iyi gelebilecek yapıların oluşturulmasını gündeme getirmektedir.[16]

Otoritenin ulus-devletten hem yukarıya hem de dışa doğru devredilmesi konusu en fazla dikkat çeken hususlardan biri olmuştur. Bununla kastedilen sadece büyük şirketler ve bankalar gibi uluslaraşırı oyuncuların yeniden ortaya çıkması ya da büyük ölçüde hükümetlerin kontrolü dışında kalan global bir haberleşme sistemi değildir. Söz konusu olan şey, uluslararası kurumların ve anlaşmaların rolünün artmasıdır ki, bunun mantığı şudur: yeni meseleler global nitelikli ise bunların üstesinden ancak, global bir ölçekte, uluslaraşırı kuruluşlar ve genellikle üzerinde mutabakat sağlanmış politikalar kullanılmak suretiyle gelinebilir; bu politikalar ise önde gelen sanayi demokrasileri arasında daha geniş bir işbirliği ve danışma sürecinden (G-7 zirveleri), CFC'lerin kullanımını yasaklayan antlaşmalara, Birleşmiş Milletler, UNESCO, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların oynadığı rollere ve bunların kaynaklarına kadar uzanmaktadır. Bu kuruluşların barış ve istikrara katkısı olduğu oranda (meselâ, Birleşmiş Milletler barış kuvvetlerinin birçok

bölgesel ihtilâf noktasında kullanımının gittikçe artması) buna memnuniyet verici bir gelişme olarak bakmalıdır; hele, bir de genelde başarılı oldukları görülürse (Bosna gibi yerlerde bu 'eğer' kocaman oluyor) uluslararası kuruluşların salt milli düzeydeki enstrümanlar ve politikalar karşısında statüsünü daha da yukarılara çekmesi mümkündür.

Özellikle ticari maksatlara yönelik bölgesel nitelikli devletler üstü teşkilâtlar da ortaya çıkmaktadır. Yakın bir gelecekte, gelişmiş ülkelerin üç ticaret bloku ve bunların uyduları olarak bölünmesine ilişkin tahminlerin gerçekleşmesi için zaman henüz erken olmakla birlikte, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (Meksika, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada) gibi bir ortaklığın oluşturulması ekonomide milli bütünlüğü daraltan anlaşmalar yapılmasını gerektirmektedir; bölgenin kendi sınırları içinde, milletler arasında mevcut farklar zihinleri karıştırmaya başlayacaktır. Bu süreç Avrupa Topluluğu içinde daha da ileri bir aşamadadır; orada hükümetler ve parlamentolar elde edecekleri ekonomik ve siyasal birliğin boyutlarını daha büyütmek amacıyla geleneksel milli egemenlik alanının bazı büyük kesimlerinden feragatte bulunmayı kabul etmiştir; doğrusu, bu kadar ileri gitmiş bulundukları için halen entegrasyoncularla milli güçlerin daha fazla aşındırılmasına karşı çıkanlar arasında derin siyasal anlaşmazlıklar mevcuttur.*

Otoritenin ulus-devletten küçük birimlere devredilmesinin de temelinde ekonomik ve teknolojik gelişmeler yatmaktadır. Meselâ, Avrupa'da bir baştan öbür başa kadar sınırların yıkılması, evvelce milli gümrük ve tarife sistemlerince yasaklanan yerel ekonomik bölgelerin doğmasına (çoğu zaman da *yeniden* doğmasına) imkân sağlamıştır. Ticarette yeni ilişkiler geliştikçe, eskileri ortadan kalkmaktadır; Slovenya Avusturya ile ticaretini arttırmış, Sırbistan ile ticaretini azaltmıştır, Alsace-Lorraine Paris'ten çok Baden-Württemberg ile entegre olma yolundadır, Kuzey İtalya Calabria ya da Sicilya'dan çok Alplerdeki devletlerle bağlarını sıkılaştırmaktadır. Amerika'daki eyaletler, federal hükümetin ilgi göstermeyişinin verdiği düş kırıklığıyla, yatırım ve

* Bkz. 12. Bahis, "Avrupa ve Gelecek."

ticaret ilişkilerinin diplomasisini yürütebilmek amacıyla Tokyo ve Brüksel'de kendi "temsilcilik"lerini açmaktadır. St. Petersburg gibi Rus şehirleri yabancı sermaye cezbetmek üzere kendilerini serbest ticaret bölgesi ilân etmektedir.

Serbest piyasacı ekonomistler, bu masumane gelişmelerin birçoğunu tahditsiz ticaretin kendi doğal (ve daha yararlı) seyrini takip ettiği gerekçesiyle memnunlukla karşılamaktadır. Ancak, otoritenin aşağıya doğru devredilmesi, - en azından etnik çekişmelerin ve tartışmalı sınırların bölgesel farkları körüklediği toplumlar bakımından - milli bütünlüğün parçalanması riskini de beraberinde taşımaktadır. Milli birlik ve beraberlikteki bu çöküşün en göze çarpan örneklerine Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da şahit olunmakla birlikte dünyanın başka yörelerinde de birçok örnekleri vardır. Afrika'nın birçok ülkesinde, Avrupa tarzı devlet sistemi çözülmekte, sınırlar kalbura dönmekte, bölgesel ve etnik çekişmeler tırmanmaktadır. Eyaletlere karşı merkez, ya da çeşitliliğe karşı birlik şeklinde ifade edilebilecek bu sorun gözlemci ülkeleri de farklı siyasal pozisyonlar almaya sevk etmektedir; kültürel bakımdan homojen olan bir Almanya'nın Yugoslavya'daki Slovenlerin ve Hırvatların özerklik taleplerine sempati gösterme eğiliminde olmasına karşılık, kendileri de bölgesel/etnik meseleler yaşayan hükümetlerin (meselâ, İspanya) herhangi bir yerdeki ayrılıkçı hareketlerin cesaretlendirilmesi konusunda gösterdikleri asabilik belirtilerinin anlayışla karşılanması mümkündür. Uluslararası müdahalenin tartışma konusu olduğu bütün gergin müzakerelerde - meselâ Kürtlere yardım edilmesi - ulus-devletin meşruiyeti ve bütünlüğü gibi büyük bir sorun ortaya çıkmaktadır.

Önceki bahislerde tartışılan geniş kapsamlı global trendlerin ışığında, bundan böyle de iç ve bölgesel ihtilâflar çıkarsa şaşkınlık duymamalıyız. Yerkürenin çeşitli yörelerinde nüfus baskılarının artması, kaynaklar üzerindeki mücadelenin şiddetlenmesi ve haberleşme devriminin dünya vatandaşları yaratacağı yerde çoğu kez etnik yangınlara körükle gitmesi sonucunda, milli otoriteye karşı meydan okumaların -özellikle dünyanın yoksul kesimlerinde- daha çok artması mümkündür. İki yüzyıl önce, Im-

manuel Kant tabiatın insanları birbirinden ayırt etmek için iki araç kullandığını gözlemiştir: bunlar "dil ve din farkları,"dır ki, ikisi de "karşılıklı nefret ve savaşmak için bahane" üretme eğilimi taşımaktadır. Zaman geçtikçe, Kant, "medeniyetin ilerlemesi" sayesinde, sonunda, herkes arasında barış anlaşmasına varılmasına yol açılacağı ümidini belirtmiştir.[17] Bu ümit belki günün birinde gerçekleşecektir; fakat şimdi mevcut olan kanıtlara bakılırsa bunun için henüz uzun, ince bir yolda olduğumuz anlaşılmakta ve "medeniyetin" gezegenimizi değiştiren ve geleneksel siyasal düzenlemelerimize meydan okuyan trendlerle aynı hızla ilerlemediği görülmektedir. Tam tersine, kısmen globalleşmeye karşı tepki halindeki köktenci kuvvetler yapacakları çıkış için güç toplamakta, bu arada demokrasilerde bile milliyetçi ve yabancı karşıtı siyasal hareketler güç kazanmakta - bütün bunlar da bu hareketlerin gelecek için "hazırlanma" bakımından uzun vâdede şansını zedelemektedir.

Böylece insanlık bir bilmeceyle karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır. Otoritenin devri ve grupların sadakati konusundaki bütün tartışmada, eski sistemler hâlâ geçerli ve mevcuttur - gerçekte, bazı yerlerde bunlara gittikçe de daha fazla bağlanılmaktadır. Son yirmi, otuz yıl içinde ulus-devletin güçleri bir miktar aşınmaya uğramış olabilir, fakat ulus-devlet birçok insan için kimliğinin birinci dereceden merkezi olma özelliğini hâlâ korumaktadır; bireyler, patronlarının kim olduğuna ve geçimlerini sağlamak için ne yaptıklarına hiç bakmadan, devlete vergi ödemekte, kanunlarına tâbi olmakta, (gerektiğinde) ordusunda hizmet etmekte ve ancak onun pasaportunu haiz olarak seyahat edebilmektedir.* Üstelik, yeni meseleler doğarken, - yasadışı göç veya biyoteknolojiye dayalı tarımsal üretim de olsa - insanlar içgüdüsel olarak (en azından demokrasilerde) hükümetlerine dönüp "çözümleri" bulmasını ondan beklemektedir. Global nüfus patlaması, atmosferin kirlenmesi ve teknolojiye dayalı değişim gibi bütün gelişmeler uluslaraşırı düzeyde kendi itici güçlerine sahiptir; ne var ki, döviz kontrollerini ilga etmek, biyoteknolojiye izin vermek, fabrika emisyonlarını azaltmak ya

* Ya da, Avrupalılar bahis konusu olduğunda, AT pasaportunu haiz olarak.

da nüfus politikası izlenmesini desteklemek konularında karar verme yetkisi milli hükümetlerle parlamentolara aittir. Bu her zaman başarılı olacakları anlamına gelmez; gerçekte, bu kitabın temel argümanlarından biri de bu yeni meselelerin niteliği dolayısıyla hükümetlerin olayları kontrol etmesinin eskisine nazaran daha zor hale gelmiş olduğudur. Ancak, toplumların değişime karşı duyarlılıklarını ortaya koyabilmeleri için elde mevcut olan başlıca kurum gene hükümetlerdir. Son olarak, bu dünyada yaşayan insanlar arasında, meselâ, tropikal yağmur ormanlarının tahrip edilmesine son verilmesi veya metan emisyonlarının azaltılması gibi koordine bir hareket yapılacaksa, hükümetlerin katılımıyla müzakere edilen *uluslararası* anlaşmalara açıkça ihtiyaç olacaktır.

Özetle, devletin özerkliği ve işlevleri uluslaraşırı trendlerin etkisiyle aşınmaya uğrasa bile, global değişime karşı duyarlılığı ortaya koyabilmek bakımından kilit birim olarak devletin yerine konabilecek yeterli özellikleri taşıyan bir ikame unsuru henüz ortaya çıkmamıştır. Siyasal liderlerin kendi halklarını yirmi birinci yüzyıl için nasıl hazırladıkları konusu, devletin geleneksel araçlarının zayıfladığı bir ortamda bile hayati önemini korumaya devam etmektedir - bu nedenledir ki, ayrı ayrı ele alındığında her ülke ve bölge, gelecek yüzyılın meydan okumasına karşı duyarlık gösterecek durumda olsa da olmasa da geleceğe yönelik beklentilerini şimdiden ele alıp incelemek önem kazanmaktadır.

Bölüm II

Bölgesel etkiler

8
2000'li yılların dünyası için Japonların "plan"ı

Yukarıda anahatlarını açıkladığımız boyutlarıyla yerküremizin başına gelecek hallerin aşağı yukarı doğru olduğunu - yani, dünyanın yoksul kesimlerinde sürekli bir nüfus patlaması olacağını ve bunun çevrenin tahrip edilmesiyle sosyal gerginliğe yol açacağını, zengin ülkelerde ortaya çıkan globalleşme ve yeni teknolojilerin ise tarım, imalat sanayii ve genel olarak iş hayatının geleneksel yöntemlerinin (ve mahallerinin) temellerini sökebileceğini - varsayarsak hiçbir insanın bu durumdan zarar görmeden çıkabileceğini umması mümkün olabilir mi? Global ekonomi Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ve Japonya'da muazzam güç ve ayrıcalıklara sahip üç ticaret bloku yaratıyorsa - bunların gelecek için kendi içlerinde ne kadar iyi "hazırlandıklarına" da bakılmaksızın - bu blokların bütün dünyayı kapsayan çalkantılardan kendilerini ayrı tutmalarına imkân olur mu? Herkes ummanın içinde eziyet ve sıkıntılara gömülmüş vaziyette iken onlar okyanusun ortasında dirlik ve esenliğin yeşerdiği adalar gibi yaşamaya devam edebilirler mi?

Yeryüzündeki çeşitli ülkelerin ve bölgelerin - bu bahiste, özellikle Japonya'nın - gelecekle ilgili tahmin ve beklentilerini ele alırken, global trendlerin "serpintiler"inden tamamen koparak kendini izole etmenin mümkün olmadığını göreceğiz; Japonların yeni meydan okumalara karşı koymak hususunda ileri ekonomilere sahip diğer ülkelerden daha da başarılı olmak için göste-

receklerinden şüphe etmeyeceğimiz gayretler de bu durumu değiştirmeyecektir. Hâlâ birçok yorumcuya göre Japonya, yarının teknolojiye dayalı global değişimleri için daha şimdiden en iyi hazırlanmış ülke olarak görülmektedir;[1] varsın, "Japonya bir numara" şeklinde ifade edilen anlayış, Japonların güçlü yanlarından çok zayıf yanlarını değerlendiren yazarların tenkitlerine de uğramış olsun.[2] Biz burada hem güçlü hem de zayıf taraflarını tartışacağız - daha ilerideki bahislerde de diğer ülkelerin gelecekle ilgili tahminleri ve beklentileri ele alınırken aynı şeyi yapacağız. Makul ölçüleri aşmayacak kadar ayrıntılı bir değerlendirme yapabilmek üzere her ülke ve her bölge tek tek incelenirken, diğer toplumlara - ve tabii, Birinci Bölümde anlatılan genel, uluslaraşırı kuvvetlere - göre içinde bulundukları pozisyonun da hatırdan hiç çıkarılmaması gerekmektedir.

Bu bahiste genelde varılmak istenen sonuçla, Japonların bir yandan, global nüfus fazlalığı, kütlesel göçler ve çevre felaketlerinin diğer yandan da üretimin globalleşmesinin hem toptan olarak hem de doğrudan doğruya yapacağı tahribattan muhtemelen en az zarar görecek millet olduğu, bunda da toplum ve ekonomilerini organize ediş biçiminin rol oynadığı ortaya konacaktır; ne var ki, demografik ve teknolojik değişimin daha büyük çaptaki yankıları meydana çıktığında Japonya kadar başarılı bir ülkenin bile bundan kaçınması pek o kadar kolay olmayacaktır.

1945'ten bu yana, günden güne, Japonya'nın sağlam temellere dayanan refah yaratmaktaki başarısının hızına diğer hiçbir büyük devlet (ve birkaç küçük devlet) erişememiştir. Bu temeller arasında, Japon halkının, diğer etnik gruplarla nadiren evlilik bağları kurması ve oldukça uzun bir süre uluslararası ilişkilerin dışında kalması dolayısıyla sosyal bütünlüğünü ve ırk birliğini korumuş bulunması vardır. Bu bütünlük sadece güçlü bir milli kimlik duygusu ve benzeri olmayan bir kültür olarak değil, - Batılıların gözünde daha da etkili olan - sosyal ahenkliliğe, konsensus sağlama ihtiyacına, yaşlılara hürmet gösterilmesine ve topluluğun yararının bireyin arzularına üstün tutulmasına önem verme şeklinde de tezahür etmektedir. Bu argümanı

devam ettirirsek, bu gibi sosyal normların bir sonucu olarak, Japon toplumunda çok daha az cinayet, şiddete dayalı suç ve grev olayları yaşanmaktadır; aile içi ve nesiller arası bağlar daha kuvvetli ve Batılı ülkelerde yaşayan insanların birçoğuna göre ortalama hayatta kalma ümidi daha yüksektir. Japonlar böylece, bireylerin istek ve güdülerini büyük ölçüde kaldırmış olmakla, takım halinde, daha doğrusu çok sayıdaki takımların - aile, okul, şirket ve millet - birer mensubu olarak faaliyetleri daha etkin hale gelmektedir.[3]

Japonya'da eğitim, Konfüçyanizmin etkisi altındaki diğer Doğu Asya toplumlarında da olduğu gibi, kritik önem taşıyan bir unsurdur. Japonlar bilgiyi elde etmenin önemini vurgularken, öğrenmenin bir grup faaliyeti olarak önem taşıdığı üzerinde daha da fazla durmaktadır; Japonlar, bireyin mükemmel olmasını teşvik etmek yerine sınıftaki herkesin gerekli görülen seviyede standart bir okuryazarlık ve aritmetik bilgisine ulaşmasını sağlamaya gayret eder. Japonya'da öğretmen çok değerli bir varlıktır, öğretmene çok saygı gösterilir; her yıl okullardaki münhal kadrolardan çok daha fazla sayıda gayet yüksek kalifikasyona sahip öğretmen adayı öğretmen olmak için müracaat eder. Okuldaki öğrenim, evde ya da "dersane"lerde (juku) sürdürülen eğitimle takviye edilir; burada esas olan serbest tartışma ve fikir ortamı oluşturmaktan çok bilginin doğrudan edinilmesidir. Saygınlığı olan üniversitelere girebilmek için, öğrencileri perişan eden, ailelerce de büyük heveslerle desteklenen yoğun bir rekabet vardır. Mukayeseli ekonomik üstünlükler ve refah yaratma standartlarıyla ölçüldüğünde, alınan sonuçlardan etkilenmemek elde değildir.[4] Okullardan mezun olan taptaze kadrolar, yüksek bir beceri düzeyine sahip olarak kendilerini işe alan şirkete "uyum sağlamak" için teşvik olunmakta, böylece, kendini firmanın verimliliğini arttırmaya adamış disiplinli ve becerili bir işgücünün mensupları haline gelmektedir. Kimin yeteneği daha fazla ise kendisine ilerleme şansı verilerek yeni gelişen sanayi ve ileri teknolojiye dayalı mesleklere yönlendirilir: bunlar, çeşitli alanlardaki mühendisler, bilim adamları, bilgisayar uzmanları, Ar-Ge elemanları; başka bir deyimle, işlerin *yapılmasına* katkıda bulunan insanlardır. Bunun tam aksi olarak da, mal üret-

mekten ziyade hizmet sağlayan mesleklerde, avukat ve yönetim danışmanı sayısı çok daha azdır.

Resmi istatistikler de, eğitim sisteminin bizde bıraktığı bu faydacı, doğrudan amaca yönelik nitelik izlenimini doğrulamaktadır. 66.000 kadar okulda 27 milyon öğrenciye eğitim veren 1.3 milyon öğretmeniyle,[5] tüm Japon eğitim yapısı, güçlü bir Eğitim Bakanlığınca yürütülen sıkı denetim ve düzenlemelere tâbidir: ders programları, ders kitapları, öğretmenlerin aylıkları hatta okulların fiziksel yapısı bile Bakanlığın gözetimi altındadır. Bu durum, başka toplumlarda baskı unsuru olarak nitelendirilebilecek ölçüde bir katı ve yeknesak uygulama getirmekle birlikte, önemli olan husus yüksek genel standartlar saptanmış olması ve herkesin de bunlara erişmek için çaba göstermesidir. Japon çocuklarının tamamına yakını (yüzde 92'si), sosyalleşme sürecinin en erken başladığı düzey olan okul-öncesi eğitimi görmektedir. Bundan sonra, Japonya'da herkes en az dokuz yıl zorunlu eğitim görmekte, bunun büyük çoğunluğu da ortaöğrenime devam etmektedir; nüfusun tamı tamına yüzde 90'ı, hatta daha da fazlası ortaöğrenimden mezun olmaktadır ki, bu oran Amerika Birleşik Devletlerinden de İngiltere'den de, diğer birçok ülkeden de daha yüksektir. Bunun sonuçlarından biri de, halen Japonya'daki okuryazar olmayan oranının yüzde 0.7 gibi minik bir oranda kalmasıdır. Üstelik, Japon çocuklarının yıl içinde okula devam ettikleri gün sayısı çok daha fazla olduğu - yılda 220 gün (Cumartesiler yarım gün dahil), Amerika Birleşik Devletlerinde ise yaklaşık 180 gün - ve gün boyunca uygulanan ders süresi daha uzun olduğu için, bir Japon çocuğunun on dört yaşına kadar gördüğü eğitim bir Amerikalı öğrencinin on yedi ya da on sekiz yaşlarına kadar gördüğü eğitime bedeldir. Japon çocukları matematik veya bilim yeteneklerini ölçen uluslararası standartlaştırılmış testlerde çok yüksek puanlar alırlar (özellikle öğrendiklerinin çoğu da bu alanlarda olduğu için); hatta standart zekâ testlerinde bile, Amerikalı ve Avrupalı öğrencilerin aldığı puan 100 olurken, ortalama Japon öğrencisinin aldığı puan 117'dir.[6]

Yükseköğrenimde, en iyi üniversitelerde bile artık baskılar çok daha gevşemiş haldedir, Japonlarınki karma bir rekordur. Eğitime ayrılan kaynakların toplam kaynaklar içindeki payı diğer sanayileşmiş ülkelere göre daha küçük, lisansüstü programları da daha az olan Japon üniversiteleri ile yüksekokulları yaratıcı araştırmacılık alanında şimdiye kadar pek başarı göstermemiştir; 1987 yılı itibariyle, Japonlar bilimde sadece dört Nobel ödülü kazanmış bulunmaktadır ki, Amerika Birleşik Devletlerinin ödül sayısı 142'dir. Japonlar şimdi temel araştırmaya eskiden olduğundan çok daha fazla kaynak tahsis ettikleri için bu durum belki değişebilir; fakat, büyük ihtimalle, Japonya'da en büyük miktardaki bilimsel araştırmanın dev şirketlerin laboratuvarlarında ve enstitülerinde yapılmasına, "temel" bilginin de başka yerlerden satın alınması ya da kopya edilmesine devam olunacaktır. Uygulamaya dönük olan işleri tercih ettiğinin bir ifadesi olarak, Japonya kalifiye bilim adamı ve mühendis oranında dünyada lider durumundadır (milyon nüfus başına yaklaşık 60.000 kişi) ; 800.000 civarında Japon araştırma ve geliştirme alanında çalışmaktadır ki, bu sayı İngiltere, Fransa ve Almanya olarak üç ülkede aynı alanda çalışan insan sayısının toplamından daha fazladır.

Japonya'nın finans ve vergi yapısı da refah yaratma amaçlı milli hedeflere katkıda bulunacak niteliktedir. Vergi sistemi özel tasarrufları teşvik etmekle kalmamakta, konut maliyetlerinin yüksekliği ile yaşlılık dönemi için tasarruf yapma zarureti kişisel tasarrufların yüksek düzeylerde oluşmasını sağlamaktadır. Bu durum, geleneksel olarak, bankalarda ve sigorta şirketlerinde sermayenin birikmesini, daha sonra da düşük faizlerle Japon sanayicilerine kredi olarak aktarılmasını sağlamış, böylece sanayiciler yabancı rakiplerine karşı maliyetlerde üstünlük kazanmıştır. Ayrıca, bankalarla şirketler birbirlerinin stoklarını değerlendirebileceği girift bir ağın parçalarıdır; bu sayede firma yöneticilerinin uzun vadeli stratejiler oluşturarak (çoğunlukla bunlara yoğun sermaye yatırımları dahildir, üçer aylık kârlılık oranlarına da pek bakılmaz) tüketiciye yeni ürünler arz etmeleri ve piyasa paylarını genişletmeleri mümkün olmaktadır. Bu avantajlar, en azından yakın zamanlara kadar, hem hükümetin

ithalatı caydırıcı tedbirleri ve yenin değerini düşük tutmaya yönelik politikaları ile desteklenmiş hem de sanayici şirketlerin yerli parça imalatçıları ve yardımcı hizmetler sunan firmalarla bağlarının sıkı olması sayesinde takviye edilmiştir.[8]

Bu kombinasyon birçok yabancı şirketin Japon rakipleriyle yarışa girmesini güçleştirmiştir; meselâ, bu mücadelede, Amerikalı firmaların elindeki yüksek kalifikasyonlu işgücü daha az olduğu gibi Amerikalı işçiler o kadar uyumlu da değildir; sermayenin maliyeti daha yüksektir; üstelik Wall Street'li yatırımcıların acele kâr sağlama eğilimlerine de bağlıdır; Japon iç pazarına girmek *bile* bu pazarın yapısında mevcut birtakım sıkıntılar yüzünden epeyi zordur. Aslında kendi bünyesinden kaynaklanmayan bu avantajlara ilâveten, Japon şirketlerinin birçok ürünlerinin kalitesini ve bizzat üretim sistemlerini de yabana atmamak gerekir. Tüketici alışkanlıkları, etkin ve hoşa giden tasarımlar, fabrika hattındaki "üretim seviyesi", kalite kontrolü ve satış sonrası hizmetler konularında fanatik ölçülere varan bir titizlik gösterilmekte ve bütün bunlar durup dinlenmeden kayda geçirilerek üzerinde sayısız araştırma yapılmaktadır.[9] Öyle görünüyor ki, bu hırsın temelinde, birbiriyle çekişmekte olan Japon firmaları arasındaki sıkı rekabet vardır: Honda, Toyota ve Nissan'a meydan okumakta, Olympus Optical, Pentax ve Ricoh ile mücadele etmekte, her şirketteki plancılarla personel kendi ürünlerinin en iyisi olmasını sağlama yolunda azami gayreti sarf etmekten kaçınmamaktadır. Tabii, dünyanın her yerinde rekabetçi kapitalist teşebbüsün ideali olan bu durum, Japonya'da sınırları zorlayan bir noktaya getirilmiş bulunmaktadır.[10]

Bu ekonomik yayılmanın sonucu - birçok bakımdan da bunun arkasındaki itici gücü - olarak muazzam miktarlarda sermayeye sahip olan ve mallarını üretmek ve satmak için dünya çapında stratejiler geliştiren birkaç dev Japon firması ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu şirketlerin birçoğu yen daha güçlendikçe ihracattaki rekabet güçlerini devam ettirebilmek için kendi banka hesaplarındaki büyük fazlalıkları çok daha geliştirilmiş ekipmanlar yerleştirmek amacıyla kullanmıştır; Japonya'da yatırımlar mutlak rakam olarak Amerika Birleşik Dev-

letlerindeki yatırımları geçmiş bulunmaktadır; Amerika'daki nüfusun Japonya'nın bir misli olduğu düşünülürse bu nokta üzerinde önemle durmak gerektiği ortaya çıkar.[11] Dünyayı kazan yeni ürünler ve fikirler peşinde koşan "sanayi istihbaratı" elemanlarını kepçe gibi gören bu hırs dolu şirketler yabancı şirketleri tamamen satın almış, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da laboratuvarlar ve araştırma merkezleri kurmuş, yeryüzünün çeşitli yerlerindeki akademisyenlerin ve bilim adamlarının araştırmalarını da finanse etmişlerdir. Yabancı uzmanlar Japonya'nın belirli bir alanda (lüks arabalar, bilgisayar yazılımları, süper bilgisayarlar) yetersiz olduğunu açıkladığı anda, bu açığı gidermek için yoğun gayretler gösterilmektedir.[12] Gene aynı şekilde, Avrupa'da korumacılığın arttığına dair yapılan tahminler Japon şirketlerini 1992'deki entegrasyonun daha ileri aşamalara geçmesinden önce AT sınırları içinde imalât yapabilmek amacıyla, derhal Avrupa'daki yatırımlarına ağırlık vermek yönünde harekete geçirmiştir.[13]

Japonya'nın sanayi mucizesinin sonuçları sadece patronlarla bankacılara yararlı olmakla kalmamış, ülke de bundan istifade etmiştir. GSMH'sı, 1951'de İngiltere'nin üçte biri, Amerika Birleşik Devletlerinin de ancak yirmide biri iken, cari döviz kurları seviyesi itibariyle şimdi İngiltere'nin GSMH'sının yaklaşık üç katı kadar; Amerika'nın ise toplam olarak üçte ikisine yakındır; üstelik, ekonomik durumu yorumlayan uzmanlar, içinde bulunduğumuz yüzyılın geri kalan kısmında, Japon ekonomisinin Amerikan ekonomisinden daha hızla büyüyeceği, hatta büyüme hızının muhtemelen Avrupa'dan da yüksek olacağı tahmininde bulunmaktadırlar.[14] Japonlar bireysel düzeyde de otuz yıl öncesine nazaran çok daha yüksek bir yaşam standardına sahiptir ki, bu yükseliş sadece Japonların tüketim harcamalarının artmasıyla değil, alışverişleri ve dışarı yaptıkları seyahatlerle daha fazla göze çarpacak şekilde anlaşılmaktadır. Japonya'nın ekonomisi güçlenirken parasının satın alma gücü de artmaktadır; ülkeye gelen yabancıların, günlük mal ve hizmet fiyatları karşısında dudağı uçuklarken yabancı ülkeler ve oralardaki mal varlıkları (tarım arazilerinden Empresyonist ressamların eserlerine kadar) Japonlara oldukça ucuz gelmektedir. İsviçre ve diğer

birçok Kuzey Avrupa ülkesi gibi, Japonya da fert başına geliri yüksek ülkelerden biri haline gelerek toplam prodüktiviteyi geliştirmenin ekonomik bakımdan son meyvesini de böylece toplamış olmaktadır.

Müteşebbis firmalar Japon ekonomisini daha da uzak ufuklara taşırken, bu genişlemede daha önce bahsedilen eğitim sistemi ve düşük faiz oranları gibi makroekonomik ve yapısal özelliklerin de açık bir şekilde desteği görülmüştür. Bunlara ilâveten, birçok şirket, yeni ürün alanlarının teşhis edilmesinde, enformasyon toplanmasında, bilimsel araştırmanın finanse edilmesi ve paylaşılmasında, Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığının (MITI) desteğinden yararlanmıştır.[15] Bir diğer avantaj olarak da, Japonya'nın 1945'ten sonraki askerden hemen hemen tamamen arındırılmış statüsü zikredilebilir; Amerika'nın stratejik şemsiyesi altına sığınan Japonya, savunmaya, yıllık olarak GSMH'sının sadece yüzde 1'ini harcamıştır (oysa Amerika'nın toplam rakamları yüzde 5 ile yüzde 10 ve daha fazlası arasında değişmiştir).[16] Bu alanda sağlanan "tasarruflar" sanayiin devamlı biçimde modernleştirilmesi için kaynakların serbest kalmasını sağlamıştır. Japonya'nın elinde fazla miktarda *ağır* kuvvet (tank, uçak) olmamasına karşılık, sahip olduğu *hafif* güç, ya da gayri askeri etkiler artmaktadır; bu da, IMF ve Dünya Bankasındaki pozisyonunun yükselmesinden, Hollywood stüdyolarını ve Avrupalı bilgisayar firmalarını eline geçirmesinden, Tokyo borsasının büyüklüğünden, Japonya'nın şimdi dünyanın en büyük dış yardım veren ülkesi durumuna gelmiş olması dolayısıyla gelişme yolundaki birçok ülkenin gözlerini şimdi yardım, kredi ve yatırım için Tokyo'ya dikmesinden kolayca anlaşılmaktadır. Gelişme yolundaki ülkelerin siyasetçileri soluğu Japonya'da alırken, Japon işadamları, turistleri, sanayicileri ve sermayesi de, âdeta İngiltere'de Viktorya devrinin orta dönemlerinde ve sonlarında hâkim olan yayılmacı politikayı hatırlatırcasına akın akın dünyanın birçok yerine girmektedir.[18] Bütün bu yerler arasında en hızlı gelişen Batı Pasifik ve Doğu Asya bölgelerindeki ülkeler ekonomik planda birbiri ardına, başını Japonya'nın çektiği ticaret ve yatırım blokunun içine çekilmektedir; bu da Japonya'nın 1930'lu yıllarda savaşarak genişle-

me yöntemiyle halledemediği "Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alemi"ni barış içinde ticaret yoluyla, daha da başarılı olarak gerçekleştirdiği yolunda korkuların doğmasına yol açmıştır.[19] Sadece iki nesilde bu noktaya kadar gelebildiyse gelecek kırk yılda refah, nüfuz ve güç alanlarında daha, kim bilir, nerelere gidecektir?

Bütün bunlar uluslararası ekonomik ilişkiler okuyan öğrencilere aşina gelecektir. Bu başarıların gerçekleştiği konusunda hiçbir şüpheye mahal yoksa da, Japon toplumunun bunları elde etmek için ödediği faturanın yüksek olduğu da görülmektedir. Bazı gözlemcilere bakılırsa Japonya'nın böbürlendiği sosyal ahengi sağlamanın bedeli, uyumluluk ve büyüklere saygı konusunda insanlar üzerinde baskı icra edercesine ısrar edilmiş olmasıdır. Eğitimdeki uygulamalar yaratıcılığı teşvik etmek yerine, tamamen olguların ezberlenmesine ve "grupla düşünme"ye dayanır - bu özellikler sonradan fabrika ve işletmelerdeki çalışma hayatında tekrar ortaya çıkarak hikmetinden sual olunmaz bir ahengin hüküm sürmesi gerektiği inancını pekiştirir. Bu sistem katıdır; sıkı hiyerarşik kurallara bağlıdır (patronun önemi arttıkça, önünde daha fazla eğilmek gerekir), büyük şirketlerin sahibi olan, bürokrasileri idare eden ve iktidardaki Liberal Partiyi yöneten seçkin bir *erkekler* grubuna da inanılmaz ayrıcalıklar sağlar. Bunun tam aksine, Japon halkının büyük çoğunluğu da avuç içi kadar konutlarda yaşayıp aşırı çalışma saatleri, grup jimnastiği ve milli gurur tesellileri ile yetinmek zorundadır. Kadınların işi evi çekip çevirmek, tasarrufları idare etmek ve çocukların okul sonrası eğitimini sağlamaktır.[20]

Bunlardan başka, benzersiz olmak ve "Japonluk" üzerinde ısrarla durulması da sadece kültürel bir kimliğin ortaya konmasından öteye, rahatsızlık verecek derecede köklü bir ırkçılık eğilimini yansıtmaktadır ki, bu eğilim özellikle Japonların Korelilere, Çinlilere, Amerikalı siyahlara ve yurtdışındaki diğer birçok etnik grupla yurtiçindeki *burakumin*'lere ("serseriler") bakış tarzında kendini göstermektedir. Kültürünün kendine özgü oluşu dolayısıyla Japonya'nın yükselen değerlerini diğer milletlere aktarması, Atina'nın, Rönesans devri İtalya'sının ve

modern Amerika Birleşik Devletlerinin dünya medeniyetine katkıda bulunması kadar kolay olmamaktadır.[21]

"Japonya A.Ş." sistemli olarak uluslararası serbest ticaretin kurallarından da uzak durmaya gayret etmiştir. Uzun yıllar, Japon ürünlerine rakip olan yabancı mallar iç pazarlardan uzak tutulmuş, bunun için ya ayırımcı tarifelere ya da (bu uygulama diğer ülkelerin protestolarına yol açınca) daha az belirgin olan birtakım engellere - meselâ dağıtım sistemi ya da ihale tekliflerinin ve ihalelerin özel olarak saptanması yollarına - başvurulmuştur. Muzzam miktarlara varan ihracatını başarıyla yürüten bir diğer ülke olan Almanya'nın aksine, Japonya, yakın zamanlara kadar hammadde veya kendisinin imal etmediği mallar (Boeing uçakları, lüks otomobiller) dışında çok fazla ithalat yapmamış; bu da muazzam miktarda ticaret fazlası vermesine neden olmuştur. Amerikalı ve Avrupalı eleştiricilerin şikâyetlerine konu olan bir husus şudur: Birbiri ardına bütün sanayi sektörlerinde Japonlar başka yerlerde yapılan ürünleri hedef olarak belirlemiş, o işin teknolojisini anlamak için gerekli olan yabancı uzmanlığı satın almış (MIT[+] profesörleri ya da yazılım mühendisleri olarak), kendi sanayicilerine aradaki açığı kapatabilmeleri için her türlü desteği sağlamış ve ancak ondan sonra o sektörde serbest ticarete yeşil ışık yakmıştır; diğer bazı konularda da, iddialara göre, dış pazarlarda satışa çıkardığı mallarda piyasa fiyatları altında "damping" yaparak; koruma altındaki iç pazarda ise fiyatları yüksek tutarak yabancı rakiplere zarar vermiştir.[22]

Japonların ticaretteki bu uygulamalarının dışta en büyük "kurbanı", en fazla şikayet edenlerin ses desibeliyle ölçüldüğü zaman, Amerika Birleşik Devletleri çıkmaktadır; bu ülke, son yıllarda Japonya ile emtia ticaretinde yıllık 40 ilâ 50 milyar dolara ulaşan açıklar vermiş, kilit sanayilerinden bazılarının Japon rekabeti karşısında ortadan kalktığını kendi gözleriyle görmüş, Japonya Amerika'da daha fazla mal, mülk satın aldıkça kaygıları daha da artıp tepkilerini ortaya koymuştur. Ameri-

[+] ABD'nin Boston şehrindeki *Massachusetts Institute of Technology* adlı dünyanın en gelişmiş teknik üniversitelerinden birinin kısaltılmış adı (Çevirenin Notu).

ka'nın 1945 sonrasındaki işgalinin Japonlara "militarizm"i terk ettirip barış içinde ticari amaçlar gütmeyi benimsetmesi sadece tarihin kocaman bir cilvesi olmayıp, Amerika Birleşik Devletleri hem ortak savunmaya çok daha az katkıda bulunan hem de Amerika'nın sanayi tabanını aşındıran bir müttefike stratejik güvenlik şemsiyesi sağladığı için, çağımızın siyasal bir cilvesidir de. Sonuç itibariyle, ABD'li kongre üyeleri Japonya'nın âdeta "kendi başına buyruk kovboy" gibi davranmasından durmadan yakınmakta ve İngiltere veya Fransa gibi orta ölçekli Avrupalı devletlerle mukayese edildiğinde Japonya'nın çok daha kararsız ve nüfuzsuz göründüğü bir alan olan uluslararası güvenlik alanında daha fazla katkıda bulunması için baskı yapmaktadır - ki, Tokyo'nun izlediği politikaları tenkit eden kimselere göre, bu durum, Japonları ilgilendiren tek şeyin para kazanmak olduğunu teyit etmektedir.*

Ayrıca, ne bulsa eline geçiren popüler Japon şirketi imajı Japon toplumunun ve ekonomisinin pek makbul olmayan yönlerini es geçmektedir. Sayıları binleri bulan küçük aile firmaları ve küçük mahalle bakkallarında verimlilikten eser yoktur, dağıtım şebekesi özel menfaatlerin etkisiyle kilitlenmiştir, Japon tarım üretiminin de rekabet gücü olmayıp, sırf Kuzey Amerika'ya oranla gıda malı fiyatlarını çok daha yüksek düzeyde tutan özel korumacılık uygulamaları sayesinde ayakta kalabilmiştir. Bu nedenle, Japon halkının fert başına ortalama geliri, gıda, tüketim malları, arazi ve konut fiyatlarının yüksekliği dolayısıyla halkın reel satın alma gücünün azalmış bulunduğu gerçeğini örtbas etmektedir. Japonya kamu tesisleri, kanalizasyon sistemleri ve rekreasyon tesisleri bakımından da diğer birçok ülkenin gerisinde kalmıştır. Japon kapitalizminin global ölçekteki zaferi henüz *toplam* prodüktiviteye - Amerika'dan hâlâ daha dü-

* Diğer taraftan, Japon askeri gücünde büyük ölçekli bir artış sağlanması ile Amerika'nın Pasifik'teki stratejik mevcudiyetinin azaltılmasının gerçekten doğru olup olmayacağı konusundaki fikirler hiçbir zaman netleşmemiştir. Japonya'nın "tek boyutlu" gücüne (meselâ, ekonomik gücüne) ve bu pozisyonu nasıl istismar ettiğine işaret eden eleştirmenler Japonya'nın silahlı kuvvet oluşturmasına karşı ihtiyatlı olunmasını tavsiye edenlerin de başında gelmektedir ki, bu durumda Tokyo hem milli güvenlik alanında yeterli para harcamamakla suçlanmakta hem de savunma alanında büyük artışlar yapmaya kalkışmaması yolunda ikaz edilmektedir. Japonya, 1991'de Irak'a karşı açılan savaşın finanse edilmesi için büyük miktarlarda paralar ödemiş olmasına rağmen, yabancı eleştirmenlerin birçoğu bundan etkilenmiş değildi.

şüktür - ya da Danimarka ve Kanada gibi diğer bazı ileri sanayi toplumlarıyla mukayese edildiğinde, halkın yaşam kalitesine yansımış değildir.[23] Herhalde, Japonların son yıllarda gerçekleştirdiği refah *ölçüldüğünde*, altından, büyük ölçüde olağanüstü yüksek emlâk fiyatları ve hemen hemen aynı derecede şişirilmiş hisse senedi fiyatları çıkmaktadır ki, bu hisse senetleri, Japonya'nın dünyanın her tarafında saldırgan bir biçimde yaptığı ve aslında bir kısmının kârlı olduğuna da henüz kimseyi inandıramadığı harcamalara "stratejik avantajlar" kazandırmak üzere bankalarca kullanılmış bulunan ancak, değeri çok düşebilecek olan kıymetli kâğıtlardır. 1990'lı yılların başlarına kadar, bir önceki on yılın değerlerindeki nominal artışın büyük bir kısmı kayba uğramış, bundan özellikle banka hisseleri etkilenmiş ve Japonya'nın yurtdışındaki büyük yatırımlarının elden çıkarılıp böylece sağlanacak kaynaklarla bankaların yurtiçindeki nakit pozisyonlarının arttırılmasının uygun olup olmayacağı sorunu ortaya atılmıştır. Bütün bunlar bir çöküşle sonuçlansa sadece Japonya refahtan düşmekle kalmayıp, böyle bir çöküşün uluslararası para ve kredi şebekelerine de zarar vermesi mümkündür.

Son olarak, Japonya'nın 1950 sonrasındaki ekonomik başarısının temelinde yatan faktörlerden birçoğu değişime uğramaya başlamakta, böylece Japonya'nın büyüme hızı da düşmektedir. Genelde bu faktörlerin en önemlisi olan demografik dönüşümün sonuçları aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Yirmi birinci yüzyılın başlarında, Japonya'nın yaşlı nüfusu şimdikinden daha fazla olacak, bunun sonucunda ülkenin geleneksel olarak yüksek olan tasarruf oranları önemli ölçüde düşecektir; kullanılabilir sermayenin azalmasıyla da, Japon firmaları artık yabancı rakiplerine karşı kendilerini avantajlı kılan düşük faizli kredilerden eskisi gibi yararlanamayacaktır. Ayrıca, bundan sonra yenin değerinde olabilecek her artış Japon şirketlerini sanayii ülke dışına taşıyıp, maliyetlerin düşük olduğu ülkelerde imalat yapmaya zorlayacaktır. Bu olurken, Japonların - kendilerinden önce İngilizler ve Amerikalıların da başına geldiği gibi - "sanayi kültürlerini" giderek kaybetmeleri de mümkündür ki, bu gelişme günümüzde mü-

hendislik yerine ticari bankacılık mesleğine yönelen gençlerin sayısından da açıkça görülmektedir. Bir yanda, yurtiçindeki yüksek maliyetler diğer yanda da, yurtdışında yeni sanayileşen ülkelerin durmadan artan rekabeti arasındaki geleneksel "makas"ta sıkışıp kalan Japonya A.Ş., er veya geç özel avantajlarının kaybolduğunun farkına varacaktır.[24]

Japonya'nın geleceğe dönük tahmin ve beklentileri hakkında yapılan bütün yorumların temelinde şöyle bir soru bulunmaktadır: Diğer sanayileşmiş toplumlarla karşılaştırıldığında Japonya'yı "özel" mi yoksa "normal değil" mi saymak gerekir?[25] Tabii ki, böyle bir sual sorulduğu anda, gerçekten de Batı'da veya Amerika'da "normal" bir kapitalist sistemi bulunduğu ve Japonların bundan başka yönlere saptığı gerçeği kabul edilmiş olmaktadır. Bu literatüre bakılırsa Japonların yaşam tarzı özellikle Amerikalılara karşı bir meydan okuma niteliği kazanmıştır; nitekim Amerikalılar, ekonomik güçlerinin ihtişamını kaybetmekte olmasından dolayı endişelenmekle birlikte, Japonların meydan okuması karşısında geri planda kalmamak için - öğretim, bireyin ön plana çıkarılması, kadının rolü gibi konularda - kendi örf ve âdetlerini değiştirmek zorunda kalacakları ihtimali karşısında daha da fazla tedirgin olmaktadır.[26] (Belki de, Japonları *kendi* âdetlerini değiştirmeye zorlamak çok daha iyi olurdu). Japonya'nın eşi benzeri olmayışı sorununu karmaşık bir mesele haline getiren şey bir yandan Japon milliyetçilerinin - sınanması mümkün olmayan - üstünlük iddiaları; diğer yandan da yabancı "uzmanlar"ın birbirinden çok farklı yaklaşımlarıdır. Uzun yıllar Japonya'da yaşamış olan yabancıların genellikle kabul ettiğine göre, Japonların ekonomik performanslarını etkileyen kendilerine özgü birtakım kültürel varsayımları vardır, halbuki, klâsik Batılı ekonomistler önünde sonunda bütün ülkelerin evrensel kurallara göre faaliyet göstereceğinden emindir. Rasyonel ekonomik insan kültürü sayılara dökmekte daima zorlanmıştır.[27]

Bu müzakerenin temelinde çok daha büyük bir tarihi sorun yatmaktadır: Japonya, bugünkü avantajlarını günün birinde kaybedecek normal bir ülke midir, yoksa mukayeseli ulusal

avantajlara ilişkin kanunlara karşı çıkabilmenin bir usulünü bulmuş mudur; böylece aynen Viktorya devrinin son yıllarında yaşanan duruma benzer bir mukadderattan kaçınması mümkün müdür? Bununla İngilizlerin bir asır önce yüz yüze geldikleri ikilem kastedilmektedir ki, o zamanlar, diğer ülkelerin kendilerini taklit etmeleri üzerine İngilizler sanayideki önderliklerini kaybetmeye başlamışlardı. İngiltere ekonomisini durmaksızın daha yüksek katma değere sahip üretime geçirebilmiş ve eski sektörleri yabancı rakiplerine terk etmiş olsaydı başkalarının üstünlüğü karşısında geri plana düşmekten en azından, teorik olarak kurtulabilirdi. Fakat bunun için de bir çeşit milli plan hazırlanması ve uzun vadeli bir ekonomi stratejisi oluşturulması, İngiliz eğitim sisteminin kalitesinin sürekli bir biçimde yükseltilmesi, bilim adamı, teknolog ve mühendis yetiştirmede, araştırma ve geliştirme yatırımlarının seviyesinde iyileştirmeler yapılması gerekirdi; ancak bütün bunlardan sonra bu alanda öncülüğünü sürdürmek için bir iddiası olabilirdi. İngiliz toplumu bu yönde yeniden örgütlenmeyi tercih etmediği için de, Viktorya devrinin sonlarında ekonomisi başka devletlerin üstünlük mücadelesi karşısında devamlı olarak gerilemiş ve İngiltere dünyanın bir numaralı atölyesi iken bu yerini kaybetmiştir.[28]

Bazı ekonomistlere göre, Japonya'nın da uzun vâdede nisbi olarak gerilediğinin işaretleri daha şimdiden mevcuttur; bunlar, nüfusun yaşlanmasından; tüketim harcamaları, yurtdışına akın akın yapılan turistik seyahatler ve toplam tasarruf oranlarındaki düşüşlerden; mamul malların ithalatının artması, üretimin dünyanın başka yerlerine taşınması ve cari hesap fazlalarının azalmasından; sanayi sektörlerindeki üretimin yapısal olarak giderek azalıp hizmet sektörlerine geçilmesinden; Tokyo'nun, âdeta, Londra'nın Viktorya çağı City'sinin günümüze özgü bir şekliyle, fakat (daha fazla spekülasyona dayalı olması yüzünden) daha güvensiz temeller üzerinde duran global bir finans merkezi olarak ortaya çıkmasından; artık büyük sarsıntı ve düşüşlerin etkilerinden eskisi gibi muaf olmayan borsasının değişkenliğinden; kültürel tutumlarda, meslek seçimlerinde ve kadınların rolündeki değişimler ile millet olarak köklü bir dönüşüm yaşandığını gösteren diğer belirtilerden anlaşılmaktadır. Japon

güneşi belki hâlâ o eski parlaklığını devam ettiriyordur, fakat şimdi artık öğle vakti geçmiş, akşam saatleri yaklaşmaya başlamıştır.[29]

Diğer taraftan, hem içteki hem de dıştaki bazı eleştirmenlerin hoşuna gitmek için bazı değişiklikleri (iç tüketimi arttırmak, ticaret fazlasını azaltmak gibi) görünürde yaparken, Japonya, bir yandan da ekonomik büyüme için dünyada şimdiye kadar yapılmış olan en muazzam sanayi "reorganizasyonu" operasyonuna girişmiş bulunmaktadır. Bu operasyonla çok yüksek katma değere sahip yeni alanlar tanımlamıştır (bkz. Tablo 4); mümkün olduğunca seri bir şekilde bu alanlara doğru yönelinmektedir. Üretim yöntemleri ve kalite kontrolü standartları durmadan geliştirilmektedir. Üstelik, o kadar övünme vesilesi olan ithalat artışının büyük bir kısmı da Japonların yurtdışında parça imal eden fabrikalarından gelmektedir; kritik decede önem taşıyan dünya pazarlarının dışında kalmamak amacıyla global ölçekte şirket satın alımları yapmakla birlikte, Japon şirketleri, karakterleri itibariyle gene de çok Japon kalmakta ve yerli sanayi tabanının "içinin boşalmasına" karşı vaziyet almaktadır. Viktorya çağının İngiltere'sinden farklı olarak, Japonya ne geçmiş zaferleriyle sarhoş ne de İmparatorluğunu genişletmek hayalleriyle para harcayan bir ülke olmak durumunda değildir; ayrıca, durmadan arttırdığı prodüktivite, sadece sanayi sektöründe kalmayıp hizmetler sektörünü de kapsamı içine aldığından, bundan Japon ekonomik gücünün hâlâ yayılmasını sürdürdüğü anlamı çıkar.[30]

Özetlersek, bu tartışmada Japonya'nın ve Japon halkının çok basit iki tercih karşısında olduğunu ortaya konmaktadır. Birincisi, son kırk yıl boyunca durmadan ekonomik büyüme peşinde olan olan bir sistemde temel nitelikli değişiklikler yapmaktır. Dış baskıların ve iç talebin etkisinde kalan Japonlar daha çok harcayacak, daha az tasarruf edecek, toplam olarak daha zenginleşecek ve lüks yaşamın nimetlerinden daha fazla istifade edecek; toplum daha kozmopolitleşecek, büyüklere ve hiyerarşiye saygı azalacak, böylece, bunları yaptıkça da daha az "Japon" olacaktır. James Fallow'un ifade ettiği gibi, Japonya "bizlere

daha çok benzeyecektir", yani, Amerikalılara daha çok benzeyecektir.[31] Diğer taraftan, ekonomisinin vadesi gelmiş, tasarruf oranları düşmüş, mamul mal ithalatı eğilimi artmış, sanayi tabanı geri çekilip hizmet sektörüne yol vermiş, sanayi kültürü de şöyle veya böyle aşınmış olacak, piyasalardaki payı da Kore, Tayvan ve diğer sonradan gelişen ülkelerce daraltılacaktır. Japonlar muazzam bir refah düzeyine erişecek, belki de dünyanın en zengin milleti olacaktır; ne var ki, kendisinden önce başarıya kavuşmuş Romalı, İngiltereli veya Amerikalı kuşaklar gibi, Japon halkı da refah yaratmak yerine gittikçe daha çok tüketmeye yönelecektir.

Tablo 4. *Mamul Malların Nisbi Katma Değeri*

Ürün	***Katma Değer ($/lb)*** [+]
Uydu	20.000
Jet savaş uçağı	2.500
Süper bilgisayar	1.700
Uçak motoru	900
Jumbo Jet	350
Video kamera	280
Mainframe bilgisayar	160
Yarı iletken	100
Denizaltı	45
Renkli televizyon	16
Nümerik kontrollü tezgâh	11
Lüks otomobil	10
Standart otomobil	5
Yük gemisi	1

Kaynak: The Economist, "Japon Teknolojisi," 2 Aralık 1989, s.4

[+] Libre veya pound; 454 gramlık bir ağırlık ölçü birimi (Çevirenin Notu).

Bunun alternatifi ise Japon milletinin nisbeten değişmeden kalması, yeni buluşlara dayalı refah yaratmayı ve çok daha kârlı ürünler sayesinde gittikçe genişleyen global bir piyasa payını hedeflemesidir. Mevcut sistem, üzerinde bazı değişiklikler yapılmak suretiyle muhafaza edilecek, eğitimde disiplin, yüksek düzeyde tasarruf, kaliteli üretim, araştırma ve geliştirmeye yoğun miktarlarda yatırım ve şirket liderlerince (bürokratlarla işbirliği halinde) koordine edilen uzun vadeli planlama üzerinde önemle durulacak ve bütün bunların yanı sıra, yüceltilmiş bir "Japonluk" bilinci de muhafaza edilecektir. Japon şirketleri daha fazla zenginlik biriktirirken, bunun büyük kısmı genel tüketime kayacağı yerde tekrar yatırıma döndürülecektir; bu büyüme bir yandan kısmen ülke içindeki ileri yaşam standartlarından kaynaklanırken, diğer yandan Doğu Asya'dan Güney Avrupa'ya kadar hiç kimsenin gözünün yaşına bakmadan yabancı pazarlara girmenin etkisiyle de körüklenecektir. Japonya aslında "tekboyutlu" kalarak böylece Amerika'dan ve diğer toplumlardan çok farklı olacak, bunun tek istisnasını da Asya'daki mukallitleri teşkil edecektir. Üstelik, sırf "bize daha az benzer" göründüğü için ekonomik ve teknolojik alanlardaki üstünlüğü uluslararası düzeyde öyle kızgınlıklar yaratacaktır ki, bu üstünlük sonunda o müthiş Japon dehasını durgunlaşmaya zorlayacaktır. Hatta, uzun vadeli emellerinin bir tehdit oluşturduğu yolunda uluslararası camiada oluşan şüpheleri gidermek için, yabancı lobicilerin, iş ortaklarının, bilginlerin ve reklamcıların[32] yardımına bugünkünden bile daha çok ihtiyaç duyarak - insani amaçlara daha cömert katkılarda bulunmak, büyük miktarlarda dış yardımlar vs de yapmak gibi vesileleri bile kullanacaktır.

Bu bahsin başlığını "2000'li Yılların Dünyası İçin Japonların Planı" koyarken bu ikinci anlam akılda tutulmuştur. Eleştirmenlere bakılırsa Japonya'nın ekonomik yayılmacılığının maksatlı ve sistemli olması dolayısıyla, Tokyo'daki işadamları ile bürokratlarca formüle edilen - ve muntazaman da güncelleştirilen - tutarlı bir strateji bulunmalı, bu strateji Japon şirketlerinin uzun vadeli planlama kapasitesinden yararlanmalı, hatta diğer birçok ülkenin (özellikle de Amerika'nın) ekonomide sanayi veya teknoloji politikalarına sahip olmayışından ve hâlâ safça bırakı-

nız-yapsınlar'cılıkta kalışından istifade eden bir strateji olmalıdır.[33] Japon uzmanlar yabancıların MITI'yi Prusya genelkurmayının ekonomideki bir cins muadili gibi görmemeleri gerektiği yolunda ikazlarda bulunmakta,[34] çeşitli bakanlıklar ile Nomura Araştırma Enstitüsünün geleceğe yönelik "projeksiyon"lar ve "vizyon"lar yayınlama alışkanlıklarından da anlaşıldığına göre, bundan sonraki yeni trend ne olursa olsun, Japonya'nın bundan azami istifadeyi sağlayabilmesi için yoğun bir programlama faaliyeti sürüp gitmektedir. Alternatif bir görüş olarak, uzun vadeli Japon ekonomik yayılmacılığını Tokyo'daki resmi yetkililerden daha çok, büyük Japon şirketlerinin içinde bulunduğu yoğun rekabetin yönlendirdiği görüşü, henüz herkes tarafından anlaşılmış olmamakla birlikte hiç olmazsa makul bir açıklama izlenimini vermektedir.[35] Bu anlamda, bir "plan"a atıfta bulunulmakla, milli stratejiden çok, global piyasa payları için mücadele veren her Japon şirketinin uzun vadeye yayılmış ihtirasları kastedilmiş olmaktadır.

Japonya'nın, gelecekte dünyadaki ekonomik ve teknolojik yeri hakkında yaptığımız bu tartışmanın en zayıf noktası uluslararası politikaya veya daha doğrusu, bu kitapta daha önce tartışılan global değişim olaylarına pek fazla önem verilmemiş olmasıdır. Japonya A.Ş.'nin geleceğine dair yazılarda, Japonya, ekonomideki yeni fırsatlara her zaman akıllıca duyarlılık gösteren "rasyonel bir aktör" veya bünyesindeki ağır aksaklıktan dolayı aynen daha önceki toplumların geçtiği süreçten geçme yolunda olan ülkelerden biri olarak takdim edilirken, bu ada devletinin geniş kapsamlı global dönüşümlerden nasıl etkileneceği konusu üzerinde çok az durulmaktadır. Bu dönüşümlerden kasıt, genellikle temelde bir devamlılığa sahip olduğu varsayılan halihazırdaki şu düzenler ve eğilimlerdir: global kapitalizmin normal olarak işlemesine imkân sağlayan makul ölçülerde açık bir ticaret sistemi; Soğuk Harbin tamamen ortadan kalkması; şurada burada patlak veren ancak Japonya'nın doğrudan doğruya bulaşmadığı (oysa Amerika Birleşik Devletlerinin pekâlâ bulaşmakta olduğu) bölgesel ihtilâflar; Rus emperyalizminin yeniden dirilmeyişi; Tokyo ile Avrupa Topluluğu arasındaki hassas fakat gelişmeye açık ilişkiler; Çin'le Japonya arasındaki nazik

ilişkilerde mevcut olan karşılıklı güvensizlik ortamının Japon kredisi sayesinde bir miktar iyileşmeye yüz tutuşu; Japonya'nın Güneydoğu Asya bölgesindeki ekonomik nüfuzunun yoğunlaşması; Japon-Amerikan ilişkilerinin de ticaret ve güvenlik konularında zaman zaman ortaya çıkan görüş farklarına rağmen muhafaza edilmesidir ki, Japonlar, hem Washington'la ilişkilerinde açıkça kopma noktasına gelmekten kaçınmanın hem de Soğuk Harp sonrasında oluşan uluslararası düzenin anahatları çok daha netleşinceye kadar, önümüzdeki on yıl kadar bir süre boyunca, gerçekten de, Amerika'nın Pasifik'teki gücüne "omuz verme"nin gerekliliğine inanmaktadır.[36]

Nisbeten istikrarlı olan bu uluslararası düzen başarısızlığa uğradığı takdirde, durum bambaşka bir görünüm kazanacaktır. Eski Sovyetler Birliğinde iç savaş, Amerika'nın kıta dışında konuşlandırılmış askeri kuvvetlerinin geri çekilmesi, Çin'in iddialarını giderek arttırması, Hindistan'ın bölgede bir süper güç olarak ortaya çıkması ve dünyadaki "var'lı"lar ile "yok'lu"lar arasındaki çekişmenin büyümesi gibi ihtimallerin hepsi de mevcuttur. Bu gibi durumlarda, Amerika'nın stratejik kalkanının güvenilirliğinin azaldığı bir ortamda güvenlik üzerinde yeni tehditler oluşması, Japonya'daki yeni liderler kuşağını ülkenin savunma kabiliyetini arttırmak gereğine inandırabilir. Japon halkının buna rıza gösterip göstermeyeceğini söylemek kolay değildir, ancak ülkenin, modern silahlı kuvvetler oluşturmak için ekonomik bakımdan gücü 1930'lu yıllarda, toplam GSMH'sı Amerika Birleşik Devletlerinin GSMH'sının sadece onda biri kadar olduğu zamanlara göre şimdi çok daha yüksektir. 2000 yılı civarında, GSMH'sı belki de Amerika'nın toplam milli gelirine yaklaştığında, muazzam bir teknoloji tabanına da sahip olacağından durum bugünkünden çok daha farklı olacaktır.[37]

Üstelik, aşağıda da ele alınacağı gibi, etkileri geniş alanlara yayılan bir demografik ve teknolojik değişim çağında, *gayri* askeri tehditler en az askeri tehditler kadar, hatta onlardan bile daha büyük olabilmektedir. "Sınırları kalkmış dünya" taraftarlarınca yapılan tahminlerde ekonomik entegrasyonun gittikçe daha fazla yer tutması yerine, finansal çöküntüler, tarım, sana-

yi, yazılım ve hizmetler sektörlerindeki ticari çekişmelerin yoğunlaşması, korumacılığın da artması gibi gelişmelerin hepsi, kendi esenliğini dış pazarlara ve dış ülkelerin refahına sıkı sıkıya endekslemiş olan Japonya'ya açıkça zarar verebilecektir. Global nüfus patlamasından sera etkisine kadar, ekonomi dışı sektörlerde de, uluslaraşırı etkilerin vahim sonuçlar doğurması mümkündür, hatta belki de Japonların bunları kontrol altına alması çok zor olacaktır. İş, yukarıda Birinci Bölümde anahatlarıyla anlattığımız global değişim kuvvetleriyle başa çıkabilmeye gelince, Japonya'nın sahip olduğu gücü inkâr etmek mümkün değildir; daha önce belirtilen bir hususu tekrar etmek gerekirse Japonya, yirmi birinci yüzyıla diğer ileri sanayi ülkelerinin hepsinden daha iyi "hazırlanmış" bulunmaktadır.[38] Ancak, gücünün büyük bir kısmı, özellikle de teknoloji, üretim ve finans gibi en aşina olduğu alanlardaki gücü, başını dertten kurtarmaya yetmeyebilir.

Bu güç, meselâ, Japonya'nın finans ve haberleşme devrimi, çokuluslu şirketlerin yükselişi ve daha genel olarak, yeni teknolojilere karşı duyarlılığını koruma meselesi gibi sorunlarla başa çıkabilme yeteneklerinde açık ve seçik olarak görülmektedir. Globalleşmenin kökü aslında Amerika olmasına rağmen, Japonya da bu yeni ekonomik düzenden yararlanmakta hatırı sayılır derecede hızlı davranmıştır. Tokyo borsasındaki hisse fiyatlarının düşmesine rağmen, 1991 yılının Eylül ayında *Wall Street Journal*'' ın yaptığı bir sıralamaya göre dünyanın en büyük on bankasından yedisi Japon'dur. "Toplam itibariyle, dünyanın en büyük yüz bankasından yirmi dokuzu Japon bankasıdır. Listede, Almanya'nın on iki, Fransa'nın on ve ABD ile İtalya'nın da dokuzar bankası yer almaktadır". Dünyadaki sigorta şirketleri (en büyük beş şirketten dördü Japon'dur) ve menkul kıymet firmaları (en büyük dört firma Japon'dur) bakımından da durum aşağı yukarı aynıdır.[39] Yeni doğan global ekonomik düzenin temelindeki itici gücü teşkil eden şey, şayet - sanayi yatırımları, şirket satın alımları, emlâk, tahvil ve hisse senedi satın alımları için - sermayenin serbestçe dolaşımı ise bu toplumun elinde, en azından yüksek sermaye kaynaklarını idame ettirdiği sürece, çok büyük bir kuvvet var demektir.

Japonya, dünyanın halka açık en büyük şirketlerinden birçoğuna, global ekonomide şimdi çok önemli bir yer tutmakta olan çokuluslu şirketlere zemin oluşturmakla da temayüz etmiştir: 1991 yılında bunlardan Toyota, Hitachi, Toshiba ve dünyadaki en büyük yüz şirketten otuz dördü gene Japon şirketiydi.[40] Japon şirketleri sermayelerindeki varlıkları bakımından Amerika ve Avrupa'daki benzeri şirketlerin birçoğundan daha zengindir,* ayrıca hissedarları da kısa vadede kâr sağlamaları için o ülkelerdeki hissedarlar kadar baskı yapmadığından Japon şirketlerinin birçoğu yatırımlarını geleceğin teknolojilerine yönlendirebilmek imkânına da sahiptir. Üstelik, gelecekte teknolojideki "yeni dünya düzeni"nin en önemli göstergeleri arasında, bir ülkenin kaç adet *üretim üzerinde etkili* patenti olduğuna bakıldığından, Japon şirketleri, teker teker bütün alanlarda rakiplerini katlayıp onlara çok büyük fark atacak görünmektedir.[41]

Japonya'nın geçen on yıl zarfında, teknoloji ve sanayide kaydettiği başarıları gelecek yıllarda yapacağı işlerin bir göstergesi olarak alırsak yeni alanlarda - havacılık ve uzay, yazılım, biyoteknolojideki - yapacağı atılımlar rakiplerinin tahmin ettiğinden çok daha önceki tarihlerde gerçekleşebilecektir. Meselâ, sadece 1980 ile 1989 yılları arasında, Japonya'nın bazı ileri teknoloji ürünlerindeki global ihracat payı, Tablo 5'ten de görüleceği gibi, bazı alanlarda yola sıfırdan çıkmasına rağmen, gözle görülür derecede artmıştır.

* Meselâ 1991 yılının ortalarında, Toyota Motor'un 3.2 milyar dolarlık kârı (1990) üzerinden piyasa değeri 44.5 milyar dolar, buna karşılık General Motors'un 2 milyar dolarlık zararı üzerinden piyasa değeri 25 milyar dolardı.

Tablo 5. İleri Teknoloji Ürünlerinin Global İhracat Payları, 1980 ve 1989

Mikroelektron	
1980	*1989*
1. ABD (%18.3)	1. Japonya (%22.1)
2. Japonya (%13.2)	2. ABD (%21.9)
3. Singapur (%10.1)	3. Malezya (%8.9)
4. Malezya (%8.9)	4. G. Kore (%7.4)
5. B.Almanya (%8.4)	5. B. Almanya (%5.8)

Bilgisayar	
1980	*1989*
1. ABD (%38.6)	1. ABD (%24)
2. B. Almanya (%11.5)	2. Japonya (%17.5)
3. İngiltere (%10.4)	3. İngiltere (%9)
4. Fransa (%8.6)	4. B. Almanya (%6.9)
5. İtalya (%6.6)	5. Tayvan (%5.8)

Havacılık ve Uzay	
1980	*1989*
1. ABD (%47.6)	1. ABD (%45.8)
2. İngiltere (%19.7)	2. B. Almanya (%12.5)
3. B. Almanya (%9.1)	3. İngiltere (%10.9)
4. Fransa (%6.0)	4. Fransa (%10.2)
5. Kanada (%4.4)	5. Kanada (%4.4)

Telekomünikasyon Cihazları	
1980	*1989*
1. B.Almanya (%16.7)	1. Japonya (%24.7)
2. İsveç (%15.3)	2. B. Almanya (%9.5)
3. ABD (%10.9)	3. ABD (%8.8)
4. Japonya (%10.3)	4. İsveç (%8.1)
5. Hollanda (%9.3)	5. Hong Kong (%6.3)

Takım Tezgâhları ve Robot Teknolojisi	
1980	*1989*
1. B.Almanya (%25.8)	1. Japonya (%23.3)
2. ABD (%14.1)	2. B.Almanya (%20.8)
3. Japonya (%11.3)	3. ABD (%12.1)
4. İsveç (%9.1)	4. İtalya (%10.0)
5. İtalya (%8.7)	5. İsviçre (%8,4)

Bilim, Ölçü, Kontrol Donatımı	
1980	*1989*
1. ABD (%28.3)	1. ABD (%25.2)
2. B.Almanya (%18.1)	2. B.Almanya (%18.5)
3. İngiltere (%9.4)	3. Japonya (%12.9)
4. Fransa (%8.0)	4. İngiltere (%9.6)
5. Japonya (%7.1)	5. Fransa (%5.6)

Tıp ve Biyoloji	
1980	*1989*
1. B.Almanya (%16.7)	1. B.Almanya (%15.6)
2. İsviçre (%12.5)	2. İsviçre (%12.2)
3. İngiltere (%12.0)	3. ABD (%12.2)
4. Fransa (%11.9)	4. İngiltere (%11.8)
5. ABD (%11.4)	5. Fransa (%10.3)

Organik Kimyasal Maddeler	
1980	*1989*
1. B.Almanya (%19.1)	1. B. Almanya (%17)
2. ABD (%13.9)	2. ABD (%15.5)
3. Hollanda (%10.9)	3. Fransa (%8.7)
4. Fransa (%10.7)	4. Hollanda (%8.1)
5. İngiltere (%8.4)	5. İngiltere (%8.4)

Bu teknolojilerin birçoğu (mikroelektronik, telekomünikasyon cihazları) global finans ve haberleşme devriminin fiziksel araçlarını sağlamakta, ayrıca, haberleşme devrimindeki ilerlemeler de Japon sanayiine - helezonvari bir bilgi besleme süreci ile[+] - ilâve güç vermektedir.

Japonya bir yandan bugünkü teknoloji patlamasında yaya kalmamak için sağlam ve sağlıklı görünmeye dikkat ederken, diğer yandan da kendi demografik geleceği itibariyle, hatta global nüfus trendleri bakımından durumu hiç parlak değildir. Birçok araştırmada belirtildiği gibi, "Japonya'nın yüksek doğurganlık ve ölüm oranlı ülke kategorisinden düşük doğurganlık ve ölüm oranlı ülke kategorisine geçişi Amerika Birleşik Devletleri ve diğer gelişmiş ülkelerden çok daha sonra başlamış, fakat bunu rekor seviyede bir hızla sonuçlandırmıştır." 1925'te, Japonya'da doğuşta hayatta kalma ümidi kırk beş yıl; kadınların doğurduğu ortalama çocuk sayısı da 5.1 çocuktu. Günümüzde, Japonya'da hayatta kalma ümidinde dünyadaki en yüksek değerlere sahiptir - erkeklerde yetmiş altı, kadınlarda ise seksen iki yaş (1987) - fakat toplam doğurganlık oranı nüfusun toplam sayısını muhafaza etmek için gerekli olan kadın başına ortalama 2.1 çocuğun çok altına düşmüştür. 1989 yılında, kadın başına sadece 1.57 çocuk gibi rekor seviyede düşük bir değere inmiştir. Refahta kaydedilen ilerlemenin, diğer bütün sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi, bu trendi etkilediği açıkça görülmektedir, ancak, Japonya'nın durumunu etkileyen kendine özgü ayrı bir olay daha olduğu anlaşılmaktadır: özellikle yüksek düzeyde öğrenim gören Japon kadınları, liseyi bitirdikten sonra hayatlarının başlıca meşgalesi olarak kendilerini - avuç içi kadar küçük apartman dairelerinde - çocuk büyütmeye hasretmeleri gerektiği yolundaki geleneksel beklentilere karşı tepki göstermektedir.

Japon toplumunu izleyen gözlemciler arasında, bu trendin tersine döneceğini tahmin edenlerin sayısı çok azdır. Tanınmış politikacılardan biri, 1990 yılında, Japon kadınlarını yükseköğrenime devam etmekten caydırmak gerektiğini tartışma konusu

[+] İngilizce metinde "**feedback loop**" (Çevirenin Notu).

yapacak kadar ileri gitmiş, fakat üzerine şimşekleri çekmesi üzerine fikrinden hemen geri dönmüştü.[44] Ancak bugünden 2025 yılına kadar, demografide geriye dönüş olmazsa Japonya "önde gelen sanayi ülkeleri arasında, altmış beş yaş üstündekilerin toplam nüfusa oranının en düşük olduğu (on bir kişiye bir kişi) ülke konumundan en yüksek olduğu (dört kişiye bir kişi) ülke konumuna geçecektir."[45] Bu durum Japonya'nın uzun vadede geleceği hakkında ekonomistlerin karamsar tahminler yürütmesine sebep olmuştur: çalışan nüfus başına emekli sayısının gittikçe artmasıyla birlikte gelir vergisi ve sosyal güvenlik kurumlarına ödenen primlerin öyle yükselmesi gerekecektir ki, Japonya, vergi yükünün en hafif olduğu OECD ülkesi iken vergi yükü en ağır olan ülkeler arasına girecektir; 2025 yılında, sayısı 30 milyonu bulan hatta geçen altmış beş yaş üstü nüfus kendi öz kaynaklarını tüketmeye başlayarak, ülkede hayati önem taşıyan tasarruf hızının örselenmesine, yatırım için kullanılabilecek kaynakarın azalmasına ve uzun vadeli ekonomik büyümenin zaaf göstermesine neden olacaktır. Sayıları oldukça çok olan hali vakti yerinde Japon emeklileri bazı sektörler bakımından (turizm, tıp hizmetleri) cazip bir pazar oluşturmakla birlikte, ülkenin teknolojideki rekabet gücünü muhafaza etmesine destek olmaları mümkün değildir.[46] Böylece, "Japon mucizesi"nin sonunun geldiği düşüncesi bir kere daha kâbus gibi çökmektedir.

Japonya'da işgücünün boyutları ile bağımlı yaşlıların sayısı arasındaki dengenin değişmesini sağlayacak açık ve seçik bir çözüm tabii ki vardır: Japonya'da iş bulmaya hevesli on binlerce Koreli, Filipinli, Pakistanlı, Bangladeşli ve başka milletten insanların ülkeye göç etmesine izin vermek. Japonya'nın başkalarını dışlayan politikalarına ve dar coğrafyasının müsait olmayan şartlarına bakılırsa bunun yapılabileceğini düşünmek oldukça zor görünmektedir. Japonya Yabancılar Bürosu hâlâ yabancı bilim adamlarının, mühendislerin ve diğer profesyonellerin ülkeye gelmesini memnunlukla karşılamakla birlikte, sayıları 300.000 kadar olan kaçak işçiler aleyhinde gayet sert tedbirler almakta ve bunları sınır dışı etmek, işverenlerine de para veya hapis cezası uygulamak gibi müeyyidelerle tehdit etmektedir. Japon Gıda Hizmetleri Birliğinin ülkeye daha fazla işgücü geti-

rilmesi yolundaki taleplerine, hatta Tokyo Ticaret Odasının 600.000 kadar yabancı işçinin iki yıllık kontratlarla ülkeye kabul edilmesine ilişkin önerisine rağmen, Japonların gittikçe büyüyen işgücü açıklarına karşı bu tarz bir "çözüm"ü memnunlukla karşılamaları ihtimali gayet zayıf görünmektedir.[47] Japon siyaset adamlarının Amerika'nın çok-kültürlü, çok-ırklı nüfusunun sosyal zaafları hakkındaki siyasi incelikten yoksun mütalâalarına bakılırsa "Japonluğu" muhafaza etme kaygıları, faydacılık mülâhazasıyla Japonya'ya göçün arttırılmasını yeğleyen argümanlara her zaman ağır basacaktır.

Japonya'nın demografik yapısındaki değişimin büyük önemi olmakla birlikte, bunun ekonomik durgunluk haberlerinin tellâllığını yaptığı hususuna da hâlâ açıklık getirilmemiştir. Ülkedeki birçok eleştirmenin işaret ettiği gibi, doğum hızının azalması, Japonya'da devletin çiftleri daha iyi yaşam imkânlarıyla donatarak daha büyük konutları daha ucuza edindirme politikalarının başarısızlığa uğradığı gerçeğini yansıtmaktadır. Japonya'da halen geçerli olan meslek normları kadınların rolünü küçümsemektedir - meselâ, çalışma hayatındaki kadınların sayısı İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerine göre çok daha azdır - bu alanda uygulanacak daha olumlu politikalarla birçok şeyi değiştirmek mümkündür. Son olarak, altmış beş yaş üstü insanlar arasında sağlıklı olanların birçoğu hâlâ çalışmaya muktedir olduğuna ve çalışmayı da istediğine göre, emeklilik mevzuatını yeni baştan ele alıp üzerinde düşünülmesi konusunu göz ardı etmemek gerekir.[48] Bu alanlardaki değişimlerin bir araya gelmesiyle, hem ailenin büyümesi *hem de* işgücünün aynen muhafazası mümkün olabilir.

Bunun yanı sıra, büyük Japon şirketleri işçi açığı - ve Japonya'daki yüksek işgücü maliyeti - ile başa çıkabilmenin çaresini çokuluslu olmakta bulmuşlardır. Bundan yirmi beş yıl önce uluslararası planda faaliyet gösteren sınırlı sayıdaki birkaç teşebbüs (özellikle de Kore'deki montaj tesisleri) global ölçekte organize olmakla birlikte ana şirketin planlarını destekleyen imalat tesisleri, otomobil fabrikaları, parça imalâtçıları, dağıtım merkezleri hatta araştırma enstitülerinden oluşan şebekeler ha-

line gelmiştir. Bunun çok çeşitli faydaları olduğu açıkça görülmektedir. Elektrikli cihazların montajını doğrudan Japonya'da yapmak yerine bunları Tayland veya Meksika'da kadın işçi kullanarak imal etmek şirketlere daha ucuza geldiği gibi, parça üretiminin "ülke dışında yaptırılması" Japonya'nın Doğu Asyalı komşularıyla ticaretindeki dengesizliği azaltmaya da yaramaktadır; gerçekten de, Japon bakanlar ithal edilen bu ürünleri gösterip, ülkenin ticarette verdiği toplam fazlalığın azaltılması yolunda gayret gösterdiklerinin açık bir kanıtı olarak takdim edebilmektedir. Daha da önemlisi, yurtdışındaki montaj ve üretim tesislerinin konumu, korumacılığın açıkça ya da örtülü bir şekilde sürdürüldüğü bir dönemde kilit niteliğini taşıyan pazarlara girmenin de garantisidir: Japonya Meksika'daki fabrikalar sayesinde Amerika ve Kanada pazarlarına serbestçe girebilmekte (ve böylece ABD-Japonya arasındaki ticaret açığını tekrar gizlemekte), İngiltere'deki ve Galler bölgesindeki otomobil fabrikaları ise AT pazarı için Avrupa'daki temeli oluşturmaktadır. Mesai sona erip akşam olduğunda, kârlar Toyota ve Mitsubishi'nin kasalarına girerek Japonya'nın zenginliğine zenginlik katmaktadır.

Japonya'yı daha da ileri götürecek olan yol, ülke ekonomisini gittikçe daha büyük bir *rant* ekonomisi haline getiren; yaşlanan nüfusun yaşam standardını devam ettirmek ve yurtiçinde üretilmesi artık mümkün olmayan malları satın alabilmek için, yurtdışında yapılan yatırımlardan ve üretimden sağlanan gelirlerden medet umduğu bu yol mudur? Japonlar bunun için mi Viktorya devri sonları İngiltere'sinin ekonomide başka devletlerin gerisine düşmesini büyük bir dikkatle incelemekte ve günümüzde Amerika'nın da buna benzer bir duruma düşmesi ihtimali karşısında büyülenmiş görünmektedir? Japonya'da bir yandan demografik trendin aleyhte sonuçlar vermesi, diğer yandan da buna ekonomik ve sosyal değişimlerin eklenmesi dolayısıyla, Japon resmi görevlileri ile işadamları, ülkenin uzun vâdede ekonomik 'gerilemeye girmesine yol açılacağından ciddi olarak endişe duymaktadır. Bir zamanlar Ezra Vogel'in *Japonya, Bir Numara* adlı kitabına sıkı sıkıya sarılmış olan bir millet, aradan geçen yirmi

yıldan sonra, şimdi, Bill Emmott'un *Güneş de Batar* adlı eserini kaygıyla incelemektedir.

Tabii, Japonya, tercihini kendi sanayi kültürünü terk etmek yolunda kullanırsa, teorik olarak, Hollanda ve İngiltere'nin izinden *gidebilir*; ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bizzat kendi işadamlarından gelen işaretler bunun tamamen aksi istikameti göstermektedir. Yaşlanan bir nüfusun ekonomiye yapacağı etkiler hakkındaki karamsar tahminlerin hepsi, *The Economist* 'in de belirttiği gibi "teknolojideki ilerlemenin verimlilik artışı üzerindeki etkilerini" gözden kaçırmaktadır.[49] Bununla sadece yeni tesis, takım tezgâhları, ileri teknolojiye dayalı demir-çelik tesisleri ve tersanelere yapılan yatırımların çoğaldığından ziyade, daha önce de bahsettiğimiz otomasyon ve robot teknolojisi alanlarına karşı duyulan hayranlık da ifade edilmiş olmaktadır.* Şimdi dünyadaki robotların dörtte üçüne yakın bir kısmının ve yeryüzünün başka hiçbir yerinde bulunmadığı kadar çok otomasyonlu işyerinin Japonya'da bulunması hiç de tesadüf değildir. Çünkü, vaatleri gerçekleştiği takdirde, robotlar Japonya'nın şimdi karşı karşıya bulunduğu ikilemden kurtulması için fevkalâde bir imkân sağlamaktadır; bunlar sayesinde bu ülke sanayi âleminin ön cephesinde kalmaya devam edecek ve dışardan milyonlarca yabancı işçi ve işçi ailesi getirme ihtiyacı ortadan kalkacağı için, işgücü açığının büyümesi ihtimaline karşı da bir bakıma tedbir almış olacaktır. Demek ki, teknoloji demografiye karşı da kullanılabilmektedir. Japon sanayii, Sanayi Devrimindeki bu yeni aşamayı başlatırken, bununla kendisini yirmi birinci yüzyıla hazırlamış da olmaktadır.

Bu anlatılanlarla mukayese edildiği takdirde, tarımdaki yeni devrimin - biyoteknolojiye dayalı tarımsal üretimin - Japonya'nın başına açtığı sorunlar çok ciddiye alınmakla beraber, aslında o kadar ağır sorunlar değildir. Düz, mümbit alanlardan yoksun dağlık takım adalardan oluşan bir arazi yapısı içinde, bir veya iki hektarlık tarlalarda tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışarak geleneksel tarımcılığını sürdüren milyonlarca çiftçisi olmasına rağmen Japonya, OECD ülkeleri arasında gıda malları

* Bkz. 5. Bahis

bakımından kendi kendine yeterliliği en az olan ülkedir. Sanayi ve tarım sektörlerinin verimlilik seviyeleri (ve gelirleri) arasındaki muazzam uçurum dolayısıyla, tarımsal üretimin korunması için geniş kapsamlı sübvansiyonlara ve bürokratik engellemelere - Amerika'daki tarım ürünleri ihracatçısı lobilerin öfkeye kapılmasına ve Japon tüketicilerinin aleyhine sonuç vermesine rağmen - başvurulmaktadır; halbuki Japonya, ekonomisi ileri olan diğer ülkelerden daha fazla gıda ithal etmek mecburiyetindedir. (Bu ithalâtı da olmasa, Japonya'nın cari ticaret fazlası çok daha büyük olurdu!) Son olarak, Japonya'da eskiden beri, biyoteknoloji gibi yeni gıda üretim biçimlerine geçebilme yeteneğine sahip güçlü kimya ve tarım şirketleri olmamıştır. Bundan dolayıdır ki, biyoteknoloji devriminin, birçok nedenlerle Japonya'nın sorunları arasında kenarda köşede kaldığı düşünülebilir.

Oysa, görünürdeki işaretlere bakılırsa bu durum hızla değişmektedir. Japon yetkilileri şimdi verimsiz çalışan çiftçilerin sayısını azaltmaya gayret etmekte ve yerli gıda piyasasını dışa açmak için Amerika'nın talepleri karşısında istemeye istemeye tâviz vermektedir. Milyonlarca çiftçi emekliye ayrılır ya da işletmeleri satın alınıp ellerinden tamamen çıkarken, Japonya, yabancı tarım ürünlerine daha da fazla bağımlı bir duruma gelecek gibi görünmektedir. Gerçekte, 500.000 kadar profesyonel çiftçinin oluşturduğu bir nüve ortaya çıkmakta; bunların işlediği tarlalar daha büyük (bunların mandıraları AT'deki mandıralar kadar büyüktür) olduğu gibi mekanizasyon, ikinci ürün ve prodüktivite arttırıcı diğer yöntemler gibi usullere de başvurmaktadırlar. Yerli sığır yetiştiriciliği geliştirilmiş yeni türlerle sınırlı kalmamakta; Japon tarım işletmeleri Amerika Birleşik Devletlerindeki sığır çiftliklerine de uzanıp bunları satın almaya ve yönetmeye soyunmaktadır. Japon tarımı modernleştikçe Japon yetkililer biyoteknoloji alanına yatırım yapılmasını teşvik ederek Japonya'nın bu alandaki yetmezliklerine karşı çare aramaktadır. Aynen başka sektörlerde de olduğu gibi, "açığı kapatma" sürecinde başvurulan yöntemler arasında, genellikle **know-how**'a sahip Amerikan şirketleriyle **joint venture**'ler oluşturulması veya bu şirketlerin satın alınması da vardır.[51]

Japonya'daki biyoteknoloji devrimi henüz emekleme devrini yaşamakta ise de etki ve sonuçları açıkça görülmektedir. Bu devrim, ülkenin yirmi birinci yüzyılın önde gelen sanayilerinden bir diğerinde daha önemli bir pay sahibi olmasını sağlayacak, bu arada tarım mallarına ve bunlara ilişkin hammaddelerin dış satıcılarına bağımlılığı da azaltacaktır. Bütün bunlar, Japonya'nın güçlü yanını oluşturan özellikleri üzerinde de önemli bir etki yapmaktadır; bu özellikler, Batının teknik literatürüne daha kolaylıkla erişebilme imkânları; araştırıcı, laboratuvar ve patent satın alımı için daha çok kaynak ayrılması; ürün tabanını genişletmek isteyen büyük Japon şirketlerinin sağladığı destek ve Japon bakanlıklarının yaptığı yardımlar gibi konulardır. Belki de bu duruma karşı çıkan tek kuruluş, ABD'li çiftçilere ve Kongre üyelerine, neden dışardan daha az gıda ithal etmek zorunda olduğunu izah etmek için sağlam gerekçeler bulmak üzere hayal gücünü zorlayan Dışişleri Bakanlığı olacaktır.

Bunlardan çıkan anlam, Japonya'nın hem yeni teknolojideki yeni trendlerden avantaj sağlamak hem de demografik değişimin yıpratıcı etkilerini asgariye indirmek için gayet akıllı bir yaklaşım benimsemiş olduğu ve en azından ilk bakışta, Japonların global dönüşümler konusunda rakipleri kadar endişelenmesine mahal olmadığıdır. Böyle bir sonucun doğru ve tutarlı olması ancak, *Japonya gelecek için hazırlanırken kendi kendini içten içe yeniden inşa edebildiği ölçüde* mümkündür. Asıl mesele dış âlemdedir; bu âlem de Japonların kontrol edebildiği alanın çok dışında kalmaktadır. Demografinin yeterli bir insangücü miktarını muhafaza etme (robotlar kullanmak suretiyle) hususunda yarattığı zorluklar ile 1,5 milyarlık nüfusa sahip - ya gittikçe refahı ve gücü artacak *ya da* sosyal ve ekonomik huzursuzluklara gömülecek - bir Çin'le başa çıkma konularını birbirine karıştırmamak gerekir. O halde, Japonya, kendi nüfusu durağan ve yaşlanan bir nüfus iken, gelecek yirmi otuz yılda (2025'e kadar) nüfusu 3.0'dan 4.9 milyara çıkacağı tahmin edilen bir Asya'da nasıl at koşturacaktır? Global ölçekteki büyük demografi değişmelerinin etkilerinden Japonya'nın gerçekten de kendisini soyutlaması mümkün müdür?

Aynı şekilde, ihracata bu denli bağımlı olan bir ülkenin, özellikle sanayi, bilim ve teknoloji alanlarındaki başarıları yüzünden bizzat kendisi yabancı ürünlere ihtiyaç duymaz hale gelirken, önemli global piyasalara devamlı olarak girebileceğinden nasıl emin olabilir? Güneydoğu Asya'nın ucuz işçi çalıştıran fabrikalarıyla rekabet edebilecek durumdaki otomasyonlu montaj tesisleri ilk nazarda, aynen genetik mühendisliğinin eseri olan meyve, et ve balık gibi, teknolojinin harikalar yaratan gücünün eseri oldukları izlenimini vermektedir. Fakat, diğer ülkeler Japonya'nın hep alan ve nadiren veren bir ülke olduğu ve "yönetimli ticaret"in her zaman Tokyo lehine yönetildiği kanaatinde oldukları için, bu tür tesislerin benimsenmesi tatbikatta kırgınlıkların daha da artmasına sebep olmaz mı? Japonlar Avrupa ve Kuzey Amerika'daki piyasaların giderek doyuma ulaştığı ve global ekonominin gelecek yirmi, otuz yılda ancak mütevazı ölçülerde büyüyeceği bir ortamda, bu ülkelerdeki korumacılık duygularını bir miktar daha pompalamaya cesaret edebilir mi? Asya pazarları Batılı pazarlardan daha önemli hale gelse bile, mesele - Japonya'nın dengesiz ticareti ve her zaman mevcut olan mütekabiliyet tehditleri - sadece mekân değiştirmiş olmaz mı? Özetlersek, ekonomik zaaf Japonya'nın global ticarette üstünlük sağlamak için her zaman ödemek zorunda kaldığı bir fiyat olagelmiştir; bu zaafı da, ne olursa olsun, durmadan artmaktadır.

Aynı tezat çevre konusundaki meselelerin artışında da gözlenebilir. Meselâ, yerkürenin ısınması karşısında Japonya'nın içine düştüğü ikilemin aşılmaması mümkün değildir. Arazisi sınırlı, tarım sektörü de oldukça dar olduğu için, (meselâ) Kansas'ta olduğu gibi, tahıl ekilen topraklarda iklimin değişeceği şeklindeki berbat tahminler Japonya için yapılmamaktadır. Bazı bilim adamlarının belirttiği gibi, yerküredeki ısınma hava değişmelerinin ve türbülansın önceden tahmin edilmesini daha da zorlaştırırsa Japonya'nın daha sert fırtınalara, sel ve taşkınlara, tornadolara hazır olması gerekecektir; ne var ki bunu, ülkenin dirlik ve esenliğine karşı büyük veya sistemli bir tehdit olarak görmek mümkün olmadığı gibi Japonya hem bu olayları önleyici hem de etkilerini giderici tedbirleri alabilecek durumdadır. Aynı şekilde, deniz seviyesinin yükselmesi alçak arazileri etkileyecek-

tir, ancak Japonya denizden korunmak için daha sıkı tedbirler alabilecek kadar zengindir. Hatta sahil boylarındaki yerleşim merkezlerinin yerlerini bile değiştirebilir. Meselâ, sahile pek yakın olmayan küçücük Okinotorişima adasını desteklemek ve korumak üzere yüzlerce milyon dolar ödenek ayrılmış bulunmaktadır; denizlerin yükselmesi dolayısıyla ada devamlı olarak su altında kalsa Japonya balıkçılık haklarını ve deniz ürünleri yatağındaki yetkilerini kaybedecekti.[52] Son olarak da, uluslararası anlaşmaların amacı karbon emisyonlarını düşürmek veya enerjinin daha verimli kullanılmasını sağlamaksa, Japonya, geçen yirmi yıl içindeki sicili göz önüne alındığında - Dünya Bankası geçenlerde Japonya'dan bu hususlarda "örnek bir çevreci" olarak bahsetmiştir - yeni konan hedeflere ulaşmak bakımından diğer birçok ülkeye nazaran daha az sorunla karşılaşacak görünmektedir. Yerkürenin ısınması zararlı olabilir, ancak etkin ve zengin bir Japonya'nın bunun üstesinden gelmesi mümkündür.

Gelecek yüzyılda çevreyle ilgili yaygın âfetlerle karşılaşmamız mukadder ise - çok muhtemeldir ki bunlar, global nüfus patlaması ve kütlesel sosyal bunalımlarla etkileşim halinde olacaktır - Japonya'nın herkesten uzak tek başına bir ada olarak kalıp kalmayacağı sorusu mutlaka akla gelecektir. Milyonlarca insanın hiçbir denetime tâbi olmadan sanayileşmesi yüzünden ekosistemin tehdit altında kaldığı bir kıtanın yanı başında, Japonya, teknoloji sayesinde yaratılmış "yeşil" atmosferi muhafaza etmeyi başarabilecek midir? Bunu şu anda söylemek imkânsızdır, ama Japonlar arasında, ormanları yok etmenin ve atmosferi kirletmenin sadece *diğer* milletleri ilgilendiren bir mesele olduğunu düşünenler varsa bunlar kesinlikle büyük bir gaflet içindedir.

Yukarıda söylenenlerden çıkan sonuç Japonya'nın yirmi birinci yüzyıla ancak kayıtlı bir iyimserlikle yaklaşabileceğidir. Kitapları en fazla satan yazarlar Japonya'nın anlı şanlı bir istikbali olacağı hakkında tahminler yürütürken iddialarını çok geçerli kanıtlara dayandırmaktadır: değişimin yararlı kuvvetleri (sermaye, haberleşme, robotik, biyoteknoloji) istismar konusu olmak-

ta, tehdit edici kuvvetleri ise (demografi kaosu, yerkürenin ısınması, finansal çöküş) ya uzaktadır ya da kontrol altına alınabilecek durumdadır. Özellikle teknolojik değişim bakımından kendini bu kadar emniyette hisseden başka pek az ülke vardır.

Bununla birlikte, Japonya gelecek yüzyıla hazırlanırken kendisini ilerde bekleyen çok büyük tehlikeler de vardır. Önceden kestirilmesi çok zor olan tehdit edici mahiyetteki dış olayların gerçekleşmesi ihtimalinden yukarıda bahsettik ki, - özellikle sadece geçen on yılın birçok siyasal devriminin ışığında - bunları inkâr etmek mümkün değildir. Asya'da nükleer silâhların yayılması, dahildeki sıkıntılardan bunalmış rejimlerin dış politikada maceralara girişmesi, Çin'in gücünün artması, Kore yarımadasında veya Güney Çin Denizinde çatışmaların ortaya çıkması . . . gibi olayların her biri Japonya'nın stratejik zaafını teyit etmektedir. Kaldı ki, Japon finans sektörünün temelleri ülkenin sanayi tabanı kadar sağlam atılmış olmadığından bu sektörde de ciddi istikrarsızlıklar doğabilir.

Oysa, ne tuhaftır ki, en büyük meselelerin gene de Japonya'nın kendi başarılarından kaynaklanması mümkündür. Diğer ülkelerin ekonomileri durgunluk çekerken Japon ekonomisinde güller açarsa, (meselâ) Amerikan otomobil sanayii ile Avrupa elektronik sanayiinin yıkımını sürdürmeye çabalarını arttırırsa, emniyet ve rahatlık içinde görünüp uluslararası sistemin nimetlerinden büyük ölçüde yararlanır, ama kendisi o sistemin muhafazası için hiçbir katkıda bulunmazsa, beşeri felâketlerin, bölgesel çatışmaların, kütlesel yoksulluğun, göç dalgalarının kol gezdiği bir dünyada kendini her şeyin dışında tutar ve yardım elini uzatmazsa, üstelik bir de "var'lı"lar ile "yok'lu"lar arasındaki uçurum daha da derinleşirse yabancılarda oluşan öfke ve nefret duyguları diğer devletleri, Japonların sırf bencil politikalar güttüğüne iyice inandıracak ve bunların Japonya'yı ekonomik bakımdan - gümrük tarifeleri veya daha başka enstrümanlar kullanarak - cezalandırmasına yol açabilecektir.

Böyle bir ihtimalin önüne geçmek ve global düzene katkıda bulunmak üzere, Japonya'nın, kendi bünyesinde bir dönüşüm gerçekleştirmek için gerekli reformları yapmasını ve uluslararası

planda şimdikinden çok daha fazla katkıda bulunmasını sağlayacak aydınlanmış ve cesur liderlere ihtiyacı vardır. Ne var ki Japonya'nın asıl büyük sıkıntısı siyasetin içindeki liderlerin kalitesinden kaynaklanmaktadır. Bu sıkıntının hammadde konusunda çekilen sıkıntı gibi giderilmesi mümkün olamamıştır; gerçekten de Japon gücünün "sır"larına dair araştırmaların bulguları doğru ise mevcut siyasal sistem içinde aydınlanmış liderlerin ortaya çıkması hemen hemen *mümkün görünmemektedir.*[54] Bunun yerine, bürokraside, büyük işletmelerde, bankalarda ve Liberal Partide hâkim durumda olan bir "aynı okul mezunları takımı" (Tokyo Hukuk Fakültesi gibi) iktidarı paylaşmaya devam etmekte ve hiçbir kurumun veya hiç kimsenin Amerikan başkanı ya da İngiltere başbakanı gibi bir pozisyona gelmesine imkân vermemektedir. Böylece, Batılı toplumların anladığı mânâda bir "liderlik" oluşması mümkün değildir; yabancı gözlemciler de Japonya'da, bir Helmut Schmidt'in ya da bir Margaret Thatcher'in siyasal alandaki eşdeğeri olarak temayüz edebilen bir şahsiyet aramaktan artık vazgeçmelidir.

Bu da tuhaf görünmektedir. Siyasi liderlerin toplumun başarısındaki kilit unsur olmasa bile en azından kilit unsurlarından biri olarak görüldüğü diğer birçok ülkeden farklı olarak, Japonya âdeta, kendi kendine işleyen bir makine icat etmiş gibidir. Katı, tekdüze eğitim normları; itaat, hiyerarşi ve büyüklere hürmet konularındaki sıkı sosyal kurallar, bürokratik seçkinlerin rehberliği, tasarruf ve yatırımların vazgeçilemez addedilmesi, tasarım ve hizmetin fanatizm derecesinde dikkate alınması, yerli ve yabancı bütün rakiplere karşı başarılı olmaya azmetmiş bir takım çalışması ruhu . . . gibi bütün bu özellikler Japonya'yı 1945'te içinde bulunduğu o en zayıf durumdan alıp bugünlere getirmiştir. Bu özellikler gelecekte de etkisini devam ettirebilecek güç unsurlarıdır. Ne var ki, yapısı gittikçe daha da karmaşık hale gelen dünyamız yirmi birinci yüzyıla doğru yol aldıkça, bu unsurların ne ufukta görünen gayri maddi siyasal ve ahlâki sınavları geçmeye ne de Japonya'nın sınırları dışındaki meselelerle başa çıkmaya yetebilmesi mümkün görülmektedir. Sofistike robotlarla birçok meselenin üstesinden gelmek imkânı vardır. Robotların yapamayacağı şey ise Japon halkının

faaliyetlerini hem bugünün hem de yarının global toplumunda başarıyla sürdürebilmesi için gerekli olan vizyonu ve siyasal liderliği sağlamaktır.[55]

9
Hindistan ve Çin

Nüfusun büyüklüğü, Japonya'nın, Amerika Birleşik Devletlerinin veya Avrupalı ülkelerin yirmi birinci yüzyıla en iyi şekilde nasıl hazırlanabileceği üzerine yapılan her tartışmada (çok önemli olmakla birlikte) dikkate alınması gereken çok sayıdaki trendlerden ancak bir tanesidir. Buna karşılık, Hindistan ve Çin'in durumu ele alındığında, demografik faktör diğer bütün etkenleri gölgelemektedir; çünkü sadece bu iki toplumda değil bütün dünya milletleri üzerindeki etki ve sonuçları hayati derecede önem taşımaktadır. Çin ve Hindistan yeryüzünde nüfusu en kalabalık olan iki ülkedir. Çin'de yaşayan 1.135 milyar ve Hindistan'da yaşayan 853 milyon insanla, bu iki ülkenin nüfusu toplam dünya nüfusunun yüzde 37'sini geçmektedir. Orta vadeli nüfus projeksiyonları doğru ise 2025 yılına kadar bu iki ülkede 1.5'er milyar insan yaşayarak, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 35'ini oluşturacaktır. Bu insan kütlelerinin yaptığı bütün faaliyetlerin etkileri, global gıda talebi, enerji kullanımı ve çevre üzerinde kendisini gösterecektir. Meselâ, Çin ve Hindistan, sera etkisindeki yıllık artışa neden olan ülkeler arasında daha şimdiden, dördüncü ve beşinci sıraya yerleşmiş bulunmaktadır;[1] nüfuslarının çoğalması ve sanayileşme hızlarının artmasıyla, bu ülkelerin çevre üzerinde daha büyük etkileri olacağı ihtimali doğmuştur. Diğer taraftan, ekonomilerinin gözle görülür şekilde genişlemesi, yaşam standartlarının yükselmesi global ticareti

büyük ölçüde hareketlendirip belki de, gelişmiş dünyada talebin daraldığı bir dönemde Japonya ile YSÜ'lere yepyeni büyük pazarlar açacaktır. Çin ve Hindistan dış ilişkiler ve askeri alanlarda da önem ifade etmektedir; gelecekte yapabilecekleri şeyler Doğu Asya ve Güney Asya'da bölgesel güvenliği etkileyebileceği gibi nükleer silâhların yayılması konusunu ve genelde silâhsızlanma meselesini de etkileyecektir.

Dünyadaki önemleri daha şimdiden kabul edilmekle birlikte, bu iki Asyalı devi sınırlayan engel nispeten fakir olmalarıdır; Çin'in fert başına GSMH'sı 1987 tahminiyle olsa olsa 294 dolar, Hindistan'ınki ise ancak 311 dolardır. Bunun anlamı, Hindistan'ın toplam GSMH'sının İtalya'nın GSMH'sının yarısından daha az, Çin'in GSMH'sının ise Japonya'nın altıda biri ile yedide biri arasında olduğu demektir.[2] Başka türlü ifade edersek bu iki ülke, Güney Kore'deki gibi halen fert başına yaklaşık 5.000 dolar olan bir GSMH düzeyine erişmeyi başarsaydı Çin'in ekonomisi dünyanın en büyük ekonomisi olur, Hindistan ekonomisi de hemen hemen Amerika'nın ekonomisiyle boy ölçüşürdü.[3] Yaşam standartlarında böylesine muazzam bir yükselme - tahayyül etmesi güç, fakat teorik olarak imkânsız değil - Çin ve Hindistan yurttaşlarına sadece çok daha büyük satın alma gücü getirmekle kalmayıp araştırma ve geliştirme, bilim ve teknoloji ile altyapı ve eğitimin yanı sıra askeri güç için de çok daha geniş kaynaklar sağlayacaktır.

O halde, bu iki devletin halihazırdaki düşük ortalama gelir düzeylerinden sıyrılabilmek ve Afrika ile Latin Amerika'dan farklı olarak, 1980'li yıllarda gerçekleştirmeyi başardıkları yüksek büyüme hızını sürdürmek bakımından hiç şansları var mıdır?

Önümüzdeki yirmi, otuz yıl içindeki yıllık ortalama büyüme hızları oldukça makul - meselâ, reel olarak yüzde 5 gibi - bir oranda tutulabilirse kalkınma gerçekleşmesi muhakkaktır. Belki, Doğu Asyalı YSÜ'lerin son yıllarda gerçekleştirdiği çok daha hızlı büyüme oranlarıyla tam olarak mukayese edilemeyebilir; ama, Çin ve Hint milletleri üzerindeki sonuçları gayet olumlu olacaktır. Kaldı ki, şimdi fakir olan Çin on yıl önce daha da fakirdi. 1980'li yıllar zarfında GSMH'daki yıllık ortalama

yüzde 9'luk bir büyüme oranı reel gelirlerini bir misli arttırmış, özellikle kırsal kesimde yaşayan 800 milyarlık nüfusun perişanlığına biraz çare olmuş , bebek ve çocuk ölümlerini azaltmış ve tüketim seviyelerinde iyileşmeler sağlamıştır.[4] Gelecek yirmi yıldaki ortalama büyüme oranları bu kadar hızlı seyretmese bile, istikrarlı bir artış da faydalı olacak - aslında aşırı hızla seyredip çoğu zaman darboğazlara, enflasyona ve sosyal çalkantılara neden olan bir büyümeye tercih bile edilebilecektir.

Tablo 6. *Çin ve Hindistan'ın GSYİH'larındaki Artışlar, 1980-1989*[5]

	1980-88 (ortalama)	*1988*	*1989*
Çin	9.5	11.2	3.9
Hindistan	5.0	9.8	4.8

Çin ile Hindistan'ın nüfuslarına her yıl milyonlarca yeni aç boğaz katan bu çifte nüfus patlaması, Malthus tuzağından böyle bir kaçış çabasını da tehdit altında tutmaktadır. Gerçekten de, on sekizinci yüzyılda yaşamış olan o bilge kişi bugün gezegenimize dönebilse Çin ve Hindistan'da mevcut olan şartların ilk *Deneme* 'sinde tarif ettiği şartlara aynen benzediğini görürdü. Sağlıktaki ilerlemeler (özellikle aşılar) ile geçen yirmi otuz yılda gıda malları üretiminde sağlanan ilk artışlar bebek ölümlerini azaltmış ancak ümit edilen gelişmeleri gerçekleştirmek yerine, kullanılabilir kaynakları tüketip mevcut şartların bozulması yönünde tehditler oluşturacak nüfus kalabalıklarını ortaya çıkarmıştır.

Bu meselenin kökleri o kadar derinlere inmektedir ki, siyasal rejimleri arasındaki farklara rağmen - Hindistan'da demokratik ve çok partili rejim, Çin'de Komünist Partisinin iktidar tekeli - her iki ülkenin siyasi liderleri de aileyi küçültmek için çiftleri ikna etme mücadelesi vermektedir. Buna rağmen, Afrika'da, Orta Amerika'da ve gelişme yolundaki diğer ülkelerde de olduğu gibi, bu kampanya müthiş engellerle karşılaşmaktadır: bunları,

köylü toplumlarda gayet kökleşmiş bulunan, ilâve her çocuğun işgücünü arttırdığı ve böylece refaha katkıda bulunduğu inancı; kadının rolü hakkındaki kültürel varsayımlar; ayrıca doğum kontrolü tekniklerine karşı cehalet ve peşin hükümlerden doğan tepkiler ile devletin ailenin iç işlerine karışmasının yarattığı olumsuz duygular olarak ifade edebiliriz. Gene de nüfus artışlarının kaynakları tüketeceğinden ve üretimdeki artışları silip süpüreceğinden ürken Pekin ve Yeni Delhi, nüfus patlamasıyla mücadele için - çoğu kez de beceriksizce ve sert tedbirlere başvurarak - çaba göstermişlerdir.

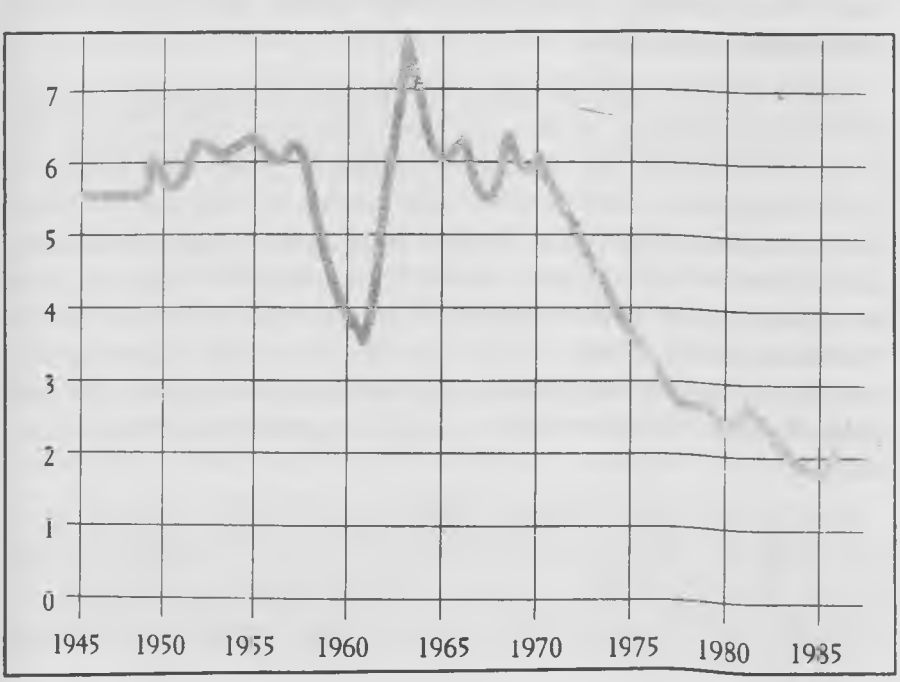
Bu iki ülkeden, Çin daha otoriter ve merkeziyetçi devlet yapısı dolayısıyla son zamanlarda daha büyük başarılar sağlamıştır. Doğum kontrolüne bizzat karşı çıkan Mao, insanların kaynakları tüketeceği yolundaki korkulara yer olmadığını ve sosyalist bir ekonominin çok daha fazla insanı bile besleyebileceğini ileri sürmüştü. Komünizmin ilk on yılı içinde yaşam standartları bir miktar yükseldiği ve hemen hemen herkes genel (hatta temel) sağlık hizmetlerinden yararlanmaya başladığı için, bu olumlu trendler mevcut yüksek doğurganlık düzeyleriyle karşılıklı olarak birbirini etkileyerek Çin nüfusunda muazzam bir artışa neden olmuştur. Bunu, 1957-61 yılları arasındaki "Büyük İleri Hamle" garabeti takip etmiş - nüfus ortalama beşer bin hanehalkından oluşan gruplara bölünerek her grubun kendi toprağına, komün mutfağına, hatta arka bahçede dökümhanesine sahip olması sağlanmış - bu da ekonomide çatlaklar meydana getirmiş, gıda üretim ve dağıtımını kısmış, mahsulün azalması yüzünden yaygın bir kıtlığa sebep olmuştur. Sonuç bir felâket olmuş, dört yılda fazladan tahminen 30 milyon kadar insanın ölümüyle sonuçlanan, "belki de modern çağda kıtlıktan dolayı en fazla insanın öldüğü" bir manzara ortaya çıkmıştır.[6] Bu kayıplara karşı bir tepki olarak Çinli aileler 1960'lı ve 1970'li yıllarda çok sayıda çocuk yapmaya istekli olmuş, bu yüzden doğum hızları tekrar devrim-öncesi dönemdeki binde 33-43 doğum düzeylerine sıçramıştır. Bunun sonucu olan nüfus patlaması Çin devletini dünyadaki en sıkı aile planlaması kurallarından bazılarını yürürlüğe koymak zorunda bırakmıştır: buna göre, çiftler geç yaşlarda evlenebiliyor (yani, yirmili yaşların or-

talarında) ve ancak bir tek çocuk sahibi olabiliyor, bu kurallara uyulması da işverenler, resmi yetkililer ve sağlık hizmetlileri tarafından gözetilip uygulamaya konuyordu; tek çocuk hedefine riayet etmeyenler ise para cezası, işini kaybetme, sosyal ve eğitim ayrıcalıklarının elinden alınması gibi cezalara çarptırılıyor, bu arada genellikle karısına da zorla kürtaj yaptırılıyordu.[7] Maksat, Çin nüfusunun 2000 yılında 1.2 milyar sayısında "dengeye kavuşması", sonra da 2050 yılına kadar 700 milyona düşmesiydi.

1970'li yıllarla 1980'li yıllar arasında aile başına doğum sayısındaki ani düşüş ile daha önceleri ortaya çıkan bariz dalgalanmalar Grafik 4'te gösterilmiştir.

Bu plan ilk aşamalarında eksiksiz bir şekilde uygulanırken - sadece 1983 yılında, tek çocuk politikasına uygun olarak 21 milyon kadar insanın kısırlaştırıldığı bildirilmişti - halk tabakalarındaki hoşnutsuzluk giderek artıyordu; bu uygulamanın bir diğer korkunç sonucu da köylüler tarafından katledilen veya

Grafik 4. *Toplam Doğurganlık Oranları, Çin, 1945-87*[9]

terk edilen kız çocukların sayısındaki inanılmaz artıştı; ümitsizliğe saplanan köylü sadece bir tek çocuğa sahip olabilecekse, bari bu çocuğun, yaşlandığında elinden tutacak bir erkek evlât olmasını sağlamaya çalışıyordu.[8] 1980'li yılların ortalarına kadar, resmi makamlar daha orta yolcu bir tutum benimsemiş ve geleceğe yönelik nüfus hedeflerini daha mütevazı boyutlara indirmiştir. Aynı zamanda da, 1960'lı yılların ortalarından sonlarına kadar devam eden "bebek patlaması"nda doğan çocuklar evlenme yaşına erişmeye başlamışlardır. Her aile başına daha çok bebek düşmekle kalmamış (özellikle kırsal kesimde denetimden kaçmak daha kolay olmaktaydı) daha çok çocuk sahibi olabilecek durumdaki yirmi beş yaş kuşağı insanların sayısı da artmıştır.

Sonuç itibariyle, Çin'in nüfusunda hızlı büyüme süreci yeniden başlamıştır. Doğum oranı 1985'te binde 17.8'den, 1987'de binde 21.1'e yükselmiştir. Gerçekte, 1987 yılında 22 milyon Çinli bebek doğmuş, oysa sadece 7 milyon insan ölmüştür - Çin nüfusundaki net artış neredeyse Avustralya'nın toplam nüfusuna eşittir.[10] Oysa, resmi yetkililerin tahminlerine göre, nüfus kontrolü olmasaydı, geçen yirmi yıl içinde 240 milyon Çinli daha doğmuş olacaktı.[11]

Bütün bunlar, Çin'de hükümeti, nüfus ile kaynaklar arasındaki uyumsuzluğun gittikçe büyümesi şeklinde ortaya çıkan ürkütücü bir ikilemle yüz yüze getirmektedir. Tahminlere bakılırsa Çin'in toprakları 750 ile 950 milyon insanı beslemeye ancak yeter - bu rakamlar yirmi, otuz yıl önce aşılmış bulunmaktadır. Çin yeryüzündeki nüfusun beşte birine, ekilebilir topraklarının ise sadece yüzde 7'sine sahiptir; o yüzde 7'nin de büyük kısmı düşük kalitelidir. Nüfus yoğunluğu dünya ortalamasının üç katıdır, buna karşılık dünyadaki kaynaklardan bu oranda bir pay almış değildir. Çinli bir bilgin aşağıdaki gözlemlerini ifade ederken,

Fert başına arazi miktarı dünya ortalamasının sadece üçte biri, ekilebilir tarım arazileri üçte biri, çayır ve otlaklar dörtte biri, su da dörtte biridir. Amerika Birleşik Devletlerinin sahip olduklarıyla oranlanırsa, daha bile düşüktür. Çin'deki fert başına

ekilebilir tarım alanları ABD'nin sadece sekizde biri, ormanları da sadece onda biridir. Çin'in halihazırdaki verimlilik ve teknoloji düzeyi ile, nüfusun aşırı artışı hiç şüphe yok, çevre ile kaynaklar üzerindeki hudutları zorlayan baskıyı arttıracaktır.[12]

demektedir.

Çin'in Pasifik Kuşağı "patlaması"na o zaman dahil olacağını ümit eden siyasilerle plancılara göre, ekonomik kazançların nüfusun büyümesi tarafından yutulup yok edileceği şeklindeki tehditler gerçeği yansıtmaktadır.

Diğer taraftan, liderler, zorla uygulamaya konmuş olan aile başına tek çocuk politikasının halk nezdinde hiç de itibar görmediğini dikkate almak zorundadır. Kendilerinden önce hüküm süren imparatorlar - veya Rus çarları - gibi, onlar da gerçek bir "köylü ayaklanması"nı yurtiçinde karşılarındaki en ciddi meydan okuma olarak bulacaklardır. Buna ilâveten, Çin'in nüfus politikası tarımda ve küçük müteşebbislere ait işletmelerde ferdi sorumluluğu teşvik etme şeklindeki amaçlarıyla da çelişki halindedir. Şimdi bir aile kendi arazi parselini geliştirme veya küçük bir firmayı işletme sorumluluğunu üzerine alırsa işinin genişlemesine imkân sağlayacak sayıda çocuk yapabilmek şeklinde muazzam teşvikler - bunun ekonomik bakımdan izahı da vardır - alacaktır. Evli çift başına bir veya iki doğumla sınırlandırılmış olmak ise bu tür girişimler için engel teşkil eder.[13]

Son olarak, Çin'in gelecekteki nüfus yapısı diğer birçok ülkeden *daha dengesiz* bir hal alabileceği cihetle, bu bakımdan da ciddi sonuçları olabilir. Halihazırda, Çin'de son sınırına kadar zorlanan kaynakların besleyebileceğinden çok daha fazla çocuk doğmaktadır; devlet, bu yüzyılın sonuna kadar nüfus artış hızını sıfıra indirebilse - aslında gerçekleşmesi mümkün olmayan bir beklenti - bu sefer de 1960'lı yıllardaki aşırı hızlı doğum artışlarının, hatta belki de 1990'lı yılların ümitlerini süsleyen tek çocuklu aile politikasının etkisiyle çığırından çıkan bir yaş yapısıyla karşılaşılacaktır. 2000 yılına kadar sıfır artış, bir demografi uzmanının da ifade ettiği gibi, Çin'de 2035 yılında "altmış yaş grubundaki insan sayısının, yirmi yaş grubundaki insan sayısından iki kat fazla olması demektir ki, bununla, yaşlıların me-

ziyetlerine en çok inanmış kimselerin bile pek lehinde konuşamıyacakları bir yaş yapısı tablosu ortaya çıkmış olmaktadır."[14]

Hindistan'da da yaşlı nüfus hızla artmakla birlikte,[15] sırf nüfus artış oranları çok daha hızlı seyrettiği için, ülkenin asıl meselesi demografik patlama olarak görünmektedir. Bağımsızlığını ilân ettiği sıralarda, ortalama hayatta kalma ümidi erkekler için 32.5 yıl, kadınlar için de 31.7 yıldı; 1980'li yılların sonlarına kadar ikisi de 58 yıl olmuştur (hâlâ da artmaktadır); bu durum sağlık, beslenme, sanitasyon ve genel yaşam standartlarında gerçekleşen iyileşmelerin sonucudur.[16] Bununla birlikte, ölüm oranlarındaki düşüşün yanı sıra, Çin'de olduğu gibi, doğurganlık oranları da aynı şekilde azalmamıştır. Hindistan'da devlet, köylere kadar eli erişip köylüleri ailelerini küçültmeye tatlılıkla ikna edebilecek kadar güçlü değildir; yerel ölçekte, Çin'e oranla fakirliğin daha çok, okuma yazma bilmeyen ve bebek ölümleri oranlarının daha yüksek olması yüzünden, aile gelirini arttırıcı bir unsur olarak dünyaya daha fazla çocuk getirme arzu ve eğilimi gücünü muhafaza etmektedir. 1970'li yıllarda halkın Sanjay Gandhi tarafından başlatılan zorunlu kısırlaştırma programına, bunu uygulayan memurlara, doğum kontrol merkezlerine, etkisiz veya tehlikeli doğum kontrol araçlarına karşı gösterdiği şiddetli tepki bahis konusu eğilimi olumsuz yönde takviye etmiştir.[17] Herhalde, Hindistan'daki kültürel, dini ve bölgesel çeşitlilik Çin'den daha ileri olduğu için, herkesin kullanabileceği ölçüde yeterli doğum kontrolü tesisleri bulunsa bile Gucrat'taki orta sınıf ailelerin bu konudaki duyarlılığı muhtemelen Manipur'un dağlık bölgelerinde yaşayan kabilelerin göstereceği duyarlılıktan daha farklı olacaktır.[+]

Çin'in toplam doğurganlık oranı 1985-90 dönemine kadar 2.4'e düşerek Asya'daki en düşük oranlardan biri olmuşken, Hindistan'da bu oran inatla direnip 4.3 gibi yüksek bir oranda kalmıştır. Çin'in nüfusu her yıl 15 milyon kadar artarken, Hin-

[+] Gucrat (Gujarat) Hindistan'ın batı sahillerinde bulunan, halkının büyük çoğunluğu tarımla uğraşan, sanayi (madencilik, petro-kimya gibi) ve ulaştırma altyapısı bakımından ileri bir eyalettir; Hindistan'ın kuzeybatısındaki Manipur eyaletinin dağlık kesimleri ise ülkenin diğer kısımlarından âdeta kopuk, geri kalmışlık özellikleri gösteren bir bölgedir (Çevirenin Notu).

distan, 1985-90 döneminde yıllık ortalama 16.8 milyonu bulmuştur.[18] Böylesine bir büyümeye muhtemel bir AIDS salgınının bile engel olması pek mümkün değildir. Hindistan'daki bebek ölüm oranı Çin'deki oranın iki katı olduğuna göre, bu alandaki iyileşmeler meselenin çözülmesini daha da zor hale getirecektir. Bu bakımdan, Hindistan'daki yaş yapısı, nüfusun hemen hemen yüzde 40'ının on beş yaşın altında olması dolayısıyla Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin yaş yapısına daha yakındır. Üstelik, Hindistan ekonomisi Çin'inkinden daha yavaş büyüdüğü, aile geliri daha da eşitsiz dağıldığı için, nüfusun aşırı artışı hem kırsal kesimde hem de şehirlerde fakirlik düzeyinin artmasına neden olmuştur. Halihazırda, Hindistan'ın 850 milyonluk nüfusunun yaklaşık yarısının fakirlik sınırı altında yaşadığı tahmin olunmaktadır.[19] Bu trendler böyle devam ettiği takdirde, Hindistan, 2025 yılına kadar nüfus büyüklüğü bakımından Çin'i yakalayacak, ancak 1.5 milyarlık Hint halkı içinde topraksız, eksik istihdam edilen, yetersiz beslenen, işe yarayacak bir eğitim görmemiş ve kötü şartlarda barınan insanların sayısı, bugün bütün Hindistan'da açıkça aynı perişan durumda yaşayan insanlardan çok daha fazla olacaktır.[20]

* * *

Uzun vadeli büyüme devam edecek ve kıtlık önlenecek ise - aynen on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinde olduğu gibi - tarım, kilit sektör durumunda olacaktır. Tarımsal üretim tek başına Hindistan'ın GSMH'sının hemen hemen yüzde 30'unu karşılamaktadır; bu oran 1965'teki yüzde 40'lık payın altına düşmüş, fakat Kore'nin yüzde 11'lik, Japonya'nın yüzde 2.8'lik düzeylerinin bayağı üzerinde kalmıştır.[21] Üstelik, tarım sektörü Hindistan'da istihdamın yüzde 60'ını sağlamaktadır. Çin ekonomisinde tarım sektörünün yeri daha da önemlidir; nüfusun belki yüzde 80'i tarımsal üretimle ya da buna ilişkin faaliyetlerle uğraşmaktadır. Bunun getirdiği sonuçlar apaçıktır: tarımsal prodüktivitede durgunluk olursa, bunun peşi sıra bütün ekonomi sürüklenecektir (SSCB'de olduğu gibi); Çin'de 1978 yılında yapılan reformlardan

sonra olduğu gibi, tarımsal prodüktivitede aşırı bir yükselme olursa yüz milyonlarca küçük çiftçinin de satın alma gücü yükseleceği için, traktör, tezgâh, gübre, tüketim malları, su, elektrik vs gibi kamu hizmetleri, bankacılık hizmetleri vbg. alanlardaki üretim "çarpan etkileri"nin de tesiriyle ekonomiye müthiş hızlı bir hamle gücü kazandıracaktır.

Bağımsızlığını elde ettiği günden beri Hindistan'da tarımsal üretimin artması gözle görülür boyutlarda gerçekleşmiş olmakla birlikte, bazı gözlemcilere bakılırsa daha da iyi sonuçlar alınması gerekirdi.[22] En önemli kazançlar 1960'lı yıllardan itibaren uygulanan "yeşil devrim" sayesinde bitkisel ürünlerde sağlanan büyük verim artışlarıdır. Bu gelişmeler çok sayıda bitkisel ürünün, meselâ mısır ile akdarının, özellikle de pirinç ile buğdayın yararına olmuştur. "Mucize pirinç" türlerini kullanan Hintli çiftçiler kuzeybatının yarı kurak arazilerinin sulanmasıyla çok daha fazla verim almışlardır. Hatta, daha da önemlisi, Hindistan'ın orta kesiminin kuzeylerinde ve kuzeybatısında yetişen ve yüksek düzeylerde mahsul veren bodur buğdayın ekilmesidir. Genelde, Hindistan'ın gıda malları üretimi, geçen yirmi, otuz yılda yüksek düzeylerde artmış bulunmaktadır; normal olarak, elinde, kuraklık ve kıtlık şartlarında kullanmaya yetecek miktarlarda stok mevcuttur; gerçekten de, pirincin ve diğer bazı gıda mallarının, zaman zaman, Hindistan'ın geleneksel tarımsal ihraç ürünleri listesindeki pamuk, çay ve jüt gibi ürünlerin yanı başında yer aldığı da olmuştur.

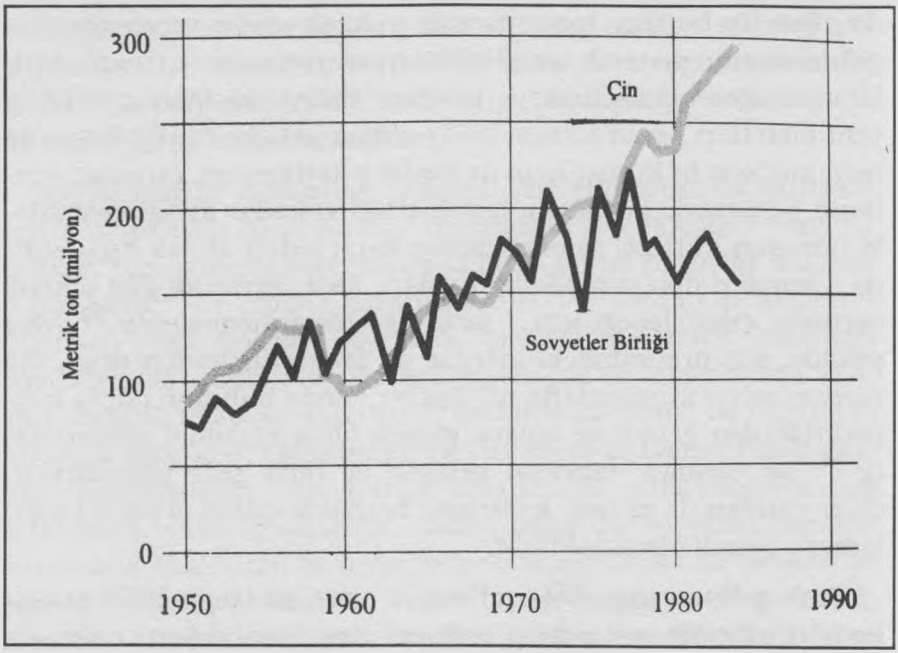
Üretim artışı memnunluk yaratmasına rağmen, yeşil devrimin artık tükenme emareleri gösterdiği de anlaşılmaktadır. Herhalde, Hindistan tarımının başarıları tekdüze olmamış ve üretimdeki artışlar Çin'deki artışlardan gözle görülür ölçüde az olmuştur. Bunun asıl nedeni geliştirilmiş buğday ve pirinç türlerinin yanı sıra gübre ve sulama gibi başka önemli girdilerin de gerekli olmasıdır. Bengal ile Orissa gibi sıcak ve rutubetli muson ikliminin hüküm sürdüğü eyaletlerde, pirinç ekiminde, yeni tohumlukların kullanılmasını benimsetmek için gerçek teşvikler sağlanmadığı için, yağmur suyuyla sulamaya dayalı, emek-yoğun geleneksel yöntemler devam etmektedir. Yağışsız

eyaletlerde, gayretler büyük ölçüde, devletin sulama programlarına, siyasal etkilere vbg. tâbi olan su teminine bağlı kalmaktadır. Üstelik buğday tohumlarının yüksek verim veren çeşitleri gübrelemenin sistemli bir şekilde uygulanmasını ve traktör kullanımını gerektirmektedir - bundan dolayı da fakir çiftçilerin yeni metotları benimsemesi kolay olmamaktadır.[23] Hindistan'da hem merkezi hükümet hem de eyalet hükümetleri, tarımsal üretimin bütünüyle artmasını teşvik ettikleri kadar kırsal kesimdeki nüfusun kütlesel eşitsizliklerine karşı tedbir almak hususunda - bundan dolayı mülkiyet hakları, kast, ayrıcalık gibi dikenli sorunlar çıkabileceği için - fazla ilgi göstermemişlerdir.[24] Aynı şekilde, süt üretimindeki artışlar da fakir çiftçilerden değil, dış yardım veren kuruluşlarla iyi ilişkiler içinde bulunan güçlü kooperatiflerden gelme ve onlara yararlı olma eğilimini göstermiştir.[25] Bir yandan, tarımsal gelişme ile milli gelir yükselirken, diğer yandan da eşitsiz kazançlar herhalde nüfus artışını karşılamaya yeterli olmamaktadır.

Çin'e gelince, tarımsal üretimdeki artış, en başta 1978 öncesi komün çiftçiliği sisteminin terk edilmesinden dolayı, daha da fazla oldu. Kolektifleştirilmiş sistemin gıda üretiminde yirmi yıl süren bir durgunluğa sebep olduğunu kabul eden Deng rejimi köylülere teşvikler sağlayan reformlar getirdi; toprak aslen kolektif mülkiyette kalmasına rağmen her aileye toprağı istediği gibi işleme izni verildi; bunlar ürettiklerinin belirli bir kısmını topluma bıraktıktan sonra kalanı açık piyasada satabileceklerdi; tarım işçisi çalıştırma yasakları kaldırıldı; tarım mallarının fiyatları yükseltilerek bir başka teşvik daha sağlandı.[26] Sonuç olarak, Çin'in tarım üretiminde, özellikle hububatta muazzam bir artış meydana geldi ve böylece, 5 sayılı Grafikte görüldüğü gibi, ortaya Sovyetler Birliğindeki durgunluğun tam tamına zıddı bir durum çıktı.

Diğer taraftan, tüketiciye temel gıda maddelerini sübvansiyonlu olarak sağlamakla, devlet şehirlerde yaşayan halkın büyük fiyat artışlarıyla karşılaşmamasını temin etti. Böylece, Çin'deki yüzlerce milyon köylü çiftçi şimdiye kadar olduğundan çok daha iyi bir duruma geldi,[27] ekonomi hareketlenmiş ve on yıl kadar bir süre içinde fert başına gelir iki katından fazla arttı.

Grafik 5. Sovyetler Birliğinde ve Çin'de Hububat Üretimi, 1950-84[28]

Bundan dolayı, bir süre, Çin âdeta tarımda kendi kendine yeterli hale gelmiş ve gerçekten de büyük bir gıda ihracatçısı olabileceği havasını vermiştir. Oysa, 1980'li yılların sonlarına doğru, iyimserlik kaybolmaya yüz tuttu. Bir yandan, çiftçilerin satmak için yetiştirdiği bitkisel ürünler ile sebzelerin miktarı çoğalırken - köylüler bunlardan bayağı büyük kârlar sağlayabiliyordu - hayati önem taşıyan hububat mahsulü resmi hedeflere her zaman ulaşamamış ve büyük miktarlarda hububat ithalatına yol açarak Çin'in döviz rezervlerini eritmiştir. Hükümetin politikası, dışarıya bağımlılıktan kaçınmak üzere, yıllık hububat üretimini 400 milyon tondan (şimdiki düzeyi) yüzyılımızın sonunda 500 milyon tona çıkarmayı öngörmektedir.[29] Oysa, tarım ekonomistlerinin birçoğu bunun başarılabileceğinden şüphe etmekte, en azından bunun gerçekleşmesinde muazzam güçlüklerle karşılaşılacağını düşünmektedir. Bitkisel ürün yetiştirmeye elverişli ekilmemiş toprak miktarı çok azdır; yaşam standartları da yükseldikçe, halk besin değeri daha yüksek (sebze, tavuk)

gıda malları tüketmekte, talep daha da artmaktadır. Bu arada, nüfus da durmadan çoğalmaktadır. Rejimin, yabancı mal ithalâtının siyasal maliyetinden ve döviz faturasından kurtulması için, sulama, gübre, tarım aletleri, kaliteli tohum ve geliştirilmiş proses tekniklerine çok büyük paralar harcaması ve çiftçilere ödediği fiyatları daha da yükseltmesi gerekecektir.30 Bu tedbirler - gıda mallarındaki sübvansiyonlar arttırılmadıkça (bu da hükümetin açıklarını daha büyütecektir) - hububat üreticilerinin tüketici karşısında daha tercihli bir duruma geçmesine neden olacaktır. Yatırıma dönüşecek sermaye de başka sektörlerden bu tarafa çekilecek ve Çin'in geleceğinin anahtarı olan ekonomik büyümesine zarar verebilecektir.

Bununla, Çin'in tarım politikasının bir çıkmaza girdiğini söylemek istemiyoruz, ancak, teknoloji sayesinde bambaşka biçimde bir tarımsal devrim bulunamadığı takdirde, bitkisel ürünlerin üretimini, nüfusun çoğalmasına cevap verebilecek şekilde arttırarak devam ettirmeyi nasıl başarabileceği konusuna henüz bir çözüm bulunamamıştır. Şimdilik görülebildiği kadarıyla, böyle bir devrimin yapısal engellere takılması ürkütücü bir ihtimal olarak karşımıza dikilmektedir.

Çin ve Hindistan'da hükümetler bir yandan nüfusu kontrol etmeye ve gıda üretimini arttırmaya çalışırken, daha yüksek fert başına gelir elde etmek ve her yıl işgücüne katılan on milyonlarca yeni işsizi massetmek üzere, ekonomilerini sanayi ve hizmet sektörlerine doğru yönlendirmek zorundadırlar. Sanayileşme, sadece milli refahı arttırdığı için değil, insanlar şehirleşme sonucunda bir demografik değişimden geçtikleri için nüfus artışını da azalttığı için cazip gelmektedir. Bu süreçte de zamana karşı bir yarış vardır, çünkü milyonlarca insanın Siçuan gibi kırsal bölgelerden akışı Sao Paolo türünde muazzam gecekondu şehirleri yaratmaya başlamıştır bile.* Tam rakam olmasa bile, Çin'de çiftliklerde çalışmak üzere gereken insan sayısı sadece 200 milyon olmasına karşılık, halihazırda kırsal işgücü 400 milyonu bulmakta; böylece çok sayıda köylü ya kırsal kesimde - resmi

* Bu meseleden dolayı, Çin hükümeti büyük şehirlere göçü yasaklamakta, fakat aileler kendilerine gösterilen orta büyüklükteki kasabalara taşınabilmektedir.

makamları telâşa düşürecek ölçüde - dolaşıp durmakta ya da şehirler üzerindeki baskıyı ağırlaştırmaktadır. Ekonomik büyüme teklediği ya da sanayileşme şehire yeni gelen kütlelere yeterince istihdam yaratamadığı takdirde, gelecekte manzara daha da karanlık görünmektedir.

Bu nedenle, Hindistan'ın ve Çin'in yirmi birinci yüzyıla hazırlanma planlarının merkezinde hep kendi sanayi devrimini yaratabilmek sorunu olmuştur. Böylece, Gandhi'nin köylü ekonomisi kuramının hâlâ belirli bir ölçüde itibar görmesine rağmen, Hintli liderler ülkenin savunma temelini güçlendirmek, yabancı sanayilere bağımlılığı azaltmak ve milli geliri arttırmak için sanayileşmeyi teşvik etmişlerdir. Seçilen yol ne Japonya'nın ihracata dayalı büyüme modeli ne de SSCB'nin sosyalist modeli olmayıp - şüphesiz, birçok Hintli siyasinin Fabian[+] inançlarına da uygun düşen - ikisinin ortası bir şeydir. Latin Amerika devletleri gibi, Hindistan da ithalâtı kendi ağır sanayi mamulleriyle ikame etmeyi tercih etmiştir; demir ve çelik, çimento, lokomotif, otomobil, gemi inşa, savunmaya ilişkin üretim, mühendislik ve takım tezgâhları devlet tarafından hep desteklenmiştir. Taşımacılık, madencilik ve elektrik, su, gaz gibi hizmetler kamu sektörüne devredilmiştir. Diğerlerine de sübvansiyonlar, çok yüksek gümrük tarifeli koruma ve kamu alımları için siparişler verilmiştir. Sonuçta, demir-çelik, havacılık, mühendislik ve petro-kimya alanlarında mülkiyeti kamuya ait birtakım dev iktisadi teşebbüsler ortaya çıkmıştır.[31] Sanayileşmeyi kendi imkânlarıyla gerçekleştirmek mümkün olmayınca, dış yardım - meselâ, Sovyetlerin demir-çelik tesisi kurmaya yardımı vermesindeki gibi - teşvik edilmektedir. Bu nevi usullerle, Hindistan bir sanayi devi olmayı planlamaktadır.

Ekonomi 1950'li yıllarla 1980'li yıllar arasında büyümesine rağmen, ülkedeki nüfus artış hızının önüne geçmeyi pek becerememiştir. Kişi başına reel gelir 1950-65 döneminde yılda sadece yüzde 1.7, bundan sonraki on yıllık dönemde de yılda yüzde 1 artarak bazı gözlemciler için "Hindu tarzı büyüme hızı" şeklinde şaka konusu olmuştur.[32] Sonuç itibariyle, ekonomi yetkilileri

[+] İngiltere'de 1884'te kurulmuş ılımlı sosyalist bir dernek (Çevirenin Notu).

kendi yaptıkları büyüme projeksiyonlarını bir Dört Yıllık plandan bir sonrakine aktarıp durmuşlardır.[33] En çok hayal kırıklığı yaratan şey de sanayileşme hızı olmuştur. 1950'de, sanayi sektörü Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın yüzde 10.3'ünü meydana getirip 1978-79 döneminde yüzde 15.8'e tırmanmıştır; 1989'a kadar, zar zor artarak (Kore'deki yüzde 31.6 ile karşılaştırılırsa) yüzde 16.1'e ulaşabilmiştir.[34] Sanayinin tümü (imalat sanayii dahil) Hindistan nüfusunun ancak çok küçük bir bölümünü istihdam ederken,[35] ülke ekonomik bakımdan geriye kaymıştır; 1955'te, Hindistan dünyanın onuncu büyük sanayi devleti iken, yirmi yıl sonra yirminci sıraya düşmüştür.[36] Daha 1965 yılında, Hindistan'ın mamul mal ihracatı değer olarak Kore'nin sekiz katıydı; oysa, 1986'da Kore'nin ihracatı, değer olarak Hindistan'ın 4.5 katına çıkmıştır.

Sanayideki bu durgunluğun, ağır aksak yürüyen tarım sektöründeki teşvik yetmezliğinden demir-çelik fabrikaları ya da gaz,su, elektrik gibi tesislerin kuruluş yeri olarak uygun olmayan mekânları seçtiren ve ekonomik reformların yapılmasını engelleyen siyasi çıkarcılığa kadar uzanan birçok nedeni vardır. Bununla birlikte, en büyük sebebi muhtemelen Hindistan'ın dünya piyasalarından yüzünü çevirip yerli sanayilerini korumaya yönelme kararı olmuştur. Hindistan'daki kamu şirketleri, dış piyasalar ile dünya çapında rekabetin itici gücü olmadan, arkalarını devlet harcamalarına dayamak suretiyle büyümeye, ekonominin sırtına gereğinden daha kalabalık bir kamu personel kadroları kamburu takmaya alışmış, buna karşılık özel sektör sanayi kuruluşları dünyada mevcut olabilecek en karmaşık bürokratik mevzuat yüküyle boğuşmak zorunda kalmıştır.[37] Teorik olarak, bu kadar büyük bir iç ekonominin dünya piyasalarında rekabete girişmeden sürdürülebilir kalkınmayı başlatabileceğini varsaymak mümkün olabilirse de başka ülkelerde (SSCB, Arjantin) yaşanan tecrübeler bunun doğru olmadığını göstermektedir. Hindistan'da son yıllarda iktidara gelen hükümetler bir yanda Dünya Bankası ile IMF'nin, diğer yanda da ümitsizlik içindeki Hintli müteşebbislerin teşvikleriyle, ticareti serbestleştirmenin ve ihracata dayalı büyümenin gereğini, en azından, büyük kamu açıkları ve dış borçlardan dolayı kabul et-

mişlerdir. Hindistan bu politikalara dönerken, gene de, Asya'daki bazı komşularından ne kadar geri kalmış bulunduğunun da nihayet farkına varacaktır.

Çin'in sanayileşmesinde, 1950'li yıllarda Sovyetlerin merkezi planlama ve ağır sanayi ağırlıklı modeli kopya edilmiş, sonraları da Mao'nun "Büyük İleri Hamle" denemeleri sırasında işler içinden çıkılamaz hale gelmişti. Bu durum, Deng Xiaoping'in 1978-79'da başlatılan ekonomide liberalleşme politikalarıyla hareketli bir şekilde değişmiştir. En büyük dönüşümler tarımda meydana gelmesine rağmen, imalat sanayiinde, ticarette, tüketim mallarında ve dış ticarette de ilerlemeler kaydedilmiştir. Kamu iktisadi teşekkülleri ticaret hayatındaki kalite, fiyat ve piyasadaki talep gibi gerçeklere karşı duyarlı olabilecek şekilde teşvik edilmiş; küçük ölçekli özel teşebbüslerin kurulmasına izin verilmiş; yabancı firmalarla **joint venture**'ler kurulması serbest bırakılmış; Çin sahilleri boyunca özel teşebbüs bölgeleri kurulmuş ve itici gücü ihracat olan bir yaklaşım benimsenmiştir. Doğu Asya'daki ekonomik patlamayı senelerce görmezden gelen Çin Marksist dogmaların vidalarını gevşetmiş ve serbest piyasa trenini kaçırmadan içine atlamaya bakmıştır. Deng, halkına "zengin olmak insana şan ve şöhret kazandırır" telkininde bulunmaktadır ki aslında, Çin halkının büyük kısmını bu görüşün doğruluğuna inandırmak için fazla gayrete gerek yoktur.[38]

Ortalıkta büyük bir canlılık ve büyümenin hüküm sürdüğünün açıkça görülmesi, alınan sonuçların ne kadar takdire şayan olduğunun istatistik bakımından da kanıtını teşkil etmektedir. Küçük ölçekli işletmeler şaha kalkmıştır - bir kaynağa göre, 1989 yılına kadar, sadece sahil eyaletlerinde milyonlarca kişi istihdam eden 225.000 özel sermayeli şirket vardı. Eyalet hükümetleri, Pekin'den bağımsız davrandıklarını kanıtlama ve gelirlerine gelir ekleme yarışı içinde, 1980'li yıllarda Çin'e üşüşen yabancı müteşebbislerle **joint venture**'ler oluşturma müzakerelerine giriştiler. Tüketicilerin bastırılmış televizyon, çamaşır makinesi ve buzdolabı talebini karşılamak üzere yeni teşebbüsler ortaya atıldı; bu talep ancak kısmen karşılanabildiğinden, yatırımlar için hâlâ muazzam miktarlar-

da kullanılabilir özel tasarruflar vardı. Çin, ithal edilebilecek mallar üzerinde bir yandan sıkı bir kontrol uygularken, tekstil, dayanıklı tüketim malları, oyuncaklar, elektrikli makine ve cihazlar ile diğer düşük teknoloji düzeyli ürünlerin ihracatını teşvik etti. Mamul mal ihracatı 1980'de 9 milyar dolara ulaşırken, 1989'da 37 milyar dolara sıçrayarak, Hindistan'ın ihracatının değer olarak iki katından fazla oldu. Doğrusu, 1978'den bu yana Çin'in dış ticareti yılda ortalama yüzde 13.5 oranında bir hızla artarak milli gelirinin hemen hemen üçte birine eşit oldu. Halen dünya ticaretindeki en büyük ülkeler arasında on dördüncü sıradadır.[40] Bütün bunlar, iyimser eğilimli gözlemcilerin birtakım spekülasyonlar yapmalarına ve Çin'in gelecek yüzyılın başlarına kadar GSMH'sını dört katına çıkararak şimdi bile bayağı büyük olan gücüne daha da güç katacağı yolunda tahminler yürütmelerine neden olmaktadır.[41]

Her şeye rağmen, Çin'in sanayi hamlesi göründüğü kadar kolay olmamıştır. Bir kere, karman çorman kalkınma gayretleri yüzünden, iyi durumdaki sahil bölgeleri ile yabancı sermayenin pek az geldiği, kapitalizme karşı geleneksel kuşkulu bakışların arkasının alınamadığı, bürokrasinin hâlâ gücünü muhafaza ettiği iç bölgelerdeki en azgelişmiş eyaletlerin yaşam standartları arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir. Hong Kong'un yanı başındaki Guangdong'un sanayi üretimi yukarılara fırlayıp 1987'de yüzde 70 oranında, 1988'de de, dış talepleri karşılayabilmek için yüzde 30 daha artarken, iç bölgelerdeki komşulardan Hunan gibi eyaletler, bundan kaynaklanan enflasyondan, gıda mallarının ve kaynakların başka tarafa yönelmesinden, yolsuzlukların ve tüketim furyasının alıp yürümesinden ve genel olarak yeni sistemin adaletsizliğinden şikâyet etmeye koyulmuşlardır.[42] Bu şikâyetler piyasa ekonomisine şüpheyle bakan muhafazakârların ekmeğine yağ sürmüş ve modernleşmeyle birlikte gelen yüksek enflasyondan zarar gören sabit gelirli gruplarda öfke ve nefret duygularını uyandırıp açığa çıkarmıştır.[43]

Çin'deki mesele bölgesel ekonomik farklılıklarla - İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasındaki gibi - izah edilecek kadar basit olmayıp birbirinden tamamen farklı iki siyasal ekonomi sisteminin ortaya çıkmasıdır ki, bunlardan biri içe dönük kamu te-

şebbüslerine ve merkeziyetçi denetime dayalı bir sistem, diğeri ise Hong Kong ve Kore'nin hayatiyet dolu, dışa dönük kapitalizmini örnek alan bir sistemdir.[44] Gerçekte, Çin sanayiinin büyük kısmı hâlâ, mülkiyeti devlete ait olan, kendilerini geliştirmek üzere motivasyona sahip olmadıkları için bırakıldıkları yerde kalan; fiyat tespit etmek, verimsiz işçileri çıkarmak, pazarlama ve yatırım stratejilerini planlamak ve döviz sağlamak gibi becerilerden nasibini alamamış şirketlerden ibarettir. Hükümet gayri memnun işçileri işlerinden atmak istemediği için, iktisadi devlet teşekküllerine milyarlarca dolar akıtmış ve bunların açıklarını kapatmaları için kamu bankalarından büyük miktarlarda borç almalarına izin vermiştir. Söz konusu sanayilere yağdırılan kaynaklara rağmen, bunların performansı hâlâ çok zayıftır; Tiyananmen Meydanındaki tenkil operasyonundan sonra yapılan kısmi ekonomik toparlanma hareketinde, kamu sektörü ancak yüzde 3 kadar, kolektifler yüzde 9.4 ve özel şirketlerle **joint venture**'ler ise takdir edilecek şekilde yüzde 57.7 oranında büyümüştür.[45]

Çin ekonomisinin bir yönüyle Bulgaristan'a, diğer yönüyle de giderek daha çok Tayvan'a benzediğine bakılırsa yabancı şirketlerin şaşkınlık içine düşmesine ve bundan daha fazla yatırım yapmaktan gözünün korkmasına şaşmamak gerekir. Bu çifte karakterli (şizofrenik) ekonomik bünyenin, Çin'deki muhafazakârlar ile liberallerin son yıllarda içinde bulunduğu şiddetli siyasal mücadeleyle de açıkça ilişkisi vardır. Deng reformları siyasal alanda liberalleşme tâvizi vermeden ekonomik alanda liberalleşmeyi teşvik etmeye yönelikti. Bu strateji tarımda başarılı sonuçlar vermiş olabilir ancak, ekonomik hürriyetleri, **joint venture**'leri kucaklamış, yabancı demokratik ülkelere seyahat etmiş (veya oralarda eğitim görmüş) işadamları, öğrenciler, aydınlar, sahil bölgelerindeki resmi yetkililer ve yoğunluğu durmadan artan Batılı medya nezdinde itibar görmesi mümkün değildir. İşte, 1989 yılında artan protestoların ve rejimin buna karşı gösterdiği şiddetli tepkinin temelinde bu vardır. İç bölgelerle sahil bölgeleri arasındaki uçurum derinleşmeye devam ederse milli birliğin nasıl muhafaza edilebileceği sorusuna cevap bulmakta güçlük çekileceği de akla gelmektedir.

Bu nedenle, Çinli liderler, daha çok, global ekonomi çerçevesindeki ticaretin nimetlerinden yararlanmayı Hindistan'dan daha ileri götürme gayretinde olmuşlar, ancak bunun sonuçlarının olumsuz olması ihtimalinden de çekinmişlerdir. Ayrıca, eski alışkanlıklardan vazgeçmenin birtakım teknik güçlükleri de vardır. Meselâ, iki ülkenin de modernleşme sürecini devam ettirebilmek için dışardan teknoloji, uzman, mal ve hizmetler temin etmeye ihtiyacı vardır; ancak, bu yüzden de cari işlemler açığı kötüye gitmekte, hatta Hindistan bakımından tehlike çanlarını çaldırmaktadır. Üstelik, bu ülkeler ihracatta bir patlama yaratmaya gayret gösterirken, gelişmiş ülkelerin mamul mal ithalâtında Japonya'ya ve YSÜ'lere tanıdığı kolaylığı onlara, global şartların daha müsait olduğu zamanlarda bile, tanıyıp tanımayacağı konusu daha açıklık kazanmamıştır. Oysa, en büyük meseleyi sosyal ve siyasal alanlarda görüyoruz: kendi nüfuslarının patlamasıyla bile zar zor başa çıkabilen ülkelerdeki eskimiş toplumları, sosyal sıkıntılara, kırgınlıklara, siyasal huzursuzluklara ve bölgesel kaoslara *meydan vermeden* "sınırları kalkmış dünya"daki ileri teknoloji devriminin meydan okumasına karşı koyabilecek kadar dönüştürmek nasıl mümkün olabilir?

Boyutlarının büyüklüğü dışında, Hindistan ve Çin, komşuları olan "dış ticarete dönük ülkeler"den bir başka hususta da farklıdır: birinin Asya'nın güneyinde, diğerinin de Asya'nın doğusunda bölgesel birer süper devlet olma hırsı vardır. Ne Yeni Delhi'de ne de Pekin'de yeni bir uluslararası düzenin gelmekte olduğuna inananların sayısı fazla olmadığı gibi, iki devlet de "geleceğin dünyasında da . . . aynı geçmişin dünyasında olduğu gibi, kim daha güçlü ise onun borusu öteceği" beklentisi içindedir.[46] Hindistan Keşmir ihtilâfı dolayısıyla Pakistan'la çatışmayı bütün kızgınlığı ile sürdürmekte, Çin'le ortak sınırı boyunca Çin'in uzun vadeli politikalarından endişe duymakta ve "Hint" Okyanusunun sırf bir coğrafi terim olmayıp gelecekteki stratejik gerçekleri de ifade ettiğine inanmaktadır. Çin'deki "Orta Krallık" komşularının çoğunluğu ile dalaşmış ve dövüşmüştür (Vietnam'la, Hindistan'la ve eski SSCB ile sınır uyuşmazlıkları); Japonya'ya şüphe ile bakmak-

ta, Amerika Birleşik Devletlerinin "hegemonyacılığı"ndan ve kültürel nüfuzundan hoşlanmamakta, Tayvan üzerindeki iddialarını hâlâ devam ettirdiği gibi Parasel Adaları ve Spratli Adası gibi daha güneydeki arazilere de bulaşmaktan geri kalmamaktadır.[47]

Sonuçta, Çin ve Hindistan, bir yandan fert başına ortalama gelir, okuryazarlık oranları ve sağlık itibariyle nispeten "en az gelişmiş" ülkeler kategorisinde görülebilirse de global askeri güç bakımından çok daha üst sıralarda yer almaktadır. İkisinin de kalabalık kara kuvvetleri (Çin'in 2.3 milyon, Hindistan'ın 1.1 milyon askeri vardır) ve bunun yanı sıra çok sayıda uçağı vardır; ayrıca, Hindistan'ın hatırı sayılır büyüklükte bir donanması da vardır. Çin'in karada üslenmiş kıtalararası balistik füzeleri vardır; nükleer bombaları ve bunları atacak sistemleri denemeye de devam etmektedir; Hindistan nükleer güce sahip ülkeler klübünün üyelerinden olmamakla birlikte, bunlar arasına girebilecek teknolojik yeterliği haizdir. İki ülke de savunma masraflarını kontrol altında tutmaya gayret göstermektedir, ancak, bölgedeki meselelerin bilincine sahip yükselen güçler olarak ikisi de, askeri kuvvet çağının artık geçtiği argümanına itibar etmemektedir.

Afrika ve Ortadoğu'daki birçok ülke gibi, Hint ve Çin toplumlarını yirmi birinci yüzyıl başlarında karşılarına çıkabilecek gayri askeri meselelere karşı hazırlamak için gösterilen gayretler, hudut çatışmaları, hatta daha başka bölgesel savaşlar çıkması dolayısıyla, örselenmiş, istikamet değiştirmiş ya da geri plana itilmiştir. Üstelik, askeri yönden güçlü olma kaygısı ve ülkenin yabancı mallara bağımlı olmaması gerektiği inancı Hindistan ile Çin'i, kaynaklarının en çoğunu - sadece para olarak değil, bilim adamı, mühendis, Ar-Ge kuruluşları, sanayi tesisleri olarak da - ihracata yöneltip ticaretle büyüme yerine askeri amaçlara yönelik üretime sevk etmiştir. Çin'in kaynaklarının ne kadarlık bir oranını bu amaçlara tahsis ettiğini söyleyebilmek imkânsızdır, ne var ki, sınırlı bilimsel ve teknolojik yeteneğini yoğun bir şekilde bir noktaya toplamasaydı on beş

yıl kadar bir süre içinde* dünyanın üçüncü büyük nükleer gücü haline gelemezdi.

Hindistan'a gelince, bağımsızlığın ilânından bu yana, güçlü ve (bin yedi yüzden fazla araştırma kurumuyla) teknolojik bakımdan ileri bir askeri - sınai yapı oluşturulmuştur. Savunma üretimindeki bu "yerlileşme"nin taraftarları gerek Hint bilim ve mühendisliğine gerekse mahalli müteahhitlik hizmetlerine önem verildiğine işaret etmektedir. Sayısı gittikçe artan eleştirmenler, sistemin yalnızca pahalı olmakla kalmayıp inanılmaz derecede verimsiz olduğunu; iç ve dış rekabete karşı korunan, sadece veya büyük çoğunluğu itibarı ile devlet ihalelerine bağlı, dışa satmaya hevesi olmayan (bu hususta kendisini zorlayan da yoktur) bir sanayi sektörünün kendisini ekonominin diğer bütün faaliyetlerinden âdeta dışlamış olarak yaşadığını öne sürmektedirler.[48]

Gelişmiş ülkeler arasındaki büyük devletler gibi - ya da yüzyıllar boyunca geleneksel Büyük Güçlerin bu konuda olduğu gibi - bugün Çin ile Hindistan da ekonomik düzen içinde refahlarını geliştirmek ve anarşik bir uluslararası sistem içinde çıkarlarını korumak çabası sürdürmektedir. Bu ülkelerin askeri güvenliklerini arttırma gayretinde olmalarını ister çağ dışı olarak ister gerçekçi olarak görelim, bundan, ne Pekin ne de Yeni Delhi'nin, kendilerini, ulusal enerjilerinin tamamını zenginleşme üzerine konsantre edebilecek durumda hissetmedikleri; sermaye, teçhizat ve işgücünden savunmaya da pay ayrılması gerektiği, iki ülkenin de, tam komşularıyla aralarındaki açığı kapatmak üzere uzun vâdeli büyüme çabalarına mümkün mertebe çok yatırım yapmaları gerektiği bir sırada "üretken olmayan" yatırımlara kaydıkları sonucu çıkmaktadır.

Bu sıkıntılara rağmen, Çin ve Hindistan çok zengin bir potansiyeli olan bir kaynağa sahiptir: beşeri sermaye. İnsan yığınlarının varlığının ekonomik bakımdan daha yararlı hale gelmesi için toplumun kaliteli eğitim sağlaması, deneyciliği ve müteşebbisliği teşvik etmesi, çok sayıda kalifiye işçi, mühendis, bilim

* Çin ilk atom bombasını 1964'te patlattı; 1970'li yılların sonuna gelindiğinde, büyük nükleer güçler olan Fransa ve İngiltere'nin önüne geçmişti.

adamı, teknolog ve tasarımcıya sahip olması gerekmektedir. Önce de gördüğümüz gibi, süratle çoğalan bir nüfusun refahın önünde engel teşkil etmesi için, insan çokluğunun baskısı altında milletin maddi kaynaklarının ezilmesi ve insanların yeteneklerinin gelişmemesi gerekir. Bu denklem iki taraflıdır. Bir tarafta, daha önce ele almış bulunduğumuz nüfusun yaygınlaşması konusu vardır. Burada üzerinde duracağımız konu, denklemin diğer tarafında bulunan, ülkenin beşeri sermayesinin kalitesi sorunudur.

İki toplumda da eğitimde büyük açıklar vardır; bunların daha da kötüye gitmesi ihtimali, uzun vâdeli etkileri bakımından cari işlem açıkları gibi meselelere nazaran çok daha ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Hindistan'da ve Çin'de eğitime susamış öğrencilerin bu susuzluğunu gidermek için cüretkâr girişimler yapılmaktadır. Genel eğitimde son yıllarda bazı gelişmeler kaydedilmiş ve bilimsel çevreler ile okul düzeyinde sağlanan başarılar uluslararası camiada olumlu yankılar yapmıştır. Bu olumlu işaretlere rağmen, gerek Çin'de gerekse Hindistan'da eğitim sistemi, bir yandan hemen her seviyedeki dağınık ve düzensiz bir okullaşma diğer yandan da gelişmiş ülkelerle mukayese edildiğinde kalifiye insan sayısının kalifikasyonsuz insan sayısına oranının çok düşük olması yüzünden iyi çalışmamaktadır.

Eğitimin temel göstergesi olan okuryazarlık, meselenin kapsamı hakkında fikir vermektedir. Çin, yetişkin okuryazarlığı oranının yüzde 69 olduğunu iddia etmektedir; bu da, 220 milyon kadar insanın okuryazar olmadığı anlamına gelir, bunların hemen hemen dörtte üçü kadındır - gelişme yolundaki ülkelerin hepsinde eğitimin verdiği *asıl* açık budur. Hindistan'daki durum daha da berbattır. Yetişkinlerde okuryazarlık oranı nüfusun ancak yüzde 43'üdür; ne var ki bu da cinsiyetler arasında önemli bir farkı gizlemektedir. Erkeklerin yarısından fazlası, buna karşılık yetişkin Hintli kadınların sadece dörtte biri okuryazardır.[51] Bu nedenle, ülkede okuma veya yazma bilmeyen 200 milyondan fazla yetişkin insan vardır. Okula giden öğrenci sayısı hızla arttığı için bu rakamlar zaman içinde değişecektir;

meselâ, Çin'de, okul çağındaki çocuklarda okullaşma oranı yüzde 90 kadardır. Ancak, kıt kanaat kaynaklarla idare olan okulların bu kadar çok sayıda öğrenciye yeterli olup olmadığı ya da en basit şekliyle ders programlarını tamamlayıp üstüne başka hiç eğitim verip veremediği sorularının tatminkâr cevapları yoktur.[52] Hindistan'ın kırsal kesiminde eğitim gelenekleri o kadar güçlü olmadığı için - 1981'de on beş ile on dokuz yaş arası nüfusun yarıdan fazlası hiç okula gitmemişti[53] - durum daha da karmaşıktır; sosyo-ekonomik engeller son derece büyüktür.

İstatistikler, ayrıca, öğrenimine devam eden öğrenci sayısının ortaöğretimden sonra nasıl birdenbire düştüğünü göstermektedir. Meselâ, Çin'de ilköğretimde 128 milyon öğrenci, ortaöğretimde de 54 milyon öğrenci bulunmaktadır (1987 verileri itibariyle), ne var ki - belki de okulu bitirenin doğru dürüst aylık alamaması yüzünden - yükseköğretime devam edenlerin sayısı 2 milyondan az; yani yirmi yaş çağ nüfusunun çok küçük bir oranıdır.[54] Hindistan'da, herhangi bir düzeyde eğitim görmüş nüfusun oranı çok daha düşük olmakla birlikte, yükseköğretimdeki öğrenci sayısı daha fazladır - bir kaynağa göre 5 milyonun üstünde - bu fark da, ülkede orta sınıfın daha kalabalık olduğu, sosyal yapının da eşitliği daha az kolladığı gerçeğini yansıtmaktadır.

Peki bu rakamlar gerçekte ne ifade ediyor? Bazı kalkınma ekonomistlerine bakılırsa Hindistan'nın kıt kaynaklarının çok büyük bir kısmı, İngiliz taklitçiliğine dayalı tercihlerle (hukuk, ekonomi, sosyal bilimler) yükseköğretime aktarılmaktadır; oysa bu kaynaklar ilk ve ortaöğretimin geliştirilmesine, ülkenin temel ihtiyaçlarına uygun olarak mesleki ve teknik konulara yöneltilse daha rasyonel kullanılmış olur.[56] Diğer taraftan, ülkelerinin Japonya ile arasındaki farkı kapatıp ona yetişmesini arzu eden planlamacılara göre kırsal kesimdeki değişimler sanayii, tasarımı, bilim ve teknolojiyi geliştirmek kadar önem ifade etmemektedir ki, bu kıstas itibariyle ne Çin'in ne de Hindistan'ın rekabet etmeye yetecek kadar kalifiye işçisi yoktur. Meselâ, Hindistan'ın nüfusu Japonya'nın yedi katı olmasına

karşılık, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan bilimsel ve teknik eleman sayısı Japonya'nın dörtte birinden azdır.[57] Bu uçurum - Japonya lehine otuzda bir fark - kapanmadıkça, Japonya'ya nasıl yetişebilirler?

Hem Çin'de hem de Hindistan'da eğitim ve bilim başka engellere de takılmaktadır. Bunlardan biri, başka gelişme yolundaki ülkelerin birçoğunda da olduğu gibi, devletin eğitime yeterli finansman ayırmasının güçlüğüdür. Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Avrupa GSMH'larının yaklaşık yüzde 6'sını eğitime ayırırken, Çin ile Hindistan, zaten çok daha küçük olan GSMH'larının yüzde 3 ile 4 kadarını ayırırken bile bayağı zorlanmaktadır.[58] İkinci bir zorluk, bu ülkelerden hiçbirinin mevcut parasal kaynaklarını çok iyi kullanmayışıdır. Hindistan ve Çin, milli güvenlik gerekçesiyle, mevcut sermaye, bilim adamı ile sanayi tesislerinin büyük bir oranını askeri güçlerini arttırmaya tahsis etmiştir. Buna karşılık, bilim ve teknolojinin savunma dışı amaçlarla kullanılma şansı hâlâ oldukça azdır; ne gariptir ki, bunun sonucunda nüfusun ancak çok küçük bir kesiminin yükseköğrenim görmekte olmasına rağmen, yetenekli insan sayısı çok, bunlara uygun işlerin sayısı ise gayet azdır. "Hindistan'da 1972 yılında iş arayan 3.3 milyon insanın yarıdan fazlasının eğitim durumu yükseköğretim düzeyindeydi";[59] sonuçta, çok sayıda ekonomist, mühendis ve bilim adamı gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Başka bir rapora göre, Çin'de, "bilim elemanlarının üçte birinden fazlasına uygun bir iş bulunamadığı için boş gezdiği tahmin edilmektedir."[60] Yeterince büyük bir sanayi sektörü meydana çıkmadıkça, bu yetenekli insanların büyük kısmı istihdam edilmeden öylece kalacaktır.

Diğer taraftan, ekonomilerinin ve nüfuslarının mutlak büyüklüğü dolayısıyla, Çin ve Hindistan'ın, birçok alanda, hatırı sayılır boyutlarda bilimsel gayretleri vardır. Savunmaya ilişkin üretim alanına çok sayıda bilim ve teknoloji elemanı yığılmış olsa bile, öylesine geniş bir yelpazeye yayılmış sanayi faaliyetleri mevcuttur ki, bunlar sadece ülkenin teknolojide kendi kendine yetmesini sağlamakla kalmayıp üretilen ürünlerin piyasalardaki çeşitli küçük pazarlara ihraç edilmesine de imkân vermekte-

dir.[61] Hindistan'ın ürünleri bakımından bu pazarlar genellikle, (meselâ) Almanya kadar sofistike mal aramayan gelişme yolundaki ülkelerde bulunmaktadır; fakat gelişmiş ülkelerden de alıcılar çıktığı görülebilmektedir. Çin'e gelince, orta seviyede teknoloji için geliştirdiği bir sanayi tabanına sahiptir ve haberleşme uyduları, orta menzilli füzeler vs. gibi (genellikle savunmaya ilişkin) çeşidi az fakat, teknoloji düzeyi ileri ürünleri de vardır. Hepsinden önemlisi, iki ülke de, biyoteknoloji, bitkisel ürün ve toprak bilimleri, ormancılık, hayvancılık ve balıkçılık alanlarında, yani, kendi yerli kaynaklarını koruyup genişletebilecekleri alanlarda araştırma ve geliştirmeye - ve arkasından üretime - büyük alâka göstermiştir.

Çin ve Hindistan'ın birçok gelişme yolundaki ülkeye göre teknolojik üstünlüğü olması nedeniyle, bu iki ülkenin geleceğine yönelik tahmin ve beklentileri bakımından birtakım ümitler beslemek mümkün olabilir - ancak iki büyük tereddüt konusu vardır. Birincisi, meselenin özü olan, fert başına yaşam standartlarının yükselişi yönündeki mevcut potansiyelin her yıl doğan milyonlarca çocuk kalabalığının ezici baskısı altında yok olup olmayacağı konusudur. İkinci konu amansız bir bilmece görünümü vermektedir: sayıları yarım milyarla bir milyar arasındaki bir köylü nüfusa sahip olan bu ülkelerin, Batı Avrupa'daki orta boy devletlerin ilk olarak 150 yıl kadar önce gerçekleştirdiği "sınai kalkınma aşamaları"nı bugün izlemeye kalkışmaları, ya da Kaliforniya ile Japonya'nın çok farklı sosyo-ekonomik yapılarından kaynaklanan ileri teknoloji devrimini taklit etmeye çalışmaları gerçekten doğru bir iş midir? Yoksa bu sorunun altında, Çin ile Hindistan'ın aradaki bu farkı kapatmak için *uğraşmamaları* gerektiği düşüncesi gibi, ülkelerini ebediyen Batı'nın gerisinde kalmaya mahkûm bırakacağı gerekçesiyle siyasilerin ve planlamacıların şiddetle reddedeceği bir anlayış mı yatmaktadır?

Teknolojik-sınai büyümeyi tercih edip bu anlayışı reddetmek meseleyi çözmüyor. Sosyal yapıları göz önüne alınırsa, Hindistan ile Çin'in, yüzlerce milyon fakir fukara insanın ortasında, dünya çapında rekabet edebilecek (muhtemelen kendi global ba-

şarılarının sağladığı maddi menfaatlerden yararlanan) yüksek teknoloji adacıkları yaratmalarının mümkün olduğu söylenebilir mi? Gelişen teknolojinin "damla damla süzülüp birikme etkisi" olduğu varsayılır, ancak yüksek kalifikasyonluların kalifikasyonsuzlara oranının bu derecede düşük olduğu bir nüfus içinde, bu etki oluşabilir mi? Gelişmiş ülklerin bilgisayar, uzay ve havacılık ile haberleşme ve bunun gibi diğer teknolojilerine yetişmek için ayrılan kaynaklar köylerde üretkenliği yaygınlaştırmak için uygun teknolojilere[62] ya da eğitim, özellikle de kadınların eğitimi gibi "yumuşak" yatırımlara kaydırılsa çok daha faydalı bir şey olmaz mı?[63] Hiç şüphe yok, en iyi çözüm, imkânları zorlayıp, ileri olsun, orta olsun her düzeyde, okulda da, tarlada da daha ileri götürmektir; ne var ki, bunun için yeterli sermaye olmadığından aradaki açığı kapatabilme ihtimali sınırlı kalmaktadır.

Siyasal tercih sorunu da Çin ile Hindistan'ın gelecekleri hakkında akla bir başka soru daha getirmektedir: Bu iki ülke, hızla değişmekte olan global ortamın karşılarına çıkardığı meselelere cevap verebilecek ölçüde milli birlik ve bütünlüğe sahip midir, yoksa iç bölücülük, bölgesel gerilimler ve nüfusun büyük kısmının liderlerin hedefleri doğrultusunda yönlendirilemeyişi gibi engellere takılacak mıdır? Çin bakımından bu mesele temel meseledir; hükümet bir yanda içerde siyasal ve ideolojik bir tekeli elinde tutarken diğer yandan uluslararası ekonomiye nasıl dahil olacaktır? Tiyananmen Meydanı, Çin liderlerinin bu iki tercihin sadece birini tercih edip diğerini bırakabilecekleri düşüncesine sahip olduklarını ortaya koymuştur; fakat Pekin'in kuvvet ve sansür politikaları olayı çözmekten uzak kalıp sadece meselenin uzağına kaçmaktadır. "Halkın hoşnutsuzluğu"ndan bahseden diğer bütün raporlarda, ihanete uğramışlık, güvenin sarsılması ve korku gibi duyguların - özellikle şehirlerde yaşayanlarda, eğitim düzeyi yüksek sınıflarda hatta belki silâhlı kuvvetlerde de - yaygınlaşması dolayısıyla ülke ekonomisindeki toparlanmanın aksayabileceği ve Çin'in dış dünya ile nâzik durumdaki ilişkilerini güçlendirmenin daha da zor hale geleceği ifade edilmektedir.[64]

Hindistan'ın iç durumu bundan daha karmaşık, hatta daha da ciddi bir manzara arz etmektedir. Birbirinden apayrı yirmi beş etnik kimliğin, katmerleşmiş bir kast sisteminin, seçkinlerle yoksullar arasında muazzam gelir farklarının, bir yanda 100 milyonu aşkın telâş içinde koşuşturan bir orta sınıfın, diğer yanda da iyice mevzilenmiş sendikalarla Marksist siyasi partilerin, Hindu çoğunluğun yanı sıra Müslüman (75 milyon) ve Sih (13 milyon) azınlıkların bulunduğu 850 milyonluk bir ülkede, ortalık güllük gülistanlıkmışçasına hükümet etmek kolay değildir. Hindistan'ın reel büyüme oranındaki nispeten yavaş seyreden artışların nimetlerinden halkın sadece küçük bir kısmının yararlandığı gerçeği de bu durumun ciddiyetini arttırmaktadır. Daha da önemlisi, Hindistan'da siyasette aşırı boyutlara varan bölünmecilik - acele ile kurulan koalisyon hükümetleri, merkezi hükümet ile eyaletler arasındaki çekişmeler, artık bir sistemli bir şekil alan yolsuzluklar ve adam kayırıcılık, bürokratik kararların yıkıcı etkileri, kast, ırk ve sınıf sorunlarının demagoji yoluyla istismar edilmesi - yüzünden bazı gözlemcilerin zihninde ülkenin siyasal bir anarşi manzarası gösterdiği fikri oluşmuştur.[65] Ne var ki, Hindistan'da devletin otoriter bir yönetim uygulaması - 1975-77 dönemindeki Olağanüstü Hal'in "siyasetten arınmış idare" sendromu - ülkedeki hassas hatta çapraşık demokrasinin sonunun geldiği anlamına çekilebilir. Halihazırda, zayıf bir merkezi hükümet ve aşırı boyutlara varan siyaset manevraları yönündeki eğilimlerin de kendine göre olumsuz etkileri vardır. Bu eğilim aşırı uçların ekmeğine yağ sürerek bir kastı başka bir kasta, Hinduları da Müslümanlara düşürmelerine, kanlı çatışmalara varan şiddet olayları çıkarmalarına yol açmış, Yeni Delhi'deki siyasal havayı da bozup etnik grupların çıkarlarını kuvvet yoluyla savunmalarına neden olmuştur.[66] İkinci olarak, dikkatleri Hindistan ekonomisinde genel yaşam standartlarını iyileştirebilecek durumda olan çok önemli reformlardan başka tarafa çekmektedir.[67] Bu nedenle, Çin'de olduğu gibi, Hindistan'ın geleceğiyle ilgili tahmin ve beklentiler de içinde bulunduğumuz on yıl sona ererken ortaya çıkacak olan siyasal liderlerin kalitesi ile sıkı sıkıya ilişkili olacaktır - ki bu da gene doğrudan doğruya Çin ve Hint halklarına bağlıdır.

Bu iki ülkenin sahip olduğu güçler ve zaaflar arasındaki denge göz önüne alındığı takdirde, yirmi birinci yüzyıldaki dönüşümlere hazır olup olmadıkları konusu, en iyimser tahminlerde bile karmakarışık bir manzara göstermektedir. Global düzeydeki askeri ve ekonomik güç dengelerinin uzun vâdede uğrayacağı değişikliklere bakılırsa- Büyük Güçlerin yükseliş ve düşüş"lerini birbirine göre ölçmenin geleneksel yolu olarak - iki ülke de çok önemli bölge liderleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Çin ve Hindistan'ın karşı karşıya geldiği uluslaraşırı, gayri askeri sorunların bu ülkelerin zengin ve güçlü olma ümidini ne ölçüde etkilediği meselesi daha açıklık kazanmamıştır.

Örnek olarak, robot sanayii devriminin etkilerini alalım. Hindistan modernleştikçe, müteşebbisler, elektronik firmaları ile teknik know-how'a, finansal kapasiteye ve otomasyona dayalı üretim için resmi desteğe sahip başka işletmeler de ortaya çıkabilecektir. Ne de olsa Hindistan'da robot teknolojisi alanına ciddi olarak atlamak için doğal temeli teşkil eden bir takım tezgâhları sanayii mevcuttur; çok sayıda eğitimli matematikçisi ve mühendisi vardır; şimdi de Doğu Asya'nın ileri teknolojiler alanındaki girişimlerini taklit etme hevesindedir. Daha iyi bir altyapı oluşturulması ve kalite kontrolü sağlanması şartıyla, Hindistan'daki işyerlerinin otomasyona geçmesinin, meselâ Etiyopya ile kıyaslanırsa çok daha kolaylıkla gerçekleştirilebileceği açıkça görülmektedir. Bununla kastedilen Hindistan'ın, Japonya'nın robot teknolojisindeki üstünlüğüne karşı ciddi şekilde meydan okuyabileceğini söylemek değildir, ne var ki meselâ İtalya veya İngiltere gibi orta karar bir oyunculuğa soyunabilir.

Diğer taraftan, Hintli planlamacıların başlıca amaçlarından biri de nüfusun kırsal kesimden şehirlere doğru durmadan akması karşısında, montaj ve imalat sanayiinde çok daha fazla istihdam yaratmak olmalıdır; çünkü FANUC tarzı üretim işçilerin makinelerle ikame edilmesi demektir. Robotlarla üretim diğer ülkelere ya da doğrudan Hindistan'a sıçrarsa bunun arz ve talep üzerindeki tesiriyle ücretlerin düşmesi ve yaşam standartlarının olumsuz etkilenmesi mümkündür. İşçileri fabrika içine

getiren orijinal Sanayi Devriminde treni kaçırmış olan Hint toplumunun gelecek on beş yirmi yılda ihtiyaç duyacağı en son şey, belki de işçileri fabrika *dışına* çıkaran bir teknolojinin yaygın - ya da çokuluslu şirketleri ilk başta bu tür fabrikalar kurmaktan caydırıcı - hale gelmesidir.

Tam otomasyona dayalı üretime karşı olmanın gerekçesi, Çin'in durumu açısından bakıldığında daha da sağlam görünmektedir. 1980'li yıllardaki sanayi üretimi patlamasının başlıca nedeni, daha önce de bahsedildiği gibi, Pekin'in sahil eyaletlerini liberalize edip yabancı sermayeyi cezbetmek ve ihracat için mal üretmek üzere, "açık şehirler" ve "özel ekonomik bölgeler" oluşturmasıydı. Bu tedbirler gözle görülecek derecede olumlu sonuçlar vermiş, Guangdong eyaleti 1979'dan bu yana yılda yüzde $12^{1/2}$'lik bir reel büyüme hızı-herhalde dünyadaki en yüksek büyüme hızı-gerçekleştirmiş, tek bir Şenzen şehrinin (Hong Kong'un yanında) nüfusu 100.000'den az iken bugün 2 milyonun üstüne çıkmıştır. Bu patlama sebebiyle, Şenzen'de işgücü maliyetleri Guangdong'un başka yerlerine göre on kat daha yüksek olmasına rağmen, Hong Kong'daki işgücü maliyetlerinin hâlâ beşte biri kadardır. Fujian adlı komşu eyalette, 1991 yılında ortalama fabrika işçisi ücreti (ayda 65 dolar) Tayvan'daki ortalama işçi ücretinin onda biri kadardı;* bu da herhalde, Japonya'daki ortalama işçi ücretinin ancak otuzda biri ya da kırkta biri olabilirdi.[68]

İşgücü maliyetlerindeki bu farklılık göz önüne alınırsa buradaki asıl argüman, Japonya'daki (daha sonra da Kore ve Tayvan'daki) robot sanayii devriminin Güney Çin'de sanayi sektöründeki istihdama karşı *şu anda* bir tehdit teşkil ettiği konusu değildir. Bununla birlikte, orta vâdeden uzun vâdeye doğru uzanırken Çin'in durumunu etkileyecek iki gelişme vardır. Birincisi, montaj ve imalât sanayiinde yapılan daha başka atılımlar sayesinde robottan "köle"ler kullanmanın toplam maliyetini düşürmektir; ikincisi, üretim patlamasından halen yararlan-

* Bir diğer çelişki de şudur: *New York Times* gazetesinde (27 Ocak 1992, s. A6) yoksul Anhui eyaletindeki fert başına gelirin ortalama olarak "normal zamanlarda 74 dolar olduğu" bildirilmekteydi. On milyonlarca köylünün kasaba ve şehirlere doğru akmasından daha tabii ne olabilirdi ki?

makta olan eyaletlerde (daha şimdiden Şenzen'in fert başına GSYİH'sı yılda 2000 dolara yaklaşmıştır; oysa Hong Kong ve Tayvan temel imalât bakımından çok daha pahalı hale gelmektedir) gelirlerin, dolayısıyla işgücü maliyetlerinin artmasıdır.[69] Teorik olarak, Çin'in sahil eyaletlerinde işgücü maliyetlerindeki bu yükselişin, faydalı bir "dalga etkisi" yaparak ülkenin fakir kesimlerine ve iç bölgelerdeki eyaletlere yayılması (Pekin'in ve muhafazakâr yerel makamların ekonomik liberalizasyon tedbirlerini buralara yaymayı her zaman kabul etmeleri şartıyla) mümkündür. O takdirde bile, yüz milyonlarca Çinli köylüyü montaj işçisi haline çevirmek için yeterli dış talep ve ithalât yapma arzusu olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Bunun alternatifi, ülkenin iç kısımlarında emeğin ucuz olduğu eyaletlerde yatırım yapmayı zorlaştıran fiziksel ve siyasal engellerin caydırıcı etkileri karşısında, Japon ve Tayvanlı çokuluslu şirketlerin kendi sanayilerinin rekabet gücünü muhafaza etmek için robot kullanmaya yönelmesidir. Bu doğru ise Çin'in fert başına yüksek gelir sağlayan modern bir ekonomiye doğru aşama aşama düzenli bir şekilde geçiş şansı azalacaktır.

İlk bakışta,tarımda biyoteknoloji devrimi iki ülkenin geleceği için de ümit vaat eder gibi görünmektedir. "Yeşil Devrim"in verimlilik artışları yavaş yavaş sona erdiği, ekilmeye müsait yeni toprakların miktar olarak yetersiz kaldığı, nüfus artışının yarattığı tehdidin gıda üretimini gölgelediği bir ortamda Çin ve Hindistan hükümetleri, tarımda verimi arttırmak için mümkün olan her türlü teşvik edici çareye başvurmak gereğini duymaktadır. Şayet, DNA türü genetik mühendisliğini de içeren biyoteknoloji, "toprağın gücü"nü nüfus artışının önüne geçirebilecekse sonuçları itibariyle tedirginlik yaratan yetmezlikleri - kötü ve yetersiz beslenme, kıtlık, ölüm oranlarının artışı, toplumdaki hoşnutsuzluklar - gidermek ya da en azından etkilerini hafifletmek mümkün olabilir. Yarı kurak şartlarda yetişebilecek, hastalıklara daha dayanıklı ya da kalori verimi daha fazla olan bitkisel ürünler yaratmak tabii ki yararlı olur. Bu amaçlarla, iki ülke de, ürün ıslahından hayvan embriyosu nakline, biyogas enerji kaynakları üretimine kadar birçok alanda biyoteknolojik araştırma ve uygulamalara büyük imkânlar tahsis etmektedir. Büyük öl-

çüde bu faaliyet sayesinde iki ülke de gücüne güç katmaktadır: ikisinin de bu alanlarda çalışan çok sayıda bilim adamı vardır (Büyük Sahranın güneyindeki Afrika devletlerinden farklı olarak), üstelik bu deney diğer ileri teknoloji girişimleri gibi sermaye yoğun değildir.

Tarımdaki biyoteknoloji devriminin Çin ile Hindistan'da sebep olduğu sıkıntıların, bahsettiğimiz bu potansiyel yararlara karşı yakın bir gelecekte tehlike teşkil etmesi mümkün değildir - ancak bunları ciddiye almakta da fayda vardır. İlk tehlike, söylemesi komik, tarımsal verimdeki artışlar arka arkaya her yıl nüfustaki artışlardan daha yüksek olduğu takdirde ortaya çıkabilir. Fakir çiftçilerin yeni biyoteknoloji uygulamalarını kullanmaya gücü yetmeyeceği için, bunun gerçekleşmesi bugün için uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Fakat, bilimsel atılımlar çoğunlukla inanılmaz bir süratle ortaya çıktığı için, bu ihtimali göz ardı etmemek de gerekir. Böylesine bir prodüktivite artışı ilk yıllarda memnunluk yaratacaktır; ancak, zaman geçtikçe, tarımdaki *aşırı* prodüktivite bir buhrana yol açabilir ki, Amerika'da tarım sektöründe geçen yüzyılda buna benzer durumlarla birkaç kez karşılaşılmıştır. Her şey değişimin hızına bağlı olmaktadır: Amerika'da tarım sektöründeki işgücünün genel istihdam içindeki payı evvelce açıkça çoğunluğu teşkil ederken sırf şimdiki yüzde 3'lük düzeyine inebilmesi için, hem prodüktivitenin yüz yıl durmadan artması hem de diğer sektörlerdeki işlerin cazip hale gelmesi gerekmiştir. Hindistan ve Çin'de işgücünün hemen hemen üçte ikisi ve beşte dördünün tarım sektöründe istihdam edildiğine bakılırsa, özellikle teknolojik değişimin şimdiki yüksek hızını da göz önüne aldığımızda bu iki ülkenin dönüşümün üstesinden gelmeye yetecek kadar zamanı olacak mıdır? Şayet olmazsa kırsal kesimdeki hoşnutsuzluk, bugün Fransız ya da Koreli çiftçilerinkinden çok daha şiddetli olabilecektir.

Diğer tehlike, toprağın gücünü arttıran biyoteknoloji uygulamalarından değil, Batı'daki tarım ilâcı imalâtçılarının ve diğer ilâç şirketlerinin laboratuvarlarında gerçekleştirilen *in vitro* deneylerden ve gıda üretimindeki muazzam artışlardan kaynaklanmaktadır - bu da geleneksel tarımın daha önce ele aldığımız

her türüne karşı bir meydan okuma teşkil etmektedir.* Bunun Çin'i ve Hindistan'ı tam olarak nasıl etkileyebileceği hakkında tahmin yürütmek pek de kolay değildir. İki ülkenin de durumu, evvelce dövizlerini geleneksel bazı temel ürünlerinin (şekerkamışı, vanilya, kauçuk) ihracatından kazanmış olan; şimdi de bu doğal ürünleri laboratuvarda imal edilen eşdeğerli ürünlerin rekabetiyle karşılaşınca neye uğradığını şaşıran Orta Amerika, Karaipler ve Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerine benzememektedir. Çin ve Hindistan için tarım, *iç* ihtiyaçları karşılamak bakımından hayati bir önem taşır, dış pazarlar üzerinde odaklaşan sektörler ise sanayi ve hizmetlerdir. İki ülke de yüksek düzeyde kâr peşinde olan, bilgisini paylaşmaya da yanaşmayan Batılı biyoteknoloji firmalarına fuzuli yere bağımlı kalmaktan kaçınmayı arzu eder, çünkü böyle bir bağımlılık, zaten yurtdışına akmakta olan sermayenin, patent, teknik işlere ödenen ücretler, royaltiler vbg. harcamalar yüzünden daha da artmasına sebep olmaktadır. Son olarak da, bir yandan mahsul verimi sayesinde muazzam miktarlarda tarım ürünleri fazlası meydana gelirken aynı zamanda laboratuvar işi gıda üretiminde de büyük atılımlar gerçekleşirse bu sefer tarım sektörünü iyice daraltma meselesi vahim boyutlara çıkacaktır.

Global finans ve haberleşme devriminin muhtemel etkileri dikkate alındığında Çin ile Hindistan arasındaki benzerlik göze batmaz. Çinli liderlerin gözüyle bakılırsa şık bir hayal olan "sınırları kalkmış dünya" vizyonu olsa olsa şüphe uyandırır; bunun tek nedeni sırf eskiden kalma kültürel bir davranış biçimi olan yabancı aleyhtarlığı değildir. Ekonomik bakımdan günün yirmi dört saati sermaye ve döviz ticaretiyle meşgul olan sistem zengin para kaynaklarına sahip olan şirketlerle kuruluşlara, bankalara ve diğer finans hizmetlerine yararlı olmakta; bu durumdan, bu gibi işlemlere "artı değer katan" hizmet sektörü ile profesyoneller de yararlanmaktadır. Çin'in siyasal ekonomisinin halihazırdaki durumu göz önüne alınırsa bu sistemin Çin için hiçbir cazip tarafı olmadığı, hatta ekonomisini ilgilendiren herhangi bir yönünün bile yok denecek

* Bkz. 4. Bahis

kadar az olduğu görülecektir. Aslına bakılırsa yabancı bankacıların büyük bir Batılı inşaat şirketiyle **joint venture** oluşturmak için bir kaynak ayarlaması veya Çin'in ihracat patlamasından kaynaklanan dövizleri devreye sokması gerekir - tıpkı, sahildeki eyaletlerin ve müteşebbisliğe açık bölgelerin düşük işçi ücretlerine dayanıp çokuluslu yabancı şirketlerin montaj tesisleri kurmaları için cazip bir yer olmaya devam etmeleri gibi. Ne var ki bu olay, hükümetlerin artık büyük ölçüde ortada görünmedikleri ve sadece hissedarlarla sembolik analizcilerin önem ifade ettiği bir uluslararası platformda Çin'in - ya da daha doğrusu, Çin'de devletin yönettiği bankaların ve sanayiin - kendi kendine büyük bir *bağımsız* oyuncu haline gelmeyi planlamaya kalkışmasıyla aynı şey değildir.

Çin'deki liderlik kademesinin interaktif elektronik posta, uydu ile haberleşme, serbest piyasa medya devlerinin hiçbir engelle karşılaşmaksızın sürdürdükleri faaliyetler ve benzeri olayların bulunduğu bir dünyaya bigâne kalmasının bir diğer nedeni, ülkedeki otoriter siyasal sistemin bu gibi gelişmelerden dolayı açıkça tehdide uğramakta olmasıdır. Öğrencileri yurtdışında vatana ihanet etmiş kardeşleriyle bağlayan faks cihazları, Amerikan veya Japon programlarını Çin'deki televizyon ekranlarına yansıtan uydular, tehlikeli konuları araştıran ve Partinin siyasal tekelini sorgulayan gazetelerle kitaplar - özellikle de 1989 yılındaki bunalım sırasında oynadıkları rolden sonra - şüpheli durumdadır. Ekonomik alanda modernleşmeyi desteklemekte sakınca yoktur, fakat bu da dikkatli ve ihtiyatlı bir şekilde yapılmalıdır; mevcut otoriteye ve geleneksel sosyal normlara karşı meydan okuma eğiliminde olan fikirlerin serbestçe ifade edilmesi Pekin'de hiç de hoş görülmez.

Bu noktalar göz önüne alındığında, Hindistan daha farklı ve esrarengiz imkânlara sahip görünmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Hint toplumunda orta sınıf hem büyüktür hem de hızla serpilmektedir. Küçük ve orta boy işletmelerin (büyük kamu sektörü şirketlerine ilâveten) sayısı yukarı düzeylere ulaşmış, bunlardan birçoğu da **joint venture**'lere girişmiş bulunmaktadır. Hindistan matematikçi, mühendis ve ekonomist yetiş-

tiren bir ülke olmasıyla ünlüdür. Halkın, dünyada finans, bilgisayar, haberleşme ve uluslararası ticaret alanlarında kullanılan İngilizceye aşinâ olması gibi bir avantajı da vardır. "Silicon Valley"nin[+] ileri teknoloji işletmeleri, daha şimdiden güneydeki Bangalor gibi şehirlerin etrafında toplanmaya başlamışlardır. Hindistan'ın ticari sistemini tıkayan bürokratik ve yasal engellerin daha da gevşetilmesi halinde, müteşebbisler, tasarımcılar, yazılım mühendisleri, danışman, hukukçu ve tüccarlardan oluşan bir sınıf dünya piyasalarında yer almaya ve sınırları kalkmış dünyanın nimetlerini devşirmeye başlayabilecektir.

Bu gerçekleştiği takdirde, esas mesele gene çözümlenmemiş olmaktadır; daha önce de kaydedildiği gibi, gelişmiş ekonomilerde "sembolik analizciler"den oluşan bir sınıfın ortaya çıkması sonucunda, yeni uluslaraşırı trendlerden çıkar sağlayabilecek bir azınlık ile bu süreç içinde giderek daha marjinal hale gelen bir çoğunluk arasında endişe verici boyutlara ulaşan bir uçurum açılmaktadır. Bu durumda (meselâ) Amerika Birleşik Devletlerindeki sosyal doku zedelenecek olursa bunun Hindistan gibi, büyük çoğunluğu itibariyle henüz bir sanayi devriminden geçmemiş, hatta yüksek katma değerli profesyonel hizmetlerin uluslaraşırı platformdan temin edilmesine bile hazır olmayan bir ülke üzerindeki etkileri hangi boyutlara varacaktır? Hindistan'da gelirler ve yaşam tarzları arasında daha da büyük uçurumların meydana gelebileceği göz önüne alınırsa bir yoksulluk ummanında refah adacıklarına sahip olmanın vereceği huzur ne olabilir? Kütlelerin nefretini üzerlerine çeken, mahalli bağları da gittikçe azalan bu gibi insanlar ülkeden dışarı çekip gitmeye özenmezler mi?

* * *

Aslında bütün Çin ve Hindistan'da - müteşebbislerle köylüler, teknisyenler, hatta çamaşırcı kadınlar için de - olabilecek en ideal şey gerçek yaşam standartlarının düzenli bir artışa kavuş-

[+] ABD'de Kaliforniya eyaletinde San Fransisco şehrinin güneyinde bulunan ve enformasyon teknolojisi sektörünün yoğunlaştığı bir sanayi bölgesi (Çevirenin Notu).

masıdır. Böyle bir artış da olsa fert başına gelirin Batı düzeylerine gelmesi mümkün olamaz, çünkü aradaki uçurum çok büyüktür; ne var ki, halihazırdaki 300-350 dolarlık korkunç derecede düşük yıllık ortalama gelir Meksika (fert başına GSMH: 1.825 dolar) hatta Macaristan (2.237 dolar) seviyesine çıkarılabilse muazzam bir gelişme sayılabilir.[70]

Ne yazık ki, çevre denetimlerinde yepyeni teknolojik atılımlar gerçekleşmediği, teknoloji de Çin ve Hindistan'a toptan olarak transfer edildiği müddetçe, yaşam standartlarında meydana gelebilecek bu gibi artışların kendi çevreleri üzerindeki olumsuz etkileri akılları durduracak ölçülere varacaktır. Nüfus artışından ve modernleşmeden kaynaklanan zararların eserleri daha şimdiden açıkça görülmektedir. Çin 1950'den sonra sanayileşmeye kafa üstü dalarken gözünde ne atmosfer, ne su kaynakları ne de tabiat vardı. Bunun sonucu olarak şimdi öyle sanayi bölgeleri vardır ki uydudan bakıldığında havasının kirliliğinden bunları aylarca (bulutsuz havalarda bile) bir kere bile olsun görebilmek mümkün değildir. Her yıl 5 milyar ton kadar yüzey toprağı yitirilmekte, şehirler ve kasabalar dışa doğru yayıldıkça yılda 270 bin hektar[+] kadar tarım toprağı kaybolmakta, nehirlerin binlerce millik kısmına zehirli sanayi atıkları bulaşmakta, kıyılardaki balıkçılık alanlarının üçte biri kirlenme yüzünden tahrip olmaktadır; Pekin'in havası "New York'un havasının on altı katı daha kirli, Londra'nın havasından da, akıllara durgunluk verecek derecede, otuz beş katı daha fazla kirlilik bulaşmış bir havadır."[71] Zaman zaman olduğu gibi, büyük sel baskınları meydana geldiğinde, ormanların yok edilmesi yüzünden yüzey toprağı kayıpları daha yüksek boyutlara çıkmaktadır.[*] Çin makamları bu meselelerin varlığını epeyi gecikmeyle kabul etmesine - doğal koruma bölgeleri oluşturulması, kirliliğin denetlenmesi tedbirleri, ağaç dikme programları - rağmen durum genelde kötüye gitmeye devam etmektedir.[72]

[+] İngilizce metinde 1.1 milyon *acre* (Çevirenin Notu).

[*] Taşkınlardan kaynaklanan zararlar son zamanlarda eskisine oranla daha büyüktür, çünkü, gariptir ki, şimdi kendi topraklarında çalışmak üzere serbest bırakılan köylüler, taşkın kontrol ekiplerinde görev almaya ve sel bölgelerine gönderilmeye yanaşmamaktadır.

Hindistan'da da aynı hikâye mevcuttur. Nüfus artışı dolayısıyla Yeni Delhi civarındaki yörelerde, büyük çoğunluğu yakacak odun sağlamak üzere kesilen ağaçlar nedeniyle sadece son on yılda kaybedilen ormanlık alanların oranı yüzde 60'tır. Yakın zamanlarda yapılan bir analizde, fakirlik, orman tahribatının devam etmesi, ekonomik kalkınmanın olumsuz etkileri ve açgözlülük gibi nedenlerden dolayı çevre kirliliğinin "tehlikeli boyutlara" ulaştığı bildirilmektedir:

> Ülkenin 304 milyon hektar arazisinin yüzde 50'si ekolojinin bozulması tehlikesiyle karşı karşıyadır. Nüfusun yaklaşık yüzde 80 kadarı normal standartların altında yaşamaktadır. Ülkeye içme suyu sağlayan, Ganga[+] dahil on dört büyük nehir tümüyle kirlenmiş durumdadır. . . . Kirlilik bulaşmış ya da standartlara uymayan gıdaların sebebiyet verdiği hastalıklara yakalanan insan sayısı son otuz yılda iki katına çıkmıştır. Hastanelerdeki bütün [!] hastaların yüzde 80'den fazlası çevre kirliliğinin kurbanıdır.[73]

Kabul etmeli ki, Hindistan'da, özellikle orta sınıflar bu zararın farkına gittikçe daha çok varmaktadır; nehirleri temizlemek, orman kesimine bir son vermek, yaban hayatını muhafaza etmek, yasal ölçülerde yapılmayan madenciliği denetlemek ve hava kirliliğini kontrol etmek için yapılmış planlar da vardır. Oysa, eski Başbakan Rajiv Gandi'nin ileri sürdüğü gibi, "kütlesel yoksulluktan dolayı fakirler, kendi yaşadıkları ve bağlı bulundukları çevreyi sırf hayatta kalabilmek için tahrip etmeye mecbur kalıyorlarsa" yoksulluk ve nüfus artışını kontrol altına almadan bu erozyonu durdurmak mümkün olmayacaktır.[74] Buradaki çaresizlik had safhaya ulaşmış bulunmaktadır, çünkü yoksulluğu azaltmanın tek yolu sanayileşmeyi büyük ölçüde arttırmaktan geçiyorsa Hindistan'da çevrenin insanlardan daha çok çekeceği var demektir.

Çevrenin tahribinin, Hint ve Çin halklarının sağlığının yanı sıra dünyanın atmosferi üzerinde de şüphesiz, derin etkileri olmuştur. *The Economist* 'te de belirtildiği gibi, Deng Xiaoping'in

---

[+] Ganj Nehrinin Hindu dilindeki adı (Çevirenin Notu).

2000 yılına kadar Çin'in GSYİH'sını kişi başına 1000 dolara yükseltme şeklinde ortaya koyduğu "yanıltacak kadar basit hedefi" ekonominin bütün boyutlarıyla üç katına çıkarılması anlamına gelmektedir:

> Tabii ki bu olacak şey değildir. Ne var ki bunun en kolay yoldan gerçekleşmesine uğraşmak - ki Çinlilerin benimseyeceği yol da budur - daha fazla enerji santralı ve fabrika inşa etmek demektir. Bunlar da, esas itibariyle, Çin'in kendi ürettiği ortalama yüzde 27 kül ve yüzde 5'e yakın sülfür ihtiva eden kömüre dayalı olacaktır. Milyonlarca Çinli daha solunum yolu rahatsızlıklarına yakalanacak, uydu fotograflarında birkaç şehir daha görülemez hale gelecektir.[75]

Çin hükümeti meselâ 2000 yılına kadar her ailenin bir buzdolabı olması gibi iyi niyet ifadesi olan bir amaç üzerinde ısrar ettiği takdirde, sera etkisinin artması ihtimali de doğacaktır.[76] Yüz milyonlarca buzdolabının hepsi atmosfere CFC'leri atmaya başlayınca, yeryüzünü koruyan ozon tabakasının muazzam ölçülerde tahrip olması kaçınılmaz hale gelecektir. Bir gazetecinin ifadesiyle, "Çin'in sanayi alanındaki ihtirası . . . gezegenimize karşı bir tehdit oluşturmaktadır."[77] Hindistan'ın sanayi alanındaki ihtiraslı yaklaşımları için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Bu anlattıklarımız hem Çin ve Hindistan'ı hem de dünyanın geri kalan kısmını büyük bir muamma ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu iki ülke zamana karşı bir yarış içindedir, çünkü bunlardaki nüfus patlaması böyle devam ederse tarım ve sanayi üretiminin meyveleri eksilecek, reel gelirdeki artış beklentileri azalacak, bölgesel dengesizlikler daha da kötü bir hal alacak ve sosyal barış zarar görecektir. Özetle, yirmi birinci yüzyılın başlarında yeryüzünde yaşayacak olan insanların büyük bir kesimi, önüne dikilen Malthus tuzağından kaçmayı beceremezse sürekli olarak fakirlik çekecek ve yetersiz beslenecektir. Diğer taraftan, Çin ve Hindistan üç milyarlık nüfuslarıyla yaşam standartlarını üç katına (ki bu düzeyler Batı'nın tahammül edemeyeceği kadar düşük sayılmaktadır) çıkarmayı başarabilirlerse bundan sadece kendi yerel çevreleri ve halklarının sağlığı zarar görmekle kalmayıp yeryüzünü çevreleyen atmos-

fer de tehlikeye düşecektir. Bu potansiyel tehlike gelişmiş ülkelerde alarm zillerini çaldırmaya başlamış olmakla birlikte, Batı'nın Çin ve Hindistan'a baskı yapıp ekonomik kalkınma planlarından vazgeçmelerini istemesi mantık dışı - ve komik - bir şey olur; hatta ikiyüzlülük olur, çünkü gelişmiş toplumların (özellikle de Amerika Birleşik Devletlerinin) yeryüzünün atmosferine kişi başına verdiği zarar çok daha fazladır.

Bundan dolayı, geri kalan tek mantıklı çözüm, gelişmiş ülkelerin bir yandan sermaye, teknoloji ve beyin gücü imkânlarını uygulama alanına koyarak bu iki dev nüfusun hem kendilerine hem de gezegenimize zarar vermeden fakirlikten kurtulmalarına destek sağlamaları, aynı zamanda enerji kullanma biçimlerini ve yaşam tarzlarını değiştirmeyi de içeren teknolojik çözümleri benimseyerek küresel çevreye bizzat kendilerinin verdiği daha büyük çaptaki zararları azaltmaktır.

Bunun ne ölçüde yapılabilir olduğu ilerde tartışılacaktır; şüphesiz, bu sorun, kendi ülkelerinin kısa vâdeli iç sorunlarını çözmek vaadiyle ortaya çıkan Amerikalı ve Avrupalı politikacıların yüz yüze gelmeyi arzu edeceği işlerden değildir. Oysa, zengin ve fakir ülkeler aynı biyolojik mekânı paylaştıklarını kabul etmedikçe, Çin ve Hindistan'ın karşılaştığı çaresizliklerin daha da yoğunlaşacağı ve doğacak sonuçların yerel düzeyde kalmasının mümkün olmayacağı artık açık ve seçik olarak görülmektedir.

10
Gelişme yolundaki ülkelerin galipleri ve mağlûpları

Gelişme yolundaki ülkeler arasındaki farkların büyüdüğünün en güzel örneği, 1960'lı yıllarda Güney Kore'nin fert başına GSMH'sı Gana'yla tam tamına aynı iken (230 dolar), bugün ondan on, on iki kere daha müreffeh olmasıdır.[1] İki ülkenin de ekonomideki hakim özelliği tarıma dayalı olması ve bunların yarım yüzyıldan fazla bir süre sömürge idaresi altında sıkıntı çekmiş bulunmasıdır. Bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, ikisi de Batı'ya "yetişme" gayreti içinde sayısız yetersizliklerin olumsuz etkisini hissetmişler, Kore, tarihi-kültürel alanlarda daha fazla tutarlılığa sahip olmasına rağmen, doğal kaynaklarının (tungsten dışında) azlığı ve 1950-53 savaşında çok ağır kayıplara uğraması gibi nedenlerle geleceği bakımından pek fazla ümitvar görünmemiştir. Ancak, aradan geçen kırk senede, Batı Afrikalı devletler dünyada fakirliğin pençesinde en çok kalan ülkeler arasında olmaya devam etmiş - meselâ, Nijer, Siyerra Leone ve Çad'ın bugünkü GSMH'ları 500 doların altındadır[2] - oysa, Kore yüksek gelir düzeyindeki ekonomiler sırasına girmiş bulunmaktadır. Daha şimdiden dünya ticaretindeki en büyük ülkeler arasında on üçüncü sırada olan Kore yirmi birinci yüzyılın en zengin ülkelerinden biri olmayı planlamakta[3]; buna karşılık Batı Afrika devletlerini, en azından yakın bir vadede, müzminleşmiş fakirlik, yetersiz beslenme, kötü sağlık şartları ve azgelişmişlikle şekillenen bir gelecek beklemektedir. Son olarak,

Kore'nin refah düzeyi yükselirken nüfus artışı azalmakta, buna karşılık Afrika ülkelerinden birçoğu ulusal üretim düzeyindeki her türlü artışın bir kısmını alıp götüren bir nüfus patlamasıyla hâlâ iç içe yaşamaktadır.

Bu farklılaşma yeni bir olay değildir, tarihte daima zengin toplumlar ve fakir toplumlar olmuştur; on yedinci yüzyılda, meselâ Amsterdam ile İrlanda'nın batı sahilleri arasındaki ya da Surat ve Kalküta[4] gibi cıvıl cıvıl Hint limanlarıyla Yeni Gine'nin dağ köylerinde yaşayan insanlar arasındaki refah farkı, herhalde bugünün zengin ve fakir devletleri arasındaki uçurum kadar derin olmamakla birlikte gene de dikkat çekecek oranlara ulaşmıştır. Aradaki fark, yirminci yüzyıldaki küresel haberleşme devrimi dolayısıyla, bu gibi farklılıkların artık herkesin farkına varacağı bir hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, fakir ülke halklarında müreffeh toplumlara karşı olumsuz duygular doğmasına sebep olmakta, bunun yanı sıra onların yaptıklarını aynen yapma (Kore'nin Japonya'nın yaptığını yapması gibi) arzusunu da körüklemektedir. Buradaki anahtar sorun şudur: "yok'lu" bir ülkeyi "var'lı" bir ülke haline getirmenin bedeli nedir? Bu sırf ekonomik teknikleri taklit etmekle mi olur, yoksa kültür, sosyal yapı ve yabancı uygulamalara karşı tutumlar gibi yaklaşılması bile tehlikeli alanlara girmek de bahis konusu mudur?

Doğu Asya ile Sahra'nın güneyinde kalan Afrika ülkelerinin performansı arasındaki bu farklılık "Üçüncü Dünya" terimini fuzulî hal getirmektedir. Her ne kadar bu deyim 1950'li yıllarda yararlı olmuşsa da, bundan on yıl kadar sonra, fakir, tarafsız ve sömürgelikten yeni kurtulmuş ülkelerin, süper güçlerden oluşan iki bloktan bağımsız kalmaya tam gayret gösterdiği sırada[5], süper zengin petrol üreticisi ülkelerin ortaya çıkmaları, bu kavramı şüpheyle bakılır bir hale getirmiştir. Müreffeh Doğu Asya toplumlarının fert başına GSMH'sı şimdi Rusya, Doğu Avrupa, hatta Portekiz gibi Batı Avrupa ülkelerinin üstüne çıkınca, bu deyim anlamını iyiden iyiye kaybetmiş görünmektedir. Filipinler'de montaj tesisleri kurup Avrupa Topluluğunda dağıtım şebekeleri oluşturan Tayvanlı ve Koreli kuruluşların ortaya çıkma-

sı üzerine şimdi, Batılı olmayan ülkelerin ekonomileri arasında mevcut olan farkları dikkate almamız gerekmektedir. Bazı bilginler Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki toplumların değişik potansiyellerini değerlendirebilmek için şimdi "gelişme yolundaki" ülkeleri* beş ayrı kategoride gruplamaktadır.[6]

1980'li yıllarda ulusal düzeyde gerçekleşen nisbî kalkınma bu farkların doğruluğunu ortaya koymaktadır. Doğu Asya ülkeleri yılda ortalama yüzde 7.4 gibi etkileyici bir hızla kalkınmışken, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerinde sırasıyla yüzde 1.8 ve 1.7 gibi kalkınma hızları gerçekleşmiştir[7] - nüfus hızları kalkınma hızından daha yüksek olduğu için, elde kalan net sonuç hem mutlak hem de nisbî olarak geri kalmış olmalarıdır. Bu on yıl içinde, Afrikalı ülkelerle temel emtia üreten diğer ülkelerin hammaddelerini daha yüksek fiyatlardan satmaya heveslenmesi, buna karşılık Doğu Asya'nın ihracata dönük sanayi ülkelerinin emtia fiyatlarını düşük tutmağa gayret etmesi sonucunda, ekonomik yapıları arasındaki farklar da büyümüştür. En göze çarpan fark, ekonomik rekabet gücünün en kritik göstergesi olarak, dünya sanayi ürünleri ticareti paylarında meydana çıkan farktır (Bkz. Grafik 6).

Böylece, bazı bilginler hâlâ zengin ve fakirlerden oluşan *ikili* bir dünya ekonomisinden[8] bahsederken, aslında hızla gelişen bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Bu bahsin geri kalan kısmında, bunun neden böyle olduğu incelenecektir.

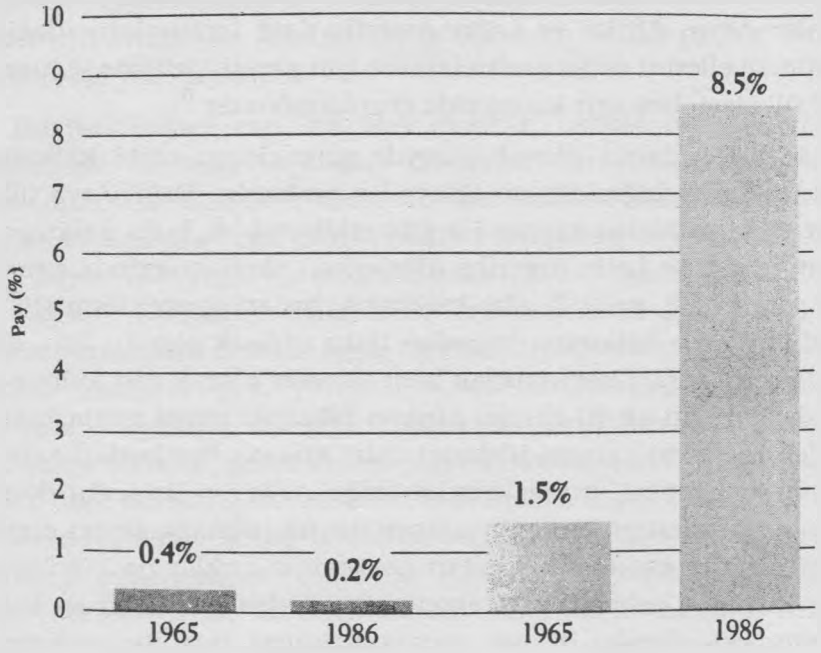
* * *

Batı ile aralarındaki farkı en başarılı şekilde kapatan gelişme yolundaki ülkeler, ekonomileri dış ticarete dönük olan Pasifik ve Doğu Asya ülkeleridir. Bölgede komünizmin kontrolündeki ülkeler dışında kalan Pasifik Kuşağı ülkeleri (Kanada ile Amerika

---

* Ravenhill'in ayrımı (bu bahsin 6 no.lu notuna bakın) yüksek gelir sahibi petrol ihracatçısı ülkeler; güçlü devlete sahip olan borçluluk oranları düşük sanayileşen ülkeler (Tayvan vs.); devletin teşkilat yapısı zorluklara maruz olan ve/veya borç sorunları bulunan sanayileşen ülkeler (Arjantin, Polonya); yeni sanayileşen potansiyel sahibi ülkeler (Malezya, Tayland) ile emtia üreticisi ülkeler (Sahra'nın güneyindeki Afrika, Orta Amerika) dir.

Grafik 6. Sanayi Mallarının Dünya Ticaretindeki Payları[8]

Birleşik Devletlerinin batı bölgeleri ve kısmen Avustralya da dahil olmak üzere) sanayi, ticaret ve yatırımlar bakımından uzunca süren bir patlamanın nimetlerinden yararlanmış bulunmaktadır; bu patlamanın merkezi Pasifik'in *Asya* tarafındadır; esas olarak gücünü, Japonya'nın akıllara durgunluk veren büyümesinden, Japonya'ya komşu olan ekonomilere sağlanan desteklerden ve Pasifikaşırı ticaretten almaktadır. Bir kaynağın belirttiğine göre:

> 1962'de Batı Pasifik (özellikle de Doğu Asya) dünyadaki toplam GSMH'nın yaklaşık yüzde 9 kadarını, Kuzey Amerika yüzde 30'unu Batı Avrupa da yüzde 31'ini sağlamıştır. Yirmi yıl sonra, Batı Pasifik'in payı yüzde 15'in üstüne çıkmış, Kuzey Amerika'nın payı yüzde 28'e, Avrupa'nın payı ise yüzde 27'e düşmüştür. 2000 yılına kadar dünyadaki toplam GSMH'nın hemen hemen dörtte birinin Batı Pasifik'ten gelmesi, Pasifik bölgesinin toplam payının da dünya GSMH'sının yüzde 43'ünün biraz üstünde iken yaklaşık yarısına yükselmesi beklenebilir.[10]

Doğu Asya'nın halihazırda yaşadığı patlama tabii ki tekdüze olmadığı gibi, bilginler bu geniş bölgede ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyleri arasında farklar olduğunu ortaya koymaktadır. Anahatlarıyla belirtmek gerekirse bu bölümler aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

(a) Japonya, şimdi dünyanın en büyük finans merkezidir ve gayri askeri alanda uyguladığı ileri teknolojilerle gittikçe daha çok yeni buluşlar yapan devlettir;

(b) Asya'nın dört "kaplan"ı ya da "ejderhalar"ı, yani Yeni Sanayileşen Ülkeler (YSÜ) olarak Singapur, Hong Kong, Tayvan ve Güney Kore'den son ikisi, liman şehri olan ilk iki devlete göre daha kalabalık nüfusa ve daha geniş toprağa sahiptir, ancak bunların hepsi de son on beş, yirmi yılda ihracata dayalı kalkınma gerçekleştirmiştir;

(c) Güneydoğu Asya'nın Tayland, Malezya ve Endonezya gibi daha büyük devletleri, yabancı (başlıca Japon) sermayenin itici gücüyle imalât, montaj sanayii ve ihracattan pay kapmaktadırlar (Filipinler'in bu gruba dahil edilip edilemeyeceği konusunda tereddütler vardır);

(d) Son olarak, Vietnam, Kamboçya ve Kuzey Kore'deki gelişme özürlü ve yoksullaştırılmış komünist toplumlar ile kendi "Burma tipi Sosyalizm Yolu"nda ilerleyen infiratçı Miyanmar sayılabilir.

Doğu Asyalı ekonomistler, bu kademeli kalkınma düzeylerine bakarak "uçan kazlar" modelini hatırlatmakta ve önde uçan kuş olan Japonya'yı Doğu Asyalı YSÜ'lerin, Güneydoğu Asyalı büyük devletlerin ve diğerlerinin izlediğini belirtmektedir. Japonya'nın on yılda ürettiği mallar - nisbeten ucuz fiyatlı oyuncaklar, mutfak eşyası, elektrikli âletler - bir sonraki on yılda ikinci dalgayı oluşturan "kazlar" tarafından, bir daha sonraki on yılda da üçüncü dalga tarafından taklit edilmektedir. Bu benzetme bireysel düzeyde ne kadar doğru olsa da genel tablo apaçıktır: bu kuşlar, cazip bir hedefi bellemişler; tamamen bilinçli bir şekilde ileri doğru uçarak yol almaktadırlar.

Bu devletler arasında, başarılı bir dönüşümün en iyi örneklerini veren ülkeler Doğu Asyalı YSÜ'lerdir. Uzaktan bakan gözlemciler, bunları birbirinin aynı gibi görmekteyse de büyüklükleri, nüfusları*, tarihleri ve siyasal sistemleri arasında dikkat çekici farklar mevcuttur. Ekonomik yapıları bile birbirinden ayırt edilebilir; meselâ, Tayvan'dan bir on yıl kadar sonra genişlemeye başlayan (ve demokratlaşma süreci daha da yavaş yürümüş olan) Kore'nin ekonomisi muazzam büyüklükteki birkaç sanayi grubuna aşırı derecede bağımlıdır; *chaebol* denen bu gruplardan sadece dördünün (Samsung, Hyundai, Lucky-Goldstar ve Daewoo) satış hacmi ülkenin GSMH'sının yarısını bulmaktadır. Buna karşılık, Tayvan'ın çok sayıdaki küçük şirketlerinden her biri bir ya da iki alanda uzmanlaşmıştır. Tayvanlılar kendi firmalarının yabancı dev şirketlere pazar kaptırmasından endişe duyarken, Koreliler chaebol 'larının aynı anda hem petrokimya, hem yarı iletkenler hem de gemi inşa sanayii gibi büyük sektörlerde rekabet etmesinin gittikçe daha güç hale geleceğinden kaygı duymaktadır.[11]

Bu gibi yapısal farklara rağmen, bahsettiğimiz her toplumun sahip olduğu bazı temel özellikler *bir arada değerlendirildiğinde* bunların ardı ardına her on yılda bir gerçekleştirdikleri kalkınmayı açıklamaya yardımcı olmaktadır. Birincisi ve belki de en önemlisi, eğitim üzerinde önemle durulmasıdır. Bunun temelinde Konfüçyüs geleneklerinin yarışma sınavlarına verdiği önem ve öğrenime duyduğu saygı yatar; okulda öğretilenleri aile içinde anne, her gün takviye ederek tamamlar. Batılıların gözünde, bu süreç - aynı Japonlarınki gibi - ezberleyerek öğrenmeyi, teknik beceriler kazanmayı, bireysel yeteneğin teşviki ve otoritenin sorgulanması alışkanlığı yerine ahenk içinde birlik ve beraberliğe önem vermeyi ön plana çıkaran bir görünüm arz etmektedir. Asyalı eğitmenlerden bazıları günümüzde bu eleştirilerin doğruluğunu kabul etseler bile, birçoklarına göre eğitim alanındaki artılar sosyal düzende ahenk sağlamakta ve iyi yetişmiş bir işgücü yaratmaktadır. Üstelik, sistemin tekdüzeliği bireysel rekabetin

* Kore'nin nüfusu 43 milyon, Tayvan'ınki de 20 milyon iken, Hong Kong'da 5.7 milyon, Singapur'da ise 2.7 milyon insan yaşamaktadır.

yoğun bir şekilde sürdürülmesine de engel olmamaktadır; Tayvan'da (tesadüfen 1989 yılında, Bakanlar Kurulunun on dört üyesinden on ikisi yurtdışından doktoralıydı), lise öğreniminin önemini ortaya koymak üzere, her yıl ulusal üniversite giriş sınavına katılan 110.000 öğrencinin ancak en üst düzeydeki üçte biri seçilmektedir.[12] Öğrenmeye verilen önemi anlatmak için belki de en iyi örnek, Kore'nin (nüfusu 43 milyondur) yükseköğrenimdeki öğrenci sayısının 1.4 milyon olmasına karşılık, bu sayının (54 milyonluk) İran'da 145.000, (46 milyonluk) Etiyopya'da 15.000, (64 milyonluk) Vietnam'da ise 159.000 olmasıdır; bir diğer olgu da, daha 1980 yılında bile "Kore'deki yükseköğrenim kurumlarından mühendislik branşlarında mezun olan öğrenci sayısının İngiltere, Batı Almanya ve İsveç'in üçünün aynı alandaki toplam mezun sayısı kadar olduğudur."[13]

İkinci ortak faktör ulusal tasarrufların yüksek düzeyde seyretmesidir. Kişisel tasarrufları teşvik etmek amacıyla mali tedbirler, vergiler ve ithalâtta kontrollere başvurularak, sanayi yatırımlarında ve ticarette büyük miktarlarda düşük faizli sermaye kullanılması mümkün hale getirilmiştir. Kalkınmanın ilk on beş, yirmi yılı zarfında, ferdi tüketim ve yaşam standartları - sermayenin yurtdışına çıkarılması ve ülkeye dışardan lüks tüketim malları ithali üzerine sınırlamalar uygulanmak suretiyle - kontrol altında tutularak kaynakların sanayide kalkınmaya kanalize edilmesi sağlanmıştır. Bir yandan refah ortalaması yükselirken, ekonomideki başarının meyvelerinden birçoğu kalkınmanın gelecekte de devam etmesi için yeniden ekilmiştir. Ekonomide ancak "**takeoff**"[+] rayına oturduktan sonra sistem değişmeye başlamıştır; tüketimin artması, dışardan alımlar ve yeni konut inşası için yapılan yatırımlar, ülke kalkınmasında iç talebin rolünün artmasına yol açmaktadır. Bu gibi şartların hakim olduğu hallerde, normal olarak toplam tasarruf oranlarının düşmesi beklenir. Halbuki, Tablo 7'de de görüldüğü gibi, Doğu Asyalı YSÜ'lerde ulusal tasarruf oranları 1980'li yılların sonlarında bile hâlâ yüksek düzeyde kalmaya devam etmiştir.

[+] Bir ülkenin ekonomik kalkınma süreci içinde, hızlı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirildiği ilk aşama (Çevirenin Notu).

Tablo 7. Karşılaştırmalı Tasarruf Oranları, 1987[14]

Tayvan	% 38.8
Malezya	% 37.8
Kore	% 37.0
Japonya	% 32.3
Endonezya	% 29.1
ABD	% 12.7

Üçüncü bir özellik ekonomik kalkınmayı içine alıp besleyen güçlü bir siyasal çerçevenin varlığıdır. Bir yandan müteşebbislik ve özel mülkiyet teşvik edilirken, "kaplanlar" hiçbir zaman bir **laissez-faire** modeli izlememiştir. Büyümesi öngörülen sanayi kollarına çeşitli destekler - ihracat sübvansiyonları, eğitim için hibe şeklinde yardımlar, yabancı rakiplere karşı gümrük tarife korumaları - sağlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, mali sistem tasarruf oranlarının yüksek düzeyde oluşmasına imkân verecek şekilde düzenlenmiştir. Hem vergiler hem de enerji politikası işletmelere destek olmuştur. Sendikalar bazı tahditler çerçevesinde faaliyet göstermiştir. Demokrasi, Hong Kong'da valinin, Singapur'da *güdümcü* yönetimlerin, Tayvan ve Kore'de de askeri rejimlerin uyguladığı sınırlamalara tâbi olmuştur. Serbest seçimler ve siyasal partilere ancak daha sonraları izin verilmiştir. Bu sistemi savunanlara göre, bir yandan serbestiyetçi hamleleri kısıtlarken diğer yandan da ekonomik kalkınma üzerinde yoğunlaşmak gerekmiştir, demokratik reformlar ise sabreden halka verilen bir "ödül"dür. Asıl mesele, iç politikanın Batı'daki örneklere benzememesine rağmen ticaretin gelişmesine de zarar vermemiş olmasıdır.

Dördüncü özellik Hindistan'ın ithal ikamesine dayalı politikalarının ya da Amerika Birleşik Devletlerinin tüketime dayalı politikalarının tam tersine, kaderlerini ihracata bağlamalarıdır. Bu özellik Hong Kong gibi küçük, hayatiyet dolu dış ticarete dönük bir ülkenin geleneklerinde vardır; Tayvan ile Kore'de önemli bo-

yutlarda yapı değişikliğini beraberinde getirmiştir, çünkü bu ülkelerde hem yöneticilerin hem de işgücünün, yabancı müşterilerin istediği üretimi yapmak üzere yeniden eğitime tâbi tutulması gerekmiştir. Herhalde, ihracatı arttırmak ve ithalâtı kısmak amacıyla döviz fiyatları düşük tutulmuştur. Üstelik, Doğu Asyalı YSÜ'ler kendileri için müsait olan küresel şartlardan da yararlanmıştır; işgücü maliyetleri Kuzey Amerika'ya ve Avrupa'ya göre çok daha düşüktür, bir yandan Amerika Birleşik Devletlerinin yarattığı ve muhafaza ettiği bir açık uluslararası ticaret düzeninden de istifade ederken diğer yandan da dış rekabete karşı gerdikleri kalkanlarla kendi sanayilerini korumuşlardır. Zaman içinde, bu durum büyük miktarlarda ticaret fazlası vermelerine, Avrupalı hükümetlerle Amerikan hükümetlerinin mukabele bilmisil tehditlerine yol açmıştır ki, bu da, YSÜ'lerin halihazırdaki uluslararası ekonomik sisteme aşırı derecede bağımlı olduklarının bir kanıtıdır. Bununla birlikte, önemli olan şey, bu YSÜ'lerin sanayide ihracata dayalı kalkınma modelini hedef aldığı, buna karşılık, gelişme yolundaki diğer ülkelerin emtia ihracatını devam ettirmeyi marifet sayıp yabancı ülkelerdeki tüketicilerin zevkine hitap edebilecek şekilde üretim yapmak için kıllarını pek fazla kıpırdatmamış olduğudur. Ticarete bu kadar önem verildiğine bakılırsa dünyanın en büyük on iki limanından yedisinin şimdi Asya'da oluşuna şaşmamak gerekir.

Son olarak, Doğu Asyalı YSÜ'ler Japonya gibi yöresel bir modeli esas alma şansına sahipken Yemen, Guatemala ve Burkina Faso böyle bir imkândan mahrumdur. Doğu Asya milletleri tam kırk yıl, Batılı olmayan bir komşunun gözlerinin önünde başarıdan başarıya koşmasını seyretmişlerdir; Japonya'nın bu başarısının eğitim ve teknikteki becerilerine, yüksek tasarruf oranlarına, devlet güdümlü uzun vadeli sanayi ve pazar hedefleri seçmesine ve dünya pazarlarına girip rekabet etme azmine dayalı olduğunu görmelerine rağmen bu ülkeye karşı duydukları bu hayranlık günümüzde Tokyo'nun kontrolü altındaki bir yen blokunun üyeleri olmaktan ileri gelen bir miktar endişeyle de karışmış bulunmaktadır. Japon iç pazarı Doğu Asyalı YSÜ'lere göre olağanüstü boyutlarda önem kazanmış ve bu ülkeler Japon yatırımlarından, montaj tesislerinden,

mühendis ve uzmanlarından faydalanmalarına rağmen, yeni bir Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı oluşturma konusunda pek fazla hevesli değildirler.[16]

Ekonomideki başarının faydaları sadece Doğu Asya'nın durmadan yükselen yaşam standartlarında görülmemektedir. Boy ortalamaları 1940'lı yıllara nazaran on, on beş santim daha uzamış olan çocuklar dünyanın en ileri sağlık şartlarına sahip ülkelerinde büyümektedir:

> 1988 yılında doğan Tayvanlı bir çocuk yetmiş dört yıl yaşayacağını tahmin edebilir ki, böylece ömrü bir Amerikalı ya da bir Batı Alman'dan bir yıl daha kısa; 1952'de doğmuş bir Tayvanlıdan ise on beş yıl daha uzun olacak demektir; 1988'de doğmuş bir Güney Koreli dünyada yetmiş yıl geçirecektir, oysa 1965'teki ömür süresi elli sekiz yıl idi. 1988 yılında Tayvanlı otuz beş yıl önceki Tayvanlılara oranla her gün yüzde 50 daha fazla kalori almıştır. Hanehalkı başına iki yüz katı daha çok televizyon, telefon ve arabası vardı; hatta Kore'de bu malları temin edebilme imkânlarındaki artış oranı daha bile yüksekti.[17]

Buna ilâveten, Doğu Asyalı YSÜ'lerin okuryazarlık oranı daha yüksek olduğu için, gelişme yolundaki fakir ülkelerden çok "Birinci" Dünya ülkelerine yakın oldukları böylece bir kez daha doğrulanmış olmaktadır.

Tablo 8. *Karşılaştırmalı Yaşam Standartları*[18]

	Doğuşta Hayatta Kalma Ümidi, 1987 (yıl)	***Yetişkin Nüfus Okuryazarlık Oranı, 1985 (%)***	***Fert Başına GSMH, 1988 (ABD doları)***
Nijer	45	14	300
Togo	54	41	310
Hindistan	59	43	340
Singapur	73	86	9 070
Güney Kore	70	95	5 000
İspanya	77	95	7 740
Yeni Zelanda	75	99	10 000

Bu gelişme daha da devam edip yirmi birinci yüzyıla kadar sürecek mi? Siyasal açıdan, Hong Kong'un geleceği tamamen belirsizdir, şirketlerin birçoğu merkezlerini başka yerlere naklet-mektedir; Tayvan, Pekin'in geleneksel hak iddiaları yüzünden diplomatik açıdan bir parya devlet olarak kalmıştır; Güney Kore ise kendini hâlâ kuzeydeki sağı solu belli olmayan askerileştirilmiş rejimin tehdidi altında hissetmektedir. Çin'in geleceği - Siberya'nınki de - belirsizdir; endişe yaratmaktadır. 1980'li yıllarda Asya'da borsa fiyatlarındaki yükseliş (para arzındaki büyük oranlardaki artışın etkisiyle) aşırı boyutlara ulaşan spekülatif bir niteliğe sahiptir ve sonunda düşmeye mahkûmdur. Gelişmiş ülkelerdeki korumacı eğilimlerin ekonomisi dış ticarete dönük devletlere karşı oluşturduğu tehdit, mahalli çiftçilere destekleme fiyatı vermekten vazgeçilmesi yolundaki dış baskılardan bile daha ağırdır. Kore ve Tayvan'nın paralarının değerindeki artış ihracattan sağladıkları kazançların azaltmasına ve toplam büyüme hızının düşmesine neden olmuştur. Japonyalı bazı rakipler üretim tesislerini Tayland ve Güney Çin gibi maliyetlerin düşük olduğu komşu ülkelere nakletmiştir. Petrol fiyatlarındaki yüksek artışlar ithalatın faturasını yükseltmektedir. Yüksek ücretler (Kore'de 1988'de ortalama yüzde 14, 1989'da da yüzde 17 oranında artmıştır) işgücü maliyetlerini ve rekabet gücünü etkilemektedir. Demokrasinin hassas dengelere oturduğu bu ülkelerde, olaylı geçen öğrenci ve işçi hareketlerinden sosyal barış zarar görmektedir.[19]

Diğer taraftan, belki de bu durum sıkıntıların artmasına sebep olacaktır. Tasarruf oranları hâlâ aşırı derecede yüksektir. Her yıl üniversiteden çok sayıda yeni mühendis ve teknisyen piyasaya çıkmaktadır. İşçilerin satın alma gücünün artması sonucu iç pazar büyük bir gelişme göstermiştir; hükümetler konut, altyapı ve su, elektrik vs gibi kamu hizmetlerine daha fazla yatırım yapmaktadır. Nüfus artış hızının yavaşlaması dolayısıyla işgücü eskisi kadar hızla çoğalmayacak, fakat daha iyi eğitim alacak ve daha fazla para harcayacaktır.[20] Ülke dışı yatırımlardaki artış uzun vadede ödemeler dengesine de yardımcı olmaktadır. Kalabalık birer pazar olarak Endonezya, Tayland ve Malezya'nın büyüme hızı iki haneli rakamlara çıkınca, ekonomisi dış ticarete

dönük ülkelerin yapacağı dünya kadar iş çıkmaktadır. Paranın değer kazanmasına karşılık - 1980'li yıllarda Japonya'nın parası hızla değerlenince Japon sanayiinin yeniden yapılanmasını taklit edercesine - ihracatta kaliteye önem vermek, sanayi yatırımlarına daha fazla pay ayırmak ve sanayide ileri teknolojilere dayalı yeni mamullere yönelmek gibi çarelere başvurulabilir. Dünyanın başka hiçbir yerinde, "sadece" yüzde 5 veya 6'lık kalkınma hızlarının endişe yarattığı ya da ekonomide çöküş alâmeti gibi telâkki edildiği görülmüş değildir. Doğu Asya'da bir savaş çıkmasını ya da global düzeyde bir çöküşü önlemeleri bir yana, dört "kaplan"ın hem refah hem sağlık alanında birçoklarının önünde gitmeye daha müsait oldukları her hallerinden belli olmaktadır.

Bu görüşün teyidi olarak, sadece, 1980'li yıllarda Doğu Asya'nın öne geçtiği sıralarda geride kalan Latin Amerika'nın halen içinde bulunduğu zor duruma bakmak yeter. Burada da, Rio Grande'den[+] Antarktika'ya kadar uzanan yaklaşık 18 milyon kilometrekarelik bir alana yayılmış 400 milyon kadar insanın yaşadığı bu kıtada, farklı siyasal kültürler ve sosyo-ekonomik yapılara sahip olan çeşitli ülkelerin birbirine benzemediğini de belirtmekte fayda vardır. 1900'lü yıllarda yaşam standardı düzeyi itibariyle "gelişmiş" bir ülke izlenimini vermiş bir ülke olan Arjantin, Honduras'tan ve Guyana'dan çok farklıdır. Aynı şekilde, Latin Amerika'daki nüfus değişmeleri *üç* belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır: Bolivya, Dominik Cumhuriyeti ve Haiti gibi ülkelerde doğurganlık hızı yüksek, hayatta kalma ümidi düşüktür; Brezilya, Kolombiya, Meksika, Venezuela, Kosta Rika ve Panama'dan oluşan orta grupta doğurganlığın azalmakta, hayatta kalma ümidinin artmakta olduğu görülmektedir; ılıman iklim kuşağı ülkeleri olan Arjantin, Şili ve Uruguay ise gelişmiş ülkelere özgü demografik özellikler sergiler.[21]

Bu çeşitliliğe rağmen, Latin Amerika'nın geleceğini bir bütün olarak nazarı itibara almanın belirli bir mantığı vardır: bölgenin

---

[+] Kuzey Amerika kıtasında, Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasındaki sınırın bir kısmını oluşturan ve Meksika Körfezine dökülen yaklaşık 3000 kilometre uzunluğundaki nehir; Meksikalılar bu nehre **Rio Bravo** adını vermektedir (Çevirenin Notu).

karşı karşıya bulunduğu meselelerde olduğu gibi ülkelerin iç politikaları da - özellikle yeni doğan demokrasilerin zafiyeti - birbirine benzemekte, kıtadaki ülkelerin hepsi gelişmiş ülkelerle, bilhassa Amerika Birleşik Devletleriyle ilişkilerinden olumsuz yönde etkilenmektedir.

Otuz, kırk yıl kadar önce, Latin Amerika geleceğe büyük ümitlerle bakıyordu. 1950'den sonraki global patlamadan nasibini alan, kahvesinin, kerestesinin, sığır etinin, petrolünün ve madenlerinin talep görüp para etmesinden yararlanan; yabancı sermayenin tarımına, sanayiine ve altyapısına yatırım yapmasından istifade eden bölge büyük ilerlemeler kaydetmiştir. 1945'ten sonraki otuz yıl zarfında, çelik üretimi yirmi katına çıkmış, elektrik enerjisi, metaller ve makine üretimi de en az on kat artmıştır.[22] Kişi başına reel GSYİH 1960'lı yıllarda yılda ortalama yüzde 2.8 yükselmiş, 1970'li yıllarda ise yılda ortalama 3.4'lük bir artış düzeyine sıçramıştır. Ancak, bu kalkınma o tarihten beri tersine dönmüş, 1980 ile 1988 arasında Latin Amerika'da kişi başına reel GSYİH durmadan yılda ortalama yüzde 0.9'luk bir düşüş göstermiştir.[23] Peru ve Arjantin gibi bazı devletlerde reel gelir 1980'li yıllarda yüzde 25'e varan oranlarda düşmüştür. Birkaç istisnasıyla (Şili, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Barbados, Bahama Adaları), bu ülkelerin birçoğunda fert başına GSYİH'lar bugün on hatta yirmi yıl öncesine göre daha azdır:

Tablo 9. Latin Amerika Ülkelerinde Fert Başına GSYİH[24]

(ABD doları)

Ülke	*1960*	*1970*	*1980*	*1988*
Şili	1 845	2 236	2 448	2 518
Arjantin	2 384	3 075	3 359	2 862
Uruguay	2 352	2 478	3 221	2 989
Brezilya	1 013	1 372	2 481	2 449
Paraguay	779	931	1 612	1 557
Bolivya	634	818	983	724
Peru	1 233	1 554	1 716	1 503
Ekvador	771	904	1 581	1 477
Kolombiya	927	1 157	1 595	1 739
Venezuela	3 879	4 941	5 225	4 544
Guyana	1 008	1 111	1 215	995
Surinam	887	2 337	3 722	3 420
Meksika	1 425	2 022	2 872	2 588
Guatemala	1 100	1 420	1 866	1 502
Honduras	619	782	954	851
El Salvador	832	1 032	1 125	995
Nikaragua	1 055	1 495	1 147	819
Kosta Rika	1 435	1 825	2 394	2 235
Panama	1 264	2 017	2 622	2 229
Dominik Cumhur.	823	987	1 497	1 509
Haiti	331	292	386	319
Jamaika	1 610	2 364	1 880	1 843
Trinidad-Tobago	3 848	4 927	8 116	5 510
Barbados	2 000	3 530	3 994	4 233
Bahama Adaları	8 448	10 737	10 631	11 317

Bu gerileyişin sebepleri, Doğu Asyalı YSÜ'ler göz önüne alındığında çok çarpıcı bir tezatı ortaya koymaktadır. Sanayicileri yabancı pazarları hedef almaya teşvik etmek ve ekonomiyi ihracata dayalı kalkınma ile harekete geçirmek yerine, Latin Amerika hükümetlerinden birçoğu ithal ikamesine dayalı bir politika izleyerek kendi çelik, kâğıt, otomobil ve elektronik eşya sanayilerini kurmuş, bunlara koruyucu gümrük tarifeleri uygulamış, sübvansiyonlar ve vergi muafiyetleri verip uluslararası rekabet karşısında izole etmiştir. Bunun sonucunda, bunların ürünleri yurtdışında cazip olmaktan çıkmıştır.* Üstelik, temel bir demir ve çelik sanayii kurmak nisbeten kolay olmakla birlikte, bilgisayar, havacılık ve uzay, makine tezgâhları ve ilaç gibi ileri teknolojiye dayalı sanayileri kurmanın zorluğunu görmüşlerdir - bundan dolayı, bu devletlerin birçoğu mamul malları ithal etmek zorunluğunu duymakta, başlıca ihraç ürünleri ise hâlâ petrol, kahve ve soya fasulyesinden ibaret kalmaktadır.[25]

İkinci olarak, ekonomik kalkınmanın yanı sıra gevşek mali politikalar uygulanmış ve dış istikrazlara giderek daha fazla bağımlı hale gelinmiştir. Hükümetler paralarını sadece altyapı yatırımlarına ve okullara harcamayıp kamu iktisadi teşebbüslerine, dev boyutlardaki bürokrasilere ve gerektiğinden çok daha büyük olan silahlı kuvvetlere harcamış; bu masraflarını da para basarak ve Batılı (özellikle ABD) bankalarla uluslararası kuruluşlardan aldığı kredilerle karşılamışlardır. Sonuçta, GSYİH içinde kamu harcamalarının payı çok yüksek boyutlara tırmanmış, fiyat enflasyonu hızlandığı gibi enflasyon hızına endeksli maaş ve ücret zamları yüzünden daha da artmıştır. Enflasyon o kadar büyümüştür ki, değil mücadele etmek durdurmak bile zor hale gelmiştir. "Meselâ, 1989'da, Nikaragua'da yıllık enflasyon yüzde 3.400'den fazlaydı; Arjantin'de enflasyon yüzde 3.700'e, Brezilya'da yüzde 1.500'lere ve Peru'da yüzde 3.000'lere dayanmıştı. Sadece yüzde 60'lık enflasyonu olan Ekvador nisbeten iyi durumdaydı."[26] Bu şartlarda, para değersiz hale geldiği

* Daha önce de bahsedildiği gibi, gerek Japonya gerekse Japonya'nın Doğu Asyalı taklitçileri yeni gelişen yerli sanayilerini korumaya gayret etmişler, fakat bunu yapmaktan maksat, ihracat taarruzunu başlatmak için hareket noktası teşkil edecek sağlam bir temel oluşturmaktır-*yoksa* amaçları, sanayilerinin içine çekilip rahatça yaşayabileceği ekonomik bir kale kurmak değildir.

gibi uzun vadeli yatırımlar için ülkedeki tasarruf oranlarını yükseltmeye gayret etme düşüncesinin de anlamı kalmamaktadır.

Bir diğer sonuç da bazı Latin Amerika ülkelerinin, Tablo 10'da da gösterildiği gibi, dünyanın en borçlu ülkeleri arasına düşmüş olmasıdır.

Tablo 10. *Latin Amerika'nın Borçlanmasındaki Artışlar, Seçilmiş Ülkeler*[27]

Ülke	***Toplam Dış Borç (Milyar dolar)***			***Uzun Vadeli Devlet Borçlarının GSMH'ya oranı (yüzde)***		
	1977	***1982***	***1987***	***1977***	***1982***	***1987***
Arjantin	8.1	32.4	53.9	10	31	62
Brezilya	28.3	68.7	109.4	13	20	29
Şili	4.9	8.5	18.7	28	23	89
Guyana	0.4	0.9	1.2	100	158	353
Honduras	0.6	1.6	3.1	29	53	71
Jamaika	1.1	2.7	4.3	31	69	139
Meksika	26.6	78.0	93.7	25	32	59
Venezuela	9.8	27.0	29.0	10	16	52

Sonuç olarak, Latin Amerika'nın toplam borcu şimdi her erkek, kadın ve çocuk başına yaklaşık 1.000 doları bulmaktadır. Ne var ki, üretken yatırımlara yönelmek yerine, bu para içerde israf edilmiş ya da ABD ve Avrupa bankalarındaki özel hesaplara "kaçan sermaye" olarak ortadan kaybolmuştur. Böylece, bu ülkelerin birçoğu aldıkları kredilerin faizlerini bile ödeyemez duruma düşmüştür. Kredilerin ödenmesinde temerrüt hali, bu duruma öfkelenen Batılı bankalardan para temini imkânlarını kurutmuş ve Latin Amerika'nın ekonomik kalkınma

için sermayeye en fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda sermayenin *dışarı kaçmasına* sebep olmuştur.* Yabancı kaynaklardan tamamen mahrum kalmış, hiperenflasyon yüzünden parası değersiz hale gelmiş ülkelerin birçoğu bugün yirmi beş yıl önce yapılan tahminlerden çok daha kötü bir durumdadır.[28] Bir zaman, bölgenin finans problemlerinin uluslararası banka sisteminde kısmi bir felce yol açacağından bile korkulmuştur. Şimdi ise en büyük zararın bizzat kıtanın içinde meydana geldiği, 180 milyon insanın (yüzde 40'ı) fakirlik içinde yaşadığı - sadece 1980'li yıllarda fakir sayısının 50 milyon arttığı - anlaşılmış bulunmaktadır.

Gerek bu savurganlık gerekse 1980'li yılların Beyaz Saray'daki "büyük hükümet aleyhtarı" muhafazakâr görevliler göz önüne alındığında, Latin Amerika'ya kamu harcamalarını kısması, enflasyonu kontrol altına alması ve borçlarını ödemesi için - Dünya Bankası, IMF, özel bankalar, bizzat Vaşington'dan - baskı geleceğini tahmin etmek güç değildi. Mevcut şartlarda bu gibi reçeteleri söylemesi kolay, yapması zordu. Demokrasi adacıkları (meselâ Kosta Rika) mevcuttu, ancak devletlerin birçoğu sağcı askeri dikta rejimleri veya sosyal devrimciler tarafından yönetilmekteydi; içerde gerilla savaşları, askeri darbeler ve işçilerin ayaklanması günlük vukuat haline gelmişti. 1980'li yıllarda demokrasi yeniden ortaya çıkıp ite kaka kendini kabul ettirmeye başladığında bile, çare bulunması neredeyse imkânsız olan büyük bir dert yeni liderleri bekliyordu: sabık rejimlerin imzaladığı yoğun dış borç anlaşmalarının varisi ve birçok yerde enflasyona endekslenmiş ücret sistemlerinin mirasçısı olan liderler küskün mülk sahiplerinin ve/veya gerilla saldırılarının boy hedefi oldukları gibi, içinden çıkılamaz hale gelmiş ve çoğu zaman yolsuzluğa da bulaşmış bürokrasilerin engellemelerine takılmakta ve eğitilmiş personelden de mahrum bulunmaktaydı. Bu yetmezliklere karşı boğuştukları sırada, Batı âleminin demokrasiye dönüşü alkışladığını fakat kredi musluklarını yeniden açmaya da sıcak bakmadığını, korumacılığa gittikçe daha fazla eğilim gösterdiğini, yerkürenin ısınmasını durdurmak için

* 1989 yılında, Latin Amerika'dan dışarı net sermaye transferi 25 milyar doları buluyordu.

de tek taraflı (meselâ Amazon'daki yağmur ormanlarında) tedbirler alınması üzerinde ısrarlı olduğunu fark ettiler.

İki yetmezlik daha var ki bunlar da bellerini yeniden doğrultabilme ümitlerini âdeta kırmaktadır. Birincisi, eğitim sistemlerinin beklentilere cevap veremeyişidir. Bunun sebebi, Afrika'nın bazı yerlerinde olduğu gibi okul ya da üniversite olmayışı değildir. Latin Amerika ülkelerinden birçoğunda eğitim imkânları yaygındır, düzinelerle üniversite vardır; yetişkinlerin okuryazarlık oranları da yüksektir; meselâ, Brezilya'da altmış sekiz, Arjantin'de de kırk bir üniversite vardır.[29] Asıl sorun, ihmallerden ve yatırım yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Arjantin'deki çöküşten duyduğu üzüntüyü dile getiren bir Arjantinli geçenlerde şöyle söylemiştir:

> Bir asırdan fazla bir süreden beri cehaleti uzağımızda tutan eğitim, şimdi harabeye dönmüş bulunuyor. Üniversite binaları buz gibi, devlet okullarının birçoğunda pencerelerin camı yok. Geçen yaz (1990'da) on yıl tecrübesi olan bir ilkokul öğretmeninin eline ayda 110 dolardan daha az para geçiyordu. Universidad de Buenos Aires'te, haftada on saat ders veren bir doçentin maaşı ayda 37 dolardır. Belediye hastanesindeki bir doktorun aylığı 120 dolardır . . . Bazen, öğretmenler ders vermeyi sıraya bindirmekte ya da ders saatlerini azaltmak zorunda kalmaktadır, çünkü ne kendileri ne de öğrencileri okula gelip gitmek için vasıta parasını bile karşılayamaz hale gelmiştir.[30]

Öyle anlaşılıyor ki, yeterli kaynaklar sağlansa çürümeye yüz tutmuş bulunan eğitim ve sağlık yapılarını tekrar hayata geçirerek ülkenin toparlanmasını destekleyecek hale getirmek mümkün olacaktır; ne var ki, şimdiki durumda, sermayenin nereden sağlanabileceği konusunda tünelin ucunda ışık görünmemektedir. Üstelik, ihtilâflardan başını alamayan Orta Amerika ülkelerinde eğitimin yeri de çok azdır; Guatemala'da son sayımdaki tahminlere göre on yaş ve on yaşın üzerindeki nüfusun yüzde 63'ü okuryazar değildir, Honduras'ta ise okuryazar olmayanların oranı yüzde 40'tır.[31] Hızlı nüfus artışlarının kaynakları en çabuk tükettiği ülkeler ne yazık ki, Latin Amerika'nın eğitimde de en geri kalmış ülkeleri arasında yer almaktadır.

Bu dezavantajlarına rağmen, Latin Amerika hakkında kaleme alınmış son raporlarda, 1980'li yıllarda "kaybedilmiş bulunan on yıl"lık süreyi bir toparlanma döneminin takip edeceği görüşüne yer verilmektedir. Demokratik rejimlerin gelişi, borçların yeniden ödeme planlarına bağlanması için uzayıp giden görüşmelerden çıkan kompromiler, enflasyon hızını düşürmek için ekonomide sıkı reformlar (kamu harcamalarını kısma, enflasyona endekslemeden vazgeçme), "devlet korumacılığı yerine ithalatta liberasyon ve özelleştirme"nin getirilmesi,[32] bütçe açıklarının bütçe fazlasına dönüştürülmesi . . . bütün bunlar, İnter-Amerika Kalkınma Bankasının iddiasına göre, yeni politikaların sürdürülmesi kaydıyla, "kesin ve orijinal bir **takeoff**'un gerçekleşmekte olduğunun göstergeleridir.[33] Arjantin, Meksika ve Venezuela'da kalkınma süreci tekrar başlamıştır. Yatırım bankacılarının bile kıtaya dönmeye başladıkları yolunda haberler alınmaktadır. Özellikle, seçimlerden yeni çıkıp göreve gelmiş bulunan hükümetlerin, öngörülen reformlar konusunda aldıkları olumsuz tepkiler yaygın olduğu için, bu değişimlerin yeterli olup olmayacağı konusundaki belirsizlik devam etmektedir. Bir yorumcunun belirttiği gibi, "Latin Amerika'nın büyük kısmı 1990'lı yıllara girerken, ekonomideki bozulma ile siyasetteki gelişme arasında bir yarış yaşanmaktadır."[34] İspanya, Portekiz ve Yunanistan demokrasiye yönelirken, bunun yanı sıra makul oranda bir refahtan da yararlanmışken, Latin Amerika (aynı Doğu Avrupa gibi) ekonomisi güçlükler içinde yüzerken bu değişimi gerçekleştirmek zorundadır - ki bu da siyasal liderlere çok büyük sorumluluklar yüklemektedir.

Bölge, kendi geleceğini kendi avuçlarının içinde tutmasına rağmen, Amerika Birleşik Devletlerinin etkisini de büyük ölçüde hissedecektir. ABD-Latin Amerika ilişkileri birçok bakımdan Japonya ile en büyük pazarları ve sermaye kaynakları olması dolayısıyla Japonya'ya aşırı derecede bağlı olan Doğu Asyalı YSÜ'ler arasındaki ilişkilere benzemektedir.[35] Gene de, bu ilişkinin Latin Amerika'nın Amerika Birleşik Devletlerine bağımlı oluşundan daha ileri bir yönü vardır; çünkü Latin Amerika'nın borçlanmasından dolayı ABD banka sistemi de sıkıntı çekmiştir. Bu bölgeye yönelik ABD ihracatı Doğu Avrupa'ya yapılan ihracatın

elli katı olduğu için Latin Amerika'nın ekonomik güçlükleri sonucunda büyük ölçüde zarara uğramış ve yeniden kalkınmaya başlamasından büyük faydalar bekler olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinin kendi çevresi de Amazon ve Orta Amerika'daki yağmur ormanlarının azalması dolayısıyla tehlikeye düşebilecektir. İç pazarın etkisi altında kalan korkunç uyuşturucu sorununu Latin Amerika'dan sevk edilen mallar körüklemektedir - Amerika Birleşik Devletlerine giren kokainin yüzde 80'den fazlası ve marihuananın yüzde 90'ı ya bölgede üretilmekte ya da bölge üzerinden gelmektedir. Nihayet, Amerika Birleşik Devletlerinin nüfusu Meksika'dan, Karaipler'den ve Orta Amerika'dan göç edenler yüzünden değişime uğramaktadır; Rio Grande'nin güneyinde geniş çapta bir sosyo-ekonomik çöküş meydana gelse, bunun "serpinti"leri Amerika Birleşik Devletlerinin her tarafında hissedilecektir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle marjinal hale düşmektense, Latin Amerika'nın Vaşington'a ürkütücü bir - sosyal, çevresel, finansal ve son olarak siyasal - meseleler demeti sunması ihtimali de vardır.[36] Böylece, toparlanmanın asıl sorumluluğunu bölgenin kendi siyasetçileri ile halkının yüklenmesi gerekmekle birlikte, zengin ülkeler de - özellikle Amerika Birleşik Devletleri - bunlara yardım etmeyi kendi menfaatleri bakımından yararlı görebilir.

Bu görüşler Brezilyalı veya Perulu okuyucuları hayal kırıklığına uğrattıysa bir teselli bulmak için İslam âlemine bir göz atmalarında fayda vardır. Nüfus baskılarına, kaynak yetersizliklerine, eğitim/teknoloji yetmezliğine ve hükümetlerin en basiretlisinin bile başını ağrıtan bölgesel ihtilâflara karşı koymak başka şeydir. Rejimlerin (Doğu Asya'da olduğu gibi) küresel değişim kuvvetleri arasından uygun olanları seçip bunlara duyarlı davranmak yerine, öfkeyle kalkıp bu nevi eğilimlere doğrudan karşı koyması ise bambaşka bir şey. Arap ve İslam âleminin büyük kısmının, değil yirmi birinci yüzyıla hazırlanmak, daha on dokuzuncu yüzyıldaki lâikliğin ortak mirası, demokrasi, **laissez-faire** iktisatı, uluslaraşırı sanayi ve ticaret bağlantıları, sosyal değişim ve entelektüel sorgulama gibi sorunlarını bile halletmekte güçlük çektiği görülmektedir. Bir toplumun değişime karşı gösterdiği duyarlılığı izah etmekte kül-

türel davranışların önemi hakkında bir örnek vermek gerekirse çağdaş İslam'a bakmak yeter.

İslami kültürün ayırt edici rolünü analiz etmeye girişmeden önce, bu kadar çeşitliliğe sahip olan bir alanda genelleştirme yapmanın tehlikesini de belirtmeden geçmemek gerekir. Aslında, dünyanın bu parçasını tanımlamak için kullanılması gereken *ismin* bile ne olduğu pek açık değildir. "Ortadoğu"[37] dense, Atlantik merkezli bir görüş benimsenmiş olmanın dışında, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas gibi Kuzey Afrika devletleri de dışarda bırakılmış olmaktadır. "Arap Alemi"[38] dense İran (ve tabii İsrail), Kürtler ve Sudan'la Moritanya'nın gayrimüslim kabileleri hariç tutulmuş olmaktadır. "İslam" ya da "Müslüman âlemi" adlandırması bile bölgede yaşayan birkaç milyon Hıristiyan, Kıptî ile Yahudi'nin varlığını ve Müslüman toplumların Batı Afrika'dan Endonezya'ya kadar uzanan bir bölgeye yayıldığı gerçeğini gizlemektedir.[39]

Buna ilâveten, Ortadoğu'da petrolün eşitsiz bir şekilde dağılmış olması da süper zengin toplumlarla acınacak derecede fakir toplumlar arasında, ne Orta Amerika'da ne de Sahra'nın güneyinde kalan Afrika'da eşi bulunmayan bir ikilik yaratmıştır.* Kuveyt (2 milyon), Birleşik Arap Emirlikleri (1.3 milyon) ve Suudi Arabistan (11.5 milyon) gibi ülkeler dünyanın en yüksek gelir düzeylerine sahiptir, ancak bunlar, zenginlik bakımından kendilerinin üçte biri (Ürdün, İran, Irak), hatta onda biri düzeyinde olan (Mısır, Yemen) kalabalık nüfuslu komşularla burun buruna yaşamaktadır. Siyasal sistemlerin birbirinden farklı olması aralarındaki uçurumu daha da açmaktadır: sistemlerin kimi Körfez şeyhliklerinde muhafazakâr, antidemokratik, gelenekçi, kimi de Libya, Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerde demagojik, popülist ve militarize olmuş bulunmaktadır. Bir tarafta, Irak'ın 1990'da Kuveyt'e saldırması ve Suudi seçkinlerinin gösterdiği farklı tepkiler, diğer tarafta da Amman ya da Rabat'ta sokağa dökülen halk yığınları İslam dünyasındaki "var'lılar" ile

* Afrika'da petrol üreten Gabon ve Nijerya gibi az sayıdaki ülkelerin fert başına GSMH'sı Körfez'deki Arap ülkeleriyle mukayese edilirse hâlâ orlardan daha düşüktür.

"yok'lular" arasındaki bu bölünme çizgisini bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Milyonlarca Mısırlı, Yemenli, Ürdünlü ve Filistinli işçinin petrol zengini ülkelerde çalışmaya gitmesi sadece kırgınlıkları karşılıklı olarak arttırmıştır; ayrıca, Suudilerle Birleşik Arap Emirliklerinin Irak'ın İran'la savaşı sırasında ya da Mısır'ın ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaya destek olmak üzere yoğun miktarlarda yardım verme alışkanlığı, diken üstünde duran zengin rejimlerin büyük ve kıskanç komşularına rüşvet vererek kendilerine güvenlik satın alma gayreti içinde oldukları izlenimine güç katmaktadır.[40] Şehirlerde, kötü ve yetersiz konutlarda yaşayan ve maddi yönden gelişmekten yana ümitlerini iyice kesmiş olan işsiz halk yığınlarının, kendilerini İslam'ın onurunu yükseltmeye, kişiliklerini bulmaya ve yabancı güçlerle onların buradaki uşaklarına karşı direnmeye davet eden dini liderlere ya da "şeyhlere" yakınlık duymasına neden şaşılıyor ki?

O halde, savaş ve çatışma sorunları Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın geleceğini, gelişme yolundaki bölgelerin hepsinden daha çok etkilemektedir. Dünyanın başka hiçbir yerinde, bölgedeki kadar asker, uçak, füze vs kadar çeşitli silâh yoktur; milyarlarca dolar tutarındaki bu silâhları Batılı, Sovyet ve Çinli üreticiler geçen yirmi, otuz yıl boyunca satıp durmuşlardır. Müslüman devletlerin birçoğu İsrail'e hâlâ o kadar hasmane bir gözle bakmaktadır ki, bu silâhların menzilleri ve tahrip gücü göz önüne alındığında yeni bir Arap-İsrail savaşı tam bir kâbus olur. Arap-İsrail çatışması olmasa bile, Suriye ile Irak, Libya ile Mısır, İran ile Irak ve daha birçok ülke arasındaki ihtilâflar bölgedeki huzursuzluğu devam ettirmeye yeter. Tek adam yönetimindeki gaddar diktatörlükler, antidemokratik rejimle derebeylik şartlarında köhne bir muhafazakârlıkla yaşayan şeyhlikleri tehdit edici bakışlarla izlemektedir. Köktenci rejimler İran'dan Sudan'a kadar uzanmaktadır. Sürgünde yaşayan terörist gruplar hasımlarını tasfiye etme yolunda tehditler savurmaktadır. Halk yığınlarının huzursuzluğu Mısır, Cezayir, Fas, Ürdün'ün geleceği hakkında tereddütler yaratmaktadır.[41] Lübnan'ın son senelerde başına gelenler, fanatik mezhepçiliğin nelere sebep olduğu hakkında insanları uyaracağı yerde, kuvvetlinin zayıfı yutu-

şunun örneği olarak, güç politikası konusunda alınacak bir ders gibi görülmektedir.

Aydınlanma geleneği çerçevesinde yetişmiş Batılı gözlemcilere - ya da sınırları kalkmış dünyayı erdem timsali olarak metheden ekonomik rasyonalistlere - bakılırsa, Müslüman halkların meselelerine çözüm bulmanın yolu yoğun bir eğitim programından geçmektedir; bu eğitimi sadece teknik çerçevede, beceri kazandırma olarak almayıp, parlamenter rejim söylemine, çoğulculuk ve lâik bir yurttaşlık kültürüne doğru ilerleme anlamında da düşünmelidir. İskandinavya ya da Japonya'nın bugünkü siyasal istikrar ve ekonomik başarısının altında yatan neden de, aslında bu değil midir?

Bu argüman doğruysa söz konusu gözlemciler İslam'da bu özelliklerin pek azını bulabilecektir. Köktenciliğin güçlü olduğu ülkelerde nüfusun yarısını oluşturan kadınların eğitim veya ilerleme alanında şansı ya çok azdır ya da hiç yoktur.* Bir yerde mühendis ve teknisyenler varsa bunların uzmanlık bilgileri, Irak'ta olduğu gibi, genellikle savaşa hizmet etmek üzere seferber edilmiştir. Yazık ki, Mısır'ın büyük ve faal bir üniversite sistemi olmasına karşılık mezunlarla kalifiye işçiler için iş imkânları tamamen yetersiz olduğundan bunlardan milyonlarcası eksik istihdamla çalışmaktadır. Yemen'de, eğitimin genel durumu içler acısıdır. Buna karşılık, petrol zengini devletler okullara, teknik enstitülere ve üniversitelere büyük miktarlarda kaynak akıtmışlar, ancak, Doğu Asya'daki örneğe benzeyen ihracata dayalı bir sanayi sektörü oluşturacak bir "teşebbüs kültürü" yaratmakta bu da yetersiz kalmıştır. Komik olan şey, böylesine büyük petrol rezervlerine sahip olmanın bir *dezavantaj* haline gelmesidir; çünkü, böyle bir zenginlik insanların kendi beceri ve kalitelerine dayalı bir vasıf dokusu geliştirme gayretlerini azaltmaktadır; oysa bunun aksi örneklerini çok az kaynağa sahip ülkelerde (Japonya, İsviçre) görmek mümkündür. Bundan da anlaşılabileceği gibi, okumuş ve teşebbüs ruhuna sahip bir-

* 1985 yılında, Yemen Arap Cumhuriyetinde kadın okuryazarlığı ancak yüzde 3, Suudi Arabistan'da yüzde 12, İran'da yüzde 39'du. Diğer taraftan, Müslüman ülkelerde, orta ve ortanın üstü sınıflardaki kadınların birçoğu eğitim görmüştür; bundan anlaşıldığı gibi kültür kadar fakirliğin de bir rölü vardır.

çok Arap, mensup oldukları toplumların Batı'yı örnek almasını canı gönülden istedikleri için, böylesine cesaret kırıcı taşıyan şartlar karşısında çareyi ülkelerinden dışarı göç etmekte bulmuşlardır.

İslâm âleminin içinde bulunduğu bu karışık durumun kültürel sebeplere mi yoksa tarihi sebeplere mi dayandığını anlamak kolay değildir. Bölgedeki dini tahammülsüzlüğe, teknolojideki geriliğe ve feodal düşünce tarzına dikkat çeken Batılı eleştirmenler Reform'dan yüzyıllarca önce İslam'ın matematik, haritacılık, tıp alanlarıyla bilim ve sanayiin daha birçok dalında dünyaya öncülük ettiğini, kütüphaneleri, üniversiteleri ve rasathaneleri olduğunu oysa o tarihlerde Japonya ve Amerika'da daha bunların hiçbirinin olmadığını, Avrupa'da ise çok azının bulunduğunu genellikle unutmaktadır. Bu artılar daha sonraları, gelenekçiliği baştacı eden düşüncenin ve Şii Müslümanlarla Sünni Müslümanlar arasındaki mezhep ayrılığının yeniden canlanması uğruna feda edilmiş, ancak İslam da kendi içine dönerek - bir yazarın dediği gibi, "Tarihe adım uyduramaz" hale gelerek[42] - genişleme gayreti içine giren Avrupa'nın başarılı çıkışına âdeta kendine göre böyle karşılık vermiştir. Arap sahillerinde yelken açıp seyreden, Moğol İmparatorluğunun yıkılmasında payı bulunan, demiryolları, kanallar ve limanlar kurarak stratejik noktalara giren, Kuzey Afrika, Nil Vadisi, Basra Körfezi, Doğu Akdeniz'e[+] ve sonra da Arabistan'a doğru durmadan ilerleyen, I. Dünya Savaşı sonrasının diplomatik pazarlığı çerçevesinde Ortadoğu'yu doğal olmayan sınırlarla bölen, Amerika'nın gücünü önce Avrupa'nın nüfuzunu takviye etmek sonra da Avrupa'nın yerine geçmek için geliştiren, Arap milletinin bağrına bir İsrail devleti sokan, bölgede halkın sevdiği liderlere karşı darbeler yaptıran ve yerkürenin bu bölümünün sadece petrolü yüzünden önemi olduğunu her fırsatta ifade eden Batı'nın, İslâm dünyasının bugün bulunduğu noktaya gelmesindeki payı, dışardan bakan yorumcular her ne kadar kabul etmekten kaçınsalar da, yabana atılmayacak kadar büyüktür.[43] Açıkçası,

---

[+] İngilizce metinde kullanılan "**Levant**" kelimesi eskiden, bugün Lübnan, Suriye ve İsrail'in bulunduğu bölgeyi tanımlamakta kullanılmıştır (Çevirenin Notu).

İslam kendi kendine zarar vermekte ve bunun sıkıntısını çekmektedir. Şayet, bugünkü uluslararası düzene karşı beslediği öfke dolu, hasmane tutum, büyük ölçüde, uzun zamandan beri devam edegelen Batı tarafından yutulma korkusundan kaynaklanıyorsa bu korku ortadan kalkıncaya kadar değişim konusunda pek ümit beslememek gerekecektir.

Sahra'nın güneyindeki Afrika - daha önce de tanımlandığı gibi, "Üçüncü Dünyanın Üçüncü Dünyası" - çok daha ümitsiz durumdadır.[44] Eski Sovyetler Birliğindeki perestroyka , Avrupa'nın entegrasyonunun yaklaşması, Japonya ile Doğu Asyalı YSÜ'lerin ekonomik mucizesi gibi yeni gelişmelere bakıldığında, Nijerya'nın eski devlet başkanı General Olusegun Obasanjo'nun ifade ettiği gibi, "Bütün bunları Afrika'da meydana gelen olaylarla karşılaştırmaya kalkarsak, tarihin aynı çağında yaşadığımıza inanmak mümkün değildir."[45] Kıtanın perişan durumu hakkında son zamanlarda kaleme alınmış bazı raporlar son derecede karamsar ifadeler kullanarak Afrika'yı "insanlar ve çevre bakımından bir felâket bölgesi", "ölüm döşeğinde", "tamamen kenara itilmiş" ve "dünyanın geri kalan kısmından dışlanmış" olarak tanımlamakta ve çözülmesi mümkün olmayan meseleler çok fazla olduğu için, bazı yabancı kalkınma uzmanlarının Afrika'dan ayrılıp başka yerlerde çalışmaya gittiklerini bildirmektedir. Dünya Bankasının nazarında, 2000 yılına kadar dünyanın hemen hemen her yerinde fakirlik azalacak, bir tek Afrika'da durum daha da kötüye gidecektir.[46] Bir ekonomist "Sahra'nın güneyinde kalan Afrika'nın çektiği sıkıntı" diyor, "ekonomik, sosyal, siyasal, kurumsal alanlarda ve çevre konusundaki yetersizliklerin bir araya gelmesinden oluşan öyle sorunlardan kaynaklanmaktadır ki, bunlar şimdiye kadar hem Afrikalıların hem de bunlara yardım veren ülkelerin kalkınma yolunda gösterdikleri gayretlere tüy dikmiştir."[47] Duygusal yönü ağırlıklı bir araştırmadaki soruya göre, Afrika bunları nasıl aşıp da ayakta kalabilecektir?[48]

Sahra'nın güneyinde kalan Afrika'yı oluşturan kırk beş devletin birbirinden inanılmaz ölçüde farklı olduğu göz önüne alınır-

sa bu konuda görüş birliğine varılmış olması da dikkate değer.* Bunların dokuzunun nüfusları 1'er milyondan az; buna karşılık Nijerya'nın nüfusu 110 milyon kadardır. Bazıları çölde, bazıları da tropikal yağmur ormanlarında yaşamaktadır. Birçoğunun zengin mineral madenleri, diğerlerinin ise sadece çorak toprakları vardır. Bazıları bağımsızlık kazandıktan sonra (Botsvana, Kamerun, Kongo, Gabon, Kenya) yaşam standardında gözle görülür derecede artışlar gerçekleştirmiştir, ancak bunlar istisna teşkil etmektedir - öyle ki, Doğu Asya tarzı kalkınma modeli önündeki engellerin çok derin köklere sahip olduğu ve yabancı uzmanların ve/veya bizzat kendi liderlerinin "kalkınma stratejileri"ne çok şiddetle karşı koyduğu, bu bakımdan toparlanma sürecinin ancak davranış biçimlerinde çok kapsamlı değişimler yapılmasından sonra gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır.

Otuz yıl önce, Afrikalı halklar bağımsızlıklarına kavuşurken hava bundan çok farklıydı. Evet, ekonomik gerilik o zaman da vardı, ancak, bunun yıllarca süregelen ve sömürgeci devletin başkentine bağımlı kalmaya, tek bir kültüre, sermaye sağlamanın imkânsızlığına vs. yol açan bir yabancı hakimiyetinden kaynaklandığı varsayılmaktaydı. Afrikalılar şimdi artık kendi kaderlerini bizzat tayin ettiklerine göre, sanayilerini geliştirebilmeli, şehirler, havaalanları ve altyapı kurabilmeli, gerek Batılı güçlerden gerekse SSCB ve ortaklarından yabancı sermaye ve yardım cezbedebilmeliydi. Dünya ticaretinde 1950'li-1960'lı yıllarda yaşanan patlama ile emtiaya talebin artması bu iyimser görüşleri güçlendiriyordu. Çeşitli alanlarda ihtiyaçları bulunmakla birlikte Afrika, tümü itibariyle gıda bakımından kendi kendine yeterli ve gerçekte net gıda malı ihracatçısıydı. Dışarda ise Afrika devletlerinin Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlarda önemi giderek artıyordu.

Hata nerede yapıldı? Buna verilecek sevimsiz bir cevap var: "birçok yerde". Birincisi, belki de en ciddi olanı, bağımsızlıktan sonraki otuz yıl boyunca bir yandan nüfus yerden mantar biter gibi çoğalırken, tıbbi teknikler ithal edilmesi ve sıtma taşıyan

* Metinden de anlaşılacağı gibi, Güney Afrika Cumhuriyeti bu tartışmaya dahil değildir.

sivrisineklerin azaltılması sayesinde bebek ölümlerinin büyük oranda düşmesidir. Daha 1960'lı yıllarda Afrika'nın nüfusu yılda yüzde 2.6'lık bir oranla artmaktaydı, 1970'li yıllarda yüzde 2.9'a fırlamış, 1980'li yılların sonlarında yüzde 3.0'ın da üstüne çıkarak her yirmi iki yılda bir katlanmıştır; bundan dolayı, bu artış hızı dünyadaki bütün bölgeler arasında en yüksek olanıdır.[49] Bazı ülkelerde artışlar akıllara durgunluk verecek düzeydedir. 1960 ile 1990 arasında Kenya'nın nüfusu dört misli artarak 6.3 milyondan 25.1 milyona fırlamış, Fildişi Sahilininki 3.8 milyondan 12.6 milyona çıkmıştır. Afrika'nın toplam nüfusu - Kuzey Afrika devletleri de dahil - otuz senede 281 milyondan 647 milyona yükselmiştir.[50] Üstelik, Afrika nüfusunun çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamakla birlikte, kıtada baş döndürücü bir şehirleşme hızı yaşanmaktadır. Daha şimdiden, başkentlerin (Akra, Monroviya, Lilongve) yanı başında geniş gecekondu alanları oluşmuştur. 2025'e kadar, Afrika'nın toplam nüfusunun yüzde 55 'inin şehirlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir.

En kötü haber, yakın bir gelecekte nüfus artış hızının azalmaya hiç niyeti olmayışıdır. Afrika ülkelerinin birçoğunda, sağlık sektörüne GSMH'nın yüzde 1'den daha azı harcandığı ve bunun sonucunda, bu ülkeler bebek ölümlerinde dünyadaki en yüksek oranlara sahip olduğu halde - meselâ, Mali'de, canlı doğan her bin bebekten 169'u ölmektedir - bu oranlar yirmi beş yıl öncesine göre bayağı düşmüştür; gelecekte daha da düşecektir; bu nedenle, nüfus uzmanları, 2025 yılında Afrika nüfusunun bugünkünün üç katı daha fazla olacağı yolunda tahminler yürütmektedir.[51] Nüfus patlamasının hemen sona ermeyeceğini gösteren başka bir neden de Afrika'daki geleneksel inanç sistemlerinde zürriyet, çocuk, atalar ve kadınların rolü konularındaki yaklaşımlardır. Atalarının gözle görülmeyen ancak her yerde hissedilen varlığının olağanüstü boyutlara varan bilinciyle nesillerini sürdürmeye azimli olan Afrikalılar çocuksuz veya az çocuklu aileleri kötü ruhların eseri gibi gördüğünden, birçoğu olabildiğince fazla çocuk sahibi olmaya gayret etmektedir; kadının erdemi ve işe yarayıp yaramadığı doğurabildiği çocuk sayısıyla ölçülmektedir. Afrikalı kadınlar arasında yapılan anketlere göre "arzu edilen aile büyüklüğü" beş ile dokuz çocuk arasında

değişmektedir. Kuzey Amerikalı, Avrupalı ve Japonyalı kadınların doğum aralıklarını geciktirmesinde etkili olan sosyal davranış biçimleri - eğitim, meslekte yükselme beklentisi, bağımsızlık arzusu - Afrika toplumlarında hemen hemen yoktur; olsa bile aile baskıları bunların hakkından derhal gelir.[52]

Afrika'da prodüktivite nüfus artışıyla aynı hızla veya ondan daha hızla artmamıştır; öyle olsa ortaya çok daha farklı bir tablo çıkardı. 1960'lı yıllarda, tarım ürünleri her yıl yaklaşık yüzde 3 artarak nüfusa ayak uydurmuş, ancak, 1970'ten bu yana tarımsal üretimin artış hızı bu oranın yarısını geçmemiştir. Bu düşüşün sebebi, kısmen Sahra'nın güneyindeki ülkeleri etkileyen kuraklıktır. Üstelik, mevcut tarımsal kaynaklar - sığır ve keçi sayısındaki büyük artıştan kaynaklanan - aşırı ve bilinçsiz otlatma dolayısıyla ve - artan nüfusa yakacak ve barınak sağlamak amacıyla - ormanların tahrip edilmesi yüzünden çok kötü erozyona uğramıştır. Yağmur yağınca sular çıplak arazilerin üzerinden akıp geçmekte, bu arada yüzey toprağını da beraberinde alıp götürmektedir. Tarımsal üretimdeki değişimlerin buna hiçbir faydası olmamış, çiftçilerin, iç tüketim için gıda malı yetiştirmek yerine ihracat için çay, kahve, kakao, palmiye yağı ve kauçuk yetiştirmeye teşvik edilmeleri de durumu değiştirmemiştir. Başlangıçta emtia fiyatlarının yükselmesinden yararlanan üreticilere sonraları ardı ardına darbeler gelmeye başlamıştır; tarım ürünleri satışlarına getirilen ağır vergiler, ürünlerin devlet tarafından pazarlanması mecburiyeti, üretimi arttırmayı amaçlayan teşvikleri daraltmış; Asyalı ve Latin Amerikalı üreticilerin rekabeti artmış, Afrika ülkelerinden birçoğunda paranın değeri yüksek tutulduğundan ihracatları zarar görmüş; 1970'li yılların ortalarında da dünyada emtia fiyatları büyük bir düşüş göstermiştir. Oysa, ithal edilen mamul mallarla gıda mallarının maliyeti yüksek kalmış, Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkeleri petrol fiyatının dört katına çıkması dolayısıyla çok büyük oranlarda zarara uğramışlardır.[53]

Bu darbeler Afrika'nın hem borcunu arttırmış hem de borcun niteliğini daha farklı bir şekle sokmuştur. Eskiden, sömürge dönemi sonrasında borç alma sebebi modernleşme arzusu oldu-

ğundan paralar çimento fabrikalarına, demir-çelik tesislerine, havaalanlarına, milli havayollarına, elektrifikasyon projelerine ve telefon şebekelerine harcanıyordu. Bu yatırımların birçoğu, bürokrasinin müdahaleleri, kalifiye eleman yokluğu, planlamanın gerçekçi olmayışı ve temel tesislerin yetersizliği yüzünden sıkıntıya düşmüştür; şimdi de yatırımlar yarım kalmış veya (tamamlanmışsa da) tesisler bakımsızlıktan perişan olmuştur. Petrol ithal etmek veya ülke nüfusunun yarısının karnını doyurmak için kredi almak, kaynakları hiçbir şekilde nemalandırmadan borç miktarının arttırılması anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, Afrika'nın toplam borcu 1973'te 14 milyar dolar iken 1987'de 125 milyar dolara çıkmış, buna karşılık borç ödeme kabiliyeti hızla düşmüştür; 1980'li yılların ortalarında, kredi geri ödemeleri Afrika'nın ihracattan sağladığı kazancın yarısısına yakın bir miktarını götürmüştür; bu oran Latin Amerika'ya borç veren ülkelere yapılan geri ödemelerden bile daha yüksektir. Ödemelerin tekrar tekrar yeni planlara bağlanmasını müteakip, Batılı bankacılar - zaten hiç hevesli de olmadıkları için - Afrika'ya özel kredi açmaktan hemen hemen vazgeçmişlerdir.[54]

Bunun sonucunda, şimdi, Afrika ekonomisi, Botsvana ve Moritius gibi birkaç ülke hariç, Bağımsızlık döneminde olduğundan çok daha kötü bir durumdadır. Durumunun perişanlığına en çarpıcı örnek, "Güney Afrika hariç, Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinin toplam nüfusu 450 milyon olmasına rağmen toplam GSYİH'larının, 11 milyon nüfuslu Belçika'nın GSYİH'sından daha az" oluşudur; gerçekte, bütün kıtada, dünyadaki toplam GSYİH'nın ancak yüzde 1'i üretilmektedir.[55] Doğu Asya'nın dünya pazarlarındaki payı hızla artarken Afrika'nın payı daralmıştır. Modernleşme planları gerçekleştirilemeden öylece kalmıştır. Sanayi, hâlâ Afrika'daki ekonomik faaliyetlerin ancak yüzde 11'ini oluşturmaktadır - 1965'te yüzde 9 olan payını ancak bu düzeye çıkarabilmiştir; kıtanın toplam ihracatının sadece yüzde 12'si sanayi mallarından oluşmaktadır (Kore'de ise bu oran yüzde 90'dır). Çöküntü emarelerinde gözle görülür bir artış vardır: altyapı dökülmekte, elektrikler kesilmekte, ulaşım perişan, projeler terk edilmiş, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan baskılara hiçbir yerde karşı

konulamaz hale gelmiştir. Şimdi bile, Afrika'nın gıda tüketimini asgari düzeyde sürdürebilmek için yılda 15 milyon ton mısır ithal etmesi gerekmektedir; üstelik, nüfus tarımsal üretimden daha hızlı arttığı için gelecek on yılda bu miktarı bir misli arttırmak icap edebilir - bunun da anlamı daha fazla kaynağın yatırım ve altyapı yerine tüketime kaydırılması demektir.[56]

Afrika'nın durumunu daha da kötü hale getiren iki özelliği daha vardır. Birincisi savaşlar, hükümet darbeleri ve siyasal istikrarsızlığın ortalıkta kol gezmesidir. Bunlar kısmen de Avrupa'nın Afrika'yı "kesip yontmuş" olmasının eseridir; sömürge döneminde hudutlar çizilirken kabileler ve etnik gruplar* arasındaki farkların ve hatta diğerlerinden üstün olan bazı kabilelerin daha önceki tarihlerde komşu kabileleri yenerek sağladığı toprak ve nüfus kazançlarının göz önüne alınmayışından ileri gelmektedir; meselâ, Etiyopya'da yetmiş altı değişik etnik grup ve 286 dil olduğu söylenmektedir. Sınırların değiştirilmesine artık imkân olmadığı genelde kabul edilmekle birlikte, bunların birçoğunun yapaylığı da apaçık ortadadır. Devlete sadakatla bağlanma diye bir şey yoktur (belki de bunun istisnası iktidardaki grupla akrabalık bağları olanlardır), etnik gerginlikler yüzünden - Biyafra'nın Nijerya'dan ayrılma girişiminden Sudan'ın kuzeyindeki Araplarla güneyindeki Afrikalılar arasındaki ihtilâfa, Eritre'nin Etiyopya'dan kurtulma mücadelesine, Burundi'deki Tutsi-Hutu mücadelesine, Uganda'dan Batı Sahra'ya, Angola'dan Mozambik'e kadar uzanan çatışmalara, bastırılan ayaklanmalara ve gerilla hareketlerine kadar - sayılamayacak kadar çok iç harp çıkmıştır.[58]

Bu düşmanca tutumlar çoğu kez ideoloji ve devlet otoritesi yüzünden girişilen mücadeleler sonucunda daha da kötü hale gelmiştir. Afrika'da birçok yeni devletin yöneticileri hızlı bir şekilde, ya şahsa dayalı bir diktatörlüğe ya da tek parti yönetimine geçmiştir. Sovyet tarzı veya Maocu bir siyasal ekonomiyi de benimseyerek fiyat kontrolleri üretim hedefleri, zorlama ile sanayileşme, devletin özel işletmeleri devralması gibi bazı düzenle-

* Tayvan ve Kore gibi mütecanis yerli nüfusa sahip olan Doğu Asyalı ülkeler bu açıdan da daha avantajlı durumdadır.

ri yerleştirdikleri gibi "bilimsel sosyalizm"in Sovyet ekonomisini tahrip etmekte olan - ancak onlar için tamamen meçhul - birtakım sistemlerini de oluşturmuşlardır. Tarım ihmale uğramış, bürokrasi dal budak sarmıştır. Bunun sonucunda, tarımdaki üretim fazlaları yok olmuş, sanayi dünya pazarlarına ilgisini kaybetmiş, hem parti hem de devlet bürokrasisi genişleyerek bölgenin meselelerini daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

İkinci zayıf nokta, beşeri kaynaklara ve müteşebbislik kültürü geliştirmeye, bilimsel araştırmaya ve teknik alanlarda becerilerin arttırılmasına yönelik yatırımların tamamen yetersiz olmasıdır. Bir araştırmada, Afrika'nın araştırma ve geliştirmeye kişi başına yılda 1 dolardan daha az para harcadığı, halbuki Amerika Birleşik Devletlerinde aynı alanda kişi başına 200 dolar harcandığı belirtilmektedir. Sonuç olarak, Afrika'nın bilim camiası dünyayı hep geriden takip etmektedir.

Afrika ülkelerinin birçoğunda - Malavi, Zambiya, Lesoto, Somali - devletin eğitime ayırdığı ödenekler azalmıştır, on beş, yirmi yıl kadar süren bir ilerlemeden sonra, şimdi okula devam eden çocukların oranı gayet küçüktür. İnsanlarda müthiş bir öğrenme hevesi bulunmakla birlikte, küçük bir azınlığın haricinde, bu talebi ortaöğretimin ötesinde karşılamak mümkün olamamaktadır. Meselâ, Angola'da 1982-83 yıllarında ilkokullarda 2.4 milyon öğrenci, ortaokul ve liselerde sadece 153.000, yükseköğretimde ise ancak 4.700 öğrenci vardı.[59] Buna karşılık, nüfusu Angola'dan daha az olan İsveç'te ortaöğretimde 570.000, yükseköğretimde ise 179.000 öğrenci bulunuyordu.[60] Burundi'nin 1984'te 5 milyon olan nüfusundan sadece 218 bilim adamı ve mühendis çıkmıştır.

Tablo 11. *Milyon Nüfus Başına Bilim Adamı ve Mühendis Sayıları*[61]

Japonya	3 548
ABD	2 685
Avrupa	1 632
Latin Amerika	209
Arap Devletleri	202
Asya (Japonya hariç)	99
Afrika	53

Afrikalı bilim adamları, liderlerine seslenip daha fazla gecikmeden, "toplumun dönüşümü için bilim ve teknolojiyi kilit unsur olarak benimseme konusunda kişisel ağırlıklarını koymaları"nı istemekte[62] buna karşılık Afrikalı liderlerin birçoğunun iktidara geliş biçimi (meselâ askerlerin yaptığı hükümet darbeleri) ve ülkelerinin bütünlüğünü korumak için verdikleri mücadele, bilime dayalı bir stratejinin uygulanmasını âdeta imkânsız kılmaktadır.

Bu nisbi zayıflığa rağmen, bazı gözlemciler geriye dönüşün birtakım işaretlerini sezdikleri iddiasındadır. Afrika'nın dediğim dedik sosyalistleri hariç,[63] liderlerin birçoğu şimdi reform yapma gayretindedir. "Yapısal uyum"a, yani hür teşebbüsü teşvik etmeye yönelik tedbirlere karşılık, bazı Afrika toplumları Batılı ülkelerden ve Dünya Bankasından bazı ek krediler sağlamayı başarmıştır. Dünya Bankası geçmişteki hatalara teşhis koymuş (bu hataların birçoğu Afrikalı hükümetlerin sırtına yüklenmiş ve kendi kendini finanse etmiştir) ve ekonomik reformları teşvik etmiştir. Mozambik, Gana ve Zambiya, muazzam miktarlara varan bir sosyal maliyeti de olsa negatif büyümeyi ters yöne çevirmek hususunda son zamanlarda başarılar sağladıklarını ileri sürmüşlerdir. Demokratik ilkeler de kıtaya geri dönme yolundadır: Güney Afrika'da aparteid'in çözülmesi, Angola'daki ateşkes, Namibya'nın bağımsızlığı, Botsvana'nın demokrasi ve refah konusundaki parlak sicili, Gabon, Kenya ve Zaire'de reform yanlısı gayretler, Afrikalı aydınların Doğu Asya'daki dönüşümler konusunda daha fazla bilinçlenmesi, bunların hepsi de, yaklaşımların değişmesine imkân sağlayabilecektir ki - bu argümana göre - toplumların yeniden toparlanması için yaklaşım değişikliği gerek şarttır.[64] Üstelik, ekonominin kendi kendisine bazı gelişmeler sağladığının, erozyonu durdurmak ve verimi arttırmak için işbirliği halinde birtakım girişimler ve köy kökenli gelişme programları gerçekleştirildiğinin halk düzeyinde çeşitli örnekleri de görülmüştür.[65] Nihayet Afrika, rasyonel bir şekilde işletilmeleri şartıyla, muazzam tarım ve maden kaynaklarına sahip bir ülkedir.

Bu gibi vaatkâr işaretlere rağmen, şartlar kötü kalmaya devam edecek gibi görünmektedir. Nüfus artışları, otlakların ve gıda mallarının azalması, borçların ağır yükü, altyapının çürümesi, sağlık ve eğitim harcamalarının kısılması, animist[+] dinlerin ve geleneksel inanç sistemlerinin kalıntılarının bir güç oluşturması, yolsuzluğun kol gezdiği bürokrasilerin her yere yetecek güce sahip olması ve etnik bağlara sadakat gösterilmesi . . . bütün bunlar, değişim ihtiyacını algılamış bulunan oldukça az sayıdaki Afrikalı siyasal lider, bilim adamı ve ekonomistlere karşı terazinin diğer kefesinde ağır basmaktadır. Afrika bir yandan dünyanın geri kalan kısmıyla irtibatta kalma mücadelesini sürdürürken, ortaya çıkan işaretlere bakılırsa - yardım miktarlarının düşmesi, ticaret ve yatırımların hacminin daralması, medyanın eskisi kadar ilgi göstermemesi, büyük güçlerin müdahalelerinin de azalması - kıta artık ilgi merkezi olmaktan çıkmıştır. Bazı uzmanlara göre, gelişmiş ülkelerin ellerini çekmesinin, Afrikalıları *kendi başlarına yönlendirecekleri* bir toparlanmaya zorlamak gibi olumlu bir etkisi olabileceği gibi yardım paralarının suiistimaline de son verecektir.[66] Diğer bazılarına göre de, Afrika, Batı olmadan yaşayamaz; Afrikalı liderler ve halkların mevcut alışkanlıklarını terk etmek zorunda kalmasına ve kalkınma yardımının daha akıllıca uygulanması gerekmesine rağmen gerçek budur.[67] Bu görüşlerden hangisi doğru olursa olsun, gelecek on yılın Afrika bakımından hayati bir önemi olacaktır. Kısmî bir toparlanma bile yeni ümitlere yol açacaktır; diğer taraftan, çöküşün bir sonraki on yılda devam etmesi, nüfusun daha da artmasıyla birlikte, bir felâkete yol açabilecektir.

Gelişme yolundaki ülkelerin geniş kapsamlı küresel değişim güçlerine karşı sergilediği duyarlılığın birbirinden iyice farklı olacağı açıkça görülmektedir. Bazıları çaresizlik içinde, diğerleri ise patlama derecesinde ileri gitmiş durumdadır - Singapur'dan Burkina Faso'ya kadar bu kadar ülkeyi bir sıraya koyup analiz etmeye kalkışırsanız başka ne olmasını beklersiniz ki? Üstelik, aralarındaki uçurumun daha da açılacağını gösteren işaretler vardır: bir grup bazı yararlı trendlerin birbir-

[+] Bazı (gayri maddi) güçlerin evrene can verdiğine inanan dinler (Çevirenin Notu).

lerini karşılıklı olarak etkilemesinden istifade etmekte, diğerleri ise zincirleme bağlantılı zaafların ve yetmezliklerin ezici ağırlığı altında ezilmektedir.[68]

Bu durumun en açık olarak görüldüğü alan demografidir. Evvelce de bahsedildiği gibi, Doğu Asyalı devletlerin eğitim, sanayi ile ihracata dayalı kalkınma konusundaki azimli yaklaşımları yaşam standartlarında düzenli bir şekilde artış olmasına ve bu toplumların demografik değişim sürecinden geçerek küçük aile yapısını gerçekleştirmelerine yol açmıştır. Sahra'nın güneyindeki Afrika'da bunun tam tersi olmuştur; burada değişik kültürel tutumlar ve sosyal yapılar nedeniyle, gelişmiş sağlık hizmetleri ve gelir artışı nüfus hızının düşmesine yol açacağına ters sonuçlar verdiği görülmüştür. Meselâ, bağımsızlıktan hemen önce, 1960'ta Kenya'da kadın başına ortalama çocuk sayısı 6.2 iken 1980'de 8.2 olmuştur[69] - üstelik bu dönem Afrika'da ekonomide ümit ve beklentilerin iyice zayıflamakta olduğu bir dönemdir.

Afrika bakımından bütün trendleri etkileyen "genel trend" nüfus patlamasıdır. Bunun etkileri - aşırı ve bilinçsiz otlatma, su ve gıda paylaşımındaki çekişmeler yüzünden yerel düzeydeki ihtilâflar, plansız kitapsız şehirleşme, eğitim yapısı ve sosyal yapı üzerindeki baskılar, dışardan (maliyeti durmadan artan bir borçlanmayla karşılanarak) gıda ithaline dayanan bir tüketim furyası, etnik gerilimler, iç huzursuzluklar, sınır savaşları gibi - toplumun her alanına nüfuz etmektedir. Halkın aile planlaması tekniklerine aşina hale gelmesi ve kadınların eğitim imkânlarından daha çok faydalanması sayesinde doğum oranları önemli ölçüde düştükçe, bazı Afrika hükümetleri, o da çok gecikmiş olarak, aileleri daha az çocuk sahibi olmaya ikna etme gayreti içine girmektedir. Bu gibi olumlu işaretlere karşı, yukarda belirtildiği gibi, büyük aile düzenini teşvik eden çeşitli kültürel, cinsiyete dayalı ve ekonomik kuvvetler de bulunmaktadır. Değişime karşı oluşan bu mukavemete Afrika'nın kaynaklarının yetersizliği de güç katmaktadır. Somalili kadınlarda okuryazarlık oranını (yüzde 6) Güney Kore düzeyine (yüzde 88) yükselterek demografide değişim gerçekleştirileceği fikri kulağa

hoş gelmektedir, fakat böylesine yoğun bir reformun nasıl uygulanabileceği ve neye mal olacağını da düşünmek gerekir. Yapılan projeksiyonlara göre Afrika nüfusunun gelecek yirmi, yirmi beş yılda hemen hemen üç katına çıkması beklenirken, bunun hızını kesebilecek tek gelişme, maalesef AIDS'in hızlı yayılmasıdır.*[70]

Demografik patlama, Latin Amerika'nın da birçok yerinde, global düzeyde oluşan değişim kuvvetleriyle başa çıkma yeteneğini de etkileyecektir. Ilıman iklim kuşağındaki ülkelerle tropikal bölgelerdeki ülkeler arasındaki toplam doğurganlık oranlarında büyük farklar mevcut olmasına karşılık, genel tabloya bakıldığında, Latin Amerika nüfusunun, 1960'ta Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın toplam nüfusuna hemen hemen eşitken, şimdiki hızlı artışı dolayısıyla 2025 yılında bunun iki katının da üstüne çıkacağı görülmektedir.†[71] Büyük ülkelerde doğum hızı şimdi düşse bile artışların oranları çok yüksek olacaktır; 2025'e kadar, Meksika'nın nüfusu 150 milyona, Brezilya'nın nüfusu da 245 milyona çıkacaktır.[72] Bunun sonucu da, çocuk nüfusun toplu halde fakirleşmesi ve kötü beslenmesi, zaten yetersiz olan sağlık ve eğitim hizmetleri üzerindeki baskıların daha da artması, milyonlarca insanın on, on beş "mega şehir"e yığılması, kirlilik, otlakların, ormanların ve diğer doğal kaynakların daha da bozulmasıdır. Meselâ, Meksika'da 44 milyon insan kanalizasyonsuz, 21 milyon insan da içme susuz yaşamaktadır, bunun anlamı, hastalık (meselâ, kolera) bir kere geldi mi artık önünün alınamaması demektir.[73] Uluslararası ekonominin gittikçe artan rekabete dayalı düzeni içinde, bölgenin vaziyetini kısmen geliştirmek için bu temellerin yeterince sağlam olmadığını ifade etmek gerekir.

Bu bakımdan, Müslüman devletlerin birçoğu da ya buna benzer ya daha da kötü durumdadır; hiçbir Arap ülkesinde nüfus artış hızı yılda yüzde 2'nin altına düşmediği gibi,[74] bir-

---

* Bkz. 1. Bahis

† 1960'ta ABD/Kanada'nın toplam nüfusu 217 milyon, Latin Amerika'nın toplam nüfusu ise 210 milyondu; 2025'e kadar bu rakamların 332 milyon ve 762 milyon olacağı tahmin edilmektedir.

çoğunda bu oran daha da yukarılardadır. Bölgede şimdi yaşayan 200 milyondan fazla nüfus yirmi beş yıla kalmaz bir misli artacaktır; şehirlerin nüfusu da ülke ortalamalarının iki katı daha hızla artmaktadır. Böylece kıt gıda, su ve toprak kaynakları üzerinde muazzam baskılar oluşmakta ve nüfusta dengesizlikler meydana gelmektedir. Daha şimdi bile, Arap ülkelerinin birçoğunda her on kişiden en az dördü on beş yaşın altındadır ki - bunun klâsik sonucu hemen arkasından sosyal huzursuzluklar ve siyasal devrimlerin gelmesine zemin hazırlamasıdır. "Herhangi bir mesai saatinde Tunus şehrinin ana caddesi olan Habib Burgiba Bulvarında yürüseniz kahvelerin sıkıntıdan patlayan genç adamlarla dolu olduğunu görürsünüz; Tunusluların yüzde 40'tan fazlası işsizdir. Uyuşuk Kazablanka bile 3 milyon insan yaşayan, yarı karanlık gecekondu bölgeleri durmadan büyüyen bir şehir haline gelmiştir. 1984'te, Fas'ın kuzey bölgesindeki şehirlerde halk açlık yüzünden ayaklanmıştır. Kahire'de Büyükşehir hudutları içinde yaşayan 13 milyon insandan yüz binlercesi mezarlıklarda, kartondan yapılmış gecekondularda, bina aralıklarında, kapı eşiklerinde barınmaktadır. . . ." Mısır'da her beş işçiden biri, Cezayir'de de her dört işçiden biri işsizdir.[75] Bu itibarla, demografik özellikler, genellikle dünyanın en karışık bölgesi olarak görülen bu yerde, gelecekte huzursuzluklar oluşmasına yönelik beklentileri yıldan yıla daha da arttırmaktadır. İsrail-Filistin kavgası bile, Filistinlilerin yüksek doğurganlığına karşı çıkarılması öngörülen Sovyet Yahudilerinin yığınlar halinde gelmesi sonucu bir demografi sorunu şekline dönüşmüştür.

Nüfus artışının yakın bir gelecekte yavaşlaması pek ihtimal dahilinde değildir, çünkü İslam ülkelerinin birçoğunda bebek ölüm oranları hâlâ yüksek olduğundan doğum öncesi ve doğum sonrası bakımın geliştirilmesi, Körfez devletlerinde ve Suudi Arabistan'da olduğu gibi doğum oranlarının yükselmesine yol açacaktır.

Tablo 12. Karşılaştırmalı Bebek Ölüm Hızları[76]

(her 1.000 canlı doğum başına ölen bebek sayısı)

	1965-70	*1985-90*
Cezayir	150	74
Mısır	170	85
Sudan	156	108
Yemen Arap Cumhuriyeti	186	116
Suudi Arabistan	140	71
Kuveyt	55	19
Irak	111	69
Japonya	16	5
ABD	22	10
İsveç	13	6

Başka yerlerde olduğu gibi burada da işe siyaset karışmaktadır; rejimlerin birçoğu kadınları kasten çok çocuk doğurmaya teşvik ederek bunu ülkenin askeri gücünü arttıracak bir çare gibi göstermektedir. Irak'ta, "Doğurduğunuz her çocuk düşmanın gözünü delen bir ok olacaktır" yazılı posterler asılıdır.[77] Irak ve Libya gibi ülkeler de ailelerin daha büyümesi için, petrolden zenginleşen ülkelerini yabancı işçiler yerine kendi insanlarıyla doldurma gayreti içindeki Körfez devletleri ile Suudi Arabistan gibi birçok teşvikler vermektedir. Bir tek Mısır'da, ailenin çocuk sayısının azalması amacıyla başlatılan propaganda kampanyaları başarılı olsa bile - Müslüman Kardeşlerin muhalefet etmesine rağmen - şimdiki rakamlar hâlâ rahatsızlık verecek düzeydedir. Halen 55 milyonu aşan ve her on kişiden altısı yirmi yaşın altında olan nüfusuyla Mısır'da her sekiz ayda bir, bir milyon çocuk daha doğmakta ve bu ülke önümüzdeki yirmi beş, otuz yıl içinde kalıbına sığamaz hale gelme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Gelişme yolundaki ülkelerin çevre sorunlarıyla başa çıkmakta gösterdikleri başarıların birbirinden farklı düzeylerde olmasında da hemen hemen aynı sebepleri görmek mümkündür; Doğu Asyalı YSÜ'ler bu alanda da diğerlerinden çok önde gitmektedir. Bunu söylerken, Afrika'da ekolojiyi geliştirmek için hamleler halinde yürütülen yerel programların ve gelişmekte olan diğer bazı ülkelerde "sürdürülebilir kalkınma" için yapılan ilginç tekliflerin[78] dikkate alınmadığı ya da sanayileşmenin Doğu Asya'da çevreye verdiği zararla yolları duman altı ettiğinin, ormanları kele çevirdiğinin unutulduğu sanılmamalıdır. Gerçek şu ki, birçok kaynağa (sermaye, bilim adamı, mühendis, teknoloji, 4.000 doları aşan bir GSMH) sahip olan ülkeler çevreyi tehdit eden faktörlerle başa çıkabilmek bakımından parası, araçları ve personeli olan ülkelere göre daha iyi durumdadır. Eğitim düzeyinin yüksekliği ve ekoloji bilincinin ileriliği ile çevrenin tahrip olmasını önlemekteki kararlılık arasında bir "geri besleme mekanizması" vardır; bu da Doğu Asya'nın bu alanda daha fazla duyarlılık göstereceği izlenimini vermektedir. Bunun tam tersine, fakir toplumlar (Mısır, Bangladeş, Etiyopya) para ve insan kaynaklarına sahip olmadıklarından, siklon, sel, kuraklık vesair doğal âfetlerle başa çıkmakta zorluk çekmekte ve felâkete uğrayan insanlar yüzünden milyonlara varan mültecilerle göçmenlerin sayısı daha da artmaktadır. Yerkürenin ısınması deniz seviyelerinin yükselmesine ve aniden patlayan fırtınaların artmasına neden olursa Karaipler'den Pasifik'e kadar adalarda yaşayan sayısız insan sular altında kalma tehlikesiyle yüz yüze gelecektir.[79]

Son olarak, Latin Amerika, Güney Asya ve Afrika'daki aşırı ve bilinçsiz otlatmanın, toprak erozyonunun, çoraklaşmanın ve tropikal yağmur ormanlarının yok olmasının asıl nedenini teşkil eden nüfus patlaması yüzünden, global düzeyde ısınma artarken, yerel düzeyde de insanlar zarar görmekte ve bölgesel güç mücadeleleri şiddetlenmektedir. Başka yerlerde, meselâ, Ortadoğu'da su temini sorunu, özellikle demografik baskıların artması karşısında, en büyük meselelerden birini oluşturmaktadır. Şimdi bile, bir Ürdünlü ortalama olarak, İsrail'de tüketilen içme suyu miktarının sadece üçte biri kadarını kullanmaktadır; daha

fazla su bulmak hususunda da hiç ümidi yoktur; halbuki Ürdün'ün nüfusunun gelecek yirmi yılda bir misli artacağı tahmin edilmektedir.[80] Bölgedeki bütün hükümetler tarım üretimini arttırmak için uğraşır ve köylerdeki çiftçi nüfusun kıtlık ve sıkıntı çekmemesi için titiz davranırken su güvenliğini sağlama arayışına girmeleri iç politikayı, uluslararası ilişkileri ve kamu harcamalarındaki öncelikleri etkilemektedir. Mısır'ın endişesi Sudan ya da Etiyopya'nın daha fazla sulama yapmak için Nil Nehri üzerine barajlar kurmasıdır. Suriye ile Irak, Türkiye'nin Fırat sularının akışını kesebilecek olan yeni Atatürk Barajından işkillenmiştir. Ürdün, Suriye ve İsrail, Litani, Yarmuk ve Ürdün Nehri vadilerindeki su hakları yüzünden, aynen işgal altındaki Batı Yakasında su kuyuları yüzünden birbirine giren Araplarla Yahudiler gibi kavga etmektedir. Suudi Arabistan'ın akiferleri buğday yetiştirme hevesi yüzünden tükenmekte, Libya'nın Büyük Sahra altından su çıkarmayı amaçlayan dev projesini de aynı akıbet beklemektedir.[81] Su miktarı aynı kalmasına - hatta daha da azalmasına - karşılık aynı su için mücadele veren insanların sayısı arttıkça, yirmi birinci yüzyıl için hazırlanmaya ilişkin büyük fikirler de giderek anlamını kaybetmekte; *içinde bulunduğumuz* yüzyılda hayatta kalabilmek asıl sorun haline gelmektedir.

Diğer taraftan, biyoteknolojiye dayalı tarımsal üretim gelişme yolundaki ülkeler için, sonuçları karmaşık olsa bile, büyük anlam ifade etmektedir. Geliştirilmiş bitki türleri, ileri mücadele ilaçları ve gübreler, gelişmiş ülkelerde verimi arttırma, marjinal topraklar üzerindeki baskıyı hafifletme, tarımda kendi kendine yeterliği sağlama, ödemeler dengesini iyileştirme ve yaşam standartlarını yükseltme potansiyeline sahiptir. Biyoteknolojinin büyük bir bölümü, yüksek sermayeli teşebbüslere girişmeyi gerektirmediği için, çiftçilerin gruplar halinde birleşip yeni tohum, geliştirilmiş ıslah teknikleri, gen dokusu kültürü, yöresel gen bankaları ve diğer bazı gelişmeler için deneylere giriştiğine şahit olabiliriz. Diğer taraftan, "Birinci" Dünyadaki dev ölçekli ecza ve tarım ilacı firmalarının, bu dönüşümün beraberinde getirdiği bilgi - ve aynı zamanda kârın - büyük kısmı üstünde tekel kurmaları ihtimali de vardır. Biyoteknoloji devrimi dolayısıyla mey-

dana gelen global düzeydeki gıda fazlalarının kötü ve yetersiz beslenmeye karşı kullanılması mümkündür. Bunlar emtia fiyatlarını altüst edip nüfusunun çoğu tarımla uğraşan toplumlara büyük zararlar da verebilir. Gıda üretiminin ortadan kalkması tarım toplumlarını küçültmektedir; bu yüzden kalkınma alanındaki biyoteknoloji uzmanlarının bir kısmı "tarımdan dönüş", yani başka ekonomik faaliyetlere dönüş konusunda ciddi planlama yapılması gereğine dikkat çekmektedir.[82]

Daha önce de bahsedildiği gibi,* bunların hepsi de, aslında yeni teknolojinin geleneksel gıda yetiştirme usullerinin geliştirilmesinde kullanılıp kullanılmadığına, gelişme yolundaki ülkelerde çiftçilerin (uluslararası teşkilâtlar, teknoloji transferi vs. aracılığıyla) kullanımına sunulup sunulmadığına veya gıdanın *in vitro* üretilmesi ve çokuluslu özel firmaların laboratuvarlarında işlenmesi yüzünden geleneksel tarımı çağ dışı bırakıp bırakmadığına bağlıdır. Geleneksel tarımın çağ dışı olduğu durumlarda, tarım sektörü küçülen ve ileri teknoloji kullanan bir sanayi ülkesinin (meselâ, Kore) yapısal uyum sağlaması, ekonomisi emtia ihracatına dayalı bir topluma (meselâ, Gambiya, Fildişi Sahili, Kosta Rika) nazaran daha kolay olacaktır.

Biyoteknolojinin kullanım alanlarının çok çeşitli olmasına karşılık, robot teknolojisi ve otomasyona dayalı imalât sanayii için durum farklıdır. Yerli robot sanayii kurmak için gereken unsurlara - sermaye, gelişmiş bir elektronik sektörü, tasarım mühendisleri, yeterli sayıda kalifiye işgücü - bakıldığında, Tayvan ve Kore gibi ülkelerin Japonya'yı kendilerine örnek alacaklarsa bunun sebebinin, Japonya'daki otomasyonun kendi ürünlerinin rekabet şansını yok edeceğinden duydukları endişe olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, montaj sanayiinde otomasyona geçerek ürünlerini insanlardan daha hızlı, daha düzenli ve daha ekonomik olarak çıkaran fabrikalar, *orta gelir düzeyindeki* ekonomilerin (Malezya, Meksika) mukayeseli üstünlüklerini ortadan kaldıracağı için bu ülkelere karşı bir tehdit oluşturmaktadır. Sanayi tabanı olmayan ülkelere gelince,

* Bkz. 4. Bahis

bunlarda robot teknolojisi devriminin, en çok miktarda sahip oldukları kaynağın yani, iyice fakir düşmüş ve eğitimi yetersiz insanların değerini daha da düşürmekten başka, herhangi bir anlamı olabileceğini düşünmek mümkün değildir.

Son olarak, gerek global finans ve haberleşme devrimi gerekse çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki uçurumu, hatta gelişme yolundaki ülkelerin zenginleriyle fakirleri arasında bile daha açma tehlikesi yaratmaktadır. Kore'deki sanayi grupları şimdi çokulusluluğa geçmek için reorganize olmaktadır. Doğu Asyalı YSÜ'lerin de genelde, (ticaret dengelerinden, borsalarından, elektronik sanayilerinden, stratejik pazarlama ittifaklarından vs. görülebileceği gibi) dünya ekonomisini istismar etmeye yetenekleri vardır. Üstelik, sınırları kalkmış dünya, müteşebbis, tasarımcı, broker, patent sahibi, hukukçu gibi meslek sahiplerini ve yüksek katma değeri olan hizmetleri sunanları ödüllendirdiğine göre, Doğu Asya'nın eğitim, bilim ve teknolojiye sıkı sıkıya bağlılığı olsa olsa diğer gelişme yolundaki ülkeler karşısındaki lider pozisyonunu daha da güçlendirir. Buna karşılık, fakir ülkelerin nispi olarak sermaye, ileri teknoloji, bilim adamı ve kalifiye işçi ile ihracata dönük bir sanayi sıkıntısı çekmesi yüzünden bu ülkeler finans ve haberleşme devriminden pay alamamakta, ancak aralarından bazılarında (Brezilya, Hindistan) bu ümit açıkça görülmektedir. Birtakım karamsar tahminlere göre gelişme yolundaki ülkelerin, daha da fazla kenara itilmesi mümkündür, bunun sebebi kısmen işgücü, hammadde ve gıda malı gibi unsurlarının değerini tamamen kaybetmesi, kısmen de ileri ülkelerin bilgiye dayalı ticareti arttırarak kendi aralarında daha yoğun bir şekilde yürütmeleri ihtimalinin bulunmasıdır.

Bundan geriye dönüş imkânı var mı? Açıkçası, "modernleşme"den nefret eden köktenci mollaların güçlü etkisi altında kalan bir toplumun uluslararası ekonomiye iştirak etmesi pek mümkün görülmemektedir; üstelik o ülkenin halkı sınırları kalkmış dünyanın dışında kalmanın, ekonomik olarak olmasa bile manevi olarak daha sağlıklı olacağına inanıyorsa bu dünyaya girmesi de *gerekmez*. Kendi askeri güçlerini arttırma eğilimi-

ni taşıyan bencil, otoriter elitlerin hakimiyeti altındaki ülkelerin - gelişme yolundaki ülkeler sadece 1988'de silaha ve ordularına yaklaşık 150 milyar dolar harcamıştır - Japonya ve Singapur'u taklit etme telâşına kapılacaklarını düşünmek de yanlış olur.

Peki ya gelişmek isteyip de içinde bulundukları şartlardan dolayı elleri kolları bağlı olan toplumlara ne diyelim? Aslında, gelişme yolundaki birçok ülkenin büyük çoğunluğu gıda ve hammadde ihracatından yaşamaktadır. Ne yapıp edip şekerkamışını, muzunu, kerestesini ya da kahvesini dünya piyasalarında satmaya çalışan düzinelerce fakir ülke, fiyatlar düştüğünde daha da perişan hale gelmektedir.[83] Üstelik, gelişme yolundaki ülkelere çok miktarda dış yardım gitmesine rağmen, gerçekte bunun çok daha fazlası para - her yıl en az 43 milyar dolar civarında - Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın yoksul ülkelerinden dışarıya, Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'nın zengin ekonomilerine akmaktadır.[84] Faiz ödemeleri, kâr transferi, sermaye kaçışı, royalti, patent ve enformasyon bedeli şeklinde dışarı akan bu paralar yüzünden fakir ülkelerin iki ayağı üzerinde durması daha da güçleşmektedir; sanayi üretimlerini arttırmaya muvaffak olsalar bu kez de, sonuçta "teknolojideki bağımlılığın maliyeti" muazzam ölçüde yükselecektir.[85] Bunun sonucunda, fakir ülkelerin Kuzey'deki gıda ve tıbbi yardım veren ülkelere sırtlarını daha fazla dayamalarında olduğu gibi, başka alanlarda da bağımlı hale gelmeleri durumu ortaya çıkmıştır.

Bahis konusu ülkelerin yapısındaki bu azgelişmişliğin haberleşme alanına da uzandığını görmek mümkündür. Gelişme yolundaki ülkelerden birçoğu zengin ülkelerin belli başlı haber toplama kaynaklarını kontrol altına aldıklarını, kültürel ürünlerini bol miktarda akıttıklarını, reklâmcılık ajanslarının, uluslararası basın zincirlerinin, gazete şirketlerinin gücünü kullandıklarını ve medyayı, seyrüseferi ve daha birçok alanı ellerinde tuttuklarını iddia ederek zengin ülkeleri kültürel hakimiyet kurmakla suçlamıştır.[86] Günümüzde artık *hiçbir* hükümetin haberleşme devrimini kontrol etmesinin mümkün olmadığı görülmekte, ancak bu durumda, yeni global medyanın kimin görüşleri (serbest teşebbüs, Kuzey-Güney ilişkileri, kültürel ve

dini sorunlarda) lehinde taraf tutacağı politik bakımdan önemli hale gelmektedir. O halde, şu sorunun sorulması gerekir: fakir ülkeler, bir yandan geleneksel kültürleri baskı altında tutan ve uluslararası işlerde kendilerine söz hakkı tanımayan "bu geniş mekanizmanın göz açtırmayan etkisi" altında ezilirken, aynı anda haberleşme ve finans devriminden yararlanmaları da mümkün olabilir mi?[87]

Özetle, gelecek yüzyıla doğru adım attığımız şu sıralarda görülen tablo, gelişmiş ülkeler bütün kozları - sermaye, teknoloji, haberleşmenin kontrolü, gıda fazlası, güçlü çokuluslu şirketler[88] - ellerinde bulundurduğu ve başka hiçbir şey olmasa bile, gelişme yolundaki ülkelerin asıl mal varlıkları olan emek ve teçhizatın değeri teknoloji yüzünden aşındığı için, gelişmiş ülkelerin üstünlüklerinin daha da arttığıdır. Sömürgelerin tasfiyesinden bu yana görünürde bağımsız olmakla birlikte, belki de bu ülkeler bir asır öncesine göre, Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletlerine daha çok bağımlıdır. Komik olan şey, gelişme yolundaki ülkelerin kendi kaderlerine sahip olmak için otuz, kırk yıl boyunca gösterdikleri bütün gayretler - Batılı şirketleri devletleştirmek, emtia ihracatı için karteller kurmak, yerli sanayie ithal ikamesi sağlayacak şekilde sübvansiyonlar vermek, refah dengesizliklerinin düzeltilmesi için kaynakların yeniden dağılımına dayalı yeni bir dünya düzeni yolunda bayrak açmak - başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerin hükümetlerinden destek gören "piyasa"nın çok güçlü olduğu meydana çıkmış, piyasaya karşı girişilen mücadele ise gelişme yolundaki ülkeleri - piyasaya katılmaya karar veren ülkeler (Kore ve Tayvan gibi) hariç - daha da mecalsiz bırakmıştır.

Günümüzün dünyasında bir yandan zenginlerle fakirler arasındaki uçurumdan duyulan rahatsızlık devam ederken, bu yapısalcı bakış açısını ortaya koyanlar, kısa vadede yerli üretimin devam etmesini sağlayan, ancak gücünü piyasa kuvvetlerinden alan üretim karşısında yerli üretimi daha verimsiz hale getiren demir elli devlet müdahaleciliğini ve açık rekabetten kaçınmayı desteklemekten de çoğu zaman geri kalmamışlardır. "Afrika için bilimsel sosyalizm" bazı aydınlara hâlâ cazip gelebilmektedir,[89]

ne var ki, bu yaklaşım, toplumları kendi içlerine dönmeye teşvik ettiği için, ellerinde bulunan imkânlarla çok daha yüksek katma değeri olan sanayilere yönelebilecek durumda iken bu imkânların birçoğunu da kaybetmelerine sebep olmuştur. UNESCO'nun birkaç yıl önce, Batı'nın hakimiyetine karşı denge oluşturmak üzere teklif ettiği yeni bir "dünya haberleşme düzeni" de görünürde cazip olmakla birlikte, nereden bakılırsa bakılsın sonuçta objektif bir haber kaynağı işlevini yerine getirmekten çok bürokratik ve ideolojik menfaatlerin âleti haline gelmesi mümkündür. Diğer taraftan, serbest piyasa kuvvetlerinin bayraktarlığını yapanlar, çoğu zaman, gelişme yolundaki ülkelerde hükümetlerin fiyat kontrollerini kaldırmaya, devlete ait sanayi tesislerini satışa çıkarmaya ve gıda mallarındaki sübvansiyonları azaltmaya kalkıştığı zaman karşılaşacağı muazzam siyasal güçlüklerin farkında değildir. Hatta, Japonya ile Doğu Asyalı YSÜ'lerin ticaretteki dillere destan gelişmesinin, lassez-faire'e kulak asmayan güçlü devletler tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu da unuturlar. Bundan dolayıdır ki, gelişme yolundaki ülkelerin, sosyalist sistemden ya da serbest piyasa sisteminden kopya çekmek yerine, Doğu Asya'nın resmi kontrollerle özel teşebbüsü birlikte götüren "karma stratejiler"ini taklit etmeleri mümkündür.[90]

Karma strateji fikri belki göze hoş görünmektedir ama, Batı Afrikalı veya Orta Afrikalı ülkelerin "güçlü bir devlet" mekanizmasına sahip olmaksızın, hükümet ile firmalar arasındaki işbirliği geleneğinin zayıf, eğitim düzeylerinin çok daha düşük, gerek ailenin çocuk sayısı hakkındaki kültürel tutumların gerekse uluslararası ekonomiye yönelik yaklaşımların birbirinden çok farklı olduğu bir çerçevede Doğu Asya'yı taklit etmeleri mümkün olur mu? Sanayileşme yarışına henüz girenlere pek de sıcak bir karşılama yapmayan global ortamda, bu ülkelerin Doğu Asyalı YSÜ'lerin yirmi beş yıl kadar önce yola çıkıp gerçekleştirdiği başarı derecesini aynen gerçekleştirmesi mümkün müdür?[91] Diyelim ki, ekonomik bir mucize meydana gelip dünyanın en fakir elli ülkesi sanayide ihracata dönük Kore tarzı bir gelişmeyi benimsemiş olsun; bugün emtia piyasalarında mevcut olan sanayi üretimi fazlasının yarattığı krizin bir aynını da onlar yaratmaz mı?

Gelişme yolundaki ülkelerden kaçının Doğu Asya'nın kalkınmasını izleyebilecek durumda olduğunu kestirmek mümkün değildir. 1991 yılında yayınlanan *Dünya Kalkınma Raporu* iyimser bir yaklaşımla, fakir ülkelerin "piyasa yanlısı" politikalar benimsemesi, zengin ülkelerin de korumacılığı bir yana bırakması şartıyla, dünyamızda önemli gelişmeler olacağı tahminleri yürütmektedir.[92] Tayvan ile Kore'yi önce Güneydoğu Asyalı büyük ülkeler, sonra da Güney Asya ile Latin Amerikalı ülkelerden birkaçı takip etmeye kalkarsa bunun sonucunda, Kuzey-Güney ayrımının keskin hatları yumuşar ve uluslararası ekonomik blokların rengi değişir. Üstelik, Doğu Asya dışındaki gelişme yolundaki ülkelerin sanayide sürdürülebilir türden başarılar kaydetmesi, bu kez taklit heveslerinin başka yerlerde de doğmasına sebep olacaktır. Bununla birlikte, şimdiki halde, ekonomideki nisbi performansı etkileyen olağan faktörler dizisine bakılırsa - kültürel tutumlar, eğitim, siyasal istikrar, uzun vadeli planları uygulama yeteneği - sayıları şimdilik az olan fakat gittikçe artan birtakım ülkelerin "yok'lu" statüsünden "var'lı" statüsüne geçtiği, buna karşılık daha birçoğunun da gerilerde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla, galiplerle mağlûpların hikâyesi devam edecek ancak, aralarındaki farkın arttığını bizlere bu kez, modern haberleşme hatırlatacaktır.

11
Geçmişteki SSCB ve yıkılan imparatorluğu

Eski Sovyetler Birliğine dahil olan devletlerin geleceği hakkında kalem oynatan gözlemciler, 1918 yılında akıllarını karıştıran meseleye aynen benzeyen bir durumla karşılaşmaktadırlar: bu bölgenin hangi istikamete doğru yol aldığını tahmin etmek kolay olmadığı gibi, imparatorlukta birliğin dağılıp ne kadar parçaya bölüneceği konusunda da hiçbir açıklık yoktur. Bu kriz o derece şiddetli cereyan etmektedir ve o derece karmaşıktır ki, bilinebilen tek şey çok sayıda bilinmeyenin mevcut olduğudur. Bu durum da, bölgenin yirmi birinci yüzyıla hazırlanma yeteneği hakkında değerlendirmeler yapmayı gayet zor hale getirmektedir, çünkü liderlerinin başlıca gayreti halihazırdaki kargaşadan yara almadan çıkmaktır; halkı da günlük geçimini sağlama derdine düşmüştür. Bu şartlarda, bırakın yeni meselelere uyum sağlamayı, küresel trendleri düşünmeye bile derman kalmamaktadır.

Halihazırdaki sosyo-politik krize rağmen, SSCB'nin mirasını paylaşan ülkelere intikal eden maddi kaynaklar az buz değildir. Sovyetler Birliği 22.4 milyon kilometrekare veya 8.6 milyon milkarelik yüzölçümüyle yeryüzü topraklarının altıda birine sahipti. Stratejik olarak bu konumu dolayısıyla, dışardan gelen saldırılar hakikaten o kadar etkisiz kalmıştır ki, İsveç Kralı XII.

Şarl'dan Hitler'e kadar yabancı bütün muharipler bunu öğrenmenin bedelini epeyi pahalı ödemişlerdir. Ekonomik olarak, geniş bir iç pazar ve dış ticarete orta karar bir bağımlılık arz etmektedir; bu avantajlar Çin ve Amerika Birleşik Devletleri gibi çok büyük ülkelerde de vardır. Potansiyel olarak, müthiş bir tarım tabanına sahiptir; ekilebilir arazisi Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada'nın toplam yüzölçümüne eşittir. Bir ucundan öbür ucuna 10.500 kilometre genişliğindeki topraklarında dünyanın en büyük hammadde kaynakları bulunmaktadır; SSCB çökmeden önce, dünyanın en büyük demir, nikel, kurşun, petrol, doğal gaz üreticisiydi; kömürde de büyük üreticiler arasında üçüncü sıradaydı. Dünyanın altın ve krom kaynakları bakımından ikinciydi; gümüş, bakır ve çinkoda da başlıca üreticiler arasındaydı. Sovyet bilim adamları "dünyadaki kömür rezervlerinin yüzde 58'inin, petrolün yüzde 58.7'sinin, demir madeninin yüzde 41'inin, apatitin yüzde 76.7'sinin, bütün kereste ormanlarının yüzde 25'inin, manganezin yüzde 88'inin, potasyum tuzlarının yüzde 54'ünün ve fosfatların hemen hemen üçte birinin" ülkelerinde bulunduğunu iftiharla ilân etmekteydi.[1] İstatistiğin bu kadar kesin rakamlara dayanması müphem görünmekle birlikte, bu toprakların doğal kaynaklar bakımından olağanüstü derecede zengin olduğu da bir gerçektir.

Bu gibi kaynakların işletilmesi sonucunda, 1920'li yılların sonlarından itibaren geniş bir sanayi sektörü ve imalat sanayii tabanı oluşmuştu. II. Dünya Savaşının ortalarına kadar, muazzam toprak kayıplarına rağmen, ekonomisi Amerika'nın arkasından dünyanın ikinci ekonomisi haline geldi. Birkaç yıl önce, Moskova çelik, pik demir, kok, petrol, takım tezgâhları, dizel ve elektrikli tren, çimento, kimyasal gübre, traktör, tekstil, ayakkabı ve prefabrik beton yapı üretiminde birinci olmakla övünüyordu.[2] Geniş demiryolu ve havayolu ağlarına ilâve olarak, hatırı sayılır büyüklükte bir deniz ticaret filosu ile dünyanın en büyük uzun menzilli balıkçı filosu vardı.

Bu muazzam topraklarda yaşayan 288 milyon nüfusun (1989) dünyanın en geniş kapsamlı eğitim sistemlerinden birine sahip olduğu iddia edilmekteydi. Yedi yaşından on yedi ya-

şına kadar eğitim parasız olduğu gibi, milyonlarca çocuk yuvalarda okul öncesi eğitimi görüyordu; tam zamanlı yükseköğretime devam etmeyenler için de çok sayıda yarı zamanlı öğretim, mektupla öğretim ve meslek kursları vardı. Resmi istatistiklere göre, 1980'li yılların başlarında, 100 milyon kadar insan okullarda, yüksekokullarda, mesleki eğitim ve mektupla öğretim kurslarında öğretim görmekteydi; bu rakama, sayısı 145.000 olan ilk ve ortaokuldaki 44 milyon öğrenci, 4.360 teknik yüksekokuldaki 4.6 milyon talebe ve ülkenin 883 üniversite ve enstitüsündeki 5.2 milyon talebe dahildi.[3] Eğitim sistemi, bilgili olmak amacıyla öğrenmeye göre değil ekonomik yarar sağlamak düzenine göre kurulmuştu; bunun bir göstergesi de Sovyetler Birliğindeki mühendis sayısının muazzam boyutlara - yükseköğretim görenlerin yüzde 40 kadarı - ulaşması ve çok sayıda teknolojik ve bilimsel kurumlar bulunmasıdır. Ülke genelinde 1985 yılı itibariyle 14.9 milyon "ekonomik olarak aktif vaziyette bilim adamı ve mühendis" bulunduğu ve ayrıca, bunlara 17.4 milyon "ekonomik olarak aktif teknisyen"in destek sağladığı öne sürülmüştü.[4] SSCB'de 70.000 tıbbi araştırma personeli ile 960.000 doktor ve diş hekimi - başka bir ifadeyle, dünyadaki bütün ülkelerden daha fazla sayıda aktif hekim vardı.[5] Sovyetler Birliğinde bilim, teknoloji ve mühendislikteki sayılara ve ülkenin matematik ve fen alanında gerçekleştirdiklerine bakılırsa düşük ısı fiziğinden bitki araştırmasına kadar birçok alanda SSCB'nin büyük güçlere sahip olduğu iddiasında bulunmasına şaşmamak gerekir.[6]

Kendi liderlerinin görüş açısından, en azından yakın zamanlara kadar, Sovyetler Birliğinin en büyük başarısı dünyadaki askeri iki süper güçten biri haline gelmesi ve ancak kendisinden çok daha müreffeh olan Amerika Birleşik Devletleriyle mukayese edilebilir olmasıdır. Sosyal ve ekonomik maliyeti yüksek olmakla birlikte, gerek Stalin gerekse halefleri, hem kapitalist ülkeleri saldırıdan caydırmak hem de bir sonraki aşamada, uluslararası konularda nüfuz sahibi olmak için kalabalık silahlı kuvvetler bulundurmanın öneminden hiç şüphe etmemişlerdir.[7] Sonuç olarak, Sovyetler Birliği, akıllara durgunluk verecek miktarlarda nükleer ve konvansiyonel silâha ve gerektiğinde bunları

kullanmak üzere, büyük bir personel gücüne sahip olmuştur.[8] Gorbaçev'in girişimleri sonucunda silâh ve insangücünde çok büyük boyutlarda indirimler gerçekleştirildiği zamanlarda bile, SSCB gene, dünyanın en büyük füze kuvvetlerine, (Çin'den sonra) dünyadaki ikinci (Amerika Birleşik Devletlerinden sonra gelen) en büyük orduya ve ikinci en büyük donanmaya, en büyük hava kuvvetlerine ve en büyük zırhlı kuvvetlere sahipti. Yirmi birinci yüzyılın başlarında silâh gücü hâlâ geçerli *olacaksa* SSCB'nin halefi olarak yerine geçecek bir federe devlette de - hatta bölünmeden ortaya çıkan Rusya ve Ukrayna gibi parçalarda bile - bu silâh gücünden çok miktarda bulunacaktır.

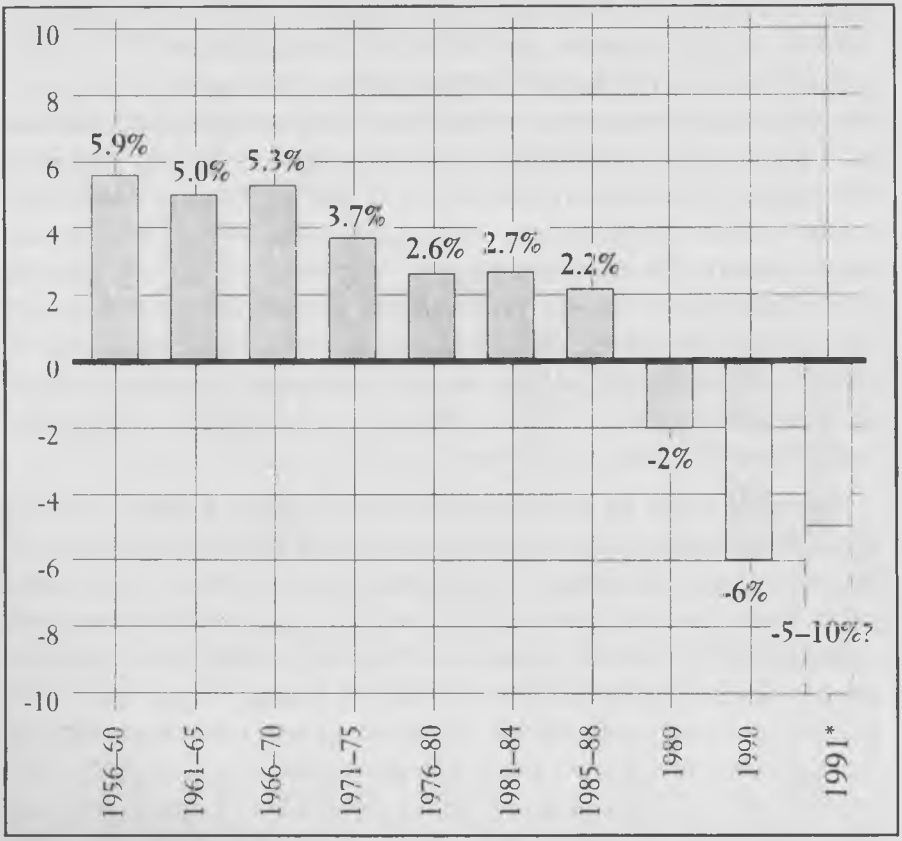
Bu gibi maddi avantajlar göz önüne alındığında, teorik olarak, bu bölgenin, gelecek yüzyılda meydana çıkacak meselelere karşı, imkânları bakımından kendisine oranla daha zayıf bölgelere nazaran daha iyi hazırlanmış olması gerekirdi. Oysa bütün bu potansiyel, hayatta kalabilme ümit ve beklentilerini tehdit eden derin ve birbirleriyle bağlantılı çatlaklar yüzünden zayıflamış bulunmaktadır. Geçmişteki büyük imparatorluklarda olduğu gibi, sistem artık işlemez hale geldiyse sırf ülkenin büyüklüğüne ve kaynaklarına dayanıp çöküşü engellemek mümkün olmayacaktır.

Sovyet meselesinin merkezinde üç boyutlu öyle bir kriz vardır ki, bu boyutların her biri diğerinden beslenmekte ve genelde çöküşü hızlandırmaktadır. Sovyet sisteminin *siyasal meşruiyeti* konusundaki kriz, *ekonomik üretim ve sosyal şartlar*' da meydana gelen bir krizle birbirini etkileme süreci içine girmiş, her ikisi de *etnik ve kültürel ilişkiler*' de ortaya çıkan bir krizle daha şiddetli hale gelmiştir. Sonuçta, çözülmesi mümkün olmayan bir meseleler yumağı ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Ekonomik çöküşün nerelere kadar uzandığı, kısmen Kremlin'in sır tutması kısmen de Batı'nın Sovyet ekonomisinin prodüktivitesini olduğundan daha yüksek değerlendirmesi yüzünden, yakın zamanlara kadar anlaşılamamıştı. Şimdi, 7 sayılı Grafikte de açık ve seçik olarak görüldüğü gibi, ekonomik büyüme, halihazırdaki krizden önce bile, uzun süreden beri devam edegelen bir yavaşlama süreci içinde bulunmaktadır.

Her halükârda, bu rakamlar gerçek düşüşün bir ifadesidir;[9] fakat asıl sorun, Sovyet ekonomisi bir yandan yirminci yüzyılda 1930'lu yıllarla 1960'lı yıllar arasında büyürken, 1970'li yıllardan sonra durgunluk dönemine girmiş olmasıdır. Önceki büyüme, 1930'lu yıllara özgü ağır sanayie dayalı bir üretim tabanı kurmak ve savaş sonrasında, 1940'lı yılların sonlarında ve 1950'li yıllarda ekonomiyi inşa etmek için ideal "girdi"ler olan emek, ucuz enerji ve bol miktarda hammadde gibi faktörlerin üretime yoğun bir şekilde girmesinden kaynaklanmıştı. Böylece, demir ve çelik, çimento, lokomotif, takım tezgâhları, traktör, tekstil ve prefabrik yapılar, merkezi bir plana uygun olarak

Grafik 7. *Sovyetlerde GSMH'nın Artış Hızının Düşmesi*[10]

*Tahmin

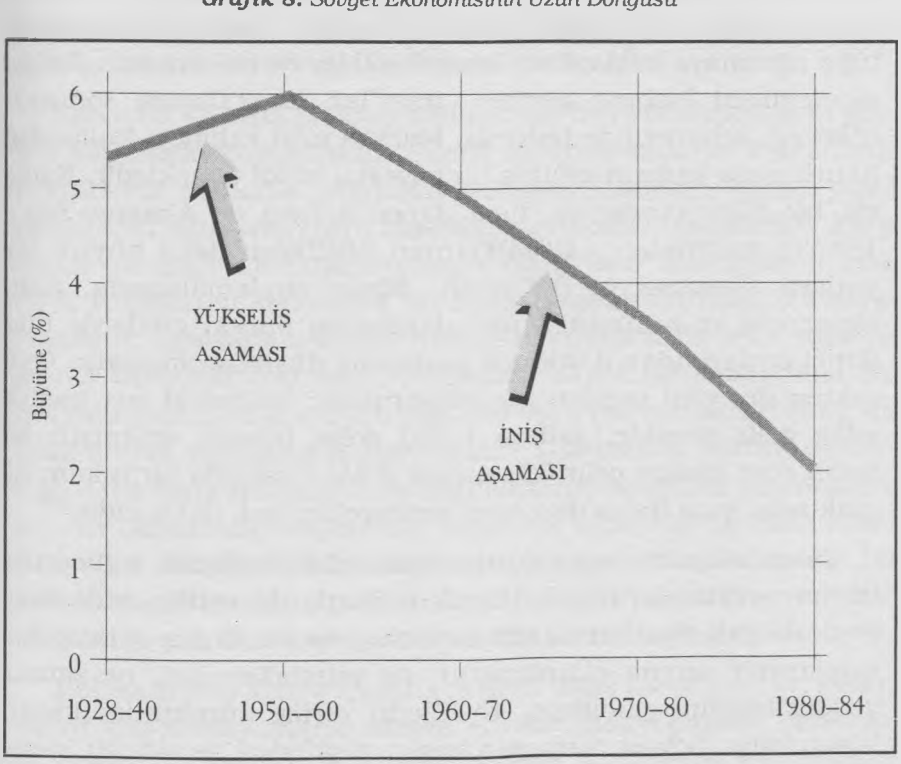
büyük miktarlarda üretilmiştir. Hedeflere ulaşıldığı sürece, bu sıkı sosyalist planlamada maliyet pek göz önüne alınmamış, yönetim rekabetten, işçiler işsizlikten korunmuş, tüketicinin tercihlerine de kulak asılmamıştır. Gerçekten de, istediğini elde eden tek "tüketici", askeri imalât için tercihli fabrika, takım tezgâhları ve kalifiye işçi tahsislerinden yararlanan Sovyet silâhlı kuvvetleri olmuştur.

1960'lı yıllardan itibaren dünyada sanayi, geleneksel ağır sanayi malları üretimini terk edip katma değeri yüksek, bilgi yoğun ve tüketici tercihlerine dayalı imalâta - bilgisayar, yazılım elektroniği, otomobil, sivil uçaklar, ilaç, haberleşme - dönmeye başlayınca, Sovyetler Birliğinin bu gidişe ayak uydurması mümkün olmadı. Amerika Birleşik Devletlerindeki gibi tüketicinin taleplerine dayalı bir ekonomik düzen geliştirmek, merkezi planlamanın parçalanmasını gerektirecek, aynı zamanda da bilgi yoğun toplumların tabiatı icabı sansüre, sıkı kontrollere, partinin katı uygulamalarına ve tekellere son verilmesi icap edecekti.[11] Yeni sanayi sektörlerine yatırım yapılması tarıma sağlanan desteklere, gıda sübvansiyonlarına ve her şeyden çok askeriyeye tahsis edilmiş kaynakların başka amaçlara tahsisi demek olacaktı; aslında, bu alanlara yapılan harcamalar daha da artarak yeni teknolojilere bir şey bırakmadığı gibi eski sanayileri ve çürüyen altyapıyı modernleştirmek için geriye bir şey kalmamıştır. Sovyet ekonomisi böylelikle kapana sıkışarak 8 sayılı Grafikte de gösterildiği gibi, 1930'lu yılların sanayilerine ve girdilerine bağlı "uzun bir ekonomik döngü" içinde donup kalmıştır.[12]

Meseleyi daha da girift hale getiren bir diğer gelişme, üretimde toprak, enerji, hammadde ve emek gibi klasik girdilerin miktar bakımından azalması ve maliyetlerinin yükselmeye başlamasıdır. Daha önceleri, ucuz petrol ve doğal gaz stokları sayesinde sanayileşme mümkün olmuş ve döviz elde edilmişken, rezervler gene yüksek olmakla birlikte büyük bir kısmı ya çok derin seviyelerde ya da devamlı buzlar altında bulunan bölgelerde kalmıştır. Yapılan bir tahmine göre, petrolü çıkarmanın maliyeti 1975 ile 1985 yılları arasındaki on yıl içinde yüzde 70 arttığı gibi hâlâ da artmaktadır.[13] Dolayısıyla, bunu takip eden yıllarda işgü-

cündeki huzursuzluklar ve taşıma güçlükleri daha ortaya çıkmadan bile petrol üretimi düşmekteydi. Sovyet sanayiinin istisnasız her tarafında, sistematik suiistimal, enerji israfı, yönetimin verimsizliği ve işçilerin ilgisizliği yüzünden durum daha da vahim hale gelmiştir. Sovyet planlamacıları nükleer enerji santralları inşasının bu duruma çare olacağını ummuşlar, ne var ki Çernobil felâketi ile halkın nükleer enerjiye itimadının kaybolması bu ümitleri de suya düşürmüştür. Enerji sektöründe muazzam miktarlarda yatırım - mevcut tesisleri modernize etmek, nükleer istasyonlardaki kontaminasyonu gidermek ve yeni doğal gaz boru hatları inşa etmek için - yapılması ihtiyacı vardır, ancak bunu yapmaya kaynaklar yeterli değildir.[15] Aynı zamanda, aşağıda da göreceğimiz gibi, ilâve enerjiyi sağlayan ucuz kaynakların böylece kurumasının yanı sıra işgücü arzında da buna benzer bir eğilim yaşanmaktadır.

Grafik 8. *Sovyet Ekonomisinin Uzun Döngüsü*[14]

Bu yıllar için ortalama yıllık GSMH artış oranı

Eski SSCB artık ucuz hammadde ve sayısı gittikçe artan bir işgücüne güvenemeyeceğine göre, mantıken, elinde bulunan teçhizatın kullanımını geliştirmesi ve mevcut işgücünün üretkenliğini arttırması gerekir. *Kalite*' nin *miktar*' a tercih edilmesi anlamına gelecek böyle bir uygulama Rusların alışkanlıklarına ters düşmektedir, çünkü Ruslar Deli Petro devrinden beri her şeyin (süvari, tank, çelik, çimento) *daha çok* olmasını arzu etmişlerdir. Öyle iken, şimdi kötü işleyen, verimsiz bir sanayi sistemiyle elleri kolları bağlı bulunan bir toplum kaliteli üretime nasıl geçebilir? Bu işin merkeziyetçi "bilimsel sosyalizm" ile yürümesine imkân olmadığı yetmiş yıllık tecrübeyle sabittir. Sorumluluk ve karar çarkları muazzam boyutlarda büyüyen bürokrasinin etrafında kenetlenmiş ve sistem, son kademe olarak Politbüro'nun denetimi altına girmiştir. Yeni fikirler, yeni öneriler devamlı olarak katı bir ideoloji anlayışı tarafından sınanmaya tâbi tutulmuştur. Sistemin kurallarına itaat etmek yapılacak en tedbirli hareket olarak telâkki edilmiştir. Genel ahlâk çöküntüye uğramaya başlayınca, becerisizlikler de çoğalmıştır. Sovyet ekonomisini kalbura çeviren "tezat"lar, kapitalizmin sonunda çökeceği kehanetinde bulunan Marx'ın aynı kelimeyi kullandığı hatırlanırsa kaderin müthiş bir cilvesini teşkil etmektedir. Kaderin bir diğer cilvesi de, hem Japonya hem de Almanya'nın - 1945'in mağlûpları - GSMH'larının SSCB'den daha büyük boyutlara ulaşması ve SSCB'nin, dünya sıralamalarında, daha ekonomisi ve bütünlüğü parçalanmadan önceki günlerde bile, ikinci pozisyondan dördüncü pozisyona düşmüş olmasıdır. Gerçekten de, yeni yapılan bir araştırmada, bölgedeki fert başına yıllık gelir genelde, sadece 1.780 dolar tahmin edilmiştir ki, buna göre toplam gelir 500 milyar dolar civarında bir rakam olmaktadır, yani İtalya'dan veya İngiltere'den çok daha azdır.[16]

Tarımda, yıllar boyu sürdürülen kolektif çiftçilik işgücünün bütün şevkini kırmıştır; büyük miktarlarda verilen sübvansiyonlarla gıda fiyatları düşük tutulmuş, ne var ki arz ve talep kanunlarının canına okunmuştur; ne yetiştirileceğini, ne zaman yetiştirileceğini çiftçilerin, köylülerin yerine bürokratlar kararlaştırmıştır. Sovyet tarımının başka güçlükleri de olduğu kabul edilmektedir; iklim şartları o kadar sert, altyapı da o kadar kö-

tüdür ki mahsulün büyük kısmı ya pazara hiç sevk edilememiş ya da yarı yolda çürüyüp gitmiştir. Oysa, bir yandan tarımın büyük bölümü kolektif hale getirilip bürokratlaştırılır ve devamlı surette müdahale edilirken, özel mülkiyete dahil olan tarım arazilerinden (Rusya'nın ekilebilir topraklarının yüzde 4 kadarı) toplam bitkisel üretimin yaklaşık yüzde 25'i gibi hatırı sayılır bir yekûn sağlanmıştır. Bolşevik Devriminden önce, ülke dünyanın en büyük gıda malı ihracatçılarından biriydi; halen, dünyanın en büyük gıda ithalatçısıdır; bu da muazzam miktarda döviz ve altınına mal olmaktadır.[17] Nihayet, az miktardaki gıda malının dükkânlara kadar ulaşabilmesi, stokçuluğun, istifçiliğin ve şehir ile kırsal kesim arasındaki gerginliklerin de artmasıyla hayatı felç etmeye kadar varacak şekillere bürünmektedir. Gelecekte, köylülere uzun süreli arazi kiralama yoluyla bu durumun olumsuz etkilerini gidermek mümkündür, ancak, çiftçiler, hayati önemi haiz sayıldığı için kolektif çiftliklerin görev ve sorumluluk alanına alınan tahılların *yerine*, kâr getirici meyve ve sebze gibi ürünleri yetiştirmeye de kalkışabilirler.[18]

Sanayiin şimdiki perişan hali için de hemen hemen aynı şeyleri söylemek mümkündür. Enerji ve emek sıkıntısı içinde, bürokratların plancılık anlayışı yüzünden örselenip bütün yükü geleneksel ağır sanayilere bindirilmiş, tüketici tercihlerine karşı hiçbir sorumluluk duygusu taşımayan, hem uluslararası hem de iç rekabetten korunmuş bir sanayi olarak durmadan kemikleşmiştir. Dünyadaki bütün ülkelerden daha fazla çelik veya çimento üretebilirsiniz fakat, çeliğinizin büyük bir kısmı daha demiryolu hattına ulaşmadan paslanır veya çimentonuz dağılıp un ufak olursa yaptığınız iş neye yarar? Dünyadaki bütün ülkelerden daha fazla mühendisiniz olabilir ama, bunların yeteneklerini olur olmaz israf ediyorsanız böyle bir üstünlük ne ifade eder? Sovyetler Birliğinde fabrikalardaki yönetim de başlı başına bir çelişkinin ifadesidir, çünkü üretim hedefleri başka bir yerde hazırlanmış, plandan sapmaya da hiçbir şekilde izin verilmemiştir.

Halihazırdaki krizi meydana getiren diğer meseleleri de kolayca alt alta sıralayabiliriz. *Altyapı* zayıftır; gıdayı pazara, çimentoyu inşaat şantiyesine, kütükleri kereste fabrikasına vs. götürme

şansını azaltmıştır. Para' nın durumu daha da kötüdür; halkın satın alabileceği çok az tüketim malı mevcuttur; değeri neredeyse sıfıra yakın milyarlarca rublelik "mecburi tasarruflar", muazzam bir karaborsa ve takas sistemine doğru hızlı bir gidiş vardır; bu durumda, rublenin gelecekte konvertibl olmasına karşı halkın hiçbir hazırlığı olmadığı ve konvertibilite de dış ticaret, yabancı sermaye ve üretim için gerekli olduğu için, halkın bu süreçlerin dışında kalması kaçınılmaz olacaktır. *Sağlık* da bozulmaktadır, çünkü sanitasyon ve genel hijyen standartları düşüktür, hastanelerde tedavi ve bakım niteliksiz hale gelmiştir, konutlarda halk üst üste yaşamaktadır; alkol bağımlılığı da yüksek düzeylere doğru başını alıp gitmiştir. Diğer sanayileşmiş ülkelerdeki sağlık trendlerinin aksine, son yıllarda, bebek ölüm oranları artmakta ve erkeklerde ortalama hayatta kalma ümidi düşüş göstermektedir.[19] Bu durumda, Sovyet istatistiklerinde yer alan doktor sayısının çok olmasının hiçbir anlamı kalmamıştır. Genelde, ekonomisi ve toplumu itibariyle, Birinci Dünya'ya yetişebilmekten çok, Üçüncü Dünya denilen ülkeler safında yer alma işaretleri vermektedir.

Ekonomideki bu sıkıntıları daha da arttıran şey, Sovyetler Birliğindeki üç boyutlu krizi meydana getiren diğer iki unsurun, yani, siyasal meşruluk eksikliğinin ve milliyetler meselesinin yeniden doğuşu konularıdır. Bu unsurların birbirlerinin etkisini şiddetlendirdiği açıkça görülmektedir; meselâ, ekonomi doğru dürüst işlese, Sovyet liderlerini bu kadar çok tenkit etmek için neden kalmaz. Rejim, üstün olduğunu iddia etmesine rağmen, şimdiki haliyle günlük hayatın her anında şahit olunduğu gibi, tüketim mallarının kalitesinin düşüklüğü, konutların berbat durumu ve sağlık hizmetlerinin vasatın altındaki düzeyi bu iddialarla tamamen ters düşmektedir. Bu iddiaların boşluğundan dolayı ortaya yaygın kapsamlı bir yabancılaşma çıkmıştır ki, bunun nedeni sadece çalışma hayatının günlük angaryaları değil, resmi medyanın insanların beynini uyuşturan Marksist söylemidir. Muhaliflere karşı KGB'nin sert tutumu göz önüne alınırsa bu yabancılaşma 1970'li ve 1980'li yılların sonlarına kadar bir devrimcilik kalıbı içine girmemiştir; buna karşılık, insanların siyasete şüpheyle bakmalarına, kendi iç dünyalarına

çekilmelerine, fabrikalarda ya da bürolarda yaptıkları işten artık zevk almayışlarına, işlerin yolunda gitmesine aldırış etmemelerine, ister tarımda ister sanayide olsun yaptıkları üretimden dolayı herhangi bir iftihar hissi duymamalarına yol açmıştır. Perişan bir ekonomi ile gene bir o kadar perişan bir siyasal ideoloji böylece kendilerini yok edecek olan bir mekanizmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur; daha da perişan durumdaki bu mekanizma sosyal ve ekonomik durumun bir ürünü olarak Sovyetler Birliğinin dünyanın diğer ülkeleri karşısındaki pozisyonunu her yıl daha aşağı düzeylere indiren genel bir marazdan başka bir şey değildir.[20]

Perestroyka bu çöküntünün hem ekonomik hem de siyasal boyutları itibariyle tersine çevrilmesi gerektiğinin kabul edilmesidir. Halihazırdaki kaosa bakılırsa, doğrusu, ülkede böyle bir toparlanmanın gerçekleşeceğinin hiçbir garantisi yoktur. Bu düşünceyi şakaya dönüştüren Rus mizah yazarlarına göre, bir balığı alıp kolayca balık ızgara haline getirebilirsiniz (yani, serbest piyasa ekonomisini sosyalist ekonomi haline dönüştürebilirsiniz), ama, bu işin tam tersi nasıl yapılır, onu gerçekten bilen hiç kimse yoktur. Otoriter bir sistemi hukuka saygıda kusur etmeyen liberal bir demokrasiye dönüştürmenin de zorlukları vardır. II. Dünya Savaşının Müttefik devletleri bunu daha önce de, 1945'ten sonra Mihver devletlerini reforme ederken yapmışlardı; ne var ki, böyle bir dönüşümü bizzat ülkenin kendi liderleri ile halkının, üstelik de ekonomide kaosun hüküm sürdüğü bir ortamda başarıyla yapıp yapamayacakları konusunda tam bir belirsizlik vardır. Bu gibi dönüşlerin başka örneklerine, çöküntü halinde bulunan Sovyetler Birliğinden çok daha farklı durumdaki ülkelerde rastlanmıştır.* Serbest parlamento seçimleri yapılmasına ve bağımsız partilerin faaliyet göstermesine izin vermek yeterli olmamaktadır; devletin medyayı yönetmesinden sosyalist hukuka riayet anlayışına göre eğitilmiş bir adliye mekanizması-

* Meselâ, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'daki son demokratikleşme hareketleri iki savaş arasındaki eski durumlarına dönüşten ibaretti; komünist diktatörlüğünü de bu ülkelere dışardan "gayri tabii" olarak dayatılmış bir şey gibi tanımlamak mümkündü. Portekiz, İspanya ve Yunanistan'ın demokratikleşmesi ise, öncekilerin aksine, ekonomisi komünist olmayan ülkelerde gerçekleşmiştir.

na kadar her türlü merkeziyetçi kontrolün araçlarını etkisiz hale getirmek için gerekli adımlar atılmalıdır. Üstelik, 1991'in Ağustos ayındaki sağcı darbenin başarısızlığa uğraması dolayısıyla eski sistemin itibarı daha da sarsılmış olmasına rağmen, bunları söylemesi kolay ama, yapması zordur.

Tehlike, şüphesiz, eski siyaset, anayasa ve hükümet yapılarının, yerlerine halkın kabulüne mazhar olabilecek yenileri konmadan parçalanıp dağılmasıdır. Bir yanda, reformların çok ağır yürüdüğünü iddia ederek protestoda bulunan radikallere karşılık reformların çok aceleye getirildiği iddiasıyla protestoda bulunan muhafazakârlar; diğer yanda da, ekonomide birbiriyle çelişen önerilerin (meselâ, fiyat reformunun) neden olduğu tartışmalarla içinden çıkılmaz bir hale gelmiş anayasal ve siyasal değişikliklerin gerçekleştiği bir ortamda reform yapacak en aklı başındaki liderlerin bile sakin kafayla karar vermesi mümkün değildir. Müreffeh, demokratik bir serbest piyasa (ya da sosyal piyasa) ekonomisi oluşturma fikri mevcut olabilir, ancak bunu bir anda gerçekleştirmek mümkün değildir. Eski sistemin belirgin niteliklerinden (istihdam garantisi, gıda sübvansiyonları) vazgeçmek için, yeni sistemin maddi yararlarının (vaat edilen yüksek yaşam standardı) gelmesini beklememek gerekmektedir. Alıştığı şeylerin parçalanıp dağılmasıyla yeni gelecek olan şeylerin belirsizliği arasında ne yapacağını bilemez duruma düşen halkın korkuya kapılması normaldir. Bu gibi durumlarda, aydınlarla vurguncuların köşeyi dönmesine karşılık, evkadınları, fabrika işçileri, köylüler ve asker emeklilerinden oluşan kesim güvenini kaybedip daha da yabancılaşmaktadır.[21]

Sovyetlerdeki bu üç boyutlu krizin ilk iki bunalımıyla bağlantılı üçüncü ve belki de içlerindeki en ciddi, en fazla müşkülât yaratan boyutu, etnik farkların ve milliyetçiliğin gücüdür. Rus ve Sovyet devleti dünyanın en heterojen çokuluslu imparatorluklarından birini oluşturmaktaydı. Anayasa açısından, bu durum adı bağımsız olan on beş cumhuriyetten meydana gelmiş bir federasyonda ortaya konmuştu ki, bunlardan her biri belli başlı bir milli grubun yurduydu; bu cumhuriyetler içinde birçok etnik alt gruplar da olduğu gibi, çoğunlukla

bunların kendi düzeylerinde idareleri mevcuttu. Sovyetler Birliğinde, resmen, etnik bakımdan tarifi yapılmış elli üç siyasal-idari birim vardı, fakat ülkede yüz kadar ayrı etnik grup bulunduğu için, milliyetlerin yarısı kendi yönetim biriminden yoksundu.[22] Bunlar çoğunluğu itibariyle, kendi yöreleri dışında ancak dil uzmanlarının adını duyduğu küçük gruplardır - Udmurtlar, Osetyalılar, Buryatlar, Karakalpaklar, İnguşlar, Laklar, vs;[23] Beyaz Ruslar, Özbekler ve Kazaklar gibileri ise kalabalık nüfuslardır, 50 milyondan fazla insanın yaşadığı Ukrayna'nın nüfusu İspanya veya Polonya'dan daha çoktur. Her cumhuriyetin içinde etnik azınlıklar vardır; Rusya da, Tatarlar, Başkırtlar ve diğer otuz farklı milliyet ile buna dahildir; Rusya uzmanı Edward Keenan'ın geçenlerde ifade ettiği gibi, "On beş Sovyet cumhuriyetinden pek azı Kuzey İrlanda ya da Yugoslavya kadar homojen sayılabilir. . . ."[24]

Burada kritik derecede önemli olan şey dil ve kültürlerin zengin bir mozaik oluşturması değil, bunların birçoğunun gerek komşularıyla gerekse merkezle gerginlik içinde bulunmasıydı. Birbirinden farklı Yörükler, dağ ve yayla insanları arasında yüzlerce yıldan beri devam eden çekişmelerle ardı ardına süregiden göç ve fetih dalgalarının bilimsel sosyalizmden daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır. Irk ve dil farklarına, Karabağ'da olduğu gibi, çoğu zaman din farkları da eklenmiştir.[25] Belirli bazı yörelerde, çekişmelerin sebebi Stalin zamanındaki zorunlu nüfus transferleri (Volga Almanları, Tatarlar, Don Kosakları) ve sınır düzeltmeleridir (Moldova).[26] Sovyet polis devleti etnik gruplar arasındaki gerginlikleri yıllarca kontrol altında tutmuştur. Sovyet halklarının faşist ve kapitalist düşmana karşı birlik ve beraberlik içinde direnmesi gerektiği yolundaki resmi propaganda da etnik bölünmelerin üstünü örtmekte faydalı olmuştur. Ne var ki, Alman tehdidinin ortadan kalkması, Soğuk Harbin tarihe karışması, sosyalist ideolojinin gözden düşmesi ve Moskova'nın bir yandan içerde *glasnost* ile *perestroyka*' dan bahsederken aynı anda da Doğu Avrupa halklarına özgürlükleri iade etmesi üzerine, Sovyet Birliğindeki farklı kavimleri bir arada tutan "tutkal" çözülüp dağılmıştır.

Rusların anayurtları Moskova'dan çıkıp dört yüz yıl boyunca yayılmalarının doğal sonucu olarak merkez ile çevre arasındaki gerginliği de anlamak kolaydır. Milyonlarca Rus'un başka yerlere, Baltık ülkelerine, güneydeki cumhuriyetlere ve Pasifik illerine gitmesine rağmen, temeldeki ikilik aynen yerli yerinde durmaktaydı; Sovyetler Birliğinde dış çevre, etnik köken bakımdan Rus olmayanların yaşadığı, genellikle Rusların anayurdundan uzaktaki topraklardı:

> Ruslara ait olmayan topraklar kuzeybatıda Baltık Denizinin sahillerinden (Estonya, Letonya, Litvanya) geniş bir yay halinde uzanarak; batı sınırı boyunca güneye (Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova); Kafkasları aşarak doğuya (Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan); oradan Orta Asya'ya (Türkmenlerin, Özbeklerin, Taciklerin ve Kırgızların yaşadığı bölgelere) ve Kazakistan steplerine; son olarak da Asya'yı boydan boya geçip Pasifik Okyanusuna (Buryatlar, Tuva Türkleri, Altaylılar, Hakaslar ve diğer milletlerin anayurtlarına) dayanmaktadır.[27]

Bağımsızlıklarını elde etmek için çırpınan bu etnik azınlıklar şimdi, oralarda iskân edilmiş olup - aynı 1950'li yıllarda Cezayir'deki Fransız kolonlar gibi - merkezle irtibatlarını ne olursa olsun sürdürmek arzusundaki 25 ilâ 28 milyon kadar Rus yerleşimcisiyle çatışmaktadır. Rus yerleşimcilerin cesaretini kıran şey, *glasnost* ile *perestroyka* 'nın yarattığı hava içinde, 1917-20'den beri ilk defa, resmi dili, eğitimi ve başka ne varsa hepsini değiştirmeye niyetlenen Rus kökenli olmayan komşularının ezici nüfus çoğunluğu altında ezilme tehlikesinin doğmuş olmasıdır. Bazı uzmanlara bakılırsa içinde yaşadığımız yüzyılda örnekleri çok görüldüğü gibi, bir imparatorluğun hakimiyeti altındaki ülkelerde iskân edilen halkın, sömürge idaresi kalktıktan sonra hâlâ o ülkede kalmasından ötürü ortaya çıkan birtakım ihtilâfların temelinde, bu türden azınlık-çoğunluk gerilimleri bulunmasına şaşmamamız gerekmektedir.[28]

Bu gibi merkezkaç kuvvetlerinin ortaya çıkışı dolayısıyla "merkez"de bir reaksiyon doğmaması imkânsızdı. Askeri kanatta, KGB'de ve Komünist Partisinin alt kademelerinde yer alan muhafazakâr unsurlar kamu düzeninin yeniden tesisi yolunda

çağrıda bulunmuş ve reformcuları, SSCB'yi uçurumun eşiğine getirmekle suçlamıştır. Meselâ, Ukrayna'ya, 12 milyonluk Rus azınlığına karşı ayırımcılık yapmaması yolunda ikazlarda bulunulmuştur. Bir de, bu cumhuriyetleri yıllarca maddi yönden desteklemiş olmanın yanı sıra temelinde kültürel nedenlerin de bulunduğu bir nefret duygusundan beslenen bir çeşit eski tarz Rus milliyetçiliği de vardır. Bu açıdan bakıldığında, Rusların olmayan bölgeler aslında ayak bağından başka bir şey değildir; belki sınırlarda yapılacak birtakım düzeltmelerle Rusların buralardan çekilmesi gerekmektedir; mademki, Rusya'nın bu kadar çok doğal zenginliği (petrol, doğal gaz, madenler, kereste, elmas) var, o halde bu işten zararlı çıkan, nankör Baltıklılarla Müslümanlar olacaktır. Bu tutumun biraz daha farklı bir şekli de, bütün cumhuriyetlerin gevşek bağlarla bağlı bir ortaklık oluşturmaları, ticaret ilişkilerini kendi aralarında iki taraflı olarak müzakere etmeleri ve kendi bütçeleri üzerinde (konfederasyona yapacakları katkılar da dahil) daha fazla kontrol hakkına sahip olmalarıdır.[29] 1991'de muhafazakârların başarısızlıkla sonuçlanan darbesinden sonra, bazı cumhuriyetler bu istikamette yol alırken diğerleri seyirci durumunda kalıp yeniden buldukları egemenliklerinin tadını çıkarmaya bakmışlardır. Tam bağımsızlığın da kendine göre birtakım güçlükleri vardır, bunlar özellikle ekonomik alandadır, çünkü Stalinci planlama anlayışı, hiçbir cumhuriyetin kendi kendine yetmemesini sağlamak için ne gerekiyorsa yapmıştır. (Meselâ Baltık ülkelerindeki radyo imalâtının, Azerbaycan'ın Ermenilerin yaşadığı Karabağ bölgesinde imal edilen parçalar olmadan yapılması mümkün değildir).[30] Böylece her cumhuriyet, diğerlerine zarar verme gücünü elinde tutarken, aynı süreç içinde kendi de zarara uğramaktadır.

Cumhuriyetlerin bu baskılar altında nereye kadar gidebileceğini kestirmek imkânsızdır. Baltık ülkeleriyle güneydeki bazı Müslüman ülkeler için bağımsızlığın çok fazla anlamı yoktur, çünkü bu gibi hudut bölgelerinin Moskova ile işe yarar bir ticaret ilişkisi tesis etme ihtiyacı halen devam etmektedir. Bununla birlikte, Kazakistan gibi büyük, zengin kaynaklara sahip - hele, SSCB'nin eski buğday deposu, başlıca kömür ve sanayi ürünleri

kaynağı olan Ukrayna'yı da düşünürsek - cumhuriyetlerin tam bağımsızlık istemesi reformların yapıldığı bir birlik kurma ümitlerine ağır bir darbe teşkil edebilecek, belki de bu ümitleri tamamen suya düşürecektir. Etnik azınlıkların mevcudiyeti dolayısıyla da, bağımsızlık, 1947'de Hint alt kıtasının her tarafında olduğu gibi, aynı gerilimlerin yaşanmasına da sebep olabilecektir. Gerçekten, Kazakistan ve Kırgızistan'da, yerli etnik gruplar çok zayıf bir çoğunluk teşkil etmektedir; buna karşılık, Ukrayna'da, madenler ile fabrikalara - muhtemelen IMF'nin ve diğer uluslararası ekonomik kuruluşların Ukrayna'yı üyeliğe kabul etme bedeli olarak isteyecekleri - "modernleşme" girdiği takdirde, milyonlarca Rus herhalde işini kaybedecektir. İngilizlerin bu asrın başlarında farkına vardığı bir gerçek olarak, çokuluslu bir imparatorluğu bir milletler topluluğu haline dönüştürmek için anlaşma sağlandığı anda, bu süreci kontrol etmek artık giderek daha zor hale gelmekte, sonuçlar daha çarpıcı ve etkileri başlangıçta planlanandan çok daha yaygın olmaktadır.[31]

Batılı muhafazakârlar, 1980'li yıllarda Sovyetlerin gittikçe daha çok zayıfladığının bir göstergesi olarak, genellikle SSCB'nin hâlâ muazzam bir askeri kuvvet beslediğine ve bu gücün neticede dünyadaki güç politikasında etkili olacağına işaret etmişlerdir.[32] Halbuki, yukarıda bahsedilen gayri askeri gelişmeler, övünç kaynağı olan bu askeri yetenekleri bile - olumsuz yönde - etkilemiştir. İleri teknoloji alanlarında Batı'dan ve Japonya'dan geri kalışı Sovyet askeri gücünü zayıflatarak başka yerlerde üretilen sofistike silâhlarla başa çıkabilme kabiliyetini geriletmiştir. Askeri sektöre daha fazla kaynak aktarmak ekonomik bakımdan verimli olmayacağı gibi halkın büyük bir kesiminden de tepki alacaktır. Demografik trendler Sovyet silâhlı kuvvetlerini de etkilemiş bulunmaktadır, çünkü silâh altına alınanların oranı gittikçe artan bir kısmını, Rusya'ya karşı güven duygusu beslemeyen, hatta Rusların dilini bile konuşmayan etnik gruplardan tertip etmek zorunluğu vardı. Daha SSCB'nin dağılmasından çok önce, Baltıklarda ve güney cumhuriyetlerinde askere gitmeyi reddetmek epeyi yaygındı; Ukrayna da "kendi" birliklerinin milliyetçi hareketleri bastırmak için kullanılmamasında ısrar ediyordu. Kızıl Ordunun bile, bölünerek çoğalma eği-

limlerine tahammülü olmadığı görülüyordu.[33] Nihayet, şimdiki silahların kontrolü anlaşmaları ve gönüllü silâh indirimlerinden sonra geriye kalan askeri güç ne olursa olsun esas itibariyle ekonomik, sosyal ve çevresel nitelikteki tehlikelerle mücadelede askeri gücün ne kadar faydalı olacağı da bir soru işaretidir.

Diğer taraftan, SSCB silâhlı kuvvetlerinin ve silâh sistemlerinin kaderi, sadece halefi olan devletler bakımından değil komşuları olan Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri bakımından da çok büyük önem taşımaktadır. Rusya ile Ukrayna'nın Sovyet donanmasının kime kalacağı meselesi yüzünden gerginlik çıkarıp kavgaya tutuşmaları; Ukrayna ve Kazakistan'ın stratejik nükleer silâh sistemlerini devreden çıkarmaya yanaşmamaları; komutanların, cumhuriyetlerin hatta şehirlerin tank, uçak ve füzeleri satarak ellerinden çıkarmaları - bunların da küçük cumhuriyetlerin orduları ile bunlarla ilişkili paramiliter grupların (meselâ, Dinyestr cumhuriyeti ordusu) eline geçmesi; emekli maaşları ödenmeyen, hayal kırıklığına uğratılmış sayıları milyonlara varan silahlı kuvvetler eski mensuplarının konut, ücret, kariyer olarak nesi varsa kaybetmesi karşısında, Sovyet gücünün kendi kabuğu içinde patlaması ve bütün bu askeri donanımın varlığı yüzünden bir felâkete yol açılması Batı'yı endişelendirmeye yetecek kadar malzeme oluşturmaktadır.

Halihazırdaki krizin sonsuza kadar sürüp gidemeyeceğinde herkes fikir birliği etmekle birlikte, yapısal meselelerin kökleri o kadar derindedir ki, getirilen liberal veya muhafazakâr nitelikli çözüm önerilerinin hepsi karşı argümanlarını da beraberinde getirmektedir. Rus kökenli olmayan cumhuriyetlerle bağların liberalleştirilmesi sonucunda krizin bu yönü belki yumuşatılabilir, ancak bu sefer de etnik grupların birbirleriyle savaşa tutuşmaları durumu ortaya çıkabilecektir. Sıkıntılar içinde bulunan ekonomi üzerindeki merkezi denetimin gevşetilmesi, üretimin ve gıda malı arzının hareketlendirilmesini, müteşebbisliğin teşvik edilmesini mümkün kılacak; aynı zamanda da, maliyetlerin artması dolayısıyla halkın şiddetli tepki gösterip sokaklara dökülmesine, işsizliğin büyük oranlara ulaşmasına, bölgesel farkların artmasına ve cumhuriyetler arasındaki ticaretin çökmesine yol

açacaktır. Oysa, ekonomi yeniden emir ve komuta düzeni içine sokulup bilimsel sosyalizm ilkelerine dönmeye kalkışılırsa dünyanın diğer bölgelerine oranla bölgenin ekonomik pozisyonu çok daha kötü duruma gelecektir. Cumhuriyetlerin hangisinde olursa olsun *glasnost'* a son verilmesi, halkın moralinin yıkılmasına, yaratıcılık kabiliyetinin çökmesine, özellikle de içerde, milliyetçilerle o ülkede yaşayan Ruslar arasında kaynaşmalar çıkmasına neden olacaktır. Cumhuriyetlerden hangisinde olursa olsun liderlik kadrosuna karşı yapılacak bir darbe, 1991'de Gürcistan'da olduğu gibi, o ülkeyi belki de ikiye bölecektir.

Bu belirsizlikler yüzünden, şimdi Batılı planlamacılar, ihtimaller yelpazesinin bütün kanatlarını göz önüne alarak beklenebilecek sonuçların neler olabileceğini hesaplamaya başlamıştır.[34] Bugünlerde, ekonominin tatlı bir canlılık göstermesi, siyasal meşruluğun hayatiyet kazanması ve etnik çekişmelerin hafiflemesi dolayısıyla bu üç boyutlu krize "iyi" bir çözüm bulunabileceğini düşünmeye başlayanlar, az da olsa vardır. İhtiyatlı olmakla birlikte iyimser bir görüşle, "Milletler Topluluğunun"[+] dağılmayıp bir arada kalacağı ve Moskova'nın cumhuriyetler üzerindeki sıkı denetiminin gevşeyeceği söylenebilir. Serbest piyasa faaliyetlerini teşvik etmeye yönelik ekonomik reformlardan ancak girift sonuçlar alınabilecek olmasına rağmen, bu sayede topyekûn bir çöküşü önlemek mümkün olacak; bu arada siyaset ve parti çekişmeleri de devam edecek ancak, büyük çapta şiddete başvurulmayacaktır. Bu durumda bölgenin Doğu Asya ile arasındaki farkı kapatması kolay görülmemektedir, fakat batmadan su yüzünde kalması mümkün olabilecektir. Bu kadar iyimser olmayan tahminler yaparak, iç harbe ve içerde tamamen dağılmaya kadar varan bir çöküşten daha başka hükümet darbesi teşebbüslerine kadar uzanan bir olaylar zinciri ihtimallerini göz önüne almak da mümkündür. Bazı gözlemciler, öfkeli ve bölünmüş bir halkın iç düşmanlara ve farklı etnik gruplara

[+] Eskiden İngiltere'nin sömürgesi iken sonradan bağımsızlık kazanan devletlerin oluşturduğu ortaklık. SSCB'nin dağılmasından sonra eski Sovyet cumhuriyetlerinin oluşturduğu tablo İngiliz Milletler Topluluğuna benzetiliyor (Çevirenin Notu).

karşı aşırı politikalar uygulanmasına sıcak baktıkları anlamında, "Weimar Rusya'sı" deyimini kullanmaktadır.[35] +

Sovyetler Birliğinin yerine geçen devletler ne durumda olursa olsun açıkça görülen şey, küresel değişimin yeni kuvvetleri karşısında hazırlıklı bulunmadıklarıdır. Tam aksine, bu incelemenin Birinci Bölümünde ele alınan gelişmelerin her biri zaten sorunlar içinde bunalmakta olan toplumların başına yepyeni meseleler açmaktadır.

Meselâ, dünyanın demografide bir yanı ağır çeken geleceği, sebep olabileceği bütün sosyal ve siyasal sonuçları da göz önüne alırsak buraya en basit şekilde yansımaktadır, çünkü, SSCB'yi ülkesinin konumu boyutuyla aldığımızda hem "Kuzey" hem de "Güney" devleti olduğunu görürüz. 1980'li yılların başlarında bile ülkenin demografik geleceği öyle girift bir sorunlar yumağı manzarası göstermekteydi ki uzmanlar durumu tanımlamak için gittikçe daha ümitsiz ifadeler kullanmaya başlamıştı. Uzmanlardan biri şöyle demiştir:

> Nereden bakarsanız bakın, ister kısa vâdede ister uzun vâdede olsun, bu asrın sonlarına kadar Sovyet halkının ve insangücü kaynaklarının gelişmesi konusundaki ümitler pek parlak görünmemektedir. Ülkedeki doğum oranının düşmesinden ölüm oranlarında geçmişte yapılan bütün makul projeksiyonları aşan akıl almaz artışa kadar; işgücüne yeni katılan nüfus arzının düşmesi ve bölgesel dağılımının eşitsizliği yüzünden daha da karmaşık hale gelmesinden nüfusun nisbi yaşlanmasına kadar saydığımız trendlerin hiçbiri, Sovyet hükümetine çok fazla ümit besleme şansı bırakmamaktadır.[36]

Ekonomi üzerinde en fazla etki yapan unsur, emekli olan (ya da emekli yaşına gelmeden önce ölen) insan sayısının giderek artması ve toplam doğum oranının düşmesi yüzünden, işgücündeki net artışların - daha önceki ekonomik büyümede kilit işlevi gören bir "girdi"nin - büyük oranda azalmasıdır. Meselâ, 1970'li yıllarda işgücüne katılan insan sayısı 22 milyon olmuştur.

+ Birinci Dünya Savaşından yenik çıkan Almanya, 1919 yılında Weimar şehrinde kabul edilen anayasa ile Cumhuriyet yönetimine geçtiğinden, bu dönem Weimar Cumhuriyeti adıyla anılır (Çevirenin Notu).

1980'li yıllarda bu sayı 7.7 milyona düşmüştür; 1990'larda ise daha da azalarak 5.7 milyona ineceği tahmin edilmektedir.[37] Sosyal ve ekonomik şartların kötüleşmesi - bu da daha fazla çocuk sahibi olmaya karşı caydırıcı bir etki yapacaktır - veya kütle halinde göçlere göz yumulması halinde bu düşüşün daha da hızlanması mümkündür.

Demografik trendlerdeki bu yavaşlama üstelik tekdüze de olmadığından, Kuzey'in Slav kökenli kavimleri üzerindeki etkisi de orantısız bir şekil almıştır. Halihazırda olan ve gelecekte de devam edeceği tahmin edilen şey, Rusların sömürgesi altındaki halkların, özellikle de, nüfus oranları bakımından Ortadoğu'daki ülkelere benzeyen güneydeki Müslüman cumhuriyetlerin bir nevi "demografik intikam" almasıdır. Bu cumhuriyetlerin yıllık ortalama nüfus artış oranları yüzde 2.5 ile yüzde 3.5 arasında değişmektedir ki, bu da Rus halkının yüzde 0.7 olan yıllık ortalama artışına göre *üç ilâ beş misli daha yüksek* bir oran demektir.[38] Yapılan bir hesaba göre,* Bolşevik rejimin kuruluşundan bu yana ilk defa olarak, Ruslar, daha şimdi bile toplam nüfusun yarısından daha azını oluşturmaktadır. Aynı hesaba göre, Rusların payı 2000 yılında yüzde 46.4 olacak, daha sonra da, yirmi birinci yüzyıl boyunca, Asyalı cumhuriyetlerin beyaz kökenli olmayan halklarının nüfus payı arttıkça, 9 sayılı Grafik'te görüldüğü gibi, durmadan düşecektir.

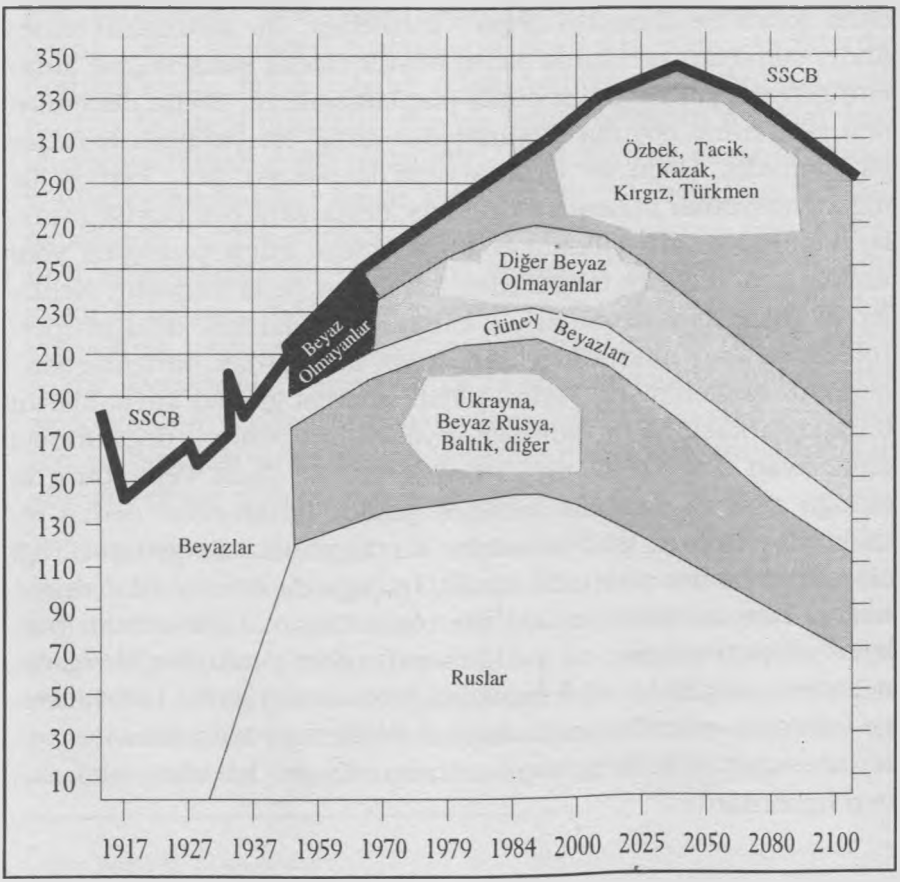
Yazar, bunların "sadece tahmin" olduğunu belirtiyor; ancak genel kalıp bir süre önce açıkça ortaya çıkmıştı: "yirmi birinci yüzyılın hemen başlarında ülke tek çoğunluk/çok sayıda azınlık şeklindeki bir yapıdan çok sayılı bir azınlıklar yapısına dönecektir."[39] Demografi, Moskova'nın hakimiyetinin temellerini daha Gorbaçev gelmeden yıllar önce zayıflatmıştı. Şimdi cumhuriyetlerin bağımsız olduğu bir ortamda bu durum o kadar önemli görünmeyebilir, ne var ki, Güney'in kalabalık nüfuslu cumhuriyetlerinden Güney Rusya'ya ve Ukrayna'ya yönelik nüfus akışı, çoğunluğu oluşturan yerleşik halktan daha hızlı çoğalan etnik

* 1979 nüfus sayımında, Ruslar toplam SSCB nüfusunun yüzde 52.4'ünü oluşturmaktaydı; ancak, Bernstam'ın "Sovyet Nüfusunun Trendleri"ne göre (s. 209) bu orana Rusya Cumhuriyetinde yaşayan etnik azınlıklar da dahildi; gerçek rakam yüzde 50.9'du. 1984'e kadar Rusların payı yüzde 49.9'a inmiş bulunmaktaydı.

azınlık grupları, kaynakların paylaşılması yüzünden çıkan kavgalar, din kökenli düşmanlıkların artması ve bunun gibi daha birtakım demografik trendlerin muhtemel olumsuz sonuçlarını sadece anayasada değişiklik yaparak önlemenin imkânı yoktur:

Bölgenin coğrafi konumu göz önüne alındığında, çevre şartlarındaki değişmeler dolayısıyla, akla gelebilecek her türlü etkenin tesiri altında kalmasının doğal olduğu görülmektedir. Meselâ, küresel ısınma daha ciddi boyutlara ulaşsa yarı kurak bölgelerde bitkisel ürün yetiştirmeyi daha zorlaştıracak ve ekim alanlarının kuzeye doğru kaymasına yol açacaktır - böyle bir olay zaten yeterince önemli olmasına rağmen, bir de bu hareke-

Grafik 9. *Belli Başlı Etnik Gruplar İtibariyle SSCB'nin Nüfusu, 1917-2100*[40]
(milyon olarak)

tin bağımsız bir cumhuriyetin sınırından (meselâ Ukrayna'nın) başka bir ülkeninkine (Rusya'ya) doğru olmasının yaratacağı yepyeni komplikasyonlar da olacaktır. Sayısı çok fazla olan düşük rakımlı bölgeler deniz seviyesindeki yükselmelerden olumsuz etkilenecektir. Oysa, yüksek ısıların en olumsuz etkileri devamlı olarak buzlar altında kalan bölgelerdeki buzların çözülerek metan gazını açığa çıkarması ve su taşkınlarının artmasına yol açmasıdır. Üstelik, bu gibi dönüşümler, bu olaylara yeterli ölçüde karşı durabilecek kadar maddi güce sahip olmayan bölgelerde meydana gelecektir.

Sera etkisinin olumsuz sonuçları bütün kapsamıyla birlikte henüz bilim adamları arasındaki tartışmalara konu olduğundan, bu tehlikeler şimdilik teorik düzeyde - ve siyasetçilerle halkın halihazırda karşı karşıya olduğu çok daha acil çevre meselelerinden daha sonra ele alınmaya değer - görülebilir. Bu sorunların temelinde, sonuçları ne olursa olsun büyük ölçekli sanayileşme amacını gerçekleştirmeye azmetmiş planlamacıların, Stalin döneminden beri enine boyuna düşünmeden aldığı işe yaramaz kararlar yatmaktadır. Doğu ve Orta Avrupa'da olduğu gibi, karbon ile diğer emisyonlar atmosferi kirletmiş, ormanlara çok büyük zararlar vermiş, resmi politikaları durdurmaya gücü yetmeyen yöre halklarının sağlığını tehdit eden tehlikeleri de arttırmıştır. Nehirler ve göller sanayi atıklarıyla kimyasal atıklardan, dökülen petrolden ve aşırı miktarda gübre atılan tarlalardaki kirlenmeden olumsuz etkilenmiştir. Hidroelektrik enerjisi için su kaynaklarını barajlar arkasında biriktirmeyi veya suların yönünü değiştirmeyi amaçlayan dev ölçekli projeler ya erozyona (Sent Petersburg'da olduğu gibi) ya da milin tehlikeli şekilde birikmesine neden olmaktadır. Bunun gibi meseleler bir zamanlar Sovyetler Birliği olan ülkenin her tarafında vardır, birçoğu da daha yeni açıklanmıştır. Tam aksine, dünyada çok insan Çernobil felâketinin, yüzlerce yetişkin insanın ve çocuğun radyasyon yüzünden ölmesine, nehirlerin ve göllerin kirlenmesine, yerel tarıma darbe indirilmesine yol açan - çevre kökenli olmayan felâketler yüzünden zaten yeterince eziyet çekmiş bir topluma zarar veren - korkunç etkilerinden haberdardır.[41]

Bu yepyeni meseleler Sovyetlerin üç boyutlu krizinin demografik, etnik, siyasal ve ekonomik unsurlarını da daha içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Buna iyi bir örnek olarak, sırf, evvelce bahsedilen Aral Gölünün kuruması konusuna bakmak yeterlidir.* Çevreyle ilgili olan husus, denizlere dökülen nehirlerin sulama maksadıyla aşırı boyutlarda tutulup suların biriktirilmesi yüzünden, su seviyelerindeki düşmenin aşırı boyutlarda tuzlanmaya neden olması, liman şehirlerini yüksekte ve sudan uzak hale getirmesi, çölleşmeyi de arttırmasıdır; bu durumu tersine çevirmenin tek yolu, su havzalarını birbirinden ayıran geniş bölgenin tamamında *gelecek otuz yıl boyunca* her türlü su kullanımına son vermektir. Orta Asya'da yaşayan 33 milyon insanın (Kazakistan hariç) hayatını devam ettirebilmesi için bu nehir suyunu tutmak mecburiyeti vardır; Özbekistan'ın ticaret için yetiştirdiği ana ürünü olan pamuk, sulu tarım yapılan ancak daha şimdiden tuzlanmaya başlamış olan topraklarda üretilmektedir, fakat sulama durdurulduğu takdirde bunun sonuçları ölümcül olacaktır. Suyun kıtlığı bölgenin o kadar fakir oluşunun birinci doğal nedenidir - Orta Asya'da yaşam standartı ülke ortalamasının ancak yarısıdır, birçok bebek de açlıktan ölmektedir - oysa kaderin garip bir cilvesi olarak nüfusun en hızlı arttığı bölge de burasıdır. Nüfusun yüzde 40'ı on sekiz yaşın altındadır, önümüzdeki yirmi yılda nüfus yaklaşık iki katı yükselerek, çoğunluğu Müslüman olmak üzere 60 milyona çıkacaktır. Dolayısıyla, Kuzey Afrika'da ve Ortadoğu'da olduğu gibi, gelecekte, bir yanda nüfus patlarken diğer yanda su kaynaklarının ve tarımsal üretimin azalmasından doğacak ihtilâfları tahmin etmek zor değildir.

Yakın zamanlara kadar, Moskova'daki bir Su Bakanlığı, Orta Asya'daki her cumhuriyete kullanılabilir durumdaki sudan pay tahsis etmekte, ancak suyun belirli bir miktarını (yeterli olmadığı görülüyor) Aral Gölüne bırakmasını şart koşmaktaydı. Sovyet devletinin yıkılışı ve Su Bakanlığının lağv edilmesi üzerine, bu anlaşmaların da artık hükmü kalmamıştır. Suyun kaynak tarafındaki ovalarda yaşayan çiftçiler, kendi yaşam tarzlarını muha-

* Bkz. Bahis 6, 16 no.lu not

faza edebilme endişesiyle daha fazla su almaktadır, bunun anlamı da suyun aşağı tarafında, Özbekistan'daki çiftçilere daha az su kalması demektir. Bütün bu zaman zarfında da Aral Gölü küçülmeye devam etmektedir.[42]

Tarımda kendini gösteren biyoteknoloji devrimi bu noktada imdada yetişebilir mi? İlk bakışta böyle bir ihtimali düşünmek bile insana hoş görünmektedir; genetik olarak değiştirilerek kuraklık şartlarına dayanma kabiliyeti kazandırılan bitkisel ürünler, toprak üzerindeki baskıyı azaltmak için gıdanın *in vitro* üretilmesi ve işlenmesi, enerji talebini karşılayabilmek için geliştirilmiş biyogaz enerjisi ve tarımsal üretimdeki genel bir artış âdeta dualaların kabul edilmiş olduğu hissini veriyor. Kaldı ki Rusların bitki ıslahı ve bununla ilgili diğer ana bilim dallarında da bilim adamı veya teknisyen sıkıntısı yoktur. Ancak, güneyde fakirlik ve zaruret içindeki cumhuriyetlerin ne patent vesair bedeli ödeyebilecek ne de büyük ölçekli üretim için modern laboratuvarlar, fabrikalar ve proses tesisleri kuracak imkânları vardır. Hem bu işletmelerin kurulmasını hem de bunun için eğitim ve altyapı alanında yapılması gereken yatırımları kim finanse edecektir? Herhalde bu, Moskova'daki, kendi derdine düşmüş, Asya cumhuriyetleri ile bağları giderek azalan, aslında kendisi himmete muhtaç olan hükümet değildir. Batılı bir şirket bir cesaret gösterip, meselâ, Özbekistan'da biyoteknolojiye dayalı tarımı geliştirse ve diğer bütün engelleri aşsa da su yüzünden çıkmış bulunan krizi çözmesi mümkün olmayacaktır.

Daha genel bir ifadeyle, tarımın bazı kesimlerinde biyoteknoloji* benimsemek suretiyle geliştirme sağlama imkânı varsa da Sovyet tarımının zavallı haline bakılınca aslında, yapısında değişik sağlayacak reformlara (kolektif tarıma son verilmesi, gıda mallarında gerçekçi fiyat politikası, altyapının geliştirilmesi) ihtiyacı olduğu görülmektedir. Halbuki, bu reformlar gerçekleşip tarımsal üretim aynı Çin'deki hızıyla artsa ve yaşam standartları iyi bir düzeye yükselmeye başlasa da gene genetik değişime tâbi tutulmuş sığır ve süte dönmek konusunda büyük bir engel

* Meselâ, Baltık devletlerinde süt verimini arttırmak için büyükbaş hayvanlarda büyüme hormonu teknikleri kullanarak.

bahis konusu olacaktır; işgücünün çok büyük bir oranının çiftçilikle meşgul olduğu, buna karşılık alternatif istihdam imkânlarının ufukta görünmediği sektörlerde, genelde tarımı "ortadan kaldıran" teknolojilerin benimsenmesinin müthiş olumsuz ekonomik ve sosyal etkileri olacaktır.

Esk SSCB devletlerinin Doğu Asya'dan kaynaklanan otomasyon devrimiyle yüz yüze gelmeye hazır olup olmadığı konusunda da hemen hemen aynı şeyi söylemek mümkündür. Japonya'nın robot teknolojisinden sağladığı ekonomik avantajları, Rusya'nın da sayısız mühendisi ve teknisyeni olmasına ve devlet malı bazı sanayi işletmelerinde basit robotlar kullanılmasına rağmen sağlayabileceğini söylemek zordur. Japonya'nın, robot teknolojisine geçişinin sebebi işgücü sıkıntısı çekmesi ve Japon şirketlerinin, yeni makineler dolayısıyla gereksiz duruma düşen işçileri alan değiştirme eğitimine tâbi tutmaktan ya da başka işlerde istihdam etmekten kaçınmayışlarıdır; buna karşılık gerek Rusya'da gerekse diğer cumhuriyetlerde, halen müzmin bir eksik istihdam sistemi vardır; geniş kapsamlı bir otomasyon olsa olsa bunun etkilerini daha da arttırır.

Ayrıca, cumhuriyetlerin ekonomilerini, geleceğin dünyasına ait olan robot teknolojisini, biyoteknolojiyi, laserleri, optik tekniklerini, telekomünikasyonu ve benzeri teknolojileri bünyesine alabilecek şekilde dönüşüme tâbi tutmak için hızla gelişme gösteren bir bilgisayar sanayiine sahip olmak temel şarttır. Gerçekte, bu sanayi o kadar gelişmemiştir ve makine sayısı o kadar azdır ki - 1987'de SSCB'de sadece 100.000 kişisel bilgisayar varken, ABD'nin yıllık üretimi 5 milyondan fazlaydı[43] - enformasyon toplumu yaratabilmek için gerekli sermaye miktarı muazzam boyutlara varacaktır. Böyle bir değişim yabancı makinelere ve teknoloji uzmanlarına da bağımlılık gerektirmektedir; oysa bunun hem yüksek bir bedeli vardır hem de işgücünün yoğun bir şekilde yeniden eğitilmesi, *artı* uygun yazılım enformasyonu, *artı* en başta makineleri doğru dürüst kullanabilmek için etkin bir servis ağı kurulması icap eder. Rus planlamacılarıyla yabancı uzmanlar bu süreci nasıl ve nereden başlatmak gerektiği meselesi hakkında kafa patlatırken, Pasifik Okyanusu-

nun iki yakasında yapılan yeni icatlar her şeyi önüne katıp sürüklemekte ve ileri teknoloji toplumlarıyla diğer toplumlar arasındaki uçurum artık kolay kolay yetişilemeyecek kadar açılmaktadır.

Son olarak, ileri teknolojiye dayalı ekonomi yönünde atılacak herhangi bir adım, esasen SSCB'nin yıkılmasına yol açmış bulunan bir sorunlar yumağıyla da karşı karşıya gelinmesini zorunlu kılmaktadır. Rusya'da üniversite öğretim üyesi Andrei Erşev, ülkesinin yirmi birinci yüzyılın başlarında bir enformasyon toplumu şekline dönüşmesi gerektiğini coşkulu bir şekilde ifade etmekle birlikte, böyle bir düşünceyi halihazırda gerçekleştirmeye kalkmanın "saçmalığının aşikâr" olduğunu da kabul etmektedir:

> İlkel bir ücret sisteminin yarattığı vasatın altındaki yaşam şartları, insanlara gıda ve barınma imkânı sağlamakta karşılaşılan güçlükler, enerji ve ulaşım altyapılarımızın taşıyabileceğinden fazla yüklenmiş olması ve kalitesindeki bozulmaların tehlikeli boyutlara ulaşması, ekonomimizde beceri seviyesi düşük, kol kuvvetine dayalı işgücü oranlarının inanılmaz boyutlara varması - bunların hepsi de "hayatın gerçekleri" olarak hem acil tedbirler alınmasını hem de mevcut bütün kaynakların hiç vakit kaybetmeden bir araya getirilmesini gerekli kılmaktadır.[44]

Erşev'e göre, sonuç olarak, bu gibi şartlarda Rusya'nın (meselâ) Kaliforniya'ya eşdeğer bir yer yaratmak için uzun vadeli bir program uygulamaya kalkışması, filozofluk taslayıp mevcut karışıklıkları ve geriliği tamamen yok farz etmekten farksızdır.[45]

Ekonomilerini yeniden yapılandırmadan, cumhuriyetlerin, finans ve haberleşme devriminde ya da bu devrimle birlikte çokuluslu şirketlerin yıldızının parlaması sürecinde daha önemli bir rol oynaması - belki sadece Meksika veya Tayland gibi ucuz fabrika işçisi sağlamanın dışında - mümkün değildir. Sovyet rejiminin çökme sebepleri arasında en azından kısmen etkili olan, fikirlerin ve görüntülerin yeni haberleşme biçimleri vasıtasıyla yayılması konusunun üstesinden gelmekte - yahut bunu önlemekte - gösterdiği becerisizliktir. Bazı cumhuriyetlerde (meselâ, Gürcistan'da) Sovyetlerin yerine geçmiş bulunan otoriter rejimlerin de, ne kadar uğraşsalar bilgiyi denetim altında tutmaları

kolay olmayacaktır. Kaldı ki, *glasnost'* un hüküm sürdüğü yerlerde bile, Kazakistan'ın kendisine ait bir CNN'i ya da BBC'si kurulabilmesi ya da Ukrayna'nın McKinsey'e rakip bir kuruluşu olması akla pek yakın gelmemektedir. Cumhuriyetlerin konvertibl parası, uluslararası bankaları, hisse senedi sahipleri ve elektronik finans işlemleri yapan kuruluşları bulunmadığına göre, günde yirmi dört saat üzerinden finans akışını düzenleyen sınırları kalkmış bir dünyayı, henüz bugünkü meseleleri ve dertleri arasında görmeleri beklenmemelidir.

Birkaç yıl önce, *The Economist'* te yer alan bir gözleme göre, 1913'te "İmparatorluk Rusya'sında adam/saat olarak reel prodüktivite Japonya'nın üç katıydı (ancak) yetmiş kadar yılını sosyalist düzen içinde geride kalmakla geçirince, şimdi belki de Japonya'nın dörtte birine kadar düşmüştür."[46] Yıkılan Sovyetler Birliği birçok bakımlardan Japonya'nın antitezi haline gelmiştir: bir yanda, yüzölçümü büyük, kaynakları bakımından zengin bir ülke, diğer yanda, daracık bir yere sıkışmış cılız kaynakları olan ada ülkesi; bir yanda, bir uluslar çorbası, diğer yanda, dünyada kendi ırkının saflığının en fazla bilincinde olan bir millet; bir yanda, sosyal bakımdan dağılmaya yüz tutmuş bir toplum, diğer yanda, kendi içinde dayanışmayı önde tutan, büyüklerine saygıda kusur etmeyen, toplum bilincine sahip Japon yurttaşlık anlayışı; bir yanda aleyhine çalışan ileri teknoloji ve "kaybolan" üretim dolayısıyla Sovyetler Birliğinin zarara uğraması, diğer yanda aynı olguların Japonya'da lehte sonuç vermesi; bir yanda, sosyalizmin planlamaya verdiği öneme rağmen, ne gariptir ki, geleceği hazırlamaktan âciz bir ülke, diğer yanda ise Tokyo'nun yirmi birinci yüzyıla doğru gözle görülecek kadar amaçlı ve bilinçli ilerleyişi. Birçok gözlemcinin de belirttiği gibi, Marksist bir toplum oluşturmak için ince eleyip sık dokumadan *herhangi bir yerde* bunun yapılabileceğini farz etsek bile, böyle bir toplumu yaratmak için gidilecek yerler arasında Rusya İmparatorluğu, düzensizliği, sanayii bakımından geriliği, kendi içinde tutarsızlığı ile herhalde en sonlarda gelirdi.[47] Aynı sebeplerden dolayı, halefleri de çağdaş global değişim kuvvetlerinin üstesinden gelmek bakımından pek hazırlıklı görünmemektedir - bu da gösteriyor ki, cumhuriyetler yirmi birinci yüzyıla hangi

şekil altında girerse girsin, kendi nispi gerilikleriyle boğuşmaya devam edeceklerdir.

Bu sonuçlardan, tabii, ortaya biraz fazla kötümser bir hava çıkmış bulunmaktadır. Halen, tek gördüğümüz şey, kaos, mücadele, ekonomik çöküş, etnik bölünmedir - 1918'deki gözlemcilerin gördüğü de aynen buydu. On yıl kadar sonra SSCB'nin kimyasal maddeler, uçaklar, kamyonlar, tanklar ve takım tezgâhları üretmeye başlayacağını ve diğer sanayileşmiş ülkelerin hepsinden daha hızla gelişeceğini o zaman tahmin etmeleri mümkün müydü?[48] Bu düşünceden yola çıkarak, Stalin'in 1930'lu yıllardaki merkeziyetçi ekonomisinin Batılı hayranları bu sistemin kendi çöküşünü getirecek tohumları bizzat kendi içinde taşıdığını nasıl bilebilirlerdi ki? Dünyadaki bütün toplumlar gibi, eski Sovyet cumhuriyetlerinin de, ciddi düşüş ve bunalımların sıkıntısını çekmek yerine teorik olarak ahenkli bir gelişme göstermesi mümkündü. Buna rağmen, şimdiki perişan durumlarına ve daha hâlâ ortaya çıkmakta olan yeni meselelere bakınca, geleceği tozpembe görmek de o kadar kolay değildir. Bölgedeki sıkıntıların kolaylıkla başka yerlere de sirayet edip olumsuz etkiler yapması mümkün olduğuna göre - nükleer silâhlara gayri meşru şekilde sahiplenmekten başlayıp güneydeki cumhuriyetlerden (döviz sağlamak amacıyla) yapılan afyon ihracatındaki muazzam artışlara kadar - Batı demokrasilerinin. "şer imparatorluğu"nun yıkılışını kendileri bakımından müthiş bir avantaj olarak görmeleri akıl kârı değildir.

Doğu ve Orta Avrupa

SSCB'nin halefi olan ülkelerin başına ne gelirse gelsin, *glasnost* ve *perestroyka* politikalarının Doğu ve Orta Avrupa'daki eski Sovyet uyduları üzerindeki etkileri muazzam boyutlara varmıştır. Serbest seçimler, birçok komünist partisinin son bulması (ya da en azından tekel gücünü kaybetmesi), ekonomide serbest piyasa politikalarına doğru yol alınması, Demir Perde'nin sökülmesi, Varşova Paktı'nın yıkılması, Demokratik Alman

Cumhuriyetinin kendisinden daha büyük olan Batı Alman komşusuna katılması, Macarların ve Çeklerin Avrupa Topluluğuna üyelikleri için görüşmelerin başlatılması - bütün bu olağanüstü gelişmeleri birkaç yıl önce hayal bile etmek mümkün değilken, Moskova'daki Gorbaçov rejiminin ipleri biraz gevşetmek arzusunda oluşu sayesinde hepsi gerçekleşebilmiştir.[49] Liberalizasyonun kökenindeki sebepler ne olursa olsun bunlardan dolayı, Avrupa'nın siyasal ve stratejik coğrafyası Thüringer ormanından[+] Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar bambaşka bir şekle dönüşerek buralarda eskilerin halefi olan beş, altı devlet ile bunların halklarını yepyeni şartlarla boğuşmaya mahkûm etmiştir.

Değişimden etkilenen uluslar arasında, eski Doğu Almanya devletinin vatandaşları diğerlerinden daha farklı bir statüye kavuşmuştur. Kapitalist yaşam tarzına uyum sağlarken işsizlik meseleleriyle karşı karşıya kalmalarına rağmen, üstelik altyapıları, çevreleri, sanayi tabanları perişan vaziyette olduğundan bunları "batı" Alman düzeyine çıkarmak için muazzam miktarlarda yatırım gerekli olmasına rağmen, bu güçlükler orta vadede çözülebilecek meseleler olarak mütalâa edilmektedir. Neyse ki, bu halkın şansı, dünyanın en büyük emtia ticareti yapan ve cari hesap dengesine sahip olan bir ülkeyle birleşmiş bulunmasıdır.[50] Üstelik, yeniden inşa faaliyetleri, gaz, su, elektrik gibi hizmetler veren şirketleri, yol inşaatı yapan müteahhitlik firmalarını ve genel olarak imalât sanayiini Keynesvâri bir tarzda "fişeklemektedir". Almanya'nın bütçe açığı belki yükselmiştir, ama bunun büyük kısmı ekonomik bakımdan faydalı olan *yatırım* harcamalarından kaynaklanmaktadır.

"Doğu" Almanlara böylece Batı'nın müreffeh toplumuna katılmak için paso verilirken, komşularına da bilet parasını ödemek için uğraşıp didinmek düşmektedir.[*] Şüphesiz, bazılarının şansı

[+] Eskiden Doğu Almanya'da iken şimdi Almanya'nın orta kesimlerinin doğusunda kalan ormanlık ve dağlık bir bölge (Çevirenin Notu).

[*] 1991 yılı başlarında Polonyalı bir gazeteci Batılı bir ziyaretçiye "Bundan büyük haksızlık olamaz" demiştir. "Fakir Doğu Polonya'nın yardımına koşacak bir Batı Polonya neden olmamış ki? Neden, işe yaramaz zlotileri, işe yaramaz arabaları, işe yaramaz pasaportları alıp bize iyilerini verecek bir Batı Polonya yok?" W. R. Mead, "Karanlak Kıta", *Harper's Magazine* (Nisan 1991), s. 52'de bahsediliyor.

diğerlerinden daha fazladır; yıllardan beri Batılılaşma tecrübesini ihtiyatla yürüten Macaristan ile totaliter Çavuşesku rejiminin ekonomik bunalımları altında ezilen Romanya arasında dağlar kadar fark vardır. Oysa, aralarındaki farklılıklar ne olursa olsun hepsi de ekonomisini ve toplumunu bir sistemden öbürüne, arabanın tekerleğini kırmadan geçirmek zorundadır.

Bu ülkelerin bir kısmında, güvenli ve siyasal meşruluğa sahip demokratik rejimlerin kurulması diğer bazılarından daha kolay olacaktır. Polonya, kültürel ve dini birliği ve kendi kimliğine sahip olma konusundaki güçlü bilinci dolayısıyla bu alanda müsait durumda olan ülkedir. Macaristan'ın özellikleri de bundan çok farklı değildir. Halbuki, demokrasinin geliştiği yerlerde bile, kurulan ve dağılan koalisyonlar, kilise politikası ya da ekonomik politika yüzünden çıkan şiddetli münakaşalar, gözlerden saklanan otoriter yönetim anlayışı, çiftçi partilerinin ya da eski komünist birliklerinin suçladığı sosyal radikaller yüzündenbaşka bir ifade ile, meselâ, Fransa ile İtalya'nın 1940'lı yılların sonlarında ve 1950'li yıllarda, yani savaş dönemi rejimlerinden kurtulup modernleşme mücadelesine giriştikleri sıralarda siyasette katlandıkları karışıklıklar ve sıkıntılar gibi - birtakım karışıklıklara ve sıkıntılara katlanmak icap etmektedir. Bununla birlikte, Orta Avrupa ülkelerinin siyasal alanda meşruluk sağlama bakımından şansları Romanya ve Bulgaristan'a göre daha yüksektir, çünkü bu ülkelerde demokratik gelenekler çok daha zayıftır, çok sayıdaki "eski ve o kadar da çok eski olmayan komünist"in[51] nüfuzu hâlâ devam etmektedir, ekonomik şartlar da pek iç açıcı değildir.

Yıkılan SSCB'de olduğu gibi, etnik bölünmeler yeniden su yüzüne çıkarsa siyasal meşruluğu sağlamak daha da zor olacaktır. Bu alanda da Polonya, nüfusunun homojen oluşu ve Almanya'nın Polonya'nın elindeki topraklar üzerindeki iddialarından vazgeçmesi dolayısıyla, en müsait durumdaki ülke konumundadır. Nüfusunun yüzde 93'ü Macar olan Macaristan da aynı durumdadır; Budapeşte açısından mesele, hudutları dışında birçok Macar azınlığı bulunmasıdır - bu azınlıkların sayıları Güney Slovakya'da 600.000, Yugoslavya'da 400.000'in üzerinde, Ro-

manya'da en az 2 milyon kadardır, üstelik bunlar da Romanya'daki çoğunlukla kötü şekilde kapışmış bulunmaktadır.[52] Bunun tam aksine, en şiddetli etnik bölünmelerden ıstırap çeken ülke, şüphesiz eski Yugoslavya'dır; o da altmış yıllık geçmişinde farklı kültürler, diller ve dinlerden oluşan bir konfederasyon olmayı bir türlü başaramamıştır. Sırplarla Sırp kökenli olmayanlar arasında Belgrad'ın "hegemonyacılığı" yüzünden çıkan ve zaten geniş bir iç savaşa yol açmış bulunan asıl mücadeleden başka, Makedonya ve Kosova'nın geleceğiyle ilgili muazzam meseleler de vardır ki, bunların her an patlak vermesi mümkündür.

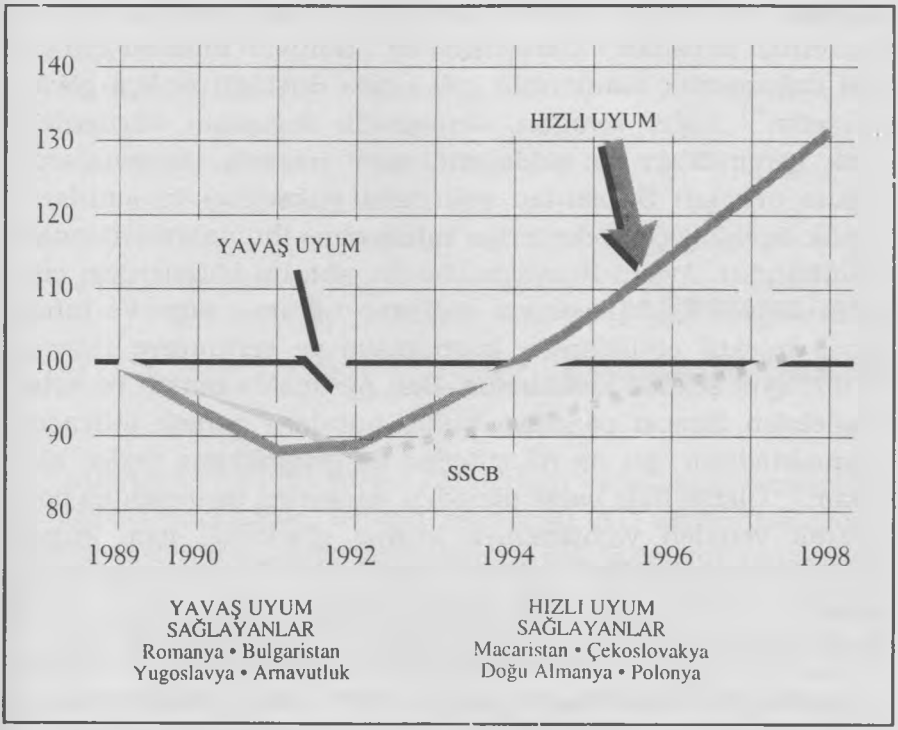
Başka yerlerdeki bu kadar şiddetli gerginlikler olmamasına karşılık, komşu ülkelerin daha birçoğunda rastlanan "azınlığa karşı çoğunluk" meselelerinin kökleri epeyi derinlere inmektedir. Prag'daki hükümet bağımsızlıktan bu yana Slovaklarla, ülkenin adından Slovak özerkliğinin daha büyük boyutlara erişmesine kadar uzanan, ancak bağımsızlık istikametindeki hareketi de önlemeyen talepleri dolayısıyla müzakereleri sürdürmektedir.[54] Romenler Macar azınlığının ortalığı karıştırmasından tedirgin, Macar azınlık da Romenlerin baskısına karşı tahammülünü kaybetmiş durumdadır.[55] Türkiye, Bulgarların dili Türkçe olan azınlıklarına karşı sert muamele etmesinden şikâyet etmekte, Yunanistan ise Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'a çıkarma yapmasını affedememektedir. Hepsi de Makedonya'yı dikkatle izlemektedir. Yüzyılımızın başlarındaki on, on beş yılda, gözlemcilerin endişesi, Balkanlardaki çekişmelerin, başka ülkeleri de içine çekip istikrarsızlık ve savaşa yol açıp açmayacağı idi. Yüzyılın son on yılında, hâlâ aynı korkular geri gelebiliyorsa - hem de korkmakta haklı olmamız için yeterli sebepler varsa - insanoğlunun geçmişten ne kadar güç ders aldığını söylemekle üzücü bir yorum getirmiş oluruz.

Bu gerginlikleri refahı arttırarak iyileştirmek mümkün olabilir, ancak bölgedeki prodüktivite ve yaşam şartları Batı'daki şartların çok gerisindedir. Bir hesaba göre, Çekoslovakya'nın fert başına geliri 1939'da Avusturya'dan yüzde 10 fazla idi şimdi ise yüzde 35 *daha düşüktür* ;[56] son yapılan hesaplar her

halde epeyi iyimserdir, kaldı ki Çeklerin yaşam şartları, Rutenya'dan Makedonya'ya kadar doğudaki ülkelerden de çok daha ilerdedir. Dökülen sanayilerine, verimsiz altyapılarına, teknik ve pazarlama konusundaki uzmanlık yetmezliğine, transfer edilmesi mümkün olmayan (değeri de gittikçe düşen) paralarına ve ekolojilerinin yoğun bir şekilde tahrip olmasına bakılırsa, bu toplumlardan bir kısmının, özellikle dünyanın her tarafında sermaye yetersizliğinin arttığı bir dönemde, serbest piyasa ekonomisine geçmekte zorlanacakları görülmektedir. IMF ve Dünya Bankasının tavsiye ettiği üzere, destekleme fiyatlarını kaldırıp, kamu iktisadi teşebbüslerinden devlet desteğini çekince, üstelik bürokrasiyi de azaltınca uyum politikalarını hızla uygulama potansiyeline sahip olan Macaristan ve Polonya gibi ülkeler bile yüksek düzeyde işsizliğe, iflâslara ve fiyat artışlarıyla dış müdahalelere karşı halkın ajitasyonlarına maruz kalacaktır. Birçokları yaptıkları reformlar daha sonuçlarını vermeye ve ümitle beklenen toparlanma süreci gerçekleşmeye başlamadan önce, zaten inişe geçmiş olan GSMH'larının bir yüzde 10 daha düştüğünü görecektir. (Bak. Grafik 10)

Eski Sovyetler Birliğinin kendi bünyesindeki kaos bu toparlanmayı daha da problemli hale getirmiştir. Bu ülkeler Sovyetlerden yıllarca, dünya piyasalarından daha düşük fiyatlarla ve takas esası üzerinden petrol satın almaya göre kendilerini programlamıştır. Doğu ve Orta Avrupa'nın yakıt açığı şimdi muazzam boyutlara ulaşmıştır; ithal ettiği petrolün bedelini de dolar olarak ödemek zorundadır. Döviz kıtlığına çare bulmak için Rusya'ya yapılan ihracatın arttırılması gerekmektedir - ancak, bu görüş Rusya'nın bu malların bedelini ödeyebileceğini varsaymakta ve bu ekonomileri *Batı* piyasalarına yöneltme işini daha karmaşık hale getirmektedir.[57] Üstelik, bir zamanların SSCB'si ile Romanya'daki şartların, Yugoslavya'daki iç savaşla birlikte kötüye gitmesi, Batı'ya kütle halinde bir göç hareketi olabileceği korkusunu yaratarak zaten yamalı bohça haline dönmüş olan sosyal hizmetler üzerindeki baskıları daha da arttırmaktadır. Bosna'daki çarpışmalar yüzünden daha şimdiden milyonlarca insan yerinden olmuştur, belki de geri dönemeyeceklerdir. Böylece, Orta Avrupa devletlerinin doğu ve güney sınırları boyunca

Grafik 10. *Doğu ve Merkezi Avrupa'da Ekonomik Reformlara Uyum Sağlama*[58]
Tahmini GSMH Endeksi

bariyerler dizilerek eski Sovyet uydularını birbirinin gözünü oyan komşularından ayırmak için yeni bir demir perde yaratılmıştır.[59] Kaderin bu bölgedeki cilveleri arasında belki de en büyüğü budur.

Özet olarak, Doğu ve Orta Avrupa toplumlarının başlarında o kadar çok dert var ki, teknolojinin, çevre trendlerinin ve demografik değişimin yönlendirdiği global değişimlerden nasıl etkileneceklerini henüz düşünecek vakitleri yoktur.[60] Ekolojinin tahrip edilmesinin sağlıklarını ve yaşam standartlarını gayet olumsuz şekilde etkilediğini; gerek bu zararı tamir etmek *gerekse* alternatif yakıtlar, yaşam biçimleri vs. benimsemek için muazzam miktarlara ihtiyaç olduğunu kendileri de bilmektedir. İçlerinden birçoğu enerji ihtiyacını Sovyet tasarımı nükleer enerji santrallerinden karşılamaktadır; santraller tehlikeli olmakla bir-

likte bunları kapatmaya kalkışmak müthiş karışıklıklara mal olacaktır. Ekonomideki belirsizliğin yanı sıra çevre konusundaki endişeler yüzünden, doğum oranlarının, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin hepsinde - Ukrayna'da da - nüfusun idamesi için yeterli doğurganlık oranlarının çok altına düştüğü açıkça görülmektedir.[61] Diğer taraftan, demografik değişimin ülkelerdeki etnik gerginlikleri de şiddetlendirmesi (meselâ, Arnavutlarda doğum oranları Sırplardan çok daha yüksektir) ve sınırların büyük ölçekli göç hareketlerine sahne olma ihtimalini arttırması mümkündür. Aynen Rusya'da olduğu gibi, bu bölgelerdeki çiftçilerin, biyoteknoloji yoluyla değişime uğramış sığır ve tahıla *değil*, kolektif çiftliklerden kurtulmaya ve sermayeye ihtiyacı vardır; aynı şekilde kendilerine, Batı Avrupa'da zengin ve kolay erişilebilen ihracat pazarları bulup buralara girmek ihtiyacını duymaktadırlar; bu da AT çiftçileri ile gerginliklere neden olacaktır.[62] Ülkelerinde borsa olmadığı, sanayileri de temelden başlayarak yeniden yapılanmaya ihtiyaç gösterdiği için, günde yirmi dört saat faaliyet halinde olan "futures" ticaretinin ya da tamamen otomasyona geçmiş fabrikaların her zaman bahsi geçen faydalarından yararlanma şansları da şimdilik çok azdır.

Ancak, Doğu ve Orta Avrupalı milletler bazı önemli kaynaklara da sahiptir: bu bağlamda, bir sürü yetenekli ve hırs sahibi insanları, sağlam bir temeli olan eğitim altyapılarını, eskiden beri sanayide (Çekoslovakya) ya da matematik ve fende (Macaristan) mükemmeli arama geleneklerine ilâveten - elli yılda ilk defa olarak - yeni fikirleri, yeni girişimleri yakalama azim ve şevkini sayabiliriz. Özellikle orta ve uzun vadede yapmaları gereken görevlere bakıldığında, bölge ülkelerinin bu tür doğal yeteneklere güvenip yirmi birinci yüzyıla hazırlanmak bir yana, aradaki farkı kapatmayı bile becerebilmeleri kolay değildir. Ne var ki, hiç olmazsa hapisten kurtulmuşlar ve hangi istikamette yol alacaklarına serbestçe karar verecek duruma gelmişlerdir.

12
Avrupa'nın geleceğe bakışı

Orta Asya ve Kuzey Afrika ülkelerinin karşılaştığı meselelerle mukayese ettiğimizde, Avrupa Topluluğu (AT) ülkelerinin global trendlere uyum sağlama gayretlerinde pek fazla zorlanmayacaklarını tahmin etmekteyiz. Sermaye, altyapı ve (özellikle) bilimsel ve kalifiye personel gibi kaynaklar bakımından zengin olan ve dünyadaki en yüksek yaşam standartlarına sahip bulunan Avrupalılar doğularında ve güneylerinde kavga edip duran uluslara nazaran sayılamayacak kadar çok avantajdan yararlanmaktadır. Japonya ve Kuzey Amerika ile birlikte AT de, bölünmüş dünyamızda, ekonomik, teknolojik ve siyasal gücün üç büyük merkezinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Şüphe yok ki, Soğuk Savaşı takip eden dönemde AT'nin gerek dış gerekse savunma politikalarının tanımını yeniden yapmakta ve özellikle de, birlik ve beraberliğini daha ileri götürmekte çeşitli meseleleri vardır; gene de zor olmakla birlikte bu meseleler herhalde üstesinden gelinemez meseleler olmamak gerekir.

Bununla birlikte, daha da belirsiz olan şey, Avrupalıların bugünün dünyasındaki gelişmelerin etkisinde kalmadan şimdiki konforlu yaşantılarını sürdürmeye devam edip edemeyecekleridir. Avrupa'nın diğer ülkelerden çok daha zengin olan toplumları, başka yerlerde oluşan nüfus baskılarından ya da kalıcı iklim değişimlerinden kendilerini tecrit edebilecekler mi? AT kendi içinde entegrasyonu daha da ileri bir düzeye çıkarmaya gayret

ederken globalleşme konusunun üstesinden gelebilecek mi? Kendi içlerinde bölünerek sayısı çoğalan siyasal görüşlerle, farklı etnik kökenlere sahip komşulara ve son zamanlarda göçmen kafilelerine katılanlara karşı daha da artan olumsuz duygularla, yeni aşiretçilik eğilimleriyle başa çıkabilecek mi? Thomas Friedman adlı gazetecinin yaptığı gözlemlere göre, dünyanın bazı yerlerinde lüks otomobillerin montajında robotlar kullanılmaktadır. Başka yerlerde ise (Saraybosna), çocuklar, sırf başka bir kültüre ve dine mensup oldukları için tank ateşine tutularak öldürülmektedir.[1] Gerek teknolojik değişimlerin gerekse kökü tarihe dayanan hasımlıkların etkileri ulusal sınırların "ötesine taşarak" uzak yerlerde hissedilmektedir; uluslaraşırı nitelikli başka kuvvetlerin durumu da aynıdır. Japonya'nın bile dünyanın çeşitli yerlerindeki meselelerin ortasında âdeta imtiyazlı bir ada gibi yaşaması mümkün değilken - çalkantılı bölgelere çok daha yakın ve kendi içindeki çatlakları daha fazla olan - Avrupa'nın işin içinden hiç fire vermeden çıkması nasıl mümkün olabilir ki? Kıta Avrupa'sındaki siyasal liderler hem "eski" gündemi (NATO'nun geleceği, Ortak Tarım Politikası) yoluna koyup hem de eskisi kadar popüler olmayan birtakım yeni sorunlara çözüm getirmeye muktedir olabilecekler mi?

Bunların hepsi de cevaplandırılması çok zor sorulardır, çünkü Japonya, Amerika Birleşik Devletleri veya Avustralya gibi üniter ülkelerden farklı olarak Avrupa halihazırda kendi anayasal düzenine şekil vermeye çalışmaktadır ki, bu süreç siyasal gücünün büyük bir kısmını tüketmektedir. En azından bu boyutta, AT'deki politikacılar ile eski SSCB'ye dahil olan ülkelerin politikacıları arasında ortak bir özellik vardır. Bu iki bölgeden biri entegrasyonu gerçekleştirme yolunda mücadele verirken, diğeri de parçalanmaya karşı çare bulmak için uğraşmaktadır; hiçbirinde de liderlerin, çok acil olduğuna kesinlikle inanmadıkları konulara ayıracak fazla vakti yoktur. Brüksel'deki plancılara, hatta şimdi AT'yi oluşturan on iki üye ülkedeki* de plancılara göre, Avrupa'nın gelecekteki birlik ve beraberliği üzerinde

---

* Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, Danimarka, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Yunanistan.

yürütülen tartışmalar, nüfusun global değişimi, robot teknolojisi ve sera etkisi gibi konulara nazaran öncelik taşımaktadır.

Oysa, Avrupa'nın entegrasyonu politikalarının, daha geniş kapsama sahip olan global trendleri arka plana itmesine rağmen, bu trendleri bilmezlikten gelmek mümkün değildir. Göründüğü kadarıyla, Avrupa'daki hükümetlerle halklar, bir yandan Avrupa kıtasına gelecek için bir şekil vermeye çalışırken diğer yandan da global değişim kuvvetlerine karşı hazırlık yaparak (ya da yapamayarak) başlarına çifte belâyı almış bulunmaktadır. Bundan dolayı, bu bahsin başlığı olan "Avrupa'nın Geleceğe Bakışı" iki farklı anlamı ifade etmektedir; bunları şöyle özetleyebiliriz:

(a) Avrupa yirmi Birinci yüzyıla doğru yol alırken teşkilâtlanma olarak hangi biçimi benimseyecektir?

(b) Biçimi ne olursa olsun, kitabın Birinci Bölümünde tanımlanan uluslaraşırı değişimlerle boğuşurken Avrupa ne halde olacaktır?

Avrupa'nın geleceği ile ilgili bu iki soru açık ve seçik olduğu kadar birbirini de etkilemektedir. Avrupalılar birleştiği takdirde, yerkürenin ısınması, göç, Kuzey-Güney ilişkileri ve güvenlik konularında ortak politikalar üretme şansları daha yüksektir; bir araya gelerek, teknolojik projeleri de (meselâ, Airbus uçağı) tek bir Avrupalı devletin yapabileceğinden daha iyi finanse edebilirler. Gerçekten, dünyanın değişmekte olması - stratejik dengelerin yön değiştirmesi, ekonomik büyüme paternlerindeki farklılaşma, Doğu Asya'nın yükselişi ve 1945'ten sonraki dönemde süper güçlerin başka tavırlar almaları - dolayısıyla Avrupa'nın daha büyük bir ölçekte birleşmesi gerektiği şeklindeki argüman durmadan destek kazanmıştır. Jean Monnet ile Robert Schumann'ın başını çektiği düşüncelerden, günümüzde AT'nin çok daha sıkı bir biçimde örülmesi gerektiğini savunanlara kadar herkesin gerekçesi gayet basittir: Avrupa 1900 yıllarında dünyada sahip olduğu nisbi önemi tekrar elde etmek istiyorsa Avrupa ülkeleri arasında savaş çıkmasını önlemek, ekonomik uygulamaları birbiriyle ahenkli hale getirmek, dış politika ve savunma politikaları da dahil olmak üzere ortak politikalar oluşturmak

zorundadır. Avrupa ülkeleri, bütün gayretlerine rağmen, eskiden sahip oldukları uluslararası pozisyonu tekrar elde etmeyi başaramamışlardır. Ancak bir araya gelmek suretiyle dünyanın diğer bütün ülkelerinden daha müreffeh ve hatta belki de daha güçlü bir Avrupa milletleri bloku oluşturmak mümkün olabilir.[2]

Şimdiki halde, Avrupa, 1945'teki parçalanmış durumundan çok daha farklı bir yerde olmasına rağmen, böyle bir vizyonun çok uzağındadır. 1940'lı yılların sonlarından bu yana savunma için sırtını Kuzey Atlantik İttifakı Teşkilâtına (NATO) dayamış, kendisine karşı yapılacak taarruzları def etmek için, ABD'nin hem nükleer-stratejik şemsiyesinden hem de konvansiyonel kuvvet desteğinden medet ummuştur. Ekonomik açıdan, gevşek bağlarla bir arada tutulan Avrupa Serbest Ticaret Kuruluşu (EFTA) büyük ölçüde, birbirleriyle serbestçe sanayi ürünleri ticaretini yapma gayreti içinde olan tarafsız küçük devletlerden meydana gelmektedir. Bununla birlikte, hepsinden daha önemli olan Avrupa Topluluğu, yorumcuların genellikle "Avrupa" dedikleri zaman kastettikleri kuruluştur. Normal bir gümrük birliğinin temelleri üzerinde büyük Avrupa birliğinin (siyasal birlik dahil) geliştirilebilmesi amacıyla 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşmasıyla kurulan AT, merkezi planın icracısı olarak bir Avrupa Komisyonuna, bir Avrupa Parlamentosuna, hatta bir Avrupa Adalet Divanına sahiptir. Bu haliyle, federal bir devletin yapısındaki "temel unsurları" haizdir.

Bununla birlikte, bu teşkilâtların hiçbiri Avrupalı ülkelerin hepsini bünyesinde entegre edememiştir. NATO'ya Avrupa dışındaki ülkeler olarak Kanada ve ABD dahildir, ancak (sebebi açıktır) Avrupa'daki tarafsız ülkeleri içine almamıştır. EFTA, siyasal ve anayasal politikalar bir yana, tarım ve vergi politikalarıyla sosyal politikaların bile birbirine uydurulmasına karşı çıkan devletlerce AT'ye alternatif olarak düşünülmüştür. AT'nin öneminin artmasına karşılık EFTA'nın durumu şüphelidir; Varşova Paktının çözülmesi ve NATO'nun geleceğinin belirsizlik göstermesi karşısında, EFTA üyesi bazı ülkeler (Avusturya, İsveç, İsviçre) AT'ye üye olmanın izledikleri tarafsızlık politikasıyla çelişeceği yolundaki varsayımlarını tekrar

gözden geçirmektedirler. Bir ihtimal da, AT'nin sınırlardan arınmış tek pazarını bütün EFTA ülkelerini kapsayacak şekilde genişletmektir - bu konuda 1991 Ekim ayında geçici bir düzenleme yapılmıştır - ancak, bu durum "tam olmayan" üyeliğin kötü örneğinden korkan merkeziyetçilerin hoşuna gitmemektedir. Halihazırda, üyelik konusunda bir kargaşa sürüp gitmektedir: Türkiye NATO'dadır, fakat AT'de değildir (AT'ye üyelik müracaatı yapmış olmasına rağmen); İrlanda AT'dedir fakat NATO'da değildir; Norveç NATO'dadır, 1972 yılında, referandum yaparak AT'ye, hatta NATO'ya üye olmayı reddeden kararı nasıl aldığına da hâlâ şaşmaktadır. Orta Avrupa'da ve eski SSCB'de meydana gelen değişiklikler yüzünden, Rusya da dahil, bu ülkelerin bir kısmı açıkça, AT'ye, hatta NATO'ya katılma arzusu izhar etmiştir.

Durumun bu kadar karmaşık olmasına rağmen, Avrupa uluslararası ilişkilerde çok daha önemli bir konuma geçebilir. Birkaç yıl önce, Profesör Samuel Huntington Amerika'nın elindeki "dünya liderliği asasının" gelecek yüzyılda Japonya'ya, Çin'e ya da Rusya'ya değil, bir Avrupa Federasyonuna geçmesi gerekeceğini ifade etmiştir:

> Avrupa Topluluğu şayet siyasal bakımdan mütecanis olmak istiyorsa, yirmi birinci yüzyılın önde gelen devleti olmasını sağlayacak nüfusa, kaynaklara, ekonomik zenginliğe, teknolojiye ve hem fiili hem de potansiyel askeri güce sahip olabilmelidir. Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği sırasıyla yatırım, tüketim ve silâh alanlarında ihtisaslaşmıştır. Avrupa'da her üçü de dengeli şekilde vardır. GSMH'sından yatırıma ayırdığı pay Japonya'dan daha az, fakat Amerika Birleşik Devletlerinden daha fazla, hatta belki de Sovyetler Birliğinden bile daha fazladır. GSMH'nın tüketime giden oranı Amerika Birleşik Devletlerinden daha az, fakat Japonya'dan ve Sovyetler Birliğinden daha fazladır. Amerika Birleşik Devletlerine ve Sovyetler Birliğine oranla daha az fakat Japonya'ya oranla daha çok silâhlanmaktadır.
>
> Avrupa'da Amerika'yla kıyaslanabilecek bir ideolojik cazibe bulunduğu görüşünü de kabul etmek mümkündür. Dünyanın her yerinde, insanlar Amerikan konsolosluklarının kapısında göçmen vizesi alabilmek için kuyruk olmaktadır. Brüksel'de, ülkeler Topluluğun kapısında içeri

kabul edilmek için kuyruk olmaktadır. Demokratik, müreffeh, sosyal bakımdan çeşitlilik arz eden, karma ekonomiye sahip toplumlardan oluşan bir federasyon dünya sahnesinde güçlü bir devlet olabilecektir. Gelecek yüzyıl Amerikan yüzyılı değilse büyük bir ihtimalle Avrupa'nın yüzyılı olacaktır.[3]

Yukarıda söylenenler, okuyucuya, âdeta Avrupa'nın geçmişteki kavgalarını ve şimdi içinde bulunduğu güçlükleri yokmuş farz eden birtakım cüretkâr ifadeler olarak görünebilir. Roma Antlaşmasının imzalanmasından yirmi beş yıl sonra bile, bir eleştirmen tarafından tanımlanırken, "sınır kontrolleri, ulusal sanayilere hükümetlerce sağlanan sübvansiyonlar, gerek askeri gerek diğer kilit kamu sektörlerindeki kapalı devre ulusal mübayaa sistemleri ile sanayi standartları, telif hakları, ulaştırma, bankacılık, sigortacılık ve malların ülkelere girişinde aranan sağlık şartlarına ilişkin ulusal mevzuat tam bir labirent oluşturmaktadır" ifadesini kullanmaktadır.[4] Bu nedenle, göç konusundaki ortak kurallar, ortak para ve merkez bankası, entegre olmuş (ya da en azından federe durumdaki) silâhlı kuvvetler ve birleştirilmiş dış politika ve savunma politikası konularında daha alaca bulaca ve daha hayati önem taşıyan alanlara girildiğinde hali ne olacaktır? On iki ya da on beş ülkenin hepsi de bugüne kadar egemen birer devlet geleneğine sahip olarak yaşamış iken, eski federalistlerin bir zamanlar gerçekleşmesini ümit ettiği gibi, bunların bir Avrupa Birleşik Devletleri olmasını tahayyül etmek hamhayal olmaz mı? Reform yapmak üzere mütevazı tedbirler almak (meselâ patentleri, ağırlıkları ve ölçüleri birbirine uyumlu hale getirerek), ayrıca, Avrupa'yı bütünleşmiş bir dünya politika sahnesinin oyuncusu haline çevirmek gibi bir hülya peşinde koşarak gücünü boş yere tüketmeden, birbirine yakın kültürel bağlarla bağlı halklardan oluşan gevşek bir federasyonla ve daha tutarlı sanayi uygulamalarıyla yetinmek daha akıl kârı olmaz mı? Kaldı ki, Avrupa sırf *mevcut* güçlüklerin vereceği zararlardan kaçınmanın bile ne kadar zor bir iş olduğunu görmeyecek mi?

"Güçlü" bir Avrupa arzu edenler, tam birliğin şimdilik imkânsız olduğu görüşünü muhtemelen kabul edeceklerdir, ancak gerek ekonomik ahenkliliğin gerekse tek bir vücut gibi düşünebilme ve siyasal aksiyona geçme alışkanlığını teşvik etmenin bir mecburiyet haline geldiğini öne sürmektedirler. Buna karşılık, "zayıf" bir merkezi kuruluşu tercih edenler mal ve hizmetler için daha geniş bir ortak pazar olmasını desteklemekte, ancak, işletmelerin üzerindeki bürokratik kontrollerden, Ortak Tarım Politikasındaki (OTP) sapmalardan, sosyal devlet politikalarını birbirleriyle ahenkli hale getirmenin maliyetinden, ortak bir para ve ortak bir Avrupa merkez bankası fikrinin altında yatan mali egemenlik kaybından ve parlamentoların ve hükümetlerin yetkilerinin Avrupa'ya şâmil kuruluşlara devredilmesinden nefret duymaktadır. Bu uç noktalar arasında, üye devletin durumuna bağlı olarak yelpazenin orta yerlerinde çeşitli pozisyonlar mevcuttur: devletlerden bazıları Avrupa Parlamentosunun yetkilerini arttırmayı, bazıları da Bakanlar Konseyinin nüfuz alanını genişletmeyi istemekte; bazıları savunma alanında bütünleşmek istemekte, bazıları bunun NATO'nun temellerini sarsmasından çekinmekte, bir kısmı da tarafsız kalmayı arzu etmektedir.[5] Entegrasyon lehindeki görüşlerin temelinde yatan gerekçeler bile birbirinden farklıdır; İtalyan otomobil sanayiinin patronları Avrupa kıtasında tek bir pazar isterken Alman entelektüelleri daha çok yakın bir geçmişte birliğini sağlamış olan ülkelerini Avrupa'daki sistemlerin içine "yerleştirme"ye heves etmektedirler.[6]

Avrupa'nın bütünleşmesinin mümkün olup olmadığı hakkında yapılacak her araştırmada, sırf, mal ve hizmetlerin mübadelesi için içteki bütün engellerin kaldırılmasında görüş birliği sağlamakla yetinilmeyip, ortak para birimi, Avrupa Parlamentosunun yetkilerinin arttırılması ve savunma politikalarının koordinasyonu gibi birbirine çok daha ters düşen tedbirler üzerinde de ısrarla durulması gerekecektir. Hem "Avrupa"yı bugün bir isim olarak ifade edilen coğrafyadan daha değişik bir çerçeveye koymak için en büyük potansiyel hem de ulus-devletlerden oluşan bir kıtanın şimdiki yapısını değiştirmeye kalkıldığında rastlanacak en büyük engeller bu alanlarda yer almaktadır. Bu en-

geller aşılabildiği takdirde, AT uluslararası ilişkilerde federasyoncuların öngördüğü yeri alıp geliştirebilir; aşılamadığı takdirde 1991'de Körfez Savaşı sırasında durumu tiksinerek yorumlayan Belçikalı bir bakanın söylediğinden ibaret kalacaktır: "Ekonomide dev, siyasette cüce, askeri bakımdan ise ağaç kurdu."[7]

Bölgesel işbirliğini geliştirmek üzere dünyanın başka yerlerinde de örgütler kurulmuş olmasına rağmen, bunlardan hiçbiri AT kadar ticari öneme sahip olmadığı gibi fikri ve siyasal ilgiye de mazhar olmamaktadır. Dünya ticaretinin üçte birini AT yönetmektedir. Toplu halde bakıldığında finans kaynakları muazzam boyutlardadır, çünkü dünyanın en büyük bankalarından, sigorta şirketlerinden ve finans kurumlarından birçoğu AT'dedir. Dünyanın ticarette en önde gelen on ülkesinden yedisi Avrupa'dadır.[8] Otomobil, eczacılık ürünleri, takım tezgâhları ve genel mühendislik malları gibi sanayi dallarında AT ülkelerinin toplu olarak üretimi dünyadaki her ülkeden daha fazladır.[9] Kuzey Amerika'da Meksika, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada arasındaki serbest ticaret bloku yerli yerine oturuncaya kadar, AT dünyanın en büyük pazarıdır. Japon ve Amerikan rekabeti karşısında cesareti daha da bilenen AT uzay ve havacılık, süper bilgisayarlar, maglev trenleri[+] vs. gibi ileri teknolojiye dayalı sanayilere dünya kadar para akıtmaktadır. Bütün bu sınai ve ticari faaliyetler muazzam sayılara ulaşan kültür kurumlarıyla, araştırma kütüphaneleriyle, bilim merkezleriyle, yüzlerce üniversite ve milyonlarca meslek yüksekokulu seviyesindeki öğrenci ile yüksek düzeyde kalifikasyona sahip işçilerle desteklenmekte ve bu faaliyetler de karşılık olarak onlara destek sağlamaktadır.[*]

Bununla birlikte, Avrupa'nın kaynakları yirmi altı egemen ulus-devlete bölünmüştür; bunlar Yunanistan'dan Norveç'e,

---

[+] Güçlü mıknatıslar kullanılmak suretiyle, trenleri raylar üzerinde kaydırarak hızla hareket ettiren bir demiryolu sistemi (Çevirenin Notu).

[*] Kabul edilmesi gereken husus, Almanya ile Portekiz gibi ülkelerin kaynakları arasında büyük ölçüde farklar olduğudur - 1984'te Almanya'da araştırma ve geliştirmedeki milyon nüfus başına bilim adamı ve mühendis sayısı Portekiz'in yedi katı idiancak, buradaki görüşlerde AT bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Finlandiya'dan da Portekiz'e kadar sıralanmaktadır. Bu ülkelerdeki gümrük tarifelerinin, ticari uygulamaların, vergilerin, trafik mevzuatının ve bunlara ilişkin faaliyetlerin uyumlu hale getirilmesinin ekonomik gerekçesi kadar mantıklı bir şey olamaz. İngiltere'nin kuzeyinden güneyine kadar otuz altı saatte 1200 kilometre yol kat edebilen bir kamyon, Manş Denizini geçtikten sonra Calais'den Milano'ya kadar aynı mesafe yolu - sınırlardaki bütün duraklamalar yüzünden - elli sekiz saatte alabilmektedir. Turist olarak Avrupa'nın bir şehrinden bir başkasına giden ve her durduğu yerde parasını bozdurup mahalli para alan, sonra da mahalli parayı verip kendi parasını geri alan bir "Avrupa" vatandaşı, başlangıçta elinde olan paranın yaklaşık *yarısının* para değiştirme işlemlerinde yok olup gittiğini görecektir.[10] Buna farklı milli standartların çeşitliliğini de eklersek - değişik tipteki elektrik fişlerinden tekmil telekomünikasyon sistemlerine kadar - işadamlarının mal ve hizmetlerde gerçek bir ortak pazar olması için neden bu kadar ısrar ettiklerini anlamak kolaylaşır. İddia edildiğine göre, böyle bir standartlaşma hem Avrupa'nın büyümesine ilâve olarak "bir kerelik bir itici güç" takviyesinde bulunmakta hem de yirmi birinci yüzyılın başlarında rekabet edebilmesi için daha esnek ve daha etkin ekonomik yapılara sahip olmasını sağlamaktadır.[11] Geçenlerde yayınlanan Cecchini Raporuna göre, "Avrupalılaşmamanın maliyeti", yani AT ülkeleri ekonomilerini birleştirmedikleri takdirde üzerlerine binecek yük korkunç boyutlara çıkacaktır; diğer taraftan, pazarda ortaklık uygulamaları sonucunda, 200-300 milyar dolarlık tasarruf sağlanacak ve AT'nin toplam üretiminde yüzde 4 ile 7 arasında bir ek artış olacaktır.[12] Rapor, ya Avrupa'nın bu fırsatın üzerine atlayabileceğini yahut da Japonya ile Amerika'nın gerisine düşeceğini öne sürmektedir.

Avrupa Komisyonunun bu ve diğer bazı argümanlarına göre, malların, hizmetlerin, sermayenin ve insanların Topluluk içinde serbestçe hareket etmesi; bu tedbirin de 31 Aralık 1992'den sonra yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştı. Roma Antlaşmasının başlangıçtaki niyeti bu olduğuna göre, meselâ, bir Avrupa merkez bankası kurmak ya da ortak bir savunma politikası belirlemek çok ters bir şey olmayacaktı. Ne var ki, 1985'te AT'nin iç

pazardan sorumlu (Lord Cockfield) yetkilisi tek bir ortak pazarı gerçekleştirmek için gerekli olan tedbirlere ilişkin Beyaz Kitabını ortaya koyduğunda, bankacılık lisanslarından sermaye kontrollerine, sivil havacılıktan vergi kanunlarına, çevre sorunlarından tüketicinin güvenliğine kadar üç yüzün üzerinde aksiyon alanı tespit edilmişti.[13]

Birçoğu uygulanan daha birçoğu da sırada bekleyen bu tedbirlerin meydana getirdiği bir Ortak Pazar beklentisi içinde, birleşen işletmeler, sınırları aşan yatırımlar, devralınan şirketler ve pazarlama amacıyla yapılan anlaşmalar için atılım potansiyeli yaratıldığı bir sırada, Avrupalı sanayiciler, finans kurumları, hizmet sektörü işletmeleri ile medya devleri kendilerini, 1990'lı yıllarda hem daha açık hem de daha ileri rekabet şartlarına sahne olan bir ortam için hazırladılar. Deutche Bank ile Morgan Grenfell, Siemens ile Plessey, Hennessy ile Guinness, Volvo ile Renault . . . gibi ittifaklara dair haberlere bakıldığında alınan izlenim, bu muazzam pazar içinde hayatta kalmak isteyen hemen her şirketin 1980'li yılların sonlarına kadar kendi yapısına yeniden şekil verdiğini göstermektedir. Şirket satın alımlarında görülen patlama ise - gazeteci ağzıyla ifade edilen "Kale gibi bir Avrupa" ile birlikte değerlendirildiğinde - Amerikan ve Japon çokuluslu şirketlerinin, AT içindeki *varlıklarını* genişletmek amacıyla harekete geçmelerine yol açmıştır. Burada da artık ailenin bir ferdi gibi tanınan isimler bahis konusudur - Ford ile Jaguar, Philip Morris ile Suchard, IBM ile Siemens, Fujitsu ile ICL, Honda ile Roiler, Mitsubishi ile Daimler-Benz; görüldüğü gibi hiçbiri işin dışında kalmak niyetinde değildir.[14]

Buna rağmen, tamamen serbest bir AT pazarı henüz ortaya çıkabilmiş değildir; bunun başlıca sebebi sınırsız bir bırakınız-yapsınlar yüzünden hasar görme ihtimali olan köklenmiş menfaatlerin geride savunmasız bir hat bırakmama gayretidir. Aynı muhasebecilik firmasının Londra'da, Frankfurt'ta ve Milano'da faaliyet göstermesine izin vermek az şey değildir; ne var ki, meselâ havayolu şirketleri arasında açık rekabet ortamı sağlamak çok daha zor bir iştir, çünkü Avrupalı hükümetlerin her biri kendi "milli" havayolu şirketini korumak ister. Aynı şekilde,

Peugeot ve Fiat gibi nüfuz sahibi otomobil imalâtçıları kendi hükümetlerini ikna ederek Japon otomobillerinin ithalini sınırlatmayı başarmışken, şimdi Japon araba fabrikalarının AT içinde (en çok da İngiltere'de) kurulmasından duydukları endişe yüzünden ithalât kotalarının daha bir süre devam etmesi için büyük mücadele vermektedirler. İlk bakışta görünen manzara, bu işlem sonucunda, tek pazar ilkesinin daha az verimli çalışan üreticiler lehine açıkça ihlâl edildiğidir. Fransız ve İtalyan imalâtçılarına bakılırsa durum daha farklıdır; Avrupa ekonomik birliğinin amacı, *Avrupalı* şirketlere ve bunların işçilerine yararlı olmaktır, yoksa, geçen kırk yıl boyunca ülkesine gelecek mallara karşı en ileri ithalât kontrolü tedbirlerini aralıksız uygulamış olan bir ülkenin çokuluslu şirketlerini yararlandırmak değildir.

Buna ilâveten, Avrupa çerçevesindeki bu şirket birleşmeleri ve şirket satın alımları furyası üzerine birçok şimşekleri çekmiş ve sosyal dengesizlik yarattığı, şirketlerin başkanlarına, hissedarlarına, avukatlarına ve bu işletmelerdeki daha birçok kimselere yararlı olduğu, fakat genelde halka hiçbir fayda sağlamadığı yolunda tenkitler almıştır. Avrupa'nın Amerika Birleşik Devletlerine benzemek *istemeyişinin* kültürel temelini oluşturan kanaatlerin köklerinin ne kadar derinlerde olduğuna bakıldığında, Avrupa'nın geleceğine ilişkin planlarda güçlü bir sosyal politika unsurunun yer aldığı görülür. Herkesin fark edebildiği gibi, ülke sınırları, gümrük tarifeleri ile ticari/hukuki sistemlerin daha önceki yapısı her ülkenin kendine özgü sanayiler - havayolları, telefon şirketleri, otomobil üreticileri, bilgisayar imalâtçıları, bankalar, silâh fabrikaları - geliştirmesini teşvik etmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin hemen hemen aynı büyüklükteki pazarıyla mukayese edildiğinde, Avrupa'da, engeller kaldırıldığında *gereğinden fazla* havayolu, elektrik şirketi ve otomobil yapımcısı olacaktır; en verimsiz olanlar da ya çöküp gidecek ya da (daha büyük bir ihtimalle) başkaları tarafından satın alınacaktır ki bunun tek istisnası bizzat kendi hükümetlerinin entegrasyon fikrini es geçip bunları korumaya devam etmesi halidir. Dolayısıyla, Avrupa ülkelerinin ekonomileri birbirine uyumlu hale getirildiği takdirde, ekonomik büyümeye genelde verilen destek ne kadar fazla

olursa olsun yüksek oranlara varan yerel düzeyde noktalar halinde işsizlik oluşması ihtimal dahilindedir.

Üstelik, ekonomik birleşme çok farklı gelir ve sosyal güvenlik ve yardım düzeylerinin bulunduğu bir kıtada olmaktadır: Meselâ Almanya'nın kişi başına GSMH'sı Portekiz ve Yunanistan'ın üç, dört katıdır;[15] sosyal güvenlik ve yardım programları da çok daha dolgundur. Bir imalâtçının Topluluk sınırları içindeki herhangi bir yerde mal üretebilmesi ancak gerçek bir ortak pazar sayesinde mümkün olabileceği için, yeni yatırımları ücretlerin ve diğer maliyetlerin düşük olduğu refah düzeyi düşük bölgelere yöneltmek - ya da mevcut üretim için yeni mekânlar bulmak - gayet cazip görünmektedir; kaldı ki, bir ABD firmasının Connecticut'tan Mississippi'ye taşınmasının ya da bir Japon firmasının Tayland'da fabrika kurmasının sebebi de budur. Burada da, Avrupa'nın siyasal kültürünün farklı olması nedeni ile, sosyal politikalara ve sendikaların gücüne (özellikle Almanya'da) ağırlık verilmesi, bu gibi bırakınız-yapsınlar'cı politikalara karşı mukavemet oluşmasına yol açmaktadır. Buna karşılık, refah düzeyi düşük bölgelerdeki ücretlerin zengin ülkeler düzeyine yaklaştırılması ve sosyal güvenlik ve yardım programlarının zengin ülkelerdekilerle aynı hizaya getirilerek tekdüzelik sağlanması için siyasal baskılar artmaktadır. İşadamlarının (ve İngiliz Hükümetinin) bu işlerin maliyetine bakıp protesto sesleri yükseltmelerine rağmen AT "sosyal şart"ını genişletmeye kararlı görünmektedir. Özetlersek, Avrupa'nın "ortak pazar" yaklaşımı (Meksika-ABD-Kanada ticaret blokundaki gibi) bir serbest ticaret bölgesi olmanın ötesinde, başka ne varsa hepsinin birbiriyle uyumlu hale getirilmesini ihtiva etmektedir; işte asıl meseleler de bu ticaret *dışı* alanlardaki birleşmeden çıkacaktır.

Aynı şekilde, Ortak Tarım Politikası (OTP) da global piyasa mantığıyla bağdaşmamakta ve âdeta, dünyadaki genel ticarete ve ekonomik büyümeye vurulmuş büyük bir zincir görünümü vermektedir. OTP, düşük maliyetlerle çalışan AT dışındaki üreticilere karşı Topluluktaki çiftçileri korumaya almak için ortak bir gümrük tarifesi düzenleyerek, temel gıda mallarına asgari destekleme fiyatları saptayıp fiyatlar bu seviyelere kadar indiğinde tarım ürünleri satın almayı garanti ederek, üretim fazlalarının

yurtdışına satılabilmesi için de ihracata bol keseden sübvansiyonlar vererek dünyadaki tarım ürünleri arz ve talep dengesini alt üst etmiştir.* Gıda fiyatlarını da yukarı çekmektedir. AT'deki harcamaların yüzde 70'ten fazlası tarıma ve balıkçılığa gitmekte, çok daha fazla sayıdaki insana yararlı olabilecek sosyal ve bölgesel gelişme programlarına çok az para kalmaktadır;[16] üstelik de paralar, Apeninlerdeki köylülerle küçük arazi sahiplerine gideceğine, gayet orantısız bir şekilde, Fransa'nın kuzeyindeki veya İngiltere'nin doğusundaki büyük çiftçilere gitmektedir. OTP, dışarda da, AT'yi büyük bir gıda malı ihracatçısına çevirerek dünya pazarlarını diğer tarım ürünü ihracatçısı ülkelerin elinden almış, böylece dünya tarım sübvansiyonlarında yukarı doğru hareket eden bir helezon oluşturmuş ve Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Arjantin ve Avustralya ile ilişkilerde de sıkıntılar yaratmıştır. Çiftçilere sağlanan desteğin 1990'da, AT hükümetlerine ve tüketicilere maliyeti 133.4 milyar dolar, buna karşılık bu maliyet Amerika Birleşik Devletlerinde 74.1 milyar dolar, Japonya'da ise 59 milyar dolar olmuştur.[17]

Avrupa'nın birliğini destekleyenlere göre, OTP'ye olan ihtiyaç her şeye rağmen devam etmektedir. Bunların fikrince, Avrupa'daki bir ortak pazarın sadece sanayie faydası olmaz. Bir yanda sanayi yoğun ekonomiler (Almanya), diğer yanda da tarım yoğun ekonomilerin (Yunanistan, Portekiz) yaşam standartları arasındaki uçurumun giderek büyümesine karşı, ayrıca aynı ülkenin değişik bölgeleri ve sektörleri *içindeki* gelir farklarına karşı da bir supap görevi görmesi gerekir. Tarımın AT bütçesinin büyük kısmını tüketmesi, zengin ülkelerden fert başına geliri düşük olan çok sayıda köylünün bulunduğu Topluluk üyesi ülkelere kaynak aktarmanın bir yoludur. Çiftçileri hiçbir tahdide tâbi tutulmayan bir serbest ticarete maruz bırakmak demek, Sicilya'dan Galway'e+ kadar her yerde bölgesel düzeyde

---

* Bu duruma sanayi bakımından bir benzetme yaparsak, ABD Hükümetinin satılmayan Amerikan malı bütün arabaları ve kamyonları sabit bir fiyattan satın almasının, sonra da bu arabaların yurtdışına satılmasına sübvansiyon vermesinin bundan hiç farkı yoktur. Tabii ki bu durum ABD otomobil şirketleriyle işçilerine yarar, ancak dünya otomobil piyasalarının nasıl altüst olacağını gözünüzün önünde canlandırmak o kadar zor değildir.

+ İrlanda'nın batısında bir ilçe (Çevirenin Notu).

sosyal meseleler yaratmak - ya da meseleleri daha şiddetli hale getirmek - demektir; kaldı ki, çiftçilerin oylarına gerçekten ihtiyacı olan güçlü partilerin (Almanya'daki CDU gibi) sayısı da epeyi çoktur. Nihayet, estetik, duygusal ve kültürel boyuta da bakmak gerekir: müthiş güzelliğe sahip olup tarihi bakımdan da inanılmaz derecede önemi haiz bulunan çok sayıdaki bölge ile şehir, şimdiye kadar nüfus dalgalanmalarından büyük zarar görmüştür.[18] Auvergne, Kalabriya ve Kastilya[+] gibi yörelerde refah düzeyi artan topluluklar bulunması istenildiği sürece tarıma şu veya bu şekilde destek sağlanması gerekecektir.

Bir başka karışık iş de, AT liderlerinin 1991 Maastricht toplantısında, ortak bir Avrupa parası[*] yaratmak ve para arzını bir Avrupa federal bankasının denetimine bırakmak yolundaki niyetlerini açıklamış olmalarıdır. Kaldı ki, işlemlerde on iki ya da daha çok sayıdaki paranın kullanıldığı bir gümrük birliği, aslında çelişkili bir durumdur. Para değiştirme işiyle uğraşanların dışında, ortak bir paranın her işletmeye - ve turiste - yararlı olacağı ve sınır ötesi yatırımları daha da teşvik edeceği öne sürülmektedir. Üstelik, ABD dolarının son yıllarda gösterdiği istikrarsızlık göz önüne alınırsa tümü itibariyle uluslararası finans sistemi, çok daha geniş bir tabana sahip bir dünya parası olmasından kazançlı çıkacaktır. AT ülkeleri paradaki dalgalanmaları, Döviz Kuru Mekanizması (DKM) tarafından tesbit edilmiş bulunan oldukça dar limitler içinde koordine etmeyi kabul etmiş olduğuna göre, bir adım daha ileri gidip paraların hepsini tek bir para içinde birleştirmemek için ne engel kalıyor?

Bu sorunun cevabı, tabii ki, para birliğinin, devletlerin egemenliğine - yani, hükümetlerle parlamentoların faiz oranlarını değiştirme, para basma ve bütçe açığı verme özgürlüğüne - karşı, profesyonel standartları uyumlu hale getirmeye ya da tarım gelirlerini korumaya yönelik programlardan çok daha

---

[+] Sırasıyla Fransa, İtalya ve İspanya'da bulunan birer bölge (Çevirenin Notu).

[*] Halen bir Avrupa Para Birimi (ECU) mevcuttur. ECU, AT gelirleri ve harcamalarının hesaplanmasında kullanılan, oranları da üye ülkelerin ekonomilerinin nisbi gücünü yansıtacak şekilde zaman zaman ayarlanan bir muhasebe aracıdır. Fiktif bir para olduğu için, günlük işlemlerde kullanılması mümkün değildir.

büyük bir tehdit oluşturmasıdır. Şayet her merkez bankası ECU basmakta serbest olsaydı, her hükümet de (Atina ve Roma'nın maliyesi gevşek idareleri de dahil) bu yeni parayla muazzam bütçe açıkları verip ülkelerinin borçlarını 1980'li yıllarda yaptıkları gibi arttırabilselerdi sonuç tam bir fiyasko olurdu - zaten bu yüzden, maliye alanında muhafazakâr bir tutuma sahip olan Bundesbank bu yeni paranın piyasaya sadece, siyasal denetime karşı en az Bundesbank kadar bağımsız bir Avrupa Federal Bankasınca sürülmesinde direnmektedir. Gerçekte, gerek Alman ekonomisinin güçlü olması yüzünden gerek komşularının kendi döviz kuru ve faiz oranlarını Almanya'ya bağlamış oldukları ölçüde, Bundesbank zaten bir nevi Avrupa merkez bankası haline gelmiş bulunmaktadır; halihazırdaki bu zımnî anlaşmaların da, aynen şimdi Bundesbank'ın DM çıkarması gibi Eurofed Bank'ın da[+] ECU çıkarması sonucunda gelecekte resmiyet kazanması mümkün olacaktır.

İşte bu yüzden, Bn. Thatcher 1990 yılı sonlarında Avam Kamarasındaki bir konuşmasında, "Sterlini devretmekle, bu parlamentonun yetkilerini de Avrupa'ya devretmiş olursunuz," demiştir.[19] Para birliği sonucunda, belli bir ülkenin faiz oranlarını değiştirerek kendi ekonomisini "yönlendirmesi" imkânsız hale gelmektedir. Meselâ, Fransa Bankasının reeskont oranını yüzde 2 arttırması, bankalar ve işletmeler aynı parayı Fransa dışında eski oran üzerinden temin edebiliyorsa ne anlam ifade eder ki? 1992 yılı Eylül ayında, kendi paralarını mevcut Avrupa para sisteminin dar çerçeveli döviz kurlarının kıskacında tutmanın maliyetine katlanmayı başaramayan İngiltere ile İtalya sistemden ayrılmış, böylece maliye birliğinin 1995'e kadar gerçekleşeceği hususunda ilk başlarda beslenen ümitlere kötü bir darbe indirmiştir. Peki, AT ülkelerinin ortak bir parası olsaydı bu ülkeler böyle bir şey yapmakta bu kadar serbest olabilirler miydi? Aynı Bundesbank gibi davranan bir Avrupa Federal Bankası enflasyona karşı mücadele politikalarında aşırı derecede muhafazakâr bir tutuma sahip bir kuruluş olacağından, Avrupa para birliğine üyeliği devam ettiği takdirde, ilerde Fransa'nın (Fransa Bankası

[+] Avrupa Federal Bankası (Çevirenin Notu).

Hazine karşısında fazla bağımsız olmadığına göre) ya da bütçelerinde büyük açıklar veren ülkelerin başına büyük dertler açılmaz mı?

Ekonomi dışındaki cepheleri açısından bakıldığında da, Avrupa'nın birliğine yönelik trend milli egemenliği erozyona uğratmakta, çeşitli siyasal grupların bunu önleme gayretleri de sonuç vermemektedir. Avrupa Komisyonuna göre, ekonomik entegrasyon o kadar hızlı bir şekilde oluşmaktadır ki siyasal ilişkilerin geri kalması ve olgunlaşmaması "Topluluğun birlik ve beraberliği bakımından çok tehlikeli" olacaktır.[20] Bu, siyasal birliğe ilişkin anlaşmanın kolay ve engebesiz olacağı anlamına gelmez. Kuveyt-Irak krizinin, Avrupa'nın dış politika sorunlarındaki bölünmüşlüğünü ortaya çıkarması; Danimarka ile Fransa'nın 1992'de Maastricht anlaşmaları için yaptıkları referendumların da, ulusal egemenliğin daha fazla kaybedilmesi konusunda halkın ne kadar rahatsızlık duyduğunu dile getirmesi, federe olma statüsünü daha ileri düzeye götürecek bir Avrupa'ya doğru yol alırken karşılaşılacak engelleri gözler önüne sermektedir.

Bununla birlikte, politikaların daha uyumlu hale getirilmesi durumu varsa mevcut AT kurumlarının işlevlerinde ve yetkilerinde de birtakım değişiklikler yapılması gerekebilecektir. Halihazırda, entegrasyon yolundaki itici gücü teşkil eden Avrupa Komisyonunun on yedi üyesinden beklenen, kendi ulusal çıkarlarını düşünmeden hareket etmeleri ve tüm Topluluğun menfaatlerini göz önüne almalarıdır. Komisyondaki her temsilcinin kendi görev alanı ve yetkileri - tarım, rekabet politikası, iç piyasa ve sanayi, bölgesel politika vs. - olduğu gibi, temsilcilerin hepsinin de faaliyetleri, ulusal prosedürlerin birbirleriyle uyumlu hale getirilmesine ilişkin çeşitli AT anlaşmaların uygulamaya konmasıdır.

Buna rağmen, Avrupa Komisyonu AT'nin *siyasal* kararları oluşturan merkezi değildir; bu maksatla kurulmuş olan Bakanlar - yani üye devletlerin kendi bakanları - Konseyi vardır. AT ülkelerinden birçoğuna, özellikle de Fransa'ya göre, siyasal yetkiyi asıl kullanacak olan merci burasıdır, çünkü bu liderler demokratik usullerle seçilmiştir (oysa komisyondaki temsilciler se-

çilmemiştir) ve ancak üye ülkeler gündemi birlikte kararlaştırdığı takdirde Avrupa ileri gidecektir. Belki de bu noktada oybirliği ilkesinin biraz daha sulandırılması gibi bir durum - bir, iki ülkenin diğerlerinin yapmak istediği şeyi engellemelerini önlemek - olabilecektir, ne var ki Avrupa'nın siyasal bakımdan daha da uyumlu hale getirilmesine ilişkin Fransa'nın yaklaşımı, esas itibariyle, devlet başkanlarının (ve diğer bakanların) daha sık bir araya gelmelerinden ve büyük kararları almalarından ibarettir.

Bu nevi düşüncelerden anlaşıldığına göre, Paris'in gönlünde yatan aslan, kalpten bağlı olduğu Fransız ulusal kimliğinden fedakârlık etmeksizin uluslararası ilişkilerde etkili bir unsur haline gelmiş bir Avrupa'dır; ne var ki, Bakanlar Konseyi bünyesinde yapılacak pazarlıklar yoluyla karar oluşturma mekanizmasında bu kadar ısrar edilmesi, Avrupa'daki samimi federalistleri endişeye sevk etmektedir; çünkü bunlar, Bakanlar Konseyi yerine, her ülkenin nüfusunun büyüklüğü ile orantılı sayıda beş yıl süre için doğrudan seçilmiş 518 üyeden oluşan bir meclis olan Avrupa Parlamentosunun yetkilerini genişletmeyi arzu etmektedir.[21] Federalistler bu meclisin ABD'deki Temsilciler Meclisi gibi gerek mali kaynaklar üzerinde gerek icranın teklif ettiği politikaları onaylayıp onaylamamak vs. gibi konularda yetkili bir organ haline gelebileceğine inanmaktadır. Bununla birlikte, halen, Parlamento kendisinden daha güçlü ve yetkilerine daha düşkün otoritelerce kösteklenmektedir: Avrupa Komisyonu, kendi Avrupa kapsamlı gündeminin yerel menfaatleri yansıtan bir parlamento koalisyonu engeline takılmasından korkmakta; devlet başkanlarının/ Bakanlar Konseyinin çoğunluğu, kendi vatandaşlarının fark edilecek şekilde azınlıkta kalacağı bir parlamentoya yetkileri devretme fikrine hiç sıcak bakmamakta;* son olarak, ulusal parlamentolar ile meclislerin birçoğu da kendi yetkilerinin yurtdışına devredilmesine karşı çıkmaktadır. Bundan dolayı, Avrupa Parlamentosunun hakları yavaş yavaş genişletilmiştir; Strazburg'daki meclisin de henüz "sadece basit birtakım tâdil yetkileri" vardır.[22] Avrupa Komisyo-

* AT ülkeleri arasındaki büyük devletler bile 518 üyeli Avrupa Parlamentosuna sadece seksen bir mebus gönderebilmektedir.

nunu görevden alabilir, bütçesini de reddedebilir, ne var ki bunlar gösterişe yönelik ve bir bakıma da acil durumlarda kullanılabilecek yetkilerdir; uygulamada kararlarının birçoğu ne konseyi ne de komisyonu bağlamaktadır.

O halde, AT yirmi birinci yüzyıla doğru yaklaşırken, entegrasyonu daha ileri götürmeye yönelik taze öneriler de boy göstermeye devam etmektedir. Strazburg'da ikinci bir meclis veya bir "senato" ya da üye ülke milletvekillerinin AT mevzuatını didik didik incelemesi amacıyla bir komite kurma düşüncesi ortalarda dolaşmaktadır; daha önce de bahsedildiği gibi, ya Bakanlar Konseyini (Fransızların tercihi) veya Avrupa Parlamentosunu (Almanların tercihi) güçlendirme amacını güden projeler birbiriyle çekişirken, başka ülkelerin (özellikle İngiltere ve Danimarka) bütün bu fikirlere şüpheyle baktıkları da görülmektedir. Bir süre önce "Avrupa 1992" konusunda medyada yaratılan heyecana rağmen, halk henüz siyasal birlik sorunundaki belirsizliğin devam ettiği ve kolay kolay da gerçekleşmeyeceği inancındadır.

Halbuki, bütün dengesizliğine ve karman çormanlığına göre, gene de bir çeşit diyalektik ilerleme kaydedilmiş, böylece 1973'ün Avrupa'sı 1957'nin Avrupa'sından nasıl farklı ise 1992 yılının "Avrupa"sı da 1980 Avrupa'sından farklı olmuştur. İster tam bir ortak pazar kurulması için iş dünyasının baskılarından ister Japonya'nın yükselişi gibi birtakım dış trendlerden kaynaklanmış olsun, entegrasyona yönelik hareketin yavaşlayıp uzun bir süre öylece kaldığı nadiren görülmüştür. Belirli bir alanda (tarım veya para reformu) görüş ayrılıkları başka alanlarda (bölgesel politika veya dış yardım) görüş birliği oluşmasına engel teşkil etmemiştir, çünkü işin içinde o kadar çok sayıda kuvvetler vardır ki, her şeyin durup hareketsiz kalması mümkün değildir. Yavaş fakat emin adımlarla, "Topluluğun giderek bir ulus-devletler derlemesi olma vasfını kaybettiği, giderek daha mütecanis bir bağımsız varlık olma vasfını kazandığı ve bütün dünyanın da onun gücünün bu halinden kaynaklandığını kabul ettiği"[23] görüşü öne çıkmaktadır.

Şayet bu doğru ise Avrupa dış politika ve savunma politikası gibi müşkülât yaratan alanlarda da "mütecanis bir bağımsız

varlık" olacak demektir. Bazı sebeplerden ötürü, Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşından sonra diplomatik ve stratejik sorunlarda bağımsız bir tutum geliştirmesi mümkün olamamıştır. Gelenek haline dönmüş ulusal çekişmeler, bölük pörçük olmuş ekonomisi, Almanya meselesinin nasıl çözümleneceği hakkındaki belirsizlik, doğu sınırlarında SSCB'den gelen baskıların artması gibi etkenler Batı Avrupa'nın güvenliğini ancak Washington'un hakimiyeti altındaki "Kuzey Atlantik" dış politika ve savunma politikası sistemi içinde sağlayabileceği şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak, yirmi, yirmi beş yıl sonra durum değişmeye başlamıştır. Avrupa toplam refah itibariyle yalnız Amerika Birleşik Devletlerine yaklaşmakla kalmamış, ayağını sürümekte olan Sovyetler Birliğinden de ekonomik alanda çok daha güçlü hale gelmeye başlamıştır. Amerika'da prodüktivite ve büyüme oranları yavaşlamış, federal bütçenin durmadan artan büyük açıkları hem bankacıları hem de parlamenterleri endişelendirmiştir. Bu nedenle, Atlantik'in iki sahilinde de değişim isteyen, özellikle de Avrupa'nın kendi savunmasının yükünü giderek kendi omuzlarına alması, hatta kendi savunma politikalarını oluşturması gerektiğini söyleyen sesler yükselmeye başlamıştır.[24]

Tabii ki, teorik olarak, ortak bir Avrupa savunması kurmak için söylenecek çok şey vardı. Avrupa toplam GSMH'sının yüzde 4 ilâ 5 kadarını, 1945'ten sonra süper güçlerin sahip olduğu stratejik ve konvansiyonel kuvvetlere eşdeğer bir düzen kurmaya yeterli olacak şekilde, savunmaya ayırabilecek kadar zengindi. Gerek bilim gerek sanayi altyapısı - askeri sanayi potansiyeli de - hep mevcuttu; sırf Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın kara kuvvetleri birleştirilse bazı haberleşme meselelerine rağmen, dünyanın en büyük ve en iyi donatılmış ordularından biri meydana gelirdi. Bu çözüm o zaman olduğu gibi şimdi de mümkün olduğuna göre, Avrupa'nın artık "büyüyüp" kendi savunmasını Amerika Birleşik Devletlerine emanet etmekten vazgeçmeye çalışması gerekmez miydi? Kaldı ki, Atlantik ötesi ilişkiler - ekonomik, kültürel ve diğer bağlardan ötürü - NATO'nun tedricen dağılmasından sonra bile ayakta kalmaya devam edebilecekti.

Sovyetler Birliğinin çökmesi ile birlikte, Avrupa'nın gelecekteki savunması konusundaki tartışmalar da yepyeni bir mecraya girmiştir. Aslında, Soğuk Harbin sona ermesi hem topyekûn nükleer imha tehdidinin hafiflemesi hem de siyasal ve stratejik manzaranın değişmesi sayesinde muazzam bir ferahlık sağlamıştır; esas şaşılacak şey ise "gücün derinden derine ve çok boyutlu bir şekilde el değiştirerek Batı"ya geçmiş[25] ve Avrupa haritasının yeniden çizilmiş, üstelik de bunların büyük bir savaş geçirilmeden gerçekleşmiş olmasıdır. Batı'nın savunma kuvvetleri üzerindeki baskıyı hafifleten - savunma harcamalarının da önemli ölçüde kısılmasına yol açan - bu gelişme, uluslararası şartlardaki geniş kapsamlı değişikliklerin meydana getirebileceği belirsizliklere bakan planlamacıların da aklını allak bullak etmiştir. Doğal olarak, ilk akla gelen şey, Avrupa kıtasındaki büyük mühimmat depolarını mümkün olduğu kadar süratle askeriyeden arındırmak için Doğu-Batı bağlantılı bir dizi müzakere yapmaktır: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), "güven ve güvenlik arttırıcı tedbirler" üzerinde daha fazla çalışmak üzere Avrupa ve Kuzey Amerika'daki otuz beş devletin hepsini bir araya getiren 1975 Helsinki Anlaşmalarının bir uzantısıdır; Avrupa'daki Konvansiyonel Kuvvetlere ilişkin Viyana müzakereleri (AKKUM)[+] Avrupa kıtasının tamamında konvansiyonel kuvvetlerde indirim gerçekleştirmekte ve silâhlı kuvvetlerin harekâtlarına sınırlama getirmektedir; ayrıca, karşılıklı hava gözetimi ("Serbest Semalar Anlaşması"),[++] kimyasal silâhların azaltılması ve sonuçta ortadan kaldırılması ile krizlerin önlenmesi alanlarındaki diğer görüşmeler de bu çerçevede sayılabilir.[26]

[+] "Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri", Atlantik'ten Ural'lara kadar uzanan bütün Avrupa'daki konvansiyonel kuvvetlerin azaltılması ve eşitsizliklerin giderilmesi için NATO ile Varşova Paktı üyesi 23 devlet arasında 1989'da Viyana'da başlatılan görüşmelerdir (Çevirenin Notu).

[++] **"Open Skies"**, NATO ve Varşova Paktı üyesi ülkeler arasında askeri faaliyetlerde açıklığı dolayısıyla güveni arttırmak amacıyla, 1989 yılında ABD tarafından ortaya atılan ve Sovyetler Birliğince de kabul edilen Serbest Semalar rejimi, iki taraf ülkelerinin silâhsız keşif uçaklarıyla birbirleri üzerinde keşif uçuşları yapmalarını öngörmekteydi (Çevirenin Notu).

Bu karmaşık sürecin hiçbir kesintiye uğramadan süreceği varsayılırsa Batı ülkelerinde siyasal kararları verenler NATO'nun devam edip etmeyeceği gibi uzun vadeli bir konuyu ele alıp düşünmek zorunda kalacaklardır. 1940'lı yılların sonlarındaki olağanüstü şartların yarattığı ittifak görevini takdire şayan bir tarzda yürütmüş, ancak "Soğuk Harb"in sona ermesi ile - gerçekten de Rus ve Ukraynalı liderlerin zaman zaman kendi devletlerinin de katılabilmesi ümidini izhar ettikleri - NATO'nun yerine daha genel, siyasal niteliği daha fazla, Amerikalı niteliği daha az bir başka şey konmasını isteyen seslerin yükselmesine şaşmamak gerekir. Bunun gibi istikrarsızlık dönemlerinde, önünüze konan yemeklerden pek fazla tercih hakkınız olmadan yemek gerekebilir. Uygulanabilecek bir model olarak teklif edilen on dokuzuncu yüzyılın Avrupa Ahengi[ø], büyük güçler "klübü"nün diğerlerini hizaya getirmesi olarak tanımlanabilir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı da gözde platformlardan biridir, bunun sebebi kısmen Avrupa'da hiçbir devletin dışarda bırakılmamış olması (San Marino, Vatikan ve Lihtenştayn bile üyedir) ve geniş kapsamlı bir siyasal gündemi olduğu gibi silâhsızlanma ve barışın korunması sorunlarını da ilgi alanı içinde görmesidir.

Avrupa'ya gelecekte de güvenlik sağlamak amacını güden bu yeni yapı arayışları "Almanya Sorunu"nun yeniden ortaya çıkmasıyla, yani Avrupa'nın nüfusu en kalabalık, ekenomik bakımdan en verimli, teknolojik bakımdan en ileri ve (geçmişteki tecrübeler itibariyle) askeri bakımdan en etkin ülkesi ile kendisinden daha küçük ve daha güçsüz komşuları arasında ahenkli ilişkilerin nasıl gerçekleştirilebileceği sorunu yüzünden daha da içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Bu sorunda, kökünü tarihten alıp Bismark'ın zamanına kadar giden birtakım ince nüanslar da vardır;[28] Alman sorununa 1945'ten sonra Avrupa'nın bölünmesi dolayısıyla bir "hal yolu bulunmuş" gibi gö-

---

ø 1 Mart 1814'te Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya'nın Napolyon Bonaparti'a karşı ittifak kurmak üzere imzaladıkları Chaumont antlaşmasında kullanılan *âhenk* terimi, (1818'de Fransa'nın da katılmasıya) *"Avrupa âhengi"* **(le Concert européen-Concert of Europe)** şeklini alarak 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da uluslararası bir fiili idare halinde devam etmiştir (Çevirenin Notu).

rünmüşse de bunun sadece geçici bir çözüm olduğu meydana çıkmıştır. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerindeki Alman aleyhtarı çevreler, bu büyük ülkenin, hem yüzölçümü hem de nüfus bakımından genişlemesi sonucunda, ağırlığını siyasal platforma, hatta belki de askeri platforma taşımaya heves edeceği konusunda rahatsızlık duymaktadırlar.[29] "Nazilikten arındırma" sürecinin ne kadar titizlikle yapıldığına ve Berlin'in silâhlı çatışmaların içine çekilme konusunda duyduğu sıkıntıya bakılırsa Almanya'nın saldırganlığı hususundaki şüphe kurdunu şimdi ciddiye almak pek akıl kârı görünmemektedir; ancak son zamanlarda Avrupa'da siyaset hayatında o kadar çok değişiklik olmuştur ki bu korkuların hâlâ yaşanmasına hayret etmemek gerekir.

Akla daha da yakın gelen şey, Almanya'nın ekonomik öneminden dolayı hem AT içinde hem de Orta ve Doğu Avrupa yönünde ağırlığının giderek artması; önceki yıllarda AT politikalarının hızını ve düzeninini saptayan Fransız-Alman "iki başlı tekel"inin de herhalde artık eskisi gibi işlememesidir. Avrupa'da bir para birliği ve bir Avrupa federal bankası kurulacaksa yeni sistemin nasıl çalışacağı hakkında en büyük söz sahibinin kim olacağını bilmek için fazla düşünmeye gerek yoktur. Diplomatik bakımdan, Almanya belirli bir girişimi yapmak konusunda (meselâ, Hırvatistan'ın bağımsızlığının tanınması) eğilim gösterirse komşularının, Almanya'nın peşinden gitmekten başka çaresi olmayacaktır. Gelecekte Avrupa'da kurulacak bir savunma teşkilâtında da Almanya'nın, özellikle tank, savaş uçağı vesair alanlarda ilk sözü söyleyeceğini tahmin etmek de zor değildir. Bu arada, Almanya'nın ticaret ve finans alanlarında Orta ve Doğu Avrupa'ya *barışçı yollardan girmesinin* önüne geçmek, hem coğrafi konumu nedeniyle hem de Macaristan ve Romanya gibi ülkelerle ticari ilişkilerin bütünlüğü bakımından mümkün değildir; gerçekten de, Demir Perde kalkar kalkmaz hemen akabinde bu bağların geleceği kesin sayılmıştır. Polonyalılar endişeye kapılıp, Polonya'ya gelen yabancı sermayenin "çoğunluğu Alman" olduğu için durumu "kötü" olarak nitelendirmelerine rağmen,[30] bu oranı değiştirmenin tek yolu diğer Batılı ülkelerin de büyük miktarda kaynakları bu tarafa yö-

neltmesidir; bunu yapmadıkları takdirde tabii ki, Alman yatırımları da hiç yoktan iyidir.

Almanya'nın geleceği hakkında rahatsızlık duymanın zamanı mıdır, değil midir bilinemez, ancak bazı çevrelerde bu rahatsızlığın mevcut olduğu görülmektedir; bundan dolayı Alman liderler de, Almanya'nın Avrupa kapsamlı sistemler içine daha sıkıca yerleşip oturmasını ve AT'nin "güçlü", entegre Avrupa çözümüne doğru mümkün olan en hızlı şekilde yol almasını istemektedir. Almanya Batılı komşularından kopmak değil, tam tersine, daha sıkı ilişkiler kurarak, Thomas Mann'ın dediği gibi, "bir Almanya Avrupa'sını değil, bir Avrupa Almanya"sını[31] gerçekleştirmek arzusunda olduğunu ısrarla ortaya koymuştur. Bu sözlerin samimiyetle söylenmiş olduğundan hiç şüphe edilemez, ancak, birleşmiş bir Avrupa içindeki ülkelerin boylarının birbirine denk olmayışı (dolayısıyla da nüfuzlarının denk olmayışı) sorununa çare bulunabiliyor mu? 1989'dan önce AT, dört orta boy ülkeden ve orta boydan çok küçüğe kadar dizilen diğer sekiz ülkeden oluştuğu zamanlarda görüş birliği sağlamakta epeyi güçlük çekmiştir. Bir büyük (Almanya), üç ya da dört orta boy (Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya) ve diyelim ki, on, on beş kadar da ortadan daha küçük boya kadar değişen ülkeden oluşursa gelecekte daha mütecanis bir yapıya sahip olacak mıdır? Doğrusu, bunun gibi arazi büyüklüğü orantısızlıkları Kaliforniya ile Delaware ve Rhode Island arasında da vardır; ne var ki, "yeni" dünya başka, "eski" dünya bambaşkadır; asırların ötesinden gelen Avrupa milliyetçiliğinin, kurulması öngörülen yeni yapılara gönül rahatlığıyla intibak edip edemeyeceğini görmek için beklemekten başka çare yoktur.

Özetleyelim: para sorunlarına da savunma sorunlarına da baksak AT'nin ikilemi değişmez. "Güçlü" ve entegre Avrupa çözümü teorik olarak - en azından bu yola baş koymuş federalistlere göre - inanılmaz derecede cazip olmakla birlikte, uygulamada akılların almayacağı kadar çok mesele çıkaracaktır. Ama buna rağmen Avrupa "zayıf" ve gevşek bağlarla bağlı örgütlenme çözümünü seçerse başı gene dertten kurtulamayacaktır. Ekonomik şartlar dışında, uluslararası ilişkilerde kenarda köşede ka-

lacak, birliğini devam ettiremediği için oralarda bile o müthiş potansiyelinin kösteklenmesine engel olamayacaktır. Sorunları sadece, ticarette bir miktar uyum sağlamayı tercih ederek çözmeyi beceremeyen AT kendini, bir yanda gittikçe daha fazla bütünleşen Avrupa kapsamlı ekonomik uygulamalar, diğer yanda da bunlar karşısında yetersizliği gittikçe artan siyasal sistemler arasında meydana gelen bir çelişkinin tam orta yerinde bulacaktır. Bundan dolayı, Topluluk üyelerinden bazıları birliği daha da sağlamlaştırmak gayretiyle (Benelüks ülkeleri, Almanya, İtalya), zaman zaman "çifte hızlı" bir çözümü telkin ederek kendilerinin hızla yol almalarını, çok hevesli olmayan üyelerin ise (İngiltere, Yunanistan ve diğerleri) canları istediği zaman kendilerini takip etmesini önermektedir. Oysa, diğer bazı ülkelere bakılırsa, bu çözüm bile, uygulamada doğuracağı sonuçlar incelendiğinde yepyeni bir sorunlar yumağını da beraberinde getirmektedir.[32]

Gerek Avrupalı politikacıların gerekse seçmenlerinin yirmi birinci yüzyıla doğru ilerledikleri şu sıralarda, halen aşinası olduğumuz bu sorunlar - parada uyum sağlanması, OTP'nın tâdil edilmesi, Avrupa Parlamentosunun yetkilerinin arttırılması, savunmada koordinasyonun geliştirilmesi, Avusturya ve İsviçre gibi şartları çok müsait olan bazı adayların AT'ye kabulünün müzakere edilmesi, Topluluğun (meselâ) Ortadoğu konusunda ortak bir dış politika oluşturmaktaki beceriksizliği dolayısıyla ellerin sıkılması - Avrupalı politikacıların gündemlerindeki tek maddeyi mi yoksa başlıca maddeleri mi oluşturacak? Özellikle de, Avrupa'nın, kitabımızın Birinci Bölümünde yer alan global trendler ile muhtemel global çalkantılara sırtını dönüp bütün vaktini kendi içindeki tartışma konusu olan - birleşmede ne kadar ileri gidebileceği - konusuna ayırması gibi bir lükse sahip olmasına imkân verilmeli mi? Bunun cevabı şüphesiz ki hayır olmalıdır. Aşağıda da tartışılacağı gibi, gerçekte, AT üyesi ülkeler ile bu ülkelerin yurttaşları zaten şimdi bile demografik trendlerin, göçün, çevre sorunlarının, sanayinin globalleşmesinin ve yeni teknolojilerin meydana çıkmasının etkisinde kalmakta, üstelik gelecek on beş, yirmi yılda bu etkinin daha da artacağı düşünülmektedir. Dünyanın geri kalan kısmıyla mukayese edildi-

ğinde hiç tereddütsüz daha müreffeh ve daha iyi donanmış olan Avrupalıların, bu anlamda "mağlûplar" değil "galip"ler olarak değerlendirilmesine rağmen, yerküremizi çepeçevre saran demografi ve teknolojinin yarattığı geniş kapsamlı sorunlardan etkilenmeyeceklerini düşünmek için deli olmak gerekir.

O halde, Avrupa'da siyasal kararları oluşturanların önünde bir "çifte gündem" var demektir: bir yandan AT'nin gelecekteki şeklini yoğururken *aynı zamanda da* dünyamızda bütün toplumları etkileyen geniş kapsamlı trendlere karşı koymak. Burada asıl mesele, içerdeki çelişkilerin uluslaraşırı değişimler için yapılan hazırlıklara köstek olup olmayacağı veya bu değişimlerin Avrupa'da birlik ve beraberliğin önünü açarak Topluluğun entegrasyon sonucunda global kuvvetlerin üstesinden daha kolaylıkla gelmesini sağlayıp sağlamayacağıdır.

Gerek Avrupalı liderler gerekse bunların planlamacıları için demografik trendlerin önemi gittikçe büyüyen bir sorun haline geleceği açıkça görülmektedir. Yakın zamanlara kadar, "Avrupa'nın saçlarının ağarması" konusu üzerinde durulmaktaydı; meselâ, Fransa'daki 55 milyon nüfusun altmış beş yaşın üstündeki 10 milyonu, 2020 yılına kadar 15 milyona çıkacaktır.[33] Avrupa'da nüfusun - özellikle Almanya ile İtalya'da, ayrıca Avrupa'nın daha birçok ülkesinde - ikame oranlarının büyük düşüş göstermesi yüzünden birçok ülkenin nüfusu gerçekten de mutlak bir düşüşe doğru yönelmiş görünümü vermektedir. Aslında, sadece İrlanda'nın doğurganlık oranı, anne başına 2.1 çocuk olarak doğal ikame oranını tutmaktadır. Batı Almanya'nın nüfusu (1989 yılı başlarında) yapılan tahminlere göre, 2030 yılına kadar 61 milyondan 45 milyona düşeceğinden, bu ülkenin "intihar ettiği" söylenmiştir; aynı tahminlere göre, şimdiki trendler bu haliyle devam ettiği takdirde, "Avrupa'nın 320 milyon nüfusuyla övündüğü pazarı 2000 yılında zirve noktasına çıkacak - 2100'e kadar da 300 milyonun altına düşecektir."[34] Ekonomistler, demograflar ve diğer planlamacılar bu düşüşün ekonomik ve sosyal alanlardaki muhtemel sonuçlarını ortaya koymuşlar - kırsal kesimde ve kent-içi alanlarda okulların kapatılması, kalifiye işgücü yetmezliği, AT içinde istihdam hareketliliğini arttır-

ma ve eğitime çok daha fazla yatırım yapma zorunluluğu, altmış beş yaşı geçen nüfusun oranları yükseldiği için sosyal hizmetlerle sağlık üzerindeki baskıların artması.[35] Belki de demografideki bu patern, son yıllarda İsveç'te ve diğer bazı Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi tersine dönecektir;* öyle de olsa genel eğilim daha küçük bir nüfus istikametindedir.

Batı Almanya'nın durumunun özelliği, azalan nüfus trendinin Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'daki siyasal buzların çözülmesi yüzünden 1980'li yılların sonlarında değişmeye yüz tutarak Alman soyundan gelen göçmenlerin sayısının 50.000'den (1986) 200.000'e (1987) çıkması, DAC parçalanınca da 380.000 (1989) gibi muazzam bir rakama ulaşmasıdır; göçmenlerin büyük kısmı eğitim verilebilecek durumda olan gençlerdir.[36] Almanya'nın birleşmesi, çok sayıda yaşlı "Doğu" Almanı bünyesine alması dolayısıyla durumu tekrar değiştirerek Berlin Hükümetinin şimdi uzun vadeli eski demografik meseleleriyle tekrar karşı karşıya gelmesine yol açmıştır - oysa bu kez bahis konusu olan nüfus 61 milyon değil, 78 milyondur.

AT'nin demografik meselelerinin kapsamı sadece bundan ibaret olsaydı buna çözüm bulmakta sıkıntı çekmezler, evli çiftlere (doğum oranını arttırmak için) daha fazla teşvikler verir ve - Almanya'nın durumunda ise - Macaristan'dan ve daha başka yerlerden yeni gelmiş olan Alman soyundan göçmenlerin işgücüne katılması amacıyla yeniden eğitilmelerini sağlayacak tedbirleri uygulamaya koyabilirlerdi. Oysa, durum AT'nin sınırları, hatta bir ölçüye kadar da, AT'nin kontrolü *dışında* olan şartlar yüzünden tamamen değişebilecektir. Gerek SSCB'nin gerek eski Varşova Paktı ülkelerinde zorla kurduğu düzenin bozulup dağılması etnik gerilimlere, sınır savaşlarına, sosyal çalkantılara ve mültecilerin kütle halinde göçüne çanak tutmaktadır.+ 1992 yılı yazında Bosna'daki ve Hırvatistan'ın büyük bir kısmındaki korkunç "etnik temizleme" örneği milyonlarca evsiz barksız, çaresiz insanın yollara dökülüp kuzeye ve batıya gitmesine neden olmuştur. Üstelik, Doğu Avrupa ile eski Sovyetler Birliği arasında-

* Eğilimdeki bu tersine dönüş için Bkz. 14. Bahis

+ Bu konudaki tartışma için Bkz. 11. Bahis

ki ekonomik bağların kopması iş, aş ve emniyet peşinde olan insan selini daha da arttırmaktadır. Tam anlamıyla bir ekonomik çöküntü meydana gelirse - ya da, diğer taraftan, sanayi ile tarımın yeniden inşası önemli ölçüde teşvik edilerek eski SSCB'de ve Doğu Avrupa'daki verimsiz fabrikalarla kolektif çiftlikler yüzünden milyonlarca istihdamın kaybına sebebiyet verilirse - milyonlarca insanın AT'ye göç etmeye iştahı daha da kabaracaktır. Daha şimdiden, Almanya, Avusturya ve Macaristan göçmen ailelerinin istilâsına uğramış vaziyettedir.[37]

Buna karşılık, Fransa, İspanya ve İtalya'ya gelince, demografiyle ilgili meseleler güney tarafında, Kuzey Afrika'nın nüfusu hızla artan ülkelerinde bulunmaktadır. Fransa daha şimdiden, çoğunluğu Afrika'daki eski sömürgelerinden olmak üzere birkaç milyon göçmen almıştır; bunlardan bir milyon kadarı da İtalya'da çalışmaktadır (kaçak göçmenler de nazarı itibara alınırsa bu sayının çok daha fazla olduğu söylenebilir).[38] Yeni gelenler Avrupalıların yapmaya pek gönüllü olmadığı - meyve toplamak, fabrika işçiliği, ulaşım hizmetleri, temizlik - gibi işleri yapmaktadır; mevcudiyetleri ise yerli halkın tepkilerinin artmasına, zaman zaman ayaklanmalar baş göstermesine, sağ siyasal partilerin bu insanların geldikleri yere geri gönderilmesi için yaptıkları girişimlerin çoğalmasına, ve meselenin nasıl çözümlenebileceği hakkındaki resmi tartışmaların endişe dolu bir havaya bürünmesine yol açmıştır. Bu kuşkuların en büyüğü de, meselenin daha yeni başlaması ve Afrika'daki nüfus ile ekonomik trendler yüzünden, zorla engel olunmadığı takdirde, gelecekte kütle halinde bir göç dalgası meydana çıkacak olmasıdır. Cezayir'in nüfusu bugünden 2025 yılına kadar 25 milyondan 50 milyona, Mısır'ın nüfusu da 55 milyondan 95 milyona çıkacağına göre, dünyadaki işgücüne katılacak bu yeni nüfusun büyük çoğunluğunun, iş bulmak için Akdeniz'in öbür yakasındaki akrabalarının yanına gitmekten başka ne çaresi olacaktır ki? İtalya'nın eski bakanlarından Gianni De Michelis, sırf sayılara ve coğrafyaya bakarak, geçenlerde "gelecek on, on beş yıl içinde müthiş demografik baskı" olacağı tahmininde bulunmuştur.[39]

Bu korkular, Avrupalı federalistlerin, AT sınırlarında insanlara hareket serbestisi sağlamakta zorluk çekmelerine neden olmaktadır (Avrupa Komisyonunun Türkiye'nin üyelik müracaatına niçin çok sıcak bakmadığını ve Avusturya, Macaristan ile bunların komşularını kabul etmekten endişe duyduğunu izah etmeye de yaramaktadır). Şimdi bile hem göçü hem de havameydanları ile limanlardaki gümrük işlemlerini gevşetmeye - teröristleri, uyuşturucu kaçakçılarını ve kaçak göçmenleri kontrol etme zarureti bahanesiyle - karşı çıkan bazı AT hükümetleri, daha genişlemiş bir Topluluğun milyonlarca Doğu Avrupalı, Rus, Ortadoğulu ve Afrikalı mültecilerin nihai hedefi haline gelmesi halinde kim bilir daha ne kadar endişeye kapılacaktır? Bir kıta kadar büyük olan Amerika Birleşik Devletlerinden farklı olarak, Avrupa devletleri kendilerini, herkesin birbirine kaynaştığı toplumlar olarak görmedikleri için, Avrupa'nın gelecekteki işgücü açığını kapatacak göçmenlere *ihtiyacı olduğu* şeklindeki argüman - gene, kendi halkının "saçlarının ağarması" yüzünden - burası için ilginç değildir. Belçika, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve Batı Almanya'nın ortak sınırlarındaki bütün formaliteleri kaldırmayı kararlaştırdıkları liberal nitelikli Schengen Anlaşmasına taraftar olanların planları bile, DAC'nin ekonomik çöküşü ve Doğu Almanya'dan bir göçmen seli akması endişesi dolayısıyla, bir süre için askıya alınmıştır; her şey bir yana, sırf bu bile, AT içinde sınırları kaldırmanın çok büyük güçlüklere sebep olabileceği hakkında bir ihtardı.[40]

Başka bir ifade ile, demografideki global trendler Avrupa'nın güvenlik içinde bilmezlikten geleceği bir şey olmayıp bunların, sosyal düzeni etkilemesi, AT içindeki bariyerlerin açılmasını geciktirmesi (ya da tersi), hatta dış politikasını bile etkilemesi mümkündür. Gelecek on beş, yirmi yıl içinde, belki de göçün, AT ile İslam âlemi arasındaki ilişkilerin tek önemli yanı haline gelecektir; sonunda Avrupa ülkelerinin bazılarındaki Arap nüfus yüksek düzeylere ulaşırsa bu durum Avrupa'nın, ilerde Yakındoğu'da çıkacak ihtilâflar karşısındaki pozisyonunu etkilemez mi? Avrupa ülkeleri Bosna'da, yanı başlarındaki iç savaş karşısında bile ortak bir dış politika oluşturmakta güçlük çekerken, gelecekte Ukrayna'da veya Kuzey Afrika'da çıkacak patırtılar karşısında birlikte bir tutum benimsemeleri nasıl mümkün

olabilir? Karışıklıklar sonucunda yeni meydana gelen olaylar, meselâ, Cezayir'deki orta sınıf, lâik Cezayir halkının gittikçe daha yüksek bir oranının Fransa'ya göç etmeyi düşünmesine sebep olurken - üstelik, aynı bilgiler Le Pen gibi sağcı milliyetçi liderlerin popülaritesinin artmasına da yol açarken - Avrupalı politikacılar, Afrika ve Asya'dan gelen göçmenlere karşı yerli halkın tepkilerinin artışını nasıl kontrol edebilirler? Gelecek on beş, yirmi yılda sayıları yüksek düzeylere ulaşan fakir göçmenler mahrumiyet içinde yaşadıkları kütle gettoları yaratırken Avrupa şehirleri kendi karakterlerini ve cazibelerini nasıl muhafaza edebilir? Nihayet, "Kale gibi bir Avrupa" öngören sıkı politikalar - kaçak göçmenlerin kara, deniz veya havayoluyla girmelerini önlemek için esas itibariyle silâhlı kuvvetleri kullanarak - benimsenirse, asıl meseleye, yani Avrupa'ya komşu kıtaların nüfuslarının gelecek asrın başlarında iki katına veya üç katına çıkacağı tahminleri yürütülürken, Avrupa'nın toplam nüfusunun değişmeden kalması konusuna el atılmış olur mu?

Aynı sonuçlar - Avrupa'nın *başka yerlerdeki* olaylara karşı çok zayıf oluşu - diğer bazı uluslaraşırı trendler bahis konusu olduğunda da ortaya çıkabilir. Meselâ Avrupa, çevre sorunlarıyla uğraşırken, diğer gelişmiş bölgelerdeki tecrübelerin aynılarını yaşamıştır. İçinde yaşadığımız yüzyılda nüfusun artışı ve sanayileşme atmosferin kirlenmesine, nehirlerle denizlerin bulaşmasına ve doğanın tahrip olmasına yol açmıştır; ancak, önce ülkeler düzeyinde, sonra da uluslararası anlaşmalarla, çevre alanında baskı grupları doğmasını ve hasarın giderilmesi için gayretler gösterilmesini de sağlamıştır. Tahmin edilebileceği gibi, Almanların kendi **otobahn**'larında hız tahdidi uygulamayı kabul etmeleri, ya da İngilizlerin, emisyonların Norveç'e taşınması konusunda daha sıkı bir kontrol uygulamaları için ikna edilmesinde hâlâ giderilemeyen görüş ayrılıkları vardır. Kuzey ve Batı Avrupa'da nehirlerle havanın kirliliği yirmi beş yıl öncesine kıyasla azalmıştır; hatta Akdeniz ülkelerinde bile çevre bilincinin geliştiği müşahade edilmektedir. Kaldı ki, Kuzeybatı Avrupa ve İskandinavya çevre dostu bir ekonomi yaratmanın bedelini karşılayabilecek kadar zengindir; bu gibi sorunlara karşı ilgili ve duyarlı belirgin bir orta sınıfa sahiptir; devletin de

kamu yararını gözetmek için müdahale etme geleneği vardır; böylece, çevreyi korumak için uygulanacak önlemlerin işçi güvenliğine ya da çocukların korunma altına alınmasına ilişkin mevzuattan farkı yoktur. Avrupa Komisyonunun çok daha yüksek oranda "temiz enerji" vergileri getirilmesi için daha şimdiden ısrarla bastırması, Avrupa'nın karbon dioksit emisyonlarını azaltmanın bedelini ödemeye Amerika'dan daha arzulu olduğunu ortaya koymaktadır.[41]

Yerkürenin ısınmasının AT ve EFTA ülkeleri üzerindeki etkilerini, en azından yerel düzeyde kontrol altına almak mümkündür. Bazı araştırmalarda, Batı Avrupa'daki iklimin daha yağışsız olacağını, toprak neminin azalması dolayısıyla - aşağıda tartışıldığı üzere, biyoteknolojiye dayalı tarımın verimi arttırması sayesinde bir denge sağlaması mümkün olmasına rağmen - hububat üretimini etkileyeceğini[42] göstermektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi, yüksek ısı bitkisel ürünlerin daha kuzeydeki kuşaklara doğru yer değiştirmesine sebep olacak, bu da Avrupalı çiftçilerin bir kısmına yarar, diğer bir kısmına ise zarar verebilecektir. Deniz seviyelerinin yükselmesi Hollanda ile İngiltere'deki Fenland[º] gibi deniz seviyesinin altındaki birtakım bölgelere zarar verebilecektir; ancak, bu toplumların birçoğu, istedikleri takdirde, kıyılarını koruyabilecek mühendislik bilgilerine ve finans kaynaklarına sahiptir; su işleri mühendisliğindeki bilgi birikimi belki de Venedik'i bile, herkesin ne zaman olacak diye beklediği sulara gömülerek ölmekten kurtaracaktır. Gerçekten de, yerkürenin ısınmasının Avrupa üzerindeki en büyük etkisi, tuzlu suyun nehirlerden yukarı ve deniz seviyesinden düşük olan bölgelere doğru yürümesi dolayısıyla su kaynaklarının azalması olabilecektir.

Dolayısıyla, Avrupa'da çevre konusundaki en ciddi endişelerin temelinde, bu kez gene, başka yerlerde, Doğu Avrupa'da ve gelişme yolundaki ülkelerde meydana gelen gelişmeler bulunacaktır. Yukarda da bahsettiğimiz gibi, COMECON[+] üyesi ülkelerin gayretkeş ve yoğun bir şekilde sanayileşmesinden geriye

---

[º] **Fenland** veya **Fens.** İngiltere'nin doğu kesimlerindeki bataklıkların kurutulmasıyla elde edilmiş olan yaklışak 40.000 kilometrekarelik bir arazi (Çevirenin Notu).

[+] Eski Sovyet Birliği'ne bağlı olan komünist ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini koordine etmek üzere 1949'da kurulan ve 1991'de dağılan kuruluş (Çevirenin Notu).

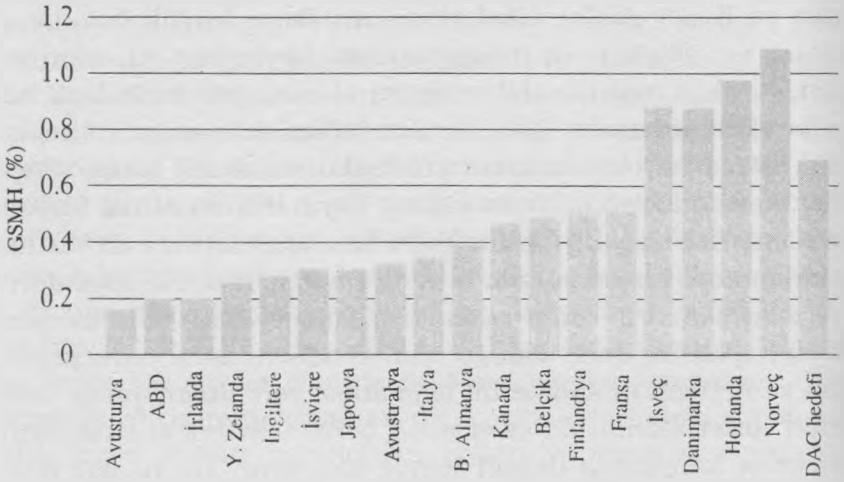
kalan miras, zehirli göller ve akarsular, kimyasal maddeler ve metallerle dolu topraklar, emniyetsiz enerji santralleri, harap olmuş ormanlık alanlar ve Baltık Denizinden geçip İskandinavya'ya kadar uzanan sanayi atıklarından meydana gelen kirlenmedir. Komünizmin çöküşü sonucunda, şimdi bunu durdurmak ve yeniden toparlanmaya başlamak mümkündür. Ancak, hem hasarın boyutları hem de Doğu Avrupa'nın sanayi altyapılarının düzeyini yükseltmek görevi göz önüne alındığında, AT ve EFTA'nın bile, bu varlıklı hallerine rağmen, gelecek on yıl içinde, özellikle global düzeyde likidite sıkıntısı çekildiği takdirde, istedikleri her şeyi yapmaya muktedir olabilecekleri şüphelidir.

Çevre konusunda bunun kadar kuşku yaratan bir diğer husus da, Akdeniz'i kuşatan nüfuslardaki (özellikle, Türkiye, Suriye ve Kuzey Afrika ülkelerinde) artışların büyük boyutlara varması ve ülkelerin iç bölgelerindeki köylerden su sıkıntısı çeken, kirliliğe maruz sahil yerleşim alanları yönünde hızlı bir göç hareketi olmasıdır. Meselâ, Cezayir'de hızla artan nüfusun yüzde 53'ü ülke topraklarının yüzde 3'ü kadar bir alana sıkışmıştır; kanalizasyon arıtması yoktur - aynı durum Atina, Sicilya ve Akdeniz'in kuzey kıyılarının diğer bazı kısımlarında da vardır. Bu kirlenmeye bir de şurada burada rastlanan petrol akıntılarını ve sulu alanların drene edilmesini, Akdeniz sularının (hemen hemen kapalı bir deniz olduğu için) kendisini hızla yenileyemediğini ve Akdeniz'in sahillerini iğne atılsa yere düşmeyecek hale getiren turist akınını da eklerseniz, çevre üzerindeki baskıların manzarası karşısında dehşet içinde kalırsınız. Bu hasarı durdurmak için yapılmış bir "Mavi Plan" varsa da gerekli olan milyarlarca doların nereden bulunacağı pek belli değildir - bütün reform tedbirleri de nüfus artışına karşı ümitsizce bir yarış içindedir. Buna karşılık, Baltık Denizi ve Kuzey Denizi ülkelerinin nüfusu daha az, refah durumları da daha ileri olduğu için, kendilerini bekleyen "temizlik yapma" görevinin Akdeniz ülkelerine göre çok daha kolay olduğu açıkça görülmektedir.[43]

Göreli olarak ifade edilirse Kuzeybatı Avrupa ile İskandinavya'daki toplumların birçoğu gerek gelişme yolundaki ülkelerle gerekse yerkürenin ısınmasıyla ilişkili endişelerini, herhalde, iyi

yetişmiş, liberal, hümanist bir kültüre sahip ve dünyada olan bitenlerle ilgili insanlar oldukları için açıkça ortaya koymaktadır. Bu endişelerin bir kısmı - Fransa'da olduğu gibi - eski sömürge topraklarındaki nüfuzunu devam ettirme arzusunu da yansıtabilir. Bununla birlikte, Avrupa devletlerinden bazıları gelişme yolundaki dünyaya ilgi göstermek, teknik yardım ile mali yardım vermek gerektiğini kabul ettiği için, OECD ülkelerinin ortalama olarak vermeyi hedefledikleri oranın (GSMH'nın yıllık yüzde 0.7'si) üstünde katkıda bulunmaktadır (Bak. Grafik 11).

Grafik 11. *Dış Yardım ve Milli Gelir*[44]

Kaynak: OECD (1987 Rakamları)

Tabii ki, Norveç ya da İsveç'in GSMH'sının yüzde 1'i, mutlak miktar olarak fazla bir şey ifade etmeyebilir; ancak, İngiltere, Almanya, Japonya ve (özellikle) Amerika Birleşik Devletleri gibi daha büyük ekonomiler de bunu kendilerine örnek alıp aynı yolu izledikleri takdirde, zengin ülkelerden fakir ülkelere doğru kaynaklar âdeta pompalanmış olacaktır. Diğer taraftan, gelişme yolundaki ülkelerin *ihtiyaçları* ile mukayese edilirse - hızla

artan nüfusları ve tükenmiş ekolojileri yüzünden bu ülkelerdeki ailelerin, günün birinde, kütle halinde yerkürenin daha müreffeh bölgelerine doğru harekete geçeceği de bir gerçek olduğuna göre - geriye baktığımızda, GSMH'ların yüzde 1'inin bile dış yardıma tahsis edilmesi global düzeyde istikrarı gerçekleştirmek için tamamen yetersiz bir oran olarak görünmektedir.

Avrupa'nın teknolojiye dayalı global değişim rüzgârlarının üstesinden gelme yolundaki azmi konusunda ortaya çok daha karışık bir tablo çıkmaktadır. Meselâ, tarımda ve gıda prosesindeki biyoteknoloji devrimi ilk bakışta Avrupa'nın yararına gibi görünebilir: dünyanın en büyük kimya şirketleri bu bölgededir, dünyadaki bütün kimyasal madde üretiminin üçte birini gerçekleştirmektedir; gıda üzerine araştırmalar, tarımda incelemeler, biyoteknoloji, deniz biyolojisi vs. konusunda faaliyet gösteren yüzlerce enstitüsü, üniversitelerinde bölümleri ve özel şirketleri vardır; hem hükümetleri hem de bizzat Avrupa Komisyonu bölgenin rekabet gücünü geliştirmeye gayret etmektedir. Oysa Avrupa tarımında biyoteknoloji, sosyal yapısı yukarda tanımlanan OTP dolayısıyla, siyasal bir mayın tarlasına benzer.* Amerika Birleşik Devletleri ile mukayese edildiğinde, AT'de daha çok çiftçi vardır; özellikle de köylülerin tarım arazileri çok daha küçüktür; meselâ, Yunanistan ile Portekiz'de ortalama tarla yüzölçümü 4.3 hektar, Topluluk ortalaması ise tam 13 hektardır.+ Ayrıca, AT'nin tarımı özel olarak nasıl desteklediği konusu vardır ki, *The Economist* dergisine göre, bu sistem "Batılı zengin ülkelerin şimdiye kadar tasavvur edip de gerçekleştirebildikleri kötü ekonomik yönetim sistemleri arasındaki en enayi sistemdir."[45] Gene de, bu sistem öyle kolay kolay ortadan kalkacağa benzememektedir, çünkü 10 milyon çiftçinin siyasette muazzam bir ağırlığı vardır ve Avrupa'nın kendi kendini izole etme eğilimini arttırmaktadır.

Tarımda ve gıda prosesindeki biyoteknoloji devrimi zaten yeterince gergin ve sıkıntılı olan bu düzenlemelere karşı çeşitli şekillerde tehditler oluşturmaktadır. Birincisi, süt, sığır eti veya

* Bkz. yukarıda 16 ve 17 sayılı notlar.

+ 1 hektar 2.47 acre'a eşittir.

tahıl mahsulünde, birim başına üretimde büyük artışlar olacağını vaat etmektedir; meselâ, Hollanda'da inek başına yıllık ortalama süt verimi 1980'li yılların ortaları ile sonları arasında 5.000 kg. iken, tahminlere göre, 2000 yılına kadar 8.000-8.500 kg.'a yükselmesi beklenmektedir.[46] Bu durumda, mevcut destekleme fiyatları sistemi üzerine muazzam baskılar, hatta belki de tahammül edilmesi imkânsız boyutlara varan külfetler yüklenecektir; Avrupa Komisyonu toplam üretimi *azaltmaya* çalıştığı için, verimde meydana gelecek artışlar stoklarda daha fazla kalemin (süttozu, tereyağı) biriktirilmesine, üretim dışı bırakılan büyükbaş hayvan sayısının artmasına, tarım sektörünü terk eden çiftçi sayısının çoğalmasına yol açacaktır. Büyük ölçeklerde süt hayvancılığı yapan ülkelerin (İngiltere'nin ortalaması çiftlik başına elli yedi inek, Hollanda'nın ortalaması ise kırk inektir) bunu küçük ölçekte yapan ülkelere (Yunanistan'ın ortalaması çftlik başına üç inek, İkalya'nınki ise yedi inektir) göre daha kârlı çıkacağı düşünüldüğünde, 1984 yılında uygulanan kota sisteminde her ülke için azami ürün miktarı tayin edilerek prodüktivite artışlarının "üreticileri artışların *en yüksek* olduğu piyasalardan dışarı kovalaması sağlanmaktadır."[47] Gerek OTP finansmanının yapısına gerek AT'nin birçok kısımlarında tarımın çaptan düşmesinin sosyal ve siyasal alanda yapacağı etkiler göz önüne alındığında, gelecek on yılda biyoteknolojide ilerlemeler kaydedildikçe sektörde harcamaların azalması değil artması gerekebilecektir.

Biyoteknoloji devrimi üzerine yapılan araştırmalarda, çiftçilerin birçoğunun tarımda kullanılan kimyasal maddeler üreten dev sanayi gruplarına gittikçe daha fazla bağımlı olacakları sonucuna varılmaktadır. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri gibi bırakınız-yapsınlar tipi bir ekonomiye sahip bir ülkede oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşebilir; buna karşılık Avrupa'nın geçmişteki siciline bakıldığı takdirde, geleneksel şekillerde yapılan tarımdaki resmi koruma şemsiyesinin çok daha ileri düzeylere ulaşacağı açıkça görülmektedir. İngiliz Hükümetinin 1988 yılında, görünürde kamu sağlığı gerekçesiyle, fakat aynı zamanda da ekonomik nedenlerle sığır büyüme hormonu BST'yi onaylamama kararı alması; AT'nin izoglükoza karşı çıkması (şeker

pancarına rakip olarak görülmüştür), genetik olarak değişime uğratılmış domatesleri yasaklaması ve biyoteknoloji araştırmaları üzerindeki diğer sınırlandırıcı kontroller, diğer gelişmiş ülkelere nazaran Avrupa'da yeni ürünlerin yaygınlaşmasını geciktirmektedir. Bu yaklaşım biyoteknoloji şirketlerinin araştırmalarını daha da arttırmalarına engel olmayacaktır; ama bu araştırmaların büyük kısmı Avrupa'daki laboratuvarlar yerine Kuzey Amerika'da yapılacaktır.[48]

Buna rağmen, tarımda ve gıda maddelerinde biyoteknolojinin ilerlemesini yasaklarla durdurmak mümkün değildir. Sığır büyüme hormonunu yasaklamanın bir esprisi olabilir; ne var ki, yeni tohum cinsleri, hayvan nesli ıslahındaki gelişmeler, bitkilerdeki protein oranının yükseltilmesi ve daha fazla yan ürün çıkarma gibi bir sürü ilerlemeler daha şimdiden onaylanmış bulunduğu gibi her alanda ortalama verimi durmadan yukarı çekmektedir. Üstelik, her sektör kendi üretim fazlasıyla dertli olduğundan, biyoteknoloji bu ürünleri (fermantasyon, parçalara ayırma, yeniden bir araya getirme, protein zenginleştirme gibi yollarla) başka ürünlere dönüştürüp *bir diğer* sektörün geleneksel pazarını istilâ etmesi için birtakım dahiyane yollar da göstermektedir. Meselâ, evvelce mısırdan (ithal edilen mısırla Fransız mısırından) ve yerli yetiştirilen patatesten elde edilen nişasta artık giderek üretim fazlası buğdaydan elde edilmektedir; süt ve süt ürünlerinden sağlanan proteinin yerini bitkisel protein almakta, bu suretle kondanse süt, kahve için krema imal edenler karşısında pozisyon kaybına uğramaktadır. Sonuçta, Avrupa'daki tarım sektörü "lobi"si birbirleriyle savaşa tutuşan hiziplere ayrılacak, bunların hepsi de, bir malı bir başkasının yerine kullanma imkânlarının arttığı bir çağda, piyasada daha büyük bir payı ele geçirmek için mücadeleye girişecektir.[49]

Bu krizden kurtulmanın yollarından biri, tarım ürünleri ihracatını arttırmakla birlikte ithalâtın hemen hemen tamamını ikame edecek önlemleri almaktır. Yapılan bazı hesaplar, AT'nin bütün hayvan yemi (yılda 20 milyon tonun üzerinde) ile yağ ve bitkisel yağ (yılda 4 milyon tonun üzerinde) ithalâtını ikame etmenin ve orman ürünleri (yılda 120 milyon metreküpün üzerin-

de) ithalâtını da kısmanın teknik olarak mümkün olduğunu göstermektedir.[50] Bunun Avrupa'nın gelecekteki bütün tarım üretimi fazlalarını eritip eritmeyeceği şüphelidir; ancak ihracatı arttırıp ithalâtı kısan bir politikanın gerek Amerika Birleşik Devletleri gerekse diğer belli başlı gıda ihracatçısı ülkelerle sürtüşmeler çıkmasına sebep olacağı ve gelişme yolundaki ülkelerin üreticilerine zarar vereceği kesindir.[51] Belki de tek cazip nokta, Avrupa tarım arazilerinin biyogaz enerjisi üretme potansiyeline sahip olmasıdır - miktar olarak ifadesi, bir tahmine göre, yılda 100 milyon ton kömür eşdeğerlidir.[52] Bununla birlikte, şimdiki halde üretim fazlaları yerinde saymakta, OTP fonlarına olan talepler de artmaktadır.

Mevcut AT tarım sisteminin içinde bulunduğu sıkıntılara bakılınca, Avrupa Komisyonunun Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliği düşüncesi karşısında paniğe kapılmasının nedenlerini anlamak mümkündür. DAC'nin emilmesi zaten milyarlarca dolara mal olmuş ve Almanya'nın doğu illerindeki çiftçiler yüksek OTP fiyatlarına uyum sağlamaya çalışırken toplam tarım üretimini arttırmıştır. Doğu Avrupa'da, kolektifleştirme engeline takılmadığı zamanlarda tarımda prodüktivitenin artabildiğine ve Doğu Avrupalı çiftçiler Batı'nın çok daha etkin tekniklerini taklit ettiklerine göre, aynı şeyin Doğu Avrupa'nın başka yerlerinde de meydana gelmemesi için hiçbir sebep yoktur. Bu tür üretim fazlaları, hem OTP'nin sıkıntıya düşmüş finans kaynakları üzerindeki baskıları hem de Doğu ve Orta Avrupa'nın tarımını modernleştirdiği ve işten adam çıkarttığı bir sırada, Topluluğun bölgesel ve sosyal fonları üzerindeki baskıları arttıracaktır.* O zaman da, ortaya çıkan manzara, Avrupa'nın mevcut meselelerinin uluslaraşırı gelişmelerin ve yeni teknolojilerin etkisiyle nasıl karmakarışık bir hale geldiklerinin başka bir örneğini teşkil etmektedir.[53]

Robot teknolojisi devrimi bir yandan Avrupalı toplumlara karşı da tehdit teşkil ederken, AT'nin geleceğine ilişkin tartışmalarda biyoteknolojideki ilerlemelerde olduğu kadar siyasal çeliş-

* 1980'li yılların sonlarında Doğu Avrupa'daki işgücünün tarım sektöründeki payı ortalama yüzde 13 - Romanya'da yüzde 24 olmuştur; bunu AT'deki yüzde 2.6 ve Amerika Birleşik Devletlerindeki yüzde 0.8 ile mukayese etmek gerekir.

kilere yol açması ve bu tartışmalara bulaşması ihtimali pek yüksek değildir. Üretimde otomasyona geçilmesi uzun vadeli ve bir birikim sonucu ortaya çıkmış bir süreç olarak, ademi merkeziyetçi bir şekilde, her fabrikada ayrı ayrı gerçekleşme eğilimi göstermektedir. Dahası, Avrupalı sanayilerden ancak birkaçını (otomobil montaj, boyama vs) etkilemiştir; kullanılan robotlar da genellikle kirli ve tehlikeli işlere koşulduklarından Avrupalı sendikalar, otomasyondan işkillenmelerine rağmen, tahmin edilenden daha zayıf bir muhalefet göstermişlerdir. Nihayet, robot teknolojisi sanayii de, bilgisayarlı takım tezgâhları sanayii ile birlikte, muazzam istihdam yaratarak yüksek ücret alan kalifiye işçilere iş imkânları sağlamıştır.

Dolayısıyla, Avrupa'da, özellikle de Almanya'da, sanayiin kullandığı robot sayısında düzenli bir artış gösteren fakat öyle aşırı sıçramalar yapmayan bir artış olması ihtimali yüksektir; ne var ki robotlara yapılan yatırımda normal ticari kıstaslar - işgücünden tasarruf sağlama potansiyeli, imalât kalitesini iyileştirme beklentisi, üretim miktarını arttırması - uygulanacak ve her tesis diğerlerinden ayrı, kendi başına değerlendirilecektir. Robotların yaygınlaşma hızının artması, ancak Avrupa'daki Japon fabrikalarının otomasyona geçişlerini çok daha yüksek düzeylerde (yani, Japonya içindeki tesislerinde mevcut olan otomasyon düzeylerinde) gerçekleştirmesi halinde mümkün olabilir; çünkü, böylece aynı sanayi dalında faaliyet gösteren Avrupalı firmalar üzerinde bir baskı yaratılmış olacaktır. Sağlık sektöründe, akıllı seyyar robotlar kullanılması da, nüfusun hızla yaşlanması karşısında kalifiye sağlık personeli temin etmekteki güçlükler dolayısıyla gittikçe yaygınlaşabilir. Nihayet, otomasyonun, gelişme yolundaki ülkelerden gelen göçle ilgili tartışmalara dahil edilmesi de düşünülebilir. Milliyetçi politikacılardan bazıları, işgücünün kıtlaştığı bir dönemde dışardan göçmen işçi ithal etme zorunluğundan sarfı nazar etmek amacıyla, Japonya'da olanlara bakıp, otomasyonu o ülke ile aynı düzeylerde gerçekleştirmek için baskı yapar mı? Ticaret ve hizmet sektörlerindeki bu işletmeler, sermaye yoğun değil, emek yoğun olduklarına göre, göçün devamı yönünde mi baskı yapar? "Beyaz" sendikalar Araplarla yan yana çalışmak yerine robotları mı tercih eder?

Genelde, Avrupa Japonya'nın yaptığı gibi otomasyona sistemli bir şekilde geçebilecek durumda değildir, çünkü halihazırda yaygın bir işgücü sıkıntısı yoktur. AT'nin belirli bazı sanayi sektörlerinde ve bölgelerinde kalifiye işçi sıkıntısı çekildiği doğrudur; ancak, resmi çevreler, işadamları ve sendikalar genelde, bunun çaresinin, işgücünün beceri düzeyini arttırmak ve AT içindeki istihdam seyyaliyetini teşvik etmek olduğuna inanırlar.[54] AT ülkelerinin birçoğundaki işsizliğin yapısal nitelikli olduğuna bakılırsa - ki, Doğu Avrupa devletlerinin AT bünyesine alınması bunu arttıracaktır - otomasyon yüzünden bir sürü işçinin işinden olacağı yolundaki endişelerin daha da yaygın bir hale gelmesi ihtimali vardır. AT ülkeleri arasında varlıklı olanlarda robotlar gittikçe daha çok kullanılabilecek, ancak bu kullanım, insanları kütle halinde çıkarıp onların yerini almak şeklinde değil, onların yanı sıra faaliyet göstermek şeklinde olacaktır. Bu durumda Avrupa sanayii, etkinliği bütün ölçülerin dışına taşan, tümüyle otomasyona geçmiş Japonyalı rakiplerine karşı rekabet gücünü koruyabilecek mi, yoksa koruma şemsiyesi altında kalıp nisbi bir düşüş sürecine girecek mi, sorularına cevap bulmak gayet zor görünmektedir.

Avrupa toplumlarının önündeki daha büyük bir mesele, finans ve haberleşme devrimi ile gerçekten çokuluslu nitelikteki kuruluşların ortaya çıkmasıdır. Bu uluslaraşırı gelişmeler, kısmen Avrupa'nın birçok alandaki kendi başarılarının sonucudur. Avrupalı bankacılar global düzeye çıkmayı öğrenmiş ve günde yirmi dört saat üzerinden çalışma düzenine alışmışlardır. Avrupa'nın dev boyutlu şirketleri, aynı Amerikan ve Japon muadilleri gibi, montaj tesisleri, araştırma laboratuvarları ve dünyanın belli başlı pazarlarında dağıtım merkezleri kurmuştur. Müşavirleri, mühendisleri ve ticari bankaları her kıtada hizmet verebilmektedir. Derin cepli medya grupları yabancı ülkelerde gazeteler ve yayınevleri satın almaktadır. Havayolu şirketleri (British Airways, Lufthansa, SAS) dünyanın dört bucağına ulaşmaktadır. Bir yandan, dışardan külliyetli miktarda sermaye alırken - 1992'den önce AT'ye giren Amerikan ve Japon şirketleri - muazzam miktarlarda sermaye de ihraç ederek dışarda arazi, şirket, hisse senedi ve tahvil satın almakta, **joint venture**'leri finanse

etmektedir. Dolayısıyla, Avrupa, tabii ki bütün dünyayı sarsan finans istikrarsızlıkları olmadığı takdirde, teorik olarak, finans, sanayi ve ticaretin global düzeye çıkmasından en çok yararlananlar arasında başlarda gelmektedir.

Bununla birlikte, iki önemli mesele daha vardır. Birincisi, sınırsız bir globalleşmeye doğru yönelmek, Amerika Birleşik Devletlerinde Robert Reich'in bahsettiği sosyal körfezi yaratabilecektir; bu şu demektir, bir yanda, hukukçular, mühendisler, müşavirler ve diğer "sembolik analizciler"den oluşan bir üst tabakanın verdiği hizmetler uluslaraşırı düzeydeki bir talebe cevap vermeye çalışırken, toplumun alt tabakası durumundaki beşte dördü de, mukayeseli üstünlük sağlayacak diye üretimi bölgelerin *bir içine bir dışına* oynatan çokuluslu şirketlerin insafına kalmış bulunmaktadır. Oysa Avrupa'daki sembolik analizcilerin sayısında son yıllarda büyük bir artış olmakta ve Avrupa ülkeleri bir kısım üretimi Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelere taşıyarak bu ülkelerin pazarlarında devamlı bir mevcudiyet sağlamaya çalışmakta iken, Reich'ın sözünü ettiği olumsuz sosyal etkiler Avrupa'da belki de o kadar şiddetli olmayacaktır.[55] Çalışılan şirkete köklü bir bağlılık anlayışının ve daha müdahaleci bir devlet geleneğinin, üretimin tümüyle bir ülkeden diğerine taşınmasına engel olması mümkündür. Herhalde, sosyal güvenlik ve yardımlarda, asgari ücrette ve genel yaşam standartlarında "uyum" sağlandığı takdirde, tesislerin şimdiki yerlerinden taşınıp AT'nin başka yörelerine yerleştirilmesinin ekonomik bakımdan çok fazla esprisi olmayacaktır; halbuki, üretim AT dışına taşındığı takdirde malların Avrupa'nın koruması altındaki pazarlarına girmesi de belki mümkün olmayacaktır. Nihayet, AT'de, işsizlere sağlanan geniş sosyal güvenlik "ağı" işletmelerin kapanmasının işçiler açısından yapacağı olumsuz etkileri yumuşatacaktır.

İkinci olarak, "sınırları kalkmış bir dünya"nın ortaya çıkışı AT'nin ekonomik ve siyasal birliğini derinleştirme amacıyla ne ölçüde çatışmaktadır? Evvelce de bahsettiğimiz gibi, güçlü bir Avrupa'ya taraftar olanlarla o kadar merkeziyetçi olmayan bir kuruluş isteyenler arasında gerginlik hiç eksik olmamıştır.

Güçlü Avrupa isteyenlere göre, AT üye ülkeleri arasındaki ayırımcı uygulamaları (gümrük tarifeleri, sermaye kontrolleri, ulusal düzeydeki sübvansiyonlar, göçe karşı engeller) devamlı olarak gidermek ve entegrasyona doğru yol alırken *Avrupalılarla Avrupalı olmayanlar arasındaki engelleri muhafaza etmek, hatta bir şekilde arttırmak* zorundadır; zaten, birleşmiş bir "Avrupa"nın ayrıcalıklarından hemen hemen herkes yararlanacaksa böyle bir Avrupa yaratmanın hiçbir anlamı kalmamaktadır. Diğerlerinin tercihi ise, tam tersine, fazla inhisarcı olmayan bir Avrupa'dır, çünkü bunlar, Avrupa ile Avrupalı olmayan kuruluşlar (İngiliz Milletler Topluluğu, Amerika Birleşik Devletleri) ve bu kuruluşların mal ve hizmetleri arasında duvarlar örüldüğünü görmek istememektedir.

Genelde, özellikle de Danimarka'da Maastricht'i reddeden referandum gibi engellere rağmen, entegrasyoncuların kazandığı başarının Avrupa'nın geleceği ve uluslararası ekonomi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Sınırları kalkmış dünya teorisi "egemen" bir Avrupalı tüketicinin eti ABD yerine Fransa'dan satın almak hürriyetine sahip olması, ya da İtalyan malı araba yerine fiyatı daha uygunsa Japon malı araba almakta serbest olması demektir.[56] Buna karşılık, bir yandan OTP tüketicinin (sadece Fransız olmasa da) Avrupa eti tüketmesini sağlamakta, bu arada, politikacıların ve işadamlarının çoğunluğu da Avrupa'nın sanayi ürünlerine koydukları gümrük tarifeleri ve kotalar sayesinde Avrupalı müşteriyi yerli (sadece İtalyan olmasa da) bir Avrupa arabasından değil, bir Japon arabası almaktan vazgeçirmek niyetinde olduklarını gizlememektedir. Burada etkisi en çok hissedilen sorun, ülkelerin ulusal sınırlarını tamamen kaldırmayıp sırf daha büyük bir beraberliği -AT, Kuzey Amerika serbest ticaret bölgesi, yen bölgesi - oluşturmak için yere yatırmaları; böylece, muazzam boyutlardaki üç bölge ticaret blokunun dünya ekonomisi üzerinde egemenliğini gittikçe daha fazla hissettirdiği gerçeğini nazarı itibara almış olmalarıdır. Bu durumda dışarda kalan ülkeler ümitsizliğe kapılıp piyasaya girmek için yalvar yakar olacak; Avrupa'da koruma politikaları yanlısı lobilerin sözüne kulak verilirse girmeleri de mümkün olmayacaktır. Tahmin edileceği gibi, bu durum, bahis konusu ülkeler-

de istihdamın gelişmesini de olumsuz yönde etkileyecek dolayısıyla, iş arama maksadıyla Avrupa'ya yönelecek göç baskılarını *arttıracaktır.*

Öyleyse, AT'nin olmaya çalıştığı şey ile global ekonominin yöneldiği istikamet arasında temelde bir çelişki yok mu? Evvelce de gördüğümüz gibi, ulusal amaçlarla uluslaraşırı değişim arasındaki bu diyalektik bütün ülkelerde mevcuttur; belki buradaki sorun çelişkinin daha büyük olmasıdır, çünkü tam, teknoloji ve haberleşmenin devletlerin elindeki dizginleri gevşettiği, bütün sınırları aşındırdığı; bizlerin geleneksel olarak sarıldığımız ulusal veya mahalli kimliğimizi de bütün insanlık ailesinin bir ferdi olma kimliği ile çatıştırıp sorguladığı bir sırada, Avrupa ülkeleri yepyeni bir "süper devlet" olma istikametinde entegrasyona doğru yol almaktadır. Gerçekte, teknolojinin trendleri - demografide de olduğu gibi - geçen kırk kadar yıl boyunca AT politikalarının geleneksel olarak ana gündem maddelerini teşkil eden konuları artık sorun olmaktan çıkarmak gibi bir tehlike de yaratmaktadır.

Avrupalı entegrasyon taraftarları, ülkelerinin dünyanın diğer ülkelerinden uzaklaşmasını istedikleri şeklindeki iddiaları sık sık tekzip ederler; ancak, Avrupa'nın birliğini daha da sağlamlaştırmaya yönelik çeşitli politikaların, *uygulamada*, diğerleri bakımından ne anlam ifade ettiğini de, herhalde şimdiye kadar yaptıkları gibi değil daha dikkatle göz önüne almak zorundadırlar. Dünyadaki diğer ülkelerin çoğunluğu ekonomisi ileri olan ülkelerin pazarlarına giriş imkânlarının kısıtlanacağı endişesini taşımaktadır. Avrupa'daki korumacı politikalar konusunda, Japonya ile (özellikle de) Amerika Birleşik Devletleri siyaset ve iş çevrelerindeki itimatsızlık da aşırı boyutlara ulaşmıştır.[57] Özetlersek, uluslararası platformda yaygın olan kanaat, AT'nin, kendi kaderini belirleme gayretleri içinde, global ticaretin artmasını desteklemek için pazarlarını açmaya pek hevesli gözükmediği, buna karşılık, gelişmiş ülkelerle ticari ilişkilerini bozmak ve gelişme yolundaki ülkelerin ümit ve beklentilerini kırmak pahasına da olsa kendi çiftçilerini ve sanayi işçilerini korumaya çok daha fazla istekli olduğudur. Bu kanaati doğrulamak müm-

kün olmayabilir; hatta, Soğuk Harbin yerini bir "ticaret harbi"nin alacağı yolunda (özellikle Amerikan basınında çok belirgin şekilde işlenen) tahminlerin de mübalâğalı olduğu anlaşılabilir. Ancak, dünyanın bütün ülkeleri Avrupa'nın entegrasyonunu izlerken, bu entegrasyonun başkaları için ne ifade ettiği meselesinin zihinleri meşgul ettiği de açık ve seçik olarak görülmektedir.

Avrupa'nın geleceği konusuyla daha yakından ilgileniyorsak bunu sırf ekonomik nedenlerden dolayı yapmıyoruz. Avrupa, insan topluluklarının hem kendi kendilerini hem de başkalarıyla ilişkilerini nasıl düşündükleri konusunu ameliyat masasına yatırarak son derece büyük önem taşıyan bir siyasal tecrübeye girişmiş bulunmaktadır. Birçok uluslararası ilişkiler uzmanının da belirttiği gibi, sanki, *ulusları* siyasal ve ekonomik kimliğin merkezine yerleştirmiş olan geleneksel sadakat bağlarının, sistemlerin ve ortaklıkların çöküşüne şahit olmaktayız; daha önce bahsedilen "otoritenin devri" sürecinde hem büyük (uluslaraşırı) hem de küçük (bölgesel, etnik) birimlere ilişkin bir artış meydana gelirken bir yandan politikacılar bir yandan da halk, hangi boyuttaki bir devletin bugünün ve yarının dünyasındaki şartlara en iyi şekilde uyabileceğini keşfetmek için yırtınmaktadır. Bu gayretler, teorik olarak iyi görünmekle birlikte uygulamada ne kadar değeri olduğu da merak konusudur. Danimarkalılar gibi medeni ve ilerilikten âdeta incelmiş bir toplum bile Avrupa'nın entegrasyonu için daha ileri düzeyde tedbirler alınmasına karşı oy kullanıyorsa AT gibi bir teşkilâtın bizzat kendi halklarının gözünde ulusal hükümetleri kadar meşruluk ifade edeceği bir zaman acaba hiç gelecek midir? Böyle bir teşkilât Wallonia, Toscana, Yukarı Ren ve Güney Galler gibi bölgesel birimlerin ihtiyaçlarına da yeterli bir şekilde nasıl cevap verebilecektir? Otoritenin yukarı ya da aşağı doğru devri çelişki mi yaratmakta - yoksa tamamlayıcı bir rol mü oynamaktadır? Bildiğimiz şu ki, yirminci yüzyılın sonlarında dünyayı sarsan iki akım vardır. Birincisi , teknoloji, haberleşme ve ticaretin yönlendirdiği bir akım olarak çok daha ileri düzeyde bir entegrasyon eğilimi taşımaktadır. İkincisi, kabından taşmış bir inancın (komünizm) çöküşü, köktendinciliğin yükselmesi ve birbirinden çok farklı etnik grup-

lara, genellikle dışardan zorla dayatılmış olan ulusal sınırların ülke içinde (Hırvatistan'dan Somali'ye kadar) giderek daha çok sorgulanması dolayısıyla halen şiddeti artan etnik bölücülük eğilimlerinin yeniden canlanmasıdır; hatta ekonomik korkular da zaman zaman bunun şiddetini arttırabilir.

Her iki halde de, tarihi perspektiften bakılınca Avrupa'nın rolünün çok önemli olduğu görülmüştür. Avrupa, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yarısında aşırı milliyetçiliğin, etnik alandaki peşin hükümlerin ve kazanma arzusunun medeni diye bilinen toplumları nasıl harbe sürükleyebildiği konusunda korkunç örnekler vermiştir. Bununla birlikte, 1950'den sonra Avrupalılar geçmişte yaptıkları hatalardan ders alma düşüncesiyle ekonomik entegrasyon oluşturacak ve ulusların arasındaki farklılıkları giderecek bir sistem kurmak gayreti içine girmişlerdir. Başka yerlerde (Doğu Asya, Ortadoğu, Orta Afrika, Güney Asya) kopmuş bulunan ilişkilere bakılırsa, Avrupa'nın birlik yönündeki yürüyüşü, aksaklıklarına rağmen takdir edilecek bir ilerleyiş olmuştur; başını kavgadan alamayan bölgelerin hepsine de iyi bir örnek teşkil etmektedir. Mademki, Almanya ve Fransa gibi devletlerin liderleri asırlar süren kavgalardan sonra bugün komşularıyla artık daimi bir barış içinde yaşamak ve ülkelerini, uluslaraşırı büyük birimlerin içine yerleştirmek istemektedir; o halde, Güney Asya'dan Latin Amerika'ya kadar diğer yerlerdeki ülkeler de gelecekte kendi aralarında gruplaşıp aynı şeyi neden yapmasınlar? Böyle yaparlarsa bugünün bölgesel düzeydeki kopmaları konusunda da ileri gidilmiş olmaz mı?

Tabii ki, Avrupa'nın daha gideceği çok yol, daha aşacağı çok engebeler var; bütün toplumları tehdit eden ve - yukarda da bahsedildiği gibi - gelişmesinin bu aşamasında belki AT için de bazı özel sorunlar çıkaran yeni global kuvvetlerin ortaya attığı kadarıyla da değil. Halbuki, entegrasyon taraftarlarının savunduğu görüşün büyük bir ticaret konsorsiyumu kurmakla yetinilmesini arzu edenlerin görüşüne karşı galebe çalması sırf değişimin bu global kuvvetleri yüzünden *zorunlu* olmuştur. SSCB'nin ortadan kalkması ve eskiden onun bulunduğu topraklarda şimdi bölgesel ihtilâfların çıkması ihtimali, Doğu

Asya'nın bir ekonomik güç olarak yükselmesi, nükleer silâhlara sahip bölgesel düzeydeki Büyük Güçlerin (Hindistan, Çin) ortaya çıkması, Amerika Birleşik Devletlerindeki sosyal ve ekonomik güçlüklerin uzayıp gitmesi, itici gücünü nüfus hareketlerinden, kaynakların paylaşımı yüzünden çıkan savaşlardan ve kütle halindeki göçlerden alan mücadelelerin doğması ihtimali, Kuzey ile Güney arasında nüfus dengesizlikleri belirmesi, çevrenin uzun vade içinde tahrip olma tehlikesi gibi uluslararası ilişkilerde meydana gelen olayların ışığında, Avrupa'nın şüphesiz, *ileri doğru yol alarak* on iki ya da yirmi ülkenin tek başına karşı koyamayacağı bu tehlikelere toplu olarak karşı koyabilecek şekilde nüfuz ve yetki sahibi bir örgüt oluşturmaktan başka gerçek alternatifi yoktur. Özellikle Topluluğun "sağlamlaştırılması" ve Topluluk üyeliğinin "yaygınlaştırılması" arasındaki gerilim nazarı itibara alındığında, bu görevin basit bir iş olduğunu iddia etmeye kimsenin gücü yetmez. Oysa, yeni bir düşünce biçimi ve yeni sistemler gerektiren uluslararası değişimin çapının büyüklüğü Avrupa'nın başının dinç kalmasının mümkün olmadığını iddia edenlerin görüşüne güç katmaktadır.

Tarih içindeki değişime daha geniş kapsamlı bir mantık çerçevesinden bakıldığında entegrasyon taraftarları haklı görünmekle birlikte, bunların da ortaya çıkan tehlikeler ve fırsatlar karşısında hayal güçlerini çalıştırıp daha duyarlı tepkiler vermesi gerekmektedir. Halihazırda, bir yandan Avrupa'nın kaderiyle ilgili olarak atılan parlak nutuklar, diğer yandan da sadece kendine faydası olan siyasal manevralar, bürokratların kendi aralarında yaptıkları mücadeleler, ekonomideki verimsizlikleri örtbas etmek için gizlenmesine bile lüzum görülmeyen gayretler, Avrupa kapsamlı girişimlerin amacına ulaşmasını engelleme ve saptırmayı gaye edinen milli menfaat kaygıları ile toplumun kendi içine kapanmasına yol açan korumacılık eğilimleri gibi trendlerin hepsi de hem entegrasyon aleyhtarlarının hem de diğer ülkelerin içine doğan en kötü ihtimallerin bile doğru çıktığının kanıtlarıdır. Ayrıca, dünyayı değiştirmekte olan muazzam demografik ve teknolojik kuvvetlere bakılırsa AT'nin - meselâ "tereyağı dağları"nın nasıl eritileceği veya muhasebecilikte norm birliğinin nasıl düzenleneceği gibi - bilinen politikalarını içeren gündemi

tamamen abesle iştigal eden ve dışarıda ne olup bittiğine kulak vermeyen bir gündem görünümü arz etmektedir. Bir ülkenin veya bir ülke grubunun uluslaraşırı nitelikli yeni gelişmelere - ki bunların bir kısmı da ortaya birdenbire ve beklenmeksizin çıkabilir - olumlu tepki gösterip gösteremeyeceği konusunda da henüz belirsizlikler vardır. Avrupalı liderler vakitlerinin büyük kısmını entegrasyon tartışmalarıyla geçirdikleri için demografik trendlere, göçe, yerkürenin ısınmasına ve yeni teknolojilerin yarattığı etkilere karşı tutarlı çözümler düşünmeye ayıracak vakitleri kalmıyorsa bunların ülkelerinin önündeki tehlikelerin üstesinden gelmek için hiçbir hazırlığı yok demektir. Daha 1990'lı yılların başlarında bile Avrupa'nın dünyanın geri kalan kısmındaki sorunların dışında kalmasının mümkün olmadığı açıkça anlaşılmıştır. Peki ya 2010'da veya 2030'da da anlaşılabilecek midir?

Özetlersek, şimdi Avrupa federalistlerine düşen, dünya çapındaki bir sorumluluk rolünü, duvarların arkasına saklanmadan, bencil politikalar benimsemeden ve globalleşme trendlerine karşı dikilmeden taşıyacak, birlik ve beraberliğin eseri olan ve hızla gelişen bir örgütü nasıl oluşturabileceklerinin esaslarını belirlemek; bir yandan, global değişimlerin üstesinden gelmeye - ve fakir ülkelere yardım etmeye - çalışırken, aynı zamanda da AT'yi içerde daha nasıl geliştirebileceklerini anahatlarıyla ortaya koymaktır. Bu amaçları birbiriyle bağdaştırabildiği ölçüde, Avrupa gelecek yüzyılın kendisine şimdiki yüzyıldan daha iyi davranacağını görecektir. Şimdiki duruma bakılırsa bu kadar büyük tehlikelerden oluşan bir yumağın çözülmesi mümkün görünmemektedir - hem nasıl olsa bu durumun yaratacağı olumsuz etkilerden Avrupa da diğer bütün ülkeler de nasiplerini alacaklardır.

13
Amerika'nın ikilemi

Şu ülke böyle mi olacak ya da bu ülke şöyle mi olacak diye Fransa'dan Japonya'ya kadar her yerde yapılan tartışmaların herhalde Amerika Birleşik Devletleri kadar yaygın olduğu başka yer yoktur. Zengin bir medyaya sahip olan bu büyük ve ademi merkeziyetçi toplumda, kürtajdan "Tarihin sonu"na, ırkçılıktan eğitime kadar her konudaki çelişkili görüşler, uzmanların, baskı gruplarının, serbest kürsü yazarlarının, konferans dizileri müdavimlerinin dilinden düşmediği gibi kitap ve gazeteler, radyo ve televizyon tarafından ele alınıp hararetli tartışmalarda konu edilir. Amerika'nın geleceği hakkındaki çelişkili görüşleri idelojik farklılıklar da körükler: muhafazakârların çoğunluğu (tabii ki hepsi de değil) Amerika'nın başarılarını - Soğuk Harbi "kazanması"nı, kapitalizmin zaferini - methederken, tenkitçi liberaller de kendilerine miras kalan - borç, sosyal çöküntü ve eğitimin kalitesinin düşmesi, orta sınıfın yaşam standardının gerilemesi, ülke ekonomisinin yönetimindeki bozukluk ve yurtdışında gereğinden fazla askeri kuvvet tutulması gibi - problemlerin gittikçe büyüdüğünden yakınırlar.[1] Amerika'nın "gerilemesi ya da yenilenmesi" konusu üzerinde yapılan tartışma politik bir platforma çekildiği için, karşılıklı iddialaşanlar yaptıkları mukayeselerde alternatif ölçüler kullanmayı tercih ederek kendi görüş açılarına destek sağlamak için dikkatleri ekonominin ve toplumun daha farklı yönlerine çekerler ki,[2] bu yüzden mesele daha da girift bir şekle bürünür.

Amerika Birleşik Devletlerinin geleceği hakkındaki bu münakaşanın yoğunluğu, içinde bulunduğumuz yüzyılın "Amerikan asrı" olduğuna - bu deyimi ilk olarak 1941 yılında kullanan Henry Luce'den bile daha önce - inanmış bulunan bir milletin ortasında cereyan etmesinden ileri gelmektedir.[3] Gelecekte tarih yazacak kimselerin bu deyimi ne kadar doğru bulacakları bilinemez, fakat sahip olduğu muazzam psikolojik ve kültürel güç sayesinde Amerikan halkının duygularının "herkesten farklı", hatta üstün oldukları inancını vermiştir; böyle duygular da bir kere benimsenince artık bunlardan kopmak zordur. Bundan dolayı, *Amerikan Asrının Sonu, Amerikan Hegemonyasının Ötesinde ve Alelâde Bir Güç Olarak Amerika*[4] *gibi kitapların piyasaya çıkması üzerine cevabın Amerika'nın Düşüşü Efsanesi, Amerika'nın Ekonomik Şahlanışı, Önderlik Kaderinde Var ve Üçüncü Yüzyıl: Asya Çağında Amerika'nın Şahlanışı* gibi eserlerden alınacağını tahmin etmek zor değildir.[5] Her ekol, yapılan her yeni araştırmayı kendi görüşlerini takviye eder nitelikte görüp - "felâket tellâllarına zamanında ve mecburen verilmiş bir cevap,"[6] vs. vs. - olarak değerlendirmekte ve tartışma böylece sürüp gitmektedir. Bu duygu patlaması kendi kendine sönüp gider mi, bunu şimdiden kestirmek mümkün değildir. Bugün için görünen şey, Truman zamanındaki milliyetçi havadan, hatta Sputnik tecrübesinin yarattığı şaşkınlıktan bile çok daha farklı bir rüzgâr estiğidir.[7] Amerika Birleşik Devletlerinin gelecek hakkında bir ya da iki nesil öncesine göre çok daha fazla endişe içinde olduğu apaçıktır.

Amerika'nın güçlü ve zayıf yanları nelerdir, araştırmamızda daha önce bahsettiğimiz küresel düzeydeki meselelere karşı koymaya ne kadar hazır bulunmaktadır? Geleneksel "kaba" ya da askeri güce dayalı kuvvet alanında Amerika Birleşik Devletlerinin eline, Rusya ve Çin de dahil, hiçbir devlet su dökemez. Bu iki ülkenin büyük kara kuvvetleri bulunmasına rağmen, bunların kalitesi hakkında ciddi tereddütler vardır. Herhalde, moral ile eğitim, ekipmanın gelişmişlik düzeyi ve kuvvetlerini uzak mesafelerdeki olay sahnelerine ulaştırabilme kabiliyeti yanında sayı kalabalığının pek önemi kalmamaktadır; Amerika Birleşik Devletleri bu alanlarda gerekli normlara erişebilmek için 1980'li

yıllarda çok büyük kaynaklar tahsis etmiştir. Stratejik bakımdan, hem kendisine hem de müttefiklerine karşı taarruzda bulunabilecek bir devletin çekinmesini sağlamak için, hava, kara ve denizde konuşlandırılmış bir füze sistemleri gücünü elinde tutmaktadır. Teknolojik bakımdan, Amerikan silâhlı kuvvetleri, "Görünmeyen" bombardıman uçakları ve AEGIS kruvazörlerinden gece muharebe etmek için geliştirilmiş silâhlara kadar birçok "akıllı" sistemi kullanarak, otomatik bilgisayar kontrolüyle savaşabilecek şekilde teçhiz edilmiş bulunmaktadır. Amerikan kuvvetleri uydular, erken ikaz uçakları ve okyanuslarda geniş alana yayılmış akustik keşif sistemi sayesinde, muhtemel rakiplerinin niyetlerinin ne olduğunu anında tespit edebilme imkânlarına da sahiptir.[8]

Nihayet, Amerika, dünyanın stratejik olarak önemi bulunan her tarafındaki donanmaları, hava üsleri ve kara kuvvetleriyle yerkürenin her yerine gerçekten "erişebilme" kapasitesine; ayrıca da acil bir tehlike durumu karşısında bu pozisyonları takviye edebilme yeteneğine sahip olan tek ülkedir. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaline verdiği karşılık bu yeteneklerin esnekliğini ve kapsamını ortaya koymuştur; birkaç ay zarfında Suudi Arabistan'a 1.500 uçak ile 500.000 asker (ağır zırhlı birlikler dahil) gönderip Akdeniz'i, Basra Körfezini ve Hint Okyanusunu uçak gemileriyle doldurarak bu son zamanlarda eşi emsali görülmemiş bir askeri güç sergilemiştir. Çağımız tarihinde belki de bununla mukayese edilebilecek tek olay, yüzyılın başlarında, İngiltere'nin 300.000'den fazla mevcutlu bir "seferi kuvveti", Güney Afrika'da savaşmak üzere, Kraliyet Donanmasının denizlere hakim olmasından yararlanarak güvenli bir şekilde göndermesidir.

Soğuk Harbin tarihe karıştığı şu dönemde, ABD'nin dünya yüzüne yayılmış kuvvetlerinin sayı ve kapsamında önemli indirimler yapılmaktadır; ne var ki, Amerika Birleşik Devletlerinin1941 öncesindeki, ne kendi ülkesinin ne de yönetimindeki ada ülkelerinin dışında hiçbir yerde tek bir Amerikan birliğinin bile üslenmediği dönemdeki politikasına dönmesi olağanüstü bir gelişme olacaktır. Irak ile Libya'dakiler gibi rejimlerin bu şekliyle mevcut olmaya devam etmesi, Pentagon'un muazzam

büyük ve esnek kabiliyetli silâhlı kuvvetler bulundurma gereğini ileri sürmesini kolaylaştırmaktadır.[9] Amerika'nın askeri gücünde ne kadar indirim yapılırsa yapılsın, Fransa ve İngiltere gibi orta boy ülkelerden çok daha büyük bir kapasiteye sahip olacak; teknolojide ilerilik bakımından da Çin ve Rus kuvvetlerine fark atacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri bu askeri gücü sayesinde uluslararası ilişkilerde yerini sağlamlaştırmasına rağmen, bu özelliğinin ülke için her bakımdan hayırlı olduğu da söylenemez. Savunma harcamaları ekonomide birtakım hasarlara sebep olduğu gibi, Amerika'nın gayri askeri tehditlere karşı koyma yeteneği de bayağı azdır. Soğuk Harp, Amerikalıların çoğunluğunu Cumhuriyetçi veya Demokrat diye fark gözetmeksizin, büyük savunma bütçeleri ve girift ittifaklar etrafında birleştirecek siyaset "çimento"sunu oluşturmuştur. Sovyet tehdidi ortadan kalkar kalkmaz da bu konsensusun yok olması ihtimali belirmiştir; en azından, Amerikalı liderlerin kendi milletlerine dünyanın dört bir yanında asker bulundurmanın gerekçesini izah etmeleri güç olacaktır. Bazı strateji uzmanları Avrupa'daki kuvvetlerin çekilmesinin ve gelişme yolundaki ülkelerdeki "bölge dışı" tehditlere karşı yoğunlaştırılmasının iyi olup olmayacağını tartışırken, başkaları da Amerika'ya şimdi yönelecek tehditler nükleer silâhlardan değil, çevrenin maruz kaldığı tehlikeler, uyuşturucu maddeler ve ekonomik rekabet gücünü kaybetmesi yüzünden geleceği için, askeri kuvvetin genelde *faydası* olup olmadığını düşünmektedir.[10]

Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletlerinin dünya çapında oynayacağı kendine özgü rolü konusundaki belirsizlikler yüzünden, Sovyetler Birliğinin artık bir "düşman" olmaktan çıkışından kaynaklanan ferahlamanın tadına bile doğru dürüst varılamamıştır.[11] Geleneklere bağlı olan kesime göre, 1930'lu yıllardaki anarşi durumuna dönmeyi önlemek için Amerika'nın Avrupa'da, Pasifik'te, her yerde hazır ve nazır olması önem taşımaktadır;[12] eleştirmenlere göre, Amerika Birleşik Devletlerinin "önderlik etmeye elinin mahkûm olması" yüzünden Amerikan halkının sırtına birtakım külfetler yüklendiği yolundaki argüman ülkenin

içerdeki ihtiyaçlarına ayrılacak kaynakların başka alanlara aktarılmasına neden olmakta ve Amerika'da demokrasiyi kendine özgü dış politika ilkelerinden uzaklaştırmaktadır.[13] Böyle bir tartışma tarihçilerin pek yabancısı olduğu bir konu değildir. Genelde, önderlik durumundaki bir devlet uluslararası platformda istikrar olmasını ve böylece kendisine nüfuz ve zenginlik sağlayan sistemin devam etmesini ister; kendisine çoğu zaman, yükümlülükler ve antlaşmalardan, uzaktaki müttefiklere verilmiş senetlerden, dünyadaki su yollarını açık tutma yolundaki taahhütlerden oluşan büyük bir miras kalmıştır. Özel bir liderlik rolünü üstlenmenin bir tehlikesi de dünyanın polisi durumuna gelerek "düzen ve asayişe" karşı oluşan tehditlerle nerede olursa olsun mücadele etmesi ve dünya üzerindeki korunmaya muhtaç durumda olan "güvensizlik sınırları" sayısının da gittikçe artmasıdır.[14] Dolayısıyla bundan çıkan bir başka sonuç, Amerikan dış politikasının geleceği hakkındaki tartışmaların kolay kolay sona ermeyeceğidir.

Böyle bir tartışmayı iç politika mülâhazalarından ayrı düşünmek, sırf bu şekildeki bir global pozisyonu devam ettirmenin maliyeti dolayısıyla mümkün değildir; Amerika Birleşik Devletlerinin güvenliği yılda 300 milyar dolar karşılığında sağlanmakta, güvenlik alanına ayrıca, gayri askeri üretim sektörlerinden de - sermaye, silâhlı kuvvetler personeli, malzeme ve teçhizat, kalifiye işgücü, mühendisler ve bilim adamları olarak - kaynak aktarılmaktadır. Meselâ, 1988'de federal bütçedeki Ar-Ge ödeneklerinin yüzde 65'ten fazlası savunmaya ayrılmış, buna karşılık çevre korunmasına yüzde 0.5, sanayi gelişmesine ise yüzde 0.2 tahsis edilmiştir. Üstelik, Amerika bir yandan Moskova'yı pahalı bir silâhlanma yarışı içine sürüklerken bir yandan da Japonya ve Almanya gibi, ulusal kaynaklarından askeri giderlere daha küçük bir pay ayırarak sermayenin, personelin ve Amerikan sanayi tabanında bazı gedikler açmış bulunan tüketim malları imalâtına yönelik Ar-Ge'nin üzerindeki baskıyı kaldıran müttefikleri karşısında dünya pazarlarından pay kapmaya mecbur kalmıştır. Bu durumda, Amerika'nın müttefiklerinden ortak savunma masraflarına daha fazla katkıda bulunmalarını istemesine, aksi takdirde Amerika'nın savunma harcamalarında büyük

ölçüde kısıntı yaparak ülkenin içerdeki ihtiyaçlarını karşılamaya yöneleceğini bildirmesine şaşmamak gerekir.[15]

Bu çelişkili görüşlerin genellikle savunma harcamalarına çok miktarda kaynak ayrılmasının ekonomide durgunluğa neden olup olmayacağı sorunu üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, sorun o kadar da basit değildir.* Bundan çok daha önemli olan şey, savunma harcamaları büyük miktarlara baliğ olan bir ekonominin yapısıdır. Böyle bir ekonomi şayet hızlı ve canlı bir şekilde büyüyorsa, hızla gelişen bir sanayi tabanı varsa, yeni teknolojilerin ön saflarında yer alıyorsa, içinde yoğun bir kalifiye işgücü, bilim adamları ve teknologlar akımı olan damarlardan besleniyorsa, Ar-Ge'ye bütün gücüyle yatırım yapıyorsa, cari hesapları dengede ise (ya da fazlası varsa), uluslararası piyasaya da borcu yoksa GSMH'sının yüzde 3'ünü, 6'sını, hatta 9'unu savunmaya tahsis etmek bakımından, bu avantajlara sahip olmayanlara göre, çok daha müsait bir *yapıya sahip* demektir.[16]

Gerçekte, Amerikan ekonomisinin büyüklüğü ve karmaşık yapısı göz önüne alındığında, ne ümitsiz derecede zayıf ne de muazzam güçlü olarak bir kategoriye sokmak imkânı yoktur; Amerikan ekonomisi güçlerin ve zaafların bir araya gelmesinden oluşan bir hamurdur.

En önemli husus, Grafik 12'de de görüldüğü gibi, içinde yaşadığımız yüzyılın ikinci üçte biri ile mukayese edilirse üçüncü üçte birinde büyüme oranlarının büyük ölçüde yavaşlamış bulunduğudur.

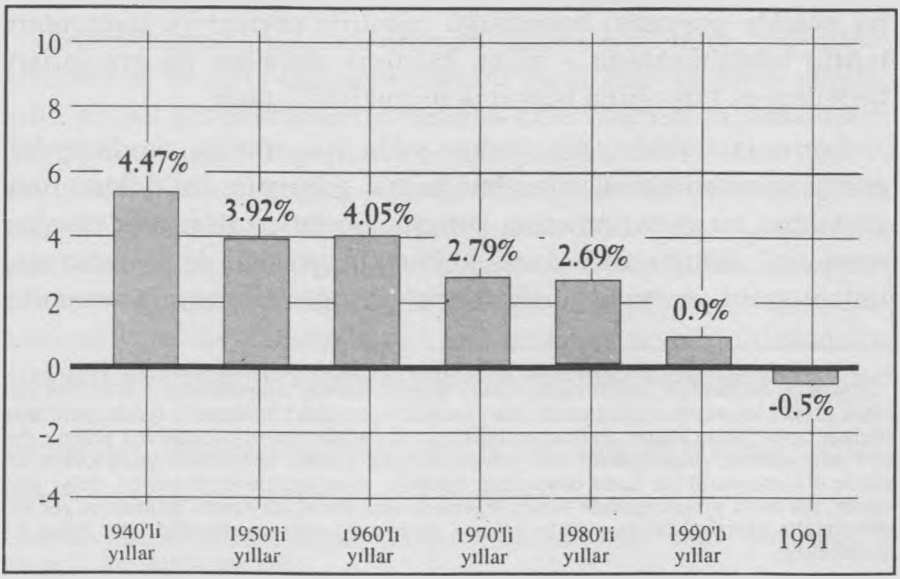
Bu yavaşlamanın açıklaması ne olursa olsun, Amerika Birleşik Devletlerinin içteki ve dıştaki yükümlülükleri bakımından sonuçları olumsuz olmuştur. Oldukça yüksek ve adil bir dağılımı olan bir yaşam standardına, lehte bakiye veren bir cari hesap dengesine sahip olan ve dışarı karşı yükümlülükleri bulunmayan İsviçre gibi, hatta Lüksemburg gibi bir ülke ekonomi-

* Bazı durumlarda, savunma harcamaları ekonomik büyümeyi kamçılayabilir; Amerika Birleşik Devletleri bunu II. Dünya Savaşı sırasında keşfetmiştir. Savunma masraflarındaki bir kısıntı, şayet "tasarruf" edilen kaynaklar topluma dönüp otomobil, şarap ve video ithalatına harcanıyorsa ülkenin ekonomik büyümesine çok az bir katkısı olur, hatta belki de hiç katkısı olmaz; buna karşılık bu kaynaklar üretken yatırımlara kanalize edilirse ekonomi bakımından sonuçları çok daha farklı olacaktır.

de uzun süren bir durgunluk ve hareketsizliğin sonuçları çok vahim olmayacağı için, yaratacağı depresiyona rağmen katlanabilir. Ne var ki, Amerika Birleşik Devletlerinin, dünyanın en önde gelen askeri gücü olarak yeryüzünün her tarafında taahhütleri vardır; zenginliği muazzam ölçülerde olmasına rağmen eşit dağılmamıştır, bu yüzden içerde inanılmaz boyutlara varan sosyal meseleler doğmaktadır; büyük bir cari hesap açığı vardır, yabancılardan da borç almak zorundadır. Bu şartlar göz önüne alındığında, büyümenin uzunca bir süre ağır bir seyir içinde ilerlemesi yüzünden mevcut meseleler daha da içinden çıkılmaz hale gelerek, Amerika Birleşik Devletlerinin aynı zamanda hem askeri güvenliği aynı düzeyde devam ettirebilmek hem içeri dönüp sosyal ihtiyaçlarına eğilebilmek *hem de* borçlarını ödeyebilmek için finansman sağlaması imkânsız olmaktadır. Haftalık reel gelirlerin 1973'ten beri durmadan düştüğü bir ülkede - bu durumda olduğu gibi - en mübrem ihtiyaçları karşılamak için bile ne heves ne de gayret görülmektedir.

Başka ülkeler daha hızlı bir büyüme hızına sahipse böyle bir ikilemin ciddiyeti artmakta ve ekonomik ilişkilerde değişmeler

Grafik 12. *ABD Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının Büyüme Oranları*[17]

meydana gelmesine neden olmaktadır. Ekonomisi nisbi bir gerileme içinde olan önder durumundaki Büyük Gücün bu pozisyonunu sonsuza kadar devam ettirmesi mümkün değildir.[18] Üstelik, bu gerileme nisbi ve tedrici olduğu için de, dışarı pek vurmadan içten içe sürüp gitmektedir; bir ekonomi tarihçisinin belirttiği gibi, "bir ülkedeki prodüktivite artışı bir asır boyunca diğer ülkelerin yüzde 1 gerisinde kalmışsa İngiltere'nin başına geldiği gibi, dünyanın tartışılmaz sanayi lideri durumundan bugünkü gibi vasat bir ekonomi durumuna düşer."[19] Birinci sınıf bir güç pozisyonundan ikinci sınıf bir güç pozisyonuna da düşmüştür. Belki de, Bn. Thatcher'in geçenlerde verdiği bir beyanatta söylediği gibi, Amerikan ekonomisi - bazı tahminlere göre - 1990'lı yıllarda Japonya ekonomisinden daha yavaş bir hızla büyüdüğü takdirde durum bir "felâket"e yol açacaktır.[20] Gerçekçi bir bakış açısından, Amerika böylece dünyadaki pozisyonunu kaybederek dengenin Vaşington'dan Tokyo'ya kaymasında bir kademe daha ileri gidilmiş olacaktır.*

Bundan çıkan sonuç, Amerika Birleşik Devletlerinin yirmi birinci yüzyıla doğru yol aldığı sıralarda, temel stratejik hedefinin uzun vadeli büyümeyi gerçekleştirebilmek için kişi başına prodüktiviteyi arttırmak zorunda olduğudur. Tek başına ele alındığı takdirde ekonominin genişlemesi belki iyi bir şey değildir - haris bir şekilde peşinden koşulduğu takdirde çevreyi ve toplumları tahrip edebilmektedir - fakat, büyüme olmadan da arzulanan hedeflerden birçoğuna ulaşmak mümkün olamaz.

Bununla birlikte, son birkaç yılda Amerika'da prodüktivite endişe yaratan konulardan biri haline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana, Amerika Birleşik Devletleri dünyada emeğin en verimli olduğu ülke olarak kalmış, bu yüzden de Amerika'nın ulusal geliri ve "savaş potansiyeli" girdiği iki dünya savaşında

* İstatistiki bakımdan, bunu hesaplamak epeyi kolaydır. Amerika'nın 4.8 trilyon dolarlık (1988) ekonomisi yılda ortalama yüzde 2 oranındaki bir hızla büyüdüğünü farz edelim: 2000 yılına kadar, enflasyon oranıyla da eskale edilmiş olarak 6.1 trilyon dolara ulaşacaktır. Japonya'nın 2.8 trilyon dolarlık (1988) ekonomisi yılda ortalama yüzde 4 oranındaki bir hızla büyüdüğü taktirde, aynı tarihte 4.56 trilyon dolar olacaktır. Bu basit projeksiyonda yenin değerinde muhtemel bir artma ihtimaline yer verilmemiştir ki,-büyüme hızı daha yüksek olunca-iki ülke arasındaki fark daha da azalacaktır.

da herkesten çok daha yüksek olmuştur.[21] Halihazırda, toplum prodüktivitesi hâlâ Japonya ile Almanya'nın prodüktivitesinden yüksektir, ancak diğer bazı ülkeler 1960'lı yıllardan bu yana prodüktivitede çok hızlı artışlar kaydederek Amerika'nın önderlik pozisyonunu zorlamaya başlamışlardır.

Üstelik, Amerika'da son yıllarda emeğin verimliliğindeki iyileşmeler en çok sanayi alanında gerçekleşmiştir; halbuki, Amerikan ekonomisinde hizmet sektörünün ağırlığı durmadan artmakta,* ancak bu sektörde çalışan başına ortalama çıktı değeri sanayi ve tarıma oranla düşük kalmaktadır. Böylece, sanayideki verimlilikte yıllık yüzde 3'lük bir artış muhtemelen toplam büyüme hızında yüzde 1'lik bir artışa tekabül etmektedir. Dahası, Amerikan sanayiinde 1980'li yıllarda meydana gelen prodüktivite artışının çoğunluğu - Japonya'da olduğu gibi - *mevcut* işçi başına daha yüksek bir çıktı değeri gerçekleşmesinden değil, fabrika kapatılmasından ve işten çıkarmalardan kaynaklanmıştır, çünkü resesiyon dönemlerinde çok sayıda istihdamın kaybedildiği sıradaki prodüktivite artışının hızlı olmasına karşılık, büyüme dönemlerinde masraflarda kısıntı yapma ihtiyacı pek fazla aciliyet taşımadığı için verimlilik artışı o kadar hızlı olmamaktadır; prodüktivite artışları çoğu zaman toplam çıktı miktarlarında uygulanan fiili kısıntıların yanı sıra ortaya çıkar.[22]

Amerika'nın borçlarının artışına, finans sisteminin zafiyetine, ticaretinde ve cari hesaplarındaki bir türlü giderilemeyen açıklarına ancak prodüktiviteyi arttırarak çare bulmak mümkündür. Borçlanma çeşitli düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Ulusal düzeyde, ABD Hükümetinin ve Kongre'nin gerek savunmaya gerek sosyal programlara yapılan harcamalardaki artışı karşılamak için ek vergiler koymayı reddetmesinden kaynaklanmaktadır; bu trend daha 1960'lı yıllarda belirgin hale gelmiş ve hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi yönetimlerce devam ettirilmiştir; Reagan hükümetinin 1980'li yıllarda vergileri indirme ve savunma harcamalarını arttırma yolundaki kararıyla daha da hız kazanmıştır. 1960'ta toplam federal bütçe açığı 59.6 milyar dolar,

* Birkaç yıl önce, hizmet sektörü GSMH'nın yaklaşık yüzde 68'ini, istihdamın da yüzde 71'ini oluşturmaktaydı.

devlet borçları da 914.3 milyar dolardı.[23] 1991'de, Beyaz Saray'ın ve Kongre'nin harcamaları "denetim altına alacağı" şeklinde taahhütlere girişmesine rağmen, - nükleer tesislerin temizlenmesi, banka kurtarmaları gibi - ek harcamalar açığı daha da büyüterek 300 milyar doların üstüne çıkarmış, bu arada devletin borçları da 4 *trilyon* dolar eşiğine yaklaşmıştır ki, buna federal hükümetin (bitkisel ürün garantileri, çiftçilere ve öğrencilere açılan krediler, sigorta programları gibi) çeşitli programlar çerçevesinde giriştiği 6 trilyon dolar civarındaki taahhütler dahil *değildir*. Devlet borçlarının faiz ödemeleri yılda yaklaşık 300 milyar dolar olup kamu harcamaları içindeki payı yüzde 15'e varmaktadır. *Wall Street Journal*' ın ekonomi başyazarının da belirttiği gibi, faiz ödemeleri, şimdi, "hükümetin sağlık, bilim, uzay, tarım, konut, çevre koruma ve adalet hizmetlerine yaptığı harcamaların toplam değerini" aşmaktadır. Faiz yükü daha artıp hükümetin diğer işlerini engellemekle kalmamakta,* ABD Hazine Bonolarını satın almış olan yabancılara yapılan bu faiz ödemesi miktarlarında meydana gelen her artış, Amerika'daki refah seviyesinin daha da düşmesine sebep olmaktadır. Son olarak, ekonomik büyümedeki yavaşlama 1990'lı yılların tamamında devam ederse açık daha da büyüyecektir, çünkü federal gelirler harcamalarla aynı hızla artmamaktadır.[24]

1980'li yıllarda sadece devlet borçları değil, diğer bütün borçlar da artmış bulunmaktadır. Eyalet hükümetleri ile mahalli idareler de 1986'dan bu yana bütçe açığı vermeye başlamış, federal hükümetçe sağlanan hibe yardımlarının kesilmesi de bu trendi körüklemiştir. "Kredi almada kolaylık" teşvikleri sayesinde kamçılanan tüketici borçları 4 trilyon dolara ulaşmış, kredilerin geri ödenmesi yüzünden kişisel gelirler azalmıştır. Şirket borçlarının manzarası bundan daha da kötüdür: "1990'lı yılların başlarında, ABD şirketleri vergi sonrası toplam gelirlerinin yaklaşık yüzde 90'ı üzerinden, borçları için faiz ödemek durumunda kalmıştır." Ekonomik endişelerin çoğalması yüzünden kamu borçları ve özel borçlar azalmaya başlamasına rağmen,

* Bu meblağlar aşağıda tartışılacak olan Sosyal Güvenlik açıklarının ortaya çıkmasıyla daha da vahim bir manzara kazanmaktadır.

GSMH'nın yaklaşık yüzde 180'ine ulaşmıştır ki, bu düzeyde bir borçlanma miktarı 1930'lu yıllardan beri görülmüş değildir.[25]

Ödemeler dengesi ve cari hesap açıkları 1950'li yıllarla 1960'lı yıllardan itibaren, Amerika'nın emtia ticaretinde ve cari hesaplarda büyük fazlalar verdiği dönemlerde daha fazla değişme göstermiştir.[26] 1971'den - Amerika Birleşik Devletlerinin bir asırdan beri ilk defa olarak emtia ticareti açığı verdiği yıldan - bu yana devamlı olarak sattığından daha fazla almıştır.1987'ye kadar ticaret açığı 171 milyar dolar gibi akıl almaz rakamlara ulaşmış ve doların değerindeki düşüş toplam açığı 1980'li yılların sonlarında aşağı çekmişse de 100 milyar doların üstünde seyreden açıklar görülmeye devam olunmuştur. Amerikan ekonomisi "görülen" ticaret açığını, İngiltere'nin 1914'ten önce yaptığı gibi, hizmetler, yatırımlardan ve turizmden elde edilen gelirler gibi "görünmeyen" kalemlerdeki kazançlarıyla kapatabilmeyi başarabilseydi durum şimdiki kadar ciddiyet kazanmazdı; ne var ki Amerika'nın görünmeyen kazançları gediği tıkamaya yetmemektedir. Sonuçta, Amerika Birleşik Devletleri şimdi yabancılardan yılda 100 milyar kadar borç almak suretiyle durumunu dengede tutabilmektedir. Bir zamanlar dünyanın en büyük mukrizi durumundaki Amerika Birleşik Devletleri, elinden geleni yaparak on yıldan bile az bir süre içinde dünyanın en büyük müstakriz ülkesi haline gelivermiştir.[27] Bu durum devam ettikçe Amerika'nın varlıkları - sermaye payları, arazi, sanayi şirketleri, Hazine tahvilleri, medya grupları, araştırma laboratuvarları - yabancı yatırımcıların eline geçmektedir.

Ticaret açığı meselesinin özü Amerikan imalât sanayiinin uzun vadede nisbi bir erozyona uğramasında yatmaktadır; ekonominin ağırlıklı kısmının hizmet sektöründe yoğunlaşmış olması karşısında bu durumun garip bir manzara arz ettiği düşünülebilir. Oysa, doğası icabı, hizmet sektöründeki faaliyetlerden birçoğunun (peyzaj mimarisi, ikram (hazır yemek) hizmetleri, toplutaşımacılık) ihraç kabiliyeti yoktur; hatta hizmetlerden sağlanan kazançların büyük meblağlara ulaştığı sektörlerde bile (müşavirlik, hukuk hizmetleri, patentler, banka komisyonları) toplam gelir her yıl ithal edilen mal ve hizmetlerin bedelini kar-

şılamaya yetmemektedir.* İmalât sanayiinin hayati öneme sahip olmasının başka nedenleri de vardır: Amerikan sanayiinde gerçekleştirilen araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin hemen hemen tamamı imalât sanayiinin eseridir; hızla gelişen, rekabet gücüne sahip bir imalât sanayii tabanı hâlâ "milli güvenlik bakımından temel düzeyde öneme sahiptir."[28]

Amerikan imalât sanayiinin halen içinde bulunduğu durumu ve geleceğine ilişkin tahminleri özetlemeye kalkarsak, karşımıza çıkan manzarayı olağanüstü derecede çok çeşitli olarak tanımlamak mümkündür. Büyük Amerikan şirketlerinden bazıları dünyada kendi alanlarında lider durumundadır, küçük firmalardan birçoğuyla da (meselâ, bilgisayar yazılımcılığında) yaptıkları işlerde aşık atmak mümkün değildir. Buna karşılık, yabancı rekabeti karşısında sıyırtan diğer birçoğunun durumunun kötülüğü de artık sayısı belli olmayan komisyonlara, incelemelere, çalışma gruplarına ve parlamento müzakerelerine konu teşkil etmektedir. Şimdi sırf Amerika'nın "rekabet gücü"nü incelemek üzere doğmuş kocaman bir sanayi kolu (maalesef, ne imalâtının verimliliği ne de ödemeler dengesine katkısı bakımından fazla bir değer ifade etmemektedir) mevcuttur.[29] Genel manzarası itibariyle birçok bakımdan güçlü yönleri olmasına rağmen, savaştan sonraki yirmi yıl zarfında kimsenin karşısına çıkmaya cesaret edemediği bir durumda iken şimdi artık bu pozisyonunu kaybetmiş bir sanayi yapısının varlığını ortaya koymaktadır.

Çizdiğimiz bu tablo insanın içini karartıcı bir tablo olmamakla birlikte, açıkça görülen şey odur ki, birbirinin peşi sıra sanayi kollarında yabancıların rekabetinin artması Amerika'nın emtia ticareti açığını büyütmüştür. Grafik 13'te de görüldüğü gibi, 1980'li yılların solarında, kilit durumdaki sekiz imalât kolundan sadece kimyasal maddeler ve ticari uçak üretiminde bir ihracat fazlası vardır.

Bu açıklar, tekstil gibi kişi başına düşük katma değeri olan ürünlerden bilgisayar kontrollü takım tezgâhları gibi ileri teknoloji ürünlerine ve lüks otomobillere kadar mal çeşitleri üreten

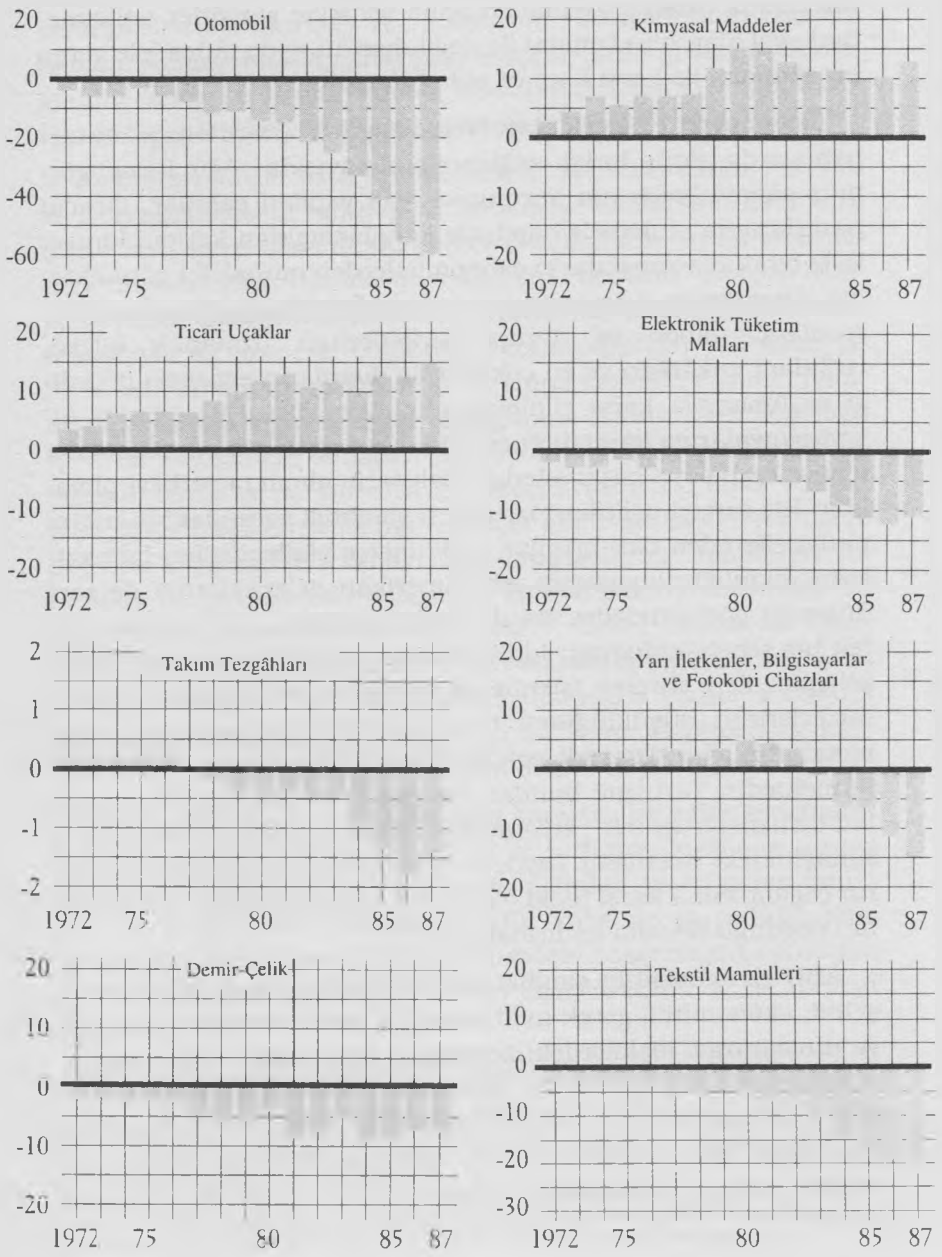
* Meselâ, 1987'de Amerika Birleşik Devletlerine ithal edilen mal ve hizmetlerin toplam değeri 550 milyar dolar, brüt hizmet ihracatı ise 57 milyar dolardı.

birtakım sanayi kollarında meydana gelmektedir. Bundan anlaşılması gereken şey, bazı kimselerin ifade ettiği gibi, bilinçli olarak düşük düzeyli üretimden daha sofistike sektörler istikametinde yol alan bir ekonomi ile değil, her düzeyde mücadele veren bir ekonomi ile karşı karşıya olduğumuzdur.

Esas hayret edilecek olay, "rekabet gücü" üzerine yapılan tartışmalarda görüş birliği sağlanmış olmayışıdır. Ağır hasar görmüş sanayi kollarının korunması için yapılan çağrılar, ihracat pazarlarında mukabele bilmisille karşılaşmaktan korkan kimselerle bırakınız-yapsınlar'cı ekonomistlerden muhalefet görmektedir. Amerika'da yatırım yapan yabancılara karşı yöneltilen hücumlara, Japon ve Avrupa şirketlerinin uzmanlık bilgisi, istihdam imkânları ve en çok ihtiyaç duyulan sermayeyi getirdiği argümanıyla karşı çıkılmaktadır. "Amerikan Malı Satın Al" kampanyalarına karşı direnenlerin düşüncesine göre, tüketiciler menşeine bakmaksızın istediği malı satın almakta serbest olmalıdır. Bir sanayi politikası izlenmesi gerektiği yolundaki çağrılara muhalefet eden bazı gruplar, hükümetçe yönlendirilen hareketlerin etkinliği olmayacağı gibi Amerikan geleneklerine de ters düşeceği görüşündedir. Bazıları ekonomideki nisbi gerilemenin tek bir sebebi olduğunu iddia etmekte, diğer bazıları ise birçok sebepler ileri sürerek işletme yönetiminin zayıflığından yatırım düzeylerinin düşüklüğüne, teknik becerilerin yetersizliğinden mevzuatın aşırı derecede çok olmasına kadar birçok neden göstermektedir. Tartışma bundan bir asır önce İngiltere'de yapılan bir tartışmayı aynen yansıtarak, o zaman, İngiltere'nin imalât sanayiindeki liderliğini kaybetmekte olduğu yolundaki kanıtların çoğalmasına karşı tepki olarak bir "ulusal etkinlik" hareketinin doğduğu dönemi andırmaktadır.[30]

ABD ekonomisinin şimdiki durumu hakkında duyulan endişeleri, ekonominin gerek milli güvenlik gerek Amerika'nın *gücü* ve uluslararası ilişkilerdeki pozisyonu üzerindeki etkileri konusunda duyulan büyük bir huzursuzluk da körüklemektedir. Pentagon için stratejik ürünler yapan sanayilerdeki bir tekel yabancıların eline geçerse, ya da askeriye ile ilgili önemli bir madde sadece yurtdışında yapılıyorsa ne olur? Ülke yabancı

Grafik 13. *ABD'de Sekiz Sanayi Kolundaki Ticaret Dengeleri*

sermayeye çok daha fazla bağımlı hale gelirse ne olur - günün birinde bu bağımlılığa karşılık hem siyasal bir bedel hem de parasal bir bedel ödenir mi? Savunma harcamaları diğer ülkelerin altı ilâ on katı olarak kalmaya devam ederken sanayi tabanı daha da yozlaşırsa ne olur - imparatorluklarda görülen bir aşırı düzeyde yayılma "riskini almak" yerine neticede bu duruma gelmiş olacak mıdır?[32] Gelecek on beş, yirmi yılda ekonomi Japonya'nın veya Avrupa Topluluğunun ancak yarı hızıyla büyürse ne olur - üretken güç dengeleri, Amerika Birleşik Devletlerini artık Bir Numara'lıktan düşürene kadar elden ele kaymaya devam etmez mi?* Bazı ekonomistler bu kuşkuları modası geçmiş olarak değerlendirmekteyse de - bunlara göre, ulus-devletin artık merkezi konumda olmadığı ve en önemli sorunların global hiyerarşik düzen içinde kendine bir yer tutmak yerine yaşam kalitesi ile ilgili olduğu bir çağda, bu kuşkular "rezidüel düşünce"nin bir göstergesidir[33] - insan her şeye rağmen bunların zihinleri meşgul etmeye devam edeceğinden şüphelenmektedir.

İnsan bu çelişkiyi nasıl izah edebilir? İyimserlere bakılırsa meydana gelen olayı tamamen anlamak mümkündür. Savaştan sonraki on beş, yirmi yılda, Amerika Birleşik Devletleri, diğer devletlerin harpten hasar görmüş olmaları dolayısıyla, uluslararası ilişkilerde yapay olarak yüksek bir pozisyon işgal etmiştir; bu ülkeler toparlandıkları sırada, Amerika dünyada, üretim, imalât sanayii, ileri teknolojiler, finansal varlıklar, hatta askeri kapasite bakımından bile inişe geçmeye mahkûmdu. Oysa ABD,

* J. Zysman, "ABD'nin Gücü, Ticareti ve Teknolojisi", International Affairs, Cilt 67, Sayı: 1 (Ocak 1991), s. 90'da aşağıdaki kaymalar belirtilmektedir.

ABD Üretiminin Aşağıdaki Ülkelerdeki Üretime Oranı

	1970	*1975*	*1980*	*1986*	*1987*
Japonya	495	317	254	214	188
Almanya	547	371	330	469	401
Fransa	706	462	409	576	507
İngiltere	820	673	502	764	649
Japonya ve Fransa	291	188	156	167	137
Japonya ve Almanya	260	173	144	147	128
AET	158	113	93	131	104
AET ve Japonya	113	77	64	77	67

Doların değerinde ömrü kısa süren bir artış, bir süre için belirli bir toparlanma imkânı sağlamasına rağmen (1986 sütununa bakın) genel trendde hata yokturistatistikler 1991 yılına eskale edilirse durum daha da belirgin olarak görünecektir.

ekonomik ve askeri güç, diplomatik nüfuz ve siyasal kültür açılarından, içerde bazı reformlar yapılması ihtiyacı bulunmakla birlikte, hâlâ dünyanın en önemli devleti durumundadır.[34] Amerikan sanayii yabancıların yoğun rekabetine karşı hazırlıklı değildi - bunun bedelini de ağır ödemiştir - ancak 1980'li yıllardan beri safra atmış, daha sağlıklı hale gelmiş, prodüktivitesi çıkışa geçmiş, yeni teknolojilere ve yeni ürünlere yönelirken, özellikle araştırma personeli alanında kimsenin erişemeyeceği bir güce erişmiştir. Japonya gibi rakiplerin üstünlükleri ebediyen sürüp gidemez. Dolar kurunun düşmesi ve Amerikan imalât sanayiinin devamlı değer kazanması sonucunda, ekonomi sürekli bir büyüme süreci içine sıçrayacak, açıkları fazlalara dönüştürecek ve çogunluğu itibariyle geçici nitelikli olan güçlüklerin üstesinden gelerek gücünü, kuvvetini gösterecektir.[35]

Kötümserlere gelince, bu mantık Amerikalıların birçoğunun meselenin ne kadar ciddi olduğunu hâlâ anlayamamış olduklarını ortaya koymaktadır. Bunları endişeye düşüren şey, 1945'ten sonraki yirmi kadar yıl içinde ülkenin nisbi bir ekonomik gerilemeye girmesi değildir, bu durum zaten, diğer ülkelerin ekonomilerini tamir ve yeniden inşa etmelerinin "doğal" sonucudur; asıl sorun, yeni teknolojiler ile patentler, kilit durumdaki imalât sanayii kolları, finansal varlıklar ve cari hesap dengeleri ile uluslararası düzeyde satın alma gücü gibi alanlarda 1960'lı yıllardan bu yana Amerika'nın pozisyonunun diğer ülkelere kıyasla devamlı surette erozyona uğradığının açık ve seçik olarak gözler önüne serilmekte bulunmasıdır. Kötümserlerin çoğunluğu şüphesiz ki, yanılmış olmayı isteyecektir; "yenilgiyi ya da çöküntüyü peşinen kabul edenler" olarak anılmaktan da hazzetmeyecektir. Ancak, Amerika'nın "özel nitelikleri" veya "dehası" ya da "karşısına çıkan meselelerin üstesinden gelebilme yeteneği" sayesinde durumunu nasıl olsa tekrar toparlayacağı gibi birtakım belirsiz argümanlara şüpheyle bakmakta ve böyle bir söylemin geçmişte de bazı toplumları, gerilediklerini kabul etmekten ve bunun üstesinden gelmekten alıkoyan bir bencilik gururundan farkı olmadığını görmektedir. Bundan dolayıdır ki, kötümserler gelecek hakkında bir şey yazarken geçmişteki olaylardan ilham almakta ve tarihin global düzeyde uğradığı değişim

süreci karşısında liderlerin ilgisiz kalması yüzünden Amerika'nın geleceğiyle ilgili uzun vadeli beklentilerin zarar göreceğinden de endişe etmektedir.[36]

Bir yandan Amerika'nın "gerilemesi ya da yenilenmesi" konusu üzerindeki görüş ayrılıklarının büyük çoğunluğu ekonomi üzerinde yoğunlaşırken, eğitim sisteminde, sosyal dokuda, halkın refah ve dinginliğinde hatta siyasal kültüründe uğranan başarısızlıklar da uzun uzadıya tartışma konusu edilmektedir - muhtemeldir ki bunun sebebi, rekabet gücü bulunmayışının altında yatan nedenlerin, tasarruf oranlarının yetersiz olması gibi nedenlerden daha vahim olduğu korkusudur. Bu düşünce tarzının özelliği Amerikan halkının şu veya bu şekilde yanlış bir yola girmiş bulunduğu varsayımına dayanmasıdır. Tanınmış televizyon yorumcusu John Chancellor bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> Gücü yerli yerinde durmakta, fakat zaafların - iyileştirmeyi bir türlü başaramadığımız binlerce yaranın - bir araya gelmesinden kaynaklanan bir engeli aşamamaktadır. Siyaseti nasıl yürüttüğümüze, işletmelerimizi nasıl yönettiğimize, çocuklarımızı nasıl eğittiğimize, fakirlerimizin imdadına nasıl koştuğumuza, yaşlılarımıza nasıl ihtimam gösterdiğimize, paramızı nasıl tasarruf ettiğimize, çevremizi nasıl koruduğumuza ve devletimizi nasıl yönettiğimize bakıp kendimizi nasıl zayıflattığımızı anlamak mümkündür.[37]

Dolayısıyla, Amerika Birleşik Devletlerinin daha önceki refah durumuna dönebilmesi için birçok alanda değişimlerin gerçekleşmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.[38] Ancak - yaptığı çağrıya geniş çapta bir cevap alabilse bile - böyle bir toparlanmanın nasıl gerçekleşebileceği konusunda hiçbir netlik görülmemektedir.

Amerika'da günlük gazete okurları, can sıkıcı haberler listelerinin yabancısı değildir: meselâ, sağlık sektörü çalışanlarının sayısını 1980'li yıllarda iki katına çıkarıp - böylece işgücünün toplam prodüktivitesini *düşürerek* - GSMH'nın yaklaşık yüzde 12'sini, yani savunmaya ayrılan payın iki katını tüketmesine karşın halkın çoğunluğuna hâlâ doğru dürüst sağlık hizmeti gö-

türememektedir. Gerçekte, 37 milyon kadar Amerikalının sağlık sigortası olmayıp o kadar insan bu yüzden sıkıntı çekmektedir. 1980'li yılların sonlarında, - frengili ya da AIDS'li doğan bebekler gibi - sağlık sorunları olan fakir halkın sayısı durmadan artmıştır; toplumun siyah kesiminde altı yaşından küçük çocukların yarısı fakirlik çizgisinin altında yaşadığı için sağlık sorunları daha da ciddi boyutlara ulaşmakta ve yoksulluğun etkisiyle daha girift bir manzara vermektedir. Ulusal bir sağlık sigortası sistemine sahip olmayan, "ABD, belli başlı sanayileşmiş ülkeler arasında . . . çocuk ölüm oranı, ortalama ömür ve doktora müracaat etme sayısı itibariyle sonuncu gelmektedir," oysa "ailenin yüceliği" hakkında mangalda kül bırakmayan siyasiler bakımından ABD herhalde dünyada başı çekmektedir.[39] Bir yandan beyaz ırka mensup yaşlı erkek ve kadınların ortalama ömrü uzarken (sağlığa yapılan harcamalardaki artışın büyük kısmı yetmiş beş yaş üstü yaş grubuna gitmiştir) siyah kadınların ve özellikle siyah erkeklerin ortalama ömrü kısalmıştır.*[40] Fakirliğin bu derece yaygın oluşu yüzünden - gelişme yolundaki ülkelere yardım etmesiyle tanınan bir kurum olan - Oxfam America 1991'de, tarihinde ilk defa olarak, faaliyetlerini Amerika Birleşik Devletlerinin içinde de yoğunlaştırmayı düşündüğünü ilân etmiştir.

Sağlıktaki bu dengesizlik refah ve gelirin çağdaş Amerika'daki yapısını yansıtmaktadır; yöneticiler ortalama olarak sanayi işçilerinin doksan katından fazla (bu oran 1980'de kırk katıydı) kazanmakta, buna karşılık Afrika kökenli Amerikalıların yüzde 30'u ile Hispaniklerin+ yüzde 20'sinin geliri resmi fakirlik çizgisinin altındadır ve bunlar gecekondularda yaşamaktadır. Bahis konusu dengesizliği Amerika'da tüketilen uyuşturucu miktarı da körüklemektedir; yapılan bir tahmine göre, Amerika Birleşik Devletleri - dünya nüfusunun yüzde 4-5 kadarına sahip olmasına rağmen - dünyadaki kokainin yüzde 50'sini tüketmektedir.

---

* Gelişmiş bir toplumda, hayatta kalma ümidindeki bu düşüşün diğer tek örneği, yukarıda da belirtildiği gibi (11. Bahis) Rus erkeklerinde görülmektedir. Bu olayın dünyanın askeri bakımdan en güçlü iki ülkesinde meydana gelmesi acaba sadece tesadüften ibaret midir?

+ Latin Amerika kökenli ABD vatandaşları için kullanılan bir terim (Çevirenin Notu).

Bu bağımlılıkların sağlık hizmetleri üzerinde yarattığı baskılar sadece yetişkinlerin tedavisinde görülmemektedir; sadece 1989 yılında, yaklaşık 375.000 kadar Amerikalı, başta kokain ve eroin olmak üzere, uyuşturucu bağımlısı olarak *doğmuştur.* [41]

Uyuşturucular ayrıca suç eğilimini de arttırdığı için, Amerika Birleşik Devletlerindeki suç işleme oranı gelişmiş dünyanın diğer kesimlerinden hissedilir ölçüde yüksektir. Ulusal Atıcılık Derneği'nin[+] siyasal gücü sayesinde Amerikalılar öldürücü silâhları, dışardaki yabancı gözlemcileri hayretler içinde bırakacak derecede kolaylıkla temin edebilmekte - ve de kullanmaktadır. Amerika'da halkın elinde tahminen 60 milyon tabanca ve 120 milyon uzun namlulu silâh vardır ve birbirlerini, her yıl 19.000 kişi olmak üzere, özellikle tabanca ile öldürmektedirler. Kişi başına cinayet işleme oranı Batı Avrupa'dan dört, beş katı (ırza tecavüz oranları yedi katı, silâhlı gasp oranları ise dört ilâ on katı) kadar daha yüksektir.[42] Uzmanlara göre, şiddete başvurma eğilimlerinin kökü kültürel nedenlere dayanmaktadır; sırf fakirliğe bağlamak doğru değildir; New York'taki cinayet oranı, meselâ Kalküta'nın fakir gecekondu semtlerindeki cinayet oranından çok daha fazla, - geçenlerde Amerika Birleşik Devletlerinde "yaşanabilirlik" bakımından birinci seçilen - refah içindeki Seattle'daki adam öldürme oranı ise İngiltere'deki Birmingham'dan yedi kat fazladır.[43] Şiddeti zabıta güçlerinin gayretlerindeki ya da caydırıcılığındaki yetersizliğe bağlamak da doğru değildir; son olarak yapılan bir sayıma göre, Amerika'da hapishanelerde bir milyonun üzerinde hükümlü bulunmaktadır ki, mahpusların ülke nüfusuna oranı Güney Afrika'dan veya eski SSCB'den bile daha yüksektir.* Her 100.000 siyah Amerikalıdan üç bini hapishanede yatmaktadır, oysa Güney Afrika aparteidi muhafaza etmek için her 100.000 siyah erkekten 729'unu hapse atmıştır.[44]

[+] İngilizce metinde, **National Rifle Association** (Çevirenin Notu).

* Amerika Birleşik Devletlerinde suçluları hapishaneye gönderme oranı her 100.000 nüfusa karşılık 426 kişidir. Avustralya'da bu oran 72, Hollanda'da ise sadece 40'tır. Sovyetlerde oran 100.000'de 268'di. Amerika nüfusunun yüzde 12'sini oluşturan siyahlar ülkedeki mahpusların hemen hemen yarısını sağlamaktadır.

Dolayısıyla, 1980'li yıllarda demir parmaklıkların arkasındaki insanların sayısını iki katına çıkarmak, Amerika'nın sosyal dokusundaki erozyona karşı çare olamamıştır, bunun nedeni kısmen siyasal bakımdan merkeziyetçilikten uzak, serbest düşüncenin hakim olduğu bir toplumda büyük sosyal reformlar gerçekleştirmenin güçlüğüdür.[45] Şehirlerin yoksul kesimlerinde - ve Güney'in kırsal bölgelerinde - evsizlik ve yoksulluğu gidermek için yapılacak girişimlerin maliyeti çok yüksek olacak, kaynakların da varlıklılardan (yani seçmenlerden) fakirlere (yani oy vermeyenlere) transer edilmesi gerekecektir. Boston'daki Çay Partisi+ olayından bu yana, orta sınıfa mensup Amerikalılar vergi ödemekten hiç hazzetmemişlerdir - bunun anlaşılır bir tarafı vardır, çünkü bu insanların ödedikleri vergiler, Avrupalılarda olduğu gibi, parasız ilk ve ortaöğretim, sağlık, devlet destekli kültür faaliyetleri, etkin kamu taşımacılık sistemleri vs. gibi orta sınıfa tanınan birtakım kolaylıklar olarak kendilerine dönmemektedir.[46] Vergilere zam yapma eğilimini ortaya koyan siyasiler cezalarını seçim sandığında bulduğu için, S&L'in kurtarılması gibi kaçınılması mümkün olmayan bazı yeni talepleri karşılama eğilimi her zaman mevcut olduğu gibi, gelirleri arttırmak yerine borçlanmaya başvurmaktan kaynaklanan ulusal borçların faiz yükü de gittikçe artmaktadır; aynı şekilde, sosyal alandaki ve sağlık sektöründeki reformlara, arzu edilmekle birlikte, ayrılacak para olmadığı görüşünü ortaya koymak eğilimi de vardır. Bu işlere kaynak tahsis etmenin yolu belki de, prodüktivite ile reel büyümenin yukarı çekilebilmesidir; çekilemediği zamanlarda, harcama önceliklerindeki değişiklikler, kayba uğrayacak grupların bloke ettiği bir "sıfır toplamlı oyunun" bir parçası haline gelmektedir.[47]

Amerikalılar eğitim alanında çok yatırım yapmaya hep istekli olmuşlardır. 1989'da kamu ve özel eğitim alanına 350 milyar dolardan fazla para harcanarak ilk ve ortaöğretimde okuyan 45 milyon öğrenci ile yaklaşık 13 milyon kadar yüksekokul ve üniversite talebesine eğitim imkânı sağlanmıştır. Mutlak olarak, öğ-

+ 1775'te Boston limanında İngiltere'ye ait bir gemideki çay çuvallarının Amerikalılar tarafından denize dökülmesi üzerine İngilizlerin Boston limanını ablukaya almaları Amerikan bağımsızlık savaşını başlatmıştır (Çevirenin Notu).

renci başına ABD'den daha fazla kaynak ayıran tek ülke İsviçre'dir; nisbi olarak, Amerika Birleşik Devletleri GSMH'sının yüzde 6.8'ini eğitime ayırmaktadır ki, bu oran Kanada ve Hollanda'ya eşit, Japonya, Fransa veya Almanya'nın eğitime ayırdığı paydan ise daha fazladır.[48]

Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletleri, dünyadaki en iyi yükseköğretim sistemlerinden birine sahip olduğunu iddia edersе pek de haksız çıkmaz. Birçok mükemmel edebiyat ve güzel sanatlar yüksekokulunun yanı sıra, epeyi öğrenciye eğitim sağlayan eyalet üniversitesi sistemleri ile övünç duymaktadır. Her şeyden çok, dünyanın en büyük araştırma üniversiteleri ve bilim enstitüleri ağına sahip olarak, dünyanın dört bir tarafından gelen öğretim elemanlarıyla, kendi boyutlarını bile aşan uluslararası ölçekli başarılar (meselâ Nobel ödülleri) sağlamakta ve birçok ülkeden öğrenci cezbetmektedir. Harvard, Yale ve Stanford gibi entelektüel güç merkezlerinin - milyarlarca dolarlık vakfiyeleri sayesinde - kaynakları ile ulaştıkları yüksek performans ve dünya çapında kazandıkları şöhret başa baş gitmektedir. Bunlardan her yıl çıkan bilim adamları ile yaratıcı personel grupları Amerikan ekonomisinin payandalarını oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, yükseköğretim dışında manzara pek o kadar parlak değildir. Amerikalıların birçoğu, on sekiz yaş altı gruplara kamu tarafından sağlanan eğitimin genel düzeyinin oldukça düşük olduğunu gösteren belirtilerin çoğalması karşısında endişe duymaktadır. 1960'lı yılların başlarından bu yana, Öğrenci Yenetek Testlerindeki (ÖYT) başarı oranlarında - şayet bunlar bir şey ifade ediyorsa - büyük ölçüde düşüş olmuştur. Herkese açık ücretsiz eğitim sisteminin sağladığı imkânlara rağmen, rekor sayılacak sayılara varan öğrenciler okulu bırakmaktadır; her yıl 600.000 ile 700.000 arasında lise öğrencisi, yani lise düzeyindeki bütün öğrencilerin beşte biri (şehir merkezlerinin yoksul kesimlerindeki[+] lise öğrencilerinin de yarıya yakını)

[+] Ülkemizde genellikle şehirlerin çevresinde "gecekondu" mahalleleri şeklinde oluşan yoksulluk kuşağı, Amerika Birleşik Devletlerinde şehir merkezlerinde ya da merkeze yakın kesimlerdeki (**inner city**) eski ve harap binalarda oturan grupların yaşadığı bir yoksulluğu ifade etmektedir (Çevirenin Notu).

öğrenimi terk etmektedir.[49] Üstelik, 1980 yılında yapılan ABD sayımı okuryazarlık oranını hemen hemen yüzde 100 göstererek gayet iddialı ve belki de yanıltıcı bir tespit yapmışsa da, çeşitli araştırmalarda milyonlarca Amerikalının - bu sayı 23 milyondan 84 (!) milyona kadar değişmektedir - işe yarayacak kadar okuryazarlığı olmadığı öne sürülmektedir; bu araştırmalardan birine göre, 25 milyon yetişkin insan bir ilâç şişesi üzerinde bulunan bir ikaz etiketini anlayabilecek kadar iyi okuma bilmemektedir; yetişkinlerin yüzde 22'si ise bir mektup zarfı üzerine doğru dürüst adres yazmaktan bile âcizdir.[50]

Bu durum *uluslararası* düzeyde nasıl mukayese konusu olabilir? Yakın bir süre önce, dokuzuncu sınıf öğrencileri üzerinde on yedi ülkede uygulanan standart bir bilim testinde Amerikalı öğrenciler Japon, Güney Koreli ve bütün Avrupalı öğrencilerin gerisinde kalıp sadece Hong Konglu ve Filipinli öğrencileri geçebildiler. Bir matematik yetenek sınavında (1988) Amerikalı sekizinci sınıf öğrencileri neredeyse sonuncu olmuştur. Daha başka testler de Amerikalı çocukların yaşı büyüdükçe daha geri sıralara düştüğünü ortaya koymaktadır - oysa, işin komik tarafı, liseli öğrencilerin üçte ikisinden çoğu kendini matematikte "iyi" sanmış, buna karşılık (gerçekte Amerikalılardan daha başarılı olan) Güney Koreli çocukların dörtte birinden bile azı kendini öyle görmüştür.[51] Lise öğrencilerinin sadece yüzde 15'i *herhangi bir* yabancı dil dersi almakta, sadece yüzde 2 gibi çok küçük bir oranı da yabancı dil dersine iki yıldan daha uzun bir süre devam etmektedir.[52] Vasat bir lise öğrencisinin tarih bilgisi üzerine yapılan araştırmalar bu alanda da büyük bir cehaletin (meselâ Reform'un ne olduğunu bilmemek gibi) hüküm sürdüğünü; ancak coğrafya alanındaki bilgisizliklerinin buna bile rahmet okuttuğunu ortaya koymuştur; kısa bir süre önce yapılan bir testte, yetişkin yedi Amerikalıdan biri dünya haritası üzerinde kendi ülkesinin yerini gösterememiş, yüzde 75'i de Basra Körfezinin haritadaki yerini bulamamıştır - oysa bunların birçoğu 1980'li yılların sonlarında bu bölgeye ABD kuvvetlerinin gönderilmesine hararetle taraftar olmuştur.[53] Eğitimde Mükemmellik Milli Komitesinin 1983'te bir dönüm noktası olarak yayınladığı "Tehlike Karşısındaki Bir Millet" adlı raporda belirtti-

ği gibi, "Dostumuz olmayan yabancı bir devlet, bugün eğitimimizde mevcut olan vasat başarı derecesini Amerika'ya zorla kabul ettirmeye kalkışsaydı bu hareketi ülkemize karşı savaş açılmış olarak telâkki etmemiz mümkündü."[54]

Bu mesele hakkında çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen, sorunun kaynağındaki nedeni hâlâ açık değildir. Bazı uzmanlar, ÖYT ve uluslararası testlerdeki başarı oranının düşmesinden çok olumsuz sonuçlar çıkarmaktan kaçınmayı tavsiye ederek Amerika Birleşik Devletlerinde, kırk yıl öncesiyle mukayese edildiğinde, nüfusun çok daha büyük bir oranına çok daha uzun bir süreyle eğitim verildiğine dikkat çekmektedir; aynı düşünceden hareketle, Amerika'daki vasat bir lise öğrencisinin bilgisini çok daha seçici sistemlerin uygulandığı başka ülkelerdeki çocukların bilgi miktarıyla mukayese etmek yanlış bir fikir verebilir.[55] Aynı şekilde, değişik unsurlardan oluşan karma bir toplumdaki eğitim standartlarını İsveç ve Japonya gibi demografik açıdan istikrarlı ve etnik bakımdan homojen ülkelerle mukayese etmek de yanıltıcı sonuçlara götürebilir.

Bunu daha basit bir şekilde ifade edersek, Amerika eğitime toplam olarak muazzam miktarlarda para harcamasına rağmen, bunun yüzde 40 gibi dengesiz bir oranı yükseköğretime gitmektedir (Amerikan üniversitelerinin uluslararası düzeydeki yüksek standardı bununla açıklanabilir); buna karşılık öbür eğitim kademelerinin payı diğer ülkelerden düşüktür.*[56] Kaldı ki, Amerikalı öğrencilerin okula devam süresi her yıl büyük ölçüde *azalarak* (normal olarak 175 - 180 gündür) Batı Avrupa'daki (200+) ve Japonya'daki (220+) eğitim süresinin gerisinde kalmıştır. Vasat bir Japon ya da Güney Koreli on sekiz yaşına kadar vasat bir Amerikalıdan üç veya dört ders yıl eşdeğeri daha fazla eğitim gördüyse daha fazla cebir ve fizik bilmesine şaşırmak niye?[57] Nihayet, Amerika Birleşik Devletleri ulusal ölçekte tekdüze sınavlarla değerlendirmesi yapılan ülke çapında geçerliliğe sahip eğitim standartları bulunmayan pek az sayıdaki gelişmiş ülke-

* Amerika Birleşik Devletleri GSMH'sının yüzde 4.1'ini ilk ve ortaöğretime harcamakla, İsviçre'nin (yüzde 5.8), Japonya'nın (yüzde 4.8), Almanya'nın (yüzde 4.6) ve başka birçok sanayileşmiş ülkenin gerisinden gitmektedir.

den biri olarak - Ulusal Araştırma Kurulunun matematik öğretimi üzerinde yaptığı bir tahkikatta vardığı, "tepeden inme sistemler karşısında kolumuzu bile oynatamadan yenilmiş bulunuyoruz" kanaatinin altında yatan başlıca sebep[58] - diğer demokrasileri taklit etme yolundaki herhangi bir düşünce, okul kurullarının, eğitim yetkililerinin, öğretmen sendikalarının ve ülkenin ademi merkeziyetçi geleneklerini kutlayan herkesin mukavemetiyle karşılaşmaktadır.

Diğer bazı uzmanlara göre, teknik değişimlerin, Amerika'da öğretim faaliyetlerinin çerçevesini teşkil eden sosyal kültürler kadar önemi yoktur. Geçmişte - lise öğrencilerinin tahminen daha çok çalışıp başarı oranlarının daha yüksek olduğu - o güzelim günlerin hatırasına duyulan özlemi ortaya koyan bazı eleştirmenlerin görüşü, "Kriz okullarda değil bizim içimizdedir. İnşa ettiğimiz toplum bize lâyık olduğumuz eğitimi vermiştir" şeklindedir.[59] Amerikan kültürünün "ayağa düşmesi" şeklinde yorumlanan olgu, yani tüketicinin zevklerinin öncelikle tatmini, pop kültürü, çizgi filmler, gürültü, renk ve eğlencenin ön planda tutularak fikir ve düşünce ciddiyetine tercih edilir hale gelmesi kendi kendini zedeleyen bir gelişme olarak nitelenmektedir. Görünen şudur ki, Amerikalı bir çocuk daha okula gitmeden bile televizyon karşısında ortalama beş bin saat geçirmekte, mezun olduğu zamana kadar bu süre toplam olarak neredeyse yirmi bin saati bulmaktadır. İlerki yıllarda aşırı bir spor düşkünlüğü ve okuldaki "müsamere temsilleri"yle devam edecek olan bu anti-entelektüel gençlik kültürü ailenin parçalanmasından da olumsuz etkilenmekte, özellikle Afrika kökenli Amerikalılarda ortaya çıkan bu durum çok sayıda anneyi ailenin yükünü tek başına taşımak zorunda bırakmaktadır; ya da çalışan kadınların sayısının büyük ölçüde artması dolayısıyla (bu durum Doğu Asyalı toplumlarda görülmez) "ilk öğretmen" olan anne günün büyük kısmında evde değildir. Eğitime çok değer veren bazı gruplar (Yahudiler, Asya kökenli Amerikalılar) hariç, vasat bir Amerikalı çocuğun, öğrenme süreci için insanı gerekli araçlarla donatan ahlâk normları, disiplin ve entelektüel merak yerine sığ bir eğlence endüstrisinin değerler sistemini alıp benimsediği görüşü ifade edilmektedir. Özellikle şehirlerin yoksul kesimlerin-

deki okulların bu sosyo-kültürel bunalıma çözüm geliştirmelerini beklemek büyük iyimserlik olacaktır.[60]

Bu karamsar tabloyu gözlerinin önüne sunduğumuz objektif bir okuyucu durumun âdeta bir felâket boyutlarına ulaştığı kanaatine kapılabilirse de - sanki başka ülkelerdeki eğitim sistemlerinin problemleri yok mu? - olay, bu tablonun halen mevcut olduğu ve ulusun geleceğiyle ilgili tartışmalarını da etkilediğidir. Amerika'daki vasat bir seçmen iyi eğitim görmüş olsaydı seçim kampanyalarının "Gözlerime bakın, ne dediğimi anlarsınız," "Şaka yaptım," "Dün dündür bugün de bugün" gibi sloganlarla ayağa düşürülmesi mümkün olur muydu? Televizyon anında verilecek cevaplar istiyor diye gerçek anlamda demokratik tartışmanın erozyona uğramasına okul sisteminin yetersizliği mi yol açıyor? Oy kullanan seçmen sayısı bu yüzden mi gittikçe düşüyor?[61] Vasat bir Amerikalı yabancı kültürlere ilgi duymuyor ve haritada Basra Körfezinin yerini gösteremiyorsa yurtdışında yapılan müdahalelere ilişkin sorunları nasıl kavrayabilecek, kalkınma yardımlarındaki artışın gerekliliğini nasıl anlayabilecek ya da global ölçekli değişimler hakkında nasıl bilgi edinebilecektir? Bu tür bilgiler, sırf küçük bir azınlığın çerçevesinde kalarak (meselâ, Amerika'yı nüfusun sadece yüzde 15'i kadar bir grup insanın kurması gibi), çocukları en iyi okullara ve kolejlere gitmiş olan, yaşam standartları, yurtdışına seyahat etme imkânları ve uluslararası ekonomiye erişebilme yetenekleri de 1980'li yıllar boyunca epeyi artmış bulunan yönetici sınıfa mensup ailelerin oluşturduğu mutlu azınlığa mı özgü olacaktır?[62]

Endişe verici bu eğilimlere rağmen, birçok yorumcu da, toplumlarının coşkulu, renk cümbüşüyle dolu olan olumlu yönlerini vurgulamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (Avrupa Topluluğu bir bütün olarak sayılmazsa) hâlâ dünyanın en büyük ekonomisine sahiptir. Her yıl milyonlarca göçmeni kendine çekmekte ve gelemeyen daha çok fazla insanı da cezbetmektedir. Popüler kültürü bütün dünyada görülmektedir; dili iş hayatında, bilimde ve eğlence âleminde hakimiyet kurmuştur. Hürriyet ve demokrasiye olan bağlılığı Çin'den Çekoslovakya'ya kadar her taraftaki mazlum insanlara ilham kaynağı olmuştur. Kapitalist

sistemin timsali olarak, ideolojik hasımları kendisine kafa tutmuş ve kaybetmiş bulunmaktadırlar. Büyük askeri gücü ve diplomatik nüfuzundan ötürü, uluslararası alanda bir kriz belirdiğinde bütün gözler normal olarak Vaşington'a döner. Utanma sıkılması olmayan iyimserlere göre, Amerikalıların, zaferlerini, kültürlerini, ideolojilerini, yaşam biçimlerini, "uluslarının asil geçmişini . . . çağımızın evrensel düzeyde yaşanmış en cazip tecrübesi" olarak kutlaması gerekir.[63] Hatta bunlardan daha temkinli olan "geçmişin özlemcileri", ülke içinde reformların gerekliliğini kabul etmekle birlikte asıl tehlikenin, Amerika gerçekte zengin ve güçlü olduğu halde halkın ülkesini fakir ve iktidarsız olarak *düşünmesinden* kaynaklandığını öne sürmektedir. ABD şimdiki halinden silkinip birtakım uyarlamalar yapabilirse aynen geçen elli yılda olduğu gibi, yirmi birinci yüzyılda da dünyanın en önde gelen ülkesi olacaktır.

Bu iyimser bakışa rağmen, yaygın bir *Angst* [+] hâlâ devam etmektedir. George Will gibi muhafazakâr bir köşe yazarı ülkede bir uçtan öbür uca uzanan yoksulluk düzeylerine ve suç oranlarına karşı çıkıp "Amerika'da vahşetin ve bayağılığın artmakta olduğu duygusunun endişe verici boyutlarda büyüdüğünü"[65] yazıyorsa ülkenin geleceği hakkındaki tartışmaların artık sırf, Vietnam'daki savaş yıllarında olduğu gibi, sağ ile sol arasında cereyan eden bir tartışma olmadığı, parti ve ideolojilerin geleneksel çizgilerini aşan bir nitelik taşıdığı artık apaçık bir hale gelmiş demektir. "Sanayi politikası" veya eğitim reformu ya da korumacı politikalar üzerinde yapılan tartışmalar, ülke içinde yeni grupların ve ittifakların meydana geldiğini, uluslararası siyasetin değişmekte olan belirsiz şekline karşı bunların içerde bir çeşit cephe oluşturduğunu ortaya koymaktadır. 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde, Japon ekonomik tehdidinin Sovyet askeri tehdidinden daha büyük bir tehlike teşkil ettiğine inanan Amerikalı sayısının daha çok olduğu gerçeği, doğal olarak, harcamalar ve öncelikli politikalar konusunda Nixon'un başkan olduğu yıllardakinden epeyi farklı bir tartışmaya yol açmıştır.

[+] Şiddetli fakat kaynağı belirsiz bir kuşku anlamında Almanca kökenli bir kelime (Çevirenin Notu).

Bütün bunlar Amerika Birleşik Devletlerinin ikilemini ortaya koymaktadır. George Gilder ya da Ben Wattenberg gibi, ülkenin özel bir gayret sarf etmesine gerek kalmadan da ileri gittiğini öne süren kendini yenileyememiş birkaç iyimser kişinin dışında, kamuoyu yoklamalarının gösterdiğine göre durumun - sosyal dokuda, ırk ilişkilerinde, genel eğitimde, ekonomik performansta, orta sınıf Amerikan ailesinin şartlarında - kötüye gittiğine inanan birçok yurttaş çocuklarının ve torunlarının daha da kötü günler göreceğini düşünmektedir. Bu durum birtakım değişikliklerin yapılması yönünde talep baskısı yaratmıştır: bazıları vergi sisteminin değişmesini istemekte, öbürleri okulların yeniden elden geçmesini veya sağlık hizmetlerinin reforme edilmesini veya sanayi politikasının değiştirilmesini veya yoksulluğa ya da suça karşı topyekûn bir taarruza kalkılmasını istemektedir; Amerikalıların birçoğu yukarıda sayılanların hepsinin olmasını arzu etmektedir. Ancak, reformların çoğunluğu kaynakların transfer edilmesini gerektirdiğine, bir kısmı da yaşam biçimlerinde (meselâ ders yılının daha uzun olması ya da enerji tüketimine konan vergilerin daha yüksek olması gibi) değişiklik yapılmasını gerekli kıldığına göre reformların her birine itirazlar gelecektir.

Mevcut düzenlemelere karşı çıkan reformların yapılması bir demokratik rejim içinde hiçbir zaman kolay olmamıştır; Amerika'nın siyasal yapısının özelliği, değişimlerin önüne *barikatlar* kurmak için en harikulâde fırsatlara yol vermesidir. Anayasa çerçevesinde kuvvetlerin ayrılığı meselâ, kanunların süratle yürürlüğe konabilmesi konusunda İngiltere Başbakanının ve Bakanlar Kurulunun sahip olduğu yetkilere Başkanın sahip olmaması demektir. Kısmen de olsa parti disiplini bulunmayışı Kongre'deki her üyeyi daha bağımsız kılmakta, seçim kampanyalarının sınırlandırılmamış olan masrafları da parlamenteri finansman kaynakları bakımından taraftarlarına ve menfaat gruplarına (Siyasal Aksiyon Komitelerine) bağlı kılmakta ve güçlü bir lobi - İsrail yanlısı koalisyon, Ulusal Atıcılık Derneği, kürtaj yanlısı ve karşıtı hareketler, Amerika'daki emeklileri temsil eden gruplar - bir parlamenterin güttüğü politikadan olumsuz etkilendiği takdirde o parlamenter aleyhinde bir kampanya

yürütmesi ihtimaline karşı son derece duyarlı hale getirmektedir. Sonuç olarak, bütçe açığını kapatmak, **Medicaid**[+] harcamalarını kısmak ya da silâh satışlarını tahdit etmek yolundaki gayretler genellikle Vaşington'daki siyasetin "trafik tıkanıklığı" içinde kaynayıp gitmektedir.[67] "Herkes canı ne isterse onu yapsın" iddiasında olan bir sosyal kültürle birlikte yaşayan bölümlenmiş bir siyasal sistem, reform yapmak için ideal bir ortam oluşturmamaktadır. Esasen, Amerikan toplumunu daha iyi rekabet edebilir hale *getirmek* için reforme etme ya da yeni sistemlerle donatma kavramı bırakınız-yapsınlar söylemiyle çelişki halindedir.

Bu trafik tıkanıklığı yüzünden hayal kırıklığına uğramış birçok yurttaş köklü bir değişime hazır görünmektedir ki, bunu 1992 yaz aylarında Ross Perot'un popülist siyasetinin mazhar olduğu yoğun destekten anlamak mümkündür. Diğer eleştirmenler ülke çapında bir şok tedaviye gerek olduğunu öne sürmektedir. John Chancellor bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: "Ülkenin silkelenmesi için, Amerikalıların yaşadıkları bunalımın farkına varmaları, enerjilerini ve çalışma azimlerini seferber edebilmek için barış içinde de bir Pearl Harbor baskını yapılmasına ihtiyacı vardır."[68] Oysa Amerika Birleşik Devletlerinin rakip ülkelerle ticari bir "savaş" halinde olduğu sık sık bahis konusu edilmekte ise de askeri nitelikli bir benzetme yaparak ikna edici bir noktaya varılamaz, çünkü her Amerikan yurttaşı Japonya'ya mal satılmasından, bu ülkenin ürünlerinin satın alınmasından ve sermayesinin getirilmesinden yararlanmaktadır. Olan şu ki, insanların inandığı ne varsa Amerika'da "tersi çıkmış", gerileme sürekli ve menhus bir seyir izleyerek Pearl Harbor'a yapılan hava taarruzundan epeyi farklı bir süreç olmuştur. İnsan ulusal düzeydeki büyük bir bunalımı - bunun en gözde senaryolarından biri bankalarda ya da borsadaki bir çöküştür - çevreleyen şartların gerçekten de eğitim, şehirlerdeki yoksulluk ve Araştırma ve Geliştirme yatırımlarının düzeyi alanlarında cesaretle yapısal reformlar gerçekleştirilmesine imkân sağlayıp sağlamayacağını da merak etmek durumundadır.

[+] ABD'de bir sağlık sigortası programı

Amerikan toplumu, şimdi içinde bulunduğu şartlarda, kitabımızın Birinci Bölümünde tasvir edilen global değişimin yaygın kuvvetleriyle nasıl etkileşim içinde olacaktır? Amerika Birleşik Devletleri yirmi birinci yüzyıla ne kadar hazır durumdadır?

Amerika Birleşik Devletlerinin demografik trendlerden birçok şekilde etkileneceği açıkça görülmektedir. Nüfusunun gelecek on beş - yirmi yılda muntazaman artacağı tahmin edilmekle birlikte* bizzat bu nüfusun içinde de önemli ölçüde değişiklikler meydana gelecektir. Meselâ, yirmi birinci yüzyılın başlarında yaşlı insan sayısı artacaktır. 1960'ta altmış beş yaş ve üstü grubunda sadece 16.6 milyon Amerikalı varken, bu sayı 1990'da hemen hemen iki katına çıkarak yaklaşık 31 milyona ulaşmıştır; gelecek on beş, yirmi yılda meydana gelecek bazı yavaş artışlardan sonra 2020 yılında 52 milyona, 2030'da da 65.5 milyona fırlayacağı tahmin edilmektedir - o gün geldiğinde ülkede çocuktan fazla ihtiyar olacaktır.[69] Yetmiş beş yaş üstü, hatta seksen beş yaş üstü insan sayısı - kişi başına sağlık harcamalarının diğerlerinden katbekat yüksek olduğu bir yaş grubudur - diğer bütün gruplardan daha hızla artacaktır. Bunu sadece emekli örgütlerinin siyasal gücünün daha fazla olacağı şeklinde almamak gerekir; aynı zamanda yaşlıların bakımı alanına daha fazla kaynak aktarmak gerekebilecektir ki, bu kaynakların, en azından ekonomik açıdan bakıldığında, çocuklarda fakirliği önlemek veya enfrastrüktürü geliştirmek için kullanılması daha olumlu olacaktır.[70] Bununla birlikte, uzun vadede, bundan doğacak en ciddi sonuç - halen fazla veren ve federal bütçedeki açığın gerçek boyutlarını gizlemeye yarayan - Sosyal Güvenlik fonlarının tükenecek olması, dolayısıyla ortaya çıkacak buhranın sadece Amerika'daki vasat emekliye sağlanacak sağlık hizmetlerini değil mali sistemi de olumsuz etkileyecek olmasıdır. O zaman görevde olan siyasiler, Sosyal Sigortanın uğradığı kayıplardan dolayı da büyüyen bir federal bütçe açığıyla karşılaştığında sevimsiz bir tercih yapmak zorunda kalacaktır: ya Sosyal Güven-

---

* *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 254'te belirtildiğine göre, Amerika'nın nüfusu 249 milyondan (1990) 2025'e kadar 301 milyona yükselecektir. Tabii, bunda en önemli etken, gelecek otuz yıl içinde Amerika'ya kanuni veya gayri kanuni yollardan gelecek olan yıllık göçmen sayısına bağlıdır.

lik kapsamını veya diğer kamu harcamalarını kısacak ya da sayısı durmadan artan altmış beş yaş grubunun gittikçe kabaran tedavi ve bakım masrafları faturasını sayısı nisbeten az olan "prodüktif" Amerikalılara ödetecektir. Bunun tek başka alternatifi federal bütçe açıklarının muazzam miktarlara ulaşması sonucunda mali istikrarsızlığın baş göstermesidir.

Bu arada, Amerika Birleşik Devletlerinin etnik yapısı da değişmektedir. Tahminlerde kesinlik olmayıp bunlar sık sık değişebilmekte ise de - Amerika Birleşik Devletlerinin nüfusunun geleceğiyle ilgili olarak daha önceki tarihlerde yapılan tahminlerin birçoğunun isabetsizliği açıkça görülmüştür - beyaz ırktan oluşan kesimin azalmaya devam edeceği konusunda demografi uzmanlarının haklı olarak tereddütü yoktur. Bunun kısmen sebebi, en çok Latin Amerika ve Asya'dan, ülkeye, kanuni ya da gayri kanuni yollardan büyük ölçekli göç olacağı beklentisidir; "yok'lu" aileler "var'lı" toplumlara doğru aktığından, Amerika çoğu göçmenin gözünde en çok arzu edilen ve erişilebilecek sayılan istikamettir. İkinci neden, beyazlar ile beyaz olmayan etnik gruplar arasında farklılaşmış bulunan doğum oranıdır; kaynağında sosyo-ekonomik sebepler olan bu durumu kadın ve erkeğin farklı rolleri, kadınların beklentileri ve yükseköğrenim görme şansları da etkilemektedir. Dolayısıyla, bazı demografi uzmanları, beyaz ırk azınlık durumuna düştükçe 2050'lere kadar Amerika'nın "kahverengi"leşeceğinden bahsetmektedir.[71]

Diğer bazı uzmanlar bu dönüşümün o kadar hızlı olmayacağı, çünkü zaman içinde göçmenlerle azınlıkların beyazların çoğalma kalıplarına uyum göstereceği tahminlerinde bulunmaktadır.[72] Bununla birlikte, Amerika'nın aynı anda hem "gri"leşmesi hem de "kahverengi"leşmesi yönündeki trendlerin kalıcı bazı etkileri olacaktır. Bazı yazarlar, Amerika Birleşik Devletlerinde nüfusun yaşlanmasının ülkeyi ekonomik durgunluğa götüreceğine ve daha fazla göçmen getirmesine yol açacağına işaret ederek ardı arası kesilmeden dalga dalga gelen göçmenlerin geçmişte ülkenin kalkınmasına destek olduğunu okurlarına hatırlatmaktadır; bu argümanı desteklemek için de, bir yandan demografideki gerileme ile uğraşırken diğer yandan ülkelerine

yeniden göçmen gelmesini önlemeye çalışan Avrupa ile Japonya'nın uzun vadeli hesap ve beklentileri hakkındaki birtakım karamsar tahminler ikide bir öne sürülmektedir. Diğer bazıları, Amerika'ya en son gelen göçmenlerin nisbeten düşük eğitim ve beceri düzeyinde olmalarına, şehirlerin iç mahallelerinde[+] yığılma gösterdiklerine - bunların pek azı Büyük Düzlükteki şehirlerin nüfuslarındaki azalmayı telâfi etmeye yaramaktadır - ve Amerikan idare sisteminin en zayıf kesimlerinin sosyal ve eğitim hizmetleri üzerinde yeni ve ek bir talep yarattıklarına, biraz da zorlanarak işaret etmektedir. Demografi uzmanları gelecek otuz yıl boyunca, her on yılda belki de en az 15 milyon göçmen geleceği tahminlerinde bulunmakta ve daha şimdiden "kapının örtülmesi" çağrıları yapılmaktadır.[73]

Demografideki değişmeler, Afrika kökenli Amerikalılar ile Hispanik kökenli Amerikalılar arasında (iş yüzünden), ya da Asya kökenli Amerikalılar ile Afrika kökenli Amerikalılar arasında (eğitim imkânlarına erişebilme yüzünden) olduğu gibi etnik gerginlikleri azdırabilmekte, hatta fakir beyazların da ırk ayırımı konusunda duydukları endişeleri tahrik edebilmektedir. Uzun vadeli bir bakış açısından, grileşme/kahverengileşme eğilimi sosyal hizmet ve yardımların paylaşılmasındaki öncelikler konusunda, çoğunluğu beyaz ırktan olan emeklilerle çoğunluğu beyaz ırktan olmayan çocuklar, anneler ve işsizler arasında, her birinin sözcülüğünü yapan destekleme örgütleri de dahil olmak üzere, zorlu bir çekişmeye sebep olabilecektir.* Şimdilerde, bazı yazarların, gittikçe daha az çocuk doğuran "parlak, iyi eğitim görmüş Amerikalı kadın"ın toplumda yaratacağı etkiler konusunda tartışma açmaya çalışmaları belki de bu durumu öngörmüş olmalarının bir sonucudur.[74]

[+] Ülkemiz açısından bakıldığında bu göç şehirleri çevreleyen kuşaklarda yığılmalara sebep olmaktadır (Çevirenin Notu).

* Sırf 1980'de bile nüfusu yüzde 30 artan Kaliforniya sınırın güneyindeki milyonlarca kimse için hâlâ en gözde hedeftir. Yüksek doğum hızı ve devam eden göç dolayısıyla, bu eyaletteki toplam çocuk sayısının yarısının 2030 yılına kadar Hispanik kökenliler olacağı, buna karşılık, yaşlı nüfusun yüzde 60'ını beyazların oluşturacağı tahmin edilmektedir ki, bu orantısızlığın yaratacağı sıkıntılar ortadadır.

Çıkarılan bu sonuçların, şimdiki halde birer varsayımdan ibaret olmasına karşılık, Amerika'nın demografik dönüşümünün siyaset ve ekonomi üzerindeki etkileri hakkında tahmin yürütmek daha kolaydır. Sırf bölge düzeyindeki seçim dengelerinin (meselâ, Temsilciler Meclisindeki sandalyelerin paylaşımı), zaman içinde, nüfustaki değişmeleri yansıtması dolayısıyla, seçmen gücünün de, merkezini, Kuzey'den ve Doğu'dan Güney'e ve Batı'ya, beyaz ırkın hakim olduğu kesimlerden beyaz ırktan olmayanların hakim olduğu kesimlere, Avrupa/İsrail merkezli sorunlardan Hispanik/Pasifik meselelerine doğru daha fazla kaydırması ihtimali vardır. Erkek olmayan, beyaz ırktan olmayan unsurların, halen yürütme, yargı ve yasama kuvvetleri içinde serpiştirilmiş olarak bulunmasına karşılık, bu kuvvetlerin daha fazla kadın ve daha fazla azınlık unsurları içeren kurumlar haline dönüşmelerine dur demek pek kolay olmayacaktır. İlk ve ortaöğretimdeki okullarla yüksekokullar, hem "çok kültürlülüğü" hem de "Batı medeniyetini" öğretmeleri yolundaki taleplerden daha şimdi bile başını alamazken nüfus dalgası yükseldikçe sosyal ve kültürel baskıların artmasıyla karşı karşıya kalacaklardır.[75]

Demografideki değişmeler Amerikan ekonomisini de etkileyerek hem işgücünün yapısına hem de siyasal analizcilerin iddia ettikleri üzere, gelecekte, bilgi yoğun toplumların hâkim olduğu bir ortam içinde Amerika'nın rekabet gücü gibi önemli bir soruna da şekil verecektir. Genellikle bilinen bir ekonomik teoriye göre, Amerika Birleşik Devletleri dünyadaki üstünlüğünü kolay erişilebilen büyük hammadde kaynakları (petrol, demir, kömür) ve gıda malları sayesinde sağlayarak kaynak yönünden yoksul durumda olan Japonya ve Avrupa'ya karşı avantajlı duruma geçmiştir. Şimdi yerkürenin her tarafında bol miktarda hammadde ve gıda üretimi arzı bulunduğuna göre, bu avantajlı durumunu kaybetmeye başlamıştır; üretimin "ortadan kalkması" ve imalât yöntemlerinde birçok şeyin değişmesi yüzünden kaybı daha da fazla olacaktır. Üstelik, bilimsel bilginin patlamaya devam etmesi, eğitimdeki standartları, teknik eğitimi ve işgücünün beceri düzeyini *tümüyle* yükseltmeyi sürdüren toplumlarca en iyi şekilde kullanılabilecektir ki, Amerika bunlara dahil değildir.[76]

1970'lerden bu yana, işgücünün bileşimi önemli ölçüde değişmeler göstermiştir. İmalât sanayiinde çok sayıda kalifiye ve nisbeten yüksek ücret alan mavi yakalı işçiler istihdam dışı kalmış, buna karşılık hizmet sektöründeki patlama sonucunda çok daha fazla sayıda düşük ücretli, düşük kalifikasyonlu (temizlikçi, restoran personeli, şoför, hastabakıcı gibi) işler yaratılmıştır; bunların çoğunluğunun eline yılda 15.000 dolardan az para geçmektedir.[77] Diğer trend, özellikle enformasyonda ve ekonominin araştırma sektörlerinde, ileri derecede eğitim ve yükseköğrenim gerektiren beyaz yakalı, teknik işlerin artmasıdır. Hudson Enstitüsünün *Emek 2000* adlı araştırmasına bakılırsa içinde yaşadığımız yüzyılın sonuna kadar *yeni* işlerin hemen hemen yüzde 52'si için en az yüksekokul öğrenimi görmüş olmak gerekecektir.[78]

Oysa, bu kadar çok sayıda eğitimli insan bulunacağı şüpheli görünmektedir. Yıllar boyunca, Amerika'da matematik ve mühendislik alanlarında doktora yapanların (ve onlara eğitim veren fakültelerin) sayısı yetersiz kalmıştır; bu durum, imalât kültüründeki gerilemenin başka bir göstergesini oluşturmakla birlikte, yabancı ülkelerden doktora öğrencileri ve profesörler alarak bu yetmezliğe karşı çare bulmak imkânı da vardır. Diğer taraftan, Amerika'da sanayi, yüksekokul öğrenimi gerektirmeyen işlere işçi bulmakta zorlanmıştır. Xerox Corporation'un başkanına göre, Amerikan toplumundaki beceri düzeyleri "bir doğal afete neden olabilecek seviyededir"; diğer yandan New York Telephone sınava aldığı 57.000 müracaatçı arasından, başlangıç düzeyindeki işlerde çalıştırmaya yetecek kalifikasyonda ancak 2100 kişi bulabildiğini bildirmektedir. İşletmeler eğitime eskisinden çok daha fazla para harcadıkça (bu harcamaların toplamı şimdi yılda 50 milyar doları aşmış bulunmaktadır), Amerika'nın öğretimdeki açıklarının ekonomideki rekabet gücünü ne ölçüde azaltacağı hususunda duyulan endişeler artmaktadır.[79]

Demografik trendlere bakılırsa felâketlerin en büyüğü daha da yakındır. İkinci Dünya Savaşından bu yana Amerika'nın ekonomik büyümesi kısmen, toplam nüfustaki ve işgücüne katılan

nüfus oranındaki artışların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda, işgücüne ilk defa katılanların sayısındaki artış, büyük bir göç hareketiyle yukarı fırlamadığı takdirde geçen yıllardakinden çok daha yavaş bir seyir gösterecektir.[80] Buradaki sorun doğrudan ırk meselesi değil, öğrenim imkânlarına erişebilme sorunudur. İşgücüne ilk defa katılanlar içinde beyaz erkeklerin oranı - özellikle bilim, teknoloji ve mühendislik alanlarında halen nüfusun en iyi eğitim görmüş kesimi olarak - sadece yüzde 15 olacak, geri kalanını ise kadınlar, azınlıklar ve göçmenler oluşturacaktır.[81] Bu gruplardan son ikisinin genellikle düşük ücretli, düşük kalifikasyonlu işlere gitmesi dolayısıyla, öğretimin düzeyleri ile ileri derecede teknik veya yükseköğrenim gerektiren işlere olan talebe ilişkin tahmin arasında henüz su yüzüne çıkmamış muazzam bir uyumsuzluk vardır. Amerika Birleşik Devletlerinin Almanya, İsveç ya da Japonya'dan farkı beceri eksiğini tamamlayıcı eğitim ya da uzmanların dediğine göre, tümüyle meslek eğitimi konusunda sistematik bir yaklaşımı yoktur; bunun yerine tamamen tesadüfi, bırakınız-yapsınlar'cı yöntemleri sürdürmeyi tercih etmektedir.[82]

Federal düzeyde bilinçli olarak uygulanan politikalar yoluyla, güneybatıdaki şehirlerle eyaletlere, göçmen akınını bünyelerinde eritmek için ek kaynaklar sağlayarak, Orta Amerika'nın batı kesimleri ile Apalaçi dağlarının eteklerindeki eyaletlerin kırsal kesimlerinden dışarı daha fazla göç verilmesini durdurmak ya da her şeyin ötesinde, zayıf eğitim görmüş, fakat ileride işgücünün gittikçe daha büyük bir kısmını teşkil edecek olan milyonlarca göçmen ile azınlıkların çocukları için eğitimi, beceri eksiğini tamamlayıcı öğretimi, çıraklık vesaireyi finanse etmek üzere ulusal düzeyde bir program uygulayarak yakın bir gelecekte bu probleme çare bulunması imkânsız gibi görünmektedir. Bunun asıl sorumluluğunu ve - bir şey yapıldığı takdirde - masrafların çoğunluğunu bizzat eyaletler ve yerel işletmeler yüklenecektir.

Demografik trendler Amerika'nın uzun vadede robotik ve otomasyonlu imalât karşısındaki tutumunu da etkilemektedir. Bir yandan, özel koşullar için (uzay keşifleri, denizaltı madenciliği,

zararlı atıkların uzaklaştırılması) akıllı robotlar tasarlanır ve ABD'nin helezoni şekilde yükselen sağlık masrafları alan robotları* kullanımını arttırmayı zorunlu kılarken, sanayide üretimi otomasyona geçirmek için verilen teşvikler Japonya'dakinden daha azdır. Normal olarak, Amerikan halkı içinde beyaz ırka mensup erkeklerdeki "grileşme"nin otomasyonu teşvik etmesi gerekeceği düşünülürse de aynı anda gerçekleşen "kahverengileşme" trendi tekrarlı işlerin birçoğunda ucuz işgücünün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Otomasyonlu üretime karşı kol gücüyle üretimin maliyetinin nisbeten düşük olması Amerika'nın robotik alanında öncülük yapmasına bir miktar engel olduğuna göre, hem demografinin hem de işgücünün yapısının otomasyonlu imalâta topyekûn bir geçişi yavaşlatması muhtemeldir.

Bu genellemenin sanayide uygulanamayacağı bazı sektörler de vardır - meselâ, çokuluslu Japon şirketlerinden birine ait olan Amerikan fabrikaları veya Doğu Asya'nın rekabetinden dolayı baskı altında kalan *ve* otomasyona geçmek için büyük çaplı yatırım yapmak üzere gerekli sermayeyi sağlayabilen şirketler ya da robotları iyi eğitilmemiş işçilere tercih eden firmalar gibi. Bunun yanı sıra, Amerika'nın yerli robotik sanayiinin çöküşüyle birlikte, her yıl ABD firmalarına satılan robotların yüzde 75 ilâ yüzde 80 kadarı ithal edilmekte, böylece ticaret açığı daha da büyümektedir. Üstelik, bizzat şirketin kendisi (Japonya'daki gibi) ya da devlet (İsveç'teki gibi) robotlar için yapılan yatırım ile ihtiyaç fazlası işçilerin alan değiştirme eğitimini bir arada yürütmezse yüksek ücretli mavi yakalı personelin istihdamında daha yoğun bir gerileme görülecek; aynı şekilde, işten atılmayan işçiler robotlarla birlikte çalışmak üzere eğitilmezlerse üretimdeki artışlar da beklenenin çok gerisinde kalacaktır.

Amerika'da tarımın karşısında, bir de, değişimin yeni global kuvvetleri, özellikle biyoteknoloji ve belki de global ısınma vardır. Yukarıda da söz konusu edildiği gibi, tarım ve gıda sanayiindeki biyoteknoloji devrimi, bu alanda büyük yatırımlara girişip aslında geleneksel çiftliklerin yerini alan büyük fabrika kompleksleri ya da "rafineriler" kurmakta olan büyük eczacılık

* Bkz. Bahis 5

ve agrokimya firmalarına aldatıcı birtakım ufuklar açar gibi görünmektedir. Bunlar dev ölçekli gıda toptancıları ve gıda mağazası zincirleri ile bağlantılarını arttırdıkça, gıda sağlama sürecinin bütün aşamalarını, tohum ve gübreden (ya da in vitro hormonlar ve genlerden) süpermarketlerdeki konservelere ve ambalajlı mallara kadar kontrol edebilecek durumda olan gruplar ortaya çıkmaktadır.

Amerikalı çiftçiler - ve bunların içinde yaşadığı topluluklar - bu trendleri rahatsızlık verici bulmaktadır. Tarımdaki üretim bolluğu sayesinde Amerika Birleşik Devletleri geçen yüzyılda dünyanın yedek buğday ambarı olarak büyük miktarlarda döviz elde etmiştir. Teknolojideki ilerleme dolayısıyla Amerika'da tarım her yıl *daha* verimli hale gelmektedir; gerçekten de, ABD Teknoloji Değerlendirme Bürosuna göre, Amerika Birleşik Devletlerinin "değil yalnız iç talebi karşılayacak, gelecek yirmi yılda dünyadaki talebi de karşılamaya önemli ölçüde katkıda bulunabilecek" ölçüde, dünya nüfusundaki yıllık tahmini yüzde 1.8'lik artışa cevap vermeye gerçekten yetecek bir kapasitesi vardır.[83] ABD'nin tarımdaki uzun vadeli beklentilerinin aşırı ve bilinçsiz otlatma, yüzey toprağı kaybı, su kaynaklarındaki azalma, aşırı gübre kullanma ile başlangıçta üretimin artmasını sağlayan diğer isabetsiz yöntemler[84] yüzünden zarara uğradığını düşünen çevreci gruplar bu tahmine karşı çıkmakta ise de bugün hektar başına prodüktivitenin akıllara durgunluk verecek boyutlara ulaşmış bulunduğuna kimsenin itirazı yoktur. Ama şimdi bu da bir problem haline gelmiştir.

Amerika'da tarımın karşısına dikilen sorunlar büyük ölçekli ve yapısal sorunlardır. Günümüzde, tarımla uğraşanlar toplam nüfusun sadece yüzde 3'ü olmasına rağmen, üretilen malların miktarı evlerde tüketilebilecek malların miktarından çok daha fazladır. Tarımdaki aşırı üretimden kaynaklanacak bir krizi önleyebilmek için - on dokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana bu türden birçok kriz meydana gelmiştir - çiftçiler ABD yönetimlerine baskı yaparak dışarda yeni pazarlar keşfetmelerini ve açmalarını istemiştir. Bununla birlikte, dünyada tarım ürünlerinin arz ve talebinde karşılaşılan kronik dengesizlikler halen

böyle bir çözümün gerçekleşmesini güçleştirmektedir. Düzinelerle fakir ülkenin, Amerika'dan devamlı gıda malı sağlamaya hiç itirazı yoktur, ama bedelini ödeyecek paraları da yoktur. Aynı şekilde, geçmişte kalan SSCB ile Doğu Avrupa'daki eski uydularından bir kısmının tarım üretimindeki açıklarını kapatmak için gıda malına ihtiyaçları vardır, ancak bu toplumların bunun için gerekli dövizi kendi kendilerine temin etmeleri kesinlikle mümkün değildir; uluslararası yardıma muhtaçtırlar. (Kaldı ki, önünde sonunda ülkelerindeki tarımı yeniden yapılandırmayı başarabilseler hepsi ya da çoğunluğu gıda üretimi fazlası verebilecek durumdadır.) Amerika'dan yapılan gıda ithalâtını engellemek amacıyla konan tarife duvarlarını indirmek ya da kaldırmak için, meselâ Japonya'da veya Kore'de girişilen gayretler yerli çiftçilerden çok şiddetli tepki almaktadır.

Bu arada AT'nin milyonlarca çiftçiyi sübvanse eden ve koruyan ortak tarım politikası Amerika'nın tarım ürünleri ihracatının hem Avrupa'nın hem de diğer ülkelerin pazarlarındaki payını erozyona uğratmış ve ABD hükümetini, gayet pahalı yöntemlere başvurarak kendi çiftçilerini sübvanse etmek zorunda bırakmıştır. Bütün bu sübvansiyonları ve destek fiyatlarını tedricen kaldırmak üzere anlaşmaya varılmış olsa bile - ki bunun gerçekleşmesi ihtimali çok zayıftır - bu işten herhalde, en fazla Avustralya, Yeni Zelanda ve Arjantin gibi çiftçileri tarım tarifelerine karşı koyabilecek kadar etkin olan ülkeler kârlı çıkacaktır. Tüketiciler gıda malı fiyatlarının düşmesinden memnun olup bunun yararını görecek, ama Amerika'nın tarıma bağlı topluluklarından birçoğu da eriyip gidecektir.

Bir yandan, yabancı piyasalara girme imkânları kısıtlı, tarım ürünleri fiyatları da - zaman zaman kuraklık ya da Sovyetlerin satın alımları için yeni krediler açılacağı haberleri dolayısıyla canlanmasına rağmen - genellikle düşük kalırken, Amerikalı çiftçiler enerji ve ekipman fiyatlarındaki artışlara, faiz ödemelerine, toprağın değer kaybetmesine ve karşı karşıya geldikleri tehlikelerin en sonuncusu olan faaliyetini tatil etme gibi sorunlara karşı mücadele vermektedir ki, bunlara bir de doğanın attığı silleleri, halen ekilip dikilen tarım arazilerinin dışında kalan

alanların çoğunun ekilebilmesi için çöl akiferlerini bulup suyu yukarı çekmek, büyük oranlarda kimyasal gübre kullanmak gibi çarelere başvurulması zorunluğunu ilâve edin. Bu arada çiftçilere durmadan, geliştirilmiş tohumlar, yeni meyve ve sebze türleri, daha etkin gübreler sunulmaktadır; bunların hepsi yerel düzeyde üretimi arttırmak amacına yönelik olmakla birlikte, makroekonomi açısından ortaya, ülkenin gıda üretimi fazlasını daha ciddi boyutlara yükseltmek gibi bir sonuç çıkmaktadır.

Biyoteknolojideki yeni buluşlar, başı zaten dertte olan bu tarım sektörünü etkileyecektir. Geçen on yıl içinde yapay tatlandırıcıların Amerikan şeker piyasasını altüst etmiş olduğu, sığır büyüme hormonunun süt üretimini arttırma maksadıyla kullanılması sonucunda da süt üreticileri sayısının 2000 yılına kadar yüzde 50 oranında azalacağı yolunda tahminler yürütüldüğü nazarı itibara alındığında, bazı çiftçi gruplarının bu yeni teknolojilere karşı taarruza geçmiş olmasını yadırgamamak gerekir. Bununla birlikte, bu yeni buluşların sağlık ve çevre açısından herhangi bir tehlike yarattığı ispat edilmedikçe - dolayısıyla federal kurumlarca yasaklanmadıkça - gösterilen tepkinin karmaşık bir nitelikte olmasının önüne geçmek mümkün değildir. Sermaye bakımından güçlü çiftliklerin birçoğu, zararlı bitkilerle mücadele ilâçlarına dayanıklı tohumlar ve bunların yanı sıra kullanılan mücadele ilâçları sayesinde mahsulde verimin büyük boyutlarda artacağı vaadinin ya da yeni enformasyon teknolojisi ekipmanının daha büyük ölçeklerle harekete geçireceği prodüktivitenin cazibesine kapılarak rekabetteki bu artışın - ve fiyatlardaki düşüşün - yaratacağı "sarsıntıya" dayanabileceğinden emin olacaktır.

Bunların sayılarla ifadesi ne olabilir? ABD Teknoloji Değerlendirme Bürosunun bir araştırmasında yapılan hesaplara göre, yeni biyoteknoloji ve enformasyon teknolojileri, Amerika Birleşik Devletlerinde, en büyük tarım işletmelerinin yüzde 70'ten fazlası, orta ölçekli tarım işletmelerinin sadece yüzde 40'ı, küçük çiftliklerin de yüzde 10 kadarı tarafından kabul görecektir. Ülkedeki 2 milyon küçük çiftliğin birçoğu başka gelir kaynakları da olan kişilerce yönetildiğinden, bunlardaki etkisi daha hafif ola-

bilecektir. Amerikan tarımının geleneksel olarak belkemiğini teşkil eden orta ölçekli tarım işletmeleri, rekabeti sürdürmek için mücadele ettikçe alacakları sonuçlar daha vahim hale gelecektir. 1982'de 180.000 olan bu tür çiftliklerin sayısı 2000'e kadar 75.000'e inmiş olacaktır. Buna karşılık, en büyük çiftliklerin hem sayı hem de etkinlik bakımından daha da büyüyeceği, asrın sonlarına kadar da bunlardan sadece 50.000'inin toplam tarım üretiminin yaklaşık dörtte üçünü üreteceği tahmin olunmaktadır.[85] Bunların hâlâ çiftlik olarak mı, yoksa, gıda sanayii şirketlerinin, âdeta bir şirketteki gibi yöneticiler tarafından denetlenen ücretli işçileri de olan üretim tesisleri uzantısı olarak mı tanımlanacağı sorusunun cevabı henüz verilmiş değildir.[86] Herhalde, Orta Amerika'daki geleneksel tarım ve çiftçilik tarzı, Fransa'nın kırsal kesimlerinde de olduğu gibi, gelecek yüzyıl için pek fazla hazırlıklı değildir.

Gelecek hakkındaki bu beklentileri göz önüne alırsak, global ısınmaya ilişkin bazı karamsar araştırmalardaki tahminlerden görüldüğü gibi, "sera etkisi"nin ısı yükselmelerinden kaynaklanmadığını düşünmekte fayda vardır, çünkü bu durum, biyoteknoloji devrimi dolayısıyla zaten geçim kaynakları tehlikeye düşmüş bulunan çiftçiler üzerindeki baskıları arttırabilecektir. Meselâ, Büyük Düzlüğün güney kesimlerinde yemlik hububat yetiştiren çiftçilerin gelecekteki on beş, yirmi yıl içinde karşılaşacağı sorunlara bakın. Bunlar, sırf tarıma dayalı ticari işletmelerin ortaya çıkışına değil, Ogallala Akiferinden sağlanacak su kaynaklarının tükenmesine ve - dağlardaki karların aniden erimesi, nehirlerden sağlanan suların azalması, daha yüksek oranlarda buharlaşma ve toprağın kuraklaşması, ekim alanlarının kuzey yönünde hareket etmesi gibi - global ısınmanın muhtemel etkilerine de karşı koymak zorundadırlar. Şekil açısından farklı olmakla birlikte, hem akiferlerin tükenmesi hem de CO_2'nin artışı "paylaşılan kaynakların" aşırı boyutlarda kullanılmakta olmasından kaynaklanmakta ve Büyük Düzlüğün tamamen kuraklığa düşmesinin nedenleri arasında yer almaktadır.[87]

Isının önemli ölçüde yükselmesinden etkilenecek olan, sırf su kaynakları ile Büyük Düzlüğü paylaşan eyaletlerdeki ekim alan-

ları değildir. Deniz jeologları, mühendisler ve hidrologlar halen çeşitli nedenlerle gerilemekte olan kıyı çizgisindeki çekilmenin deniz seviyelerinin yükselmesi sonucunda daha da hızlanacağını tahmin etmektedir. Yerel düzeyde yapılan bir araştırmaya göre, 2025 yılına kadar, Massachusetts eyaleti sahillerinde, on iki bin ilâ kırk bin kilometrekarelik[+] yüksek bir alanın kayıp edilmesi ihtimali mevcuttur. Yüksek oranlı projeksiyonlara göre, gelecek yirmi, otuz yılda deniz seviyesindeki yükselme 48 santimetreyi[+] bulacağına ve aynı araştırmada 2100 yılına kadar Massachusetts eyaletinde deniz seviyesinde 1,68 metre ve 2,44 metre arasında bir yükselme görüleceği tahmini yürütüldüğüne (!) göre, kıyı çizgisinin daha da çok geri çekilmesi gerekecektir.[88] Güney Carolina'dan New Jersey'e kadar, daha alçak seviyeli diğer kıyı bölgelerindeki çekilmenin oranı daha yüksek olacaktır. Üstelik, kıyılardaki dik sahil şeritleri yüksek dalgaların ve patlayan fırtınaların etkisiyle aşınırken, tuzlu su, nehir içlerinden ileriye ve kıyı akiferlerine doğru ilerleyerek, tam ortalama ısıların yükselmesi dolayısıyla su talebinin arttığı bir sırada su kaynaklarına bulaşacaktır.[89] Bazı çevre uzmanları kıyılardaki erozyonu önlemeye (dalgakıranlar inşa ederek, kıyılardaki emlâkin temellerini takviye ederek vs.) gayret göstermenin zaman ve kaynak israfı olduğunu öne sürmekle birlikte, yerel yönetimlerin ve mülk sahiplerinin gayet pahalı koruma ve restorasyon tedbirleri uygulanması için baskı yapacakları da apaçıktır.

Yerkürenin ısınmasına karşı tepki vererek kuzeye doğru göç edenler sadece tarım ürünleri değildir. Karbon diyoksit gelecek yüzyıl boyunca iki katına çıktığı takdirde, bazı bilim adamlarına göre bazı ağaçlar (gürgen, kayın, köknar ve akçaağaç) daha müsait bir habitat bulmak için beş yüz kilometre kuzeye ilerleyecek, böylece Amerika Birleşik Devletlerinin güneydoğusundaki kayın ormanları yok olacaktır. Biyologlar bu gibi değişimlerin yaban hayatı, özellikle nadir kuşlar ile özel ve sınırlı habitatlara bağlı olan hayvanlar üzerindeki etkileri dolayısıyla daha da

[+] İngilizce metinde 3.000 ve 10.000 acre (Çevirenin Notu).

[+] İngilizce metinde 1.57 feet (Çevirenin Notu).

fazla endişe duymaktadır. İnsanlar mekân değiştirmeyi en azından düşünüp planlayabilirse de bitkilerle yabani hayvanların bunu yapması mümkün değildir; ağaçların da göç ettiği (meselâ buzul çağını takip eden ısınma sırasında) hakkında bilgiler bulunmasına rağmen bu olayın gerçekleşmesi, yerkürenin ısınmasına ilişkin modellerde varsayıldığı gibi bir yüzyıl ya da yarı yüzyıl değil, binlerce yıl sürmüştür.*[90]

Açıkçası, bazı kırsal bölgeler bu göç hareketleri sonucunda kayba uğrarken, diğer bazıları - kuzeydeki eyaletlerde - ısıların yükselmesi ve ekime müsait mevsimlerin uzaması dolayısıyla kârlı çıkacaktır. CO_2 düzeylerinin yükselmesi sonucunda bitki ürünlerinde verim artışı olması mümkündür. Çiftçilerin ürün türlerini değiştirip susuzluğa daha dayanıklı bitkiler kullanarak duruma uyum sağlaması imkânı da vardır. Yerkürenin ısınması tedrici bir süreç olduğuna göre - bazı araştırıcıların iddia ettiğine göre, havanın buharlaşma ve akıcılık özelliklerini arttırma yoluyla bunun çaresine bakmak mümkün olmasına rağmen - Amerikan tarımı, *bütünü itibariyle* uyum göstermekte en az Amerikan sanayii kadar başarılı olabilir;[91] ancak gerek bazı bölgeler gerekse geleneklerine bağlı birçok çiftçiler bakımından uyum - hem parasal hem de ekolojiden kaynaklanan sebeplerden ötürü - pek mümkün olmayabilir.

Ülke sınırları *dışında* çevrede vuku bulan değişmeler de Amerikan toplumunu etkilemektedir. Meselâ, kısa bir süre önce Amerika Birleşik Devletlerine akın eden Haitili mültecilerin geliş nedeni ülkelerindeki siyasi karışıklık olmasına rağmen, bundan daha önemli bir neden toprak sahibi köylülerin ormanları yok etmiş olmasıdır ki (ülkenin sadece yüzde 2'sinde ormanlık alan kalmıştır) bunun sonucunda yüzeydeki toprağın aşırı işlenmesi ve kayba uğraması yüzünden bazı bölgelerde kaya tabakasına kadar aşınmalar olmuştur. Bir yandan tarıma müsait arazilerin miktarı (toplam toprağın yüzde 11'i) azalmaya devam ederken, toplam doğurganlık oranları hâlâ çok yüksek, nüfus kontrolü

* On, on iki bin yıl kadar önce, Pleistosen çağın sonlarında buzullar geri çekilip ısılar 3°-5°C derece yükselirken, kayın ağaçları yüzyılda yaklaşık yirmi kilometre kadar ilerlemiştir ki, bu mesafe ile gelecek yüzyıl için kurulan modellerdeki beş yüz kilometrelik tahminler arasında çok fark vardır.

bahsedilmeye değmeyecek kadar zayıf ve batı yarımkürenin halen en fakiri olan bir nüfus içinde, insanların sayısı gittikçe çoğalmakta, buna karşılık bu insanlara kalan kaynakların miktarı gittikçe azalmaktadır. Kütle halindeki işsizliğin yüzde 30'lara ulaştığı bu ülkede, birçok insanın Amerika Birleşik Devletlerine kapağı atmak için mücadele vermesine ve sınırdışı edilerek ülkesine geri gönderilmeyi âdeta bir idam hükmü gibi görmesine şaşmak ne mümkün? Hele bu göçmenler bir de Florida ya da New York'a geldiklerinde, zaten eğitim ve sosyal sistemlerinin ağır baskısı altında ezilen şehir merkezlerinde - kendi hatalarından dolayı olmasa bile - fazladan yük teşkil etmelerine de şaşmak ne mümkün? Burada, demografik büyümenin, çevrenin tahribinin, sosyal ve ekonomik felâketin ve kütle halinde göçün ne kadar girift bir sorun yumağı haline geldiğinin mikro düzeyde bir örneğini görüyoruz.

Amerika Birleşik Devletleri halkı bu sorunlara karşı koymaya çalışırken, kendisinden bir yandan da günün yirmi dört saatinde durmadan devam eden finans akışlarından, elektronikle yürütülen ticaretten ve globalleşmiş iş hayatı ile iletişimden oluşan sınırları kalkmış dünyaya uyum sağlaması istenmektedir. Amerikan toplumu bütün bu gelişmelerin öncüsü olarak görüldüğüne, bu gelişmelerin sosyo-ekonomik etkileri de yukarda etraflıca ele alınmış* olduğuna göre, sonuçlarını ayrıntılı olarak burada tekrar etmeye gerek yoktur. Genel anlayış şudur ki, Amerika, dev çokuluslu şirketler ve bankalar, alım satım, müşavirlik ve hizmet şirketlerinden, İngilizce'nin ve (değeri düşmesine rağmen) ABD Dolarının hakimiyetinden, müteşebbisliğe dayalı bir kültürden ve yüksek düzeyde eğitim görmüş, kalifikasyonları sayesinde dünyada çok aranan bir hayli bilim adamı, mühendis, tasarımcı, hukukçu ve diğer "sembolik analizciler"inden çok büyük yararlar sağlamaktadır. Diğer taraftan, sanayilerin ülke dışına taşınması, çeşitli mesleklerdeki istihdam fazlasının daha da artması ve ileri teknolojiye dayalı işlerde çalışan işçilerden birçoğunun eğitim seviyesinin yetersizliği, Amerikan halkının en üst düzeydeki beşte biri hariç beşte dördünün (hatta belki daha

* Bkz. Bahis 3

da fazlasının) globalleşmenin her fırsatta bahis konusu edilen nimetlerinden pek yararlanamadığını ortaya koymaktadır. Demografik trendler yüksek bilimsel kalifikasyona sahip Amerikalıların sayısında nisbi bir düşüşe yol açıyorsa, çokuluslu ABD şirketleri kendilerinden daha büyük sermaye kaynaklarına ve daha iyi yetişmiş işgücüne sahip olan yabancı rakipler karşısında verdikleri mücadeleyi arttırmak zorunda kalıyor ve ancak üretimi (meselâ) Meksika'ya taşıyarak rekabet edebilecekleri kanaatine varıyorlarsa, Amerikan bankaları, medya grupları, yazılım şirketleri ve Ar-Ge kuruluşları da ülke dışındaki firmalara satılmaya devam ediyorsa söz konusu nimetlerin varlığını görebilmek çok daha zor hale gelecektir.

Yukardaki analiz genel hatlarıyla doğru ise Amerika Birleşik Devletlerinin, gelişme yolundaki ülkelerde ümidi kırılmış toplumlardan birçoğu gibi, gelecekte, global değişimler karşısında "mağlûp"lar arasında olmaması gerekir; ne var ki sosyal ve ekonomik yapısı - değişen demografik bünyesi, çevre problemleri, eğitimdeki ve sosyal sektörlerdeki açıkları, siyasal-anayasal darboğazları, mali sorunları - yüzünden, tam "galipler" arasında yer alması da pek mümkün görünmemektedir. Bu durumda ortaya karma bir tablo çıkmaktadır: bazı sanayi kolları yükselirken bazıları batmakta, geleneksel çiftçilik kaybederken tarım işletmeciliği kazançlı çıkmakta, müşavirlerin yıldızı parlarken mavi yakalı işçilerin şansı azalmakta, fert başına toplam GSMH'daki yavaş büyüme de, piyasada becerileri dolayısıyla arananlarla aranmayanlar arasında gittikçe açılan uçurumu gizlemeye yetmemektedir.

Küresel trendlerle iç trendlerin Amerika Birleşik Devletleri üzerindeki etkileri konusunda çeşitli reform girişimleri tarafından ortaya konan endişe ifadelerine ve 1990'lı yılların sonlarına doğru yaklaştıkça şurada burada bazı düzeltme tedbirleri uygulanmasına rağmen, Amerikan toplumunun ne tabiatı ne de politikası, yirmi birinci yüzyıl için Fransa'da ya da Japonya'da ortaya konabilecek türden ulusal bir "plan"ı ortaya çıkartmaya müsait bir yapıya sahip değildir. Buna karşılık, alışılagelmiş Amerikanvari tarzda farklılaşmış tepkiler ve yerel teşebbüsler

meydana çıkacaktır: gerek eyaletler gerekse eyaletlerin eğitim makamları kendi programlarını götürebildikleri yere kadar uygulamaya devam edecek; yerel topluluklar yörelerindeki çevre sorunlarıyla boğuşacak; şehirler ve kasabalar kentsel fakirlik ile çeşitli şekillerde mücadeleye girişecek; bazı bölgeler taze yabancı sermayeden yararlanırken diğer bazıları da Amerikan şirketlerinin üretimi ülke dışına taşımasından zarar görecek; özellikle iş âleminde, "yirmi birinci yüzyıla hazırlanmak", Vaşington tarafından hazırlanan bir planın sonucu olarak değil, her şirketin kendine özgü bir strateji meselesi olarak görülecektir.

Değişime karşı tepkinin böylesine farklılaşmış, ademi merkezileşmiş ve bireyci şekli hakkında söylenecek çok şey vardır: Amerikan hür teşebbüs geleneğinin ve özgürlük yanlısı kültürünün bünyesinde mevcuttur; millet bunu tanır, bunu bilir. Kaldı ki, Amerika Birleşik Devletleri bir kıtanın yarısıdır; Japonya gibi, dağlık, kalabalık takım adalarında herkesin bir arada yaşayabilmesi için sosyal ahenklilik ve düzeni vurgulamak zorunluluğunu duyan küçük bir ülke değildir. Amerika, tam tersine, başka yerlerde baskılardan kaçanların sığındığı bir yuvadır; tatminsiz insanlara sınırlarını açmıştır; üstelik muazzam boyutları, "fantezileri gerçeklere tercih eden" kültürü ve ciddi bir dış tehdite maruz olmayışı gibi unsurların bir araya gelmesi sonucu sıkı bir şekilde örgütlenmiş merkezi bir hükümet revaç görmemiştir. Bu kültür mirasının anlamı, Amerika Birleşik Devletlerinin bir yandan yüzünü global değişimin geniş kapsamlı kuvvetlerine döndürürken, bulacağı çözümlerin de farklılaşmış, ademi merkeziyetçi ve bireyci olması, meselelerin üzerine koordine, merkeziyetçi bir davranış tarzıyla gitmeyip "sistemsizliğin düzen olduğu" bir çözümü ortaya koyması demektir. Kaldı ki, İngiltere gibi bir ülkede çok uzun bir süre "sistemsizlik düzen olmuştur".

Bu düşünceler bizi hem tarih çerçevesinde kıyasa hem de Amerika'nın ikileminin özüne götürmektedir. Yüz yıl kadar önce, o zamanlar hemen herkesin gözünde Bir Numara olan İngiltere, gelecekle ilgili tahmin ve beklentileri bakımından buna benzer bir tartışmanın içine girmişti. Tabii ki, bugünün Amerika'sından çok farklı bir toplumdu; üstelik zengin kaynaklara

sahip kıtasal bir kara yığını değil, dünya çapında bir imparatorluğun merkezini oluşturan bir ada olarak farklı bir coğrafi konuma sahipti. Buna rağmen, İngiltere'nin karşılaştığı ikilem aynı şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin karşılaştığı ikileme benziyordu. İkisi de dünyanın en önde gelen devletleriydi, fakat ekonomik rekabet güçleri ile genel uluslararası pozisyonları yüzyılın sonunda, elli yıl önce olduğu kadar sağlam değildi. İkisinde de, tehlikenin farkına varan bazı vatandaşlar ulusal rekabet gücünü geliştirmek ve gelecek yüzyıla "hazırlanmak" amacıyla değişiklikler yapılması gereği üzerinde durmuşlardır. Bununla birlikte, güçlük, önerilen reformların birtakım kökleşmiş menfaatlere karşı tehdit teşkil etmesiydi. İngiltere'de kamu harcamalarındaki öncelikler, eğitim sistemi, sanayideki verimlilik, fakirliğe karşı uyguladığı çareler, yatırım harcamalarının düzeyi, hatta kişilerin meslek seçimindeki tercih kalıplarının bile (mühendis sayısının yetersiz, avukat ve bankacının gerektiğinden çok olması) küresel düzeydeki yeni rekabete uyum sağlamak için değişmek zorunluğu vardı.

Yüzyılımız başlarken İngiltere'deki yenilikçiler katı çözümler uygulama gereği üzerinde ısrar eder, kültür alanındaki karamsarlar ise "gerileme" ve "çökme" alâmetleri karşısında yakınıp dururken, birçokları değişim fikrinden hiç hazzetmemiştir. Değişim, bilinen, alışılagelmiş, rahatlık ve güven veren müesseselerin ve çalışma âdetlerinin kaybedilmesi demekti. Yabancı geleneklerin taklit edilmesi sonucu ulusun kendi geleneklerinin değiştirilmesini gerekli kılıyordu. Kökleşmiş güçlü menfaatleri sarsıyor ve belirsizlik durumu yaratıyordu. Değişim için para harcanması daha doğrusu ekonomik büyümenin ılımlı ölçülerde seyrettiği bir sırada ulusal kaynakların yeniden dağıtımını gerektiriyordu. Ayrıca, durumun henüz iyi olduğunu, gerileme görüşündekilerin tehlikenin boyutlarını büyüttüklerini, İngiltere'nin hâlâ başı çekebilecek kadar enerji ve girişim gücüne sahip olduğunu söyleyen daha birçok akademik "uzman", gazeteci ve ekonomist de vardı. Bütün bunlar, tarihte eşi emsali olmayan bir yer işgal ettiğine ve başkalarına örnek teşkil ettiğine inandırılan bir millete bir şeyler ifade ediyordu. Kısacası, büyük değişimlerin gerekli olduğu düşüncesine karşı, özellikle bu değ-

şimlerin ıstırap getireceği veya para götüreceği bahis konusu olduğunda, hem psikolojik hem de kültürel bakımdan sebebi anlaşılabilen, köklü bir antipati mevcuttu. Değişim çağrılarını reddeden İngiliz halkı "sistemsizliğin düzen olduğu" bir sistemin daha iyi olduğunu düşünmüştür.[92] Öyleyse, Amerika bugün aynı şeyi niçin yapamasın ki?

Gerçekten de, yukarıdaki kanıtlar, "gerileme mi yoksa yenilenme mi" konusundaki münakaşa devam ederken, Amerika Birleşik Devletlerinin sistemsizlik içinde yoluna devam edeceğini göstermektedir. Ancak, sistemsizliğin düzen olduğu bir sistemin uzun vadeli etkileri yavaş, devamlı ve (mukayeseli yaşam standartları, eğitim düzeyleri, teknik kalifikasyonlar, sosyal güvenlik tedbirleri, sanayide önderlik ve son olarak da aynı İngiltere'deki gibi *ulusal güç* alanlarında) nispeten *gerileme* içeren bir süreç içinde meydana çıkmaktadır. İngilizler sistemsizliği sistem yapmakla belki katı çözümlerden kaçınmış olabilirler, fakat bu kaçış sonuçta İngiltere'nin dünyadaki lider pozisyonunu kaybetmesine sebep olmuştur.

Amerika'da hatırı sayılır boyutlara varan bir yelpaze içinde yurttaşlar, şirketler, bankalar, yatırımcılar ve fikir üretim merkezleri (think tank) yirmi birinci yüzyıla hazırlanmak amacıyla çırpınırken, Amerika Birleşik Devletleri, tümü itibariyle bambaşka bir ülke haline gelmeden bunu yapmaz ve aslında *yapamaz da*. Belki, bu kendini beğenmişliğe karşı, bir finansal çöküş ya da etkileri geniş bir şekilde hissedilen bir dış tehdit gibi yeterli bir şok olursa, bunu takiben ciddi bir reform programı uygulamaya konabilir; ancak böyle bir olayın gerçekleşme ihtimalinin ne kadar yüksek olduğunu söylemek imkânı yoktur. Katalizör rolü oynayacak böyle bir olay meydana gelse bile, siyasi liderler - özellikle de başkan - ülkenin karşı karşıya bulunduğu büyük sorunların varlığını kabul edip, birçok kimsenin hiç de memnunluk duymayacağı değişimlerin benimsenmesi için kamuoyunu harekete geçirecek cesaret ve kabiliyete sahip olmadıkça Amerika Birleşik Devletlerinden tutarlı bir tepki almak mümkün olmayacaktır. Buna karşılık, bu durumda, Beyaz Saray'ın şimdiki evsahiplerinin, gerek bütçe açıkları gerekse global nüfus ve

çevre gibi sorunlarda ortaya koyduğu liderlikten çok daha farklı bir liderlik anlayışı gerekecektir. Dolayısıyla, geleneksel yaklaşımların Amerikan halkını yirmi birinci yüzyıla başarıyla mı taşıyacağı - yoksa dünyanın şimdiye kadar hiç olmadığı kadar büyük bir hızla değiştiği sırada, Amerikan halkının içerdeki durumun değişmeden aynen kalacağını varsayıp yüksek bir bedel mi ödeyeceği konusunu bekleyip görmekten başka çare yoktur.

Bölüm III
Sonuç

14
Yirmi birinci yüzyıla hazırlanırken

Sorunu Yeniden Tanımlayalım

Kitabımıza tarihten alınmış, iki yüz yıl öncesine ait bir örnekle - Malthus'un İngiltere'nin on sekizinci yüzyıldaki nüfus patlaması karşısında duyduğu endişe ile - başlayarak okuyucunun, araştırmamızın devamında ele alınan konulara yabancılık çekmemesini sağlamak istemiştik. Bu son bölüme ise modern dünyamıza özgü şartlarda hem değişmeden sabit kalan hem de değişime uğrayan olaylara ışık tutabilecek daha yakın zamanlardan bir örnekle başlıyoruz. 1930 yılının Ekim ayında, Wall Street'teki Borsa Krizinden bir yıl sonra, Mançurya buhranından ve Nazilerin iktidarı ele geçirmesinden de bir yıl önce, Londra'da yayınlanan *Economist* günün global meselelerini inceliyor ve şu sonuca varıyordu:

> Bizim neslin karşılaştığı en büyük güçlük şudur: . . . yaşamın ekonomik düzlemindeki başarılarımız siyasal düzlemdeki ilerlememizi o kadar arkada bırakıp geçmiştir ki, ekonomimiz ile siyasetimiz birbiriyle tamamen ayrı tellerden çalmaktadır. Ekonomik düzlemde, dünya, bünyesinde herkesin yer aldığı tek bir faaliyet birimi şeklinde örgütlenmiş bulunmaktadır. Siyasal düzlemde ise dünya altmış, yetmiş kadar ege-

men Devlete bölünmekle kalmamış, ülkeler küçülmüş, sayıları çoğalmış ve ulus olma bilinci daha artmıştır. Birbirine antitez teşkil eden bu iki eğilim arasındaki gerginlik yüzünden beşeriyetin sosyal yaşamı engebeli bir yolda inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir . . . .[1]

İkinci Dünya Savaşı çıktığında, gerek en yüksek düzeylere ulaşan milliyetçilik gerekse ülkelerin her yerde vatandaşlarından beklentileri, "antitez oluşturan iki eğilim" arasındaki bu gerilimi, geçici bir şekilde de olsa ulus-devlet lehine çözümlemiştir. İkinci Dünya Savaşını takip eden elli yıl boyunca süren Soğuk Harp ile çok sayıdaki bölgesel çatışmalar da siyasal milliyetçiliği ön plâna çıkararak ekonomide kozmopolitçiliğin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Batılı ülkelerin kurduğu sömürge imparatorluklarının çözülmesi, kısa bir süre önce de SSCB'nin dağılması hakikaten "ülkelerin küçüldüğü ve sayılarının çoğaldığı" gerçeğini ortaya koymaktadır; öyle ki 1990'lı yılların başlarında mevcut olan devlet sayısı, altmış yıl önceki devlet sayısının yaklaşık üç katına ulaşmıştır. Kurulan her yeni devlet, ister eski bir Sovyet cumhuriyeti ister Fransa'nın Batı Afrika'daki sömürgelerinden biri olsun, istisnasız, egemenliğin bilinen bütün unsurlarıyla - ulusal hükümet, silâhlı kuvvetler, sınır/gümrük kapıları, bütçe, para vesaire gibi - mücehhezdir.

Oysa, eski imparatorlukların dağılıp ortadan kalktığı bir sırada milliyetçiliğin böyle yeniden canlanması, gerek 1945'ten sonra Büyük Devletlerin getirdiği uzun barış döneminin gerekse başı Amerikalılarca çekilen ve dünyanın büyük çoğunluğunda nispeten açık bir ticaret düzenini korumak amacını güden bir koalisyonun, ekonomik entegrasyon yönünde atılan adımlar yıldan yıla arttıkça, ticaret, finans ve teknolojiyi bir kez daha, "bünyesinde herkesin yer aldığı tek bir faaliyet birimi" çerçevesine doğru itmekte olduğu gerçeğini değiştirmeyi başaramamıştır. Sonuç olarak, bugünün global toplumu teknolojik değişim ve ekonomik entegrasyon süreçleri ile geleneksel siyasal sistemler, ulus bilinci, sosyal ihtiyaçlar, kurumsal düzenlemeler ve işleri yürütmekte başvurulan mutat yöntemleri bağdaştırma görevini, bir mecburiyet olarak, altmış yıl öncesinin toplumlarından daha fazla hissetmektedir.

Üstelik, ekonomik ve siyasal sistemleri birbiriyle ahenkli hale getirmek amacıyla sarf edilen gayretler, daha üç nesil önce henüz pek açıkça bilinmezken bugün sosyal ilişkileri, akla gelebilecek her şekilde bozmak tehlikesi yaratan, hatta uzun bir gelecekte insanlığın mevcudiyetini bile tehdit eden trendler yüzünden daha da karmaşık hale gelecektir.[2]

Bu trendlerin birincisi ve en önemlisi, yeryüzünde nüfusun aşırı derecede büyümesi ve zengin ülkelerle fakir ülkeler arasındaki demografik dengesizliklerin artmasıdır. *The Economist* 1930 yılında dünyadaki manzarayı araştırırken, toplam nüfus 2 milyar kadardı. Avrupa, Kuzey Amerika ve beyaz ırkın Avustralya'ya kadar giden uzantıları dünya nüfusunun önemli bir payına (belki üçte biri kadarına) sahipti, doğurganlık oranları da ikame düzeyinin epeyi üzerinde idi.* Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın nüfusları da artmaktaydı; ancak, bu kıtalardaki doğurganlık oranları daha yüksek olmasına rağmen ölüm oranlarının da yüksek olması yüzünden nüfus artışı belirli düzeyleri aşamıyordu. Bugün bunların hepsi değişmiştir: dünya nüfusu âdeta kabından taşarak 5 milyarı aşmıştır, gelecek yüzyılın ortalarında 10 milyara hatta belki daha da fazlasına doğru yol almaktadır; bu artışın büyük çoğunluğu da dünyanın en fakir bölgelerinde gerçekleşmektedir; halbuki gelişmiş toplumlarda ya artış hızı çok düşük kalmıştır ya da azalan nüfus içinde yaşlı nüfus grubunun payı artmaktadır. Bunun sonucu olarak, dünyadaki zengin kaynakların, teknolojinin, sağlığın ve diğer nimetlerin mevcut olduğu toplumlarla bu nimetlerin pek azına sahip olan hatta belki de hiç olmayan ve hızla çoğalan yeni nesillerin yaşadığı toplumlar arasındaki uyumsuzluk gittikçe artmaktadır. Yeryüzünün bir yanında bir nüfus patlaması, öbür yanında da bir teknoloji patlaması varken istikrarlı bir uluslararası düzen kurmak dile kolaydır.

Bu arada, nüfus patlamasından dolayı çevrenin karşı karşıya geldiği sorunlar da nitelikleri itibariyle, altmış yıl önceki sorunlardan farklıdır. Tabii ki, o zamanlar da Avrupa ile Kuzey Ameri-

---

* Fransa, herkesin bildiği gibi, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında çok düşük bir nüfus artışı hızına sahip olduğundan, burada istisna sayılabilir.

ka'daki sanayi şehirlerinde felâket derecesinde kirlenme vardı, karbon diyoksit seviyesi artıyordu, uzun süren kuraklıklar da tarım arazilerini zaman zaman kum çölüne çeviriyordu. Geçen elli yılda, özellikle bütün kaynaklarını kalkınma yolunda seferber eden yeni gelişmiş ülkelerin sanayi emisyonlarında eksponansiyel bir artış olmuştur; sulak araziler ile akiferlerdeki suların drenajı, tropikal ormanlara karşı girişilen saldırı ovalar ve savanlarda aşırı ve bilinçsiz otlatma günümüzde çok daha yaygındır; ekolojileri akla gelebilecek her şekilde değiştirmesi mümkün olan bir 'sera etkisi"nin varlığını doğrulayan kanıtlar bütün sıcaklığıyla elimizi yakmaktadır. İklimler değişip deniz seviyeleri yükseldikçe, çevre konusunda en fazla sorumluluk duygusu taşıyan toplumlar bile olumsuz etkilerini görecektir. 10 milyarlık bir nüfus, bugünün zengin toplumlarının yeryüzünün kaynaklarından yararlandığı oranda, hatta onların yarısı oranında kaynakları tüketmeye kalkışırsa dünyanın buna dayanması mümkün değildir. Daha toplam dünya nüfusu bu düzeylere gelmeden bile ormanlar, su kaynakları ile hayvan ve bitki türleri tamiri imkânsız zararlara uğrayacak; çevrede, artık geri dönülmesi mümkün olmayan birçok eşik de aşılmış olacaktır.

Bugün, dedelerimizin ve ninelerimizin zamanına göre daha da açıkça fark edilen bir diğer trend teknolojinin geleneksel işleri gereksiz hale getirerek bunları yepyeni üretim sistemleri ile ikame etme biçimidir. Aslında bu durumun memnuniyetle karşılanmadığı söylenemez; dünya ekonomik tarihinin ve insanoğlunun genelde refahının yükselmesinin temelinde yatan şey, buhar makinesi ile tekstil üretiminden bilgisayarlı otomobil tasarımına kadar her ürünün meydana getirilişinde daha yeni, daha gelişmiş usuller icat edilmesidir. Ne var ki bazı değişimler diğerlerine göre çok daha fazla ses getirir; yirmi, otuz yıl sonra, biyoteknoloji devriminin geleneksel tarımı fuzuli hale getirmesi, robotik devriminin ise iki asırdan beri devam edegelen imalât sanayii biçimini ve sanayideki istihdamın yapısını değiştirmesi de pekâlâ mümkündür.

Bizim tanıdığımız şekliyle tarım ve sanayi şayet bir gün şekil değiştirecek olursa bu işin gerçekleşeceği alan içi bomboş bir

alan olmayacaktır, çünkü bu süreç, biyoteknolojiye dayalı tarım ve otomasyona geçmiş imalât sanayii yüzünden açıkta kalma ihtimali doğan yüz milyonlarca insanın iş aramak üzere ortaya dökülecek bir demografi patlamasıyla aynı ana tesadüf edecektir. Aynı şekilde, çokuluslu şirketlerin tam kendilerini yerel köklerinden kurtarıp global piyasalardaki paylarını arttırmak üzere daha fazla rekabete giriştikleri ve bu amaca ulaşmak için - üretimi başka mekânlara taşımak, otomasyona geçmek, laboratuvarlarda yaratılan yeni teknolojileri kullanmak gibi - her yola başvurdukları bir sırada gerçekleşecektir. Bazı şirketler sırf bırakınız-yapsınlar'cı kapitalizmin "kuralları"na uygun bir davranış içindedir; asıl mesele, gelişmiş ülkelerdeki yerel toplulukların, gelişme yolundaki ülkelerde ise toplumun tamamının kendi işlerine yaramadığı takdirde global pazar mantığını kabul etmekte güçlük çekecek olmasıdır. Bünyesinde herkesin yer aldığı tek bir faaliyet birimi olarak sınırları kalkmış dünyaya doğru yönelen ekonomik ve teknolojik trendler yerine, *The Economist*' in 1930 yılında bahsettiği ticari çatışmalara ve sosyal istikrarsızlığa yol açabilecektir. Bunun yanı sıra, gelişme yolundaki ülkelerde on milyonlarca insan şehirlere doluşup çalışacak iş bulamadığı zaman şiddete dönüşecek muazzam bunalımların patlak vermesine neden olması da mümkündür.

Günümüzdeki global finans ve iletişim devrimi kendisinden önceki dönemde olduğundan daha da dolu dolu yaşanmaktadır; oysa daha o dönemde bile, gayet ciddi para krizleri ve yoğun sermaye kaçışları (1920'li yılların sonlarında ABD dolarları Avrupa'dan geri çağırıldığı zamandaki gibi) devletlerarası ilişkilerde istikrarsızlığa sebep olmuş ve olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Finans piyasasındaki çalkantı riskleri birçok ülkenin GSMH'sından bile kat kat fazla miktarlara varan ve yirmi dört saat hiç durmadan yürütülen elektronik/bilgisayarlı alım satım sürecinin bünyesinde mevcut olmakla birlikte, daha da gelişmiş bir düzeye getirdiğimiz resmi kontrollerin bu risklerle başa baş gelip gelmediği konusu bugün henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Oysa en büyük değişme global düzeydeki iletişim alanında meydana gelmektedir. Radyo ile televizyonun etkileri daha elli, altmış yıl önce meydana çıkmakla birlikte, bu etkiler oldukça az

sayıdaki zengin toplumlarda geçerli olmuştur; yüzyılımızın sonuna yaklaştıkça, radyo ile televizyonun etkisi dünyanın her tarafındaki insanlara - özellikle genç nesillere - ulaşmaktadır. Üstelik, bir zamanlar bu yeni tip medyanın hükümetleri daha da güçlü kılmasının mümkün olduğu ortaya çıktıysa da (meselâ, Orwell'in *1984* kitabında öne sürdüğü gibi) son zamanlarda tam tersi yönde etkiler yaratarak enformasyon üzerindeki devlet tekellerini kırmaya, ülke sınırlarını geçilmez olmaktan çıkarmaya, başkalarının hayatta daha farklı şeyler yaptığını halkın duyup görmesini sağlamaya yönelmiştir. Aralarındaki uçurumun varlığını elli yıl önce bu kadar iyi göremeyen zengin ülkelerle fakir ülkelerin bu mesafenin bilincine varmalarını sağlamış ve hem yasal göçü hem de yasal olmayan göçü teşvik etmiştir.

Bu değişimlerden çıkarılabilecek bir sonuç, yerel düzeydeki topluluklar hatta tümüyle ülkeler bakımından, kendi kaderlerine hakim olabilme imkânlarının ellerinden gitgide çıkmasıdır. Nüfusta ikame düzeyinin dahi altındaki düşük doğurganlık oranları, gayri kanuni göç ve yoğun para akışları yüzünden perişan olan geleneksel güç sistemleri tarımda ve sanayide büyük boyutlara varan işçi fazlasının yarattığı tehdit karşısında tatminkâr çözümler getirememekte - hatta hiç çözüm dahi getirememektedir; şirketlerin işlerini başka ülkelere taşımasına engel olmaya ya da uluslaraşırı televizyon ve radyo vasıtasıyla enformasyon akışını önlemeye güçleri yetmemektedir; yeryüzünün ısınmasının muhtemel sonuçlarına bakıp duraklamakta ve endişeye kapılmaktadır. Kurulu düzenler karşılarına dikilen bu sorunlar karşısında âciz kaldıkları için de, insanlar, ya başlarına geleni çekmek (birçok seçimde oy kullanan seçmen oranının düşmesinden izlendiği üzere), ya yeni sistem arayışlarına girmek (AT deneyinden SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasına kadar), ya global düzeydeki değişim kuvvetlerinden medet ummak (Fransız çiftçileri ile Amerikalı tekstil işçilerinin baskılarından görüldüğü gibi) ya da bunların acısını son gelen göçmenlerden çıkarmaya kalkışmak şeklinde tepkiler göstermektedir. Özetlersek, bugün tekrar *The Economist*' in işaret ettiği "beşeriyetin sosyal yaşamında engebeli bir yolda inişli çıkışlı" koşu içine girmiş bulunuyoruz; kaldı ki nereye baksak bu şokların

gelecekte de devam edeceğini gösteren işaretlerden bol bol görmekteyiz.

Bu değişimlerin hızı ve karmaşık yapısına bakılırsa, yirmi birinci yüzyıla gerçekten de "hazırlanmış" *hiçbir* sosyal grup var mıdır? Doğrusu, mevcut sosyo-ekonomik gelişmelerden yararlanan ve sağladıkları avantajları daha da arttırmak için mevzilerini güçlendirmeye gayret eden birtakım şirketler (bunlar ecza sanayiinden havacılık ve uzay sanayiine kadar bütün işlere el atmıştır) ve bazı kişiler (özellikle katma değeri yüksek bir düzeyde hizmet veren profesyoneller) vardır. Bunların beklentileri, beşeriyetin refahında devamlı olarak artış görüleceğini tahmin eden Kenichi Ohmae, George Gilder, Ben Wattenberg gibilerinin yazdığı birçok iyimser esere ilham kaynağı olmuştur. Diğer taraftan, gelişme yolundaki ülkelerde kaderi yoksulluk ve eğitimsizlik olan milyarlarca insan, gelişmiş ülkelerde de ne bir kalifikasyonu ne de mesleki becerisi olan milyonlarca işçi vardır ki, bunların zaten çok fazla ümit ve beklentisi olmadığı gibi çoğu zaman ümisizliğin pençesine düştükleri de görülmektedir. Bu insanların perişan hali, hem demografi patlaması ve çevre felâketleri konusunda kötümser yazılar yazan Ehrlich'lerin,[+] Worldwatch Enstitüsü ile diğer bazı kişi ve kuruluşların gözünde sorun haline gelmekte hem de Robert Reich'ın eserleri gibi, gelecekteki kariyer trendleri ve bunların sosyal etkileri üzerinde yapılan araştırmalara ilham kaynağı olmaktadır. Başlangıçta, fikir akımlarından sadece birinin haklı olması gerektiği doğru görünebilir, ne var ki, bu akımların her biri tek bir olgunun farklı yönlerini incelemiş olabilir; öyle ki, iyimserler dünyadaki "galipler"e bakıp heyecanlanırken kötümserler de "mağluplar"ın acıklı haline bakıp dertlenebilir. İkisi de doğru *ise* zenginle fakir arasındaki uçurum yirmi birinci yüzyıla girdiğimiz sıralarda durmadan büyüyecek ve gelişmiş ülkelerde yol açacağı sosyal huzursuzluklar bir yana, Kuzey'le Güney arasındaki gerginliğin artmasına, kütle halindeki göçlere, hatta "galipler"in bile yara almadan çıkması mümkün olmayan çevre tahribatına da neden olacaktır.

[+] Dr. Paul R. Ehrlich. "Nüfus Bombası" adlı eseri dilimize çevrilmiştir (Çevirenin Notu).

Yirmi birinci yüzyıl için birçok kişi ve firmanın girdiği mevziler sağlam görünmekle birlikte, aynı durumda olan ülkelerin sayısı oldukça azdır. Bu araştırmada ele alınanlar arasında halihazırda en iyi durumda görünenler Japonya, Kore ve Doğu Asya'da ticarette ileri diğer bazı devletler, Almanya, İsviçre, İskandinav ülkelerinden bazıları ile *belki* bir bütün olarak AT'dir. Bunların az ya da çok ortak olan özellikleri, yüksek tasarruf oranlarına sahip olmaları; yeni tesisler ile ekipman için külliyetli miktarlarda yatırım yapmaları; mükemmel eğitim sistemlerine (özellikle okula *gitmeyenler* için), yüksek vasıflı işgücüne ve alan değiştirme eğitimi için güzel sistemlere, ayrıca avukattan daha çok mühendisi olan bir sanayi kültürüne sahip olmaları; iyi dizayna ve yüksek katma değere dayalı mamulleri dünya pazarları için azimle üretmeleri ve ödemeler dengesinin "görünen" kalemlerinde oldukça düzgün seyreden ticaret fazlası vermeleridir. Üstelik kültürel yapıları homojen, etnik yapıları da mütecanistir; ancak bu faktörün önemi büyük olmayabilir, çünkü kültür ve dil bakımından homojen olan bazı toplumlar da vardır ki ekonomik bakımdan çok fazla başarı gösterememişlerdir.*

Bununla birlikte, teknolojik bakımdan iyi hazırlanmış ülkeler bile doğurganlık oranlarındaki düşüş, nüfuslar arasındaki dengesizlikler, yeryüzünün ısınması, sermayenin piyasalar arasındaki ürkek hareketliliği, tarımla uğraşan grupları çağın gerisinde kalma tehlikesine karşı koruma gereği gibi global düzeydeki değişimin bazı kuvvetleriyle mücadele ederken güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu ülkelerin işçilerin alan değiştirmesi için yeniden eğitmeye ya da çevreyi korumaya harcayacak bol paraları olması gerçekten de büyük bir avantajdır; ancak parayla her zorluğu çözmek mümkün değildir. Öyle de olsa teknik imkânlara ve eğitim kaynaklarına, bol para olanaklarına ve kültürel dayanışmaya sahip olan toplumların, gelecek yüzyıl için, bu imkânlardan yoksun olan toplumlara nazaran çok daha iyi bir durumda oldukları gerçeği inkâr edilemez.

---

* Bu ölçülere göre "en iyi hazırlanmış" ülkelerden biri olan İsviçre de dil bakımından üçe bölümüş durumdadır.

Ne yapılabilir? Ülkeler önlerinde uzanan yüzyıl için kendilerini daha iyi nasıl hazırlayabilir? Bu sorulara cevap vermeye teşebbüs etmeden önce, belirli bir sistem içinde birtakım reformlar yapmayı öngören bir program uygulamaya kalkışınca karşılaşılacak en büyük iki güçlükten söz etmemiz gerekir. Birincisi, bir bütün olarak demografi ve çevre trendlerini önlemek, hiç tereddütsüz söyleyelim, imkânsızdır. Her on yılda bir dünyaya bir milyar civarında yeni bebek geldiğine bakılırsa, 100 milyon az ya da çok olmuş ne önemi vardır; ya da 2050 yılında gezegenimizde 10 milyar yerine 9 milyar insan yaşayacak olsa ne fark eder ki? Öyle veya böyle, bunların etkileri muazzam derecede olumsuzluklar taşıyacaktır; kaldı ki, sırf gelecek yirmi yıl içinde çocuk doğurma yaşına girecek kadın sayısı dolayısıyla, artışların büyük rakamlara ulaşmasının önüne geçmek mümkün değildir. Aynı şekilde, atmosfer emisyonlarının gerek yıldan yıla çoğalması gerekse sanayileşme ile global nüfustaki artıştan ötürü daha da yaygınlaşacak olması yüzünden CO_2 seviyeleri zaman içinde yükselme eğilimi göstermektedir; dolayısıyla, sera emisyonlarındaki artışı durdurmanın genelde imkânsız olduğu düşünüldüğünden, yapılacak reformların birçoğunun ancak bu artışı yavaşlatabileceği ümit edilebilir. Hindistan'daki nüfus artışı, içinde yaşadığımız bu yüzyıl boyunca ormanlarının üçte ikisinin kaybedilmesine neden olduysa, geri kalanını da, Etiyopya ile Haiti'de olanlara bakıp, halihazırdaki demografik sıçramanın silip süpüreceğini tahmin edersek yanlış mı yapmış oluruz?* Başka bir ifadeyle, global trendler birtakım önleyici tedbirler alınması için teşvik unsuru olmak yerine çaresizliği yaşamın bir parçası haline getirmektedir. Bu trendlerin çok fazla değişmesi pek mümkün olmadığına göre, biz tepki ve adaptasyon politikalarını, hatta daha zengin, gelişmiş toplumlar bahis konusu olduğunda aşırı kalabalık, aşırı fakir ülkelerden gelen göç akınla-

* Elli yıl önce Hindistan'ın yüzde 50'si ormanla kaplı iken bugün ormanlık alanların oranı sadece yüzde 14'tür. Kırk yıl önce, Etiyopya topraklarının yüzde 30'u ormanla örtülü iken şimdi ormanlar sadece yüzde 1'e düşmüştür.

rına set çekmek gibi, gerektiğinde insafsız politikalar uygulamayı denesek daha iyi olmaz mı?

İkinci güçlük öngörülen reformların zamanlaması ve işe yararlılığının, uygulamadaki politikalar açısından değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Yerkürenin ısınmasını - aşırı yakıt tüketen arabaları yasaklayarak, fabrika emisyonlarını düşürterek, ormanların yok edilmesine son vererek - azaltmaya çalışmanın bir yararı olsa bile, asıl mesele, yirmi beş ya da kırk yıl sonrasını kurtarmak için bu tedbirleri bugünden uygulamaya geçirmektir. Yaşlılık günleri için bir kenara para koymanın dışında (bunun doğrudan tasarrufçulara faydası vardır), insanlar genellikle uzun bir süre sonra toplumun yararına olacak gelişmeler için kısa vadeli fedakârlıklar yapmaktan hoşlanmazlar - hatta siyasilerin birçoğunun görüş mesafesi daha da kısadır. Ulusal güvenliğe yönelen geleneksel tehditlerden farklı tarafı, bu tehlikelerin göze batmadığı, dolayısıyla da tek, kararlı bir çözüm getirmeleri ihtimalinin daha az oluşudur. Buna ilâveten, ulus-devletlerin tehditlere karşı koymak için başvurduğu mutat mekanizmalar bu kitapta ortaya atılan sorunların çözümü için uygun bir zemin oluşturmamaktadır. Yerkürenin ısınmasını durdurmak için uluslararası işbirliği gerekmekte, robotların kullanıma sokulması ise tamamen sanayicilerin kendi başlarına halledecekleri bir iştir; bütün bu konular için, ulus-devlet ya çok küçük kalır ya da çok büyük gelir.

Oysa, global boyuttaki değişimin bu yeni kuvvetleri ulus düzeyinde kullanılan araçlardan birçoğunu geçersiz kılsa bile, biz gene de, otorite ve sadakatin yer aldığı başlıca merkez olarak hâlâ devleti biliyoruz. Devletler toplumda üretilenlerden kendine büyük bir pay alır ve dağıtır. Politikaların tartışılması için elindeki müzakere sistemini, uygulamaya konması için de icra sistemini kullanır. Politika öncelikleri tesbit eder. Sadece devletler, CO_2 emisyonlarını azaltmak ve biyoteknolojiye dayalı tarımı usulüne uygun şekle sokmak amacıyla uluslararası anlaşmalar yapmak yetkisisini haizdir. Dahası, bir toplum gelecek yüzyıl için hazırlıklarını genelde daha ileri bir düzeye - vasıflı bir işgücü oluşmasını teşvik ederek ya da doğurganlık oranlarını düşü-

rerek (veya yükselterek) - yükseltmek istese devletin sahip olduğu etkinlik *potansiyeline* sahip olan başka hiçbir yapı, hiçbir sistem yoktur.* Halkını Kore ya da Singapur'un aktif bir şekilde yaptığı gibi gelecek için hazırlamak veya Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi bu işi bırakınız-yapsınlar'cı yöntemlerin halletmesini tercih etmek hükümetler ve yurttaşlar tarafından verilmesi gereken bir karardır - işte bu yüzden biz de, karşı karşıya gelinen uluslaraşırı sorunlara birbirinin aynı, tekdüze çözümler üretilmesi yerine, çok sayıdaki tercihlerden oluşan karma çözümler bulunmasını ümit ediyoruz; bazı devletler daha da azimli bir şekilde kendilerini geliştirmeye gayret ederken, diğer bazıları da bu konuda ya isteksiz davranacak ya da daha fazlasını yapmakta beceriksizlik gösterecektir.

Reform yapmanın güçlükleri belli olduğuna göre, insanoğlunun içgüdüsünün etkisiyle rahat ve huzuru bozan değişikliklerden kaçınması ve sadece küçük değişiklikleri yapmakla yetinmesi, muhtemeldir ki hâkim davranış biçimi olacaktır. Halbuki, yirmi birinci yüzyıla hazırlanmaya istekli olan toplumlar bakımından göz önüne alınabilecek daha bir dizi tedbirler vardır. Bunların çoğunluğu ülkenin tipine özgü olan tedbirler - Botsavana'nın ihtiyaçları tabii ki İngiltere'den farklı olacaktır - diğer bir kısmı ise etkinlik kazanmak için uluslararası işbirliği gerektiren tedbirlerdir. Bu reformların yüksek bir maliyeti olacak, harcama öncelikleri konusunda da tartışmalar açılması gerekecektir; ne var ki, bahis konusu olan meblağların Soğuk Harp sırasında silâhlanma yarışı için tahsis edilen kaynakların düzeyine erişmesi mümkün olamaz.

Bu kitabın asıl amacı global düzeydeki değişimlerin anlaşılması için rehberlik yapmaktır, yoksa bunlara karşı geliştirilecek çözümler için bir elkitabı ya da ders kitabı olmak iddiasında değildir; o halde, değişim için fiilen hazırlanan programları ayrıntılarıyla ele alan çok sayıdaki araştırmayı burada tekrar sayıp dökmek gibi bir iddiası da yoktur. Meselâ, çevreye verilen zarar-

* Etkinlik *potansiyeli* diyoruz, çünkü güçlü devletlerle (Kore) zayıf devletler (Etiyopya) arasında mevcut olan farkları kastediyoruz. Yukarıdaki tartışmaların konusu, değişimin lehinde ya da aleyhinde olmaya karar verebilecek şekilde makul ölçülerde güce ve iktidara sahip olan toplumlardır.

ların artması karşısında Worldwatch Enstitüsü gibi kuruluşların tahribatı durdurmak üzere tavsiye ettikleri bir dizi reform arasında, fabrika emisyonlarının azaltılması için enerjinin daha verimli kullanılması, filtre sistemleri ve ekstraksiyon cihazları uygulanması; petrole bağımlılığı azaltmak için toplu taşımacılık alanında yatırım yapılması, otomobiller için alternatif yakıt geliştirilmesi; su kaynaklarının rasyonel kullanımı ve akiferlere bağımlılığın azaltılması; gelişme yolundaki ülkelere yönelik uluslararası teknoloji transferlerinin ve eğitimin teşvik edilmesi; ayrıca, zengin ülkelerle fakir ülkeler arasında aktedilecek bir pakt ile, fakirlere daha fazla dış yardım, alternatif istihdam imkânları yaratmak için destek ve pazarlara girebilme garantisi verme karşılığında, bunların da ormanlarını korumalarının sağlanması[3] gibi çareler sayılmaktadır. Çevreci lobilerden gelen tekliflerden bazılarının pratik değeri olmamakla birlikte[4] diğer bazılarının hem gayet iyi uygulanabilir hem de ucuz olduğu görülmektedir; meselâ güneş enerjisi ile çalışan gayet basit bir fırın imalinde kullanılacak "uygun teknoloji" sayesinde, gelişme yolundaki ülkelerde birçok ailenin, her gün ormanları tahrip etmek suretiyle yakacak odun temini peşinde koşmasına lüzum kalmadan yemeklerinin birçoğunu pişirecek duruma gelmesi mümkün olacaktır.[5]

Korumanın global düzeyde uygulandığı bir çağda, toplumların teknoloji ve sanayi alanlarındaki rekabet güçlerini nasıl arttırabileceği konusunda yazılmış sayılamayacak kadar çok eserin bulgularını da burada tekrarlamaya gerek yoktur. Amerika Birleşik Devletlerinde "rekabet gücü" hakkında yapılan ve sorunu büyük bir merakla derinlemesine inceleyen her araştırma hemen hemen aynı gündem üzerinde karar kılmaktadır: ulusal tasarruf oranlarının arttırılması, verimli yatırımlara gidecek kaynakları eriten bütçe açıklarının kapatılması; *ticarete yönelik* Ar-Ge düzeylerinin yükseltilmesi; savunmaya çok fazla kaynak tahsis etmekten kaçınılması; Wall Street'in kısa vâdeli kâr beklentilerine aşırı derecede endeksli hale gelmiş bir işletme kültüründen geri durulması (bu nasıl olacaksa?); dünyadaki en cazip pazarlar için iyi dizayn edilmiş, güvenilir mamuller üretimine önem verilmesi; işgücünün tamamını kapsayacak şekilde beceri

seviyelerinin ve eğitimin çok daha yaygın bir alan içinde geliştirilmesi; öğretim standartlarının yükseltilmesi, özellikle de bu standartların yüksekokullara gitmeyenler düşünülerek yüksek tutulması.[6] Bu araştırmalarda, ileri derecede kalifiye, teknolojiye dayalı ve yüzyılın son yıllarına yaklaşırken güzel ümitler ve beklentiler besleyen toplumlar gözüyle bakılan Japonya ve Almanya ele alınmakta ve açıkça veya zımni olarak sonucu ABD'nin lehinde çıkmayan karşılaştırmalar yapılmaktadır.

Son olarak da, gelişme yolundaki ülkelerde demografi patlamasının üstesinden gelmek amacıyla getirilen ayrıntılı bir öneri, uluslararası kuruluşların müteaddit araştırmalarında ortaya koydukları bir gerçeğin tekrarından başka bir şey değildir: doğurganlık hızlarında, dolayısıyla da nüfus artışında düşüş gerçekleştirebilmenin pratikteki* tek yolu ucuza temin edilebilen ve güvenilir doğum kontrolü metotlarını - meselâ, aynen Brezilya'da, doğurganlık oranının 1970-75 döneminde kadın başına 4.7 çocuktan 1983-86 döneminde 3.5 çocuğa düşmesi durumunda olduğu gibi - uygulatmaktır.[7] Aynı durum, aile planlaması programlarının aktif bir biçimde gerçekleştirildiği diğer bazı gelişme yolundaki ülkelerde de görülmektedir. Böyle bir çözüm tabii ki - yerel düzeydeki kültürel değerler, Vatikan'ın karşı çıkması, gebeliğin önlenmesi ile kürtajı birbirinden ayrı görmeyen muhafazakâr ABD hükümetlerinin muhalefeti gibi - birtakım güçlüklere maruz kalmaktadır, ne var ki, bu durum, aile planlamasının sınırlı ölçülerde uygulandığı toplumlarda nüfus artışının tehlikeli boyutlara vardığı, halbuki doğum kontrolü bulunan ülkelerde gerilediği gerçeğini değiştirmez. Aslında, şehirleşme ve kadının rolünün değişmesi gibi unsurların da demografideki geçiş sürecine katkısı olmaktadır, ancak aile büyüklüğünü stabilize etmenin - ve dünya nüfusunun gelecek yirmi, otuz yılda iki katına çıkmasının yarattığı tehdidi bertaraf etmenin - en hızlı yolu, ilk planda gebeliği azaltıcı tedbirlerden geçmektedir.

---

* Teorik olarak, tabii ki, cinsel ilişkiden uzak durma ve geç yaşta evlenme (bu da Malthus'un "manevi feragat" üzerinde ısrarla durduğu zaman kastettiği şeydi) gibi başka yollar da vardır. Afrika ya da Hindistan gibi erkeklerin hâkim olduğu toplumlarda on beş yaşında gelin giden kadınların bunu başarabileceğini düşünmek kolay olmasa gerek.

Özetle, mesele, bu tür uluslaraşırı sorunlara karşı çözüm bulma yetmezliğinden değil, gerek halkların gerekse siyasilerin, uzun vadede genel yararlar sağlamak için kısa vadede kişisel fedakârlıklara katlanmayı gerektirecek değişiklikleri uygulamakta gönülsüz davranmasından kaynaklanmaktadır. Çoğu zaman bu isteksizliği tamamen anlayışla karşılamak mümkündür. Meselâ, ekoloji konusunda bilinçli ve eğitim düzeyi yüksek olan İsveçlilerin, CO_2 emisyonlarının olabildiğince azaltılması, yakıt vergilerinin arttırılması, nükleer enerji santrallarının kaldırılması, kalkınma için verilen yardımlarda da büyük boyutlarda artış sağlanması yolunda baskı yapmaları, bunların hepsi gayet iyi şeylerdir; ülkelerinin nisbi avantajlarına bakıldığında bu işlerin maliyeti de pek öyle altından kalkılamayacak şeyler sayılmaz. Ne var ki, Büyük Düzlüğün güney kesimlerindeki çiftçiler zaten biyoteknolojinin ve global düzeydeki ısınmanın tehdidi altında yaşarken, bunlardan bir de, akiferlerden su çekmeye son vermelerini, otomobilden inip bisiklete binmelerini, enerji tasarrufu sağlayan cihazlara para yatırmalarını, veya daha bunun gibi bazı şeyleri yapmalarını istemek siyaset açısından çok farklı sonuçlar verecektir; fakir ülkelerin tarımsal üretimini teşvik için arttırılacak dış yardımlara bu çiftçilerin destek sağlamasını beklemek de siyasi basiretsizlik olur. Aynı şekilde, Batı'nın liberalleri Müslüman ülkelerde ve Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinde kadının rolünün iyileştirilmesi zamanının çoktan gelip de geçtiğinde görüş birliğine varmakla birlikte, böylesine bir dönüşüm erkek hakimiyetine dayalı geleneksel kültürleri güçlü bir şekilde zorlamaktadır; kendisinin de kuvvetli bir direnişle karşılaşması ihtimali gayet yüksektir. Zengin ülkelerin böylesine sosyal değişimleri dayatmaya kalkışması akıl kârı olmadığına göre, sorunun çözümü konusunu gelişme yolundaki ülkelerin kendi içlerinde sonuçlandırmaları gerekecektir - bu hassas bölgelerde lâiklerle köktendinciler arasındaki çatışmanın tırmanma işaretleri verdiği de görülmektedir.[8] Reformların kabul mu gördüğü yoksa red mi edildiği konusu da, soyut mantık düzeyindeki değerlendirmelere değil, hangi çerçeve içinde gerçekleştirildiklerine bağlı olacaktır.

Kitabımızın global düzeydeki gelişmelerle ilgili teknik çözümleri içeren bir elkitabı olmadığı göz önüne alınırsa global düzeydeki toplumu yirmi birinci yüzyıla hazırlamak için genelde hangi gayret gösterilirse gösterilsin mutlaka kilit durumundaki üç unsur üzerinde durmak gerekmektedir: eğitimin rolü, kadınların yeri ve siyasal liderlere duyulan ihtiyaç.

Eğitimin Rolü ve Kadınların Toplumdaki Yeri

Yaptığım analiz şöyle ya da böyle doğru ise dünyanın karşı karşıya olduğu değişim kuvvetleri yetişilmesi o kadar uzak, karmaşık ve birbiriyle etkileşim halinde olsa gerektir ki bu bağlamda en çok üzerinde durulan husus insanoğlunun yeniden eğitime sokulmasıdır. Bu sonuç da ortaya yeni çıkmış değildir. Wells'ten Toynbee'ye kadar sosyal sorunlar üzerinde fikir üreten bütün düşünürler global düzeydeki toplumun eğitim ile felâket arasında sürdürülen bir yarış içinde olduğunu tekrar tekrar öne sürmüşlerdir; üstelik yüzyılın sonunda yarışın ödülü çok daha yüksek olmuştur; sırf, nüfusun baskıları, çevrenin tahribi ve insanoğlunun kütle halinde imha etme yeteneği eskisine göre çok daha fazla olduğu için.

Eğitimin daha ileri düzeyde bir rol üstlenmesi hem felsefi hem de pratik birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Meselâ, teknolojideki yeni buluşlar eski işleri ortadan kaldırıp yeni istihdam imkânları yarattığı için gerek eğitim gerekse alan değiştirme eğitimi alanlarında - Almanya'nın çıraklık eğitimi programına veya İsveç'in kendi kusuru olmaksızın işini kaybetmiş işçileri yeni bir beceri öğrenmeye hazırlama yöntemlerine benzeyen - ulusal düzeyde bir sisteme sahip olmayan gelişmiş ülkeler herhalde şimdiki avantajlı durumlarından daha geriye gitmiş olacaktır. Üstelik, meselâ, İngiltere'nin işgücü eğitimi programının yetersizliğinden, hatta Amerika'nın daha da sistemsizce sarf edilen gayretlerinden sadece ekonomideki prodüktivite değil, sosyal doku da zarar görmektedir. Ne var ki iyi işleyen sistemlerin temelinde planlama ve okullarla iş âlemi ve

hükümet arasında kurulacak işbirliği yatar; öyle bir planlama ve işbirliği ki, bırakınız-yapsınlar'cı siyaset kültürleri bundan hiç hazzetmez, fakir ülkelerin de bunu sürdürebilecek kaynağı yoktur.

Bütün bunlara rağmen, İngiltere ya da İtalya gibi ülkelerin eğitim sistemlerini yeniden yapılandırırken karşı karşıya geldikleri sorunlar gelişme yolundaki ülkelerin karşılaştığı sorunların yanında hiç kalır. Yetişkin erkek okuryazarlık oranının sadece yüzde 18, kadın okuryazarlık oranının da yüzde 6 kadar olduğu Somali'de ortaöğretimdeki öğrenci sayısı ancak 37.000 kadardır (1986 rakamlarıyla); profesyonel olarak eğitimden geçmiş çok az sayıdaki personelden birkaç yüzü doktordur, Somali'yi modern dünyanın düzeyine yükseltmek için gerekli olan mühendis, bilgisayarcı, yazılımcı vesaire gibi meslek sahiplerinden belki de hiç yoktur bile.[9] Buna karşılık, erkek ve kadın okuryazarlık oranı sırasıyla yüzde 96 ve yüzde 88, ortaöğretimdeki öğrenci sayısı 5 milyon, yükseköğretimdeki öğrenci sayısı 1.3 milyon olan Güney Kore'de her yıl çok sayıda profesyonel insan üretken alanlarda istihdama katılmaktadır.*[10] Açıkçası, Kore modelini takip etmeye muvaffak olan gelişme yolundaki ülkelerin daha parlak bir ekonomik gelecek beklentisi içinde olmaları mümkündür; ne var ki, yukarda da gördüğümüz gibi, fakir ülkelerden pek azının durumu bunu yapmaya müsait bir manzara göstermektedir. Geri kalmışlığın çok sayıda sebebi varsa da bunların en başta gelenlerinden biri, birçok toplumun kültür yapısında eğitime Doğu Asya'da olduğu kadar önem verilmeyişidir.

Oysa, geniş anlamda ele alındığında eğitim, işgücünün teknik bakımdan "reorganize" edilmesinden veya profesyonel sınıfların ortaya çıkmasından, hatta üretim anlayışını daha temelden başlatıp sürdürmek için ortaöğretim ve yüksekokullar seviyesinde sanayi kültürü aşılamanın teşvik edilmesinden bile daha geniş bir yelpazeyi ifade etmektedir. Eğitim, dünyamızın neden değiştiğinin, başka kültürlerden gelen insanların bu de-

* Kore'nin nüfusu Somali'nin yaklaşık beş katıdır, fakat oranlandığında bile aralarında uçurum kadar farklar vardır.

ğişmeler hakkında neler hissettiğinin, hepimizin paylaştığı - ya da kültürleri, sınıfları ve ulusları bölen - değerlerin bütün kapsamıyla kavranması da demektir. Üstelik, bu sorgulama süreci hem imkânlar çerçevesinde hoşgörüye ve başkalarının duygularını anlayabilme kabiliyetine sahip olmak hem de kendi değerlerini muhafaza etmek zorundadır. Sonuçta, âdeta dev bir teleskopla Merih gezegenindeki değişmeleri inceliyormuşuz gibi, üzerinde yaşadığımız gezegene neler yaptığımızı anlamakla yetinmemiz yeterli değildir. Hepimiz bu dünyanın vatandaşları olduğumuza göre, yirmi birinci yüzyıla kişi ya da toplum olarak, hangi yollardan gitmekle daha iyi hazırlanabiliriz konusunu ele alırken, kendimize bir ahlâk sistemi, bir adalet duygusu ve bir hakkaniyet duygusu edinmek zorundayız.[11] Fundamentalist kuvvetlerin açık araştırma ve tartışma düzenini bloke ettiği, siyasilerin özel çıkar gruplarının desteğini sağlamak için yabancılara ya da etnik azınlıklara karşı bayrak açtığı, tamamen ticarileşmiş bir medya ile düşük kültür düzeyine sahip bir halkın ciddi ve önemli sorunları gündemin en alt sıralarına attığı toplumlarda global düzeydeki trendlerin daha iyi kavranması için eğitimin sağlayabileceği imkânlar haddinden fazla kısıtlıdır.

Eğitime daha önemli bir rol vermek konusu daha da büyük bir sorunla yakından ilişkilidir; bu da, hem gelişme yolundaki ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde kadının toplumdaki yeri sorunudur. Gelişme yolundaki ülkelerde, kadınların statüsünün düşük oluşunun sebepleri ile nüfus patlaması, aşırı ölçülerdeki fakirlik ve ekonomik gerilik arasında irtibat bulunduğunu gösteren oldukça açık ve seçik kanıtlardan bahsedilebilir.* Birleşmiş Milletler Nüfus Dairesinin istatistiklerinde de görüldüğü gibi, ülkeden ülkeye gittikçe, yetişkin kadınların okuryazarlık oranı ile toplam doğurganlık oranı arasında gayet belirgin bir ters orantı mevcuttur (Bkz. Tablo 13).

Bu kuralın birkaç ilginç istisnası vardır - Moğolistan hem yetişkin kadın okuryazarlık oranını yüzde 88 hem de toplam do-

---

* Bunun tek istisnası, kadının statüsünün düşük, buna karşılık fert başına GSMH'nın yüksek olduğu bazı petrol zengini Arap devletleridir-ancak GSMH'nın yüksek oluşu yerli halkın yaratıcı enerjisinden değil, jeolojik tesadüflerden kaynaklanmaktadır.

ğurganlık oranını 5.4 olarak vermektedir - ancak eldeki kanıtlara bakılırsa kadınlara geniş ölçüde eğitim imkânları sağlandığı takdirde, ortalama aile büyüklüğünün aniden düştüğü ve demografik yapının geçiş sürecinin başladığı çok genel bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun izahı - daha geç yaşta evlenme, çocukların doğumunu geciktirme, bir meslek seçimi gibi - çok açık olmakla birlikte, bu konudaki düşüncelere daha da açıklık kazandırmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerde annenin eğitim düzeyi ile doğan çocuk sayısı arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 14'teki istatistiklerin görüşümüzü doğruladığı anlaşılacaktır.

Tablo 13. *Yetişkin Kadın Okuryazarlık Oranları ve Toplam Doğurganlık Oranları, Seçilmiş Ülkeler*[12]

Ülke	***Kadın Okuryazarlık Oranı***	***Toplam Doğurganlık Oranı***
Afganistan	%8	6.9
Oman	%12	7.2
Yemen Arap Cum.	%3	7.0
Honduras	%58	5.6
Burkina Faso	%6	6.5
Sudan	%14	6.4
Singapur	%79	1.7
Kanada	%93	1.7
Şili	%96	2.7
Macaristan	%98	1.8
Tayland	%88	2.6

Genellikle, gelişme yolundaki ülkelerde yedi yıl veya daha fazla eğitim görmüş (belki de refah düzeyi daha yüksek olan sınıflara mensup?) olan kadınlar eğitim görmemiş kadınlardan

yaklaşık dört yıl daha geç evlenmektedir, gebelik önleyici yöntemlere başvurma oranı çok daha yüksektir, anne ve çocuk ölüm oranları ise daha düşüktür[13] - böylece hem kendilerinin hem de dünyaya getirdikleri çocukların hayat mücadelesindeki şansları artmaktadır. Bunun açık anlamı, kadının statüsünde gerçekleşecek bir değişme ile gelişme yolundaki ülkelerde nüfus artışında önemli ölçülerde düşme sağlanabileceğidir. İyi de, bunu Güney Asya, Afrika ve İslâm âlemi gibi cinsiyetten kaynaklanan sınırlamaların çok belirgin olduğu yerlerde gerçekleştirmek ne dereceye kadar mümkün olabilir?

Tablo 14. *Annelerin Eğitim Gördüğü Yıl Başına Ortalama Çocuk Sayısı, Seçilmiş Ülkeler*

Ülke	*Eğitim Görmemiş*	*Yedi+ Eğitim Yılı*
Benin	7.4	4.3
Sudan	6.5	3.4
Haiti	6.0	2.8
Ekvador	7.8	2.7
Ürdün	9.3	4.9
Pakistan	6.5	3.1
Portekiz	3.5	1.8

Yaşlı erkeklerin ikame düzeyi altındaki doğurganlık oranlarından yakındığı ve "iyi yetişmiş, başarılı kadınların" neden daha az çocuk doğurduğu (hatta hiç doğurmadığı)* gelişmiş ülkelerde meselenin niteliği farklı olmakla birlikte, konu gene de kadının toplum içindeki yeri ile yakından ilişkilidir. Fertlerinin sayısı durmadan azaldığı halde - bu azalma sırf "yaşlı nüfusta bağımlılık oranı"nın hızla yükselmesinden doğan sıkıntılar yü-

* Bkz. 8. ve 13. Bahisler

ünden ise - buna karşı çare bulamayan bir toplumun durumuna da iyi *denemeyeceğine* göre, bu tür trendlerden endişe duyan siyasilerin kendi kültürel ve sosyal kıstaslarını yeniden değerlendirmeye tâbi tutmalarında fayda vardır. Meselâ, Japonya'da eğitim düzeyi yüksek yepyeni bir kadın neslinin, öğrenimini bitirdikten sonra ev hanımı olmak için tamamen eve kapanmak ve kocaları sabahın erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar evde yok iken nohut oda, bakla sofa evlerde çocuk büyütmek gibi, gelenekler icabı kendilerinden beklenen bir görevi yüklenmekten hiç memnun olmadıkları her hallerinden belli olmaktadır.[15] İtalya ve İspanya gibi toplam doğurganlık oranlarının son yıllarda çok düştüğü ülkelerde de herhalde buna benzer hoşnutsuzluk durumları vardır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan işgücü eksiği sorununun kısmen üstesinden gelmek, en azından Japonya'nın durumu bahis konusu olduğunda, daha fazla robot kullanılması sayesinde mümkün olabilmektedir; ancak, Japonya tekrar ikame sağlayıcı düzeydeki doğurganlık oranlarına dönmek isterse bu işi sadece teknik çarelerle halletmesi mümkün olamaz. Bu konuyla ilgili olarak Japon ve İtalyan politikacıların İsveç'in durumunu incelemesinde yarar vardır; İsveç'in demografik yapısında yıllarca devam eden bir yavaşlama sürecinden sonra, doğurganlık oranı düzenli bir artış seyrine girerek 1.6'dan (1983) 2.1'e çıkmıştır (1990).[16] Yapılan ilk araştırmaların bulgularına göre - aynı durum diğer birçok Kuzey Avrupa ülkesinde de görülmektedir - bu gelişmenin temelinde mükemmel bir sosyal güvenlik sistemi (ücretli annelik *ve* babalık izni, çocuk sağlığına verilen önem, çocuk yuvaları, konforlu konutlar) ile kadın-erkek eşitliğinin önemli bir düzeye erişerek bu düzeyde, meselâ, hanım siyasilerin ve bakanların sayısı ile ölçülmesi bulunmaktadır.

Buradaki gariplik şudur: şayet dünya daha dengeli bir demografik yapı istikametinde - fakir toplumlarda doğurganlık oranlarını düşürüp zengin ülkelerde yükselterek - yol alacaksa bundan çıkarılacak ders, Afrikalı ve Ortadoğulu ülkelerin kadın nüfuslarını Koreli kadınlar düzeyinde eğitmek zorunda olması, Japonya, Portekiz, İspanya, İtalya gibi ülkelerin ise İskandinav ülkelerindeki uygulamaları taklit etmek zorunda ol-

masıdır. Bu olguların her biri erkek ve kadın rolünde değişiklik gerektirmekte ve birçok değişik meseleyi de beraberinde getirmektedir.

Siyasi Liderler Sorunu

Eserimizi siyasal liderler konusunu tartışarak bitirmek belki de okuyucuya tuhaf gelecektir; çünkü genellikle demografik trendler ile yeni teknolojiler karşı konulması mümkün olmayan olgular gibi göründüklerinden bunlar üzerinde etkili olmanın mümkün olamayacağı düşünülür. Gerçekte, bu bahiste asıl yapmak istediğimiz, bu olguların önüne geçilemeyeceğini kanıtlamak değil, global düzeydeki toplumun geçirmekte olduğu dönüşüm süreci göz önüne alındığında, kökleşmiş sistemleri ve fikirleri değiştirmenin güçlüğünü ve kültür körlüğüne kapılıp kalmanın tehlikelerini ortaya koymaktır. Aslında, açıkça görüyoruz ki, birçok ülkede insanların aklını meşgul eden yaygın ve canlı bir endişe konusu, genel olarak dünyanın, özel olarak da kendi ülkelerinin hangi istikamete doğru yol aldığı sorunudur. Teknoloji alanında karşılaşılan meseleler, cinsiyete bağlı sorunlar, göç, tarımın geleceği, çevrenin tahrip edilmesi, globalleşmenin etki ve sonuçları ile bütün bunların uygulanan politikalar, harcama öncelikleri, hatta kültür değerleri üzerindeki etkileri Fransa'dan Japonya'ya, Kansas'tan Kahire'ye kadar her yerde yoğun ilgi konusu teşkil etmektedir. Bu olgular, uluslaraşırı düzeyde ve ülke içinde mahalli düzeyde daha yeni siyasal yapılar kurmaya yönelik arayışları, milli eğitim sistemlerinin etkinliğini araştırmak için bitmek tükenmek bilmeyen komisyonların kurulmasını, yerkürenin ısınması ya da kalkınma için dış yardım sağlanması gibi konularda aksiyon birliği yapılmasını isteyen çağrıları, ticaret alanında açıklık ya da korumacılık üzerinde endişe ile sürdürülen tartışmaları kısmen de olsa izah edebilmektedir. Sokaktaki halk, erkek veya kadın da olsa, dünyasının değişmekte olduğunu *bilmekte* ve bunun kaygısını duymaktadır. Her şey bir yana, halen cereyan eden veya gerçekleşmesi her an beklenen değişimlerin sebep olduğu huzursuzluk, halkın siyasal

liderlerde aradığını bulamamış olmasından kaynaklanan yaygın sıkıntının çok gerisinde kalmaktadır; bu durumun ortaya çıktığı yerler Amerika, Fransa veya Japonya gibi gelişmiş sanayi ülkeleri olabildiği gibi, halen yaşayan ya da yok olup gitmiş Marksist rejimler, Latin Amerika ile Afrika'nın büyük bir kesimi, Asya'daki Hindistan ve Çin gibi dev boyutlu ülkeler veya aradığını bulamamış gençlerin bu nedenle köktenci reçetelere sarıldığı Müslüman ülkeler de olabilmektedir. Otoriter devletlerde bu olay büyük ölçüde baskı altına alınmış bulunmaktadır, ancak demokrasinin gerek eskiden beri gerekse günümüzde henüz uygulandığı ülkelerde toplumun önüne dikilen yeni meselelere karşı siyasal *çözümler* üretilmesi yolunda çok yoğun bir taleple karşılaşılmaktadır.

Bu gibi çözümler çoğu zaman reaksiyon çözümleri olabilmektedir. Korumacılık, göç aleyhtarı politikalar, yeni teknolojilerin önüne set çekilmesi Soğuk Harp'teki hasımların yerini alacak yeni düşmanlar bulunması gibi reaksiyonlar "beşeriyetin sosyal yaşamının engebeli bir yolda inişli çıkışlı bir seyir izlediği" bir çağda hemen her yerde rastlanan, herkesin başvurduğu birtakım çözümlerdir. Açık söyleyelim, yirmi birinci yüzyıla daha iyi hazırlanmayı arzu eden bir toplum bu geçiş sürecini tamamlayabilmek için büyük bir bedel ödeyecektir; ulusal düzeydeki beceri stokunu ve altyapısını reorganize etmek, kökleşmiş çıkar düzenlerine meydana okumak, eski örf ve âdetlerden birçoğunu değiştirmek hatta belki devlet yapısında da bazı tâdilata başvurmak zorunda kalacaktır. Ne var ki, birçok siyasinin - hem zengin hem de fakir ülkelerde - kısa vadeli meselelerin bile üstesinden zar zor gelebildiği bir dönemde, bunların gerçekleşmesi için çok uzun vadeli vizyona sahip olunması gerekecektir; ayrıca siyasi riski de vardır, çünkü öngörülen reformlar kökleşmiş menfaat düzeni dolayısıyla insanlara şirin gelmeyebilecektir. Değişim olması için sesini yükselten çevrelerin yanı sıra birtakım büyük seçmen grupları da her şeyin olduğu gibi kalmasını istemekte, sorunlara çözüm bulmak yerine bunları dondurmanın daha iyi olacağını düşünmektedir. Üstelik, bazı kritik önemi haiz konularda bilim çevrelerinde de görüş birliği yoktur. Dünyamızın düzenini 8, 10 milyar nüfusu besleyecek şekilde sürdü-

rebilir miyiz? Gıda malı üretimi buna ayak uydurabilir mi? Yerküredeki ısınmanın, şayet gerçekten ısınıyorsa, hızı nedir? "Güdümlü Ticaret" bırakınız-yapsınlar zihniyetinden daha mı iyidir? Globalleşmeyi kontrol edecek herhangi bir mekanizma yok mudur? İnsanlar, daha bu sorunlar üzerinde görüş birliğine varmadığına göre, ortaya tamamen ters bir durum çıkaracak olan değişimleri yapmak için bu telâşa ne gerek var?

Özellikle Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya ve Almanya gibi ülkelerde, siyasilerin birçoğu bir kompromi sürecinden geçerek, anlaşmalar ve ittifaklar yaparak, güçlü menfaat odaklarının canını sıkmamaya dikkat ederek başa geldiğinden, ülkenin yirmi yıl sonrası için yararlı olacağı öne sürülen ve bugüne ters düşen birtakım politikaların yükünü şimdiden sırtına almaya amade değildir - kaldı ki uzmanlar da (meselâ dünyadaki gıda malları üretimi ve ikmali konusunda) henüz alarm zillerini çaldırmak için sebep olmadığını veya vaktin çok erken olduğunu ya da bu konularda daha çok araştırma yapılması gerektiğini öne sürmektedir. İki asır önce Godwin ile Condorcet'den bu yana "bolluk ve bereket taraftarlarının" işaret ettiği gibi, Malthus'un İngiltere'nin geleceği hakkındaki tahminleri, insanoğlunun teknoloji sayesinde yeni kaynaklar yaratabilme kabiliyeti dolayısıyla *yanlış çıkmıştır*. Mademki on dokuzuncu yüzyıl ile ilgili olarak yürüttüğü tahminler hatalıydı, o halde bugünkü "yeni Malthusçular"ın yirmi birinci yüzyıl için yaptıkları yaygaralara kulak asmanın ne gereği var?[17] Kaldı ki, karamsar tahminlerin (*Sessiz Toprak*, "Roma Klübü"nün raporu vs. gibi) moda olduğu, geniş ölçüde endişeler uyanmasına neden olduktan sonra kayıplara karıştığı dönemden bu yana ancak on beş, yirmi yıl geçmiş bulunmaktadır.

Belki de bizim burada yapmamız gereken, yakın bir gelecekte meselâ, nüfusu kontrol etmek ve araçların emisyonlarını sınırlamak gibi rasyonel önlemlerin taraftarlığını yapan reformcuları bir tarafa; beşeriyetin davranış biçimlerinde daha şimdiden çok kesin bir değişiklik meydana gelmediği takdirde her şeyin elden gideceğini iddia eden keramet sahibi yazarları da başka bir tarafa ayırmaktır.[18] Bu yazarları hem yaygaracılık yapmakla hem de

yanlış yolda olmakla itham eden birtakım muhafazakârlar reformcuların hepsini terazinin aynı kefesi içinde mütalâa etmek eğilimindedir. Oysa, ılımlı reform önerileri ile radikal öneriler arasında ayırım yapmakta yarar vardır, çünkü siyasilerin aklının yatması bakımından ılımlı önerilerin şansı çok daha büyüktür.

Dünyamızın hangi istikamette yol aldığı konusundaki görüşler birbirinden farklı olmasına rağmen, toplumlar yirmi birinci yüzyıla hazırlanma konusunda karşı karşıya bulundukları meseleleri üç sebepten dolayı ciddiye almak zorundadır. Birincisi, nispi rekabet gücü ile ilgilidir. Ekonomik kalkınma her şey demek değildir, fakat makul bir yaşam standardı olmadıkça hem topluluk hem de fert olarak insanların önemli saydığı - sağlık, eğitim, boş vakitleri değerlendirme vs. gibi - daha birçok şeyi sağlayabilmek için bir temele sahip olmayacağında da şüphe yoktur. Halbuki, teknolojideki yeni buluşlardan ve daha çok kalkınmışlıktan kaynaklanan bu nimetler herkese eşit olarak akmamaktadır; aksine, başarılı toplumlara mükâfat olarak gelmektedir. Yeni teknolojilerle başa baş yürüme yeteneğini durmadan kaybeden, düşük (ya da negatif) kalkınma hızlarıyla yetinen, demografideki değişimler yepyeni sosyal talepler dayatırken fert başına gelir düzeyleri sabit kalan ya da düşan bir ekonomi, rekabet gücüne sahip ve uyum kabiliyeti olan bir ekonomiye nazaran daha sevimsiz bir pozisyondadır. Gelecek için yeniden düşünmek, yeniden eğitmek, yeniden organize etmek konularında uğranacak başarısızlık böylece Tarih'te yeni bir ekonomik mağlûpları dizisi başlatacaktır.

İkincisi, demografi ve çevre konularında, çözümün kendi kendine ortaya çıkacağını oturup beklemek yerine bu alanlarda karşımıza çıkan meselelere çözüm bulmak zaruretidir.[19] Günümüzde dünyadaki kaynakların tüketim hızı Malthus'un zamanından - hatta 1960'lı yıllardan bile - çok daha büyüktür, çünkü nüfusun şimdi ulaştığı boyutlarda sırf tüketilen malların miktarı daha fazla, ekonomik faaliyetler de eskisine göre daha girifttir. Sonuç olarak, insanın doğaya karşı sürdürdüğü taarruzun sürati de çok artmıştır: Yirmi beş otuz yıl sonra ülkelerin

tamamında ormanların tahrip edilmesi; bölgedeki yüzey topraklarının çoğunluğunun bir nesil süresi içinde kaybolması; kritik öneme sahip olan ozon tabakasının da yirmi yıl gibi kısa bir sürede yok olması mümkündür."[20] Başka bir ifadeyle, günümüzden yıllarca önce karamsar tahminlerde bulunan kimselerin zamanlama bakımından yanılmış olmaları, dünyamızın uğradığı zararların gittikçe arttığı konusunda öne sürdükleri argümanların günden güne daha geçerli hale geldiği - ve bunlara kulak asmamanın hata olacağı - gerçeğini değiştirmez. Son olarak bir de şu husus vardır: uyum gösterme kabliyeti en yüksek olan toplumlar (Malthus'un İngiltere'si veya bugünün Japonya'sı gibi) sermaye, bilimsel bilgi, teknik uzmanlık, kalifiye ve yaratıcı güce sahip personeli olan ülkelerdir; buna karşılık bugünün dünyasında en ciddi meselelerle karşılaşan ülkeler ise çözüm geliştirme konusunda çok daha tedariksiz durumdadır.

Çevrenin tahrip olması konusundaki bu endişeler tabii ki, ekonomik kalkınmanın tamamen durdurulması anlamına gelmez; çünkü bundan en fazla fakir ülkeler zarar görür; kaldı ki böyle bir görüş rekabet gücünün arttırılması argümanına da ters düşer. Buna karşılık, kalkınma uzmanlarının ekonomi literatürüne kazandırdıkları "sürdürülebilir kalkınma" önerilerinin siyasiler ve halk tarafından daha ciddiye almasında zaruret vardır.[21]

Global düzeydeki koşullarımızda reform gerçekleştirmenin üçüncü ve son nedeni çok geleneksel bir gerekçeye dayanmaktadır: siyasal istikrarsızlık tehlikesini, bununla at başı beraber yürüyen şiddet ve savaş tehditleri ile birlikte azaltmak. Kabul etmeliyiz ki, bu tür bunalımların birçoğunu önceden bilip hazırlıklı olmaya imkân yoktur; Yugoslavya'yı bölüp parçalayan dehşet, kan ve şiddetin olacağını beş yıl önce bilemediysek on yıl sonra hangi savaşların hangi patırtıların olacağını bugünden bilmeyi nasıl düşünebiliriz? Kaldı ki, Fransız ya da Rus devriminin ortaya çıkışı gibi birçok sosyal patlamanın öncesinde temposu durmadan artan bir basınç birikimi oluşmaktadır; bu durum aynı, depremin gelişinden önce tektonik tabakaların kenarları boyunca gerilimin yükselmesine ya da çevredeki tahribatın üst

üste birikip belirli bir eşiği aşması üzerine bir çevre felâketinin patlak vermesine benzer. İndifanın nerede ya da ne zaman olacağını tam olarak bilmek genellikle imkânsız olursa da bilim adamları basınçların genelde birikip yükselmesine bakıp günün birinde bir patlama olacağı konusunda akla yakın bir tahmin yürütebilirler. Aynı durumu insan toplumlarına benzetirsek toplum içindeki basınçların - hızlı nüfus artışı, kaynakların azalması, işsizlik, gecekondu mahallelerine göç, eğitim imkânlarının yokluğu - artması sonucunda sosyal ve siyasal patlamaların meydana gelebileceğini öngörmek de aklın kesmeyeceği bir şey değildir; hele, özellikle had safhaya varan ihtilâfların temelindeki çevreye ilişkin sebepler ile hudutlar, su ve meralardaki haklar vesaire gibi anlaşmazlıklar yüzünden geleneksel olarak süregelen kavgalar arasında bir etkileşim varsa patlama ihtimali daha kuvvetlidir.[22]

İç ya da uluslar arasındaki harpler - verdikleri büyük zayiatla da - kıtlık ve hastalık gibi, nüfus patlamasına karşı sayılan Malthusçu panzehirler arasında, hatta insanları daha hayatın başlarında öldürdüğü için belki de hepsinden daha etkilisi olarak addedilmiştir. Bu çalkantıların önemi sadece yerel düzeyde kalmaz. Günümüzde kimyasal, biyolojik hatta nükleer harp başlıkları olan orta menzilli füzeler gibi gelişmiş silâh sistemlerine sahip rejimlerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkan istikrarsızlık durumları, bu rejimlerin birtakım ihtiraslara kapılması ve kendini tehdit altında hissetmesi durumuyla ölümcül bir çerçeve içinde birleşip, ihtilâfları yerel düzeyin çok daha dışına taşırma eğilimi göstermektedir.

Özetlersek, üzerinde yaşadığımız gezegenin durumuyla bir bütün olarak ilgilenmek zorundayız; bunun sebebi, kendimizi sırf yerkürenin ısınması ve kütle halindeki göçler gibi güvenlik risklerinden oluşan yeni bir gündemle karşı karşıya bulmamız değil, bu olguların uluslararası istikrarı eskiden beri tehlikeye sokan bölgesel savaşlar, rehin alma olayları ve deniz geçitlerinin kapatılması gibi tehditlerle etkileşim içine girmesi ve bunları daha da vahim bir duruma sokmasıdır. Global değişimin uluslaraşırı düzeydeki yeni kuvvetleri - meselâ, *Büyük Güçlerin Yükse-*

liş ve Çöküşü adlı eserimde analiz etmiş olduğum gibi - geleneksel ulus-devlet anlayışından daha farklı bir platformda görünmekle birlikte, bunlar sosyal çatışma çıkması için fazladan sebep teşkil etmektedir.

Bu meseleleri bir bütün olarak ele alırsak, bizim sırf insani yönüyle baktığımız siyasi liderlerin fazla bir şey yapabilme şansı yokmuş gibi görünebilir; tam tersine, beşeriyetin sosyal yaşamının engebeli bir yolda inişli çıkışlı bir seyir izlemesine - global düzeyi ve yoğunluğu daha da artan bir şekilde kendimizi hazır etmemiz gerekmektedir. Durum böyle ise herhangi bir ülkenin - ya da sosyal sınıfın - gelecekte siyaset, ekonomi dünyasındaki ve çevrede meydana gelebilecek değişimlerden kendisini uzak tutarak bunlardan bir kısmının beklenmedik, hatta belki de vahim sonuçlar yaratacak etkilerinden soyutlayabileceğini varsayması ancak delilik olarak nitelenebilir. Üstelik, olacak şey değil ama, devletlerin ve toplumların dönüşüm sürecine girmeye karar verdiklerini düşünsek sarf edeceğimiz bütün gayretlerin bugünün dünyasına yön veren muazzam kuvvetler üzerinde ancak marjinal bir etki yapabileceğini kabul etmek zorundayız. Şu hususun da bilincine varmalıyız ki, dışardan yapılan müdahalelerin de (gelişme yolundaki ülkelerde kadınların eğitim düzeyini yükseltmek gibi) kendilerine özgü, önceden tahmin edilemeyen ve amacını aşan birtakım değişimler meydana getirmesi ihtimali mevcuttur. Belirli olan bir tek şey var: o da sayısını bilemeyeceğimiz kadar çok belirsizlikle karşı karşıya olduğumuz; ne var ki sırf bu olguyu kabullenmek bile bizi hayati bir başlangıç noktasına oturtmaktadır, böylesi, tabii ki, dünyamızın nasıl değiştiği konusunda körcesine habersiz olmaktan da çok daha iyidir.

Böylece, karşı karşıya bulunduğumuz global meselelerin büyüklüğüne ve girift yapısına rağmen, hiçbir şey yapılamaz diye karamsar bir sonuca varmak hem çok kestirme bir cevap olur hem de bunun için vakit henüz çok erkendir. Malthus bile *Nüfus Üzerine Deneme* adlı eserine son verirken tedbirli davranıp meş'um demografik trendlere rağmen o günlerin akıl almaz teknik ilerlemelerinin toplumun manevi ve siyasal boyutları üze-

rinde olumlu bir etkisi olabileceği görüşünü ileri sürmüştür. İnsanları bir çaresizlik duygusunun pençesine atmaktan kaçınarak, bilim sayesinde yapıcı çözümler geliştirmeye imkân sağlanabileceğine ve sosyal alışkanlıkların değiştirilebileceğine de işaret etmiştir.[23] Bu ihtimali belki kendi de imkânsız görmekle birlikte, hiç olmazsa insanoğlunun *teorik olarak* yaklaşımlarını değiştirebileceğini ve kendisi için biçilen kaderden kaçınabileceğini kabullenmek arzusundaydı. Aynı şey bugün için de geçerlidir.

Belirsizlik sislerinin arasından geleceğe bakmak için bugüne kadar yapılan birçok girişim ya sınır tanımayan bir iyimserlik çizgisine gelip dayanmış ya ortaya birtakım karamsar kehanetler atılmış ya da (Toynbee'nin yaptığı gibi) manevi planda yenilenme çağrılarıyla sonuçlanmıştır. Belki bu eserimizi de bu minval üzere bitirmekte fayda vardır. Aslında olay şudur: sırf geleceği bilemediğimiz için, global düzeydeki trendlerin müthiş felâketlere mi yol açacağı yoksa insanın uyum kabiliyeti sonucu, yönlerinin akıl almaz ilerlemelere doğru mu çevrileceği hususlarında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Açık olan bir şey, Soğuk Harp artık ortadan kalkarken, karşımızda bir "yeni dünya düzeni" değil, bunalıma düşmüş ve bölünmüş bir dünya çıkmaktadır; bu dünyada hem siyasiler hem de halkın ciddi olarak ilgi göstermesi gereken meseleler vardır. Yukardaki bahislerde de izah edildiği gibi, değişim kuvvetlerinin muazzam ve ürküntü verici bir temposu ve karmakarışık bir yapısı vardır; gene de, akıllı insanların - erkek olsun kadın olsun - kendi toplumlarını gelecek yüzyıla hazırlamak gibi çetrefilli bir görevi yüklenip bu yolda yürüyebilmesi imkânı vardır. Bununla birlikte, bu meseleler çözümsüz bırakıldığı takdirde, beşeriyet, ilerde çıkabilecek kargaşa ve felâketlerden dolayı da ancak kendi kendini suçlayabilir.

Ek: Beşeri kalkınma endeksi

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programınca derlenmiş olan aşağıdaki tablo 130 ülkeyi "beşeri kalkınma" kıstasına göre sıralamak amacıyla üç unsuru - doğumda hayatta kalma ümidi, yetişkin okuryazarlık oranı ve fert başına GSMH - ölçmektedir. Sıralama aşağıdan yukarı doğru yapılmıştır; böylece Nijer sıranın en altında, Japonya da en üstündedir. Ölçümlerde 1980'li yılların ortalarından sonlarına kadar olan döneme ait istatistikler kullanılmış olduğundan birtakım milletlerin sıralamadaki yeri - bir yandan Güney Kore'de diğer yandan da eski Sovyetler Birliğinde - o döneme nazaran büyük bir değişiklik göstermiş bulunmaktadır.

	Doğuşta Hayatta Kalma Ümidi (Yıl) '87	Yetişkin Okur-yazar Oranı (%) '85	Kişi Başına Reel GSYİH (uyarl. PPP) '87, $	Beşeri Kalkınma Endeksi (HDI)	Kişi Başına GSMH'ya Göre Sıra	HDI'ye Göre Sıra
Nijer	45	14	452	0.116	20	1
Mali	45	17	543	0.143	15	2
Burkina Faso	48	14	500	0.150	13	3
Sierra Leone	42	30	480	0.150	27	4

Çad	48	26	400	0.157	4	5
Gine	43	29	500	0.162	31	6
Somali	46	12	1.000	0.200	23	7
Moritanya	47	17	840	0.208	40	8
Afganistan	42	24	1.000	0.212	17	9
Benin	47	27	665	0.224	28	10
Burundi	50	35	450	0.235	18	11
Butan	49	25	700	0.256	3	12
Mozambik	47	39	500	0.239	10	13
Malavi	48	42	476	0.250	7	14
Sudan	51	23	750	0.255	32	15
Orta Afrika Cum.	46	41	591	0.258	29	16
Nepal	52	26	722	0.273	8	17
Senegal	47	28	1068	0.274	43	18
Etiyopya	42	66	454	0.282	1	19
Zaire	53	62	220	0.294	5	20
Ruvanda	49	47	571	0.304	26	21
Angola	45	41	1,000	0.304	58	22
Bangladeş	52	33	883	0.318	6	23
Nijerya	51	43	668	0.322	36	24
Yemen Arap Cum.	52	25	1.250	0.328	47	25
Liberya	55	35	696	0.333	42	26
Togo	64	41	670	0.337	24	27
Uganda	52	58	511	0.354	21	28
Haiti	55	38	775	0.356	34	29
Gana	55	54	481	0.360	37	30
Yemen DHC	52	42	1.000	0.369	39	31
Fildişi Sahili	53	42	1123	0.393	52	32

Kongo	49	63	756	0.395	59	33
Namibya	56	30	1.500	0.404	60	34
Tanzanya	54	75	405	0,413	12	35
Pakistan	58	30	1.585	0.423	33	36
Hindistan	59	43	1.053	0.439	25	37
Madagaskar	54	68	634	0.440	14	38
Papua Yeni Gine	55	45	1.843	0.471	50	39
Kamboçya	49	75	1.000	0.471	2	40
Kamerun	52	61	1.381	0.474	64	41
Kenya	59	60	794	0.481	30	42
Zambiya	54	76	717	0.481	19	43
Fas	62	34	1.761	0.489	48	44
Mısır	62	45	1.357	0.501	49	45
Laos	49	84	1.000	0.506	9	46
Gabon	52	62	2.068	0.525	93	47
Oman	57	30	7.750	0.535	104	48
Bolivya	54	75	1.380	0.548	44	49
Burma	61	79	752	0.561	11	50
Honduras	65	59	1.119	0.563	53	51
Zimbabve	59	74	1.184	0.576	45	52
Lesoto	57	73	1.585	0.580	35	53
Endonezya	57	74	1.660	0.591	41	54
Guatemala	63	55	1.957	0.592	63	55
Vietnam	62	80	1.000	0.608	16	56
Cezayir	63	50	2.633	0.609	91	57
Botsvana	59	71	2.496	0.646	69	58
El Salvador	64	72	1.733	0.651	56	59
Tunus	66	55	2.741	0.657	70	60

İran	66	51	3.300	0.660	97	61
Suriye	66	60	3.250	0.691	79	62
Dominik Cum.	67	78	1.750	0.699	51	63
Suudi Arabistan	64	55	8.320	0.702	107	64
Filipinler	64	86	1.878	0.714	46	65
Çin	70	69	2.124	0.716	22	66
Libya	62	66	7.250	0.719	103	67
Güney Afrika	61	70	4.981	0.731	82	68
Lübnan	68	78	2.250	0.735	78	69
Moğolistan	64	90	2.000	0.737	57	70
Nikaragua	64	88	2.209	0.743	54	71
Türkiye	65	74	3.781	0.751	71	72
Ürdün	67	75	3.161	0.752	76	73
Peru	63	85	3.129	0.753	74	74
Ekvador	66	83	2.687	0.758	68	75
Irak	65	89	2.400	0.759	96	76
Birl. Arap Em.	71	60	12.191	0.782	127	77
Tayland	66	91	2.576	0.783	55	78
Paraguay	67	88	2.603	0.784	65	79
Brezilya	65	78	4.307	0.784	85	80
Moritius	69	83	2.617	0.788	75	81
Kuzey Kore	70	90	2.000	0.789	67	82
Sri Lanka	71	87	2.53	0.789	38	83
Arnavutluk	72	85	2.000	0.790	61	84
Malezya	70	74	3.849	0.800	80	85
Kolombiya	65	88	3.524	0.801	72	86
Jamaika	74	82	2.506	0.824	62	87
Kuveyt	73	70	13.843	0.839	122	88

Venezuela	70	87	4.306	0.861	95	89
Romanya	71	96	3.000	0.863	84	90
Meksika	69	90	4.624	0.876	81	91
Küba	74	96	2.500	0.877	66	92
Panama	72	89	4.009	0.883	88	93
Trinidad ve Tobago	71	96	3.664	0.885	100	94
Portekiz	74	85	5.597	0.899	94	95
Singapur	73	86	12.790	0.899	110	96
Güney Kore	70	95	4.832	0.903	92	97
Polonya	72	98	4.000	0.910	83	98
Arjantin	71	96	4.647	0.910	89	99
Yugoslavya	72	92	5.000	0.913	90	100
Macaristan	71	98	4.500	0.915	87	101
Uruguay	71	95	5.063	0.916	86	102
Kosta Rika	75	93	3.760	0.916	77	103
Bulgaristan	72	93	4.750	0.918	99	104
SSCB	70	99	6.000	0.920	101	105
Çekoslovakya	72	98	7.750	0.931	102	106
Şili	72	98	4.862	0.931	73	107
Hong Kong	76	88	13.906	0.936	111	108
Yunanistan	76	93	5.500	0.949	98	109
Doğu Almanya	74	99	8.000	0.953	115	110
İsrail	76	95	9.182	0.957	108	111
ABD	76	96	17.615	0.961	129	112
Avusturya	74	99	12.386	0.961	118	113
İrlanda	74	99	8.566	0.961	106	114
İspanya	77	95	8.989	0.965	105	115
Belçika	75	99	13.140	0.966	116	116

İtalya	76	97	10.682	0.966	112	117
Yeni Zelanda	75	99	10.541	0.966	109	118
Batı Almanya	75	99	14.730	0.967	120	119
Finlandiya	75	99	12.795	0.967	121	120
İngiltere	76	99	12.270	0.970	113	121
Danimarka	76	99	15.119	0.971	123	122
Fransa	76	99	13.961	0.974	119	123
Avustralya	76	99	11.782	0.978	114	124
Norveç	77	99	15.940	0.983	128	125
Kanada	77	99	16.375	0.983	124	126
Hollanda	77	99	12.661	0.984	117	127
İsviçre	77	99	15.403	0.986	130	128
İsveç	77	99	13.780	0.987	125	129
Japonya	78	99	13.135	0.996	126	130

Notlar

1. Bahis
Başlarken : Eski Çamlar Bardak Oldu

1. Geniş kapsamlı tahminler için G.T. Trewartha, *Nüfusun bir Coğrafyası: Dünya Düzeyindeki Paternler* (New York, 1969), s.30'a bakınız.

2. N. Tranter, *Sanayi Devriminden Bu Yana Nüfus: İngiltere'nin ve Galler'in Durumu* (New York, 1973), s. 41-42.

3. W. H. McNeill'in Salgınlar ve İnsanlar (New York), 6. bölümdeki tartışmaya; P. E. Razzell'in "On Sekizinci Yüzyılda ve On Doukuzuncu Yüzyılın Başlarında İngiltere ve İrlanda'da Nüfus Artışı ve Ekonomik Değişme," (ed) E. L. Jones ve G. E. Mingay, *Sanayi Devriminde Toprak, Emek ve Nüfus* içinde (Londra, 1967), s.260-81'e bakınız.

4. T. R. Malthus, Toplumun *Gelecekteki Gelişmesini Etkileyen Şekliyle Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* (Londra, 1798), J. Bonar'ın notlarıyla yeniden basım, New York, 1965, s. 13.

5. A.g.e., s.22.

6. R. L. Heilbroner, *Dünyevi Filozoflar* (New York, 1986 baskısı), s.77-78.

7. P. Mathias, *İlk Sanayileşen Ulus* (Londra, 1969), s.452; W. D. McIntyre, *Sömürgelerden İngiliz Milletler Topluluğuna* (Londra, 1966), s.345.

8. Mathias, *İlk Sanayileşen Ulus* , s. 64-80'de bunun kısa ve güzel bir tanımı vardır; J. D. Chambers ve G.E. Mingay, *Tarım Devrimi* 1750-1880 (New York, 1966) eserine de bakabilirsiniz.

9. D. S. Landes, *Zincirleri Çözülmüş Prometeus: Batı Avrupa'da 1750'den Günümüze Teknolojide Değişim ve Sanayiin Gelişmesi* (Cambridge, 1969), s.1.

10. P. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü* (New York, 1987), s.146-47; daha genel bir tartışma için C. M. Cipolla, *Dünya Nüfusunun Ekonomik Tarihi*, 7. baskı (Harmondsworth, Mddsx., 1978), s. 70 vd, 115; W. H. McNeill, *1750'den Bu Yana Nüfus ve Siyaset* (Charlottesville, Va., 1990).

11. Mathias, *İlk Sanayileşen Ulus* , Tablo 15, s. 466.

12. R. Hyam, *İngiltere'nin İmparatorluk Asrı* 1815-1914 (Londra, 1975), s.47'de bahsedilmektedir.

13. Bu Landes'in ana konusudur, Zincirleri Çözülmüş Prometeus .

14. T. S. Ashton, *Sanayi Devrimi*, 1760-1830 (Oxford, 1968 bas.), s.129.

15. Bu rakam P. Bairoch, "1750'den 1980'e Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri"nden gelmektedir.

16. Ashton, *Sanayi Devrimi*, s. 129.

17. Bu argüman için, W. H. McNeill, *İktidar Peşinde* (Chicago, 1983), 6. Bölüm'e bakınız

18. Özellikle E. L. Jones, *Avrupa Mucizesi: Avrupa ve Asya'nın Tarihinde Çevreler, Ekonomiler ve Jeopolitikalar* (Cambridge, 1981); ve C. M. Cipolla (ed), *İmparatorlukların Ekonomik Çöküşü* (Londra, 1970)'e bakınız.

19. K. Mendelssohn, *Bilim ve Batının Hakimiyeti* (Londra, 1976)'da öne sürüldüğü gibi.

20. Böyle bir endişenin havasını koklamak için J. Fallows, *Daha Çok Bizim Gibi* (New York, 1989); D. Burstein, *Yen!* (New York, 1988); R. Rosecrance, *Amerika'nın Ekonomide Yeniden Kalkınışı* (New York, 1990); S. Schlosstein, *Amerikan Asrının Sonu* (New York, 1989)'e bakınız.

2. Bahis

Nüfus Patlaması

1. Cipolla, *Dünya Nüfusunun Ekonomik Tarihi*, nde H. Brown, *İnsan'ın Geleceği Meselesi* (New York, 1954), s.3 zikredilmektedir.

2. Genelde herkesçe kabul edilen rakamlar H. Thomas, *Dünya'nın Tarihi* (New York, 1979), s.49-50'de tekrarlanmaktadır. W. W. Rostow'un, *Dünya Ekonomisi - Tarih ve Beklentiler* (Austin, Texas, 1978), s.3-7'e bakınız. 1990'a ait rakam *Dünya Nüfus Tahminleri 1988* (Birleşmiş Milletler Nüfus Dairesi, New York, 1989), s.28'den gelmektedir.

3. *Dünya Nüfus Tahminleri* 1988 , s. 28; N. Sadik, *Dünya Nüfusunun Durumu* (B.M. Nüfus Fonu, New York, 1990)'a da bakınız.

4. *Günümüzde Nüfus*, Cilt 16, No. 1 (Ocak, 1988), s. 3; "Dünya'nın Nüfus Temposu Hızlanıyor," *Wall Street Gazetesi*, 14 Mayıs 1991, s. A18.

5. *Dünya Nüfus Tahminleri* 1988 , s. 27-32. Atıfta bulunulan ülkelerin toplam nüfusları *Dünya Kaynakları 1990-91* (New York / Oxford, 1990), s.254-55'ten alınmıştır.

6. *Dünya Nüfus Tahminleri 1988* , s. 37, Tablo 2.5

7. A.g.e.; M. Southeimer, "Die Erde ist voll," Die Zeit, 28 Aralık 1990, *Dossier*, s. 13.

8. Cipolla, *Dünya Nüfusunun Ekonomik Tarihi*, s.89-90, McNeill, Salgılar ve İnsanlar, tamamı'ndaki tartışmaya da bakınız.

9. *Dünya Kaynakları*, 1990-91, s. 254, 258

10. A.g.e., s. 254

11. A.g.e., 254-55

12. J. Axelbank, "Şehirlerdeki Kriz," *Populi*, Cilt. 15, No. 4 (1988), s. 28-35; Sadik, Dünya Nüfusunun Durumu, s. 9.

"Refah merkezleri . . . fakirlik merkezleri" argümanı için, R. Wright ve D. MacManus, *Dönüşü Olmayan Noktalar* (New York, 1991), s. 168'e bakınız.

13. Sadik, Dünya Nüfusunun Durumu, s. 8.

14. T. J. Goliber, "Afrika'nın Artan Nüfusu: Eski Meseleler, Yeni Politikalar," *Population Bulletin*, Cilt. 44, No. 3 (Kasım 1989), s.18

15. T. C. Quinn ve diğerleri, "Afrika'da AIDS: Bir Epidemiyoloji Paradigması," Science 234 (Kasım 1986), s.955-58; K. Hund, "Bir Kâbus Manzaraları," *New York Times Magazine*, 12 Ağustos 1990, s. 24-26, 50-51.

16. L. K. Altman, "Dünya Sağlık Örgütü 2000 Yılına Kadar 40 Milyon İnsanın AIDS Virüsüne Yakalanacağını Söylüyor," *New York Times*, 18 Haziran 1991, s. C3.

17. "Afrika'da AIDS," *Economist*, 25 Kasım 1989, s. 16.

18. Goliber, "Afrika'nın Artan Nüfusu," s. 22, J. Bougaarts'ın 1988 tarihli yayınlanmamış, "Afrika'da AIDS'in Demografik Etkisi Üzerine Bir Model Çalışması" adlı bir AAAS konferans tebliğine atıfta bulunuyor.

19. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 244-65'teki mukayeseli istatistiklere bakınız. Doğu Asya'daki "patlama"nın analizleri için S. B. Linder, *Pasifik Asrı* (Stanford, Cal., 1986); J. W. Morley (ed), Pasifik Havzası (New York, 1986); M. Smith ve diğerleri, *Asya'nın Yeni Sanayi Dünyası* (Londra, 1985)'e bakınız.

20. R. Rosecrance, *Tüccar Devletlerin Yükselişi* (New York, 1985), tarihin ve cari trendlerin bu yönünü kapsamaktadır.

21. A. J. Coale ve E. M. Hoover, *Gelir Düzeyi Düşük Ülkelerde Nüfus Artışı ve Ekonomik Kalkınma* (Princeton, NJ., 1958) ile D. H. Meadows ve diğerl., *Büyümenin Sınırları* (New York, 1972); P. R. Ehrlich, *Nüfus Bombası* (New York, 1968); ve H. E. Daly, *İstikrarlı Devlet Ekonomileri* (San Francisco, 1977)'e bakınız.

22. J. Simon, *Nihai Kaynak* (Princeton, NJ., 1981), s.6 ve tamamı. D. A. Ahlburg, "Gelişme Yolundaki Ülkelerde Nüfus Artışının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri: Makroekonomik -

Demografik Modellerden Çıkan Kanıtlar," D. G. Johnson ve R. D. Lee, *Nüfus Artışı ve Ekonomik Kalkınma: Sorunlar ve Kanıtlar* içinde (Madison, Wis., 1987), s. 479-522'de daha teknik düzeydeki yorumlara bakınız.

23. P. R. Ehrlich ve A. E. Ehrlich, *Nüfus Patlaması* (New York, 1990), s. 134. Petrol tüketimine ait rakamlar M. L. Wald, "Amerika Hâlâ Dolu Bir Depo İstiyor," *New York Times*, 12 Ağustos 1990, s. E3'ten gelmektedir.

24. Ehrlich'lerin *Nüfus Patlaması* ve P. R. Ehrlich'in, *Nüfus Bombası* (New York, 1968) dışında L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu 1990*, tamamı; *Dünya Kaynakları 1990-91*; ve *Ortak Geleceğimiz* (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Oxford, 1987)'ye de bakınız.

25. Simon, *Nihai Kaynak*, tamamı.

26. M. S. Teitelbaum ve J. M. Winter, *Nüfus Azalması Korkusu* (Orlando, Fla. / Londra, 1976), 2. Bölüm'e bakınız.

27. G. D. Foster, "2010 Yılına Kadar Demografide Global Trendler: ABD'nin Güvenliği Üzerindeki Etkileri," *Washington Quarterly* 12 (İlkbahar 1989), s. 10.

28. Meselâ, K. R. Andrews, Elizabet Devri Özel Denizciliği (Cambridge, 1964), tamamı; W. H. McNeill, *İktidar Peşinde* (Chicago, 1983), s. 185 vd.'na bakınız.

29. B. J. Wattenberg, *Doğum Kifayetsizliği* (New York, 1987), tamamı.

30. *Wall Street Journal*, 5 Haziran 1991, s. A10.

31. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 257.

32. A.g.e., s. 256-57.

33. "On Milyon Boğaz," *Economist*, 20 Ocak 1990.

34. Teitelbaum ve Winter, *Nüfus Azalması* Korkusu, tamamı.

35. Güzel bir örnek için G. R. Searle, *İngiltere'de Öjenik ve Siyaset, 1900 - 1914* (Leyden, 1976), tamamı'na bakınız, fakat daha da fazlası Teitelbaum ve Winter, *Nüfus Azalması Korkusu*'nda vardır.

36. Teitelbaum ve Winter, *Nüfus Azalması Korkusu*, özellikle 5-7 Bölümler. K. Davis ve diğerl. (ed.), *Sanayi Toplumlarında İkame Düzeyi Altındaki Doğurganlık Oranları, Population and Development Review* 12 (1986) Eki'ne de bakınız.

37. Foster, "2010 Yılına Kadar Demografide Global Trendler," tamamı, N. Eberstadt, "Nüfusta Değişim ve Milli Güvenlik," *Foreign Affairs*, Cilt 70, No. 3 (Yaz 1991), s. 115-31, bu konuda en iyileridir.

38. G. V. Scammel, *Çerçeve İçindeki Dünya: Avrupa'nın İlk Denizci İmparatorlukları, 800 - 1650* (Berkeley, Cal., 1981); J. H. Parry, Keşifler Çağı, 2. Baskı (Londra, 1966).

39. Cipolla, *Dünya Nüfusunun Ekonomik Tarihi*, s. 120.

40. T. H. Von Laue, *Dünyanın Batılılaşma Devrimi* (New York / Oxford, 1987), tamamı.

41. "Sözde Avrupalı," *Economist*, 4 Ağustos 1990, s. 14-15.

42. Bu yorumların temeli McNeill, 1750'den *Bu Yana Nüfus Ve Politika*, s. 60-71; Teitelbaum ve Winter, *Nüfus Azalması Korkusu*, tamamı'na; W. Alonso (ed.), *Etkileşim İçindeki Bir Dünyada Nüfus* (Cambridge, Mass., 1987); ve S. Castles ve diğerl., *Artık Burada Kalacaklar: Batı Avrupa'nın Yeni Etnik Azınlıkları* (Londra, 1984)'na dayanmaktadır. T. Horwitz ve C. Forman, "Üçüncü Dünyadan Avrupa'ya Gelen Göçmenler Irk Tepkileri ile Karşılaşıyor," *Wall Street Journal*, 14 Ağustos 1990, s. A1, A8'e de bakınız.

43. *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 254-55. Buradaki Avustralya projeksiyonu, ülkenin yüksek nüfus artışı hızına bakılırsa epeyi ölçülü görünmektedir: C. Young, "Avustralya'nın Nüfusu: Uzun Vadeli Bir Bakış," *Current Affairs Bulletin* (Sydney) 65 (Mayıs 1989), s. 4-11.

44. Eberstadt, "Nüfusta Değişim ve Milli Güvenlik," s. 125.

45. D. Johnston, "Sınırlardan Geçişlerdeki Artış ABD Sınırını Kapatmak İçin Yeni Önlemler Alınmasını Gerekli Kılıyor," *New York Times*, 9 Şubat 1992, s. 1, 30; A. Riding, "Fransa Göç Konusunda Sıkı Yeni Kurallar Açıklıyor," *New York Times*, 11 Temmuz 1991, s. A5.

46. "Zamanımızın Bir Alâmeti: Dünyadaki Mülteci Akını," *New York Times*, 12 Ağustos 1990, s. 16 (ana bölüm).

47. McNeill, *Nüfus ve Siyaset*, s. 69

48. Eberstadt, "Nüfusta Değişim ve Milli Güvenlik.", s. 128.

49. A.g.e., s. 129.

3. Bahis

Haberleşme ve Finans Devrimi ile Çokuluslu İşbirliğinin Doğuşu

1. Hem metindeki istatistikler hem de bu tablo Bairoch, "1750'den 1980'e Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri," s. 273'ten gelmektedir.

2. M. Moynihan, *Global Tüketici Demografisi* (New York, 1991), s. 28

3. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 244-45

4. *Dünya Kalkınma Raporu 1990* (Washington, D.C., 1990), s. iii.

5. R. Aggarwal, "Evrim Halindeki Global Ekonominin Stratejik Sorunları," *Business Horizons*, Temmuz - Ağustos 1987, s. 38-44; W. B. Wriston, "Teknoloji ve Egemenlik," *Foreign Affairs*, Cilt 67, No. 2 (Kış 1988-89), s. 71. Bu dönüşüm süreçleri hakkındaki diğer yorumlar için, B. C. Resnick, "Dünya Finans Piyasalarının Globalleşmesi," Business Horizons 32 (Kasım - Aralık 1989), s. 34-41; "Devletsiz Şirket," Business Week, 14 Mayıs 1990, s. 98-105; H. B. Malgrem, Teknoloji ve Ekonomi," W. E. Brock ve R. D. Hormats (ed.), *Global Ekonomi: Gelecek On Yılda Amerika'nın Rolü* içinde (New York / Londra, 1990), s. 92-119'e bakınız. Daha genel bir planda, P. Drucker, "Değişen Dünya Ekonomisi," *Foreign Affairs* 64 (İlkbahar 1984), s. 768-91'deki önemli makaleye bakınız.

6. Resnick, "Dünya Para Piyasalarının Globalleşmesi," tamamı'na tekrar bakınız; "Uluslararası Bankacılık," *Economist* (Araştırma), 25 Mart 1989; K. Pierog, "Teknoloji 24 Saat Çalışan Global Piyasaların Nasıl Üstesinden Geliyor," *Futures*, Cilt 17, No. 6 (Haziran 1989), s. 68-74; G. A. Keyworth II, "Allaha Ismarladık, Merkez: 1990'lı Yıllarda Telekomünikasyon ve Bilgisayarlı İşlemler," Günün Önemli Nutukları, Cilt 56, No. 12 (1 Nisan 1990), s. 358-61.

7. C. F. Bergsten, *Dünya Ekonomisinde Amerika: 1990'lı Yıllar İçin Bir Strateji* (Washington, D.C., 1988), s. 59-60.

8. K. Ohmae, *Sınırları Kalkmış Dünya: Global Piyasaların Yeni Mantığı Çerçevesinde İşletme Yönetimi Dersleri* (New York / Londra, 1990), tamamı. Wriston, "Teknoloji ve Egemenlik"; Keyworth, "Allaha Ismarladık Merkez," tamamı'na da bakınız.

9. James N. Rosenau, "Küçülen Bir Dünyada İktidarın Yer Değiştirmesi," Yayınlanmamış tebliğ, 1990.

10. A. W. Pessin, "Haberleşme ve Devrim: 1989, Haberleşmenin İyi Bir Nam Kazandığı Sene," *Günün Önemli Nutukları*, Cilt 56, No.14 (1 Mayıs 1990), s. 425.

11. Ohmae, *Sınırları Kalkmış Dünya*, s. 3

12. A.g.e.

13. R. B. Reich, *Milletlerin Eseri* (New York, 1990), s. 3-4, 8-9.

14. A.g.e., s. 115-16, 126.

15. Ohmae, *Sınırları Kalkmış Dünya*, s. 170.

16. S. Strange, "Finans, Enformasyon ve Güç," Review of International Studies, Cilt 16, No. 3 (Temmuz 1990), s. 274. Daha tedbirli bir görüş için, E. Helleiner, "Devletler ve Finans Piyasasının Geleceği," *Review of International Studies*, Cilt 18, No. 1 (Ocak 1992), s. 31-49'a bakınız.

17. 1914 öncesi sistemin kararsız durumunun gittikçe bozulması konusunda, meselâ, M. de Cecco, *Para ve İmparatorluk: Uluslararası Altın Standardı, 1890-1914* (Oxford, 1974)'e bakınız. R. P. Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Siyasal Ekonomisi* (Prin-

ceton, 1987), 4. ve 9. Bölüm'deki ilginç yorumlara da bakınız.

18. Bu cümleyi editörüm Jasop Epstein'ın, kitabımın ilk müsveddesi üzerine yaptığı bir yorumdan aldım.

19. Bahis konusu yönetici Colgate - Palmolive şirketindendi: Reich, *Milletlerin Eseri*, s. 141'in Louis Uchitelle'in önemli makalesi "ABD İşletmeleri Ana Vatanla Bağlarını Gevşetiyor," *New York Times*, 28 Mayıs 1984'ten aldığı yoruma bakınız.

20. Danville / Portland örneği Reich, *Milletlerin Eseri*, s.295-96'da verilmiştir. Arlington / Ypsilanti örneği C. Harlan ve J. Mitchell, "UAW'nin Markalı GM'in Fabrika Kapatma Kararının Sebep Olduğu Öfke, Huzur ve İkaz," *Wall Street Journal*, 25 Şubat 1992, s. A8; ve G. A. Patterson, "GM'in Teksas,ta Arlington'daki Araba Fabrikası Vergi Ödememek İçin Nasıl Telâşa Girdi," *Wall Street Journal*, 6 Mart 1992, s. A1, A4.

21. Reich, *Milletlerin Eseri*, s. 295-98 bu rekabet çekişmesine birçok örnek vermektedir.

22. A.g.e., s. 213. Reich'ın kitabında bu sosyal ve mesleki trendlerin çok açık bir analizi yapılmaktadır.

23. Ohmae, *Sınırları Kalkmış Dünya*.

24. A.g.e., s. xii.

25. Rosenau, "*İktidarın Yer Değiştirmesi*," tamamı.

4. Bahis

Dünya'da Tarım ve Biyoteknoloji Devrimi

1. L. R. Brown ve diğerl., Dünyanın Durumu 1990, s. 5.

2. B. Johnstone, "Mucizenin Sönmesi," ve "Geleceğin Tohumlarını Serpme," *Far East Economic Review*, 1 Aralık 1988, s. 72-75.

3. Bu nedenler L. R. Brown ve J. E. Young, "Doksanlı Yıllarda Dünyanın Beslenmesi," *Dünyanın Durumu* 1990' ın 4. Bölümü; ve Ehrlich ve Ehrlich, *Nüfus Patlaması*, 4-5 Bölümler. Bu "yay-

garacılığın" eleştirisi için D. T. Avery, "Toprak Ana Daha Milyarlarca İnsanı besleyebilir," *Wall Street Journal*, 19 Eylül 1991 ve J. L. Simon, *Nüfus Konuları* (New Brunswick, N.J., 1990), s. 2

4. Johnstone, "Mucizenin Sönmesi," tamamı.

5. Rakamlar *Dünya Kaynakları* 1990-91, s.86'dan.

6. Bu rakamlar sırasıyla L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu 1990*, s. 65 ve *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 87'de bulunabilir.

7. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 87; ve N. Calder, *Yeşil Makineler* (New York, 1986), s. 109-18.

8. Johnstone, "Geleceğin Tohumlarını Serpme," s. 72.

9. *Teknoloji, Devlet Politikası ve Amerikan Tarımının Değişen Yapısı* (ABD Kongresi, Teknoloji Değerlendirme Bürosu, Washington, D.C., 1986), s. 4.

10. Bu tekniklerin tanımlanması için, "Biyoteknoloji Araştırması," Economist, 30 Nisan 1988'e bakınız. J. L. Marx (ed.), Biyoteknolojide Bir Devrim (Cambridge, 1989); S. Prentis, *Biyoteknoloji: Yeni Bir Sanayi Devrimi* (New York, 1984); R. Teitelman, Gen Rüyaları (New York, 1989); B. D. Davis (ed.), *Genetik Devrimi: Bilimsel Tahminler ve Halkın Algılamaları* (Baltimore / Londra, 1991).

11. "Biyoteknoloji Araştırması," *Economist*, 30 Nisan 1988, s. 6; *Tarımsal Biyoteknoloji: Bundan Sonraki Yeşil Devrim mi?*, Dünya Bankası Teknik Etüdü No. 133 (Washington, D.C., 1991).

12. Yukardaki için, S. Browlee, "En İyi Muz Islahı," Atlantic 264 (Eylül 1989), s. 22, 24, 28; K. Schneider, "Tarım Üzerinden Biyoteknolojiye Kumar Oynamak," *New York Times Magazine*, 10 Haziran 1990, "İş Alemi", s. 26-28, 36, 38-39; J. M. Nash, "Biyoteknolojide bir Tampon Ürün," Time, 1 Ekim 1990, s. 92-94; "Bilgi Ağacının Domatesleri," *Economist*, 14 Temmuz 1990, s. 83; D. E. Hanke, "Bambu Devriminin Tohumlarını Serpmek," Nature, 22 (1990).

13. *Science*, 16 Haziran 1989, s. 1281.

14. J. Doyle, "Sürdürülebilen Tarım ve Biyoteknolojinin Diğer Türü," s. 173; *Bilim ve Eğitimin Reform ve Yeni Buluşları: 1990 Tarım Yasası İçin Planlama* (ABD Senatosu, Tarım, Beslenme ve Ormancılık Komitesi, Washington, D.C., 1989)'yı kanıtlamaktadır; M. Mellon, "Bir Çevrecinin Bakış Açısından," Davis (ed.), Genetik Devrim, s. 60-76 içinde. Genetik tekdüzeliğe karşı biyolojik çeşitlilik sorunu için, R. E. Rhoades, "Dünya Gıda İkmali Tehlikede," *National Geographic* (Nisan 1991), s. 74-105

15. L. Busch ve diğerl., *Bitkiler, Güç ve Kâr: Yeni Biyoteknolojilerin Sosyal, Ekonomik ve Ahlâki Sonuçları* (Cambridge, Mass. / Oxford, 1991), s. 186 (Balandrin ve diğerl.'den alıntı yapmıştır).

16. Tekrar Schneider, "Tarım Üzerinden Biyoteknolojiye Kumar Oynamak,", tamamı'na bakınız.

17. Busch ve diğerl., *Bitkiler, Güç ve Kâr*, s. 184.

18. J. Doyle, "DNA - Bütün Ekonomiyi Değiştirmekte," *Christian Science Monitor*, 30 Eylül 1987'den bir cümlesinin farklı şekilde ifadesidir, "Biyoteknolojiden Kim Kazançlı Çıkar?" S.M. Gendel ve diğerl., *Tarımsal Biyoloji Ahlâkı* (Ames, Iowa, 1990) içinde, s. 185 - çok dikkat çekici bir makale. M. Kenney, *Biyoteknoloji: Üniversite - Sanayi Kompleksi* (New Haven / Londra, 1986) 10. Bölüm'e de bakınız.

19. D. Goodman ve diğerl., *Tarımdan Biyoteknolojiye: Tarıma Dayalı Sanayilerin Kalkınma Teorisi* (Oxford, 1987), s. 138 ve tamamı; E. Yoxen, *Gen Ticareti* (New York, 1983), özellikle s. 140-48.

20. Bunun hesaplanması G. Junne ve J. Birman, "Biyoteknolojinin Avrupa Tarımı Üzerindeki Etkileri", E. Yoxen ve Di Martino, *Geleceğin Toplumunda Biyoteknoloji* içinde (Aldershot, 1989), s.79'da gösterilmiştir.

21. "Biyoteknoloji Araştırması," *Economist*, 30 Nisan 1988, s. 17.

22. K. Shneider, "Biyoteknoloji Siyasi Yarışa Giriyor," *New York Times*, 21 Nisan 1990; G. Gugliotta, "Sığır Büyüme Hormonu Wisconsin'de Bir Tartışma Açılmasına Sebep Oldu," *Was-*

hington Post, Ülke Çapında Haftalık Baskısı, 2-8 Temmuz 1990, s. 39; ve *New York Times*'ın 19 Mayıs ve 12 Haziran 1990'da yayınladığı mektuplara bakınız.

23. D. Dickson, "Alman Biyoteknoloji Firmaları Yasal Denetimden Kaçıyor," *Science*, 16 Haziran 1990, s. 1251-52.

24. Busch ve diğerl., *Bitkiler, Güç ve Kâr*, s. 175, 178'de ortaya konduğu gibi.

25. "Dünün Tarımı," Economist, 20 Ağustos 1988, tamamı; M. L. LaGanga, "ABD'de Tarım, Biyoteknoloji Firmaları Japonlarla Parlak Anlaşmalar İmzalıyor," *Los Angeles Times*, 9 Nisan 1990, s. D3; H. Yamaguchi, "Biyoteknoloji: Japon Çiftçilerinin Yeni Ümidi," *Business Japan*, Nisan 1987, s. 36-40.

26. Gene Dickson,"Alman Biyoteknoloji Firmaları Yasal Denetimden Kaçıyor,", tamamı'na bakınız.

27. A. Gibbons, "Biyoteknoloji Üçüncü Dünyada Kök Salıyor," *Science*, 25 Mayıs 1990, s. 962.

28. C. Juma, Gen Avcıları: *Biyoteknoloji ve Serpilen Tohumlar* (Londra / Princeton, N.J., 1989), s. 117-24 - mükemmel bir açıklama.

29. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990, s. 71.

30. A.g.e.

31. J. R. Kloppenburg, "Biyogenetik Teknolojinin Tarımda Sosyal Etkileri: Geçmiş ve Gelecek," G. M. Berardi ve C. C. Geisler (ed.), *Yeni Tarım Teknolojilerin Sosyal Sonuçları ve Karşılaştığı Meseleler*, içinde (Boulder, Colo., 1984), s. 318.

32. Busch ve diğerl., *Bitkiler, Güç ve Kâr*, s. 172, 175, 181-82 meselenin iyi bir analizini yaparken bu örnekleri ve istatistikleri veriyor.

33. A.g.e., s. 183-85. J. R. Kloppenburg, Önce Tohum: *Bitki Biyoteknolojisinin Siyasal Ekonomisi 1492-2000* (Cambridge, 1988)'deki yoruma da bakınız.

34. Meselâ, tezat, L. R. Brown, "Dünyanın Gıda Tahminlerini Yeniden İncelerken," *Dünyanın Durumu 1989*, s. 41-58 ve D. T.

Avery, "Yeşil Devrim Bizim Gerçek Gıda Güvenliğimizdir," Hudson Enstitüsü, Brifing Tebliği 112, 18 Ekim 1989'dadır. Davis (ed) *Genetik Devrimi* içindeki çeşitli makalelere de bakınız.

5. Bahis

Robot Teknolojisi, Otomasyon ve Sanayide Yeni Bir Devrim

1. Landes, *Zincirleri Çözülmüş Prometeus*, s. 41.

2. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 126-39.

3. Bu konunun güzel bir tartışması T. S. Harmerow, *Restorasyon, Devrim, Reaksiyon: Almanya'da İktisat ve Siyaset, 1815-1871* (Princeton, NJ., 1958), 2., 5. ve 8. bölümlerde yapılmıştır.

4. P. B. Scott, *Robot Teknolojisi Devrimi* (Oxford / New York, 1982), s. 10'a göre.

5. A.g.e., özellikle de W. B. Gevarter, *Akıllı Makineler* (Englewood Cliffs, N.J., 1985), p. 161.

6. Robot kullanan sanayilerin dağılımı için *Annual Review of Engineering Industries and Automation, 1988*, Cilt 1 (BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, N. Y., 1989), p. 53'e bakınız.

7. *Robot Teknolojisi ve Çeşitli Kullanış Amaçları*, ABD Kongresi, Bilim, Araştırma ve Teknoloji Alt-Komisyonu Müzakereleri, 25 Eylül 1989 (Washington, D.C., 1989), Bay K. G. Engelhardt'ın Beyanatı; K. G. Engelhardt, "Sağlıkta Yeni Buluşlar: İleri Akıllı Teknolojilerin Rolü," *Pittsburgh High Technology Journal*, Cilt 2, no. 5, s. 69-72'ye de bakınız.

8. *Robot Teknolojisi ve Çeşitli Kullanış Amaçları*, s.15, 19, 24.

9. J. Baranson, *İmalât Sanayiinde Robotlar* (Mt. Airy, Md., 1983), s. 67.

10. A.g.e., s. 39-41, 111-27, *Robot Teknolojisi ve Çeşitli Kullanış Amaçları*, s. 76; P. T. Kilborn, "Robotların Cesur Yeni Dünyasının Yüksek Maliyetlerden Bahtı Değişmiş Görünüyor," *New York Times*, 1 Temmuz 1990, s. 16.

11. Kilborn, "Robotların Cesur Yeni Dünyasının."

12. Baranson, *İmalât Sanayiinde Robotlar* , s. 86.

13. *Robot Teknolojisi ve Çeşitli Kullanış Amaçları*, s. 172

14. *Annual Review of Engineering Industries and Automation*, 1988, s. 53

15. "Japonya'nın Yeni Fikri: 21. Yüzyılın Teknolojisi, " *Industry Week* Özel Rapor, 5 Eylül 1990, s. 42.

16. "Gözyaşı Akıtmadan Vücut Geliştirme," *Economist*, 21 Nisan 1990, s. 138.

17. FANUC'un işlemleri sayılamayacak kadar çok makalede anlatılmıştır, meselâ, F.L. Schodt, "Robotlar Ülkesinde," *Business Month* 132 (Kasım 1988), s. 67-75; F. Hiatt, "Japon Robotları Tavşanlar Gibi Çoğalıyor: İleri Teknoloji Sermaye Yatırımları Ekonomik Mucizeyi Körüklüyor," *Washington Post*, 2 Ocak 1990, s. A1, A13.; daha teknik olarak, D. F. Urbanials, "İçinde Kimse Çalışmayan Fabrika," 13. *Uluslararası Sanayi Robotları Sempozyumu ve Robotlar 7: Konferans Tutanakları*, Cilt 1 (Dearborn, Mich., 1983), s. I-18 den I-24'e kadar.

18. Çok zihin açıcı bir makale olarak M. J. E. Cooley, "Robot Teknolojisi - Bazı Yaygın Etkileri," *The World Yearbook of Robotics Research and Development* (1985), s. 95-104'e bakınız.

19. Gene Schodt ve Hiatt'ın makalelerine bakınız (yukarıdaki 17 sayılı not).

20. Aşağıda Tablo 11'e bakınız.

21. M. Carnoy, "İleri Teknoloji ve Uluslararası İşgücü Piyasaları," *International Labour Review*, Cilt 124, no. 6 (1985), s. 649.

22. A.g.e., s. 650.

23. A.g.e., s. 653.

24. "Japonya'nın Yeni Fikri: 21. Yüzyılın Teknolojisi, " *Industry Week* , s. 69.

25. 3. Bahisteki argümana bakınız.

6. Bahis

Doğal Çevremize Yönelik Tehlikeler

1. Başlangıç kısmının temelinde aşağıda adları verilen kilit pozisyonundaki eserler vardır: B. L. Turner ve diğerl., *İnsanın Eylemleriyle Dönüşüme Uğrattığı Yeryüzü: Geçen 300 Yılda Biyosferdeki Global ve Bölgesel Değişimler* (Cambridge, Mass., 1990); *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 1-10, L. R. Brown ve diğerl., Dünyanın Durumu 1990, özellikle 1. Bölüm "İlerleme Hülyası," s. 3-16; M. Oppenheimer ve R. H. Boyle, *Ölüm Sıcağı: Sera Etkisine Karşı Yarış* (New York, 1990), 2. Bölüm, ve Rostow, *Dünya Ekonomisi: Tarihi ve Geleceği*, özellikle 1. ve 6. Kısım.

2. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990, s. 6.

3. S. Hecht ve A. Cockburn, *Ormanın Kaderi: Amazonu Geliştirenler, Tahrip Edenler ve Savunanlar* (Londra / New York, 1989), tamamı; K. Maxwell, "Amazonun Trajedisi," *New York Review of Books 38* (7 Mart 1991), s. 24-29.

4. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 106.

5. J. D Ives ve B. Messerli, *Himalayaların İkilemi: Kalkınma ve Muhafaza Süreçlerinin Bağdaştırılması* (Londra / New York, 1989), 1. Bahiste ele alınan bu konuya bakınız (Dikkat edilmesi gereken husus şudur ki, ormanların yok olmasının etkilerini kabul etmekle birlikte, Ives ve Messerli suların taşıdığı milin ve taşkınların aslında jeofizik sebepleri de olduğunu ileri sürmektedir.)

6. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990, s. 5.

7. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 101-2. Burada bahsedilen 20.4 milyon hektar, Amazonlardaki ormanların tahrip olma oranının bütün tropikal ormanlara ekstrapole edilmesiyle bulunan gayet takribi bir rakamdır.

8. Bu hususun iyi bir açıklaması, W. V. Reid ve K. R. Miller, *Tercihleri Açık Tutmalı: Biyolojik Çeşitliliği Muhafaza Etmenin Bilimsel Temeli* (Washington, D. C., 1989), tamamı'ndadır.

9. "Latin Amerika'da Ekolojik Bir İttifak," (paralı reklâm), *New York Times*, 22 Temmuz 1991, s. A11.

10. F. Painton, "Göğün Karanlık Kaldığı Yerde," *Time*, 28 Mayıs 1990, s. 40-41.

11. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990, s. 100.

12. A.g.e., s. 109.

13. Bu konuda yapılan çeşitli araştırmaların bir özeti için, *Dünya Kaynakları* 1990-91, 10. Bahis, "Temiz Su."

14. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990, s. 43, "Tarım İçin Su Tasarrufu," bölümünden alınan bu görüş, meselenin mükemmel bir takdimini yapmaktadır.

15. A.g.e., s. 44-45.

16. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 171, "Kuruyan Aral Gölü."

17. A.g.e., s. 176-77.

18. S. Postel, *Su: Kıt Olduğu Çağda Su Yönetiminin Yeniden Düşünülmesi*, Worldwatch Bildirileri 62 (Aralık 1984), özellikle s. 20-22; ayrıca zekice yapılmış bir analiz için M. Reisner, *Kadillak Çölü* (New York, 1986), tamamı'na bakınız.

19. Yerkürenin ısınmasının zamanımızın *en önemli* çevre meselesi olarak görülmesi gerektiğinin nedenlerini açıklayan *Dünya Kaynakları* 1990-91, 2. Bahis, "İklim Değişmeleri: Global Bir Endişe Kaynağı." s. 11-31; P. H. Gleick, "İklim Değişmesi ve Uluslararası Politika: Gelişme Yolundaki Ülkeleri Bekleyen Meseleler," *Ambio* 18 (1989), s. 333-39; P. H. Gleick, "Global Değişmelerin Uluslararası Güvenlik Bakımından Etkileri," *Climatic Change* 15 (1989), s. 309-25.

20. Bu ve bundan sonraki paragraf büyük ölçüde Dış İlişkiler Komisyonu, Bilim ve Teknoloji Kıdemli Üyesi Kenneth Keller tarafından yazara gönderilen 30 Ocak 1992 tarihli bir mektup esas alınarak yazılmıştır.

21. S. H. Schneider, *Yerkürenin Isınması* (San Francisco, 1989), özellikle s. 18-19. Ayrıca, "Güneşin Altında - Dünyamız Isınıyor mu?" *National Geographic*, Cilt 178, No. 4 (Ekm 1990), s. 73 - konuyu tanıtıcı mükemmel makaleye de bakınız.

22. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 14.

23. S. Shulman, "Sıcak Hava mı - Yoksa Başka Bir şey mi?" *Nature* 345 (14 Haziran 1990), s. 4562; D. L. Wheeler, "Sera Etkisi Meselesini İnceleyen Bilim Adamlarının Yerkürenin Isınması Karşısındaki Korkuları," *Journal of Forestry*, Cilt 88, No. 7 (1989), s. 34-36; W. K. Stevens, "Araştırıcılara Göre, Karbon Diyoksit Artışı Bitkilerin Hayatını Değiştirebilir," *New York Times*, 18 Eylül 1990, s. C1, C9. Bu görüş hakkındaki eleştiri ve yorumlar için, sorunun tamamını ele alan *Climatic Change* 6 (1985) dergisine bakınız. Ayrıca, Avery, "Yeşil Devrim Bizim Gerçek Gıda Güvenliğimizdir," başlıklı Lester Brown'ın Worldwatch Enstitüsüne karşı hücumu sürdüren makaleye bakınız; Simon, *Nüfus Konuları*, tamamı; ve W. Tucker, *İlerleme ve İmtiyaz* (New York, 1982).

24. Bu "konsensus" için ABD Milli Araştırma Kurulunun *Değişen İklim* (Washington, D.C., 1983) raporuna bakınız. J. Hansen ve diğerl., "Goddard Uzay Araştırmaları Enstitüsünün Üç Boyutlu Modeli Çerçevesinde Yapılan Tahminlere Göre Global İklim Değişmeleri," *Journal of Geophysical Research* 93 (1988), s. 9341-64, çok teknik bir yazı; ve R. A. Kerr, "Yeni Sera Raporu Gayri Memnunların Sesini Kısıyor, *Science* 249 (3 Ağustos 1990), s. 481-82, Uluslararası İklim Değişmeleri Paneli 1990 Ekim raporunun bir ön özeti.

25. D. Goleman, "Antarktika'dan Buzlar Kopuyor ve Bilim Adamları Nedenini Merak Ediyor," *New York Times*, 14 Ağustos 1990, s. C1, C8.

26. Hükümetlerarası İklim Değişmeleri paneli göründüğü kadarıyla "sera gazları emisyonları üzerindeki sıkı denetimin kaldırılması halinde, deniz seviyesinin 2030 yılına kadar 8 santimetre ile 29 santimetre arasında yükseleceği"ne inanmaktadır ki, bu da büyük bir yükselme sayılmaz (Kerr, "Yeni Sera Raporu," s. 481) Tam tersine, Ulusal Bilimler Akademisinin bir araştırmasında "kutup buzlarının daha da erimesi ihtimalinin gelecek yüzyılda yaklaşık 46 santimetre ilâ 106 santimetrelik bir artışa neden olacağının tahmin edilmesini" göz önüne alması çok daha farklı bir sorundur (Goleman, "Antarktika'dan Buzlar Kopuyor,"

s. C8). S. Hoffman, "Gelecekteki Deniz Seviyesi Artışı Tahminleri," M. C. Barth ve J. G. Titus (ed.) *Sera Etkisi ve Deniz Seviyesi Yükselişi* içinde (New York, 1984)'teki tabloya da bakınız.

27. E. D. Fajer ve diğerl., "Zenginleştirilmiş Karbon Diyoksit Atmosferlerinin Bitki - Ot Yiyen Böcek Etkileşimleri Üzerindeki Etkileri," *Science* 243 (1989), s. 1198-1200'e bakınız. Bununla birlikte, bu makale tek bir bitki-böcek etkişemini konu almaktadır.

28. J. Broadus ve diğerl., "Yükselen Deniz Seviyesi ve Nehirlerin Önüne Set Çekilmesi: Mısır ve Bangladeş'teki Muhtemel Etkileri," J. G. Titus (ed.), *Stratosfer Ozonundaki Değişmenin Etkileri ve Global İklim*, Cilt 4, *Deniz Seviyesinde Yükselme* (Washington, D.C., 1986), tamamı.

29. Rakamlar *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 244-45'ten alınmıştır.

30. J. Hoffman ve diğerl., *Gelecekte Deniz Seviyesindeki Yükselmenin Tahmin Edilmesi: Metodoloji, 2000 Yılına Kadar Tahmin ve Araştırma İhtiyacı* (Washington, D.C., 1983), tamamı.

31. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 254-55.

32. T. F. Homer-Dixon, "Eşikte: Had Safhadaki Çatışmanın Sebepleri Olarak Çevredeki Değişmeler," *International Security*, Cilt 16, No. 2 (Sonbahar 1991), s. 76-116; Gleick, "Global Değişimin Uluslararası Güvenlik Üzerindeki Etkileri," tamamı.

33. J. Hoffman ve diğerl., *Gelecekte Deniz Seviyesindeki Yükselmenin Tahmin Edilmesi.*

34. Meselâ, S. Manabe ve R. T. Wetherald, "Atmosferdeki Karbon Diyoksitin Artışının Getirdiği Toprak Nemliliğinde Büyük Ölçekli Değişmeler," *Journal of Atmospheric Sciences* 44 (1987), s. 1211-35'e bakınız.

35. "Global Değişmelerin Uluslararası Güvenlik Bakımından Etkileri," tamamı.

36. D. V. Williams, "Kanada'da Alberta'da İklim Değişmesi Karşısında Tahmini Biyokaynak Duyarlılığı," *Climatic Change* 7 (1985), s. 55-69; B. Smit ve diğerl. "Kanada'da Ontario'da Tahıl

Veriminin ve Toprak Kaynağı Potansiyelinin İklim Değişmesine Karşı Duyarlılığı," *Climatic Change* 14 (1989), s. 153-74.

37. "Güneşin Altında - Dünyamız Isınıyor mu?" s. 86-87'deki resimlere ve metne bakınız.

38. "Enerji ve Çevre," *Economist* Araştırması, Ağustos 1991; M. W. Browne, "93 Ülke Ozona Zarar Veren Kimyasalları Yasaklamak Üzere Anlaşıyor," *New York Times*, 30 Haziran 1990, s. A1.

39. C. Flavin, "Yerkürenin Isınmasını Yavaşlatma," L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu 1990* içinde, s. 21.

40. Bundan sonraki kısım J. MacNeill ve diğerl., *Birbirine Bağımlılık Ötesinde* (New York / Oxford, 1991), 4.-5. Bölümlere dayanmaktadır; Flavin, "Yerkürenin Isınmasını Yavaşlatma," s. 17-38: *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 24-30; Oppenheimer ve Boyle, *Ölüm Sıcağı*, tamamı; Schneider, *Yerkürenin Isınması*, s. 260 vd. Fotovoltaik enerji potansiyeli için, Y. Hamakawa, "Fotovoltaik Güç," *Scientific American* 256 (April 1987), s. 87-92'ye bakınız.

41. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 105.

42. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990 , s. 20.

43. Burada önemli bir istisna var: Senatör Albert Gore, *Dengedeki Yeryüzü: Ekoloji ve İnsanın Ruhu* (New York, 1992) - çevre bunalımı hakkında mükemmel bir inceleme. Şimdi, Başkan Yardımcısı olarak fikirlerini politikalara dönüştürmeye muvaffak olabilecek mi?

44. Yukarıda 23. notta bahsedilen makalelere bakınız; ve "Ozonda Bir Delik Nasıl Bulunur," *Wall Street Journal*, 28 Şubat 1992, s. A14.

45. W. D. Nordhaus, "Yerkürenin Isınması: Sera Ekspresinin Yavaşlatılması," Cowes Vakfı Tebliği No. 758 (Yale Üniversitesi, New Haven, 1990), tamamı.

46. M. D. Lowe, "Geleceğe Doğru Pedal Çevirirken," L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990 içinde, 7. Bahis.

47. P. Lewis, "Sanayinin Ekoloji ile Dengelendirilmesi," *New York Times*, 2 Mart 1992, s. A3.

7. Bahis

Ulus - Devletin Geleceği

1. C. Tilly (ed.), *Batı Avrupa'da Ulusal Devletlerin Oluşması* (Princeton, N.J., 1975); J. H. Shennan, *Modern Avrupa Devletinin Kökenleri 1450-1725* (Londra, 1974); H. Lubasz (Ed.), *Modern Devletin Gelişmesi* (New York, 1964).

2. Ayrıntılar için, P. Dollinger, *La Hanse* (Paris, 1964)'e ve daha kısa bir analizi için Scammel, *Çerçeve İçindeki Dünya*, 2. Bahis'e bakınız.

3. V. G. Kiernan, "Batı Avrupa'da Devlet ve Millet," *Past and Present* 31 (1965), s. 20-38'e bakınız; özellikle de D. Kaiser, *Siyaset ve Savaş: II. Filip'ten Hitler'e kadar Avrupa'da İhtilâf* (Cambridge, Mass., 1990), 2. Bahis.

4. İyi bir örnek için, C. Wilson, *Kâr ve Güç: İngiltere ve Hollanda Savaşları Üzerine Bir Araştırma* (Londra, 1957); ve daha genel olarak, Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşü*, 2. ve 3. Bahisler.

5. O. Ranum (ed.), *Modernizmin Başlarında Avrupa'da Milli Şuur, Tarih ve Siyasal Kültür* (Baltimore / Londra, 1975); C. Jones (ed.), *İngiltere ve Devrim Fransa'sı: İhtilâf, Yıkıcı Faaliyetler ve Propaganda*, Exeter Tarih Araştırmaları, No. 5 (Exeter, 1983); L. Colley, "III. George'un İlâhlaştırılması: Sadakat, Krallık ve İngiliz Milleti 1760-1820," *Past and Present* 102 (Şubat, 1984), s. 94-129; aynı., *Britonlar* (New Haven / Londra, 1992).

6. M. Howard, *Tarihten Alınacak Dersler* (New Haven, Conn., 1991), 4-7. Bahisler; J. Joll, *Birinci Dünya Savaşının Kökenleri* (Londra / New York, 1984), 4-5. ve 7.8. Bahisler.

7. Bu görüş A. Marwick, *Yirminci Yüzyılda Savaş ve Sosyal Değişim* (Londra, 1974); ve A. Calder, *Halkın Savaşı* (Londra, 1969)'da iyice işlenmiştir.

8. G. Adama, *Demir Üçgen* (New York, 1981); R. W. DeGrasse, *Askeri Yayılma, Ekonomik Gerileme* (Armonck, N.Y., 1985 baskısı); L. Thurow, "Ekonomi Nasıl Çökertilir," *New York Review of*

Books, 14 Mayıs 1981, s. 3-8; M. Kaldor, Barok Cephaneliği (Londra, 1982); R. Cohen ve P. A. Wilson, *Süpergüçlerin Ekonomik Gerileyişi* (New York, 1990).

9. J. Joffe, "NATO Sonrası Almanya," Harper's Magazine, Eylül 1990, s. 31; E. N. Luttwak, "Jeo-Politikten Jeo-İktisata," *National Interest* 20 (Yaz 1990), s. 19; N. Munro, "Atwood: Ekonomiden Alınan Yeni Güç," Defense News, 4 Aralık 1989, s. 18 (ABD Savunma Bakanı Donald Atwood'un bir konuşması hakkındaki yazı); C. V. Prestowitz ve diğerl., (ed.), *Güç-İktisat: Soğuk Harpten Sonra İktisat ve Strateji* (Lanham, Md., 1991).

10. A. H. Westings, *Global Kaynaklar ve Uluslararası İhtilâf* (Oxford / New York, 1986)'daki makalelere, ayrıca J. R. Starr ve D. C. Stoll, *Nedret Siyaseti*: Ortadoğu'da Su (Boulder, Colo., 1988)'deki örnek olay hakkındaki özel incelemeye bakınız.

11. T. H. Moran, "Uluslararası İktisat ve Milli Güvenlik," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 5 (Kış 1990-91), s. 80-82; T. H. Moran, "Amerikan Savunma Sanayilerinin Globalleşmesi: Yabancı Bağımlılığı Tehlikesinin Üstesinden Gelinmesi," *International Security* 15 (Yaz 1990), s. 57-100.

12. Yukarda 9. nottaki referanslara bakınız, ayrıca, T. C. Sorensen, "Milli Güvenliği Yeniden Düşünürken," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 3, (Yaz 1990), s. 1-18; W. Greene, "Zamanı Geçmekte Olan Bir Düşünce," *Time*, 28 Mayıs 1990, s. 90 (değişen milli güvenlik anlayışı hakkında).

13. S. Hassan, "Güney Asya'da Çevre Sorunları ve Güvenlik," Adelphi Papers 262 (Sonbahar 1991), tamamı; ve daha genel olarak, Westing (ed.), *Global Kaynaklar ve Uluslararası İhtilâf* taki denemelere bakınız.

14. Konunun daha geniş kapsamlı bir tartışması için J. T. Matthews, "Güvenliği Yeniden Tanımlarken," *Foreign Affairs*, Cilt 68, No. 2 (İlkbahar 1982), s. 174-77; ve L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu 1990* tamamındaki makalelere bakınız.

15. Moran, "Uluslararası İktisat ve Milli Güvenlik," s. 90.

16. Bu paragraflar Rosenau'nun "otoritenin yer değiştirmesi" tartışmasından alınmıştır (yukarda 3. Bölüm, 9 no.'lu notta referans verilmiştir.)

17. Immanuel Kant, *Zum Ewigen Frieden* (1795); (Stuttgart, 1954 baskısı), s. 49. Bu söze dikkat etmemi sağlayan şu eserdir: H. W. Smith, "İmparatorluk Almanyasında Milliyetçilik ve Dini İhtilâf 1887-1914," Doktora Tezi, (Yale Üniversitesi, 1991), s. 1-2.

8. Bahis

2000'li Yılların Dünyası İçin Japonların "Plan"ı

1. H. Kahn, *Japon Süperdevletinin Doğuşu* (Londra, 1971); E. F. Vogel, *Japonya Bir Numara; Amerika'nın Alacağı Dersler* (New York, 1980 baskısı); E. F. Vogel, "Pax Nipponika," *Foreign Affairs*, Cilt 64, No. 4 (İlkbahar 1986), s. 752-67; Burstein, *Yen!* ; T. R. Zengage ve C. T. Ratcliffe, *Japon Asrı* (Hong Kong, 1988)'e bakınız. İyi bir analiz de R. M. Morse, "Japonya'nın Önderliğe Soyunması," *Foreign Policy* 69 (Kış 1987-88), s. 3-21'de bulunabilir.

2. J. S. Nye, Jr., *Lider Olmaya Mahkûm* (New York, 1990), s. 154-70; K. E. House, "Zenginliğine Rağmen, Japonya Global Düzeyde Liderliğin Birçok Unsurundan Yana Fakirdir," *Wall Street Journal*, 30 Ocak 1989, s. 1, 9; R. Taggert Murphy, "Amacı Olmayan Güç," Harvard Business Review 66 (Mart-Nisan 1988), s. 71-83; Fallows, *Daha Çok Bize Benziyor*; K. van Wolferen, *Japon Gücünün Esrarı* (Londra / New York, 1989); B. Emmott, *Güneş de Batar: Japonya'nın Ekonomik Gücünün Sınırları* (New York, 1989).

3. Vogel, *Japonya Bir Numara*, 3-9. Bahislere bakınız.

4. Bundan sonraki kısım için, A.g.e., 7. Bahis; T. P. Rohlen, Japonya'da Liseler (Berkeley, Cal., 1983), tamamı; R. P. Dore ve M. Sako, *Japonlar Çalışmayı Nasıl Öğrendi* (Londra, 1989); M. White, *Japonya Eğitimde Meydan Okuyor* (New York, 1989)'a ba-

kınız. Ayrıca sistemi derinliğine anlaşılmasını sağlayacak şekilde tanımlayan ilginç makale olarak M. ve J. Sayle, "Çocuklarımızı Niçin Bir Japon Okuluna Gönderiyoruz," *Tokyo Journal*, Ağustos 1990, s. 78-83'e ; ve eleştiri dozu daha da yüksek olan "Küçük Taro Neden Düşünemiyor?" *Economist*, 21 Nisan 1990, s. 21-24'e bakınız.

5. 1987 yılı istatistikleri: *Japonya'da Eğitim*, Foreign Press Center (Tokyo, 1988), s. 17'e bakınız.

6. Bu rakamlar için, R. P. Dore ve M. Sako, *Japonlar Çalışmayı Nasıl Öğrendi* s. 1(okullaşma yüzdesi); *Japonya'da Eğitim*, s. 18-19 (okula devam edilen gün sayısı); *Fortune*, 6 Kasım 1989, s. 88 (fen dallarında başarı); "Küçük Taro Neden Düşünemiyor?" s. 23 (zekâ seviyesi)'ne bakınız.

7. Bu rakamlar için *UNESCO İstatistik Yıllığı 1989*, Tablo 5.15 ve 5.17; ve Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 464'e bakınız. Japonların bilimde yeni buluşlara yöneldiğinin emareleri için, G. Bylinsky, "Bilimde Kopya Çekmeyi Aşmaya Çalışırken," *Fortune*, 30 Mart 1987, s. 42-46; ve "Şimdiki Kopyacılar kim?" *Economist*, 20 Mayıs 1989, s. 91-94'e bakınız.

8. Bu konu ayrıntılı bir şekilde Burstein, *Yen!;* Emmott, *Güneş de Batar*; ve van Wolferen, *Esrar*' da ele alınmıştır. "Dünyanın Yeni Baş Bankacısı: Tokyo ve Güçlü Parası," *New York Times*, 27 Nisan 1986, s. 1, 16'ya da bakınız.

9. Meselâ, J. Womack ve diğerl., *Dünyayı Değiştiren Makine* (Londra, 1990), tamamı; "Japonya'nın Yeni Fikri," *Industry Week*' in Özel Raporu, 3 Eylül 1990, s. 34-39; B. Bowonder ve T. Miyake, "Teknolojik Gelişme ve Japonya'nın Sanayide Rekabet Gücü," *Futures*, Cilt 22, No. 1 (Ocak-Şubat 1990), s. 21-45'e bakınız.

10. Bu "ideal"in güzel bir tartışması M. Porter, *Milletlerin Mukayeseli Üstünlükleri* (New York, 1990), özellikle 5. Bölüm'de yer almaktadır.

11. ABD Rekabet Gücü Kuruluna göre, 1989'da Japonların tesis ve ekipman yatırımları toplam 549 milyar dolar olmuştur, buna karşılık, Amerika'nın toplam yatırımları 513 milyar dolar-

dı: *New Haven Register*, Associated Press raporu, 24 Haziran 1990, s. A9. Yenin dolara karşı kuru için, "Yüksek Maliyetlerin Keyfi," *Economist*, 4 Mart 1989, s. 66'ya bakınız.

12. Zengage ve Ratcliffe, Japon Asrı, 2. Bahis; ve "Japon Teknolojisi," *Economist* Araştırması, 2 Aralık 1989'da konu geniş bir şekilde ele alınmıştır.

13. P. Revzin, "1992'deki Değişiklikten Önce Japonlar Avrupa'ya Sistemli Bir Şekilde Yatırım Yapıyor," *Wall Street Journal*, 10 Aralık 1990, s. A7A.

14. Linder, *Pasifik Asrı*, s. 12'de *2000 Yılındaki Japonya* adlı bir araştırmadan alınmış tabloya bakınız; C. F. Bergsten, "Soğuk Harpten Sonra Dünya Ekonomisi," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 3 (Yaz 1990), s. 96.

15. Bu hususiaki klasik araştırma hâlâ Chalmers Johnson, *MITI ve Japon Mucizesi* Stanford, Cal., 1982) adlı çalışmasıdır+; fakat Wolferen'in *Esrar*, 5. bölüm, "İdareciler"de, MITI hakkındaki olumsuz yorumlarına da bakınız.

16. Bu konu geniş bir şekilde, E. A. Olsen, *ABD-Japonya Stratejik Mütekabiliyeti: Yeni Milliyetçi Bir Görüş* (Stanford, Cal., 1985), tamamı; G. Segal, *Pasifik'i Yeniden Düşünürken* (Oxford, 1990), s. 242-45'de ele alınmıştır.

17. Aynı görüş H. W. Maull, "Almanya ve Japonya: Yeni Sivil Güçler," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 5 (Kış 1990-91), s. 92'de de yer almıştır.

18. R. Robinson ve J. Gallagher, *Afrika ve Viktorya Devri Yöneticileri* (Londra, 1961) 1. Bahis, "Viktorya Çağı Yayılmacılığı Ruhu"na bakınız.

19. J. Steingold, "Japonya Doğu Asya'da, Emek ve Pazarlar Kazanarak İlişkiler Ağı Kuruyor," *New York Times*, 8 Mayıs 1990, s. A1, D.18; Segal, *Pasifik'i Yeniden Düşünürken* , s. 365; *Far East Economic Review*, 3 Mayıs 1990, s. 46-55'teki makaleler; "Yen Bloku," *Economist* Araştırması, 15 Temmuz 1989; "Ja-

---

+ MITI, Japonya "Uluslararası Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın İngilizce karşılığının kısaltması (Çevirenin Notu).

ponya Yeni Bir Güç Temeli Oluşturuyor," *Business Week*, 20 Mart 1989, s. 18-23. Richard P. Cronin, "Asya-Pasifik Bölgesinde Japonya'nın Rolünün ve Nüfuzunun Yayılması: ABD Menfaatleri ve Politikası Üzerindeki Etkileri," Kongre Araştırma Bürosu Bildirisi, Washington, D.C., Eylül 1990'dan da yararlandım.

20. Wolferen, *Esrar*, tamamı; Fallows, *Daha Çok Bize Benziyor*, tamamı'na tekrar bakınız; J. Taylor, *Doğan Güneşin Gölgeleri: "Japon Mucizesi"ne Eleştirel Bir Bakış* (New York, 1984); S. Kamata, *Geçiş Şeridindeki Japonya* (New York, 1984).

21. D. Moisi, "Mademki Japonya Bu Kadar Başarılı, O Halde Taklitçileri Nerede?" *International Herald Tribune*, 24 Ekim 1990, s. 7; Nye, *Lider Olmaya Mahkûm*, s.166-69. Irkçılık hakkındaki yorumlar için, Wolferen, *Esrar*, tamamı; ve I. Buruma, *Maskenin Arkasında* (New York, 1984)'e bakınız.

22. Bu konu gayet sistemli bir şekilde C. Prestowitz, *Alım Satım Yerleri: Japonya'nın Lider Olmasına Nasıl Göz Yumduk* (New York, 1988)'de ele alınmıştır; fakat Wolferen, *Esrar*, s. 393 vd.'daki ele alınışına da bakınız.

23. "Şu Zavallı Japonlara Acıyın," *Economist*, 24 Aralık 1988; Japonya'da Sessiz Çoğunluk Mızıklanmaya Başlıyor," *Business Week*, 23 Nisan 1990, s. 52-54.

24. Bu görüş özellikle Emmott, *Güneş de Batar*' da iyi geliştirilmiştir; "Tokyo Blues Söylüyor," *Economist*, 24 Kasım 1990, s. 31; ve "Japonya Başa Çıkabilir mi?" *Business Week*, 23 Nisan 1990, s. 46-51'e de bakınız. Demografideki değişiklikler L. G. Martin, "Japonya'nın Grileşmesi," *Population Bulletin*, Cilt 44, No. 2 (Temmuz 1989)'da ele alınmıştır. Bütün bu metinler içinde en karamsarı B. Reading, *Japonya: Yaklaşan Çöküş* (Londra, 1992)'dir.

25. Bu görüş van Wolferen'in *Esrar*' daki ve "Japonya Meselesi," *Foregn Affairs*, Cilt 62, No. 2 (Kış 1986-87), s. 288-303'deki argümanını desteklemektedir.

26. D. Halberstam, "Japonya'nın Meydan Okuması Bize Ulaşabilir mi?" *Parade*, 9 Ekim 1983; ve Fallows, *Daha Çok Bize Benziyor*'a bakınız.

27. Morse, "Japonya'nın Önderliğe Soyunması," ana dili Japonca olmayan uzmanların anlayışındaki yanılmalar hakkında ilginç yorumlar içermektedir. Ayrıca van Wolferen "Japonya Meselesine Dönüş", *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 4 (Sonbahar 1990), s. 42-55'e de bakınız.

28. Bu mesele üzerindeki bir tartışma için, M. L. Balfour, *İngiltere ve Joseph Chamberlain* (Londra / Boston 1985), s. 17-19, 207-210, 298-300; ve P. Kennedy, *Diplomasinin Gerisindeki Gerçekler* (Londra, 1980), s. 22-24'e bakınız.

29. Emmott, *Güneş de Batar*' a tekrar bakınız. Japonya'nın finans bozuklukları için, "Japonya'da Finans: Düşen Elmalar," *Economist*, Özel Araştırma, 8 Aralık 1990'a bakınız.

30. "Japonya'nın Yeni Fikri," *Business Week*, 3 Eylül 1990; Vogel, "Pax Nipponika," tamamı; Zengage and Ratcliffe, Japon Asrı ; Morse, "Japonya'nın Önderliğe Soyunması," tamamı; "Japon Teknolojisi," *Economist* Araştırması, 2 Aralık 1989; "Japonya, Emrinize Amâde," *Economist*, 20 Ekim 1990 s. 83-84.

31. Fallows, *Daha Çok Bize Benziyor* 'a tekrar bakınız (savunduğu argümanın aslında *Amerika*' nın değişim ihtiyacını ortaya koymasına rağmen).

32. Bunun Amerika Birleşik Devletlerindeki örnekleri için, P. Choate, *Nüfuz Unsurları* (New York, 1990)'a bakınız.

33. Van Wolferen, Esrar, s. 403-5'de ilgi çekici şu gözlem ortaya konmaktadır: "(Japon) idarecilerin dünyayı sanayi temelinden hakimiyet altına almak için muazzam bir master plan hazırlamış olduklarından şüphelenmek için inandırıcı bir sebep bulunmamasına rağmen, halen yaptıklarından çıkan sonuçlar ancak böyle bir planın uygulanmasıyla gerçekleştirilebilirdi." Zengage and Ratcliffe, *Japon Asrı*; çoğu yerinde Japonların "oyun planı"na atıfta bulunmaktadır; s. 192-93'e bakınız. T. H. White'ın alarm zillerine işaret eden "Japonya'dan Gelen Tehlike," *New York Times Magazine*, 28 Temmuz 1985'teki yazısına da bakınız.

34. "Japonya'nın Üzerinde Yeniden Durmalı," *Economist*, 26 Nisan 1986, s. 19-22.

35. Porter, *Milletlerin Mukayeseli Üstünlükleri*' ne tekrar bakınız.

36. Bu görüş, Morse, "Japonya'nın Önderliğe Soyunması,"nda ortaya konmaktadır. Ayrıca, Okazaki Hisahiko'nun Temmuz 1988 tarihli aynı konudaki *Bungei Shinju* makalesinin İngilizce tercümesi olan "ABD-Japonya İttifakının Yeniden Yapılandırılması," 29 Temmuz 1989 bildirisinden de yararlandım.

37. Burstein, *Yen!*, 11. Bahis; D. S. Zakheim, "Japonya'nın Askeri-Sanayi Mekanizmasının Doğuşu," *New York Times*, 27 Haziran 1990, s. A23; ve G. R. Packard, "ABD-Japonya Bunalımı Yaklaşıyor," *Foreign Affairs* 66 (Kış 1987-88), s. 356-57'ye bakınız. Ayrıca, F. C. Iklé ve T. Nakanishi, "Japonya'nın Büyük Stratejisi," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 3 (Yaz 1990), s. 81-95 de yararlıdır.

38. Morse, "Japonya'nın Önderliğe Soyunması," tamamı'na tekrar; ve "Süper Zenginden Süper Güce," *Time*, 4 Temmuz 1988, s. 28-31'e bakınız. Japonya'nın gelecekte yapacağı tercihlerle ilgili çok faydalı bir analiz de K. B. Pyle, "Japonya, Dünya ve Yirmi Birinci Yüzyıl," *The Political Economy of Japon* içinde, Cilt 2, The Changing *International Context*, ed. T. Inoguchi ve D. I. Okimoto (Stanford, Cal., 1988), s. 446-86'da bulunabilir.

39. "Sıralamalar," *Wall Street Journal*, Dünya İş Raporu, 20 Eylül 1991, s. R8-R9.

40. A.g.e.

41. W. J. Broad, "Teknoloji Aleminde, Japonya Daha da Büyük Turlar Atıyor," *New York Times*, 28 Mayıs 1991, s. C1, C8. (Eksantrik ve önemsiz patentlere karşı, *etkili* patentler daha sonraki gazetelerde ve patentlerde sık sık sözü geçenlere atıfta bulunmaktadır.)

42. *CIA Ekonomik İstatistikler El Kitabı*, 1990 (Washington, D. C., 1990), s. 162.

43. Martin, "Japonya'nın Grileşmesi," s. 7.

44. D. E. Sanger, "Tokyo'da Resmi Makamlar Doğumlardaki Azalışı Eğitime Bağlıyor," *New York Times*, 14 Haziran 1990; D. E. Sanger, "Bakan, Japon Kadınları Yüzünden Koleje Karşı Çıktığını İnkâr Etti," *New York Times*, 19 Haziran 1990.

45. "Japonya'nın Gümüşileşmesi," *Economist*, 7 Ekim 1989, s. 81.

46. A.g.e.; "Küçülen Japon," *Economist*, 26 Ocak 1991, s. 36; Martin, "Japonya'nın Grileşmesi,"; ve R. S. Jones, "Japonya'da Nüfusun Yaşlanmasının Ekonomik Sonuçları," *Asian Survey*, Cilt 28, No. 9 (Eylül 1988), s. 958-69 - mükemmel bir özet.

47. "Bir Misafir Ağırlamak Mümkün Değil," *Economist*, 2 Haziran 1990, s. 36; "Yabancı İşçiler Sınırdışı Edilmeyi Beklerken Gözden Geçirilmiş Göçmenlik Yasası Tenkide Uğruyor," *Japan Times*, Haftalık Uluslararası Baskı, 11-17 Haziran 1990, s. 3.

48. Sanger, ""Bakan, Japon Kadınları Yüzünden . . . ," tamamı (Profesör Kuniko Inogushi'den iktibasen); Jones, "Japonya'da Nüfusun," s. 969; "Küçülen Japon."

49. "Küçülen Japon."

50. Bundan sonrası için, M. Maruyama, "Japonya'da Tarım Politikasının Başarısızlığı," Food Policy (Mayıs 1987), s. 123-26; "Dünün Tarımı," *Economist*, 20 Ağustos 1988; "Bak İşte Çiftçi Giles-San Geliyor," *Economist*, 8 Haziran 1991, s. 35-36'ya bakınız.

51. M. L. LaGanga, "ABD'de Tarım, Biyoteknoloji Firmaları Japonlarla Parlak Anlaşmalar İmzalıyor," *Los Angeles Times*, 9 Nisan 1990, s. D3; Yamaguchi, H. "Biyoteknoloji: Japon Çiftçilerinin Yeni Ümidi," *Business Japan*, Nisan 1987, s. 36-40.

52. F. J. Galde ve D. G. Aubrey, "Değişen İklim ve Pasifik," *Oceanus*, Cilt 32, No. 4 (Kış 1989-90), s. 72-73.

53. M. Prowse, "Japonya'ya Biraz Saygı Göstermeli," *Financial Times*, 7 Mayıs 1991, s. 38.

54. Van Wolferen, Esrar, tamamı; House, "Zenginliğine Rağmen, Japonya Global Düzeyde Liderliğin Birçok Unsurundan Yana Fakirdir," tamamı.

55. C. Johnson, "Japonya 'Normal' Bir Rol Arayışında," Global İhtilâf ve İşbirliği Enstitüsü (Kaliforniya Üniversitesi, San Diego), Politika Dokümanı No. 3, Temmuz 1992, Japonya'nın ikilemleri hakkında çok faydalı bir özeti içermektedir.

9. Bahis

Hindistan ve Çin

1. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 345.

2. A.g.e., s. 244-45. Bunlar ülke ortalamaları olduğuna göre, bu durumun sonucu milyonlarca insanın yılda 100 dolardan daha az parayla geçinmeye çalıştığıdır.

3. *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 244'te Kore'nin 1989 yılı itibariyle fert başına GSMH'sı 4.400 dolar olarak verilmiştir ki, bunun muhtemelen anlamı son iki yıldaki kalkınma sonucunda, milli gelirin cari fiyatlarla 5.000 dolara yaklaşmış olacağıdır. *Dünya Kaynakları 1990-91* 'deki Çin ve Hindistan'ın nüfuslarını gösteren tablo kullanılırsa (Yukarıdaki 1 sayılı Nota bakınız), her birinin fert başına 5.000 dolarlık GSMH'yı gerçekleştirmesi sonucunda Çin'de 5.6 trilyon dolarlık, Hindistan'da ise 4.2 trilyon dolarlık toplam GSMH ortaya çıkacaktır.

4. *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 113-269.

5. A.g.e., s. 108.

6. A. Coale, "Çin'in Özel Durumu Dikkate Alınarak Farklı Nüfuslarda Doğurganlık ve Ölüm Oranları," *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cilt 132, No. 2 (1988), s. 186. H. Angang ve Z. Ping, *Çin'de Nüfusun Gelişmesi* (Beijing, 1991), toplam olarak "15 milyondan daha fazla" ifadesini kullanmaktadır, s. 13.

7. "Çin, Kaybedeceklerin Viyaklaması," Economist, 13 Ağustos 1988, s. 31; Z. Yi, "Çin'in Nüfus Politikaları: Yeni Sorunlar

ve Stratejiler," J. M. Eekelaar ve D. Pearl (Ed.), Yaşlanan Dünya: *Hukuk ve Sosyal Politikanın Karşılaştığı İkilemler ve Sorunlar*, içinde (Oxford, 1989), s. 61-62.

8. "Köylülerin Ayaklanması," *Economist*, 30 Ocak 1988, s. 27

9. "Çin, Kaybedeceklerin Viyaklaması," s. 63.

10. "Çin, Kaybedeceklerin Viyaklaması."

11. S. WuDunn, "Daha Fazla Beslenecek Boğaza Sahip Olan Çin, Yeniden Küçük Aile Düzenine Yöneliyor," *New York Times*, 16 Haziran 1991, s. 12.

12. Yi, "Çin'in Nüfus Politikaları," s. 65.

13. Coale, "Çin'in Özel Durumu Dikkate Alınarak . . . ," s. 189.

14. A.g.e., s. 188; özellikle de N. Ogawa, "Çin'de Nüfusun Yaşlanması: Demografi Alternatifleri," *Asia-Pacific Population Journal*, Cilt 3, No. 3 (Eylül 1988), s. 21-64'e bakınız. Yukarıdaki bahis için Angang ve Ping, Çin'de Nüfusun Gelişmesi 'nden de yararlanılmıştır.

15. M. Tain ve R. Menon, "Hindistan'ın Grileşmesi," *India Today*, 30 Eylül 1991, s. 24-33.

16. Bağımsızlık sırasındaki hayatta kalma ümidi rakamları B. L. C. Johnson, *Güney Asya'da Kalkınma* (Harmondsworth, Mddsx., 1983), s. 169'dan; 1980'li yılların sonları için, *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 257'den alınmıştır.

17. B. Crossette, "Hindistan Aşırı Nüfus Artışını Durdurmakta Niçin Hâlâ Başarısız Kalıyor," *New York Times*, 9 Temmuz 1989, Haftanın İncelenmesi, s. 3.

18. İstatistikler *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 255, 257'den.

19. B. J. McCormick, *Dünya Ekonomisi*: Kalkınma ve Değişim Kalıpları (Oxford, 1988), s. 251.

20. Bunlar B. L. C. Johnson, *Güney Asya'da Kalkınma* , 12. Bahiste, "Yaşam Düzeyleri ve Yoksulların Perişanlığı"nda incelenen kategorilerdir.

21. *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 245 (rakamlar 1987 itibariyle).

22. Bundan sonrası için Johnson, *Güney Asya'da Kalkınma*, 5-8. Bahisler; McCormick, Dünya Ekonomisi, s. 246-48; B. H. Farmer, "Güney Asya'daki Yeşil Devrimin Perspektifleri," *Modern Asian Studies* 20 (1986), s. 175-99'a bakınız.

23. Özellikle ayrıntılı bir analiz olarak P. S. Mann, "Yeşil Devrime Geri Dönüş: Hindistan'da Yüksek Verimli Buğday Türü Tohumunun Benimsenmesi," *Journal of Development Studies*, Cilt 26, No. 1 (Ekim 1989), s. 131-44'e bakınız.

24. Johnson, *Güney Asya'da Kalkınma* , 6-7. Bahisler.

25. L. Kaye, "Ak Devrim," *Far Eastern Economic Review*, 24 Mart 1988, s. 112.

26. J. McMillan ve diğerl., " Çin Ekonomisindeki Reformların Tarımda Üretkenlik Artışına Etkileri," *Journal of Political Economy*, Cilt 97, No. 4 (1989), s. 781-85; N. R. Lardy, "Çin Tarımında Reform," *Journal of International Affairs* 39 (Kış 1986), s. 91-104.

27. *The Economist Dünya Atlası and Almanakı* 1989, s. 222.

28. Aslında ABD Tarım Bakanlığı kaynaklı olan bu rakam, Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*' nde de yer almıştı.

29. Y. Yang ve R. Tyers, "Çin'de Kendi Kendine Yeterliğin Ekonomik Maliyeti," *World Development*, Cilt 17, No. 2 (1989), s. 234.

30. A.g.e.'deki argümanın aynıdır.

31. Bu liste için, Johnson, Güney Asya'da Kalkınma , s. 141; ve K. Marton, *Çokuluslu Şirketler, Teknoloji ve Sanayileşme* (Lexington, Mass., 1982), 10. bahis, "Hindistan"a bakınız.

32. "Asya," *Economist*, 23 Haziran 1990, s. 27.

33. A. Vaidyanathan, "Hindistan'ın Ekonomik Performansı ve Perspektifleri," P. K. Ghosh (ed.), *Güney Asya'nın Kalkındırılması*, içinde (Westport, Conn., 1984), s. 10-11.

34. 1950 ve 1978-79'a ait rakamlar Johnson, Güney Asya'da Kalkınma, s. 136'dan; 1989 rakamı *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 264'ten alınmıştır.

35. *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 269'da sanayideki işgücü payı 1980'de yüzde 13.2 olarak verilmektedir ki, buna göre imalât sanayiinin payı yüzde 10'un da altında olabilir. Ayrıca bakınız, *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91* J. Paxton (ed.), (New York / Londra, 1990), s. 644; bunda da belirtildiğine göre, 1984 yılında 222.5 milyon işçiden sadece 7.4 milyonu imalât sanayiinde istihdam edilmekteydi.

36. "Asya," *Economist*, 23 Haziran 1990, s. 27.

37. I. J. Ahluwalia, "Hindistan'da Sanayide Kalkınma: Performans ve Perspektifler," *Journal of Development Economics* 28 (1986), s. 8; "Asya," *Economist*, 23 Haziran 1990, s. 27.

38. Bu dönüşümün canlı bir hikâyesi için, O. Schell, *Zengin Olmak Şan Kazandırır*: 80'li Yıllarda Çin (New York, 1985)'e bakınız.

39. J. P. Sterba, "Uzun Yürüyüş," *Wall Street Journal*, 16 Haziran 1989, s. A4.

40. "Çin," *Economist*, 20 Ekim 1990, s. 40; *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 114, 270.

41. Bu pembe projeksiyonların bazıları için, Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 454-58'e bakınız.

42. "Zengin Çin, Fakir Çin: Aradaki Uçurum Giderek Büyüyor," *Business Week*, 5 Haziran 1989, s. 40-41; "Keyfe Keder, Çin'in Hâlâ Tatlı Kalan Bir Kısmı," *Economist*, 19 Ağustos 1989, s. 21-22. Daha fazla ayrıntı için, E. F. Vogel, *Çin'de Bir İleri Adım Daha: Guangdong Reformda* (Cambridge, Mass., 1990); ve D. Goodman, *Çin'de Bölgesel Kalkınma* (Londra, 1989)'a da bakınız.

43. "Reform Ruhu Bayrak Açınca," *Economist*, 1 Nisan 1989, s. 29-30; J. P. Sterba, "Çin'in Reform Patikasındaki Büklümler Tiananmen'in Silâhlarını Nasıl Konuşturdu," *Wall Street Journal*, 16 Haziran 1989, s. A1, A4.

44. "Çin'de Yeni Bir Uzun Yürüyüş Başlıyor," *Business Week*, 5 Haziran 1989, s. 38-46.

45. "Çin Ekonomisi: Noel'in Neşesiz Müjdeleri," *Business Week*, 24 Kasım 1990, s. 32-33; ve N. D. Kristof, "Beijing'in Sahip Olduğu İşletmelerde: Mürekkep Kırmızı," *New York Times*, 18 Kasım 1990, Geçen Haftadan Seçmeler, s. 2.

46. P. H. B. Goodwin, "Askerler ve Siyaset Adamları: 1990'lı Yıllarda Çin'in Savunma ve Dış Politikaları," S. S. Kim (ed.), *Çin ve Dünya* içinde (Boulder, Colo., 1989), s. 192.

47. Daha fazla ayrıntı için, G. Segal, *Çin'i Savunurken* (Oxford, 1985); Segal, *Pasifik'i Yeniden Düşünürken*, 12-13. Bahisler; J. Keegan ve A. Wheatcroft, *Çatışma Bölgeleri* (New York, 1978), 15. Bahis, "Çin: Zaaf İçindeki Bölgeler"; G. Chaliand ve J. P. Rageau, *Stratejik Bir Atlas* (New York, 1985), s. 67, 143-50; R. Delfs, "İki Cepheli Tehdit: Çin Tehlikeyi Japonya'da, Sovyetler Birliğinde Görüyor," *Far Eastern Economic Review*, 13 Aralık 1990, s. 28-30.

48. Bu eleştiriler için, konuyla ilgili makale dizilerinden J. Clad, "Yoksulluk İçinde Güç: Hindistan Milli Gururunu Savunmasında Etkinliğin Önünde Görüyor," *Far Eastern Economic Review*, 7 Haziran 1990, s. 47-51; ve A. Gupta, "Hindistan'ın Silah Sanayii: Hantal Dev," *Asian Survey*, Cilt 30, No. 9 (Eylül 1990), s. 847-61'e bakınız.

49. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşü*, özellikle s. 536 vd.'ndaki argümana bakınız. Geleneksel bir düşünce yapısını aksettiren bu görüşün iyi bir örneğini A. Prakosh, "Hindistan Deniz Kuvvetleri İçin Bir Uçak Gemisi," *Naval War College Review*, Cilt 43, No. 4 (Sonbahar 1990), s. 58-71'de bulabilirsiniz.

50. İstatistikler "Özetle Kalkınma," *Economist*, 26 Mayıs 1990, s. 81; Paxton (ed.) *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91* , s. 364'ten alınmıştır.

51. "Özetle Kalkınma"; Paxton (ed.) *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91* , s. 650'de okuryazarlık oranı (1981 sayımı itibariyle) erkekler için yüzde 47 ve kadınlar için yüzde 25 olarak verilmektedir; muhtemelen bu iki oran da 1980'li yıllarda bir miktar artmış olmalıdır.

52. Ayrıntılar için N. Kristof, "Çin'in Kırsal Yörelerinde, Okula Giden Yol Hâlâ Yokuş Yukarı," *New York Times*, 3 Aralık 1990, s. A1, A15'e bakınız.

53. *UNESCO İstatistik Yıllığı 1989*, (Paris, 1989), Tablo 1, "Eğitimde Gelişmeler."

54. A.g.e.; Paxton, *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91* , s. 364'e de bakınız.

55. *UNESCO İstatistik Yıllığı 1989*, Tablo 3.11, "Üçüncü Kademe: Kurum Türü İtibariyle Öğretmenler ve Eğitim Kurumları."

56. Johnson, *Güney Asya'da Kalkınma*, s. 213-15.

57. *UNESCO İstatistik Yıllığı 1989*, Tablo 5.3, "Ar-Ge'deki Bilimsel ve Teknik Personel."

58. *UNESCO İstatistiklerden Seçmeler 1987* (Paris, 1987), s. 188 (Çin) ve s. 196 (Hindistan).

59. Johnson, *Güney Asya'da Kalkınma*, s. 214.

60. D. Ernst ve D. O'Conner, *Teknoloji ve Global Rekabet* (OECD; Paris, 1989), s. 53.

61. Marton, *Çokuluslu Şirketler, Teknoloji ve Sanayileşme* , s. 236. Ayrıca, mühendislik mamulleri ihracatının coğrafi dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi veren S. Lall, *Teknoloji İhracatçısı Olarak Gelişme Yolundaki Ülkeler: Hindistan'ın Tecrübesine İlk Bakış* (Londra, 1982), s. 19 (Tablo 3.1)'e de bakınız; ayrıca, *World Link*, Cilt 3, No. 9/10 (Eylül - Ekim 1990), Hindistan hakkında verdiği özel bir "Bölge Profili" liberalleşme ve rekabet gücü üzerine verilmiş beyanatlarla doludur.

62. Hindistan'ın halihazırdaki kalkınmışlık seviyesi için hangi teknolojilerin uygun olacağı hakkındaki değerlendirme için, Johnson, *Güney Asya'da Kalkınma*' ya tekrar bakınız.

63. Sam Pitroda'nın (Rajiv Ghand'nin bilim danışmanı) demir çelik tesisleri gibi ağır sanayi malları üretimi yerine kadınların eğitimi gibi "fikir üretimi"ne yatırım yapılması hakkındaki yorumları için Crossette, "Hindistan Aşırı Nüfus Artışını Durdurmakta Niçin Hâlâ Başarısız Kalıyor"a bakınız.

64. Özellikle J. Polumbaum, "Çin Dönüm Noktasında: Halkın Bunalımı," *Foregn Policy*, 20 (Kış 1990-91), s. 163-81; L. W. Pye, "Çin: Şaşkın Devlet, Aradığını Bulamamış Toplum," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 4 (Sonbahar 1990), s. 56-74.

65. M. P. Singh, "Hint Devletinde Kriz," *Asian Survey*, Cilt 30, No. 8 (Ağustos 1990), s. 815; B. Weinraub, "Hindistan Geleceğe Karamsar Duygular İçinde Bakıyor," *New York Times*, 14 Temmuz 1991, s. E2.

66. B. Crossette, "Şiddet Yılı Sona Ererken Hindistan Barış Çağrıları Yapıyor," *New York Times*, 1 Ocak 1991, s. A5; A. S. Abraham, "Hindistan'ın V. P. Singh'i Atma Çabasında Uğradığı Başarısızlık," *Wall Street Journal*, 14 Kasım 1990, s. A16 (**serbest kürsü**).

67. "Hindistan'da Çalkantılar," *Wall Street Journal*, 14 Kasım 1990, s. A16 (baş makale).

68. "Güney Çin Mucizesi," *Economist*, 5 Ekim 1991, s. 19-44.

69. A.g.e.

70. 1987 rakamları: *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 244-45'ten.

71. C. Nickerson, "Çin En Kötü Kirleticileri Kopya Ediyor," *Boston Globe*, 20 Aralık 1989, s. 1, 16. Ayrıca, "Asya'da Kirlilik," *Economist*, 6 Ekim 1990, s. 21-26'ya da bakınız.

72. Bu tedbirler W. Yuging, "Çin'de Doğal Koruma Bölgeleri," *Ambio*, Cilt 16, No. 6 (1987), s. 326-31; H. Yuanjun ve Z. Zhongzing, "Çin'de Çevre Kirliliği ve Denetim Tedbirleri," Ambio, Cilt 16, No. 5 (1987), s. 257-61'de tarif edilmiştir. Nickerson, "Çin En Kötü Kirleticileri Kopya Ediyor," ağaç dikme programları ile bunların hayal kırıklığı yaratan sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

73. H. Govind, "Hindistan'da Çevre Korumada Son Gelişmeler: Kirlilik Denetimi," *Ambio*, Cilt 18, No. 8 (1989), s. 429. Ünlem işaretini ben koydum; burada muhtemelen, sadece solunum yollarından sorunları olan insanların değil, "çevre kirliliği kurbanları" nın çok geniş bir tanımı kullanılmaktadır. Yeni

Delhi bölgesindeki sık orman örtüsünün kaybolması için T. Wicker, "Tartaklanıp Hırpalanan," *New York Times*, 25 Kasım 1988, s. A31.

74. Govind, "Hindistan'da Çevre Korumada Son Gelişmeler, s. 430.

75. "Asya'da Kirlilik," s. 22

76. Nickerson, "Çin En Kötü Kirleticileri Kopya Ediyor," s. 16.

77. A.g.e.

10. Bahis

Gelişme Yolundaki Ülkelerin Galipleri ve Mağlûpları

1. *Dünya Tabloları* 1991 (Dünya Bankası, Washington, D. C., 1991), s. 268-69, 352-53.

2. A.g.e.

3. Kore için, Dünya Bankasının *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 299-303'e bakınız.

4. Tanımlar için, F. Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, Cilt 3, *Dünyanın Perspektifleri* (New York, 1986), s. 506-11'e bakınız.

5. P. Lyon, "Üçüncü Dünyanın Doğuşu," H. Bull ve A. Watson (ed.), *Uluslararası Toplumun Yayılması* içinde (Oxford, 1983), s. 229 vd.; G. Barraclough, *Çağdaş Tarihe Giriş* (Harmondsworth, Mddsx., 1967 baskısı), 6. Bahis, "Batı'ya Karşı İsyan."

6. J. Ravenhill, "Kuzey - Güney Güç Dengesi," *International Affairs*, Cilt 66, No. 4 (1990), s. 745-46. Ayrıca J. Cruickshank, "Üçüncü Dünyanın Yükseliş ve Düşüşü: Çağı Geçmiş Bir Kavram," *World Press Review* 38 (Şubat 1991), s. 28-29'a da bakınız.

7. Ravenhill, "Kuzey - Güney Güç Dengesi," s. 732.

8. W. L. M. Adriaansen ve J. G. Waardensburg (ed.), *İkili Bir Dünya Ekonomisi* (Rotterdam, 1989).

9. S. Fardoust ve A. Dhareshwan, *Dünya Ekonomisine Uzun Vadeli Bakış: 1990'lı Yıllarda Sorunlar ve Projeksiyonlar* (Dünya Bankası, Washington, D.C., Şubat 1990), s. 9, Tablo 3.

10. P. Drysdale, "Pasifik Havzası ve Ekonomik Hayatiyeti," Morley (ed.) *Pasifik Havzası* içinde, s. 11.

11. Özellikle "Tayvan ve Kore: Refaha Götüren İki Yol," *Economist*, 14 Temmuz 1990, s. 19-21; ayrıca, "Güney Kore," *Economist* Araştırma, 18 Ağustos 1990'a da bakınız. İyi bir mukayeseli araştırma için, L. A. Veit, "Yeni Asya Kaplanlarının Çağı," *Challenge* 30 (Temmuz - Ağustos 1987), s. 49-55.

12. N. D. Kristof, "Tayvan'da, Sadece Gücü Yeten ABD Diploması Alıyor," *New York Times*, 26 Mart 1989, s. 11.

13. Rakamlar sırasıyla, J. Paxton (ed.), Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91 ; ve R. N. Gwynne, *Yeni Ufuklar mı? Uluslararası Bir Çerçevede Üçüncü Dünyanın Sanayileşmesi* (New York / Londra, 1990), s. 199'dan alınmıştır.

14. 1987'e ait bu rakamın çok eski kalmaması için, Kore'nin altıncı Beş Yıllık Planının 1990'lı yılların başlarında yüzde 33.5'lik bir tasarruf oranı öngördüğüne dikkat ediniz: *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 300'e bakınız. Tablo 7, T. Fukuchi ve M. Kagami (ed.), *Pasifik Havzası Ekonomisinin Perspektifleri: Asya ve Latin Amerika Arasında Bir Karşılaştırma* (Tokyo, 1990), s. 31 (Tablo 10)'dan alınmıştır.

15. Fukuchi ve Kagami (ed.), *Pasifik Havzası Ekonomisinin Perspektifleri*, s. 4 (Tablo 1), Asya'nın pasifikteki ülkelerinin Latin Amerika ülkeleri ile mukayesesini yaparak çeşitli kalkınma oranlarının ve ihracatın toplam GSMH içindeki payını göstermektedir. H. Hughes, "Farkın Kapatılması: 1990'lı Yıllarda Asya'da Yeni Sanayileşen Ülkelerin Ekonomileri," *Asian Development Review*, Cilt 7, No. 2 (1989), s. 132 (ve Tablo 3)'e de bakınız.

16. "Yen Bloku," *Economist* Araştırma, 15 Temmuz 1989; "Japonya Yeni Bir Güç Tabanı Oluşturuyor," *Business Week*, 20 Mart 1989, s. 18-25.

17. "Tayvan ve Kore: Refaha Götüren İki Yol," s. 19; "Güney Kore: Yeni Bir Toplum," *Economist*, 15 Nisan 1989, s. 23-25.

18. İlk iki sütun için, "Özetle Kalkınma," *Economist*, 26 Mayıs 1990, s. 81; fert başına GSMH rakamları *Dünya Kalkınma Raporu 1990*, s. 178-79'dan alınmıştır.

19. "Bir Mucize Sona Erince," Economist, 6 Ekim 1990, s. 33-34 (Tayvan hakkında); *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990*, s. 299-300 (Kore); R. A. Scalapino, "Asya ve Amerika Birleşik Devletleri: Önümüzdeki Meseleler," *Foreign Affairs*, Clt 69, No. 1 (1989-1990), özellikle s. 107-12; "Hong Kong, Çin'in Terleyen Avuçlarında," *Economist*, 5 Kasım 1988, s. 19-22.

20. Ayrıntılı tahminler için "Asya 2010: Halkın Gücü," *Far Eastern Economist Review*, 17 Mayıs 1990, s. 27-58'e bakınız. Sanayide reform için, "Güney Kore," *Economist* Araştırma, 18 Ağustos 1990, s. 8-9'a bakınız.

21. *Nüfus: UNFPA Tecrübesi*, (New York, 1984), 4. Bahis, "Latin Amerika ve Karaipler," s. 51-52.

22. A. F. Lowenthal, "Latin Amerika'yı Yeniden Keşfederken," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 4 (Sonbahar 1990), s. 34.

23. Rakam, "Latin Amerika'nın Ümidi," *Economist*, 9 Aralık 1989, s. 14'ten alınmıştır.

24. G. W. Landau ve diğerl., Latin Amerika Yol Ayrımında (Üçlü Komisyon, New York / Paris / Tokyo, 1990), s. 5'ten alınmış olup kaynağını *Latin Amerika'da Ekonomik ve Sosyal Gelişme: 1989 Raporu* (Inter-Amerika Kalkınma Bankası, Washington, D.C., 1989), Tablo B-1, s. 463 olarak vermektedir.

25. Ayrıntılar için, Paxton (ed.), *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91* 'deki çeşitli milletlere ait bölümlere; ve Economist Dünya Atlası and Almanakı, s. 131-157'e bakınız. Gwynne, *Yeni Ufuklar*, Latin Amerika'nın "içe dönük sanayileşmesi"nin (11. Bahis), Doğu Asya'nın "dışa dönüklüğü" (12. Bahis) ile tezat teşkil ettiği hakkında faydalı yorumlar içermektedir.

26. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 39.

27. A.g.e., s. 246.

28. Yukardaki bilgiler için, *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 33-48, "Latin Amerika Yol Ayrımında," tamamı; McCormick, *Dünya Ekonomisi*, 13. Bahis; "Latin Amerika'nın Borçluluğu: Bankaların Büyük Firarı," *Economist*, 11 Şubat 1989, s. 73-74'e bakınız.

29. Eğitimle ilgili ayrıntılar için, Paxton (ed.), *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91*, s. 95, 236'ya bakınız; okuryazarlık oranları, özellikle Uruguay, Kosta Rika, Arjantin ve Venezuela için, "Özetle Kalkınma"daki tablo, *Economist*, 26 Mayıs 1990, s. 81'e bakınız.

30. T. E. Martinez, "Arjantin: Hiper Enflasyonla Yaşarken," *Atlantic Monthly* 266 (Aralık 1990), s. 36.

31. Paxton (ed.), *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91*, s. 584, 605.

32. T. Kamm, "Latin Amerika Serbest Ticarete Doğru Yanaşıyor," *Wall Street Journal*, 30 Kasım 1990, s. A10.

33. C. Farnsworth, "Latin Amerika Ekonomileri İçin Parlak Değerlendirmeler Yapılıyor," *New York Times*, 30 Ekim 1990; "Latin Amerika'nın Yeni Başlangıcı," *Economist*, 9 Haziran 1990, s. 11; N. C. Nash, "Taze Bir Ekonomi Soluğu Latin Amerika'ya Değişim Getiriyor," *New York Times*, 13 Kasım 1991, s. A1, D5.

34. "Latin Amerika'nın Ümidi," *Economist*, 9 Aralık 1989, s. 15; Nash, "Taze Bir Ekonomi Soluğu Latin Amerika'ya Değişim Getiriyor," tamamı.

35. J. Brooke, "Borç ve Demokrasi," *New York Times*, 5 Aralık 1990, s. A16; P. Truell, "ABD 'de Talep Düşünce Latin Amerika Perişan Olur," *Wall Street Journal*, 19 Kasım 1990, s. 1.

36. Bu argümanlar için, özellikle Lowenthal'in güzel özeti, "Latin Amerika'yı Yeniden Keşfederken," tamamı; ayrıca, G. A. Fauriol, "Latin Amerika İlişkilerinin Gölgesi," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 1 (1989-90), s. 116-34; ve M. D. Hayes, "ABD ve Latin Amerika: Kaybolan Bir On Yıl mı?" *Foreign Affairs*, Cilt 68, No. 1 (1988-89), s. 180-98'e de bakınız.

37. Bu tasnifi tercih eden *Economist Dünya Atlası ve Almanakı*, s. 256-71, Kuzey Afrika devletlerini (Mısır hariç) daha sonraki bir bölümde, "Afrika" başlığı altında ele almaktadır.

38. "Arap Alemi," *Economist* Araştırma, 12 Mayıs 1990.

39. "Dünyanın Başlıca Dinleri," Hammond *Mukayeseli Dünya Atlası* (Maplewood, N. J., 1986 baskısı), s. 41'e bakınız.

40. G. Brooks ve T. Horwitz, "Tahtı Sarsılan Şeyhler," *Wall Street Journal*, 28 Aralık 1990, s. A1, A4

41. *Arap Alemi*, s. 12.

42. M. A. Heller, "Ortadoğu: Tarihin Seyrine Ayak Uyduramayış," *Foreign Affairs*, Cilt 69, No. 1 (1989-90), s. 153-71.

43. S. F. Wells ve M. A. Bruzonsky (ed.), *Ortadoğu'da Güvenlik* (Boulder, Colo. / Londra, 1987), s. 1-3'teki mülâhazalara da bakınız.

44. D. E. Duncan, "Afrika: Uzun Veda," *Atlantic Monthly*, Temmuz 1990, s. 20.

45. J. A. Marcum, "Afrika: Yolunu Şaşırmış Bir Kıta," *Foreign Affairs*, Cilt 68, No. 1 (1988-89), s. 177. Ayrıca, K. R. Richburg, "Neden Siyah Afrika Ezilirken Doğu Asya Üste Çıkıyor?" *International Herald Tribune*, 14 Temmuz 1992, s. 1, 6'daki etkileyici makaleye de bakınız.

46. C. H. Farnsworth, " Dünya Bankası Raporu 2000 Yılına Kadar Fakirliğin Afrika Hariç Gerileyeceğini Öngörüyor," *New York Times*, 16 Temmuz 1990, s. A3; Marcum, "Afrika: Yolunu Şaşırmış Bir Kıta," tamamı; Duncan, "Afrika: Uzun Veda," tamamı; "Sevimsiz Kıta," *Economist*, 9 Aralık 1989, s. 80-81.

47. B. Fischer, "Gelişme Yolundaki Ülkeler Ekonomik Globalleşme Sürecinde," *Intereconomics* (Mart - Nisan 1990), s. 55.

48. J. S. Whitaker, *Afrika Nasıl Ayakta Kalabilir?* (New York, 1988).

49. Goliber, "Afrika'nın Artan Nüfusu: Eski Meseleler, Yeni Politikalar," s. 4-49. Bu müthiş güzel bir makaledir.

50. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 254.

51. A.g.e., s. 254 (2025'e kadar toplam nüfus artışı) ve s. 258 (bebeklerde ölüm oranı). L. K. Altman, "Dünya Sağlık Teşkilâtı 2000 Yılına Kadar 40 Milyon İnsana AIDS Bulaşacağını Söylüyor," *New York Times*, 18 Haziran 1991, s. C3 (GSMH'dan sağlığa ayrılan yüzde için).

52. Tam bir analiz için Whitaker, Afrika Nasıl Ayakta Kalabilir? özellikle 4. Bahis, "Çocukların Hayrı"; ve J. C. Caldwell ve P. Caldwell, "Sahra Güneyindeki Afrika'da Yüksek Doğurganlık Oranı," *Scientific American* (Mayıs 1990), s. 118- 25'e bakınız.

53. "Sevimsiz Kıta," tamamı; Whitaker, Afrika Nasıl Ayakta Kalabilir? 1. ve 2. Bahisler; Goliber, "Afrika'nın Artan Nüfusu," s. 12-13.

54. Whitaker, *Afrika Nasıl Ayakta Kalabilir?* ; Duncan, "Afrika: Uzun Veda," tamamı.

55. "Baskının Meyveleri," *Wall Street Journal*, 18 Aralık 1990 **(serbest kürsü)**, s. A14, Afrika-Belçika mukayesesi için; H. McRae, "Yarının Dünyasının Vizyonu," *Independent* (Londra), 26 Kasım 1991, Afrika'nın dünyanın GSYİH'sından aldığı pay için.

56. "Afrika'ya Yardım," *Economist*, 8 Aralık 1990, s. 48.

57. *Economist Dünya Atlası ve Almanakı* (1989), s. 293.

58. Her ülke için *Economist Dünya Atlası ve Almanakı* 'nda ayrı ayrı yapılan yorumlardan başka, K. Ingham, *Modern Afrika'da Siyaset: Kabilelerin Eşitsiz Boyutu* (Londra / New York, 1990), tamamı; K. Ingham, "1980'li Yıllarda Afrika'da İç Harpler - Çerçeve ve Perspektifler," Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü, *In Brief*, (18 Mayıs 1990).

59. Paxton (ed.), *Siyaset Adamının Yıllığı 1989*, s. 84; Goliber, "Afrika'nın Artan Nüfusu," s. 15.

60. Paxton (ed.), *Siyaset Adamının Yıllığı 1989*, s. 1159-60 (bazı küçük öğrenci grupları toplam rakamlara dahil edilmemiştir).

61. T. R. Odhiambo, "Beşeri Kaynak Geliştirme: Gelişme Yolundaki Ülkelerde Meseleler ve Perspektifler," *Impact of Science on Society* 155 (1989), s. 214.

62. Odhiambo, "Beşeri Kaynak Geliştirme," s. 215.

63. P. Lewis, "Nyere ve Tanzanya: Sosyalizmden Pişman Değiller," *New York Times*, 24 Ekim 1990.

64. "Değişim Rüzgârı, Fakat Bu Diğerlerinden Farklı," *Economist*, 14 Temmuz 1990, s. 44. Dünya Bankasının kendi yayını *Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990* ile "Sevimsiz Kıta", Economist, 9 Aralık 1989, s. 80-81'de özetlenmiş olan 1989 yılındaki yayını *Sahra Güneyindeki Afrika: Bunalımdan Sürdürülebilir Kalkınmaya'* da - her ülke için ayrı ayrı olarak - yükselen teşvik edici seslere de bakınız.

65. P. Pradervand, *Afrika'yı Dinlerken: Afrika'yı Temelden Başlayıp Kalkındırmak* (New York, 1989); B. Schneider, *Baldırı Çıplak Devrim* (Londra, 1988); K. McAfee, "Üçüncü Dünya Neden Açlık Çeker," *Commonweal* 117 (15 Haziran 1990), s. 384-85.

66. Duncan, "Afrika: Uzun Veda," s. 24; G. Hancock, *Züğürt Ağalar: Güç, İtibar ve Uluslararası Yardımda Yolsuzluk* (Boston, 1990); G. B. N. Ayittey, "Artık Afrika'ya Yardım Yok," *Wall Street Journal*, 18 Ekim 1991 **(serbest kürsü)**, p. A14.

67. Whitaker, *Afrika Nasıl Ayakta Kalabilir?* s. 231.

68. Meselâ, Fischer, "Gelişme Yolundaki Ülkeler Ekonomik Globalleşme Sürecinde," s. 55-63'teki sonuçlara bakınız.

69. Caldwell ve Caldwell, "Sahra Güneyindeki Afrika'da Yüksek Doğurganlık Oranı," s. 88.

70. "Afrika'da AIDS," *Economist*, 24 Kasım 1989, s. 1b; E. Eckholm ve J. Tierney, "Afrika'da AIDS: Kudurmuş Katil," *New York Times*, 16 Eylül 1990, s. 1, 4; C. M. Becker, "Sahra Güneyindeki Afrika'da AIDS Salgınının Demografik ve Ekonomik Etkileri," *World Development* 18 (1990), s. 1599-1619.

71. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 254.

72. A.g.e.

73. Yukardaki 2. ve 4. Bahisler dışında, tekrar *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 33-48; T. Wicker, "Bush Güney'e Açılıyor,"

New York Times, 9 Aralık 1990, s. E17; T. Golden, "Meksika Kolerayla Mücadele Ediyor Fakat Adını Koymaktan Nefret Ediyor," *New York Times*, 14 Eylül 1991, s. 2'ye bakınız.

74. "Arap Alemi," s. 4.

75. A.g.e., s. 6; Y. F. İbrahim, "Cezayir'de Demokrasiden Ümit Var, Ekonomiden Yok," New York Times, 26 Temmuz 1991, s. A1, A6.

76. *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 258-59.

77. "Arap Alemi," s. 5'te belirtildiği gibi.

78. Pradervand, *Afrika'yı Dinlerken* tamamı'na tekrar bakınız. Bir diğer önemli eser, D. Pearce ve diğerl., *Sürdürülebilir Kalkınma: Üçüncü Dünya Ülkelerinde İktisat ve Çevre* (Aldershot, Hants, 1990).

79. F. Gable, "Değişen İklim ve Karaip Sahilleri," *Oceanus*, Cilt 30, No. 4 (Kış 1987-88), s. 53-56; G. Gable ve D. G. Aubrey, "Değişen İklim ve Pasifik," *Oceanus*, Cilt 32, No. 4 (Kış 1989-90), s. 71-73.

80. "Arap Alemi," s. 12.

81. *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 176-77; L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990, s. 48-49.

82. Juma, *Gen Avcıları*, s. 226-28.

83. D. Pirages, *Global Teknopolitika* (Belmont, Cal., 1989), s. 152.

84. McAfee, "Üçüncü Dünya Neden Açlık Çeker," s. 380.

85. P. K. Ghosh (ed.), *Teknoloji Politikası ve Kalkınma* (Westport, Conn., 1984), s. 109.

86. A. Smith, *Enformasyonun Jeopolitikası: Batı Kültürü Dünyaya Nasıl Hükmediyor* (Oxford / New York, 1980), s. 13.

87. A.g.e.

88. C. J. Dixon ve diğerl. (ed.), *Çokuluslu Şirketler ve Üçüncü Dünya* (Londra / Sydney, 1986), tamamı.

89. İyi bir örnek için, B. Onimode, *Afrika'daki Bunalımın Politik Ekonomisi* (Londra / New Jersey, 1988), özellikle s. 310 vd.

90. M. Clash, "Kalkınma Politikası, Teknoloji Değerlendirme ve Yeni Teknolojiler," *Futures* 22 (Kasım 1990), s. 916.

91. L. Cuyvers ve D. Van den Bulcke, "Uzakdoğu'daki Yeni Sanayileşen Ülkelerin "Dışa Dönük" Kalkınma Stratejisi Üzerine Bazı Düşünceler," özellikle s. 196-97, Adriaansen ve Waardenburg (ed.), *İkili Dünya Ekonomisi* içinde.

92. *Dünya Kalkınma Raporu 1991: Kalkınma Meselesi* (Dünya Bankası / Oxford University Press, Washington, D.C., 1991). Dünya Bankasının *Global Ekonomik Beklentiler ve Gelişme Yolundaki Ülkeler* (Washington, D.C., 1991)'e de bakınız.

11. Bahis

Geçmişteki SSCB ve Yıkılan İmparatorluğu

1. J. Paxton (ed.), *Siyaset Adamının Yıllığı 1982-83* s. 1228. Enerji ve maden üretiminin halihazırdaki payları için *Economist Dünya Atlası ve Almanakı 1989* , s. 96-97'e bakınız.

2. P. Dibb, *Sovyetler Birliği: Bakımsız Süper Güç* (Londra, 1986), s. 67'de alıntı yapılmıştır.

3. Temel istatistikler *Siyaset Adamının Yıllığı 1982-83* s. 1240'tan alınmıştır. Buna benzer toplam istatistiklerin daha farklı bir dağılımı için, *UNESCO İstatistiklerden Seçmeler 1987* s. 330-31.

4. *UNESCO İstatistiklerden Seçmeler 1987* s. 331'den hesaplanmıştır ki, burada rakamlar "milyon nüfus başına bilim adamı ve mühendisler" olarak verilmiştir. Burada kullanılan "bilim adamı" kelimesinin çok geniş anlamda tanımlandığı ve doktorası olan laboratuvar çalışması yürüten kimselerle sınırlandırılmadığı tahmin edilmektedir.

5. J. Paxton (ed.), *Siyaset Adamının Yıllığı 1982-83* s. 1240, ABD toplam rakamlarını veren s. 1424 ile karşılaştırılabilir.

Çin'de "Batı tarzı" bir tıp eğitimi görmemiş olanlar da dahil edilirse 1.1 milyarlık nüfusun sağlık ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan hekim sayısı daha da fazla olabilir (a.g.e., s. 355).

6. Sovyet biliminin başarıları - ve de meseleleri - hakkındaki bazı faydalı görüşler için V. Z. Kresin, "Sovyet Biliminde Uygulama: İçerden Görünüş," J. Cracraft (ed.), *Günümüzde Sovyetler Birliği: Açıklamalı Rehber* içinde, 2. baskı (Chicago / Londra, 1988), 24. Bahse bakınız.

7. Bu uzun vadeli amaçlar C. Rice, "Büyük Sovyet Stratejisinin Evrimi," P. Kennedy (ed.), *Savaş ve Barışta Büyük Stratejiler* içinde (New Haven / Londra, 1991), 9. Bahis'te güzelce belirlenmiştir.

8. *Sovyet Askeri Gücü* (ABD Savunma Bakanlığı, Washington, D.C., yıllık) veya *Askeri Denge* (Uluslararası Stratejik Tetkikler Enstitüsü, Londra, yıllık), ya da Stokholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsünün raporlarına bakınız. Sovyet askeri gücünü ortaya koyan analizler için H. S. Rowen ve C. Wolf, Jr. (ed.), *Sovyet İmparatorluğunun Geleceği* (New York, 1987)'deki çeşitli denemelere; zayıf yanları için Dibb, Sovyetler Birliği' ne bakınız.

9. H. S. Rowen ve C. Wolf, Jr. (ed.), Yoksullaşan Süper Güç (San Fransisco, 1990); A. Aganbegyan, *Perestroykanın Ekonomide Meydan Okuması*, ed. M. Barratt Brown (Bloomington, Ind., 1988), s. 2; Cohen ve Wilson, *Süper Güçlerin Ekonomideki Gerilemesi*, s. 10 vd.; ve Meyerson, "Sovyet Ekonomik Bataklığı," s. 5'e bakınız.

10. Bu bileşik tablo aşağıdaki kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır: Cracraft (ed.), *Günümüzde Sovyetler Birliği*, s. 179 (1956-84 arası için); P. Passell, "Komünist Ekonomiler Nerede Yetersiz Kaldı," *New York Times*, 17 Aralık 1989, s. E3 (1985-88 arası için); A. R. Myerson, "Sovyet Ekonomik Bataklığı," *New York Times*, 16 Eylül 1990, s. F5 (1989 için); C. H. Farnsworth, "Sovyet Ekonomik Üretimi Birden Düştü," *New York Times*, 22 Aralık 1990, s. 8 (1990 ve 1991 yılı tahmini için). Yoğunlaşan ekonomik kriz dolayısıyla, 1991 GSMH'sına ilişkin daha sonraki

tahminlerde yüzde 13, yüzde 18, hattâ yüzde 25'e varan düşüşler bahis konusu edilmiştir: "Sovyet Ekonomisi: Hâlâ Berbat," *Economist*, 24 Ağustos 1991, s. 21; J. Sterngold, "Sovyet Yaver Açıklıyor: Darbe Borç Kriziyle Yakından İlişkilidir" (Grigory Yalinsky'nin ekonomik konulardaki beyanatı hakkında haber), *New York Times*, 16 Ekim 1991, s. A1, A10'a bakınız.

11. R. W. Judy ve V. L. Clough, *Enformasyon Çağı ve Sovyet Toplumu* (İndianapolis, 1989), özellikle 1. bahis'e bakınız.

12. Cohen ve Wilson, *Süpergüçlerin Ekonomik Gerileyişi*, s.9 vd.'nda ele alınmıştır. Daha sivri görüşler için "Z," "Stalin Anıt Mezarına," *Daedalus*, Cilt 119, No. 1 (Kış 1990), s. 311-12, 317-18'e de bakınız.

13. "Rusya Daha Az Petrol Kuyusu Açıyor, OPEC Petrolü Ucuz Tutuyor," *Economist*, 8 Haziran 1985, s. 65.

14. P. R. Gregory ve R. C. Stuart, *Sovyet Ekonomik Yapısı ve Performansı*, 3. baskı (New York, 1986), s. 325.

15. Yukardaki görüşler için, R. W. Campbell, "Enerji," A. Bergson ve H. S. Levine (ed.), *Sovyet Ekonomisi: 2000 Yılına Doğru* içinde (Londra, 1983); L. Dienes, "Sovyetler Birliğinde İlerde Bir Enerji Sıkıntısı mı Olacak?" M. Borstein (ed.), Sovyetler Birliği: *Devamlılık ve Değişim* içinde (Boulder, Colo., 1981); M. I. Goldman, *Sovyet Petrolünün Esrarı* (Londra, 1980)'e bakınız.

16. P. Truell, "Batıda Yapılan Araştırmalara Göre, Sovyet Yardımı Fuzuli Olabilir," *Wall Street Journal*, 24 Aralık 1990, s. 2.

17. Özellikle Bergson ve Levine (ed.), Sovyet Ekonomisi, 4. ve 5. Bahisler; M. I. Goldman, *Gorbaçov Meydan Okuyor: İleri Teknoloji Çağında Ekonomik Reform* (New York, 1987), s. 32 vd.; D. G. Johnson, "Tarım," Cracraft (ed.), *Günümüzde Sovyetler Birliği*, s. 198-209; B. Keller, "Sovyet Sistemi Ara Üründen Korkutuyor," *New York Times*, 20 Ağustos 1990.

18. P. Torday, "Sovyet Ekonomisinde Kaosun Ayak Sesleri," *Independent* (Londra), 29 Ağustos 1991, s. 6.

19. Eberstadt, "Bir İmparatorluğun Sağlığı," Rowen ve Wolf (ed.), *Sovyet İmparatorluğunun Geleceği* içinde, s. 221-45; "Avrupa'nın Hasta Adamı," *Economist*, 22 Mart 1986, s. 53; J. Lloyd, "Sovyet Vatandaşları Perişanlığı Oynuyor," *Financial Times*, 18 Ağustos 1988'e bakınız.

20. V. Bukovsky, "Sovyet İmparatorluğunun Siyasal Durumu," Rowen ve Wolf (ed.) *Sovyet İmparatorluğunun Geleceği* içinde, s. 11-39; D. E. Powell, "Bunalım İçindeki Toplum," Cracraft (ed.), *Günümüzde Sovyetler Birliği* içinde, 30. Bahis; "Z," "Stalin Anıt Mezarına," tamamı.

21. Halkın tedirginliğinin giderek büyümesi karşısındaki izlenimler için, P. Gumbel, "Gorbaçev Sovyet Kongresinin Yetkileri Arttırmasını Talep Ediyor," *Wall Street Journal*, 17 Aralık 1990; N. Gardels: "Perestroykanın Tehlikelerini Azaltmaya Yardımcı Olurken," *Wall Street Journal*, 30 Ocak 1989 **(serbest kürsü)**; B. Keller, "Sovyet Ekonomisi: Bozulan Rüya," *New York Times*, 13 Mayıs 1990, s. A1, A12'ye bakınız.

22. R. S. Clem, "Etnik Gruplaşma," Cracraft (ed.), *Günümüzde Sovyetler Birliği* içinde, s. 306.

23. A.g.e., s. 304-5'te tam listesi mevcuttur.

24. E. Keenan, "Artık Ortadan Kalktığına Göre SSCB'yi Yeniden Düşünürken," *New York Times*, 8 Eylül 1991, s. E3.

25. "Gorbaçev'in Güneyinde Karışıklık," *Economist*, 13 Ocak 1990, s. 45; F. X. Clines, "Sovyetler Birliğinde, Baş Döndüren Kopmalar," *New York Times*, 26 Ekim 1990, s. A6.

26. P. Gumbel, "Sovyetler Etnik Huzursuzluk Karşısında Mağlûp Oluyor," *Wall Street Journal*, 21 Temmuz 1989, s. A12; "Cumhuriyetlerin Savaş Hatları," *Economist*, 23 Eylül 1989, s. 58.

27. Clem, "Etnik Gruplaşma," s. 306.; M. Hauner, *Asya'nın Bizim İçin Önemi Nedir?* (Boston / Londra, 1990), özellikle s. 9, 233-34, 247-52; ve D. Lieven, "Gorbaçev ve Milliyetler," *Conflict Studies* 216 (Kasım 1988).

28. Bu sorunların önemli bir tartışması için, D. Lieven, "Sovyet Krizi," *Conflict Studies* 216 (Kasım 1988)'e bakınız.

29. V. Kvint, "Rusya Kül Kedisi Rolünde," Forbes, 19 Şubat 1990, s. 103-8; B. Keller, "Sovyetler Birliğini Satarken," *New York Times*, 19 Aralık 1990, s. A1, A11; B. Keller, "Rusya Sovyetler Bütçesinin Payını Kesiyor," *New York Times*, 28 Aralık 1990, S. A1, A10.

30. Torday, "Sovyet Ekonomisinde Kaosun Ayak Sesleri."

31. Ayrıntılar için, N. Mansergh, *Milletler Topluluğu Tecrübesi* (Londra, 1969); ve B. Porter, *Aslan Payı: İngiliz Emperyalizminin Kısa Bir Tarihi 1850-1970* (Londra, 1976)'ya bakınız. Ukrayna için, S. Greenhouse, "Ukraynalılar için, Bölünme Tabiat Kanunlarına Uygun Düşüyor," *New York Times*, 20 Aralık 1990, s. A10; ve Lieven, "Sovyet Krizi," tamamı'na bakınız.

32. B. D. Porter ve J. G. Roche, "Sovyetler Birliği Askeri Gücünün Yaygınlaşması," Rowen ve Wolf (ed.) *Sovyet İmparatorluğunun Geleceği* içinde, s. 143-61; F. J. Gaffney, "Moskova Askeri Gücünü Azaltıyor mu? Hayır, Arttırıyor," *New York Times*, 17 Kasım 1989 **(serbest kürsü)**; J. Churba, *Sovyet Çözülmesi* (Washington / Londra, 1988) - özellikle müthiş bir örnek.

33. A. Karatnycky, "Sovyet Birliğinin Birçok Ordusu Var," *Wall Street Journal*, 28 Ağustos 1990 **(serbest kürsü)**; J. Fialka, "Sovyetler Nükleer Savaş Başlıklarını Zayıf Cumhuriyetlerden Çıkarmaya Başladı," *Wall Street Journal*, 22 Haziran 1990, s. A1, A4.

34. D. Ross, "Sovyetler Birliği Başını Alıp Nereye Gidiyor?" ve Rowen ve Wolf, "*Sovyet İmparatorluğunun Geleceği*", Rowen ve Wolf (ed.) Sovyet İmparatorluğunun Geleceği içinde, s. 259-79 , 279-324; T. J. Colton, *Sovyetler Birliğinde Reform İkilemi*, 2. baskı (New York, 1986), 4. Bahis, "Reform ve Sovyetlerin Geleceği." Cohen ve Wilson, *Süpergüçlerin Ekonomik Gerileyişi*, s.90 vd.

35. C. H. Fairbanks, "Rus Ruleti: Çöken Bir İmparatorluğun Tehlikesi," *Policy Review* 57 (Yaz 1991), s. 7-8.

36. M. Feshbach, "Nüfus ve İşgücü," Bergson ve Levine (ed.), *Sovyet Ekonomisi: 2000 Yılına Doğru* içinde, s. 79. Ayrıca, M. S. Bernstam, "Sovyet Nüfusundaki Trendler," Rowen ve Wolf (ed.)

Sovyet İmparatorluğunun Geleceği içinde, s. 185-214'e de bakınız.

37. Colton, *Sovyetler Birliğinde Reform İkilemi*, s. 42.

38. Clem, "Etnik Gruplaşma," s. 304-5.

39. M. S. Bernstam, "Sovyet Nüfusundaki Trendler," s. 209.

40. A.g.e., s. 208.

41. Ürkütücü ayrıntılar için Feshbach, M. ve A. Friendly, *SSCB'de Ekoloji Katli* (New York, 1992)'ye bakınız.

42. "Bir Yaşam Tarzı Kayıplara Karışıyor," *Economist*, 21 Eylül 1991, s. 59.

43. Judy ve Clough, *Enformasyon Çağı ve Sovyet Toplumu*, s. 29.

44. A.g.e., s. 15'te zikredilmiştir.

45. A.g.e.

46. "Gorbaçev'in Cesareti Varsa," *Economist*, 6 Temmuz 1985.

47. *Economist Dünya Atlası and Almanakı* 1989, s. 209.

48. Ayrıntılar için, Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 320-23'e bakınız.

49. Gerekçelerin analizi için, W. E. Griffith (ed.), *Orta ve Doğu Avrupa: Perde Açılıyor* (Boulder, Colo., 1984); C. Gati, *Akim Kalan BLOK* (Bloomington, IN., 1990); ve T. Garton Ash, *Muhasamatın Kullanım Yolları* (New York, 1989) ve Sihirli Lâmba (New York, 1990)'daki deneme derlemelerine bakınız.

50. 1990 Aralık'ta başlamak üzere: "Ticaret, Kambiyo Kurları ve Rezervler," *Economist*, 15 Aralık 1990, s. 100'e bakınız.

51. "Doğu Avrupa'da Demokrasi," Economist, 15 Aralık 1990, s. 5 (özellikle Romanya'daki Milli Selâmet Cephesine atıfta bulunmaktadır). Siyasal müzakereler için, "Doğu Avrupa Sağa Kayıyor," *Economist*, 24 Mart 1990, s. 21-23'e bakınız.

52. C. Bohlen, "Etnik Çekişmeler Doğu Avrupa'da Canlanıyor," *New York Times*, 12 Kasım 1990, s. A1, A12; C. Bohlen, "3 Doğu Avrupa Devleti Birleşme İçin Yoklamalar Yapıyor," *New York Times*, 16 Aralık 1990, s. 16.

53. V. Meier, "Yugoslavya: Ekonomik ve Milliyetçi Buhran Daha da Kötüye Gidiyor," Griffith (ed.), *Orta ve Doğu Avrupa* içinde, s. 276. Ayrıca, I. Banac, "Siyasal Değişim ve Milli Çeşnilik," *Daedalus*, Cilt 119, No. 1 (Kış 1990), s. 141-59'a da bakınız.

54. C. R. Whitney, "Çekoslovakya'daki Hürriyet Patlaması Çekleri Slovaklardan Koparabilir," *New York Times*, 3 Haziran 1990, s. 14. Ayrıca, "Slovakya Eşitliğe Dayalı Bir Ortaklık İçin Çeklere Baskı Yapıyor," *New York Times*, 18 Mayıs 1990'a da bakınız.

55. Tekrar C. Bohlen, "Etnik Çekişmeler Doğu Avrupa'da Canlanıyor," tamamı; ve faydalı bir araştırma olan "Perestroyka: Şimdi de İşin Zor Kısmı," *Economist*, 28 Nisan 1990'a bakınız.

56. S. Greenhouse, "Doğu Serbest Piyasalar İçin Uzun, Meşakkatli Bir Yolda," *New York Times*, 10 Kasım 1990, s. 1, 4.

57. J. Dempsey, "Doğu Avrupa'da Işıklar Loşlaşıyor," *Financial Times*, 13 Eylül 1990, s. 27.

58. *Financial Times*, 17 Temmuz 1990, s. 2.

59. R. D. Hormats, "Batının Yeni Bir Demir Perde Çekmesine İzin Vermeyin," *Wall Street Journal*, 27 Aralık 1990, s. A8.

60. Bu konu *Daedalus*, Cilt 121, No. 2 (İlkbahar 1992)'de "Komünizmden Kaçış," başlıklı çeşitli makalelerde iyi bir şekilde ele alınmıştır.

61. F. Barringer, "Doğu Avrupa'nın Eskiden Komünist Olan Bazı Bölgelerinde Doğum Oranları Hızla Düşüyor," *New York Times*, 31 Aralık 1990, s. A3.

62. "Avrupa Çalkalanıyor," *Agricultural Outlook* (Temmuz 1990), s. 28-32.

12. Bahis

Avrupa'nın Geleceğe Bakışı

1. T. L. Friedman, "Eski Düşmanlıklar ve Yeni Düzen," *International Herald Tribune*, 13 Temmuz 1992, s. 1.

2. Meselâ, D. Burstein, *Avrupa'da Deprem: Avrupa'nın Patlayıcı Sorunları Dünyayı Değiştirecek* (New York, 1991), s. 11.

3. S. P. Huntington, "ABD - Gerileme mi Yenilenme mi?" *Foreign Affairs*, Cilt 67, No. 2 (Kış 1988-89), s. 93-94.

4. S. Hoffman, "Avrupa Topluluğu ve 1992," *Foreign Affairs*, Cilt 68, No. 4 (Sonbahar 1989), s. 27.

5. Bu girift pozisyonların yararlı bir özeti "Şu Bizim Yeni Avrupa'da Kim Ne İstiyor," *Economist*, 1 Aralık 1990, s. 46-47'de bulunabilir.

6. G. Agnelli, "1992 Avrupa'sı," *Foreign Affairs*, Cilt 68, No. 4 (Sonbahar 1989), s. 61-70; J. Joffe, "Yeniden Birleşme II: Bu Kez Çizmelere Demir Çakılmıyor," *New York Times*, 30 Eylül 1990, s. E3.

7. C. R. Whitney, "Körfez Savaşı Avrupalıların Hassas Birliğini Bölüyor," *New York Times*, 25 Ocak 1991, s. A11.

8. Onuncunun İsviçre olduğu kabul edilmektedir, bu ülke de AT üyesi değildir: *Economist Dünya Atlası and Almanakı 1989*, s. 87'e bakınız. Bu ticaretin büyük kısmı, tabii ki diğer AT ülkeleriyle yapılmaktadır. Bankacılık istatistikleri için, a.g.e., s. 90, "En Büyük Uluslararası Bankalar"a bakınız.

9. *Mühendislik Sanayileri ve Otomasyon Yıllık Dergisi 1988*, Cilt 1'deki çeşitli tablolara bakınız.

10. Hoffman, "Avrupa Topluluğu ve 1992," s. 28.

11. Tekrar Agnelli'nin "1992 Avrupa'sı," tamamı'ndaki argümanlara bakınız.

12. Burstein, *Avrupa'da Deprem*, s. 129-30.

13. Hoffman, "Avrupa Topluluğu ve 1992," s. 27-28.

14. Burstein, *Avrupa'da Deprem*, s. 25-28.

15. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 245.

16. *Economist Dünya Atlası and Almanakı 1989*, s. 159.

17. G. Bolte, "Daha Ne Kadar İnatlaşabilirsiniz?" *Time*, 8 Ekim 1990, s. 65. İstatistikler T. Roth, "Avrupa'daki Küçük Çiftçiler Geleceğe Keyifle Bakmıyor," *Wall Street Journal*, 24 Nisan 1992, s. A11A'dan alınmıştır.

18. Meselâ, D. Reperant, *Fransa'nın En Güzel Köyleri* (New York, 1990) tamamı'ndaki köylerin hemen hemen her birinin nüfus rakamlarına bakınız.

19. Burstein, *Avrupa'da Deprem*, s. 150'de hem ilgili kişilerin hem de sorunların iyi bir analizi yapılmaktadır.

20. A.g.e., s. 40 vd., 155 vd.

21. "Avrupa Topluluğu," *Economist* Araştırması, 7 Temmuz 1990, özellikle s. 29-30'da bu anayasal güçlüklerin tartışmasına bakınız.

22. A.g.e., s. 24.

23. A.g.e., s. 5.

24. Bu müzakereler G. F. Treverton, *İttifakın Yürümesini Sağlamak: Amerika Birleşik Devletleri Ve Batı Avrupa* (Ithaca, N. Y., 1985); J. Joffe, *Sınırlı Ortaklık: Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve İttifakın Külfeti* (Cambridge, 1987); C. McInnes, *NATO'nun Değişen Stratejik Gündemi* (Londra / Boston, 1990); J. J. Mearsheimer, *Konvansiyonel Caydırıcılık* (Ithaca, N.Y., 1983); R. W. Tucker ve L. Wrigley (ed.), *Atlantik İttifakı ve Eleştirileri* (New York, 1983)'te geniş bir kapsamda ele alınmıştır.

25. K. Gottfried ve P. Bracken (ed.), *Avrupa Güvenliğini Yeniden Yoğururken* (Boulder, Colo., 1990), s. 3-4 - editörün mükemmel analizinin bir kısmı.

26. A.g.e., s. 23 vd. ile aynı ciltteki J. Dean ve S. R. Resor, "Avrupa Güvenlik Sistemini İnşa Ederken," bölümü.

27. Avrupa Düzeni fikri için, C. A. Kupchan ve C. A. Kupchan, "NATO'dan Sonra: Avrupa Düzeni," *New York Times*, 6

Temmuz 1990, s. A25 **(serbest kürsü)**'e bakınız. Yukardaki mülâhazalar için, genelde, C. R. Whitney, "NATO, Başarı Kurbanı, Yeni Strateji Arayışında," *New York Times*, 26 Ekim 1991, s. 1, 5; S. Hoffman, "Bugünün NATO'su - Ve Yarınınki," *New York Times*, 27 Mayıs 1990, s. E13 (serbest kürsü); A. Riding, "Yeni Avrupa," *New York Times*, 20 Kasım 1990, s. A14'teki analizlere bakınız.

28. D. Calleo, *Almanya Meselesi Yeniden Müzakere Ediliyor* (New York, 1978); W. Gruner, *Die deutche Frage (Almanya Meselesi)* (Münih, 1985).

29. "Almanlar Hakkında Söylenmeyecek Şeyleri Söylemek," (İngiltere Bakanlarından Nicholas Ridley'le röportaj), *Spectator*, 14 Temmuz 1990, s. 8-10; W. Safire, "Almanya'nın Savunulması," *New York Times*, 22 Haziran 1990, s. A27.

30. B. Geremek, "Doğu ve Orta Avrupa'nın Gerçekleri," *Avrupa'da Değişim* içinde (Washington, D.C., Üçlü Komisyonun Genel Oturumu, Nisan 1990), s. 10.

31. F. Lewis, "Milletlerin Derdi," *New York Times*, 28 Kasım 1990 (op-ed); ve Burstein, *Avrupa'da Deprem*, 5. Bahiste zikredilmiştir.

32. "İki Devir Süratli Avrupa'nın Popülarite Kaybı," *Economist*, 14 Eylül 1991, s. 89-90.

33. "Avrupa'nın Grileşmesi," *Business Week*, 6 Şubat 1989, s. 12-16; A. Riding, "Batı Avrupa, Doğum Oranları Düşerken, İşleri Kimin Yapacağı Telâşına Kapıldı," *New York Times*, 22 Temmuz 1990, s. 1, 12; H. de Jouvenel, "Avrupa Üçüncü Bin Yılın Arefesinde: Başlıca Trendlerin Sentezi," *Futures*, Cilt 20, No. 5 (Ekim 1988), s. 515.

34. Alıntılar "Avrupa'nın Grileşmesi"; ve Riding, "Batı Avrupa, Doğum Oranları. . . . "ndan yapılmıştır.

35. "Kayıp Çocuklar," *Economist*, 3 Ağustos 1991, s. 43-44; D. J. van de Kaa, "Avrupa'nın İkinci Demografik Geçiş Dönemi," *Population Bulletin*, Cilt 42, No. 1 (Mart 1987), s. 3-57; J. Gapper, "Beceri Yetersizliği İşçilerin Yürüyüşüne Engel Oluyor," *Fi-*

nancial Times, 5 Eylül 1990; Riding, "Batı Avrupa, Doğum Oranları. . . . ," tamamı.

36. "Batı Almanya'nın Doğu'dan Aldığı Beklenmeyen Destek," *Commerzbank* Görüş, *Economist*, 3 Ocak 1990, s. 62'de alıntı yapılarak yayınlanmıştır.

37. T. Carrington, "Doğu'dan Gelen Göç Akınına Uğrarken Orta Avrupa Sınırları Daha da Sıkılıyor," *Wall Street Journal*, 8 Şubat 1991, s. A8.

38. "İtalya: Sayıların Oyunu," *Economist*, 26 Mayıs 1990, s. 25.

39. "Avrupa'nın Grileşmesi," s. 15.

40. Burstein, *Avrupa'da Deprem*, s. 137. F. Heisbourg, "Soğuk Harp Sonrası Avrupa'da Nüfus Hareketleri," *Survival*, Cilt 33, No. 1 (Ocak-Şubat 1991), s. 31-43'e de bakınız.

41. P. L. Montgomery, "Avrupa Topluluğu Emisyonların Azalması İçin Ağır Enerji Vergileri İstiyor," *New York Times*, 26 Eylül 1991, s. D3.

42. Teknik nitelikli iki yazı olarak, C. A. Wilson ve J. F. B. Mitchell, "Batı Avrupa'da İklim Simülasyonu ve CO2 Kaynaklı İklim Değişmeleri," *Climatic Change* 8 (1986), s. 11-42; F. Bultot ve diğerl., "CO_2 Miktarının İki Katına Çıkması Halinde Bir Drenaj Havzası İçin Yıllık Enerji Dengesi Bileşkenleri, Buharlaşma - Terleme ve Toprak Rutubeti Tahminleri Rejimi," *Climatic Change* 12 (1988), s. 39-56 (Belçika'da yapılmış bir araştırma).

43. "Akdeniz'in Baştan Başa Temizlenmesi," *Economist*, 21 Aralık 1991, s. 19-24.

44. *Economist Dünya Atlası and Almanakı 1989*, s. 105.

45. "Avrupa'nın Tarım Şakası," *Economist*, 29 Eylül 1990, s. 17.

46. P. Bye, "Biyoteknoloji ve Gıda / Tarım Kompleksleri," Yoxen ve Di Martino (ed.), *Geleceğin Toplumunda Biyoteknoloji* içinde, s. 77. Bu ciltte çok güzel birtakım denemeler vardır.

47. A.g.e.

48. A.g.e.; *Economist*, 20 Ekim 1990, s. 15; "Alman Kamu Firmaları Kamusal Çerçeveden Kaçıyor," *Science*, 16 Haziran 1989, s. 1251-52.; K. Green ve E. Yoxen, "Avrupa Sanayiinin Yeşillenmesi: Biyoteknolojiye Düşen Rol Nedir?" *Futures* (Haziran 1990), s. 475-95.

49. G. Junne ve J. Bijman, "Biyoteknolojinin Avrupa Tarımı Üzerindeki Etkileri," Yoxen ve Di martino (ed.) *Geleceğin Toplumunda Biyoteknoloji* içinde, özellikle s. 83.

50. Bye, "Biyoteknoloji ve Gıda / Tarım Kompleksleri," s. 69.

51. "Avrupa'nın Tarım Şakası," tamamı.; Bolte, " Daha Ne Kadar İnatlaşabilirsiniz?" s. 65.

52. Junne ve Bijman, "Biyoteknolojinin Avrupa Tarımı Üzerindeki Etkileri," s. 84.

53. Doğu Avrupa tarımının yeniden toparlanmasının analizi için mükemmel bir makale olan "Avrupa Çalkalanıyor," *Agricultural Outlook* içinde, Temmuz 1990, s. 28 vd.'na bakınız.

54. Gapper, "Beceri Yetersizliği İşçilerin Yürüyüşüne Engel Oluyor," tamamı.

55. Bunu bizzat Reich'ın kendisi de *Milletlerin Eseri*, tamamı'nda telkin etmektedir.

56. Ohmae, *Sınırları Kalkmış Dünya*' nın tümünde bu argümana tekrar bakınız.

57. İyi bir örnek olarak, P. Brimelow, "1992'nin Karanlık Yüzü," *Forbes*, 22 Ocak 1990, s. 85-89'a bakınız.

13. Bahis

Amerika'nın İkilemi

1. Bu tartışmayı, liberal eğilimli *New York Times*' ın Anthony Lewis ve Tom Wicker gibi **serbest kürsü** yazarlarının tenkitlerini *Wall Street Journal*' ın baş makalelerindeki iddialar ile mukayese ederek hemen hemen haftalık olarak takip etmek mümkündür.

2. S. Huntington, "ABD - Gerileme mi Yenilenme mi?" s. 76-96'daki zihin açıcı yorumlara bakınız.

3. Bu konudaki tartışma için, H. Grunwald, "İkinci Amerikan Asrı," *Time*, 8 Ekim 1990, s. 70-75'e bakınız.

4. Schlosstein, *Amerikan Asrının Sonu*; D. Calleo, *Amerikan Hegemonyasının Ötesinde* (New York, 1987); R. Rosecrance (ed.), *Amerika, Alelâde Bir Güç* (Ithaca, N.Y., 1976).

5. H. R. Nau, *Amerika'nın Gerilediği Efsanesi* (New York, 1990); Rosecrance, *Amerika'nın Ekonomide Yeniden Canlanması*; Nye, *Lider Olmaya Mahkûm*; ve J. Kotkin ve Y. Kishimoto, *Üçüncü Yüzyıl: Amerika'nın Asya Çağında Yeniden Canlanması* (New York, 1988). Bu "çözümler"den birinin *Amerika, Alelâde Bir Güç' ün* editörü Profesör Richard Rosecrance tarafından yapıldığı fark edilecektir. Amerika'nın uluslararası ilişkilerdeki pozisyonu hakkındaki diğer yorumları için, Rosecrance, *Tüccar Devletlerin Yükselişi*' ne bakınız.

6. Z. Brzezinski'nin zikredilen alıntısı Nye, *Lider Olmaya Mahkûm*' un dış kapağındadır.

7. Amerika Birleşik Devletlerinin geleceğe yönelik tahmin ve beklentilerinin daha derinlemesine bir analizi için, Nye, *Lider Olmaya Mahkûm*; Rosecrance, *Amerika'nın Ekonomide Yeniden Canlanması*; A. Anderson ve D. L. Bork (ed.), *Amerika'yı Düşünürken: 1990'lı Yıllarda Amerika Birleşik Devletleri* (Stanford, Cal., 1988); E. K. Hamilton (ed.), *Amerika'nın Global Menfaatleri: Yeni Bir Gündem* (New York, 1989); M. Green ve M. Pinsky (ed.), *Amerika'nın Geçiş Süreci: 1990'lı Yıllar İçin Planlar* (Lanham, Md., 1990)'a bakınız. Şüphesiz bunlar, şimdi muazzam bir yekûn teşkil eden bir literatürden sadece birkaç örnektir.

8. ABD silâhlı kuvvetlerinin ayrıntıları ve analizleri standart kaynaklarda bulunabilir: *Savunma Bakanının . . . . Kongre'ye verdiği Rapor* (yıllık, Washington, D.C.); *Askeri Denge* (Uluslararası Stratejik Tetkikler Enstitüsü, Londra, yıllık); *RUSI ve Brassey Savunma Yıllığı* (yıllık); *Amerikan Savunma Yıllığı* ve saire.

9. P. E. Tyler, "Pentagon Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Savaşabileceği Yeni Düşmanlar Tahayyül Ediyor," *New York*

Times, 17 Şubat 1992, s. A1, A8. Ayrıca, aynı çerçeve içinde daha önce yapılmış bir tavsiye için F. C. Iklé ve A. Wohlstetler (ed.), *Ayırt Edici Caydırıcılık: Uzun Vadeli Entegre Strateji Komisyonu Raporu* (Washington, D.C., 1988), s. 13-22; ve M. T. Klare, "ABD'de Askerler Gözünü Güneye Dikiyor," *Nation*, 18 Haziran 1990, s. 841, 858-62'ye bakınız.

10. Bu literatüre yukarıda 7. Bahiste yapılan atıflar için, özellikle Mathews, "Güvenliğin Yeniden Tanımlanması," ve Sorensen, "Milli Güvenliği Yeniden Düşünürken,", ayrıca, J. Barnett'in zihin açıcı yazısı "Soğuk Harpten Sonra," *New York*, 1 Ocak 1990, s. 65-76'daki makalelere bakınız. Stratejik tartışma için, mükemmel bir analiz ve bibliyografya olarak S. Van Evera, "Avrupa'ya Neden Önem Verilir, Üçüncü Dünya'ya Neden Verilmez; Soğuk Harp Sonrasında Amerika'nın Büyük *Stratejisi*," *Journal of Strategic Studies*, Cilt 13, No. 2 (Haziran 1990), s. 1-51'e bakınız.

11. Gorbaçev'in ilk zamanlardaki dış politika danışmanlarından biri olarak Giorgi Arbatov'un 1988'de koyduğu teşhise göre, SSCB, Amerika Birleşik Devletlerini "düşman"ından mahrum etmekte olduğu için, özellikle Amerika'daki muhafazakâr çevrelerde şaşkınlık yaratmıştır.

12. Nye, *Lider Olmaya Mahkûm*' s. 239 ve tamamı; P. A. Gigot, "Komünizmden Sonra, Dünyanın Hâlâ ABD Askerlerine İhtiyacı Var," Wall Street Journal, 11 Şubat 1990 **(serbest kürsü)**.

13. Bu eleştiriciliğin örnekleri için, A. Lewis, "Gerilemenin Istırabı Tadıldığı Zaman," *New York Times*, 26 Eylül 1990 **(serbest kürsü)**; D. Boren, "Yeni Onyıl, Yeni Dünya, Yeni Strateji," *New York Times*, 2 Ocak 1990; T. Wicker, "Süperlik Kavramı," *New York Times*, 25 Kasım 1990, s. E11'e bakınız.

14. Bu eğilimin klasik analizi için, Robinson ve Gallagher, *Afrika ve Victoriya Dönemi*, özellikle, son bahiste "güvensizlik sınırları" hakkındaki görüşlere bakınız. ABD'nin halihazırdaki bu yöndeki eğiliminin eleştirisi için, tekrar Van Evera, "Avrupa'ya Neden Önem Verilir, Üçüncü Dünya'ya Neden Verilmez; Soğuk

Harp Sonrasında Amerika'nın Büyük Stratejisi," s. 15 vd.'na bakınız.

15. Meselâ, E. Mortimer, "Barışın Faturasını Paylaşırken," *Financial Times*, 14 Eylül 1990, s. 17; A. Ireland, "Bir Şahin Diyor ki: Askerlerimizi Oradan Çıkarın," *New York Times*, 7 Mart 1989 **(serbest kürsü)**; W. L. Schlosser, "Müttefiklerin Savunması İçin Sübvansiyonları Keselim," *New York Times*, 27 Kasım 1988 (mektuplar); "Külfeti Paylaşma Zamanı," *Economist*, 7 Mayıs 1988, s. 23-24'e bakınız. 1988 yılına ait Ar-Ge rakamları M. Prowse, "Ölçekler Dengesini Şaşırdı," *Financial Times*, 13 Ağustos 1991, s. 10'dan alınmıştır.

16. Bu konu üzerinde bol miktarda literatür vardır. Örnekleri görmek için, Cohen ve Wilson, *Süpergüçlerin Ekonomik Gerileyişi*, tamamı; L. J. Dumas, *Aşırı Yük Altındaki Ekonomi* (Berkeley / Los Angeles, 1986), özellikle s. 57-63, 297 vd.; B. Russett, "Savunma Harcamaları ve Milli Refah," *American Political Science Review*, Cilt 76, No. 4 (Aralık 1982), s. 767-77; DeGrasse, *Askeri Yayılma, Ekonomik Gerileme* (Armonk, N.Y., 1985), tamamı.

17. Ortalamalar onar yıllık dönemler itibariyle *Başkanın Ekonomik Raporu* (Washington, D.C., 1990)'ndan ve 1989 yılı için, *Günümüzdeki İş Hayatı Araştırması* (Ekonomik Analizler Bürosu, Temmuz 1990), Tablo 1.2'den hesaplanabilir. Buradaki tavsiyeleri için Profesör Charles L. Ballard'a müteşekkirim; ayrıca, onun *Wall Street Journal*, 12 Aralık 1990, s. A17'deki mektubuna bakınız. 1991 rakamı, Wall Street Journal, 13 Aralık 1991, s. A10'da da bildirildiği gibi, OECD'nin geçici rakamlarındandır, oysa kısa bir süre sonra yayınlanan bir Journal raporunda (10 Mart 1992, s. A2) 1990-91 rakamı olarak, GSMH'da yüzde 0.4'lük bir artış verilmektedir.

18. Bu argümanın tam kapsamı için, Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, özellikle Giriş ve Son Bölümlerine bakınız.

19. "Verimlilikte Yanıltıcı Patlama," *New York Times*, 8 Nisan 1984, işletmeler kısmı, s. 1, 26. "Sizden Daha Zengin," *Economist*, 25 Ekim 1986, s. 13-14'e de bakınız.

20. D. Gergen, "Amerika Başta Kalabilir mi?" U. S. *News & World Report*, 16 Temmuz 1990, s. 68. L. Silk, "Kim 1 Numara? Söylemesi Zor," *New York Times*, 27 Temmuz 1990, s. D2; A. Murray, "ABD Ekonomisi Japon Ekonomisinin Önünde - Ama Bu Daha Ne Kadar Sürer?" *Wall Street Journal*, 13 Haziran 1990'a da bakınız.

21. Mukayeseli istatistikler için, Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşü*, Tablo 21, 31, 32'ye bakınız.

22. L. H. Clark ve A. L. Malabre, "Verimlilik Ayaklarını Sürüyen Bir Ekonomi Tablosunu Ortaya Koyuyor," *Wall Street Journal*, 6 Temmuz 1989, s. A2; ve Massachusetts Institute of Technology'nin (MIT) yayınladığı mükemmel bir analiz olarak M. L. Dertouzos ve diğerl., *Made in Amerika: Üretken Boyutu Yeniden Yakalarken* (Cambridge, Mass., 1989), s. 29'daki "Çalışan Başına Üretim" (1960'tan 1986'ya kadarki dönemi kapsayan) tablosu. Bu eserin 31. sayfasında, 1979 ile 1986 yılları arasında işgücü verimliliğinde kaydedilen artışın yüzde 36'sının istihdam kayıplarından kaynaklandığı yolunda tahmin yürütüldüğüne dikkat ediniz.

23. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 527.

24. Bu rakamlar için, A. L. Malabre, *İmkânlarımız Dahilinde* (New York, 1991), s. xix-xx; ve D. P. Calleo, *Amerika'nın İflâsı* (New York, 1992)'ye bakınız.

25. Alıntılar ve istatistikler Malabre, *İmkânlarımız Dahilinde* , s. 3-5, 11-12'den alınmıştır. Ayrıca, B. Friedman, *Kabullenme Günü* (New York, 1988)'e bakınız; ancak, şirketlerin borçlanmasının daha güvenilir bir resmi için "Borç Bombasını Tanımlarken," *Economist*, 3 Kasım 1990, s. 75'e dikkat ediniz.

26. M. S. Feldstein (ed.), *Amerika Birleşik Devletleri ve Dünya Ekonomisi* (Cambridge, Mass., 1987), s. 562-63'teki dökümle J. A. Frankel'in s. 560 vd.'ndaki analizine bakınız.

27. H. Stout, "ABD Dış Borçları Geçen Sene Arttı," *Wall Street Journal*, 2 Temmuz 1990, s. 42. "Dünya'nın en büyük müstakrizi" olma statüsü şimdilik sadece sözde kalan bir statü olabilir, çünkü Amerika'nın yurt dışında yıllarca önce yaptığı yatırımla-

rın sağladığı artı değerin şimdiki yatırımlarına ödediği bedelden çok daha yüksek olması gerekirdi - oysa toplama dahil edilmiş bulunan şimdiki yatırımlarına ödediği bedeldir.

28. Dertouzos ve diğerl. (ed.), *Made in Amerika*, s. 40-41. Uzun argüman için S. S. Cohen ve J. Zysman, İmalât Konuları (New York, 1987); ve R. Dornbusch ve diğerl., *Amerika'nın Gelecekte İmalât Sanayii Konuları* (Rochester, N.Y., 1987)'e de bakınız.

29. Örnekler için, Teknoloji Değerlendirme Ofisinin (ABD Kongresi) ve Rekabet Gücü Konseyinin çok sayıdaki bildiri ve yayınlarına bakınız; Dertouzos ve diğerl. (ed.), *Made in Amerika*; M. G. Barons, *Kontrol İçin Rekabet* (Cambridge, Mass., 1988); J. S. Yudken ve M. Black, "Milli İhtiyaçları Hedeflerken: Bilim ve Teknoloji Politikası İçin Yeni Bir Yön," *World Policy Journal* 7 (İlkbahar 1990), s. 251-88; G. N. Hatsopoulos ve diğerl., "ABD'nin Rekabet Gücü: Ticaret Açığının Ötesinde," Science 241 (15 Temmuz 1988), s. 299-307; ve P. Krugman, *Azalan Beklentiler Çağı* (Cambridge, Mass., 1990), tamamı.

30. G. R. Searle, *Ulusal Etkinlik Peşinde, 1899-1914*, 2. baskı (Atlantic Highlands, N. J., 1990), passim; F. Crouzet, *Viktorya Devri Ekonomisi* (Londra, 1982), s. 371 vd.; E. J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk* (Harmondsworth, Mddsx., 1969), s. 136-53, 172-85'e bakınız.

31. Dertouzos ve diğerl. (ed.), *Made in Amerika*; s. 7'den alınmıştır.

32. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 515.

33. H. Stein, "Kim 1 numara? Kimin Umurunda?" *Wall Street Journal*, 1 Mart 1990 **(serbest kürsü)**; Ohmae, *Sınırları Kalkmış Dünya*, tamamı; ve Reich, *Milletlerin Eseri* , 13. Bahis ve tamamı'na bakınız.

34. Özellikle, Nye, *Lider Olmaya Mahkûm*, tamamı'na bakınız.

35. Örnekler için, W. Hummer, "Karşıt Bir Görüş: Kısa, yumuşak ve Resesiyon," *Wall Street Journal*, 7 Ocak 1990; K. House'un *Wall Street Journal*, 1989 başlarında, özellikle 27

Ocak 1989'daki önemli makale dizileri; C. R. Morris "Yaklaşan Global Patlama," *Atlantic*, Ekim 1989, s. 51-64.

36. P. Kennedy, "Asrın Sonundaki (Fin-de-Siècle) Amerika," *New York Review of Books*, 28 Haziran 1990, s. 31-40; Lewis, "Gerilemenin Istırabı Tadıldığı Zaman," tamamı; H. Allen, "Kırmızı, Beyaz ve Gerçekten Mavi," Washington Post, 26 Kasım 1990, s. B1, B4; R. Bernstein, "Keyif, Bölük Pörçük Keder Duygularına Yerini Bırakmış," *New York Times*, 23 Aralık 1990, s. E3; H. Carter, "ABD Mağlûbiyeti Zaferin Pençesinden Pekâlâ Kapabilirdi," *Wall Street Journal*, 29 Mart 1990, s. A13.

37. J. Chancellor, *Tehlike ve Vaat: Amerika Hakkında Bir Yorum* (New York, 1990), s. 23.

38. A.g.e.

39. W. Meyer-Larsen, "Amerikan Asrı Hıçkırıklarla Sona Erecek," *World Press Review*, Ocak 1991, s. 27. (Burada cümlelerin sırasını ben değiştirdim). Ayrıca, R. Pear, "Araştırmalara göre ABD'nin Bebek Ölümlerine Karşı Mücadele Açması Gerekiyor," *New York Times*, 6 Ağustos 1990, s. A1, B9; W. B. Maher, "Reform İlacı: Gerisi Arkadan Gelir," *New York Times*, 9 Temmuz 1989, işletmeler kısmı, s. 3' e de bakınız.

40. C. C. Douglas, "Siyah Amerika'da, Hayat Daha da Kısalıyor," *New York Times*, 2 Aralık 1989, s. 84.

41. D. R. Gergen, "Uyuşturucu Savaşını Hatırlıyor musunuz? *U. S. News & World Report*, 18 Aralık 1989, s. 84.

42. "Amerika'da Suçluluk," *Economist*, 22 Aralık 1990, s. 29-32.

43. A.g.e.; ve K. E. Meyer, "Kalküta İçin İyi Bir Lâf," *New York Times*, 6 Ocak 1991, s. 18.

44. T. Wicker, "Demir Madalya," *New York Times*, 9 Ocak 1991, s. A21; "ABD'deki Hapishanelerin Doluluk Oranı Dünyadaki En Yüksek Oran," *Wall Street Journal*, 7 Ocak 1991, s. B5.

45. L. Uchitelle, "İlerleyemiyor musunuz? Buna Alışsanız İyi Olur," *New York Times*, 16 Aralık 1990, Haftanın Seçmeleri, s. 1, 6; A. Murray, "İnancı Kaybederken: Amerikalıların Birçoğu

ABD Yaşam Standartları Yükselişinin Durmasından Korkuyor," *Wall Street Journal*, 1 Mayıs 1989, s. 1, 10.

46. Calleo, Amerikan Hegemonyasının Ötesinde, s. 109-113'teki önemli argümanlara bakınız.

47. L. Thurow'un klâsik *Sıfır - Yekûnlu Toplum* (New York, 1980), tamamı'na bakınız.

48. "ABD'nin Okul Harcamalarında Ayak Sürüdüğü Söyleniyor," *New York Times*, 16 Ocak 1990, s. A23; J. Hood, "Eğitim: Para Her Şey Demek Değildir," *Wall Street Journal*, 2 Şubat 1990.

49. "Amerika'nın Sersemleşmesi," *New Perspectives Quarterly*, Cilt 7, No. 4 (Sonbahar 1990), s. 47.

50. J. Kozol, *Okuryazarlığı Olmayan Amerika* (New York, 1985), s. 4, 8-9.

51. B. O'Reilly, "Amerika'nın Dünya Rekabeti İçindeki Yeri," *Fortune*, 6 Kasım 1989, s. 88; C. O. Baker (ed.) *Öğretimin Durumu 1989*, Cilt 1, İlk ve Orta Öğretim (Washington, D.C., 1989), s. 78; A. Shanker, "ABD'nin Temeli," *New York Times*, 5 Şubat 1989, s. E7 (ilânlar).

52. Kozol, *Okuryazarlığı Olmayan Amerika* , s. 212.

53. C. D. Baker (ed.), *Öğretimin Durumu 1989*, Cilt 1, s. 84; G. M. Grosvenor, "Şu Panamalı Pandalar," *New York Times*, 31 Temmuz 1988, s. 25.

54. *Tehlike İçindeki Bir Millet* (Öğretimde Mükemmellik Milli Komisyonu, Washington, D.C., 1983), s. 5.

55. R. Hoffman, "Cehalet, Cahilce Yargılanıyor," *New York Times*, 14 Eylül 1989 **(serbest kürsü)**; *Tehlike İçindeki Bir Millet*, s. 11. Diğer taraftan, uluslararası testlerde matematikte düşük puanlar alan ABD'li on ikinci sınıf öğrencileri de seçme bir gruptu.

56. Tekrar "ABD'nin Okul Harcamalarında Ayak Sürüdüğü Söyleniyor," *New York Times*, 16 Ocak 1990'a bakınız.

57. M. J. Barnett, "Öğretim Yılının Daha Uzun Olması Olayı," Atlantic, Kasım 1990, s. 78-106 - genel nitelikte mükemmel bir

araştırma; "Japonya-243, Amerika Birleşik Devletleri-180," Washington Post, 15 Ekim 1990, s. A14 (baş makale).

58. *Herkes Sayılır: Matematik Öğretiminin Geleceği İçin Millete Muhatap Bir Rapor* (Milli Araştırma Kurulu, Washington, D.C., 1989), s. 90. Ayrıca, D. P. Doyle, "Amerika'nın Milli Eğitimde Standartlar Koyması Zamanı Geldi," *Hudson Opinion*, Ekim 1989, s. 1.

59. N. Gardels, "Lâyık Olduğumuz Öğretim," *New Perspectives Quarterly*, Cilt 7, No. 4 (Sonbahar 1990), s. 2-3.

60. Alıntılar ve istatistikler a.g.e., s. 52-55, 18-19'dan alınmıştır. *New Perspectives Quarterly*' nin bu sayısı, öğretim / sosyal / kültürel kriz hakkında on yedi makaleden oluşan mükemmel bir örnekleme içermektedir. Ayrıca, Senatör Daniel Moynihan'ın **serbest kürsü** eseri "Milletimizin Çocuklarının Yarısı Eşit Bir Şansa Sahip Olmaksızın Dünyaya Geliyor," *New York Times*, 25 Eylül 1988, s. E25; ve E. D. Hirsch, *Kültürel Okur Yazarlık: Her Amerikalının Bilmesi Gereken Bilgiler* (Boston, 1987)'deki görüşlere bakınız.

61. Bu son bağlamda, S. Knack, "Neden Oy Kullanmıyoruz - Ya da Teşekkür Ederim Demiyoruz," *Wall Street Journal*, 31 Aralık 1990, s. 6'daki ilginç tartışmaya; ve H. Carter, "Düşmanı da Gördük, Cehaletini de," *Wall Street Journal*, 17 Kasım 1988, s. A23'e bakınız.

62. Bu konu K. Phillips, *Zengin ve Fakir Politikası* (New York, 1990), tamamı; ve Reich, *Milletlerin Eseri*, 14, 17-18, 23-24. Bahislerde iyi bir biçimde ele alınmıştır.

63. M. Novak, "Çirkin Amerikalıya Ne Oldu?" *Forbes*, 30 Nisan 1990, s. 120. Ayrıca, B. Wattenberg, *İlk Evrensel Ülke* (New York, 1990); G. Gilder, "Siz Daha Hiçbir Şey Görmediniz," *Forbes*, 4 Nisan 1988, s. 89-93; A. Balk, "Amerika 1 Numaradır. 1 Numara Kalacaktır," *New York Times*, 31 Temmuz 1990 **(serbest kürsü)**; ve zafer çağrıştıran daha birçok yazı (özellikle Gilder'in) "Amerika'nın 1980'li Yılları: Felâket mi Yoksa Zafer mi?" başlıklı *Commentary* içinde, Eylül 1990.

64. Nye, *Lider Olmaya Mahkûm*, tamamı; Grunwald, "İkinci Amerikan Asrı," tamamı; "Evet, Sen Süper Güçsün," *Economist*, 24 Şubat 1990, s. 11.

65. G. F. Will, "Ateşe Kim Odun Atacak?" *Newsweek*, 9 Nisan 1990, s. 78.

66. M. Lind, "Alelâde Bir Ülke Olarak Amerika," *American Enterprise* (Eylül - Ekim 1990), s. 19-23; ve J. B. Judis, "Muhafazakârların Çatlaması," *American Prospect*, Sonbahar 1990, s. 30-42'ye bakınız.

67. Chancellor'un *Tehlike ve Vaat*, tamamı'ndaki okunabilir (ve öfkeli) tanımına bakınız.

68. A.g.e., s. 23.

69. Bunlar "orta dizi" tahminleridir: "Amerika Birleşik Devletleri Nüfusunun Yaş, Cinsiyet ve Irk İtibariyle Projeksiyonu: 1988'den 2080'e Kadar," *Current Population Reports*, P-25 Serisi, No. 1018 (ABD Nüfus Sayımı Bürosu, Washington, D.C., 1989), s. 7'deki tabloya bakınız.

70. J. M. Guralnik ve diğerl., "Amerika Birleşik Devletlerinin yaşlı Nüfusuna İlişkin Projeksiyonlar," *Milbank Quarterly*, Cilt 66, No. 2 (1988), s. 283-308; "Amerika Birleşik Devletlerinde Demografideki Değişimin Ekonomik Etkileri Üzerine," *Population and Development Review*, Cilt 15, No. 2 (Haziran 1989), s. 379-89.

71. W. A. Henry, "Erime Potasının Ötesinde," *Time*, 9 Nisan 1990, s. 28-35.

72. S. Thornstrom, "Azınlığın Çoğunluğu Hiçbir Zaman Gerçekleşmeyecek," *Wall Street Journal*, 26 Temmuz 1990 **(serbest kürsü).**

73. D. James, "Kapıyı Ört," *New York Times*, 25 Temmuz 1992, s. 21.

74. P. Francese, "Yaşlanan Amerika'nın Yabancı Kana İhtiyacı Var," *Wall Street Journal*, 27 Mart 1990 **(serbest kürsü)**; F. Barringer, "Göçmenlerden Oluşan Ülke Göçmenlikten Rahatsızlık Duyuyor," *New York Times*, 14 Ekim 1990, s. E4; R. J.

Herrnstein, "IQ (Zekâ Miktarı) ve Doğum Oranlarının Düşmesi," *Atlantic*, Mayıs 1989, s. 73 vd.; D. E. Bloom ve N. G. Bennett, "Geleceğin Şoku," *New Republic*, 19 Haziran 1989, s. 18-22.

75. Henry, "Erime Potasının Ötesinde," tamamı.

76. G. Wright, "Amerika'nın Sanayi Tekeli Nereye Gitti," *Wall Street Journal*, 20 Aralık 1990, s. A16.

77. Tekrar Reich, *Milletlerin Eseri* ne bakınız.

78. *İşgücü 2000: 21. Yüzyıl İçin Çalışma ve İşçiler*, Hudson Enstitüsü (Indianapolis, 1987), s. 98; ayrıca *New Perspectives Quarterly*, Sonbahar 1990, s. 37'e de bakınız.

79. Alıntı ve istatistik, Ortalama İşgücünün Beceri Düzeyi Mukayeseli Raporu, *Amerika'nın Tercihi: Yüksek Beceri Düzeyi mi Yoksa Düşük Ücretler mi!* (Rochester, N. Y., 1990), s. 23'ten alınmıştır. Ayrıca, N. J. Perry, "Amerikan Okullarına Nasıl Yardımcı Olmalı," *Fortune*, 4 Aralık 1989, s. 137-42'ye de bakınız. Daha yüksek düzeylerdeki yetersizlikler için, R. Atkinson, "Bilim Adamı ve Mühendis Arz ve Talebi: Milli Düzeyde Bir Kriz Oluşuyor," *Science*, 27 Nisan 1990, s. 425-32; ve "Gerekli Olan: Ülke İçinde Gelişen Yetenek," *New York Times*, 26 Aralık 1990, s. A30 (baş makale).

80. *Amerika'nın Tercihi: Yüksek Beceri Düzeyi mi Yoksa Düşük Ücretler mi!* s. 19-21.

81. A.g.e., s. 21; *İşgücü 2000*, s. 25; "Amerika Birleşik Devletlerinde Demografideki Değişimin Ekonomik Etkileri Üzerine," tamamı.

82. *Amerika'nın Tercihi: Yüksek Beceri Düzeyi mi Yoksa Düşük Ücretler mi!* Avrupa'da ve Japonya'da uygulanan öğretim ve işçi eğitimi programlarında meydana gelen olaylar arasında sık sık mukayeselere başvurmaktadır. Ayrıca, J. Jacobs, "Geleceğin İşgücünün Eğitilmesi," *Technology Review* 93 (Ağustos - Eylül 1990), s. 66-72, yerel yüksekokullardaki potansiyele işaret etmektedir.

83. *Teknoloji, Devlet Politikası ve Amerikan Tarımının yapısındaki Değişim*, s. 3, 11 (Bu raporda atıfta bulunulan yıllık yüzde

1.8'lik artış, "2000 yılına kadar dünya tarımında talep"le ilişkilidir, ne var ki bu rakam öngörülen nüfus artışıyla açıkça bağlantılıdır.)

84. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu* 1990, 1 ve 4. Bahis.

85. *Teknoloji, Devlet Politikası ve Amerikan Tarımının yapısındaki Değişim*, s. 20.

86. F. Rexen ve L. Munck, *Avrupa'da Sanayi Amaçlı Tahıl Üretimi* (Kopenhag, 1984)'teki tarım "rafinerilerinin" tanımına bakınız.

87. M. H. Glantz ve J. E. Ausubel, "Ogallala Akiferi ve Karbon Diyoksit: Karşılaştırma ve Birleşme," *Environmental Conservation*, Cilt 11, No. 2 (Yaz 1984), s. 123-130.

88. G. S. Diese ve D. G. Aubrey, "Kıyı Alanlarını Deniz Seviyesinin Nisbi Yükselişi Dolayısıyla Kaybederken: Massachusetts İçin 3 Senaryo," *Oceanus*, Cilt 30, No. 3 (Sonbahar 1987), s. 16-22.

89. H. E. Schwarz ve L. A. Dillard, "Su Kaynakları Üzerindeki Etki," *Oceanus*, Cilt 32, No. 2 (Yaz 1989), s. 44-45.

90. J. P. Cohn, "Sera Etkisinin Biyolojik Etkilerini Ölçerken," *Bio-Science*, Cilt 39, No. 3 (Mart 1989), s. 142-46.

91. W. D. Nordhaus, "Sera Ekonomisi: Sıçramadan Önce Sayın," *Economist*, 7 Temmuz 1990, s. 21-24, özellikle s. 22.

92. C. Barnett, *İngiliz Gücünün Çöküşü* (New York / Londra, 1972)'deki anlatıma bakınız.

14. Bahis

Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlanırken

1. *Economist*, 11 Ekim 1930, s. 652 (Bu referans için Dr. Maarten Pereboom'a müteşekkirim.)

2. Bu trendlerin daha ayrıntılı bir tartışması için L. Gaddis, "Soğuk Harp Sonrası Dünyaya Doğru," Foreign Affairs, Cilt 70,

No. 2 (İlkbahar 1991), s. 102-22; Wright ve McManus, *Dönüşü Olmayan Noktalar.*

3. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu 1989*, 10. Bahis, "Global Bir Aksiyon Planının Anahatlarını Hazırlarken."

4. A.g.e., 1990, 7. Bahis, "Geleceğe Doğru Pedal Çevirirken."

5. D. M. Kamimen, "Gelişme İçin Teknoloji: Çevreyi Yaşatmak, Yok Etmemek," Research & Exploration, Kış 1991, s. 3-5.

6. Yeni örnekler için, W. S. Dietrich, *Doğan Güneşin Gölgesinde* (University Park, Pa., 1991), tamamı; *Rekabet Eden Ekonomiler: Amerika, Avrupa ve Pasifik Kuşağı* (Teknoloji Değerlendirme Ofisi, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, Washington, D.C., Ekim 1991), özellikle s. 13-14; Malabre, *İmkânlarımız Dahilinde*, 6. Bahise bakınız.

7. *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 61-62, 256. Brezilya'daki durum ve şartlar hakkında daha eleştirel bir görüş için, L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu 1992*, s. 96'ya bakınız.

8. P. Waldman, "Cezayir'deki İslam Askeri İhtilâfı Babayı Oğula Düşürüyor," *Wall Street Journal*, 23 Ocak 1992, s. A1, A8.

9. *Dünya Kaynakları* 1990-91, s. 262, Paxton (ed.) *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91*, s. 1087.

10. Paxton (ed.) *Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91*, s. 785; *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 263.

11. H. Küng, *Global Sorumluluk: Yeni Bir Dünya Ahlâkı Peşinde* (New York, 1991)'de güzel bir biçimde tartışılmıştır.

12. *Dünya Kaynakları 1990-91*, s. 256-57, 262-63.

13. A.g.e., s. 266 (Tablo 16.5'in notları).

14. A.g.e.

15. D. E. Sanger, "Bakan, Japon Kadınları Yüzünden Koleje Karşı Çıktığını İnkâr Etti," *New York Times*, 19 Haziran 1990; "Küçülen Japon," *Economist*, 26 Ocak 1991, s. 36.

16. "Kayıp Çocuklar," Economist, 3 Ağustos 1991, s. 43-44.

17. "Bolluk taraftarları" ve "neo-Malthusçu" gibi terimlerin kullanımı için T. F. Homer-Dixon, "Eşikte," s. 76-116'daki mükemmel araştırmasına bakınız.

18. Meselâ, J. Bellini, *İleri Teknoloji Soykırımı* (San Fransisco, Cal., 1986), s. 251; Ehrlich ve Ehrlich, *Nüfus Patlaması*, 1. ve 12. Bahislere bakınız. Bu literatürün tonu birçok bakımdan nükleer enerji aleyhtarı lobiyi andırmaktadır: meselâ, J. Cox, *Aşırı Ölçüde Öldürme* (Harmondsworth, Mddsx., 1981 baskısı)'na bakınız.

19. Bu görüş, Homer-Dixon, "Eşikte," s. 100-101'e çok uygundur.

20. A.g.e.

21. L. R. Brown ve diğerl., *Dünyanın Durumu*' nun yıllık sayılarında tekrar tekrar ileri sürüldüğü gibi: 1992 baskısı, 3, 9, 11. Bahislere bakınız.

22. Homer-Dixon, "Eşikte," tamamı; Eberstadt, "Nüfusta Değişim ve Milli Güvenlik," tamamı; Foster, "2010 Yılına Kadar Demografide Global Trendler," tamamı.

23. T. R. Malthus, *Nüfus Üzerine Bir Deneme* (Londra, 1914 baskısı), s. 261-62. Malthus ilk *Deneme*' sinin yeni sürümlerini yayınlamaya birkaç yıl daha devam etti, bu nedenle argümanlarından bazılarını değiştirmesi mümkün olmuştur.

Kaynakça

Not: Günlük gazetelerle The Economist gibi haftalık dergilerdeki - bu araştırmada çok kullanılmış olan - makaleler ve diğer sürekli yayınlardaki imzasız makalelere burada yer verilmemiş, ancak bunlar son notlarda tümüyle zikredilmiştir.

Kurum Eserleri, Hükümet Yayınları, vs.

Amerika Birleşik Devletleri Özet İstatistikler 1990. ABD Nüfus Sayımı Bürosu. Washington, D.C., 1990.

Amerika'nın Tercihi: Yüksek Beceri Düzeyi mi Yoksa Düşük Ücretler mi! Ortalama İşgücünün Beceri Düzeyi Mukayeseli Raporu, Rochester, N. Y., 1990.

Amerikan Savunma Yıllığı, Lexington, Mass.

Askeri Denge 1990-91. Uluslararası Stratejik Tetkikler Enstitüsü. Londra, 1990.

Başkanın Ekonomik Raporu. Washington, D.C., 1990.

Bilim ve Eğitimin Reform ve Yeni Buluşları: 1990 Tarım Yasası için Planlama. ABD Senatosu, Tarım, Beslenme ve Ormancılık Komitesi. Washington, D.C., 1989.

CIA Ekonomik İstatistikler El Kitabı, 1990, Merkezi Haberalma Örgütü. Washington, D. C., 1990.

Current Population Reports, P-25 Serisi, No. 1018. ABD Nüfus Sayımı Bürosu, Washington, D.C., 1989.

Çalışma İstatistikleri Yıllığı 1988. Uluslararası Çalışma Ofisi. Cenevre, 1988.

Çevrenin Durumu.: Doksanlı Yıllara Doğru Bir Bakış. Conservation Foundation. Washington, D. C., 1987.

Dünya Kalkınma Raporu 1990 . Dünya Bankası. Washington, D.C., 1990.

Dünya Kalkınma Raporu 1991. :Dünya Bankası Washington, D.C., 1991.

Dünya Kaynakları 1990-91. Dünya Kaynakları Enstitüsü ve Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü. New York / Oxford, 1990.

Dünya Nüfus Tahminleri 1988. Birleşmiş Milletler Nüfus Dairesi, New York, 1989.

Dünya Tabloları 1991. Dünya Bankası. Washington, D. C., 1991.

Gelişme Yolundaki Ekonomilerin Trendleri 1990. Dünya Bankası. Washington, D. C., 1990.

Global Ekonomik Beklentiler ve Gelişme Yolundaki Ülkeler Dünya Bankası. Washington, D.C., 1991.

Güç Dağılımı: Yeniden Taraf Tutma Çağı. Milli Güvenlik Grubu Raporu. Chicago, Ill., 1988.

Günümüzdeki İş Hayatı Araştırması. Ekonomik Analizler Bürosu. Washington, D.C., Temmuz 1990.

Herkes Sayılır: Matematik Öğretiminin Geleceği İçin Millete Muhatap Bir Rapor. Milli Araştırma Kurulu. Washington, D.C., 1989.

İklim Değişmesi, ABD Milli Araştırma Kurulu, Washington, D.C., 1983.

İşgücü 2000: 21. Yüzyıl İçin Çalışma ve İşçiler, Hudson Enstitüsü. Indianapolis, Ind. 1987.

Japonya'da Eğitim, Foreign Press Center. Tokyo, 1988.

Latin Amerika'da Ekonomik ve Sosyal İlerleme: 1989 Raporu. İnter-Amerika Kalkınma Bankası, Washington, D.C., 1989.

Mühendislik Sanayileri ve Otomasyon Yıllık Dergisi 1988, Cilt 1 Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu, New York, 1989.

Nüfus: UNFPA Tecrübesi, Birleşmiş Milletler Nüfus Faaliyetleri Fonu. New York, 1984.

Ortak Geleceğimiz. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu. Oxford, 1987.

Rekabet Halindeki Ekonomiler: Amerika, Avrupa ve Pasifik Kuşağı. ABD Kongresi, Teknoloji Değerlendirme Ofisi. Washington, D.C., 1991.

Robot Teknolojisi ve Çeşitli Kullanım Alanları. ABD Kongresi., Bilim Araştırma ve Teknoloji Alt-Komitesi Müzakereleri, 25 Eylül 1989. Washington, D.C., 1989

RUSI ve Brassey Savunma Yıllığı. Savunma Tetkikleri İçin Kraliyet Birleşik Hizmetleri Enstitüsü, New York. Yıllık.

Savunma Bakanının Raporu. ABD Kongresi. Washington, D.C., Yıllık.

Siyaset Adamının Yıllığı 1990-91. J. Paxton (ed.), New York ve Londra, 1990.

Sovyet Askeri Gücü. ABD Savunma Bakanlığı, Washington, D.C. Yıllık.

Tarımda Biyoteknoloji: Bundan Sonraki Yeşil Devrim mi? Dünya Bankası, Teknik Belge No. 133, Washington, D.C., 1991.

Tehlike İçindeki Bir Millet. Öğretimde Mükemmellik Milli Komisyonu. Washington, D.C., 1983.

Teknoloji, Devlet Politikası ve Amerikan Tarımının Değişen Yapısı. ABD Kongresi, Teknoloji Değerlendirme Bürosu, Washington, D.C., 1986.

The Economist Dünya Atlası and Almanakı. 1989. Londra,1989.

UNESCO İstatistik Yıllığı 1989. Paris, 1989.

UNESCO İstatistiklerinden Seçmeler 1987. Paris, 1987.

Yabancı Teknolojilere Askeri Bağımlılık Rapor Taslağı. Milli Güvenlik Kurulu. Washington, D.C., Nisan 1987.

Yazar Adı Olan Eserler

Adama, G. *Demir Üçgen.* New York, 1981.

Adriaansen, W. L. M. ve Waardensburg, J. G. (ed.), *İkili Bir Dünya Ekonomisi.* Rotterdam, 1989.

Aganbegyan, A. *Perestroykanın Ekonomide Meydan Okuması,* M. Barratt Brown, ed. Bloomington, Ind., 1988.

Aggarwal, R. "Evrim Halindeki Global Ekonominin Stratejik Sorunları," *Business Horizons,* Temmuz - Ağustos 1987.

Agnelli, G. "1992 Avrupa'sı," *Foreign Affairs.* 68. (Sonbahar 1989).

Ahluwalia, I. J. "Hindistan'da Sanayide Kalkınma: Performans ve Perspektifler," *Journal of Development Economics.* 28. (1986).

Alexander, I., ve P. Burnett. *İnsanın Yeniden İcat Edilişi: Robot Gerçek Oluyor.* New York, 1983.

Alonso, W. (ed.), *Etkileşim İçindeki Bir Dünyada Nüfus.* Cambridge, Mass., 1987.

Anderson, A. ve Bork, D. L. (ed.), *Amerika'yı Düşünürken: 1990'lı Yıllarda Amerika Birleşik Devletleri.* Stanford, Cal., 1988.

Andrews, K. R. *Elizabet Devri Özel Denizciliği.: İspanya Savaşı (1585-1603) Sırasında İngiliz Denizciliği.* Cambridge, 1964.

Angang, H. ve Ping, Z. *Çin'de Nüfusun Gelişmesi.* Beijing, 1991.

Ashton, T. S. *Sanayi Devrimi, 1760-1830.* Oxford, 1968 baskısı.

Atkinson, R. "Bilim Adamı ve Mühendis Arz ve Talebi: Milli Düzeyde Bir Kriz Oluşuyor," *Science.* (27 Nisan 1990).

Attali, J., "Ufuktaki Çizgiler: Yeni Bir Düzen Oluşuyor." *New Perspectives Quarterly*, İlkbahar 1990.

Avery, D. T. "Yeşil Devrim Bizim Gerçek Gıda Güvenliğimizdir," Hudson Enstitüsü, Brifing Tebliği 112, Indianapolis, 1989.

Axelbank, J. "Şehirlerdeki Kriz," *Populi*, 15 (1988).

Baark, E., ve A. Jamison. *Çin, Hindistan ve Japonya'da Teknik Gelişme*. Londra, 1986.

Bairoch, P. "1750'den 1980'e Kadar Uluslararası Sanayileşme Düzeyleri." *Journal of European Economic History* 11 (1982).

Baker, C. O. (ed.) *Öğretimin Durumu 1989*, Cilt 1, *İlk ve Orta Öğretim*. Washington, D.C., 1989.

Balfour, M. L. *İngiltere ve Joseph Chamberlain*. Londra / Boston 1985.

Banac, I. "Siyasal Değişim ve Milli Çeşnililik," *Daedalus*. 119. (Kış 1990).

Baranson, J. *İmalât Sanayiinde Robotlar: Uluslararası Rekabetin Anahtarı*. Mt. Airy, Md., 1983.

Barnett, C. *İngiliz Gücünün Çöküşü*. New York / Londra, 1972.

Barnett, M. J. "Öğretim Yılının Daha Uzun Olması Olayı," *Atlantic*. (Kasım 1990).

Barons, M. G. *Kontrol İçin Rekabet*. Cambridge, Mass., 1988.

Barraclough, G. *Çağdaş Tarihe Giriş*. Harmondsworth, Mddsx., 1967 baskısı.

Barth, M. C. ve Titus, J. G. (ed.) *Sera Etkisi ve Deniz Seviyesi Yükselişi*. New York, 1984.

Becker, C. M. "*Sahra Güneyindeki Afrika'da AIDS Salgınının Demografik ve Ekonomik Etkileri*," World Development. 18. (1990).

Bellini, J. *İleri Teknoloji Soykırımı* . San Fransisco, Cal., 1986.

Berardi, G. M. ve Geisler, C. C. (ed.), *Yeni Tarım Teknolojilerin Sosyal Sonuçları ve Karşılaştığı Meseleler*. Boulder, Colo., 1984.

Bergson, A. ve Levine, H. S. (ed.), *Sovyet Ekonomisi: 2000 Yılına Doğru.* Londra, 1983.

Bergsten, C. F. "*Soğuk Harpten Sonra Dünya Ekonomisi,*" Foreign Affairs. 69. (Yaz 1990).

Bergsten, C. F. *Dünya Ekonomisinde Amerika: 1990'lı Yıllar İçin Bir Strateji.* Washington, D.C., 1988.

Bloom, D. E. ve Bennett, N. G. "Geleceğin Şoku," *New Republic.* (19 Haziran 1989).

Borstein, M. (ed.), *Sovyetler Birliği: Devamlılık ve Değişim. Boulder,* Colo., 1981.

Borrus, M. G. *Kontrol İçin Rekabet: Amerika'nın Mikroelektronikteki Kozu.* Cambridge, Mass., 1988.

Bowonder, B. ve Miyake, T. "Teknolojik Gelişme ve Japonya'nın Sanayide Rekabet Gücü," *Futures,* 22. (Ocak-Şubat 1990).

Braudel, F. *Medeniyet ve Kapitalizm,* Cilt 3, *Dünyanın Perspektifleri.* New York, 1986.

Briggs, A. *Viktorya Devri Şehirleri,* Londra, 1963.

Brimelow, P. "1992'nin Karanlık Yüzü," *Forbes.* (22 Ocak 1990).

Brock, W. E. ve Hormats, R. D. (ed.), *Global Ekonomi: Gelecek On Yılda Amerika'nın Rolü.* New York / Londra, 1990.

Browlee, S. "En İyi Muz Islahı," *Atlantic* 264 (Eylül 1989)

Brown, *İnsan'ın Geleceği Meselesi: Önümüzdeki Yıllarda İnsanın Durumunun Ne Olacağı Hakkında Bir Sorgulama.* New York, 1954

Brown, L. R., ve Diğerl. *Dünyanın Durumu.* New York. Yıllık.

Bull, H. ve Watson, A. (ed.), *Uluslararası Toplumun Yayılması.* Oxford, 1983.

Bultot, F. ve diğerl., "CO_2 Miktarının İki Katına Çıkması Halinde Bir Drenaj Havzası İçin Yıllık Enerji Dengesi Bileşkenleri, Buharlaşma - Terleme ve Toprak Rutubeti Tahminleri Rejimi," *Climatic Change.* 12. (1988).

Burstein, D. *Avrupa'da Deprem: Avrupa'nın Patlayıcı Sorunları Dünyayı Değiştirecek.* New York, 1991.

Burstein, D. *Yen! Japonya'nın Yeni Finans İmparatorluğu ve Amerika'ya Karşı Oluşturduğu Tehdit.* New York, 1988.

Buruma, I. *Maskenin Altında: Seksüel şeytanlar, Kutsal Analar, Travestiler, Haydutlar, Serseriler ve Japonya'nın Diğer Kültür Kahramanları.* New York, 1984.

Busch, L. ve diğerl., *Bitkiler, Güç ve Kâr: Yeni Biyoteknolojilerin Sosyal, Ekonomik ve Ahlâki Sonuçları.* Cambridge, Mass. / Oxford, 1991.

Bylinsky, G. "Bilimde Kopya Çekmeyi Aşmaya Çalışırken," *Fortune.* 115. (30 Mart 1987).

Calder, A. *Halkın Savaşı: İngiltere, 1939-1945.* Londra, 1969.

Calder, N. *Yeşil Makineler.* New York, 1986.

Caldwell, J. C. ve Caldwell, P. "Sahranın Güneyindeki Afrika'da Yüksek Doğurganlık Oranı," *Scientific American.* (Mayıs 1990).

Calleo, D. *Almanya Meselesi Yeniden Müzakere Ediliyor: Almanya ve Dünya Düzeni, 1870'ten Bugüne.* New York, 1978.

Calleo, D. *Amerikan Hegemonyasının Ötesinde: Batı İttifakının Geleceği.* New York, 1987.

Calleo, D. P. *Amerika'nın İflâsı: Federal Bütçe Milleti Nasıl Fakirliğe Sürüklüyor.* New York, 1992.

Carnoy, M. "*İleri teknoloji ve Uluslararası İşgücü Piyasaları,*" *International Labour Review.* 124 (1985).

Castles, S. ve diğerl., *Artık Burada Kalacaklar: Batı Avrupa'nın Yeni Etnik Azınlıkları.* Londra, 1984.

Cecco, M. de *Para ve İmparatorluk: Uluslararası Altın Standardı, 1890-1914.* Oxford, 1974.

Chaliand, G. ve Rageau, J. P. *Stratejik Bir Atlas: Dünya Güçlerinin Mukayeseli Jeopolitikası.* New York, 1985.

Chambers, J. D. ve Mingay, G. E. *Tarım Devrimi 1750-1880.* New York, 1966.

Chancellor, J. *Tehlike ve Vaat: Amerika Hakkında Bir Yorum.* New York, 1990.

Choate, P. *Nüfuz Unsurları.* New York, 1990.

Chu, L., "Çin Pazarı Masalı," Atlantic 266 (Ekim 1990).

Churba, J. *Sovyet Çözülmesi: Buna Karşı Geliştirilecek Stratejiler.* Washington / Londra, 1988.

Cipolla, C. M. (ed), *İmparatorlukların Ekonomik Çöküşü.* Londra, 1970.

Cipolla, C. M. *Dünya Nüfusunun Ekonomik Tarihi,* 7. baskı, Harmondsworth, Mddsx., 1978.

Cipolla, C. M. *Sanayi Devrimi Öncesinde.* 2. baskı. Londra, 1981.

Clad, J. "Yoksulluk İçinde Güç: Hindistan Milli Gururunu Savunmasında Etkinliğin Önünde Görüyor," *Far Eastern Economic Review.* (7 Haziran 1990).

Clash, M. "Kalkınma Politikası, Teknoloji Değerlendirme ve Yeni Teknolojiler," *Futures* . 22. (Kasım 1990).

Coale, A. "Çin'in Özel Durumu Dikkate Alınarak Farklı Nüfuslarda Doğurganlık ve Ölüm Oranları," *Proceedings of the American Philosophical Society.* 132. (1988).

Coale, A. J. ve Hoover, E. M. *Gelir Düzeyi Düşük Ülkelerde Nüfus Artışı ve Ekonomik Kalkınma.* Princeton, NJ., 1958.

Cohen, E. A. "Politika İktidarı Yoksun Bırakınca - Amerikan Stratejisi ve Siyaset Adamlığı," *Public Interest* 75 (1984)

Cohen, R. ve Wilson, P. A. *Süpergüçlerin Ekonomik Gerileyişi: ABD'nin Yüzyıl Aşırı Çağ İçin Stratejisi.* New York, 1990.

Cohen, S. S. ve Zysman, J. *İmalât Sanayii Konuları: Sanayi Ötesi Ekonomi Efsanesi.* New York, 1987.

Cohn, J. P. "Sera Etkisinin Biyolojik Etkilerini Ölçerken," *BioScience.* 39. (Mart 1989).

Colley, L. "III. George'un İlâhlaştırılması: Sadakat, Krallık ve İngiliz Milleti 1760-1820," *Past and Present* 102. (Şubat, 1984).

Colley, L. *Britonlar*. New Haven / Londra, 1992.

Colton, T. J. *Sovyetler Birliğinde Reform İkilemi*. 2. baskı. New York, 1986.

Cooley, M. J. E. "Robot Teknolojisi - Bazı Yaygın Etkileri," *The World Yearbook of Robotics Research and Development* . 1985.

Cox, J. *Aşırı Ölçüde Öldürme*. Harmondsworth, Mddsx., 1981 baskısı.

Cracraft, J. (ed.), *Günümüzde Sovyetler Birliği: Açıklamalı Rehber*. 2. baskı. Chicago / Londra, 1988.

Cronin, R. P. "Asya-Pasifik Bölgesinde Japonya'nın Rolünün ve Nüfuzunun Yayılması: ABD Menfaatleri ve Politikası Üzerindeki Etkileri," Kongre Araştırma Bürosu Bildirisi, Washington, D.C., (Eylül 1990).

Crouzet, F. *Viktorya Devri Ekonomisi*. Londra, 1982.

Cruickshank, J. "Üçüncü Dünyanın Yükseliş ve Düşüşü: Çağı Geçmiş Bir Kavram," *World Press Review*. 38. (Şubat 1991).

Daly, H. E. *İstikrarlı Devlet Ekonomileri* . San Francisco, 1977.

Daly, H. E. ve J. B. Cobb. *Herkesin İyiliği İçin: Ekonomiyi Topluma, Çevreye ve Sürdürülebilir Bir Geleceğe Doğru Yeniden Yönlendirmek*. Boston, Mass., 1989.

Davis, B. D. (ed.), *Genetik Devrimi: Bilimsel Tahminler ve Halkın Algılamaları*. Baltimore / Londra, 1991.

Davis, K. ve diğerl. (ed.), *Sanayi Toplumlarında İkame Düzeyi Altındaki Doğurganlık Oranları*, Population and Development Review 12. 1986.

de Cecco, M. *Para ve İmparatorluk: Uluslararası Altın Standardı 1890-1914*. Oxford, 1974.

Decker, W. L., ve diğerl., *Atmosferdeki Karbon Diyoksit Artışından Kaynaklanan İklim Değişmesinin Amerikan Tarımı Üzerindeki Etkileri*. Washington, D.C., 1986.

DeGrasse, R. W. *Askeri Yayılma, Ekonomik Gerileme : Askeri Harcamaların ABD'nin Ekonomik Performansı Bakımından Önemi.* Armonk, N.Y., 1985 baskısı.

Dehio, L. *Nazik Denge: Avrupa'daki İktidar Mücadelesinde Dört Yüzyıl.* Londra, 1963.

de Jouvenel, H. "Avrupa Üçüncü Bin Yılın Arefesinde: Başlıca Trendlerin Sentezi," *Futures.* 20 (Ekim 1988).

Delfs, R. "İki Cepheli Tehdit: Çin Tehlikeyi Japonya'da, Sovyetler Birliğinde Görüyor," *Far Eastern Economic Review.* (13 Aralık 1990).

Dertouzos, M. L. ve diğerl., *Made in Amerika: Üretken Boyutu Yeniden Yakalarken.* Cambridge, Mass., 1989.

Dibb, P. *Sovyetler Birliği: Bakımsız Süper Güç* . Londra, 1986.

Dickson, D. "Alman Biyoteknoloji Firmaları Yasal Denetimden Kaçıyor," *Science,* (16 Haziran 1990).

Diese, G. S. ve Aubrey, D. G. "Kıyı Alanlarını Deniz Seviyesinin Nisbi Yükselişi Dolayısıyla Kaybederken: Massachusetts İçin 3 Senaryo," *Oceanus.* 30. (Sonbahar 1987).

Dietrich, W. S. *Doğan Güneşin Gölgesinde.: Amerika'nın Ekonomik Gerilemesinin Siyasal Kökleri.* University Park, Pa., 1991.

Dixon,C. J. ve diğerl. (ed.), *Çokuluslu Şirketler ve Üçüncü Dünya.* Londra / Sydney, 1986.

Dollinger, P. *La Hanse.* Paris 1964.

Dore, R. P. ve Sako, M. *Japonlar Çalışmayı Nasıl Öğrendi.* Londra, 1989.

Dornbusch, R. ve diğerl., *Amerika'nın Gelecekte İmalât Sanayii Konuları.* Rochester, N.Y., 1987.

Doyle, D. P. "Amerika'nın Milli Eğitimde Standartlar Koyması Zamanı Geldi," *Hudson Opinion.* (Ekim 1989).

Doyle, J. "DNA - Bütün Ekonomiyi Değiştirmekte," *Christian Science Monitor.* (30 Eylül 1987).

Drucker, P. "Değişen Dünya Ekonomisi," *Foreign Affairs* 64. (İlkbahar 1984).

Dumas, L. J. *Aşırı Yük Altındaki Ekonomi: Kronik İşsizlik, Enflasyon ve Milli Gerileyişin Sebebini Meydana Çıkarırken..* Berkeley / Los Angeles, 1986.

Duncan, D. E. "Afrika: Uzun Veda," *Atlantic Monthly.* (Temmuz 1990).

Eberstadt, N. "Nüfusta Değişim ve Milli Güvenlik," *Foreign Affairs*, 70. Yaz 1991.

Eekelaar, J. M. ve Pearl, D. (Ed.), *Yaşlanan Dünya: Hukuk ve Sosyal Politikanın Karşılaştığı İkilemler ve Sorunlar.* Oxford, 1989.

Ehrlich, P. R. *Nüfus Bombası* . New York, 1968.

Ehrlich, P. R. ve Ehrlich, A. E. *Nüfus Patlaması.* New York, 1990.

Emmott, B. Güneş de Batar: *Japonya'nın Ekonomik Gücünün Sınırları.* New York, 1989.

Engelhardt, K. G. "Sağlıkta Yeni Buluşlar: İleri Akıllı Teknolojilerin Rolü," *Pittsburgh High Technology Journal*, 2, (1987).

Ernst, D. ve O'Conner, D. *Teknoloji ve Global Rekabet.* OECD; Paris, 1989.

Fairbanks, C. H. "Rus Ruleti: Çöken Bir İmparatorluğun Tehlikesi," *Policy Review.* 57. (Yaz 1991).

Fajer, E. D. ve diğerl., "Zenginleştirilmiş Karbon Diyoksit Atmosferlerinin Bitki - Ot Yiyen Böcek Etkileşimleri Üzerindeki Etkileri," *Science* 243. (1989).

Fallows, J. *Daha Çok Bizim Gibi* . New York, 1989.

Fardoust, S. ve Dhareshwan, A. *Dünya Ekonomisine Uzun Vadeli Bakış: 1990'lı Yıllarda Sorunlar ve Projeksiyonlar.* Dünya Bankası, Washington, D.C. (Şubat 1990)

Farmer, B. H. "Güney Asya'daki Yeşil Devrimin Perspektifleri," *Modern Asian Studies* . 20. (1986).

Fauriol, G. A. "Latin Amerika İlişkilerinin Gölgesi," *Foreign Affairs.* 69. (1989-90).

Feldstein, M. S. (ed.), *Amerika Birleşik Devletleri ve Dünya Ekonomisi.* Cambridge, Mass., 1987.

Feshbach, M. ve A. Friendly, *SSCB'de Ekoloji Katli.* New York, 1992.

Fieldhouse, D. K. Uluslararası Unilever: *Çokuluslu Bir Şirketin Anatomisi.* Stanford, Cal., 1978.

Fischer, B. "Gelişme yolundaki Ülkeler Ekonomik Globalleşme Sürecinde," *Intereconomics* . (Mart - Nisan 1990).

Fjermedal, G. *Yarını Yapanlar: Canlı Beyin Makinelerinden Oluşan Yeni Bir Cesur Dünya.* New York, 1986.

Foster, G. D. "2010 Yılına Kadar Demografide Global Trendler: ABD'nin Güvenliği Üzerindeki Etkileri," *Washington Quarterly* 12. (İlkbahar 1989).

Friedman, B. *Kabullenme Günü: Amerikan Ekonomik Politikasının Regan Zamanında ve Sonrasındaki Sonuçları.* New York, 1988.

Fukuchi, T. ve Kagami, M. (ed.), *Pasifik Havzası Ekonomisinin Perspektifleri: Asya ve Latin Amerika Arasında Bir Karşılaştırma.* Tokyo, 1990.

Gable, F. "Değişen İklim ve Karaip Sahilleri," *Oceanus.* 30. (Kış 1987-88).

Gable, G. ve Aubrey, D. G. "Değişen İklim ve Pasifik," *Oceanus.* 32. (Kış 1989-90).

Gaddis, L. "Soğuk Harp Sonrası Dünyaya Doğru," *Foreign Affairs.* 70. (İlkbahar 1991).

Galde, F. J. ve Aubrey, D. G. "Değişen İklim ve Pasifik," *Oceanus.* 32. (Kış 1989-90).

Gaddis, J. L. "Soğuk Harp Sonrası Dünyaya Doğru." *Foreign Affairs.* 70. (İlkbahar 1991).

Gardels, N. "Lâyık Olduğumuz Öğretim," *New Perspectives Quarterly.* 7. (Sonbahar 1990).

Garton Ash, T. *Sihirli Lâmba: Varşova, Budapeşte, Berlin ve Prag'da Şahit Olunan '89 Devrimi.* New York, 1990.

Garton Ash,T. *Muhasamatın Kullanım Yolları: Orta Avrupa'nın Kaderi Üzerine Denemeler.* New York, 1989.

Gati, C. *Akim Kalan BLOK: Sovyet-Doğu Avrupa İlişkileri Geçiş Döneminde.* Bloomington, IN., 1990.

Gellner, E. *Milletler ve Milliyetçilik.* Oxford, 1983.

Gendel, S.M. ve diğerl., *Tarımsal Biyoloji Ahlâkı: Tarımsal Biyoteknolojinin Etkileri.* Ames, Iowa, 1990.

Geremek, B. "Doğu ve Orta Avrupa'nın Gerçekleri," *Avrupa'da Değişim.* Washington, D.C., Üçlü Komisyonun Genel Oturumu, (Nisan 1990).

Gevarter, W. B. *Akıllı Makineler: Suni Zekâ ve Robot Teknolojisi Konusunda Perspektife Giriş.* Englewood Cliffs, N.J., 1985.

Ghosh, P. K. (ed.), *Güney Asya'nın Kalkındırılması: Modernleşmeden Bir Perspektif.* Westport, Conn., 1984.

Ghosh, P. K. (ed.), *Teknoloji Politikası ve Kalkınma: Üçüncü Dünyadan Bir Perspektif.* Westport, Conn., 1984.

Gibbons, A. "Biyoteknoloji Üçüncü Dünyada Kök Salıyor," *Science,* (25 Mayıs 1990).

Gilder, G. "Siz Daha Hiçbir Şey Görmediniz," *Forbes.* (4 Nisan 1988).

Gill, S. ve D. Law. *Global Politik Ekonomi: Perspektifler, Problemler ve Politikalar.* Baltimore, Md., 1988.

Gilpin, R. P. *Uluslararası İlişkilerin Siyasal Ekonomisi.* Princeton, 1987.

Gilpin, R. P. *Savaş ve Dünya Siyasetinde Değişme.* Cambridge, Mass., 1981.

Glantz, M. H. ve Ausubel, J. E. "Ogallala Akiferi ve Karbon Diyoksit: Karşılaştırma ve Birleşme," *Environmental Conservation.* 11. (Yaz 1984).

Gleick, P. H. "Global Değişmelerin Uluslararası Güvenlik Bakımından Etkileri," *Climatic Change* 15. (1989).

Gleick, P. H. "İklim Değişmesi ve Uluslararası Politika: Gelişme Yolundaki Ülkeleri Bekleyen Meseleler," *Ambio* 18 (1989).

Goldman, C. S., ed. *İmparatorluk ve Yüzyıl: İmparatorluğun Meseleleri ve İmkânları Hakkında Çeşitli Yazarların Kaleme Aldığı Bir Denemeler Dizisi.* Londra, 1905.

Goldman, M. I. *Gorbaçov Meydan Okuyor: İleri Teknoloji Çağında Ekonomik Reform.* New York, 1987.

Goldman, M. I. *Sovyet Petrolünün Esrarı: Yarısı mı Dolu Yoksa Yarısı mı Boş?.* Londra, 1980.

Goldman, M. I. *SSCB'nin Buhranı: Ekonomik Sistemin Başarısızlığı.* New York, 1983.

Goliber, T. J. "Afrika'nın Artan Nüfusu: Eski Meseleler, Yeni Politikalar," *Population Bulletin*, 44, Kasım 1989.

Goodman, D. *Çin'de Bölgesel Kalkınma.* Londra, 1989.

Goodman, D. ve diğerl., *Tarımdan Biyoteknolojiye: Tarıma Dayalı Sanayilerin Kalkınma Teorisi.* Oxford, 1987.

Gore, Albert, *Dengedeki Yeryüzü: Ekoloji ve İnsanın Ruhu.* New York, 1992.

Gottfried, K. ve Bracken, P. (ed.), *Avrupa Güvenliğini Yeniden Yoğururken.* Boulder, Colo., 1990.

Govind, H. "Hindistan'da Çevre Korumada Son Gelişmeler: Kirlilik Denetimi," *Ambio.* 18. (1989).

Green, K. ve Yoxen, E. "Avrupa Sanayiinin Yeşillenmesi: Biyoteknolojiye Düşen Rol Nedir?" *Futures* . (Haziran 1990).

Green, M. ve Pinsky, M. (ed.), *Amerika'nın Geçiş Süreci: 1990'lı Yıllar İçin Planlar.* Lanham, Md., 1990.

Gregory, P. R. ve Stuart, R. C. *Sovyet Ekonomik Yapısı ve Performansı.* 3. baskı. New York, 1986.

Griffith, W. E. (ed.), *Orta ve Doğu Avrupa: Perde Açılıyor.* Boulder, Colo., 1984.

Gruner, W. *Die deutche Frage: Ein Problem der Europaischen Geschichte seit 1800.* Münih, 1985.

Gupta, A. "Hindistan'ın Silah Sanayii: Hantal Dev," *Asian Survey*. 30. (Eylül 1990).

Guralnik, J. M. ve diğerl., "Amerika Birleşik Devletlerinde Yaşlı Nüfusa İlişkin Projeksiyonlar," *Milbank Quarterly*. 66, (1988).

Gwynne, R. N. *Yeni Ufuklar mı? Uluslararası Bir Çerçevede Üçüncü Dünyanın Sanayileşmesi*. New York / Londra, 1990.

Halberstam, D. "Japonya'nın Meydan Okuması Bize Ulaşabilir mi?" *Parade*, (9 Ekim 1983).

Hamakawa, Y. "Fotovoltaik Enerji," *Scientific American* 256. (April 1987).

Hamilton, E. K. (ed.), *Amerika'nın Global Menfaatleri: Yeni Bir Gündem*. New York, 1989.

Hancock, G. *Züğürt Ağalar: Güç, İtibar ve Uluslararası Yardımda Yolsuzluk*. Boston, 1990.

Hanke, E. "Bambu Devriminin Tohumlarını Serpmek," *Nature*, 22. 1990.

Hansen, J. ve diğerl., "Goddard Uzay Araştırmaları Enstitüsünün Üç Boyutlu Modeli Çerçevesinde Yapılan Tahminlere Göre Global İklim Değişmeleri," *Journal of Geophysical Research* 93. (1988)

Harmerow, T. S. *Restorasyon, Devrim, Reaksiyon: Almanya'da İktisat ve Siyaset, 1815-1871*. Princeton, NJ., 1958.

Hartley, J. "Gerçekten de Japonya'da O Kadar Çok Robot Var mı?" *Robot Teknolojisi On Yılı. Industrial Robot Machine*' in 10. Yıldönümü Özel Sayısı, Berlin, 1983.

Hassan, S. "Güney Asya'da Çevre Sorunları ve Güvenlik," *Adelphi Papers* 262 (Sonbahar 1991).

Hatsopoulos, G. N. ve diğerl., "ABD'nin Rekabet Gücü: Ticaret Açığının Ötesinde," *Science*. 241. (15 Temmuz 1988).

Hauner, M. *Asya'nın Bizim İçin Önemi Nedir?* Boston / Londra, 1990.

Hayes, M. D. "ABD ve Latin Amerika: Kaybolan Bir On Yıl mı?" *Foreign Affairs*. 68. (1988-89).

Hecht, S. ve Cockburn, A. *Ormanın Kaderi: Amazonu Geliştirenler, Tahrip Edenler ve Savunanlar*. Londra / New York, 1989.

Heilbroner, R. L. *Dünyevi Filozoflar: Hayatları, Yaşadıkları Çağlar ve Büyük Ekonomi Düşünürlerinin Fikirleri*. New York, 1986 baskısı.

Heisbourg, F. "Soğuk Harp Sonrası Avrupa'da Nüfus Hareketleri," *Survival*. 33. (Ocak-Şubat 1991).

Helleiner, E. "Devletler ve Finans Piyasasının Geleceği," *Review of International Studies*, 18, (1992)

Heller, M. A. "Ortadoğu: Tarihin Seyrine Ayak Uyduramayış," *Foreign Affairs*. 69. (1989-90).

Herrnstein, R. J. "IQ (Zekâ Miktarı) ve Doğum Oranlarının Düşmesi," *Atlantic*. (Mayıs 1989).

Hirsch, E. D. *Kültürel Okuryazarlık: Her Amerikalının Bilmesi Gereken Bilgiler*. Boston, 1987.

Hoagland, J. "Avrupa'nın Kaderi." *Foreign Affairs* 69 (1989-90).

Hobsbawm, E. J. *Sanayi ve İmparatorluk: Modern İngiliz Toplumu Nasıl Meydana Geldi*. Harmondsworth, Mddsx., 1969.

Hobson, J. A. *Emperyalizm: İnceleme*. Londra, 1902.

Hoffman, J. ve diğerl., *Gelecekte Deniz Seviyesindeki Yükselmenin Tahmin Edilmesi: Metodoloji, 2000 Yılına Kadar Tahmin ve Araştırma İhtiyacı*. Washington, D.C., 1983.

Hoffman, S. "Avrupa Topluluğu ve 1992," *Foreign Affairs*. 68. (Sonbahar 1989).

Holzman, F. D. "Sovyet Askeri Harcamaları: Sayı Oyununun Değerlendirilmesi." *International Security*. 6 (1982).

Holzman, F. D. *Sovyet Askeri Harcamalarının Finansal Kontrolu*. Lexington, Mass., 1975.

Homer-Dixon, T. F. "Eşikte: Had Safhadaki Çatışmanın Sebepleri Olarak Çevredeki Değişmeler," *International Security*, 16, (Sonbahar 1991).

Houghton, R. A., ve Woodwell, G. M. "Global İklim Değişmesi." *Scientific American* 260 (1989).

Howard, M. *Tarihten Alınacak Dersler.* New Haven, Conn., 1991.

Hughes, H. "Farkın Kapatılması: 1990'lı Yıllarda Asya'da Yeni Sanayileşen Ülkelerin Ekonomileri," *Asian Development Review.* 7. (1989).

Hunt, H. A. ve Hunt, T. L. *Robot Teknolojisinin Beşeri Kaynak Bakımından Etkileri.* Kalamazoo, Mich., 1983.

Huntington, S. P. "ABD - Gerileme mi Yenilenme mi?" *Foreign Affairs.* 67. (Kış 1988-89).

Hyam, R. *İngiltere'nin İmparatorluk Asrı 1815-1914.* Londra, 1975.

Iklé, F. C. ve Nakanishi, T. "Japonya'nın Büyük Stratejisi," *Foreign Affairs.* 69. (Yaz 1990).

Iklé, F. C. ve Wohlstetler, A. (ed.), *Ayırt Edici Caydırıcılık: Uzun Vadeli Entegre Strateji Komisyonu Raporu.* Washington, D.C., 1988.

Ingham, K. "1980'li Yıllarda Afrika'da İç Harpler - Çerçeve ve Perspektifler," Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü, *In Brief.* (18 Mayıs 1990)

Ingham, K. *Modern Afrika'da Siyaset: Kabilelerin Eşitsiz Boyutu.* Londra / New York, 1990.

Inoguchi, T. ve Okimoto, D. I. (ed.) *Japonya'nın Politik Ekonomisi. Cilt 2, Uluslararası Bağlamdaki Değişmeler.* Stanford, Cal., 1988.

Ishihara, Shintaro. *Hayır Demeyi Becerebilen Japonya.* New York, 1991.

Ives, J. D ve Messerli, B. *Himalayaların İkilemi: Kalkınma ve Muhafaza Süreçlerinin Bağdaştırılması.* Londra / New York, 1989.

Jacobs, J. "Geleceğin İşgücünün Eğitilmesi," *Technology Review*. 93. (Ağustos - Eylül 1990).

Joffe, J. "NATO Sonrası Almanya," *Harper's Magazine*. 281 (Eylül 1990).

Joffe, J. *Sınırlı Ortaklık: Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve İttifakın Külfeti*. Cambridge, 1987.

Johnson, B. L. C. *Güney Asya'da Kalkınma*. Harmondsworth, Mddsx., 1983.

Johnson, C. "Japonya 'Normal' Bir Rol Arayışında,"Global İhtilâf ve İşbirliği Enstitüsü , Politika Dokümanı No. 3, (Temmuz 1992), Kaliforniya Üniversitesi, San Diego.

Johnson, C. *MITI ve Japon Mucizesi: Sanayi Politikasında Gelişmeler, 1925-1975* Stanford, Cal., 1982.

Johnson, D. G. ve Lee, R. D. *Nüfus Artışı ve Ekonomik Kalkınma: Sorunlar ve Kanıtlar*. Madison, Wis., 1987.

Joll, J. *Birinci Dünya Savaşının Kökenleri*. Londra / New York, 1984.

Jones, C. (ed.), *İngiltere ve Devrim Fransa'sı: İhtilâf, Yıkıcı Faaliyetler ve Propaganda*, Exeter Tarih Araştırmaları, No. 5. Exeter, 1983.

Jones, E. L. *Avrupa Mucizesi: Avrupa ve Asya'nın Tarihinde Çevreler, Ekonomiler ve Jeopolitikalar* . Cambridge, 1981.

Jones, E. L. ve Mingay, G. E. *Sanayi Devriminde Toprak, Emek ve Nüfus* . Londra, 1967.

Jones, R. S. "Japonya'da Nüfusun Yaşlanmasının Ekonomik Sonuçları," *Asian Survey*. 28. (Eylül 1988).

Judis, J. B. "Muhafazakârların Çatlaması," *American Prospect*. (Sonbahar 1990).

Judy, R. W. ve Clough, V. L. *Enformasyon Çağı ve Sovyet Toplumu*. Indianapolis, 1989.

Juma, C. Gen Avcıları: *Biyoteknoloji ve Serpilen Tohumlar*. Londra / Princeton, N.J., 1989.

Kahn, H. *Japon Süperdevletinin Doğuşu.* Londra, 1971.

Kaiser, D. *Siyaset ve Savaş: II. Filip'ten Hitler'e kadar Avrupa'da İhtilâf.* Cambridge, Mass., 1990.

Kaldor, M. *Barok Cephaneliği.* Londra, 1982.

Kamata, S. *Geçiş Şeridindeki Japonya: Bir Japon Oto Fabrikasında Yaşamın İçinden.* New York, 1984.

Kamimen, D. M. "Gelişme İçin Teknoloji: Çevreyi Yaşatmak, Yok Etmemek," *Research & Exploration.* (Kış 1991).

Kant, Immanuel, *Zum Ewigen Frieden* (1795). Stuttgart, 1954 baskısı.

Kaye, L. "Ak Devrim," *Far Eastern Economic Review.* (24 Mart 1988).

Keegan, J. ve Wheatcroft, A. *Çatışma Bölgeleri.* New York, 1978.

Kennedy, P. "Asrın Sonundaki (Fin-de-Siècle) Amerika," *New York Review of Books.* (28 Haziran 1990).

Kennedy, P. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü.* New York, 1987.

Kennedy, P. *Diplomasinin Gerisindeki Gerçekler: İngiltere'nin Dış Politikası Üzerindeki Temel Etkileri* . Londra, 1980.

Kennedy, P. (ed.), *Savaş ve Barışta Büyük Stratejiler.* New Haven / Londra, 1991.

Kennedy, P. *İngiliz-Alman Muhasamatının Doğuşu 1860-1914.* London/ Boston, 1980.

Kenney, M. *Biyoteknoloji: Üniversite - Sanayi Kompleksi.* New Haven / Londra, 1986.

Kerr, R. A. "Yeni Sera Raporu Gayri Memnunların Sesini Kısıyor, *Science* 249. (3 Ağustos 1990).

Kiernan, V. G. "Batı Avrupa'da Devlet ve Millet," *Past and Present* 31. (1965).

Kim, S. S. (ed.), *Çin ve Dünya: Mao Sonrası Dönemde Çin'in Dış Politikası.* Boulder, Colo., 1989.

Kindleberger, C. *Dünyada Depresiyon*, 1929-1939. Berkeley, Cal., 1973

Klare, M. T. "ABD'de Askerler Gözünü Güneye Dikiyor," *Nation*, (18 Haziran 1990).

Kloppenburg, J. R. *Önce Tohum: Bitki Biyoteknolojisinin Siyasal Ekonomisi 1492-2000.* Cambridge, 1988.

Kotkin, J. ve Kishimoto, Y. *Üçüncü Yüzyıl: Amerika'nın Asya Çağında Yeniden Canlanması.* New York, 1988.

Kozol, J. *Okuryazarlığı Olmayan Amerika.* New York, 1985.

Krauthammer, C. "Tek Kutuplu Hareket." *Foreign Affairs* 70 (1990-91).

Krugman, P. *Azalan Beklentiler Çağı.* Cambridge, Mass., 1990.

Küng, H. *Global Sorumluluk: Yeni Bir Dünya Ahlâkı Peşinde.* New York, 1991.

Kvint, V. "Rusya Kül Kedisi Rolünde," *Forbes.* (19 Şubat 1990).

LaGanga, M. L. "ABD'de Tarım, Biyoteknoloji Firmaları Japonlarla Parlak Anlaşmalar İmzalıyor," *Los Angeles Times.* (9 Nisan 1990).

Lall, S. *Teknoloji İhracatçısı Olarak Gelişme Yolundaki Ülkeler: Hindistan'ın Tecrübesine İlk Bakış* . Londra, 1982.

Landau, G. W. ve diğerl., *Latin Amerika Yol Ayrımında.* Üçlü Komisyon, New York / Paris / Tokyo, 1990.

Landes, D. S. *Zincirleri Çözülmüş Prometeus: Batı Avrupa'da 1750'den Günümüze Teknolojide Değişim ve Sanayiin Gelişmesi.* Cambridge, 1969.

Lardy, N. R. "Çin Tarımında Reform," *Journal of International Affairs* 39. (Kış 1986).

Larson, T. B. *Sovyet-Amerikan Çekişmesi.* New York, 1978.

Lieven, D. "Gorbaçev ve Milliyetler," *Conflict Studies.* 216. (Kasım 1988).

Lieven, D. "Sovyet Krizi." *Conflict Studies* 241 (1991).

Lind, M. "Alelâde Bir Ülke Olarak Amerika," *American Enterprise.* 1 (Eylül - Ekim 1990).

Linder, S. B. *Pasifik Asrı: Asya-Pasifik Dinamizminin Ekonomik ve Politik Sonuçları.* Stanford, Cal., 1986.

Liverman, D. M. ve diğerl. "İklim Değişmeleri ve Kuzey Amerika'nın Büyük Düzlüğünde Mısır Mahsulü." *Climatic Change* 9 (1986).

Lowenthal, A. F. "Latin Amerika'yı Yeniden Keşfederken," *Foreign Affairs.* 69. (Sonbahar 1990).

Lubasz, H. (Ed.), *Modern Devletin Gelişmesi.* New York, 1964.

Luttwak, E. N. "Jeo-Politikten Jeo-İktisata," *National Interest* 20. (Yaz 1990).

MacNeill, J. ve diğerl., *Birbirine Bağımlılık Ötesinde.* New York / Oxford, 1991.

Malabre, A. L. *İmkânlarımız Dahilinde.: Zorlu Bir On Yıldan Sonra Ekonomiyi Toparlama Mücadelesi.* New York, 1991.

Malthus, T. R. *Toplumun Gelecekteki Gelişmesini Etkileyen Şekliyle Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme.* Londra, 1798; J. Bonar'ın notlarıyla yeniden basım, New York, 1965.

Malthus, T. R. , 2 Cilt, Londra, 1914.

Manabe, S. ve Wetherald, R. T. "Atmosferdeki Karbon Diyoksitin Artışının Getirdiği Toprak Nemliliğinde Büyük Ölçekli Değişmeler," *Journal of Atmospheric Sciences* 44. 1987.

Mann, P. S. "Yeşil Devrime Geri Dönüş: Hindistan'da Yüksek Verimli Buğday Türü Tohumunun Benimsenmesi," Journal of Development Studies. 26. (Ekim 1989).

Mansergh, N. *İngiliz Milletler Topluluğu Tecrübesi.* Londra, 1969.

Marcum, J. A. "Afrika: Yolunu Şaşırmış Bir Kıta," *Foreign Affairs.* 68. (1988-89).

Marien, M. "Sürdürülebilir Bir Global Ekonominin Önündeki Zinde Kuvvetler ve Bariyerler." *Futures* 22 (Aralık 1989).

Markin, J. H. "Japonya'nın Amerika'daki Yatırımları: Bu Bir Tehdit mi?" *Challenge* (Kasım-Aralık 1988).

Martin, L. G. "Japonya'nın Grileşmesi," *Population Bulletin*, 44. (Temmuz 1989).

Martinez, T. E. "Arjantin: Hiper Enflasyonla Yaşarken," *Atlantic Monthly*. 266. (Aralık 1990).

Marton, K. *Çokuluslu Şirketler, Teknoloji ve Sanayileşme: Üçüncü Dünya Ülkelerindeki Etkileri.* Lexington, Mass., 1982.

Maruyama, M. "Japon Tarım Politikasının Başarısızlığı," *Food Policy*. (Mayıs 1987).

Marwick, A. *Yirminci Yüzyılda Savaş ve Sosyal Değişim.* Londra, 1974.

Marx, J. L. (ed.), *Biyoteknolojide Bir Devrim.* Cambridge, 1989.

Mathews, J. T. "Güvenliği Yeniden Tanımlarken," *Foreign Affairs*. 68. (İlkbahar 1982).

Mathias, P. *İlk Sanayileşen Ulus* . Londra, 1969.

Maull, H. W. "Almanya ve Japonya: Yeni Sivil Güçler," *Foreign Affairs*. 69. (Kış 1990-91).

Maxwell, K. "Amazonun Trajedisi," *New York Review of Books* 38. (7 Mart 1991).

McAfee, K. "Üçüncü Dünya Neden Açlık Çeker," *Commonweal*. 117. (15 Haziran 1990).

McCormick, B. J. *Dünya Ekonomisi: Kalkınma ve Değişim Kalıpları.* Oxford, 1988.

McCormick, G. H. ve Bissell, R. E., ed., *Ekonomik Davranışın Stratejik Boyutları.* New York, 1984.

McInnes, C. *NATO'nun Değişen Stratejik Gündemi.* Londra / Boston, 1990.

McIntyre, W. D. *Sömürgelerden İngiliz Milletler Topluluğuna.* Londra, 1966.

McMillan, J. ve diğerl., " Çin Ekonomisindeki Reformların Ta-

rımda Üretkenlik Artışına Etkileri," *Journal of Political Economy.* 97. (1989).

McNeill, W. H. *1750'den Bu Yana Nüfus ve Siyaset.* Charlottesville, Va., 1990.

McNeill, W. H. *İktidar Peşinde: M. S. 1000 Yılından Bu Yana Teknoloji, Silahlı Kuvvetler ve Toplum.* Chicago, 1983.

McNeill, W. H. *Salgınlar ve İnsanlar.* New York, 1976.

McNeill, W. H. *Batının Yükselişi: Beşeri Topluluğun Tarihi.* Chicago, Ill., 1967.

McRae, H. "Yarının Dünyasının Vizyonu," *Independent.* Londra, (26 Kasım 1991).

Meadows, D. H. ve diğerl., *Büyümenin Sınırları: İnsanlığın Zor Durumu Karşısında Roma Klübünün Projesi Hakkında Rapor.* New York, 1972.

Mearsheimer, J. J. *Konvansiyonel Caydırıcılık.* Ithaca, N.Y., 1983.

Mendelssohn, K. *Bilim ve Batının Hakimiyeti* . Londra, 1976.

Meyer-Larsen, W. "Amerikan Asrı Hıçkırıklarla Sona Erecek," *World Press Review.* 38. (Ocak 1991).

Moran, T. H. "Amerikan Savunma Sanayilerinin Globalleşmesi: Yabancı Bağımlılığı Tehlikesinin Üstesinden Gelinmesi," *International Security* 15. (Yaz 1990).

Moran, T. H. "Uluslararası İktisat ve Milli Güvenlik," *Foreign Affairs,* 69. (Kış 1990-91).

Morley, J. W. (ed), *Pasifik Havzası: Amerika Birleşik Devletlerinin Karşılaştığı Yeni Sorunlar.* New York, 1986.

Morris, C. R. "Yaklaşan Global Patlama," *Atlantic.* (Ekim 1989).

Morse, E. L. "Yaklaşan Petrol Devrimi." *Foreign Affairs* 69 (1987-88)

Morse, R. M. "Japonya'nın Önderliğe Soyunması," *Foreign Policy* 69. (Kış 1987-88).

Moynihan, M. *Global Tüketici Demografisi.* New York, 1991.

Mukerjie, D. "Ekonomik Gerçekler Siyasette Köklü Değişiklikler Yapılmasını Önlüyor." *Asian Finance* 16 (15 Nisan 1990).

Munro, N. "Atwood: Ekonomiden Alınan Yeni Güç," *Defense News.* (4 Aralık 1989).

Murphy, R. T. "Amacı Olmayan Güç," *Harvard Business Review* 66. (Mart-Nisan 1988).

Nau, H. R. *Amerika'nın Gerilediği Efsanesi: Dünya Ekonomisinin 1990'lı Yıllarda Öncülüğünü Yaparken.* New York, 1990.

Nickerson, C. "Çin En Kötü Kirleticileri Kopya Ediyor," *Boston Globe.* (20 Aralık 1989).

Nordhaus, W. D. "Yerkürenin Isınması: Sera Ekspresinin Yavaşlatılması," Cowes Vakfı Tebliği No. 758. Yale Üniversitesi, New Haven, 1990.

Novak, M. "Çirkin Amerikalıya Ne Oldu?" *Forbes.* (30 Nisan 1990).

Nye, J. S. Jr., *Lider Olmaya Mahkûm: Amerikan Gücünün Niteliğindeki Değişme.* New York, 1990.

O'Reilly, B. "Amerika'nın Dünya Rekabeti İçindeki Yeri," *Fortune.* (6 Kasım 1989).

Odhiambo, T. R. "Beşeri Kaynak Geliştirme: Gelişme Yolundaki Ülkelerde Meseleler ve Perspektifler," *Impact of Science on Society.* 155. (1989).

Ogawa, N. "Çin'de Nüfusun Yaşlanması: Demografi Alternatifleri," *Asia-Pacific Population Journal.* 3. (Eylül 1988).

Ohmae, K. *Sınırları Kalkmış Dünya: Global Piyasaların Yeni Mantığı Çerçevesinde İşletme Yönetimi Dersleri.* New York / Londra, 1990.

Olsen, E. A. ABD-*Japonya Stratejik Mütekabiliyeti: Yeni Milliyetçi Bir Görüş.* Stanford, Cal., 1985.

Onimode, B. *Afrika'daki Bunalımın Politik Ekonomisi.* Londra / New Jersey, 1988.

Oppenheimer, M. ve Boyle, R. H. *Ölüm Sıcağı: Sera Etkisine*

Karşı Yarış. New York, 1990.

O'Reilly, B. "Dünya Rekabetinde Amerika'nın Yeri." *Fortune* 120 (6 Kasım 1989).

Packard, G. R. "ABD-Japonya Bunalımı Yaklaşıyor," *Foreign Affairs* 66. (Kış 1987-88).

Parry, J. H. *Keşifler Çağı*, 2. Baskı. Londra, 1966.

Pearce, D. ve diğerl., *Sürdürülebilir Kalkınma: Üçüncü Dünya Ülkelerinde İktisat ve Çevre*. Aldershot, Hants, 1990.

Perry, N. J. "Amerikan Okullarına Nasıl Yardımcı Olmalı," *Fortune*. 120 (4 Aralık 1989).

Peterson, P. G. ve N. Howe. *Ödünç Zamandan*. San Fransisco, 1989.

Phillips, K. *Zengin ve Fakir Politikası: Reagan'dan Sonra Refah ve Amerikan Seçmenleri*. New York, 1990.

Pierog, K. *"Teknoloji 24 Saat Çalışan Global Piyasaların Nasıl Üstesinden Geliyor,"* Futures, 17, (1989).

Pirages, D. Global Teknopolitika: *Uluslararası Teknoloji ve Kaynak Politikası*. Belmont, Cal., 1989.

Pollard, S. *Barış Yoluyla Fetih: Avrupa'nın Sanayileşmesi, 1760-1970*. Oxford, 1971.

Polumbaum, J. "Çin Dönüm Noktasında: Halkın Bunalımı," *Foreign Policy*. 20. (Kış 1990-91)

Porter, B. *Aslan Payı: İngiliz Emperyalizminin Kısa Bir Tarihi 1850-1970*. Londra, 1976.

Porter, M. *Milletlerin Mukayeseli Üstünlükleri*. New York, 1990.

Postel, S. *Su: Kıt Olduğu Çağda Su Yönetiminin Yeniden Düşünülmesi*, Worldwatch Bildirileri 62. (Aralık 1984).

Pradervand, P. *Afrika'yı Dinlerken: Afrika'yı Temelden Başlayıp Kalkındırmak*. New York, 1989.

Prakosh, A. "Hindistan Deniz Kuvvetleri İçin Bir Uçak Gemi-

si," *Naval War College Review.* 43. (Sonbahar 1990).

Prentis, S. *Biyoteknoloji: Yeni Bir Sanayi Devrimi.* New York, 1984.

Prestowitz, C. *Alım Satım Yerleri: Japonya'nın Lider Olmasına Nasıl Göz Yumduk.* New York, 1988.

Prestowitz, C. V. ve diğerl., (ed.), *Güç-İktisatı: Soğuk Harpten Sonra İktisat ve Strateji.* Lanham, Md., 1991.

Pye, L. W. "Çin: Şaşkın Devlet, Aradığını Bulamamış Toplum," *Foreign Affairs.* 69. (Sonbahar 1990).

Quester, G., ed. *Nükleer Yayılma.* Madison, Ws., 1981.

Quinn, T. C. ve diğerl., "Afrika'da AIDS: Bir Epidemiyoloji Paradigması," *Science* 234. Kasım 1986.

Radharaman, R., ed. *Robot Teknolojisi ve Geleceğin Fabrikaları '87.* Berlin / Heidelberg / New York, 1988.

Ranum, O. (ed.), *Modernizmin Başlarında Avrupa'da Milli Şuur, Tarih ve Siyasal Kültür.* Baltimore / Londra, 1975.

Ravenhill, J. "Kuzey - Güney Güç Dengesi," *International Affairs.* 66. (1990).

Reading, B. *Japonya: Yaklaşan Çöküş.* Londra, 1992.

Reich, R. B. *Milletlerin Eseri: 21. Yüzyıl Kapitalizmine Kendimizi Hazırlarken.* New York, 1990.

Reid, W. V. ve Miller, K. R. *Tercihleri Açık Tutmalı: Biyolojik Çeşitliliği Muhafaza Etmenin Bilimsel Temeli.* Washington, D. C., 1989.

Reisner, M. *Kadillak Çölü: Amerika'nın Batısı ve Kaybolan Suları.* New York, 1986.

Reperant, D. *Fransa'nın En Güzel Köyleri.* New York, 1990.

Resnick, B. C. "Dünya Finans Piyasalarının Globalleşmesi," *Business Horizons* 32. Kasım - Aralık 1989.

Rexen, F. ve Munck, L. *Avrupa'da Sanayi Amaçlı Tahıl Üretimi.* Kopenhag, 1984.

Rhoades, R. E. "Dünya Gıda İkmali Tehlikede," *National Geo-*

graphic. (Nisan 1991).

Roberts, J. *Pelican Dünya Tarihi.* Harmondsworth, Mddsx., 1980.

Robinson, R. ve Gallagher, J. *Afrika ve Viktorya Devri Yöneticileri*: Emperyalizmin Resmi Düşüncesi. Londra, 1961.

Rohlen, T. P. *Japonya'da Liseler.* Berkeley, Cal., 1983.

Rosecrance, R. (ed.), *Amerika, Alelâde Bir Güç.* Ithaca, N.Y., 1976.

Rosecrance, R. *Amerika'nın Ekonomide Yeniden Kalkınışı: Cüretkâr Bir Yeni Strateji.* New York, 1990.

Rosecrance, R. *Tüccar Devletlerin Yükselişi: Modern Dünyada Ticaret ve Fetih.* New York, 1985.

Rosenau, James N. "Küçülen Bir Dünyada İktidarın Yer Değiştirmesi," Yayınlanmamış tebliğ, 1990.

Roskill, S. W. *İki Harp Arasında Donanma Politikası.* Cilt 1. Londra, 1968.

Rostow, W. W. *Dünya Ekonomisi - Tarih ve Beklentiler.* Austin, Texas, 1978.

Rowen, H. S. ve Wolf, Jr. C. (ed.), *Sovyet İmparatorluğunun Geleceği.* New York, 1987.

Rowen, H. S. ve Wolf, Jr. C. (ed.), *Yoksullaşan Süper Güç: Perestroyka ve Sovyet Askeri Yükü.* San Fransisco, 1990.

Rudney, R. S. "Miterrand'ın Yeni Atlantikçiliği: Fransızların NATO Karşısındaki Tutumunda Evrim." *Orbis* 28 (1984).

Russett, B. "Savunma Harcamaları ve Milli Refah," *American Political Science Review.* 76. (Aralık 1982).

Sadik, N. *Dünya Nüfusunun Durumu.* B.M. Nüfus Fonu, New York, 1990.

Sayle, M. ve Sayle, J. "Çocuklarımızı Niçin Bir Japon Okuluna Gönderiyoruz," *Tokyo Journal.* (Ağustos 1990).

Scalapino, R. A. "Asya ve Amerika Birleşik Devletleri: Önü-

müzdeki Meseleler," *Foreign Affairs*. 69. (1989-1990).

Scammel, G. V. *Çerçeve İçindeki Dünya: Avrupa'nın İlk Denizci İmparatorlukları, 800 - 1650* . Berkeley, Cal., 1981.

Schell, O. *Zengin Olmak Şan Kazandırır: 80'li Yıllarda Çin*. New York, 1985.

Schlosstein, S. *Amerikan Asrının Sonu*. New York, 1989.

Schneider, B. *Baldırı Çıplak Devrim*. Londra, 1988.

Schneider, S. H. *Yerkürenin Isınması*. San Francisco, 1989.

Schodt, F. L. "Robotlar Ülkesinde," *Business Month* 132. (Kasım 1988).

Schoenfeld, G. " Sovyetler Birliği: Radyasyon Fırtınası Artıyor." *Atlantic* . 266. (Aralık 1990).

Schwarz, H. E. ve Dillard, L. A. "Su Kaynakları Üzerindeki Etki," *Oceanus*. 32. (Yaz 1989).

Scott, P. B. *Robot Teknolojisi Devrimi: Yöneticiler ve Mühendisler için Tam Bir Rehber*. Oxford / New York, 1984.

Searle, G. R. *İngiltere'de Öjenik ve Siyaset*, 1900 - 1914. Leyden, 1976.

Searle, G. R. *Ulusal Etkinlik Peşinde, 1899-1914*. 2. baskı. Atlantic Highlands, N. J., 1990.

Segal, G. "Çin Daha da Güçlenirken." *International Affairs* 64 (1988).

Segal, G. *Çin'i Savunurken*. Oxford, 1985.

Segal, G. *Pasifiği Yeniden Düşünürken*. Oxford, 1990.

Shennan, J. H. *Modern Avrupa Devletinin Kökenleri 1450-1725*. Londra, 1974.

Sheridan, T. "Akıl ve Makineyi Birbiriyle Birleştirme." *Technology Review* 87 (Ekim 1984).

Shulman, S. "Sıcak Hava mı - Yoksa Başka Bir Şey mi?" *Nature* 345. (14 Haziran 1990).

Simon, J. L. *Nüfus Konuları: İnsan, Kaynaklar, Çevre ve Göç*.

New Brunswick, N.J., 1990.

Simon, J. *Nihai Kaynak.* Princeton, NJ., 1981.

Singer, H. W. "Afrika'da Gıda Buhranı ve Gıda Yardımının Rolü." *Food Policy* 14 (1989).

Singh, M. P. "Hint Devletinde Kriz," *Asian Survey.* 30. (Ağustos 1990).

Smit, B. ve diğerl. "Kanada'da Ontario'da Tahıl Veriminin ve Toprak Kaynağı Potansiyelinin İklim Değişmesine Karşı Duyarlılığı," *Climatic Change* 14. (1989).

Smith, A. *Enformasyon Jeopolitikası: Batı Kültürü Dünyaya Nasıl Hükmediyor.* Oxford / New York, 1980.

Smith, H. W. "İmparatorluk Almanyasında Milliyetçilik ve Dini İhtilâf 1887-1914," Doktora Tezi. Yale Üniversitesi, 1991.

Smith, M. ve diğerleri, *Asya'nın Yeni Sanayi Dünyası.* Londra, 1985.

Snyder, J. C. ve S. F. Wells, ed. *Nükleer Gücün Yayılmasının Sınırlandırılması.* Cambridge, Mass., 1985.

Sorensen, T. C. "Milli Güvenliği Yeniden Düşünürken," *Foreign Affairs,* 69. (Yaz 1990).

Spence, J. *Çin'i Değiştirmek: Çin'deki Batılı Danışmanlar, 1620-1969.* New York, 1969.

Starr, J. R., ve D. C. Stoll. *Nedret Politikası: Ortadoğu'da Su.* Boulder, Colo., 1988.

Steinberg. J. *Neden İsviçre?* Cambridge, 1976.

Strange, S. "Finans, Enformasyon ve Güç," *Review of International Studies,* 16, (1990).

Tain, M. ve Menon, R. "Hindistan'ın Grileşmesi," *India Today.* (30 Eylül 1991).

Taylor, A. J. P. *Avrupa'da Hakimiyet İçin Mücadele 1848-1818.* Oxford, 1954.

Taylor, A. J. P. *Sorun Çıkaranlar: Dış Politika Üzerinde Görüş*

Ayrılıkları, 1789-1939. Londra, 1969.

Taylor, J. *Doğan Güneşin Gölgeleri: "Japon Mucizesi"ne Eleştirel Bir Bakış.* New York, 1984.

Taylor, P. A. M., ed. *İngiltere'de Sanayi Devrimi: Zafer mi Felâket mi?* Lexington, Mass., 1970.

Teitelbaum, M. S. ve Winter, J. M. *Nüfus Azalması Korkusu.* Orlando, Fla. / Londra, 1976.

Teitelman, R. *Gen Rüyaları: Wall Street, Üniversite Çevreleri ve Biyoteknolojinin Doğuşu.* New York, 1989.

Thomas, H. A. *Dünya'nın Tarihi.* New York, 1979.

Thomas, R. G. C. *Hindistan'ın Güvenlik Politikası.* Princeton, N.J., 1986.

Thucydides. *Peloponezya Savaşları.* Harmondworth, Mddsx., 1954 baskısı.

Thurow, L. "Ekonomi Nasıl Çökertilir," *New York Review of Books.* (14 Mayıs 1981).

Thurow, L. *Sıfır - Yekûnlu Toplum: Dağıtım ve Ekonomik Değişim İmkânları.* New York, 1980.

Tilly, C. (ed.), *Batı Avrupa'da Ulusal Devletlerin Oluşması.* Princeton, N.J., 1975.

Titus, J. G. (ed.), *Stratosfer Ozonundaki Değişmenin Etkileri ve Global İklim, 4, Deniz Seviyesinde Yükselme.* Washington, D.C., 1986.

Tolchin, M. ve S. Tolchin. *Amerika'da Mal-Mülk Almak: Yabancı Para Halkımızın Çehresini Nasıl Değiştiriyor.* New York, 1988.

Torday, P. "Sovyet Ekonomisinde Kaosun Ayak Sesleri," *Independent.* Londra. (29 Ağustos 1991).

Tranter, N. *Sanayi Devriminden Bu Yana Nüfus: İngiltere'nin ve Galler'in Durumu.* New York, 1973.

Treverton, G. F. *İttifakın Yürümesini Sağlamak: Amerika Birle-*

şik Devletleri ve Batı Avrupa.* Ithaca, N. Y., 1985.

Trewartha, G. T. *Nüfusun Coğrafyası: Dünya Düzeyindeki Paternler.* New York, 1969.

Tucker, R. W. ve Wrigley, L. (ed.), *Atlantik İttifakı ve Eleştirileri.* New York, 1983.

Tucker, W. *İlerleme ve İmtiyaz : Çevrecilik Çağında Amerika.* New York, 1982.

Turner, B. L. ve diğerl., *İnsanın Eylemleriyle Dönüşüme Uğrattığı Yeryüzü: Geçen 300 Yılda Biyosferdeki Global ve Bölgesel Değişimler.* Cambridge, Mass., 1990.

Urbanials, D. F. "İçinde Kimse Çalışmayan Fabrika," *13. Uluslararası Sanayi Robotları Sempozyumu ve Robotlar 7: Konferans Tutanakları,* Cilt 1. Dearborn, Mich., 1983.

Van Evera, S. "Avrupa'ya Neden Önem Verilir, Üçüncü Dünya'ya Neden Verilmez; Soğuk Harp Sonrasında Amerika'nın Büyük Stratejisi," *Journal of Strategic Studies.* 13. (Haziran 1990).

Van de Kaa, D. J. "Avrupa'nın İkinci Demografik Geçiş Dönemi," *Population Bulletin.* 42. (Mart 1987).

Veit, L. A. "Yeni Asya Kaplanlarının Çağı," *Challenge* 30. (Temmuz - Ağustos 1987).

Vogel, E. F. "Pax Nipponika," *Foreign Affairs,* 64. (İlkbahar 1986).

Vogel, E. F. *Çin'de Bir İleri Adım Daha: Guangdong Reformda.* Cambridge, Mass., 1990.

Vogel, E. F. *Japonya Bir Numara; Amerika'nın Alacağı Dersler.* New York, 1980 baskısı.

Von Laue, T. H. *Dünyanın Batılılaşma Devrimi.* New York / Oxford, 1987.

Wattenberg, B. *İlk Evrensel Ülke: Amerika'nın 1990'lı Yıllardaki Yükselişi Hakkındaki Başlıca Göstergeler ve Düşünceler.* New York, 1990.

Wattenberg, B. J. *Doğum Kifayetsizliği.* New York, 1987.

Wells, S. F. ve Bruzonsky, M. A. (ed.), *Ortadoğu'da Güvenlik: Bölgesel Değişme ve Büyük Güçlerin Stratejileri.* Boulder, Colo. / Londra, 1987.

Westing, A. H. *Global Kaynaklar ve Uluslararası İhtilâf: Stratejik Politika ve Harekette Çevre Faktörleri.* Oxford / New York, 1986.

Wheeler, D. L. "Sera Etkisi Meselesini İnceleyen Bilim Adamlarının Yerkürenin Isınması Karşısındaki Korkuları," *Journal of Forestry*, 88. (1989).

Whitaker, J. S. *Afrika Nasıl Ayakta Kalabilir?* New York, 1988.

White, M. *Japonya Eğitimde Meydan Okuyor.* New York, 1989.

Williams, D. V. "Kanada'da Alberta'da İklim Değişmesi Karşısında Tahmini Biyokaynak Duyarlılığı," *Climatic Change* 7 (1985).

Wilson, C. A. ve Mitchell, J. F. B. "Batı Avrupa'da İklim Simülasyonu ve CO_2 Kaynaklı İklim Değişmeleri," *Climatic Change* . 8. (1986).

Wilson, C. *Kâr ve Güç: İngiltere ve Hollanda Savaşları Üzerine Bir Araştırma.* Londra, 1957.

Wolferen, K. van "Japonya Meselesi," *Foreign Affairs.* 62. (Kış 1986-87).

Wolferen, K. Van "Japonya Meselesine Dönüş", *Foreign Affairs.* 69. (Sonbahar 1990).

Wolferen, K. Van *Japon Gücünün Esrarı: Devletsiz Bir Millette Halk ve Politika.* Londra / New York, 1989.

Womack, J. ve diğerl., *Dünyayı Değiştiren Makine: Otomobilin Geleceği Hakkında "Massachusetts Institute of Technolmogy"nin 5 yıl süreli 5 milyon dolarlık araştırması esas alınmıştır.* Londra, 1990.

Woodruff, W. *Batı İnsanının Etkisi: Avrupa'nın Dünya Ekonomisi İçindeki Rolü Hakkında Bir İnceleme.* New York, 1967.

Wright R. ve MacManus, D. *Dönüşü Olmayan Noktalar: Yeni Bir Dünyada Vaat ve Tehlike.* New York, 1991.

Wriston, W. B. "Teknoloji ve Egemenlik," *Foreign Affairs*, 67, Kış 1988-89.

Yamaguchi, H. "Biyoteknoloji: Japon Çiftçilerinin Yeni Ümidi," *Business Japan*, (Nisan 1987).

Yang, Y. ve Tyers, R. "Çin'de Kendi Kendine Yeterliğin Ekonomik Maliyeti," *World Development.* 17. (1989).

Young, C. "Avustralya'nın Nüfusu: Uzun Vadeli Bir Bakış," *Current Affairs Bulletin* (Sydney) 65 (Mayıs 1989).

Yoxen, E. Gen Ticareti: *Biyoteknolojiyi Kim Kontrol Etmeli?.* New York, 1983.

Yoxen, E. ve Martino, V. Di *Geleceğin Toplumunda Biyoteknoloji: Avrupa İçin Senaryolar ve Alternatifler.* Aldershot, 1989.

Yuanjun, H. ve Zhongzing, Z. "Çin'de Çevre Kirliliği ve Denetim Tedbirleri," *Ambio.* 16. (1987).

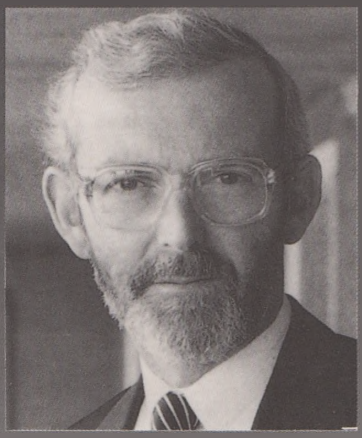
Yudken, J. S. ve Black, M. "Milli İhtiyaçları Hedeflerken: Bilim ve Teknoloji Politikası İçin Yeni Bir Yön," *World Policy Journal.* 7. (İlkbahar 1990).

Yuging, W. "Çin'de Doğal Koruma Bölgeleri," *Ambio.* 16. (1987).

"Z," "Stalin Anıt Mezarına," *Daedalus.* 119. (Kış 1990).

Zengage, T. R. ve Ratcliffe, C. T. *Japon Asrı: Sorunlar ve Çözümler.* Hong Kong, 1988.

Zysman, J. "ABD'nin Gücü, Ticareti ve Teknolojisi." *International Affairs* 67 (1991).

Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü... 1988 yılında yayımlanan bu kitabı ile Paul Kennedy, tarih boyunca tüm büyük güçlerde görüldüğü gibi Amerikan İmparatorluğu'ndaki düşüşü de teşhis ederek dünyanın üzerinde en çok konuşulan ve okunan tarihçisi olmuştur. 16 değişik ülkede yayımlanan ve ülkemizde de büyük ilgiyle karşılanan "Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü" nden sonra Paul Kennedy şimdi de en az onun kadar şaşırtıcı ve muhtemelen daha da önemli yeni kitabı ile karşımıza çıkıyor.

"Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlık" adlı bu kitabında; Paul Kennedy bakış açısını geleceğe yönelterek, "Şu andaki yaşam biçimimize meydan okuyan unsurlar nelerdir? Dünyadaki değişim için gerekli güçler hangileridir ve bunlarla başa çıkma yöntemlerimiz neler olmalıdır? Bir toplum kendisini yirmi birinci yüzyıla en iyi şekilde hazırlamak için neler yapmalıdır?" gibi dünyanın neresinde, hangi konumda olursak olalım hepimizi ilgilendiren konuları sorguluyor.

Tarihsel gelişim ve değişimin ezeli hikayesi önümüze yeni galip ve mağluplar serecek midir? Kennedy bu soruyu kesinlikle "Evet" şeklinde cevaplamakta ve kitabında bunların hangi ülkeler olacağını gerekçeleriyle açıklamaktadır.

Tarihin sona ermediğini, ancak hızını artırdığını söyleyen yazarın bu kitabının da, dünyadaki hızlı oluşumlara ilgi duyan tüm okuyucularımız tarafından zevkle okunacağını umut ediyoruz.

ISBN 975-458-068-5 **OTM 10704203**